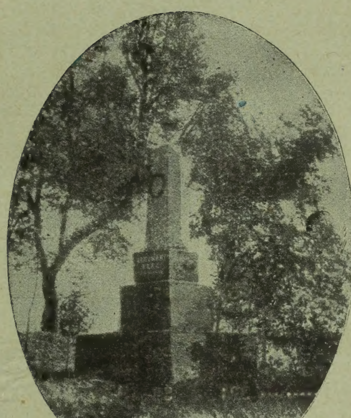
Dr MÁRKI SÁNDOR

II. RÁKÓCZI FERENCZ

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1910

Ára 16 korona.

TARTALOM.

Dr MÁRKI SÁNDOR. II. RÁKÓCZI FERENCZ. III. KÖTET. 1709—1735.

KÉPEK.

Önálló képek:

Szövegbe nyomott képek:

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

Dr DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1910

II. RÁKÓCZI FERENCZ

*

IRTA

DR MÁRKI SÁNDOR

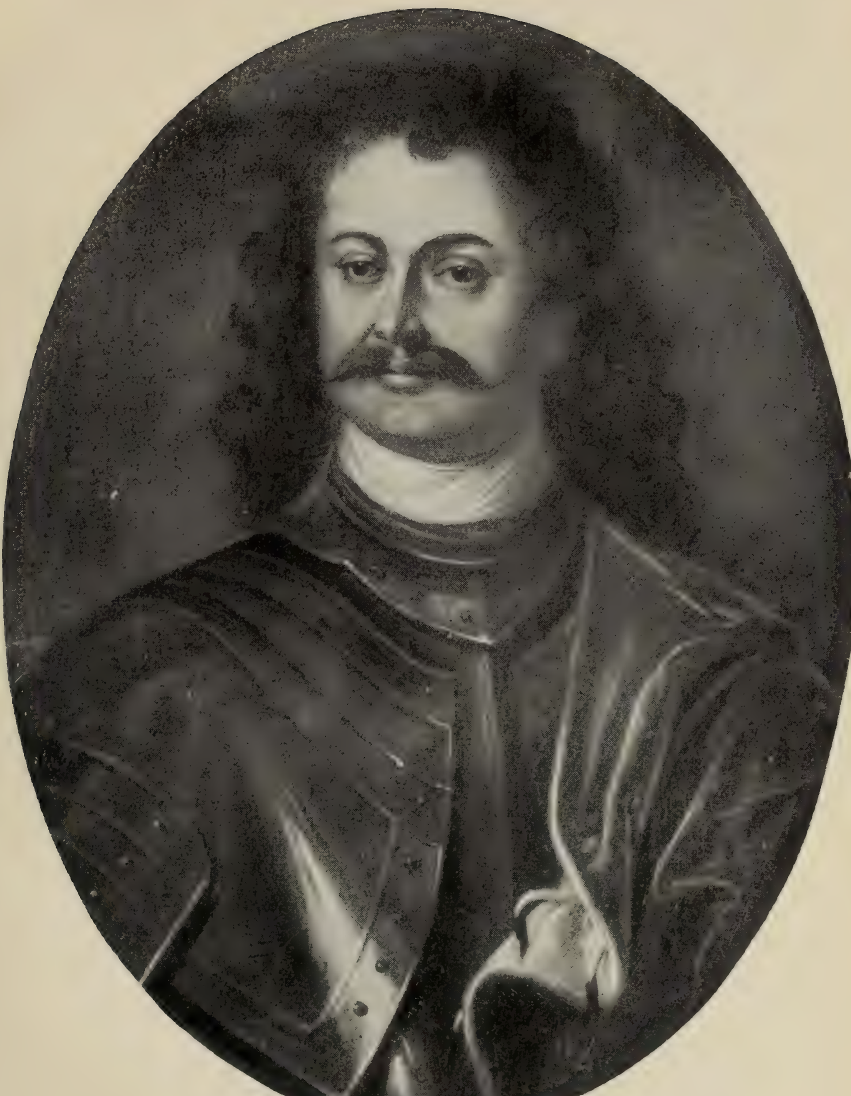
III. KÖTET

1709—1735.

BUDAPEST
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA
1910

THALY KÁLMÁN EMLÉKÉNEK

II. RÁKÓCZI FERENCZ.
IRTA MÁRKI SÁNDOR.
III. KÖTET.

II RÁKÓCZI FERENCZ.
A m. tört. arczképcsarnok eredeti olajfestményéről.

TIZEDIK KÖNYV

A HON VÉDELME MUNKÁCSBÓL

2. A MUNKÁCSI VÁR ALSÓ UDVARA.
Dörre Tivadar rajza.

I.

MUNKÁCSON.

— 1709. január 1.—május 2. —

Az óra ütött, hogy a magyarok, a mint fogadkoztak, valóban életöket adják, véröket ontsák édes hazájuk szabadságáért. Sárospatakról a fejedelem 1708. deczember 21-én indúlt el s a rossz útak miatt csak 23-án érkezett Munkácsra, hol nagy ájtatossággal ünnepelte a karácsonyt. Trombitások és egyéb muzsikások az újesztendő napján zeneszóval, az udvari emberek, *Vay* Ádám vezetése alatt, beszéddel köszöntötték a fejedelmet, a ki szépen, kegyelmesen válaszolt. Azután kíséretével a templomba ment, hogy a tavalyinál nagyobb áldást kérjen Istentől erre az 1709-ik esztendőre.[1] A bécsiek vidáman üdvözölték az újévet, mert báró *Ebergényi* altábornagy Bicsét, Budatint, Lietavát bevette s meghódította Trencsén vármegyét; igaz, hogy a helységek tele voltak kurucz csapatokkal.[2] *Pálffy* Zsolnáról, Selmeczről mind összevonta a

[1] Beniczky naplója, 180.
[2] Medows Harleynak, január 2. Simonyi, III. 416.

lovashadakat. A fejedelem nem tudta elképzelni, miért, de titkon a Hegyaljára rendelte Fierville ezredét.[3] Részben itt akarta elhelyezni az erdélyi bújdosóknak azt a részét is, a melyet nem a kisvárdai gyűlés határozatából rendelt Máramarosba.[4] Pénzt és több ezer kősót adott segítségökre: «kiért az Isten boldog előmenetellel áldja meg ő felségét és hosszú országlással!»[5]

Időközben előkészületeket tett barátnéjának, *Szieniavszká*nak fogadására, a minek nagy politikai jelentősége lehetett, mert Szaniszló lengyel király, s a lengyel korona tábornoka, Szieniavszkij közt a pápa, Spinola nunczius, Szobieszkij király özvegye és Bonac franczia követ bevonásával olyan tárgyalások folytak, melyek csak Rákóczi javára szolgálhattak.[6] Szenelő szobájában a fejedelem itthon is eleget tárgyalt *Des Alleurs*rel.[7] Ahogy mondta, ha igazak az Olaszországból vett legújabb hírek, keveset gondolna a fegyverszünettel.[8] Föltételeit Bécsben mindamellett sem tartották elfogadhatónak, hogy egy emlékírat[9] az ő száműzetését, javaitól való megfosztását az ország felforgatására s elpusztítására, kielégítését pedig a magyarok kibékítésére vezető útnak tartotta. Hiába figyelmeztette az író az udvart, hogy az országnak már valósággal *köztársasági* a jellege; csak annyi történt, hogy több értekezleten tárgyalták a föltételeket s megbízták Tolnayt, hogy Esterházy Antallal együtt jelölje ki a dunántúli katonai határvonalakat. Remélték, hogy ha fegyverszünetet köthetnek, a kuruczok is képviseltetik magukat a pozsonyi országgyűlésen és elősegítik a kiegyezést.[10]

A császárra nézve sokan veszedelmesnek tartották volna, ha ilyen módon tárgyal a fölkelőkkel. Az udvar ezt mégis jobbnak vélte, mint ha megint az angol és a holland közbenjárást

3 Levele Károlyihoz január 3. Károlyi-lt.

4 Január 4. és 25. Máramaroshoz és Károlyihoz. U. o. és Arch. R. II. 437.

5 Január 7. Beniczky, 181. A fejedelem rendelete január 6-ikáról: Modus alimentationis exulantium. Károlyi-lt.

6 Medows Harleynak, január 12. Simonyi, III. 417.

7 Beniczky, 181.

8 Károlyihoz január 9. Károlyi-lt.

9 Esterházy tábori könyve, 296–8.

10 Medows Harleynak január 5. és 16. Simonyi, III. 416., 418–9.

kellene elfogadniok; pedig a legújabb labanczok is biztosították a kormányt, hogy e nélkűl semmi sem lesz az alkudozásokból.[11] Rákóczi ügye tehát nem állt olyan rosszúl. *Heister* ugyan meghódította Árva és Liptó vármegyéket s az udvar éppen most alkudozott *Lubomirszkij* herczeggel, hogy a zálogban levő szepesi városokból 3000 zsoldost adjon a császárnak; de Esterházy is most sarczolta meg Alsó-Ausztria néhány határvárosát.[12] Rákóczi remélte, hogy a labanczok maguk juttatják kezére Nagyváradot[13] s a törökök a bécsiektől elégtételt követeltek a ráczoktól Kecskeméten megölt török kereskedőkért.[14]

A fejedelem elhatározta, hogy *Teleki* Mihályt és *Pápai* Jánost a nándorfehérvári szerdárhoz küldi; de erről a háromnapos tanácskozások idején a két főtábornoknak sem szólt.[15] «Olyan küldetés ez, a mely a két magyar hazának példás vigaszára szolgál — mondta Telekinek;[16] — s ha munkáját Isten megszenteli, nemzete előtt örökös érdemet szerez.» «Felséges uram — felelte Teleki, — szememmel látom ugyan édes nemzetem dolgainak hanyatló állapotát, de csak az időhöz képpest gondot viseljen az ország felségeddel, nemcsak Fehérvárra, de máshova is elmenni kész vagyok. Mert ugyan mikor felséged hűségére jöttem, akkor megfogadtam Istenemnek, hogy minden szükségben utolsó csepp véremig kész leszek s vagyok szolgálni; ehhez a küldetéshez pedig inkább csak ő felsége kegyelme kell.» A fejedelem még aznap elkészítette az utasításokat; a törökökkel való megösmerkedés végett a nemes ifjak közűl Nagy Pált és Markotsan Mihályt is a követek mellé adta és őket január

[11] Simonyi, Angol diplomatiai iratok, III. 419—420. Rákóczi Urbichhoz. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 455.

[12] Pálffy és Ebergényi a párniczai szoroson, Viard és Tollet a stureczi hágón, Ocskay és Egremont a Tátrán át nyomúltak előre. A három utóbbi január 10-ikén Rózsahegynél egyesűlt. A fejedelem szerint a német 16-ikán még ott fűtőzött a kastélyban és «alkalmasint prüszkölt a hidegtől». Arch. R. II. 435. A fejedelemnek jólesett, hogy Árva őrsége megesküdött a vár megtartására; remélte, hogy két hónap alatt megsegítheti. U. o. II. 438.

[13] U. o. 420—1.

[14] Január 7. Károlyi-lt.

[15] Medows, január 23. Simonyi, III. 421—2.

[16] Levele Károlyihoz január 17. Károlyi-lt. Károlyi 15-ikén, Bercsényi 16-ikán ment haza. Beniczky, 182—3.

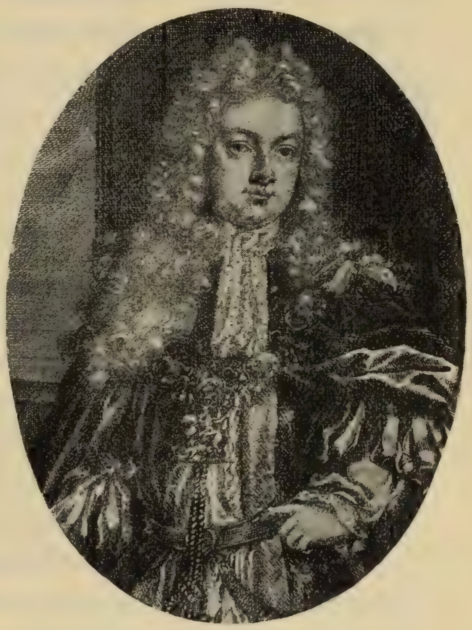
23-ikán útjokra eresztette a fényes portához.[17] Érintkezniök kellett *velenczei* követével, gr. *Tournon*-nal, kinek különösen az ott időző *IV. Frigyes dán* királyt kellett kérnie, hogy hadait vonja vissza Magyarországból.[18] Velenczével szövetkezni kívánt. A pápával viselt háborújában Ausztria már egészen körűlveszi Velenczét, melynek tanácsa nyugodtan nézi mindezt s a köztársaság, ha félelem nélkűl is, csakhamar Olaszország romjai fölött fog állani. Szabad államoknak alapelve, hogy őrízkedjenek a támadó háborútól, de viszont a természet parancsa, hogy védekezzenek a megsemmisűlés ellen; Velenczének tehát nem szabad tűrnie, hogy Ausztria így körűlkerítse. Az európai egyensúly érdekében a hatalmak sem tűrhetik, hogy Ausztriának a francziánál is nagyobb hatalma legyen. Az Ausztriai Háznak mostan csak két fia van; ha az egyik meghal, a másiknak részét is egyetlenegy birodalomban egyesíti. A magyarokkal való szövetség mindenesetre gátolná a császár hatalmát, s ha ehhez franczia szövetség járúl, a kép nagyot változik. A savoyai herczeget (Jenőt) visszavonulásra kényszerítnék, Nápolyt velenczei hajóhad is szorongatná, a Dalmátországban és Moreában nélkülözhető hadak Horvátországba nyomúlnának, az olaszországi hadak egyik fele helyőrségekben maradna, a másik megtámadná Cividalét, Görzöt, Stájerországot. Magyarországból a németek kivonúlnának; de nem támadhatnák Velenczét, mert Ausztriát, Morva- és Csehországot sem lehetne üresen hagyniok. Ausztriának tehát békét kellene kötnie. Adjon Velencze pénzt, hogy albánokat fogadjanak, kikkel megtámadják Horvátországot s elfoglalják Dalmácziát a császártól. Erre a czélra, a titkos liga értelmében, a franczia király is hajóhadat küld. Magyarország szabadon választandó királya *védő- és daczszövetségre lép Velenczével*.[19]

[17] U. o. 183—4. Teleki naplója, 211. Pedig már 21-ikén kellett volna indulniok. Arch. R. II. 436—7.

[18] Rákóczi Tournonhoz január 18., 21. Pápaihoz január 21. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 456—8.

[19] Rákóczi utasítása Tournonhoz január 21. U. o. 459—463.

Írt a fejedelem *Vetésy*nek is,[20] a kitől tudta, a franczia udvar és a bajor választó mily keveset érdeklődnek most már a magyar ügyek iránt. A bécsi udvarral folytatott tárgyalások ideje alatt a versaillesinak mindenesetre volna ideje tudatni vele, mit akar. Megmondhatja, hogy a nemzetet lehangolta a franczia udvar közönye s pártfogása látható jeleinek megtagadása; ha tehát kibékűlhetnek a császárral, több kurucz ezred kétségkívűl császári szolgálatba lép s növelni fogja a francziák ellenségeinek a számát. Egyébiránt *Torcy* külügyminiszter jókedvvel fogadta a deczember ötödiki sárospataki elhatározás hírét. Rögtön írt *de Bonac*nak, beszéljen a lengyel királylyal; s a beltzi palatinusnét intette, hogy ne engedje háborgatni Rákóczit, a kinek évi segélypénzét májustól százezer tallérral akarta felemelni. De Vetésyt nem altathatta el szép szavaival.[21] Berlinben az ifjú *Klement* rózsásabb színben látta a világot. Szerinte a porosz király az angolok és a hollandok útján akarta ösztönözni kiegyezésre a bécsi udvart, melynek azonban nem volt szabad gyanítania, hogy ez Rákóczi akaratával történik. Klementnek a porosz titkos tanács ülésén több kérdésre kellett felvilágosítást adnia; nevezetesen arra, nem tárgyal-e Rákóczi a törökökkel. Azt felelte, hogy a török tett előterjesztéseket, de a fejedelem csak akkor válaszol, ha megösmeri a szövetségesek határozatát. Más-

3. LORD RABY TAMÁS, UTÓBB STAFFORD GRÓFJA.

[20] Januárius 10. Fiedler, I. 327—330.
[21] Januárius 22. és februárius 16. U. o. I. 121—2.

nap *Warttemberg* gróf és a berlini angol követ, lord *Raby* kijelentették, hogy Erdélyt már a protestáns hatalmak érdekében is biztosítani kell Rákóczi számára; s ennek a felfogásnak a külügyi viszonyok is kedvezni látszanak. Hiszen néhány nap mulva lord *Raby* azzal a hihetetlen föltevéssel lepte meg Vetésyt, hogy Svéd- és Oroszország Ukrajnában a tárgyalásokat befejezték. XII. Károly a kijevi palatinusságon keresztűl Ilyvó (Lemberg) felé vonúl; s ha ez igaz, Magyar- és Erdélyország határán állva, a császár épp úgy teljesíti követeléseit, mint mikor Szászországban állt. A dánok követelik, hogy királyuk visszahíjja a Magyarországba küldött katonaságot, minek következtében a császár békűlni akar a pápával, hogy az Egyházi-Államokban levő hadakat hazahozhassa. Most már *Salm* herczeg is biztosította volna a bécsi magyar urakat, hogy a bécsi udvar csak úgy csöndesítheti le a fölkelést, ha helyreállítja a szabadságot.[22]

4. BÉRI BALOGH ÁDÁM KARDJA.

Növelte ezeknek a híreknek a súlyát, hogy a fejedelem január 26-ikán *Fischer* János orosz ezredest, állami tanácsost és kamarást, mint a czár küldöttét, ünnepiesen fogadta s 29-ikéig tartóztatta magánál. Másnap drága kárpitokkal és ezüstneműekkel ékesíttette a házakat, hogy illően fogadhassa *Szieniavszkát*, Lengyelország koronátlan királynéját.[23]

Lengyelországban — a fejedelem szerint[24] — igen közelednek a dolgok a kifejlődéshez; annyival inkább, mert megírta nekik a czár, hogy nem bánja, akárki lesz a királyuk, csak ellen-

[22] Vetésy Rákóczihoz január 29-én és február 2-án. Fiedler, II. 20—21. A dán király valóban tudatta a császárral, hogy csapatait visszahíjja. Medows Boylehoz február 9-én. Simonyi, III. 426.

[23] Beniczky, 184—5.

[24] Január 26. Arch. R. II. 439.

sége ne legyen az ország. Itthon is akadtak hírek, a mik jobb kedvre hangolták a kuruczokat. Ekkor keletkezett a *Balogh* Ádám nótája:

«Török bársony süvegem —
Most élem gyöngy életem!»

A vitéz brigadéros a hónap derekán egy hét alatt kétszer tört Ausztriára, Bécsig portyázott, megtámadta a Laxenburgba menő császárt, testőrei (az arcière-gárdisták, hacsérosok) közűl többet levágott s a császár csak bajosan menekűlhetett be Bécsbe.[25] Balogh Ádám nótája szerint[26]

Fakó lovam, a Murza,
Lajta vizét megúszsza;
Bécs alját ha nyargalja,
Császár azt megsiratja.

Császárt, hogyha kinn kapom,
Hacsérosit lecsapom;
Magát is megugratom,
Bécs várába futtatom.

Esterházy, aki 14-ikén maga is diadalt aratott a nyulasi Ballánál, egyenesen Horvátország visszafoglalására gondolt. Ennek, a maga idejében, a fejedelem is örűlt volna; most helytelennek tartotta, hogy a terv valósítására még hat ezredet küldjön át a Dunán, mikor az a veszedelem fenyegeti, hogy *Heister*, az északi vármegyék elfoglalásával, elvágja Lengyelországtól. Már pedig Horvátország kedvéért Heister nem hagyja oda Észak-Magyarországot; hiszen ha itt döntő győzelmet arat rajtuk, Magyarországgal együtt Horvátországot is visszahódítja a császárnak. Mióta a Vág-vonal elvesztésével a «tót lineára» szorúltak, semmit sem szabad koczkáztatniok. Többet érne Horvátországnál, ha visszanyernék mindazt, a mit a múlt háborúban elvesztettek.[27] A fejedelem fölfogását még nem ösmervén, *Esterházy* Antal harczias hangúlatban fogadta *Cusani* tábornok, *Pflugh* ezredes és *Tolnay* Gábor császári biztosokat, kik január 25-én a fegyverszünet ügyében a vasmegyei Pinkóczon

[25] Esterházy A. Károlyihoz január 23. Károlyi-lt. Esterházy január 4-én már (Tábori könyve, 823.) intézkedett az elfogott hacsérosokról.

[26] Thaly, Adalékok, II. 261—2.

[27] Rákóczi Bercsényihez január 29. Arch. R. II. 439—440.

előtte megjelentek. Különben sem bízván a bécsi udvar őszinteségében, sok nehézséget támasztott.[28] Szerinte[29] az ellenség nemcsak nem törekszik hazánk óhajtott békességére, hanem éppen azon van, hogy a fegyverszünet színe alatt folytassa mérges mesterkedéseit s őket «titkos, megszokott praktikája által emlékezetes rút, siralmas gyalázatba hozhassa». Ő azonban «kötve hisz a komának s bár túl se adnának könnyen hitelt, csalárd mézes szavának». Ijesztgették a császári sereg roppant erejével, «hogy szamár kívánságuk megadására hajthassák». Esterházy frissen és jól emlékezett, édes hazánk a múlt esztendőkben is mint serénykedett a békesség megszerzésében; de az ellenség, ha ugyanilyen dévajságban fog járni, Isten jóvoltából még vastagabban fogja tapasztalni fegyverünk keménységét. Ehhez azonban a honnak a haza szabadságát igazán szerető s kívánó fiai és nem fattyai egy igaz szívvel, lélekkel, megegyezett akarattal járúljanak most, mikor a fegyverszünet kötése meghiusúlt.[30]

Majdnem magában álló jelenség, hogy akadt kurucz, *Bontoczky* János futár, a ki éppen a forradalom szülőföldjén, Tarpán mert fejedelemsértő és lázító beszédeket tartani s azt hajtogatta, hogy nem bánja ha mindjárt német világ lesz is.[31] Sőt, hír szerint, sokan voltak már a fejedelem udvarában is, kik a német palástja alá hajlottak. «Hihető — jegyezte meg gróf *Barkóczi* Ferencz[32] — hosszabb palástot szabatott a császár magának, mint azelőtt volt; mert az első támadáskor *Serédi* Benedek azt mondta, hogy rövid a császárnak a palástja, nem férünk mindnyájan alája.» *Marlborough* herczeg, a ki megint szívesen fogadta Rákóczinak a közbenjárást kérő levelét, *Wratiszláw* grófot sietett figyelmeztetni,[33] hogy Anglia és Hollandia éppen a császár érdekében óhajtja a békét. A gróf rideg válaszára is

[28] Esterházy id. levele és Medows, február 20. Simonyi, III. 428.

[29] Esterházy Károlyihoz február 3. Károlyi-lt.

[30] Ezt Medows Bécsben már február 2. tudta, de okát nem ösmerte. Simonyi, III. 422.

[31] Rákóczi Károlyihoz febr. 4. Károlyi-lt.

[32] Február 9. Károlyihoz. U. o.

[33] Február 7. Simonyi, III. 425—6.

ismételte,[34] hogy lemond ugyan a közbenjárás gondolatáról, de tudja, hogy mások ezt a kiegyezést a szövetségesekre nézve a legnagyobb szerencsének tartanák. *Heister* szerint azonban Magyarországgal nem lehet békét kötni: meg kell tehát hódítani; a mi nem is olyan nehéz, mert a fölkelők egymással egyenetlenkednek. Rákóczi inkább a svéd királyban bízik, Bercsényi a czárban; s e miatt egymástól elhidegedtek.[35]

Ezt a tábornagy rosszúl tudta. A nemzet vezérei egyetértettek a fegyverszünet kérdésében s *Bercsényi* február 6-ikán maga is megjelent a szentmiklósi és a munkácsi fényes ünnepségekre, a miknek czélja, a víg farsang ürügye alatt, a haza jövendőjének megmentése volt.[36] *Szieniavszka* herczegné február 6-ikán este szánkán, sok lengyel úr és *Du Maron* franczia tiszt kíséretében érkezett Szentmiklósra. A fejedelem fáklyák világa mellett várta s fényesen megvendégelte. Még a közönséges lengyelek is annyi tokajit kaptak, hogy megittasodván, egymás közt vagdalkoztak. Másnap a fejedelem *Bercsényi* és *Des Alleurs* társaságában tisztelkedett a herczegnénél s ebéd után átszánkáztak Munkácsra. A szép asszony lovait maga Bercsényi hajtotta. A palotába a fejedelem a két sorban álló kapcsosok sorfala közt vezette föl vendégét szállására. Tizedikén gazdag lakoma után tánczmulatság volt, melyben a tegnap érkezett Bercsényiné is részt vett. Az uraknak jó kedvök volt estig, mikor mindenkinek sültekből jó merendát (útravalót) adtak s hazaeresztették őket szállásaikra.

Másnap a fejedelem kissé bágyadtnak érezte magát, de azért ünnepies kihallgatáson fogadta a nándorfehérvári török fővezér követét, *Szulejmán* csauzt,[37] ki tegnap *Barcsay* Miklós kíséretében érkezett. A nagyvezír levelét átvevén, török tolmács útján

34 Márczius 11. U. o. III. 430–1.

35 Medows Boylenak február 20. Simonyi, III. 428.

36 Barkóczi Ferencz szerint (február 9.) valami jó hírekkel jött, de nem tudják, milyenekkel. «Kikél, ha jó magja lesz!» teszi hozzá. (Károlyi-lt.)

37 Rákóczi február 15. így nevezi (Arch. R. II. 442.), Beniczky (187. l.) Szultán Achmetnek.

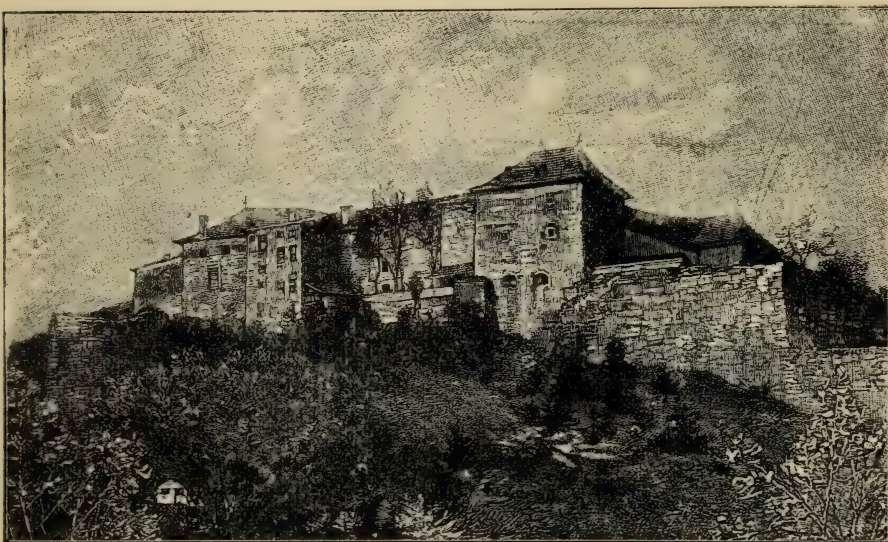
félórahosszat értekezett a követtel. Udvarában volt akkor *Pápai* Gáspár nándorfehérvári residens és *Dragul* kapitány is, a ki szintén Törökországból jött hozzá. Farsang utolsó napját a magyarok és lengyelek nagy fejedelmi lakomával ünnepelték meg. Éjfélig maga a fejedelem is szívesen nézte a tánczmúlatságot. 13-ikán gazdagon megajándékozta s Pápai Gáspár kíséretében bocsátotta el a török követet, őmaga pedig Bercsényiékkel Ungvárra kísérte el a herczegnét. Két napi mulatozás után 16-ikán együtt jöttek vissza Munkácsra, hol másnap a lengyel urak társaságában sétalovaglást tettek a vár felé.[38]

Közben a fejedelem gyakran tanácskozott *Des Alleurs*-rel és *Bercsényi*-vel; kihallgatásokat is adott, pl. a szabolcsi uraknak, de a nap nagyobb részében leveleket írt és diktált. Az orosz-svéd háborúról egymásnak ellenmondó, izgató híreket hallott. Majd azt, hogy a svéd 24.000 muszkát vágott le;[39] majd pedig, hogy az orosz verte meg a svédet, s XII. Károly hír szerint hadai maradványával egy posványos helyre szorúlt. Örökös békére lépett az oroszszal, lemondott Lengyelországról, Livlandot Rigával az orosz kapta, a dánoktól elvett földeket visszaadta, Ágost királynak szászországi kárai fejében odaígérte Pommerániát, a Balti-tengeren vám nélkül szabad közlekedést biztosított az orosznak s a czár orosz fedezet alatt kísérteti őt vissza Svédországba.[40]

Bercsényi 25-ikén hazakísérte feleségét Ungvárra, de pár nap múlva visszatért Munkácsra, hol a fejedelem folytatta a tanácskozásokat vele és Des Alleurs-rel.[41] A hazából érkező hírek is sok gondot okoztak neki. Hiszen, a munkácsi fényes mulatozások idejében, az ugocsai oroszok és oláhok tengeri csokánból és mogyorófa-berkenyéből sült kenyérrel éltek, sőt a magyarság java is kivándorolt Lengyelországba. Némely faluban csak 2—3 ember maradt, a kik nem bírták sem magukat, sem a bujdosókat eltartani; mégis zaklatták őket a végrehajtásokkal.

[38] Beniczky naplója 186—188.
[39] Aszalay Károlyihoz febr. 21. Károlyi-lt.
[40] Barkóczi február ius 23. U. o.
[41] Beniczky, 189.

Magát Csató Gáspár másodalispánt is megverték, «melyet még az idegen nemzet sem cselekedett és követett el.»[42] Azonban a labancz sem volt szelidebb. A mikor valószínű lett, hogy a császáriak egyrészt Nagyvárad, másrészt Szeged felé kívánnak működni,[43] gróf *Herberstein* császári főtábornok Szegedről megfenyegette a három várost, hogy megmutatja «mint kellessék a kemény nyakúakat meghajtani és meghódítani», pedig nem

5. UNGVÁR

gyönyörködik a sok neveletlen ártatlan vérének kiontásában.[44]

A fejedelem ily körűlmények közt *Orosz* Pál tábornokot Diószegre küldte, hogy az ottlevő gyalog és lovas hadak parancsnokságát átvegye; de elegendő ereje nem lévén, főképpen csak arra vigyázzon, hogy az ellenség a föld népét sehol se találja otthon s meg ne lephesse.[45] Károlyi akkor már odahagyta Erdélyt és a Tiszántúlt. A felvidéki hírek miatt a fejedelem őt

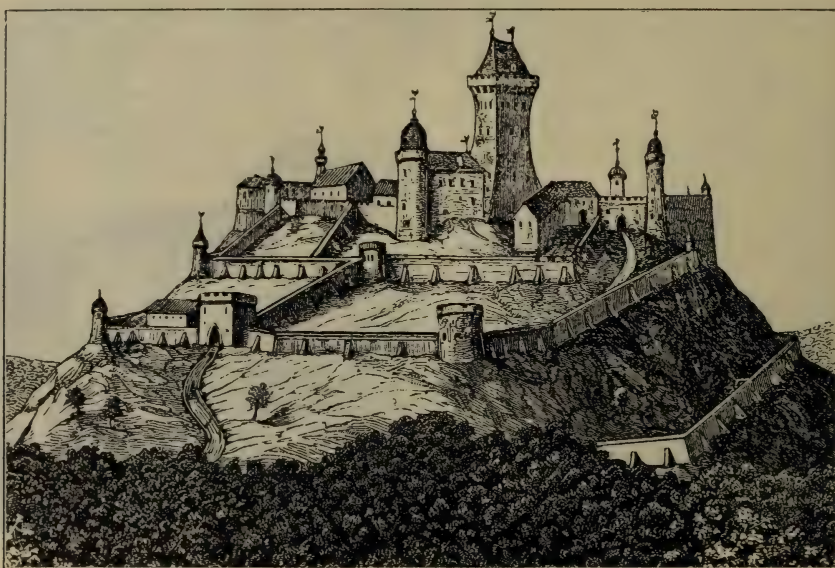
[42] Ugocsa vármegye január 24. és márczius 20. Károlyihoz. Károlyi-lt.

[43] Rákóczi február 24. Arch. R. II. 446.

[44] Február 16. Károlyi-lt.

[45] Rákóczi Orosz Pálhoz, február 24. Arch. R. II. 447.

január 17-én magához hívatta, de jövetelét be sem várva, megparancsolta, hogy késedelem nélkül útnak indúljon s eleséget vigyen be Érsekujvárra. Remélte, hogy indúlásának híre Liptóból és Szepesből visszatérésre vagy ütközetre bírja az ellenséget, mely a fegyverszünetben talán ezt a két vármegyét is magának akarja követelni.[46] A nógrádiak csakhamar siralmasan panaszkodtak Károlyira,[47] hogy hadai kegyetlenűl bánnak

6. NÓGRÁD VÁRA.

a szegénységgel; húzzák, vonják, prédálják, tönkre teszik. Ha nagyobb rendben nem tartjuk a hadakat, Bottyán szerint[48] magunk magunkat igen szépen elpusztítjuk, minek az ellenség nagyon fog örűlni. Bottyán köbölkúti jószágát először a kuruczok, azután a labanczok dúlták fel; a gazda keserű megjegyzése szerint[49] a mi a sáskától megmaradt, megette a hernyó.

46 Rákóczi levelei január 17., 20., február 13. Károlyi-lt.

47 Bottyán Károlyinak február 8. Arch. R. IX. 606.

48 Károlyihoz Szécsényből, február 20. Arch. R. IX. 620.

49 Bottyán Károlyihoz, márczius 2. U. o. IX. 627.

Ezekről s más bajokról Szécsényből maga Károlyi tájékoztatta a fejedelmet, kihez futárjai február 25-ikén és 26-ikán egymásután érkeztek.[50] Jelentette, hogy főfeladatát teljesítette, mert Érsekujvárt ellátta eleséggel;[51] a mint tehát az árvizek miatt jöhetett, a fejedelem visszarendelte őt a Tiszántúl és Erdély védelmére. Bercsényivel és Des Alleurs-rel Rákóczi gyakran tanácskozott a hadseregről s a tavaszi hadjárat tervéről. Kissé korlátolta *Szieniavszka* ott mulatozása, a mi a tervezettnél hoszszabb időre terjedt.[52] Végre márczius 4-én kitűzték az elutazás idejét. A fejedelem a herczegné belső embereit emlékpénzekkel (tízes aranyakkal), a nőket pedig egy-egy öltözet aranyos kelmével ajándékozta meg s harmadnap, ebéd után, készülőt fuvatott. Hosszú szertartások és köszönések után egy hintóba ült a herczegnével s Bercsényi társaságában átkísérte Szentmiklósra, hol megháltak. 7-ikén délután két órakor elbúcsúzott vendégétől s megköszönte hozzávaló atyafiságos jóakaratát, a melyet meghálálni kívánt. Hintóba ült vele s egész udvarával még egy mélyföldnyire elkísérte. Ott azután nagy szertartások közt csakugyan elváltak egymástól. *Kálnási* János és *Sándor* István a karabélyos századdal egészen a magyarországi határokig ment a lengyelekkel, a fejedelem pedig visszatért Munkácsra.[53]

A lengyelek látogatásának következése volt, hogy *Nedeczky* útján a czárhoz, *Herbaix* útján a svéd és *Brenner* útján a franczia királyhoz fordúlt.[54] A czárt, szövetségök 9. pontja értelmében, közbenjárásra kérte. Ha Ágost most a czár segítségével akarja is visszanyerni lengyel koronáját, reméli, hogy nem változott meg vele szemben a czár jóindúlata, melylyel a koronát tavaly július 16-ikán neki ajánlta fel. Ő a feltételnek szívesen eleget tett volna, ha a kiszabott időre megválasztják; most is

50 Beniczky, 189—190.

51 Barkóczy Károlyihoz február 23. Károlyi-lt.

52 Rákóczi levele február 24. Arch. R. II. 446. Február 25-ikén kellett volna indúlnia. Aszalay Károlyihoz február 21. Károlyi-lt.

53 Beniczky naplója márczius 7—8. Rákóczi-tár, I. 191—2.

54 Utasításaik márczius 10., 12., 20. Fiedlernél, Archiv für öst. Gesch. XLIV. 463—472.

türelemmel várja a czár elhatározását. A franczia-bajor közbenjárás sem rajta múlt, mert ő elküldte Párisba követét; de a franczia királytól a hadi szerencse elfordúlt. Kéri, hogy a sors változandóságai közt Magyar- és Erdélyországról ne feledkezzék el. Nem oly gyönge még, hogy ebben az esztendőben ne folytathatná a harczot, ha a czár érdekei kívánják; de megbékített hazája a czárnak is többet használhatna. Ő csak hazája meg-

7. A BEREGSZENTMIKLÓSI RÁKÓCZI-KASTÉLY, DÉLNYUGATRÓL NÉZVE.

nyugtatása után gondolhat a lengyel koronára, de úgy tapasztalja, hogy Lengyelországban is sokan másképpen vélekednek s haboznak a béke megkötése és a háború folytatása közt. Ha a czár valóban vállalkoznék Ágost visszahelyezésére, ez a vele kötött ünnepies szerződésnek rovására történnék, pedig ő és a nemzet ettől várták boldogúlásukat. Felbontásától mi egyebet várhatnának hat esztendei küzdelmeik sikerének megsemmisűlésénél? Ha azonban a czárnak megmásíthatatlan akarata is Ágost visszahelyezése, gátolja meg ennek következését: Magyarország romlását. Biztosítsa ezt a hazát, mely a bécsi udvartól semmi jót

sem remélhet. Ha a czár tudtával Magyarország szövetkeznék Ágost királylyal s a czár a svéd király romlásával fejezné be az elkezdett háborút, akkor *Ágostot magyar királynak is megválaszthatnák* s a lengyelek segítségével az Ausztriai Házat Magyarország szabadságának elösmerésére és Erdély átengedésére szoríthatnák. Az oroszok, lengyelek, magyarok egyesült hatalma Európa békéjének félelmetes bírósága lenne, Svédországtól a közbenjárás és kezesség dicsőségét elragadná s az általános béke megkötése következtében Európa hatalmai mint Európa szabadságának intézőjét tisztelnék.

Márczius 11-ikén fogadta Rákóczi a poseni palatinusné küldöttét, a ki egyúttal a svéd király residense volt. Ettől tudta meg, hogy *XII. Károly* ösmerni kezdi a magyar ügyeket, de seregének a Moldván keresztűl való egyesítése, s a tatár kánnal való érintkezése előmozdítását kívánja.

A fejedelem 12-ikén *Romiers*-t küldte *De Bonac*-hoz, és *Des Alleurs*-höz Skoljébe, hogy általuk felajánlja a franczia király közbenjárását az orosz-svéd béke ügyében. Különben meg van győződve, hogy a svédek összeveszíteni akarják őt a czárral. Legnehezebbnek tartja azt a békepontot, a melyhez a belzi palatinusné legjobban ragaszkodik; mert Szaniszló királynak épp oly nehéz lemondani a svédekkel szemben vállalt kötelezettségekről, mint Szieniavszkij palatinusnak a magáéról. A kérdést tehát a béke ügyében tartandó országgyűlésre kellene halasztani. Ha azonban igaz, hogy az orosz 20.000 emberrel közeledik, titkára, *Herbaix*, ne várja meg a svéd udvarnál; ha pedig XII. Károly Litvánia felé vonúlna vissza, haladéktalanúl jöjjön haza. A mikor hírűl vette (április 7.), hogy a lengyel király a svéd király nélkűl semmit sem tehet, újból visszahívta őt; mert mit csináljon egy tehetetlen király udvarában? [55] Szaniszló megmondta, hogy nem akar benne hiú reményeket kelteni, mert XII. Károlynak az altranstädti béke óta nincs oka

[55] Archiv für öst. Gesch. XLIV. 472—3.

kikötni a császárral; ő azonban a fejedelem megbizottjával szívesen megbeszélné, miben tehetne neki valamely szívességet. A fejedelem tehát mégis megbízta Brennert a tárgyalással,[56] miből azonban semmi sem lett.[57]

Brennernek már előbb bő utasítást adott,[58] mikor a franczia udvarhoz küldte, hogy a lengyel, orosz, franczia viszonyokat, mint tükörben, egyszerre láthassa. Kívánja, hogy akár Ágost, akár Szaniszló marad, akár választás útján egy harmadik lesz a lengyel király, a fejedelem és a haza érdekeit megoltalmazza. Először Lengyelország fővezérét, Szieniawszkijt keresse föl, a kit most a lengyel ügyek intézőjének tartanak; felfogását tehát ösmernie kell. *Megvet minden személyes nagyravágyást és dicsőséget, mert egyesegyedűl hazája javát keresi*, a mit Lengyelország békéjétől és az orosz-svéd pártfogástól remél. A lengyel köztársaságnak Szaniszló királylyal való kibékűlését egyetlen módnak tartja, hogy kieszközölhessék az oroszokkal való békét s a nevezett hatalmak pártfogását. Ezt a nagyon kényes kérdést úgy kell tárgyalni, hogy a biztos orosz barátságot a bizonytalan svédért el ne veszítsük s a lengyel urak készek legyenek velünk a szabadság kölcsönös védelmére szövetkezni. Győzze meg a palatinust arról, hogy a háború kezdete óta Magyar- és Lengyelország hajóit együvé lánczolni s arra törekedett, hogy horgonyukon a déli (ausztriai) és az északi szeleknek ellenállhassanak. Kéri a palatinust, hogy követe előtt, ki, Francziaországba-menet, útbaejti, őszintén nyilatkozzék a helyzetről s arról, gondolnak-e még reá a királyválasztásnál, vagy meg nem történtnek tekintik a trónra való meghívását. Ha Svédország Szaniszló visszafogadását erőlteti, az oroszokkal való kibékűlést nagyon megnehezíti, holott Lengyelországra kívánatos a két hatalom kölcsönös pártfogása. Ha a palatinus Ágostot akarja visszahelyezni, hivatkozzék a magyaroknak az oroszokkal kötött szövetségére. Figyelmeztesse, mily veszedelmes volna Lengyelországra, ha

[56] Április 21. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 474—5.

[57] Június 9. U. o. 476.

[58] Márczius 20. U. o. 469—472.

visszafogadna oly királyt, kit letett a trónról s ki a koronáról maga is lemondott.

Bercsényi távozása (márczius 12) után a fejedelem márczius iduszán *Kray* Jakabot Munkácsról előre küldte Skoljéba Szieniawskijhoz, hogy Des Alleurs-rel és De Bonackal jelenlétében számoljon le a franczia segélypénzek fölhasználásáról s rendbe hozza a jaraszlói uradalom dolgát. Nagyon bántotta a dolog; mert nem akarta, hogy tolakodónak tartsák azok, kik pénzsegítséggel bíztatták fel a háború folytatására, a mivel különben nagy hasznára volt a franczia királynak. Maga is átment volna Zavadkára, ha seregének összegyűjtése itthon nem tartja.[59] Kray útján megköszönte Szianiavskijnak, hogy Lubomirszkijt csöndesítette; de értesítette, hogy mégis megfigyelő csapatokat küldött a határra, mert hír szerint a herczeg a császár zsoldjában áll. A palatinus ilyen támadás megtűrésével nem akarhatja, hogy hazája Magyarország szabadságának elvesztésében közreműködjék; különben is, a magyaroknak és a lengyeleknek, mint a czár szövetségeseinek, jó szomszédságban kell élniök. S miért törjenek a lengyelek Magyarországra, mikor nekik is szükségük van minden emberre, hogy saját szabadságukat megvédjék?[60] Különben úgy tudta, hogy a svédeknek az oroszokkal szemben rosszúl megy a dolguk s remélte, hogy ezt a körűlményt a magyarok javára fordíthatja. Mindennyi felleg közt is teljesen bízott benne, hogy *még ez idén felvirrasztja Isten ügyünk csillagát.*[61] Mivel Szieniawskij a lengyel haddal a czárhoz kívánt csatlakozni, a fejedelem sürgősen tanácskozásra hítta Bercsényit, a kit azonban betegsége akadályozott a megjelenésben.[62] Olyan fontosnak tartotta a dolgot, hogy 25-én maga indúlt Ungvárra, hova éppen 32. születésnapján érkezett meg. Ott töltötte a

59 Április 7. De Bonachoz. Archiv, XLIV. 473.

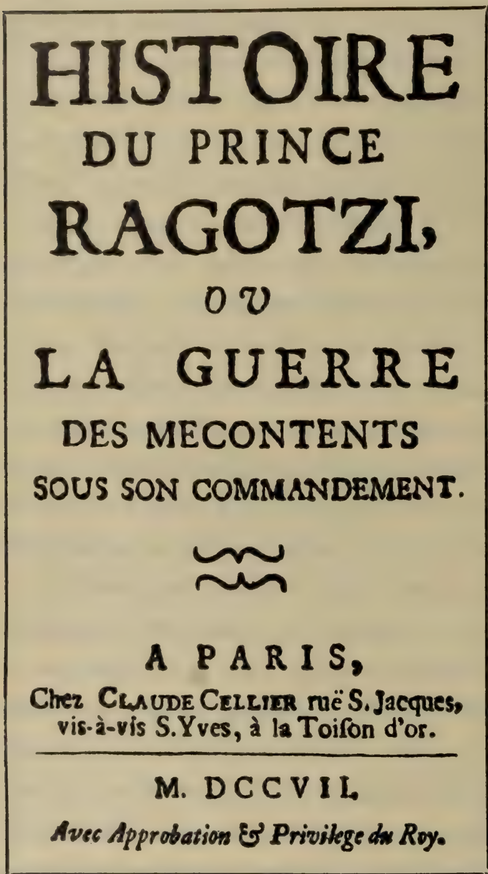
60 Rákóczi utasítása Krayhoz márczius 9-ikéről s levele a belzi palatinushoz márczius 13-ikáról. Arch. R. II. 449—454.

61 Márczius 13. Károlyihoz. U. o. 455.

62 Rákóczi márczius 16., 19. U. o. II. 456., 457. Potocki István a határszélről, Horodencéből éppen eznap írta Károlyinak, hogy a belzi palatinus az összes tábornokokkal odaérkezett, de svéd had nyomúl utána. (Károlyi-lt.)

nagyhetet és az ünnepeket; ott fogadta a sűrűn érkező lengyel póstákat s folytonosan tanácskozott Bercsényivel.

Ezen tanácskozások tárgyára világot vet 31-én *Jablonskyhoz* intézett levele. Még nem tudhatta, hogy *Marlborough* herczeg Jablonskyt és Klementet Londonban márczius 25-én személyesen fogadta s a királyné nevében is megigérte, hogy minden lehetőt megtesz Magyarországért.[63] De tudta,[64] hogy ennek a lehetőségnek nagyon szűk határai vannak. A szövetségesek Európára nézve veszedelmesnek tartották Magyarországnak az Ausztriai Háztól való elszakadását; holott pár év előtt éppen arra szövetkeztek, hogy Spanyolországnak és Ausztriának az Ausztriai Házból ne ugyanaz legyen a királya. Magyarország századokon át volt a kereszténység védőfala a törökök ellen. A szövetségesek azt hiszik, hogy az erejét csendben összeszedő török hatalomnak ezentúl csak a császár erejével állhat ellen. De békében maradhat-e a török, mikor a császári hatalom terjeszkedését s azt látja, hogy a szomszédját, Magyarországot,

HISTOIRE
DU PRINCE
RAGOTZI,
OV
LA GUERRE
DES MECONTENTS
SOUS SON COMMANDEMENT.

A PARIS,
Chez CLAUDE CELLIER ruë S. Jacques, vis-à-vis S. Yves, à la Toiſon d'or.

M. DCCVII.
Avec Approbation & Privilege du Roy.

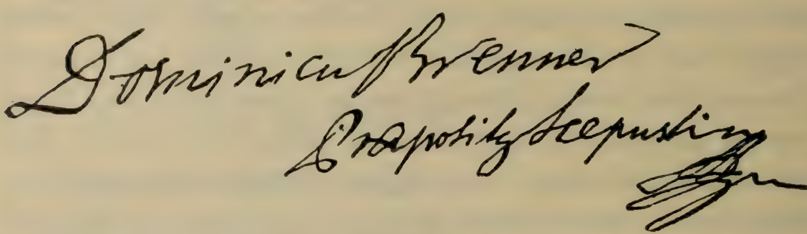
8. A LENOBLE-FÉLE RÁKÓCZI-ÉLETRAJZ CZÍMLAPJA.

[63] Jablonsky Rákóczihoz márczius 28. Fiedler, II. 30.

[64] Rákóczi Jablonskyhoz márczius 31. U. o. II. 31–34.

osztrák örökös tartománynyá teszi? Maga a nemzet is Magyar- és Erdélyország szabadságának elkobzása ellen «Acheronta movebit». Ha a szabadságért a szövetségesek nem kezeskednek, az utódok később behíhatják a törököket s Európának ismét harczolnia kell ellenök, majd a francziák ellen. Ezekkel szemben a császár maga elégtelen lévén, a hatalmak vagy segítik, vagy nézik a küzdelmét. Mire vezet ez, megtanúlhatják V. Károly és Szulejman történetéből. Ha pedig a császár kiverné a törököt Európából, mindjárt el is nyomja a protestánsokat; a mivel szemben csak Magyarország szabadságának helyreállításával, azaz hazánknak az Ausztriai Háztól való elszakításával lehet védekezni. Magyarország azonban örökre szövetkeznék a császársággal, minek következtében Törökországtól az Ausztriai Háznak többé nem kellene tartania s ereje az összes kereszténység bajnokának, Magyarország királyának erejével növekednék. Magyarországot nem izgatná többet szabadsága helyreállításának a vágya, hanem, mint Lengyelország, senkitől sem félne, de más sem félne tőle. A nyugati és keleti császárságok közt feküdvén, ezeknek összeütközéseit mérsékelné. Ezt az ausztriaiak rajtunk való uralkodásának egész története bizonyítja. Magyarországnak a kereszténység körűl szerzett érdemeit azzal jutalmaznák legjobban, ha felszabadítanák az osztrák iga alól. Szabadságában biztosítva, nem keresné többé azt a franczia szövetséget, a melyben most az osztrák uralom alatt nyögve bízik. A császár most is meghiusította az orosz czár közbenjárását, a fegyverszünet megerősítésének halogatásával sokáig függőben tartotta a békűlni akaró magyarokat s a Dunántúlra oly erővel vetette magát, hogy ezzel világos jelét adta a leigázás szándékának. Ily körűlmények közt kénytelen a török porta részéről újabban ünnepiesen tett ajánlatokat az eddiginél komolyabban megfontolni, sőt ünnepies követséget is küldeni a portára, mely a földretiportaknak határozottan segítséget igért. A nemzet mindent elkövet, hogy megmaradjon s nem lesz oka, ha ebből Európára veszedelem következik.

A fejedelem Ungvárról Munkácsra április 5-én késő este visszaérkezvén, azonnal Lengyelországba küldte *Nedeczkyt* és *Brennert,* ki «többet végez, jól vigyázva, sok darabos tanácsnál».[65] Mostan már előkészítette udvarát a tavaszi hadjáratra,[66] pedig a tábornokok nagyobb része úgy gondolkozott, hogy a német még nem kezdheti meg a hadműveleteket. Ha azonban mégis hozzákezd «és ők magukat benn találják felejteni, semmit sem beszélnek felőle: mi lesz?»[67] Tapasztalta, hogy a zavarok vízözön módjára borítják el az országot. «Talán majd észrehoz Isten bennünket; akkoron meglátjuk, hogy *nyomorúságunknak*

9. BRENNER DOMOKOS NÉVALÁÍRÁSA.

nagyobb része gyönge szívtelenségünkből származik.»[68] Könnyűnek tartotta volna megvédeni a felvidéki hegyszorosokat; de sehogy sem lehetett többé *gyalogságot* összeszedni, hiszen még a helyőrségeket is alig láthatta el. A *lovasság* szintén szánandó állapotban volt. Tisztek és katonák csak a híreken kapkodtak. Megdöbbentek az ellenség minden mozdúlatára, pedig a császáriak sokkal gyöngébbek voltak, mint Rabutin és Herbeville idejében. Ellenállásra komolyan senki sem gondolt többé; csak arra, miként mentheti meg családját, legkedvesebb holmiját. A fejedelem — saját vallomása szerint[69] — csak a zavart növelte volna, ha kevéssé megbízható hadaival megkezdi a hadjáratot. Azért maradt Munkácson ilyen sokáig.

[65] Bercsényi márczius 26. Arch. R. VI. 185. Beniczky, 194.
[66] Április 6. Beniczky, 194.
[67] Április 6. Rákóczi Arch. R. II. 462.
[68] Április 1. Rákóczi. U. o. 460—1.
[69] Emlékiratai, 259.

Panaszkodott,[70] hogy Munkácson ő már élhetetlen lett; a jövő héten tehát megindúl s üresen hagyja a munkácsi tárházat, ha a nagyon neki eredt eső kiereszti börtönéből. A hadak is teljesen kiélték már téli szállásaikat. «A puszta vármegyén élődnének, ha élődhetnének — panaszkodott Krasznavármegye;[71] — de nem lévén, mivel: nyomorgattatván, nyomorgattatunk . . . nem adhatván, nem adhatunk.» A jászok hasonló panaszain a fejedelem maga akart segíteni. «Talán bereked a torkuk és megszűnnek a panaszló kürt fújásától.»[72] Sok bajról személyesen győződhetett meg, mikor «jószága körűlnézésére»[73] kirándúlt vadászni a beregi erdőkbe s a szőllőket is megtekintette.[74] De éppen ezen «kalandozó és utazó vadászatában» is úgy látta, rá kell térnie *Orosz* Pálnak, a bonczhidai csata után az erdélyi vármegyék előtt nyilvánított felfogására, mely szerint «a katona dolga az, hogy éljen s vegyen, a hol lehet, — a vármegye sírjon, ríjjon, panaszkodjék!»[75] Ő maga már saját ezüstneműit akarta pénzzé veretni, mikor Bercsényi «igaz magyarsággal» kisegítette.[76] Hiszen Érsekújvárnak magának 24870 frt 56 dénárra volt szüksége.[77]

Pedig minden jel arra mutatott, hogy az ellenség ezt a várat akarja ostromolni s a Dunántúlt szorongatni. Akkor pedig — Rákóczi szerint[78] — «megvídúl ezen föld s hiszem az Istent, még vérszemre is kapunk«. Károlyinak megint ezt a várat kellett eleséggel ellátnia, pedig jobb szeretett volna a Bácskában csinálni rendet a ráczok közt. Hiszen *Pápai* János személyesen,[79] *Teleki* Mihály pedig írásban, majd szintén személyesen is jelen-

70 Bercsényinek április 8. Archiv R. II. 464.

71 Április 16. somlyói gyűléséből Károlyihoz. Károlyi-lt.

72 Április 6. Rákóczi Károlyihoz. U. o. A Nyúzó-ezredbeli tisztek ellen pörölő jászapátiak ügyében április 14. U. o.

73 Levele Károlyihoz április 19. Károlyi-lt. és Arch. R. II. 469.

74 Beniczky, 195—6. Feltűnő módon Rákóczinak egy levele április 17. Tállyán kelt. (Károlyi-lt.) Talán tollhiba május helyett.

75 Április 17. Bercsényihez. Arch. R. II. 469.

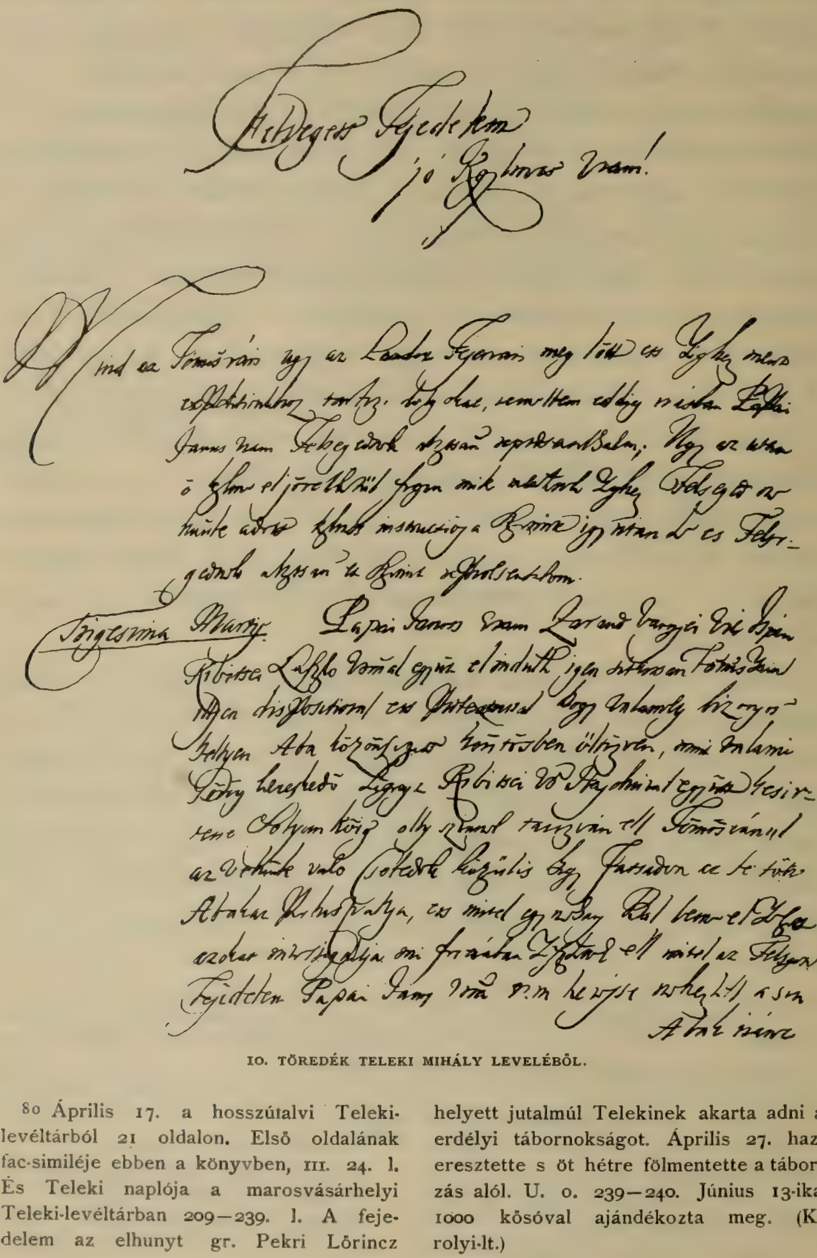
76 Április 20. U. o. II. 472—3.

77 Április 17-iki consignatio. Károlyi-lt.

78 Április 20. Arch. R. II. 473.

79 Április 15. Beniczky, 195.

tették,[80] hogy a nádorfehérvári szerdár megintette a temesvári basát labanczkodása miatt, Szeged és Arad közt eltiltotta a németek járását, kelését, fegyverszállításait, s rendelete végre-

10. TÖREDÉK TELEKI MIHÁLY LEVELÉBŐL.

80 Április 17. a hosszútalvi Teleki-levéltárból 21 oldalon. Első oldalának fac-siміléje ebben a könyvben, III. 24. l. És Teleki naplója a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban 209—239. l. A fejedelem az elhunyt gr. Pekri Lőrincz helyett jutalmúl Telekinek akarta adni az erdélyi tábornokságot. Április 27. hazaeresztette s öt hétre fölmentette a táborozás alól. U. o. 239—240. Június 13-ikán 1000 kősóval ajándékozta meg. (Károlyi-lt.)

hajtása végett zászlós hadakat is küldött a maróti szélekre. «A vén bolond basa» ugyan a követeket, néhány görög kereskedő tartozása fejében, le akarta tartóztatni, de a kurucz érzésű basa-aga és Gyömli ezt a meggondolatlanságot megakadályozta. Mikor a basa tihája kérdezte, miért pártolják úgy Rákóczi királyt, holott Karlóczán a törökök nem a magyarokkal, hanem a németekkel békűltek meg, a basa-aga azt felelte: «A török nem békűlhetett meg a magyarral, mert össze sem veszett vele; a némettel azért kellett megbékűlni, mert ellenség volt. Most is csak alig békűltek meg vele, de a magyarokkal a törököknek örökkön békességök van. «Elhiheted — szólt az aga Telekihez — te sem vagy igazabb nemzetedhez, mint én vagyok a magyarhoz.» Falvait, majorságait, nagy tisztségét itt hagyná s ha szabad volna, mentest menne Rákóczi király szolgálatára. Ha a basa Rákóczi ellen tesz, «a török császár szakállában piszkál»; ezért pedig zsinórral fizetnek. Ha a fejedelem arnótokat kap a szultántól, a tömösvári basa is szemet húny, hogy területéről legalább 500 hosszúpuskás török átmenjen hozzá. A fejedelem meg is írta a szerdárnak,[81] hogy az arnót basa indúlhat, mert az ő hadai készen vannak és Csanád vagy Titel körűl megeshetik a csatlakozás. Ekkor már az erdélyi szenátorokkal is befejezte a négynapos tanácskozást[82] s mivel «a vizek kibocsátották az áristomból», a tábort május 2-án végre megindította.

És itten is szólt megint a Balogh Ádám nótája:

> Vitéz, hol a tarisznyád?
> Vedd elő a pogácsát.
> Zsendely pattog, hull a nád,
> Süthetünk ma szalonát.
> ... Harcz után, ha szomjazom,
> Az áldomást megiszom!

81 Április 28. Arch. R. II. 474.

82 Április 22—25. Beniczky, 196—7.

II.

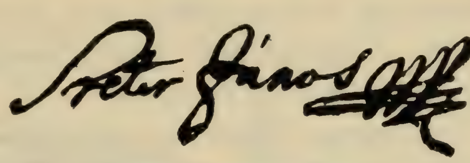
A KÜLFÖLD ÉS A MAGYAR KÉRDÉS.

— 1709. május 2—julius 29. —

MUNKÁCSRÓL a fejedelem május 2-ikán kirándúlt Zavadkára a palatinusnéhoz, alkalmasint arra a hírre, hogy a palatinus 6—7000 emberét Szaniszló király megverte. Harmadnap Rákóczi átment Bercsényihez Ungvárra, hol a külföldről egyéb hírek is vártak. Így, hogy a pápa és a császár kibékültek. Erről — *Barkóczy* tábornok szerint [1] — talán a többi uralkodó is példát vesz és megkötik az általános békét. Attól nem tartottak, hogy a pápa segíteni fogja a császárt, ellenben bíztak benne, hogy a franczia királynak személyes kiindulása a magyar ügyeknek is javára válik. Nagy megnyugvásra szolgált, hogy *Károlyi* másodszor is ellátta eleséggel Érsekújvárt. A fejedelem Ungvárról roszszúlléte és fontos tanácskozások miatt csak 10-ikén indúlt tovább. Lovas gránátosaival, a nemes ifjakkal, a karabélyosokkal és az útközben csatlakozott Károlyi Sándorral Pazdicson, Gercselyen és a lelkes Sátoraljaújhelyen át 12-ikén vonúlt be Sárospatakra.[2] Másnap hétfőn misét hallgatott, miközben a piaczon katonái teljes rendben álltak. Mise végével tovább vezette őket; útközben megszemlélte *Dettrich* István ezredes gránátos századát s tovább ment Tállyára. A «fagyos szentek» nem akadályozták, hogy a gyülekezés hetében néhány nemes ifjúval ki ne rándúljon a szerencsi kastély építkezéseinek megtekintésére, vagy egy kis vadászatra. De a munka is folyt; Károlyi Sándoron kívül különösen *Sréter* János tüzérdandárnokkal, *Rivière* tüzérezredessel és *Rottenstein* tüzéralezredessel tanácskozott. Főrendek is nagy számmal tisztelegtek

[1] Május 6. Károlyi-lt. [2] Beniczky, 198. Tört. Tár, 1882. 767.

nála, Pünkösd első napját (május 19.) csendben ünnepelte; másod- és harmadnapján pedig ő maga vezette a nemes ifjak katonai gyakorlatait. Bevált a Bercsényi jóslata:[3] a mint közelebb érték, sűrűbben panaszkodtak neki. «Nem az orvoslásról gondolkoztak, hanem puszta időtöltésből is panaszkodtak, sopánkodtak. Nem csoda; mert oly kedves a magyaroknál a bajok emlékezete, hogy a mikor legvígabbak is, keserves nótákban siratják a múltat, szidták a jelent, kétségbeesve csúfolták a jövendőt; és ezt nevezték kedves társaságnak.»

II. SRÉTER JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

Tállyáról május 21-én keserűen írt *Vetésynek*,[4] mert a franczia udvar eljárása arról győzte meg, hogy a király békét akar kötni s már meg is kezdte az alkudozásokat. Úgy bánnak vele, mint a kicsavart narancscsal s magára hagyják őt, hogy békére kényszerítsék, s alkudozásaikat ne zavarja, Vetésy azonban bíztosíthatja *Torcy* minisztert, hogy ez nem fog sikerülni; s hogy ő bízik a nagy király igéreteiben. Felfogásában legjobban megerősíti segélypénzének késedelmes fizetése. Láthatták, milyen helyzetben volt a trencséni csatavesztés óta, s a helyett, hogy segítették volna, az egész telet annak a kérdésnek megvitatásával töltötték el, hol tegyék le a segélypénzt s mégsem tették le ott, a hol kívánta. Megparancsolta, jelentse ki a miniszternek, hogy teljesen azt akarja, a mit a király akart; s akár segítik, akár nem, folytatja a háborút, a hogy tudja. Ha úgy jön a sora, *inkább számüzetésbe megy, mintsem kizárassa magát az általános békéből.* Meghagyta, fizesse ki az ékszert (az aranygyapjas rendért járó illetéket), kérje meg Torcyt, hogy azt biztos alkalommal küldje hozzá, ő maga pedig jöjjön haza abból az udvarból, hol jelenléte kellemetlen; előbb azonban biztosítsa a királyt, hogy változatlanúl ragaszkodik fölkent személyéhez, bízik további

3 Május 14. Arch. R. VI. 188.

4 Fiedler, I. 332–4.

pártfogásában s reméli, hogy őt is megkérdezik, mielőtt sorsáról határoznának.

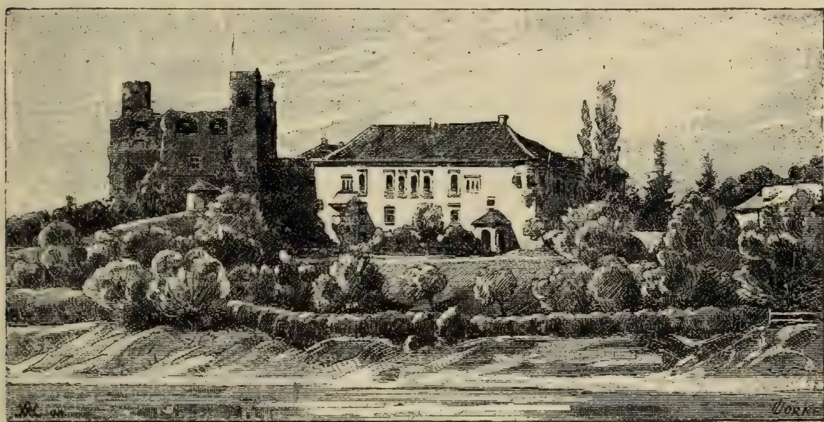
Ez a levél eléggé megmagyarázza, hogy a fejedelem már csak a francziaországi bizonytalan helyzet miatt sem siettethette a nyári hadjáratot. Nem tudhatta még, hogy a békealkudozások már is meghiusúltak, mert Anglia és Hollandia igen kemény föltételeket szabtak XIV. Lajosnak. *Torcy* június elsején felindultan érkezett haza Hollandiából; s midőn *Vetésy* megkérdezte tőle, mi lesz: béke-e vagy háború, azt felelte: «*Háború*, uram, s hogy azt önök is folytathassák, első gondom lesz, hogy kifizessük az önök hátralékát.»[5]

Szerencsen e közben egyhangúan teltek a napok. A fejedelem május 25-ikén a nemes ifjakkal és a karabélyosokkal átment Sárospatakra, hova Bercsényi is megérkezett. Másnap igen nagy egyházi és katonai díszszel szenteltette föl a nemes ifjak századának zászlaját. Délelőtt 11 órakor a főtábornok a palotából hintón, az udvariak s más főurak, Vay vezetése alatt, gyalog mentek az öreg templom elé s ott várakoztak. A fejedelem lóháton hermelines bíborpalástban, török fehér trádoros (ezüstbrokátos) dolmányban, fehér posztó nadrágban, gyöngyös, telekes bocskorban,[6] teljes fejedelmi díszben vezette a nemes ifjakat, kik kétfelől a kapcsosoktól kisérve, brigádánként hármas rendben jöttek. A fejedelem a templom előtt fölállította őket, s gyakorlatot végeztetett velök; mire mindannyian leszálltak lovaikról, meghatározott rendben mentek be a templomba, s az oltár körül állottak fel. Mise és szentbeszéd után a fejedelem a nemes ifjakkal együtt megáldozott. Hosszas szertartások után előhozták aranynyal gazdagon kivarrt kék szép zászlajukat (kornyétájukat), melynek közepén kétfelől az Isten szeme volt hímzésben ábrázolva ezzel a körirattal: «Eadem et aequalis ubique» (Mindenütt egy és ugyanaz). A zászlót pater *Kéry* átadta az oltár előtt térdeplő fejedelemnek, ki fölemelkedvén,

Június 4. Fiedler, I. 133.

[6] Tört. Tár, 1882. 767–8.

azt magasra tartotta és önmagától szerzett gyönyörű imádságban ajánlotta a seregek urának védelmébe. Könnyekig megindúlva kérte az Istent, szünjön meg nemzetünkre kiontott méltó haragja és adjon győzedelmet a hazának. A zászlót átadta a püspöki trónon űlő *Pethes* cz. püspöknek, ki azt megszentelte, megáldotta s az ifjú báró *Haller* Gábornak, a nemes ifjak őrnagyának nyujtotta át. Erre a fejedelem és kisérete az előbbi rendben tért vissza a várba, melynek palotájában *Ráday* Pál,

12. A SÁROSPATAKI VÁR.

a nemes ifjak főügyésze, a fejedelem s a főrendek jelenlétében szép búzdító beszédet intézett az ifjakhoz. Előbb *Haller* Gábor zászlótartó s utána az egész ifjúság föleskűdött a zászlóra, mely körül rövid idő múlva egy modern magyar állandó hadseregnek kellett volna sorakoznia. Az ünnepséget fejedelmi ebéd fejezte be, a melyen Bercsényi, Károlyi, Budai tábornokok, Vay főkapitány, Pethes püspök s más főrendek vettek részt.[7]

Másnap haditanács volt, de ez is várakozásra szánta el magát, mert a császáriak, a kik Árva vára elfoglalásán (április 10.) kívül újabb sikerre alig hivatkozhattak, maguk is tartózkodtak minden támadástól. 28-ikán a fejedelem Szerencsre in-

7 Beniczky, 200–1.

dúlt; *Károlyi* még útközben, *Bercsényi* pedig másnap Szerencsen búcsúzott el tőle. Úrnapját (30-ikát) csendes ájtatosságban töltötte; csak este tartott hadiszemlét a nemes ifjak fölött. Bercsényi elmenetele óta egyáltalán nem hallott híreket;[8] de mikor a hírlapok részletesen írtak a dánok visszahivatásáról, megváltoztatta multkori vélekedését, s a *védőháború helyett* most már a *támadást* is lehetőnek tartotta.[9] *Bottyán*, a ki június 3-ikán érkezett udvarába, mindjárt szívesen ajánlkozott, hogy 1200-ad magával Pozsonyig portyázgat; de a fejedelem Morvaországot szerette volna zaklatni, mint a dunántúliak teszik Ausztriával. Hiszen «egy kapitány is elindíthatja azokat, kiknek kedvök van a tánczhoz.»[10] A guerilla-háborúnak most már nagyobb barátja volt, mint a sárospataki tanácskozások idején.[11] Jó hírnek tartotta, hogy *Szieniawszkij* Ilyvó közelében nagyon megverte a litvániai nagy hetmant.[12] A németnek a Dunán való átkelését hallván, június 10-ikén Kassára indúlt, hogy *Esterházy* Antal hadi működése előmozdítása iránt tábornokaival tanácskozzék.[13] Már útközben, *Enyiczkén,* megtartotta az első értekezletet, a melyen Bercsényi, Csáky Mihály, Andrássy István és Pál tábornokok és egyéb brigadérosok vettek részt. Kíséretökben másnap megtekintette a kassai erődítéseket, de 12-ikén Enyiczkén még népesebb haditanácsot tartott és csak másnap indúlt haza, útközben Regécz vára romjait is megtekintvén.[14] Szerencsen azonnal intézkedett a rendes ezredek szemléje iránt, s megköszönte *XIV. Lajos*nak,[15] hogy Vetésy útján újból pártfogásával bíztatta őt s a két hazát. Áldja meg az Isten a király jogos és igazságos törekvéseit, hősies munkáját koronázza szerencsés békével s alattvalói érezzék uralkodása boldogságát, a melyet majdan mi is neki köszönhetünk. 17-ikén délután,

[8] Június 2. Arch. R. II. 475.
[9] Június 4. U. o. 478.
[10] U. o. 478. VI. 195.
[11] Június 6. U. o. II. 480.
[12] U. o. II. 481. VI. 199.
[13] Rákóczi jún. 14. és 16. U. o. II. 483., 485.
[14] Beniczky, 202—3.
[15] Június 16. Fiedler, I. 143—4. Ugyanakkor Torcy marquisnak és Rouilliernek is írt. U. o. 144—5.

mikor a felebbezések átvizsgálása végett összehítt szenátus gyűlésére udvarával *Sárospatakra* ment át, feleségétől is érkezett két franczia gavallér.[16] Több mint valószínű, hogy a szenátus másnap a hozott izenettel s általán a külügyekkel is foglalkozott. Tagadhatatlan — mondta a fejedelem[17] — hogy jól megfontolván a *külföldi eseményeket, a melyektől boldogulásukat nagyrészben várhatják,* ezt a hadjáratot nagyobb óvatossággal kell folytatniok, hogy még kisebb veszteségeik se legyenek, s el ne veszítsék teljesen a külső fejedelmek jó vélekedését, a melyet tavalyi hadjáratukkal nagyon megcsonkítottak. Mostani eljárásától el nem tér, pedig e miatt némelyek hanyagnak és határozatlannak tartják. Magában véve könnyű volna sok dolog, ha az általános körülmények és a fogyatkozások nem nehezítenék. Nem csodálja, hogy mindenki odaragasztaná a tapaszt, a hol a fájdalmat érzi; de rossz borbély az, a ki a sebek mérgét megvizsgálván s mindegyiket be nem tapaszthatván, a beteg akaratán indúlva, éppen oda nem tenne flastromot, a hova legjobban kell. *Bottyánt* is figyelmeztette,[18] hogy nemcsak azokkal kell törődnie, a mik *körülötte* történnek, hanem tekintetbe kell vennie az *egész ország* külső és belső dolgait; nem gondatlanságból történik tehát, ha azonnal nem küldi meg a kívánt segítséget.

Pápai Gáspárnak Nándorfehérvárról június 3-ikán küldött levele szintén[19] gondot okozott a fejedelemnek és a tanácsnak. A szerdár e szerint az athnámé pontjait beküldi a fényes portára, de a karlóczai békében megállapított határral nem éri be. A portán már elhatározták az arnót hadak beküldését s hogy a fejedelemnek erre a czélra Karánsebes táján Marosnál kell sánczot építnie. Fetiszlán körül a dunai révhelyekről, hajókról, átszállításról már gondoskodtak. Karánsebes, honnan hajdan a Vaskapura vigyáztak, ismét basaság székhelye lesz. Margánál török területen azért akarják építeni a sánczot, mert így a

16 Beniczky, 203.

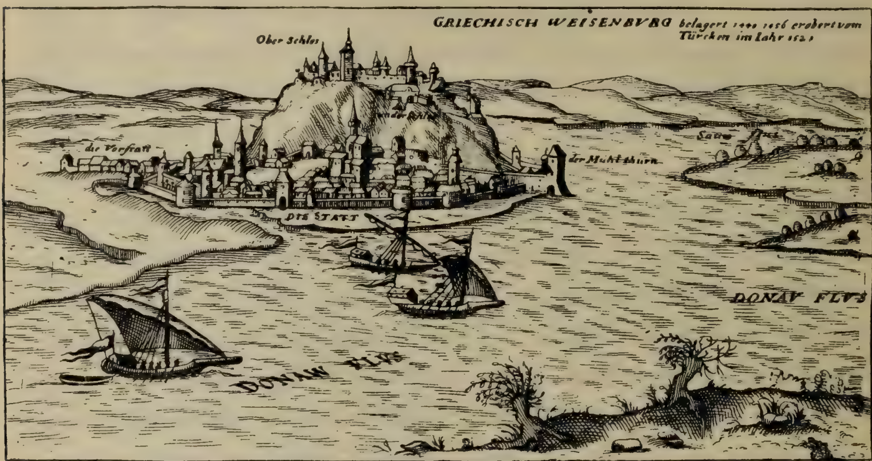
17 Június 19. Arch. R. II. 487.

18 Június 19. U. o. II. 488.

19 Június 3. Kivonatban. Károlyi-lt.

császáriak nem csaphatnak lármát s Rákóczi törekvéseit sem ronthatják a portán. A karánsebesi basa a Margánál sánczot építtető fejedelemnek akár dobbal vagy muzsikaszóval is küldet puskaport. Nem ellenzik a csanádi sáncz építését, de nem segíthetik benne; ellenben szeretnék, ha Aradot, Szegedet megszállaná.

A fejedelem attól tartott, hogy a török a fénykorabeli területet akarná Budával, Egerrel, Ujvárral, Váraddal, Kanizsával,

13. NÁNDORFEHÉRVÁR.

holott ő a Szerémséget is sokalja, az ország beleegyezése nélkül pedig semmit sem tehet.[20] Az arnót zsoldosok, a nélkül is kijönnek hozzá; ha tehát akar valamit a porta, adja elő kívánságát, «Hála Istennek, még nincs kötél a nyakunkon!» szólt a fejedelem.[21] Úgy hitte, a basa a Vaskapu krassószörényi oldalán a margai sáncz építését és megtartását csak azért kívánja tőle, hogy erejét tapasztalja, mert e miatt a szebeni németekkel alkalmasint harczolni s e miatt talán Nagyvárad megszállását is elhalasztani kénytelen. Aradot vagy Szegedet nem ostromolhatja, mert a basa nem igért hadiszereket.[22] Az erdélyi bújdo-

[20] Június 23. Arch. R. II. 489. Bercsényi július 14. U. o. VI. 212.

[21] Június 24. U. o. II. 490.

[22] U. o. 490—1., 497. V. ő. I. 183.

sóknak is megizente Moldvába, hogy semmit se kezdjenek addig, míg rendbe nem hozza dolgát a külső országokban, kivált azon hatalmasságnál, a melytől függ ez a dolog és a melynek segítsége kinyilatkoztatását naponkint reméli. Pénze nincs a hadakozáshoz és más útakon, alapokon épített barátságban csak úgy lehet biztos, ha azt a hatalmat elébb *beleugratja* a munkába. E miatt késik, ezért nem adhatja ki határozatát; «mert az Istentől vállaira tett országok terhei elméjét, erejét idétlen munkájú dolgokra osztani és fordítani nem engedik.» A bújdosók hiában keresnének maguknak más pártfogót. Nem dicsekedik erejével, de erre a dologra ő mégis hasznosabb másnál. Saját példáján tudja, milyen nehéz a várakozás: de «az is jobb az idétlen gyümölcsnél, kivált mikor jó reménységet nyujt.» [23]

A politikában valóban csak reményről beszélhetett, nem bizonyosságról, mint a mathematikában, melylyel *Simándi* professzor a kollégiumban és magántársalgás közben is gyönyörködtette.[24] Július 7-ikén a fejedelem a szenátussal együtt a templomban adott hálát az Istennek, hogy a tizenegy ülésre terjedő tanácskozások véget értek; azután hazatért Szerencsre, hol másnap és harmadnap többnyire maga írt utasításokat külföldi követei számára.[25] Így pl. *Heinsius* hollandi nagypensionariust *D'Ancillon* (diplomácziai álnéven *St. Julien)* útján kérte a béke előmozdítására;[26] hiszen a németalföldieknél senki sem ösmerheti jobban a szolgaság szomorúságát, a szabadság becsét. Általa sürgette *Jablonskyt* is, hogy jelentést tegyen londoni útjáról. De különösen fontos volt az az emlékirata, a melyet vele küldött meg a protestánsoknak *hágai magyar követeihez.* Fejezzék ki ezek a porosz király előtt, hogy iránta való tisztelete szeretetté és tökéletes barátsággá alakúlt át; ebben és bölcseségében bízva, az ő kezébe teszi le a maga és hazája sorsát. Kéri, eszközölje

[23] Június 26. gr. Mikes Mihályhoz. Arch. R. II. 492—3.

[24] Június 29., 30. Beniczky, 205.

[25] U. o. 206.

[26] Fiedler közlése, Archiv für öst. Gesch. XLIV. 477.

ki, hogy küldöttei megjelenhessenek Hágában s ellensúlyozzák ott ellenségeinek hamis felvilágosításait, mit a jelen emlékiratban utasítások alapján maga is megtesz. Fejtsék ki, hogy a magyar királyságot még Szent István alapította, s annak legdrágább kincse mindenkor a *szabad választás* volt. A négy sarkalatos kiváltság felsorolása után kifejtette, hogy ezeket az Ausztriai Ház mindenben megsértette s hazánkat ezzel kergette

14. A HÁGAI „LOVAGOK HÁZA"

bele a török szövetségbe és a fölkelésekbe. A Habsburgok az örökös királyság behozatala óta a legzsarnokibb római császároknál is önkényesebben uralkodtak. Államcsiny volt, hogy a mostani császárt I. Lipót választás nélkül koronáztatta meg magyar királynak, ki azonban, II. Endre aranybullája záradékának kivételével, esküt tett az összes kiváltságokra. Elmondta, miért kellett ennek következtében a jelen fölkelésnek kitörnie; erre pedig joga volt egy szabad és választó országnak. A választójogot az Ausztriai Ház az örökösödés behozatalával el-

törölte; de ezzel nem gátolhatja meg, hogy a magyarok régi királyaik nőágából keressenek maguknak királyt. Az Ausztriai Ház örökösödési joga különben is kétséges; Erdély függetlenségét pedig Rudolf király maga is elismerte s azt akkor sem veszthette el, mikor csel következtében alávetette magát I. Lipótnak. A tróntól való megfosztás okainak felsorolása után az Ausztriai Házat mint egész Európa szabadságának kész veszedelmét, a magyar nemzet esküdt ellenségét állította oda.

A magyar nemzetben, ha szabadon választhat magának fejedelmet, a szövetségesek hasznos munkatársat kapnak Európa érdekeinek védelmében. Tőlük tehát és a szövetségesektől azt kéri, eszközöljék ki, hogy *a császár vesse alá magát új választásnak* s annak, hogy *örökösödését angol mintára szabályozzák.* Állítsa helyre a szabadságot, ünnepiesen esküdjék meg a törvényekre, melyekre apja is megesküdött; a tisztségeket magyaroknak adja, *magyar nemzeti hadsereget* tartson s ha a törökökkel szemben zsoldosokat kellene fogadnia, ezeket is eskesse föl a haza hűségére. A zsoldosokat az örökös tartományokban magyar tisztek szedjék és vezessék. A nádornak adják vissza törvényes hatalmát s a király távollétében mint helyettes és alkirály kormányozza az országot. A császár mondjon le a *fegyveres hódítás* jogáról s mindenkinek adja vissza jogos és törvényes birtokát. Országgyűlési határozat nélkül adót ne vessen ki. *Erdélyt* teljes fölségjoggal adja át a törvényesen megválasztott Rákóczinak. Tartson azonnal szabad országgyűlést, mihelyt a hatalmak megbizottainak jelenlétében kibékül a nemzettel. Biztosítsa a fölkelt urak és tábornokok bántatlanságát. A protestánsok *vallásszabadságát* tartsa meg a szécsényi egyezség alapján s a jezsuitákat, az összes bajok okozóit, sohase fogadja vissza. A magyar békét foglaltassa be az általános békébe s mindakettőért ugyanazok kezeskedjenek. Kijelentette, hogy minden kívánsága megegyezik a törvényekkel; ha mégis visszautasítják, hamarább hódol a töröknek, mint oly fejedelemnek, ki kegyetlenségekkel, kivégzésekkel torolná meg a történ-

teket. Inkább fegyverrel a kezökben halnak meg, mint hogy nyakukat és szívöket egy kegyetlen és fösvény miniszter kegyelmére bizzák.

A bölcs és igazságos *porosz király,* a ki népeinek apja, bizonyára igazságosaknak és méltányosaknak találja ezeket a kívánságokat; s megengedi, hogy ha a reá és házára haragvó Ausztriai Ház üldözné s ő hazájáért tovább nem küzdhetne, a hozzácsatlakozókkal együtt birodalmába meneküljön. Nála fejezné be meglankadt életét és neki örömmel ajánlaná föl szolgálatát s mindenét. Atyjának, sorsa intézőjének tekinti őt s mint ilyentől vár jóakaratot, tanácsot és segítséget.[27]

A fejedelem alig irta meg utasítását, a szabadságharczosok ezt az egyik legfontosabb oklevelét, július 10-ikén visszatért Patakra, hol *Des Alleurs*-rel tanácskozott s Lengyelországból visszatérő hadsegédét, *Huszár* Imrét fogadta. Harmadnap Mikóháza felé vadászni menvén, még a hintóban is titkárai előterjesztéseit hallgatta. *Bottyánt* a dunántúliak bátorítására három ezreddel és kompokkal a Duna mellé rendelte, udvari hadával pedig maga is Károlyihoz akart csatlakozni; mert «életét és fáradtságát nem szánván, inkább vele akart fáradozni, mint Erdély felé menni.»[28] Azonban a következő esős napokban megint a szobákba szorúlva foglalkozott a külügyekkel. 19-ikén a porosz királyt s a tengeri hatalmakat megnyugtatni törekedett,[29] hogy nem szövetkezik a törökökkel, ha a szövetségesek határozott reményt nyújtanak; de a bizonyosról a bizonytalan kedvéért le nem mondhat. Nemzete baját nem akarja a legvégső esetre tartogatott orvossággal gyógyítani. Azt a hatalmak sem gyógyíthatják puszta szavakkal; tudnia kell, a császári udvar akar-e békülni vagy sem. A bécsi miniszterek, kiket a tárgyalások folytatására kért, még csak nem is feleltek leveleire. Ő tehát Bécsben nem tehet béke-ajánlatot, mert ezt könyörgés-

[27] Július 8. Fiedler (II. 52—62.) egész terjedelmében közli a fontos emlékiratot. V. ö. július 11. Bercsényi, Arch. R. VI. 204.

[28] Július 16. Károlyi-lt.

[29] Archiv für öst. Gesch. XLIV. 479. Arch. R. II. 498. Fiedler, II. 62—65.

BOTTYÁN JÁNOS.
(Dörre Tivadar rajza.)

nek vennék; azt hinnék, hogy a győztes szabja a törvényeket s nem adnák meg a nemzet jogos és igazságos kívánságait. A béketárgyalásokra őt és a bécsi udvart csak a közbenjárók szólíthatják fel. Sajnálja, hogy a hatalmak többé nem helyeslik az ő független erdélyi fejedelemségét, s tudja is, hogy a bécsi udvar és az önző miniszterei a maguk jószántából sohasem egyeznek bele Erdély különválasztásába, vagy egyenlő értékű területtel való kárpótlásába. A szövetségeseknek *ezt a kérdést Európa állapotainak figyelembevételével kell mérlegelniök* s talán példaképpen venniök, hogy a mostani porosz király apja egyenlő érték gyanánt adta a svédnek Pommerániát. Ha a fejedelem Magyarországban egy Erdélylyel fölérő területet kapna, Erdély átengedését a béke kedvéért nem ellenezné, de ebben az esetben is meg kell hallgatni a szabad nemzet akaratát. A nemzeti akarat nyilvánulása ellen a császár minden követ megmozdít és csak úgy enged, ha a hatalmak kényszerítik reá. Kétségtelenűl legjobb volna Erdélyre nézve, ha a Rákóczi-ház örökös uralkodása alatt állna, de választási föltételei ennek keresésétől eltiltottak. Erdélyről le sem mondhatna a rendek megegyezése nélkül; ezt pedig semmi esetre sem kapja meg, hacsak nem biztosítják őket kormányzójuk vagyis vajdájuk szabad választása jogáról s arról, hogy ez független lesz a német tábornoktól. Mindezekre nézve ösmernie kell a hatalmak elhatározását, hogy azután ő is határozhasson a *török* ajánlatokra nézve. Tudatnia kell velök azt is, hogy az örökös királyságot Ausztria sem értelmezheti másképpen, mint Anglia, vagyis hogy az uralkodó a törvényben adott jogoknál többet nem követelhet magának. Hogy pedig *Klement* távozása esetében a hágai értekezleten érdekeit ne veszélyeztesse, Charles *D'Ancillont* utasította, hogy a magyar protestánsok küldötteit (Dobozit és Körtvélyesit) a július 8-iki békepontokról tájékoztassa.

A fejedelemnek nagy tekintete volt a külföld előtt, a mely a nemzet ügyét jóformán csak annyiban vette számításba, a mennyiben azt Rákóczi intézte. Hogy Erdélyért cserét ajánlottak,

azt — Bercsényi szerint[30] — azért tették, mert figyelembe vették hazájáért való nagy elszántságát, eleget akartak tenni kívánságának s örömest segítenének a nemzeten. Éppen azért *Klement* is arra kérte a fejedelmet, hogy az athnáméról megjöveteléig semmiesetre se határozzon.[31] A háború vagy a béke dolgát különben is Zólyom, Zsiliz, Liptó ellen tervezett hadi vállalatai sorsától, főképp a *liptai hadjárattól* akarta függővé tenni, a dunántúliak segítségére pedig Bottyánt küldeni. Bottyán a ráczok előtt híres, a parasztok közt ismerős, a Duna vizéhez nagy esze van, s a pestistől nem fél.[32] Lengyelországban is jobban bízott, mióta *Ágost* király a czárhoz közeledett.[33] Azonban óvatosnak kellett lennie, mert Bottyán táborában fogytán volt a kenyér, Károlyi katonái pedig négy napra kaptak egy prófontot, a pestis is terjedett s kedvetlen haddal bajos harczolni; hiszen «kevés szerencsétlenség is nagyon megdobogtatja az emberek szívét.[34] Július 24-ikén a fejedelem Patakról átment Szerencsre,[35] hogy terveit könnyebben megcsinálhassa és udvari hadait a csatatérre szétoszthassa.[36] 26-ikán odajött hozzá *Klement,* a ki a szövetségesek és a porosz király jóakaratával, s azzal biztatta, hogy őt mindenképpen megtartani szeretnék az erdélyi fejedelemségben; azonban nem tarthatják meg, mert a császár hamarább lemondana Magyarországról, mint Erdélyről, mely nélkül a kereszténységet meg nem oltalmazhatja. A császár nem teszi föl Rákócziról, de utódairól fölteheti, hogy a törökhöz csatlakozik; a fejedelemnek tehát *tíz magyar vármegyét adna Erdélyért.* A hatalmak külön békére ösztönzik a magyarokat, mert a nélkül nem köthetik meg az általános békét sem, melybe különben amazt belefoglalják. Ajánlják tehát, hogy tegye meg az első lépést *Lamberg* Mátyás Lipót herczegnél, a császár új miniszterelnökénél. A herczeg személyes ösmerőse volt a

[30] Július 17. Arch. R. VI. 213.

[31] Rákóczi július 13. U. o. II. 498. Ezt 14-ikén Bercsényi is ajánlta. U. o. VI. 212.

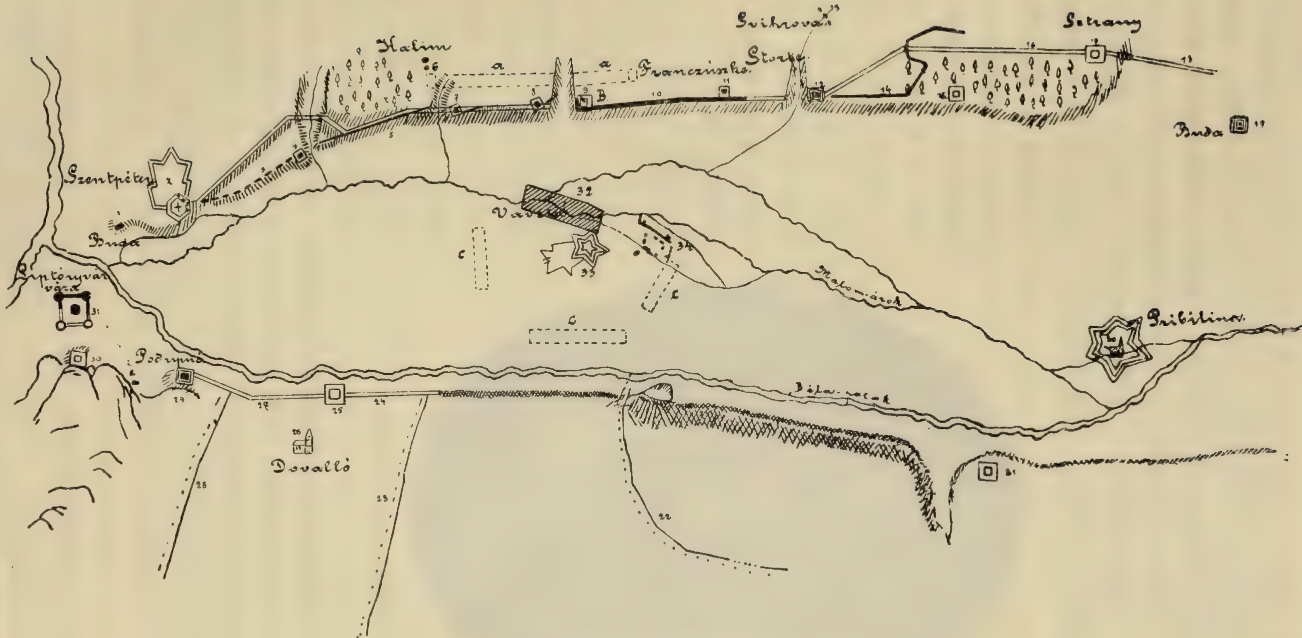
[32] Július 15. U. o. II. 498–500.

[33] Július 20. U. o. II. 501–2.

[34] Július 23. U. o. II. 504.

[35] Beniczky, 208.

[36] Július 27. Arch. R. II. 506.

15 A LIPTÓI SÁNCZOK 1709-BEN

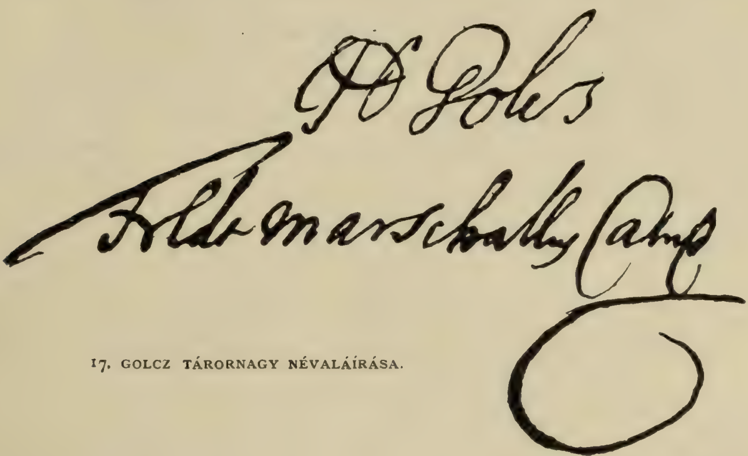
fejedelemnek, a ki azon a czímen írhatna neki, hogy új méltóságában üdvözli őt; s ha a franczia király nem szégyelt békeajánlatot tenni, miért szégyeneljen ő? Azok után, a hogy Londonban *Marlborough* herczeg fogadta Klementet, kit mindig hatlovas hintón vitetett föl a tanácsba, amúgy is nagy reménye volt a jó békességhez.[37] Július 29-ikén tehát a fejedelem megírta üdvözlő levelét Lamberghez.[38] Kijelentette, hogy bízik benne s az általános béke előtt is hajlandó külön békét kötni; már régen meg is köthette volna, ha a nagyszombati alkudozások idején is Lamberg a miniszterelnök. Jót vár őszinteségétől és a császár igazságosságától. Ha a császár békét akar adni a nemzetnek, segítni fogja ebben a nagyfontosságú ügyben, a mennyire a kormánya alatt levő ország sérelme nélkül teheti. Kéri tehát, lépjen vele levelezésbe s adjon útlevelet egy biztosának. Azonban — írta ugyanaznap *Hamel-Bruyninx* bécsi hollandus követnek[39] — ne bánjanak vele úgy, mint a multkor bánt Wratislaw, ki még a feleségének szóló leveleket is felbontotta. Írt ugyanaznap lord *Raby* berlini angol követnek, *Péter* czárnak és *Golovkin* orosz főkanczellárnak is.[40] A czárt röviden

16. GOLCZ OROSZ TÁBORNAGY.

37 Rákóczi Bercsényihez július 27. Arch. R. II. 506–8.
38 Fiedler, II. 66–67.
39 U. o. II. 66.
40 Július 29. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 478–483. Főbb vonásaiban Károlyi önéletírásában, II. 491–2. (Pulay János a szatmári békességről).

üdvözölte győzedelmei alkalmából. Sokkal melegebben írt a kanczellárnak, a ki őt február 15-ikén a czárnak iránta s a nemzet iránt való barátságáról biztosította. Sajnálta, hogy Nedeczky a svéd katonaság miatt nem juthatott el a czárhoz, a kit szintén a háború gátolhatott meg abban, hogy a császárnál közbejárjon a magyarok ügyében. Újból kéri erre mostan, mikor a *hágai békeértekezletek* megszakadván, a császár kész a magyarokkal külön kibékülni. A tengeri hatalmak irígylik a czár diadalait; nem akarják, hogy Szentpétervárát megtartsa

17. GOLCZ TÁRORNAGY NÉVALÁÍRÁSA.

s ha a spanyol örökösödés ügyében békét köthetnek, békebírák akarnak lenni, az oroszok és a svédek közt. Viszont azonban a czárnak módjában áll, hogy győzelmei következtében ő legyen Európa legfőbb bírája; s az lehet, ha szövetkezik a franczia királylyal s nyilvánosságra hozza a magyarokkal kötött szövetségét. Tudja a czár, hogy a császár elnyomja a nemzetet, legigazságosabb kívánságait sem teljesíti, a közbenjárást sem fogadja el; kényszerítni kell tehát, hogy *lemondjon a magyar koronáról s elösmerje Magyarország függetlenségét.* Ha Magyar- és Lengyelországok szabadon választott királyait, vagy egy közös király alatt orosz pártfogás mellett újraalakúlhatnak, *Európa békéje egészen a czártól függene.* Ha a császár önként

nem mondana le Magyarországról, *Golcz*ot,[41] vagy valamelyik más tábornokát egész erejével küldje be s fegyverrel kényszerítse rá. Ellene a szövetségesek sem segíthetik a császárt, sőt bíztatni is fogják, hogy mondjon le Magyarországról, mert nemcsak ennek, hanem a császárságnak a koronáját is elvesztheti. *A czár lenne Magyar- és Lengyelországok szabadságának, Európa békéjének helyreállítója.* Nem kételkedik, hogy a czár legyőzi a svéd királyt, de a czári sas ne érje be légyfogdosással s a keleti monarchia megteremtésére ily kedvező alkalmat ne szalaszszon el. Ezt nemcsak nemzete érdekében, hanem a czárral szemben vállalt kötelességénél fogva is sürgette.

Bercsényi mindezen hírek hallatára[42] «örvendezett szívvel látta nyílt kapuját a fejedelem dícsőségének... Igazán ezen munkának magva jó földbe esett; csak az idő jól járjon hozzá, hogy megérhessen.»

III.

A HAZA ATYJA — A HAZA ELLENSÉGE.

— 1709. július 23—október 12. —

IDŐKÖZBEN június 5-ikén újra megnyilt a tavaly elnapolt pozsonyi országgyűlés. A harmadnap fölolvasott királyi leiratban[1] volt néhány pont, a mely megközelítette Rákóczi felfogását s így az egyezkedésre alapúl szolgálhatott; de különösen a pénz- és a vallásügyekre vonatkozó kijelentés a békülést majdnem lehetetlenné tette volna. A protestáns kisebbség hivatkozott reá, hogy a fölkelés katholikus vezetőit, Rákóczit és Bercsényit, először éppen ők akarták kibékíteni a királylyal. Ezek a kath. vezérek csak részben teljesítették a

[41] U. o. 482. (Goler tollhiba.)

[42] Az alkudozásokra s a külügyekre kiterjedő nagyérdekű levele augusztus 1-ről: Arch. R. VI. 233—240.

[1] Hét fő pontját közli Pray, Hist. Regni Hung. III. Katona, XXXVII. 551. Horváth, VI. 550. A vallásügyekre nézve Zsilinszky, IV. 349—397.

18. GRÓF ILLÉSHÁZY MIKLÓS MAGYAR FŐKANCZELLÁR.

protestánsok kívánságait, de megengedték nekik a vallás szabad gyakorlatát. Tudták, hogy kétannyi protestáns van, mint katholikus; a többséget tehát a szécsényi «szemfényvesztéssel» akarták magukhoz csatolni. De kivégeztették a többnyire evangelikus Turócz vármegye követeit, még a katholikus Rakovszkyt is, mivel a királylyal békülni akartak s a templomokról szóló törvények érdekében felszólaltak.[2] A «lázadókról» azonban Pozsonyban még ennyi elösmeréssel sem volt szabad beszélni. Június 19-ikén József király az országgyűlést a lázadókkal szemben erélyes eljárásra sürgette s július 14-ikén gróf *Illésházy* Miklós kanczellár ellenjegyzése mellett már kiadta császári és királyi nyilatkozatát, mely szerint a magyar fölkelés fejeit és párthíveit a haza ellenségeinek nyilvánítja és száműzi, ha négy hét alatt vissza nem térnek a régi engedelmességre. Ennek közzétételével, mint királyi biztost, július 20-ikán *Liechtenstein* János Ádám András herczeget bízta meg. Az országgyűlés 23-ikán bizottságot küldött ki annak megállapítására, hogyan hirdessék ki a hosszas tanácskozások után megállapított nyilatkozatot. A herczeg kijelentette, hogy a kihirdetésnek, a király akaratához képpest, magában az országgyűlésben kell történnie; s azonnal meg is történt. E szerint Rákóczit és Bercsényit a haza ellenségeinek és fölségsértőknek jelentették ki; de bűnbocsánatot hirdettek minden más fölkelőnek, a ki mától kezdve négy hét alatt leteszi a hűségesküt. Megsemmisítették az ónodi és a többi konvent határozatait stb.[3] Spáczay kanonok, imént még Rákóczi szenátora, a kegyelemből kizáratni kívánta azokat a protestánsokat is, a kik a rózsahegyi kurucz zsinaton résztvettek.

De ime, az erdélyi fogoly kanczellárnak, Bethlen Miklósnak «nagy csodájára», *Teleki* Pál éppen «most szédült meg», a mikor a császár hívei legjobban remélték, hogy «az Isten jó végét adja

[2] Zsilinszky, IV. 377—8.

[3] Liechtenstein jelentése július 25-ikéről a császárhoz. Közli B. Mitis, Das Achtenedikt gegen Rákóczy und Bercsényi 1709. Beiträge zur neueren Gesch. Österreichs, 1906 szeptember. 82—83.

maholnap ennek a háborúnak».[4] *Bagosi* László cs. ezredes is imént lépett Rákóczi szolgálatába s elhúnyt bátyja ezredével éppen most várta az arnót katonák csatlakozását.[5] Ellenben «a háládatlan ország olyan fiáért, mint Bethlen Miklós, csak egy szót sem teve eddig. Hát a református státus oszlopáért! Oh urak, urak, — sóhajtott egy bécsi labancz[6] — hodie mihi cras

19. A BETHLENSZENTMIKLÓSI KASTÉLY.

tibi!» Az az országgyűlés, mely tűrte a legeszesebb labancznak, a bethlenszentmiklósi kastélya felé sóvárgva tekintő Bethlen Miklósnak bécsi fogságát, mit tehetett volna egyebet, mint hogy a haza ellenségének nevezze Rákóczit, kit a kuruczok a haza atyjának neveztek. Az udvar mellé állt, hogy törvényes látszatot adjon a nemcsak Rákóczi, hanem a független Magyar-

4 Bethlen Miklós Teleki Sándorhoz július 29. Teleki-lt. T. S. o. 382a—398. Teleki Pál szeptember 12. tisztelkedett a fejedelemnél. Beniczky, 216.

5 Rákóczi Bercsényihez július 27. Arch. R. II. 508.

6 Tarczali Zsigmond augusztus 31. Teleki-lt. 3491 a/1—116.

ország ellen is folytatott háborúnak. Pedig ennek czélja a magyar nép erőszakos letörése volt. Ezt korán[7] észrevette *Medows* bécsi angol követ, a ki augusztus 8-ikán kedvetlenűl hagyta oda Bécset,[8] hol hiában fáradozott a magyar nemzet és királya kibékítésén. Öt nap mulva a pozsonyi országgyűlés is eloszlott, mert a király, a pestis terjedése miatt, megint elnapolta, a nélkül, hogy a hozott határozatokat valaha törvénybe iktatták volna.[9]

Az immár «számüzött» fejedelem július 28-ikán Szerencsről visszatért Patakra, hol várkastélyának megújításában a mesterek «Salamon temploma építése módját követték».[10] Ott értesült, hogy a császáriak az Erdélyből várt támadást abbahagyták, az oroszok pedig teljes győzedelmet nyertek a svédeken. Ez volt az első hír az oroszok *poltavai* (július 9-iki) diadaláról.[11] «Ezen országunk nagy javára czélzó hírt» a fejedelem azzal toldta meg, hogy a svéd király Moldva felé menekült s talán Magyarországon keresztül akar hazatérni, mert a császárt jobban gyűlöli mint őt s nem akarhat nagyobb ellensége kezébe esni. «Nagy madár volna ez a munkácsi kaliczkában!»[12] A francziák győzelméről érkezett hírt hamarosan megczáfolták; de a fejedelem méltán csodálkozhatott, hogy a szövetségesek Tournay körűl pepecselnek, mikor egyenesen Páris ellen nyomúlhatnának. Ez a határozatlanság a francziáknak megér egy kis diadalt. Ha pedig a czár most már csakugyan Kijev és Ilyvó felé nyomúl: úgy ő is közelebb megy hozzá Munkácshoz s ha Isten segíti, megköti szerencséje csomóját.[13] Mindenesetre *Poltavánál dőlt el, a magyarok svéd vagy orosz segítséggel keressék-e szabadságukat.*

7 Medows június 29. Simonyi, III. 446.

8 U. o. III. 449.

9 A proscriptióról l. Rákóczi nyilatkozatát alább az V. fejezetben.

10 Júl. 29. Rákóczi Károlyihoz. Károlyi-lt.

11 Bercsényi már június 8. megjósolta, hogy a svéd rosszúl jár Poltava megszállásával (Arch. R. VI. 199.) s Rákóczi július 31., ő pedig augusztus 1. már értesült is a győzelemről. (Rákóczi levele a Károlyi-levéltárban, az övé Arch. R. IX. 705.) A poltavai csatáról a szemtanú Krmann (a magyar evangelikusok követe) MHH. XXXIII. 541—563. V. ö. Rákóczi eml. 260., 275. és Cserei, 415—6.

12 Augusztus 6. Arch. R. II. 512. Bercsényi messzemenő tervei szeptember 7. U. o. VI. 316—320.

13 Augusztus 10. U. o. 516. Rákóczi önéletr. 192.

A fejedelem, a ki vallásügyekben augusztus 7—9. közt üléseket tartott a szenátussal, Nagyboldogasszony napját még Patakon ünnepelte. Másnap a kirendelt hadak fedezete alatt Munkácsra indúlt s Bacskán át, hol Vay Ádám vendége volt, 27-én későn este meg is érkezett.[14] Az orosz czár külön futárral ünnepiesen értesítette a *poltavai diadalról* s a varsói szerződés értelmében kérte, hogy a svédeket, a kik török földre

20. A LIPTÓI PRÓBA UTÁN ÉPÜLT REDOUTE.

menekültek, ne bocsássa át a határon. «Minden jó lesz, csak tartsuk magunkat!» lelkesedett a fejedelem.[15] És kisütögette volna a munkácsi vár ágyúit,[16] ha a magyar csatatérről is jó híreket hallhatott volna. Azonban *Bagosi* László augusztus 2—12. közt *Kriechbaum* cs. táborszernagyot nem bírta megakadályozni Nagyváradnak eleséggel való ellátásában. Igy van ez, vélte a fejedelem,[17] ha dolgainkat nem a hadakozás és a józan ész tör-

14 Beniczky, 211.

15 Rákóczi Bercsényihez augusztus 19. Arch. R. II. 519.

16 U. o. Károlyihoz.

17 Augusztus 6. Arch. R. II. 512.

vényei, hanem az öregasszony hírei szerint folytatjuk. Az ellenség széltében megcsal bennünket s a külföld még rosszabbúl vélekedik rólunk. «Végtére is rekurrálnunk kell — úgymond,[18] — a mi magyar artikulusunkhoz, a mely még régi eleinktől hagyatott reánk: a modo in posterum non fiat.» Károlyi alkalmasint megfeledkezett róla, a sárospataki vár kis erkélyén mit határoztak a mostani hadjáratról s Károlyi mit írt a trencséni szerencsétlen harcz után. Most ő tanácsolja, hogy mondja el az ábéczét, vagyis várja meg a fölindult szív és elme lecsöndesedését.[19] «Már úgy látszik, elmondta», engesztelte utóbb[20] s megnyugtatta, hogy «az akciónak nem szintén oly szerencsés kimenetelét, a mint remélhettük volna, kegyelmednek senki sem tulajdoníthatja».[21] Ellenben hadbíróság elé akarta állítani gróf *Csáky* Mihály és *Andrássy* Pál tábornokokat, a kik «megijedtek a vén asszony hírétől» hogy t. i. Viard és Pálffy közeledik. Augusztus 9-ikén odahagyták a liptói sánczokat, a melyeknek egy részét, báró *Tollet* cs. tábornok hősies védelmének daczára, augusztus 4-ikén bevették.[22] Pedig Pálffy Dévény alól, hol elszélesztette Balogh István dandárát, a legjobb esetben is csak napok mulva és csak a szorosokat őrző Czelder Márton és Rivière legyőzése után érkezhetett volna meg.[23] «Lett volna csak velünk (Csáky, Andrássy és Babocsay helyett) *Bottyán* apánk — írta Csajági János brigadéros[24] — tudom lett volna Rajta, Rajta! Megvettük volna mind a vavrisói sánczot, mind a többi redouteot vérrel s rabunk volna eddig Tollet és Ebergényi!» De igaza volt egy névtelennek, hogy ha a Csáky módjára hadakoznak, könnyen és csakhamar elvesztik a hazát is.[25] A fejedelem attól tartott, hogy Csáky nyiltan áruló

[18] Augusztus 3. Arch. R. II. 509.

[19] Augusztus 6. U. o. II. 513—4.

[20] Augusztus 10. Károlyi-lt.

[21] Augusztus 19. U. o.

[22] Augusztus 19. Arch. R. II. 519. Rákóczi kifakadása Csáky ellen augusztus 13. U. o. 517—8.

[23] Thaly, Kurucz hadjárat Liptóban. (Tört. Tár, 1908. 400—431.) és Ocskay élete, II. 163—193. Márki, A liptói kuruczok. Századok, 1909. 808—815. Ennek kiegészítésére adjuk Lattyák Sándor főerdész úr térképvázlatát a 39. s fényképeit a 47. és 49. lapokon.

[24] Tört. Tár, 1908. 420.

[25] U. o. 429.

lesz, mint Ocskay;[26] de Bercsényi nemcsak ennek, hanem a börtönnek szégyenétől is megmentette sógorát. Csáky hadi pályája ezzel véget ért, de Rákóczihoz mindhalálig hű maradt.[27]

Heister ezalatt, júniustól kezdve, mindent elkövetett, hogy *Esterházy* Antalt kiszorítsa a Dunántúlról. Bevette Sümeget, s Palotánál szétverte Esterházy hadait. A szomorú híreket Mun-

21. ELPUSZTULT VAVRISÓI FUTÓSÁNCZ.

kácsra augusztus 22-ikén a hős Béri Balogh Ádám hozta meg, a kit Esterházy azzal is megbízott, hogy megtudja milyenek itten az állapotok, remélhetnek-e még valamit. «Én mindenkor csak jót remélek — írta a fejedelem,[28] — mert Isten irgalmassága ellen való cselekedet volna elhagyni nemzetünket.» Azonban a palotai vereség hírére a segítségűl küldött *Bottyán* tábornok sem kelt át a Dunán, hanem Selmecz megtámadásával akarta Heistert a Dunántúl elhagyására bírni.[29] Heister azonban

[26] November 6. Arch. R. II. 567.
[27] Thaly, Ocskay, II. 192.
[28] Szeptember 1. Arch. R. II. 526—7.
[29] Ezekről Béri Balógh Ádám Munkácson aug. 22. személyesen tett jelentést a fejedelemnek. Beniczky, 212. Arch. R. II. 521.

előbb még bevette Simontornyát,[30] rendre hódoltatta a Dunántúlt, kegyetlenűl büntette a fölkelőket, még az úriasszonyokat (Török Istvánnét, Kisfaludynét) is *megkorbácsoltatta* és csak azután ment át a Felvidékre. Esterházy, alig 5000 emberrel, novemberig helyt állott; de tisztjei akkor kijelentették, hogy ha abban a hónapban segítséget nem nyernek, ki labancz lesz, ki a más csatatereken küzdő kuruczokhoz csatlakozik.[31] Az utóbbi

22. LIPTÓ-BUDAI CSÁSZÁRI ÁGYÚTELEP.

teljesedett; a hogy mondták: együtt éltek, haltak. Nem valósúlt tehát a fejedelem reménye, hogy ha teljes zavarban vannak is, eltávozván tőlük az ellenség, talpra fognak még ők állani; de keserű gúnynyal tette hozzá, hogy az ellenségtől távol lesznek majd vitézek.[32] *Károlyi* Sándor Szent István napján szintén személyesen értesítette az erdélyi állapotokról. Ottan még lehetett volna valamit tenni; *Bánffy* György halála óta (1708. november 13.) az országnak nem is volt gubernátora, s Haller István

30 Rákóczi szeptember 17. U. o. 545.
31 Bercsényi november 12. U. o. VI. 407—8.
32 Augusztus 22. U. o. 521.

vezetése alatt az egész gubernium csak három tagból,[33] Erdély pedig voltaképpen katonai uralom alatt állt. Ha tehát a Nagyvárad alól hazasiető Kriechbaumot sikerül a királyhágói sánczok alól elverni, a guerilla-harcz Erdélyben elkezdődhetett volna.

De Károlyi hadtestét maga a fejedelem is gyöngítette, mert három ezredét oly szín alatt, hogy a ráczok ellen küldi, voltaképpen Bercsényi segítségére rendelte, mivel «nem szereti az oda fent levő állapotokat». Mert ha Pálffy 3—4 ezreddel is boldogul, mit remélhetnek ezután? Füleket sem ereje, hanem a szívevesztett kuruczhad boldogtalansága következtében foglalta el.[34] Azonban úgy vélte, hogy Károlyinak valóban lehetetlen Erdélyt is megtartania, Magyarországban is működnie. Ha igaz, hogy az ellenség Szatmárra vagy Máramarosra akar törni, akkor a császáriak valószinűleg kétfelől akarják támadni *Munkácsot*. Ennek új városát ő időközben már körülkerítette; szeptember 7-én annak bástyájára is fölállíttatja a strázsát, ő maga pedig fölmegy a várba, melynek őrségét (már csak a felettébb sok rab miatt is) 400 hajdúval növeli. Károlyi támogatására is számít s majd meglátja, csakugyan elment-e az ellenség esze, elég vakmerő-e őt megostromolni.[35] Bevallotta, hogy a Patakon megállapított haditervtől a nép türelmetlensége térítette el, s az kényszerítette a liptói hadjáratra. Most visszatérhetnek az eredeti tervre, mert Liptószentmiklóst és a többi szenteket visszanyerték s Fülek alól Pálffy is visszavonúlt. A fejedelem össze akarta szedni erejét s remélte, hogy ha ő nem bántja a németet, az sem bántja őt. «Mert bizony — írta[36] — úgy vagyunk mi a némettel, mint a két fogát vicsorgató, de marakodni nem merő kuvasz: őtőlük sem lehet s mitőlünk sem. Mind a ketten untig eleget hadakoztunk s becsülettel örömest válnánk el egy-

33 Cserei, 408.

34 Augusztus 22., 26. Károlyi-lt.

35 Szeptember 4. Arch. R. II. 534—5. 7-ikén már megköszönte Károlyinak, hogy Istenhez való fohászkodásai után első feladatának a fejedelem személyére való gondviselést tartja. U. o. II. 540.

36 Szeptember 1. U. o. II. 526.

mástól: a mint most Pálffy csak morogva vált el Bercsényitől.»

A fejedelem azért tartózkodott Munkácson, hogy közelebb legyen az orosz-svéd-lengyel csatatérhez, hol most már az ő sorsának is el kellett dőlnie. A svéd-orosz döntőhadjárat részleteit szeptember 5-ikén *Mayerfeld* svéd tábornok titkára, Bardilli s az evangelikusok követei, *Krmann* Dániel és *Podhorszky* Sámuel mint szemtanúk beszélték el neki.[37] Hogy a czárral találkozzék, elment volna Ilyvóra, hol feleségének lakást is rendeztetett be; de több hétig tartó útra most nem vállalkozhatott, mert kimenetelét szaladásnak vették volna. Azért, az általános felfordulás elkerülése végett, csak úgy akart kimenni, ha a czár előbb fegyverszünetre bírná a császárt. Akkor bővebben elmondaná a czárnak, *mi haszna lehetne hazánk szabadságából.* Ha beszélhetne vele, nem bánná, akár Ágostonnak, akár másnak adja a lengyel koronát, *csak hazánk szabadságát állítsa fel.* Nem bánja, ha csalódott is a lengyel koronában, csak az orosz szövetség többi pontjában ne csalódjék, mert az Ausztriai Házzal egyedül fegyveresen intézheti el dolgait.[38] És nem az már nálunk a kérdés: mit akar a német, hanem: miként oltalmazzuk magunkat.[39] Hiszen nem volt reménytelenebb a helyzete, mint a svéd királyé, kinek egy tábornoka, a beteg Mayerfeld, (vakhír szerint maga a svéd király) átutazóban Kisasszony napján meglátogatta s ura újabb támadásának terveiről a sikerben bízva beszélt.[40] Másnap muszka küldöttek Rákóczinak is levelet hoztak a czártól.[41] Most már nem Ágostot, hanem

37 Krmann, MHH. xxxiii. 594. Simonyi, iii. 432—3. Beniczky, 214.

38 Szeptember 7. Arch. R. ii. 537. Nedeczkit szeptember 2-ikán rendreutasította, hogy követtársával, Talabával, az elsőség fölött torzsalkodott, de az oroszországi angol követtel szemben nem tudta megvédeni az ő uralkodói jellegét; pedig most nem Esterházy Pál küldte Bécsbe, hanem a czárral szövetségben álló fejedelem küldte követnek. Visszahívni készült s külön, ösmert békítési terveit magában foglaló utasításokkal küldte ki Brennert; újból kifejtette terveit Golovkin kanczellár előtt is. Arch. R. ii. 527—534. és 536—540. Röviden Tárczynál, Nagy Péter és Magyarország, 57—58.

39 Szeptember 10. Arch. R. ii. 542.

40 U. o. 543.

41 Beniczky, 215.

A MALPLAQUETI ÜTKÖZET.

1709. szept. 11.

önmagát akarta volna megtenni lengyel királynak; ez pedig, a hogy «az asszony» izente, más urakkal együtt rajta volt, hogy Magyarországot is pártfogása alá vegye s a két országot a lehető legszorosabban egyesítse. Az asszony Brennerrel már a czár elé ment s újabb levelétől függ, kimozdul-e ő is Munkácsról; most azonban «háromfelé való külföldi dolgai»,[42] az erdélyi szenátussal szeptember 15–19-ikéig folytatott tanácskozásai s talán a munkácsi vár megerősítésének gondjai is itt tartóztatták. Az orosz czár lengyelországi látogatásának hírére a magyar szenátus, vagy éppen a konvent összehívásáról is gondolkozott.[43]

Mindenfelől fenyegető tudósításokat hallott. Szomorúsággal szemlélte a dunántúliak teljes rémülését s hogy Esterházy Antal azt a földet odahagyni készül. Mint a tükörben, úgy látta a jövendőt, ha bizalmatlanságot táplálnak szívökben. De hitte, hogy ha Bottyánt serege nélkül is küldi be, a túl maradni kívánó hadak és tisztek mint igaz magyarok nekibátorodnak. Tournay bevétele, a francziák bizonytalan helyzete, az arnót zsoldosok visszatartása is nehezítette állását. «Sed si fractus illabatur orbis — semmit sem teszen!» kiáltott fel.[44] S ha szeptember 11-ikén *Malplaquet*nál[45] leáldozott is a *nap,* melynek királya XIV. Lajos volt: az *északi fény,* mely a szövetséges czár birodalma felől jött, a választott útat eléggé megvilágította. Poltava vigaszt nyújthatott Malplaquetért; de a czárban sem bízott teljesen; mert kishitűségből s nem nemeslelkűségből keresi a békét, a ki nem tud élni a győzelemmel. A czár jobban félt az angoloktól, hollandoktól, mint a törököktől, tatároktól. A fejedelem tehát tanácsosait környékezte meg: százötven hordó tokaji bort ígért *Golovkin*nak, százat-százat *Dolgoruckij*-nak, *Saffirrov*nak, sőt odaígérte az arnótok zsoldjára szánt

[42] Szeptember 10. Arch. R. II. 541.
[43] Szeptember 15. U. o. 545.
[44] Szeptember 20. Arch. R. II. 548—9.
[45] Emlékirataiban Rákóczi egy szóval sem említi. Vetésy a csatáról már szeptember 13-ikán megküldte De Boufler maréchal levelének másolatát. (Fiedler, I. 147.) V. ö. Cserey, 419.

30.000 forintot is, ha kieszközlik a czár segítségét.[46] Nagy erőfeszítés volt ez, mert pénz dolgában megszűkűlt s kamatra keresett kölcsönt.[47] Csaknem kifogyott az emberiségbe vetett hitéből,[48] kivált mikor azokat a híreket hallotta, a melyeket hadsegéde, *Huszár* Imre, szeptember 27-ikén az orosz udvarból hozott.[49] Varsóban a lengyel szenátorok a czárt mint hazájuk szabadítóját és törvényes királyuk, Ágost visszahozóját ünnepelték. A czár valóban a köztársaságra hagyta a lengyel trón betöltése dolgát s az urak most már mindnyájan Ágost hívei lévén, Rákóczi többé szóba sem jött.

A czár, hogy a svédek miatt háborúba ne keveredjék a hollandokkal és az angolokkal, Magyarországot sem segíti meg, csak közbenjárását folytatja.[50] Ezt Jaraszlóban egyenesen megmondta *Rákócziné*nak, a kinél udvari embereivel ebédelt s éjfélig maradt nála. A fejedelemasszony okos és titkos politikai fejtegetéseit meghallgatta, s megajándékozta őt saját gyémántos mellképével, a melyet *Mencsikov* nyakából vett le; de «görög hittel pecsételte meg a nagy reménységű szövetséget». A czár különben meghagyta, tudassák Rákóczival és De Bonac marquisval, hogy ő mindíg hajlandó volt a béke érdekében közbenjárni a szövetségeseknél; sőt ha közbenjárása kedves volna XIV. Lajos előtt, felajánlja azt a svéd király és szövetségesei részére is. Des Alleurs erről minden megjegyzés nélkűl értesítette XIV. Lajost s nyilatkozatra kérte XII. Károlyt is, kihez Munkácsról, egy erdélyi nemes által, egész nyaláb hírlapot küldött.[51] Ágost király ekkor nagyon kereste Rákócziné barátságát; *Spiegel* útján találkozásra s arra kérte, hogy férje barátságát is nyerje meg részére. Ettől Rákóczi nem is vonakodott, mert azt remélte, hogy Ágost által szintén hathat a czárra. «Csak

[46] Szeptember 23. Arch. R. II. 550.

[47] Szeptember 18., 23. U. o. II. 547., 551.

[48] Szeptember 27. U. o. 554.

[49] U. o. és Beniczky, 217.

[50] Károlyi szerint (II. 493.) azért haragudott, hogy Rákóczi a svéd királylyal tartott s nem fogadta el a lengyel koronát.

[51] Des Alleurs levele október 8-ikáról a svéd kir. levéltárban, Section Gallica.

Isten adjon erőt és hirtelen ne engedje megrontatni nemzetünk megbódult elméjét», maga menne ki a tárgyalásra, mert nincs embere. Így azután feleségét bízta meg, emlékeztesse Ágost királyt arra az izenetére, a mit a felajánlott magyar korona tárgyában az azóta elhúnyt Fierville útján küldött. Akkor a király azt mondta, hogy a német-római birodalom tagja lévén, választófejedelemségét félti a császártól. A magyar koronában nem bizonyos, a bizonyost tehát a bizonytalanért nem koczkáztathatja. Most azonban a nehézség megoldható a czár szövetségével s erejével; ha tehát ez ügyben újra tárgyal, jobban ösztönözheti a czárt is, a ki nem igen fogja föl szerencsés helyzetét. A lengyel urakat is kérte, hogy a választási föltételekben kötelezzék Ágostot a magyarokkal való szövetségre.[52]

23. PÉTER CZÁR.
(Wolkow I. J. képe után.)

Éppen megírta követutasításait, mikor — szeptember 29-ikén — megérkezett Károlyi, kivel az imént[53] tudatta, hogy nem vezeti sem harag, sem vád, csak a bajból kíván menekedni s a jövendőhöz alkalmazkodni. A főtábornok már a multkor írt neki Lőcse és Késmárk védelme ügyében, de a fejedelem ezt a levelet 27-ikén a medvevadászaton elvesztvén,[54] csak most beszélhették meg a dolgot.[55] A fejedelem nemcsak a várak, hanem

[52] Szeptember 28. Arch. R. II. 555. Az alaphangot megadta Bercsényi szeptember 20-iki levele (u. o. VI. 337.), mely szerint ha a lengyelek jóakaróink, egyesüljünk velök s a czár Ágosttal és Rákóczival cseréltesse el a koronát. Beszélik, hogy a svéd király maga járt Munkácson, a svéd és az orosz kibékűl s 15.000 orosz már megindúlt segítségünkre. «Mindennek nagyon nevelkedett reménysége van itt mindenütt.»

[53] Szeptember 18. Károlyi-lt.

[54] Szeptember 27. U. o.

[55] Október 1. Arch. R. II. 555.

az ország állapotáról is két napig tanácskozott Károlyival, mert a konferencziára talán sohasem volt nagyobb szüksége.[56] Abban állapodtak meg, hogy vagy *a fejedelemnek magának, vagy Bercsényinek kell kimennie Lengyelországba,* mert embereik nem tudják a dolgokat úgy folytatni, a hogy kellene.[57] *Károlyi* Munkácson töltötte Ferencz-napját és az erdélyiek (gróf Mikes Mihály, Barcsay Mihály, Kemény László, Kemény Simon) s más urak élén ő üdvözölte a fejedelmet, a ki azonban bőjtöléssel ülte meg nevenapját. Október 5-ikén Károlyi s az erdélyi urak elbúcsúztak tőle.[58]

Harmadnap, 7-ikén, vadászatra ment át Ungvárra s ott írta meg újabb utasításait *a porosz, angol és holland* kormányokhoz küldött ügyvivője, Klement számára.[59] Megbízta, hogy ott legyen a czár és a porosz király találkozóján. Tudassa velök, hogy Bécsbe írt levelére választ sem kapott. Nem őszinték vele szemben. Azt hiszik talán, hogy törvényeket szabhatnak, békét diktálhatnak Magyarországnak, ha a szövetségesek háborúja jól végződik. Ha válságos helyzetében a keresztény fejedelmek nem segítenek, kénytelen lesz a törökök pártfogása alá menekűlni. De talán meghallgatják az elnyomottak könnyek közt tett utolsó kérelmét. Kéri tehát a porosz királyt, bírja rá a czárt, hogy a fejedelmet — a vele kötött szövetség értelmében — biztosítsa Erdély birtokában és lépjen föl Magyarország érdekében. Télire szállásoljon katonaságot Sziléziába, minek következtében a császár talán könnyebben lemondana a magyar koronáról. Ez egész Európának érdekében áll; a törökök és svédek ellen való háborúban a czárnak javára válnék s a porosz királynak útat nyitna a császári trónra. A ki az Ausztriai Ház fiúágának magvaszakadtával a császár leányát elveszi,[60] az tisztán mint az örökös tar-

56 Szeptember 27. Károlyi-lt. Bercsényi (szeptember 20. Arch. R. VI. 338.) ilyen tanácskozásnak szükségét nem érezte, hasznát nem látta.

57 Október 1. Arch. R. II. 556.

58 Beniczky, 218.

59 Október 8. Fiedler, II. 70—73.

60 Józsefnek két leánya volt; Mária Jozefa, a kit — mint Rákóczi most megjövendölte — 1719-ben valóban Ágost fia, később III. Ágost néven Lengyelország királya vett el; és Mária Amália,

tományok ura is vitássá teheti a császári trónt. A bécsi udvar azért ragaszkodik olyan makacsúl Erdélyhez, mert Magyarországban a koronát csak a fiúág örökölheti, Erdélyt tehát (amelyet Magyarország zablyájának neveznek) a leányörökösnek szeretné biztosítani. Ha pedig a leányt Ágost lengyel király fia venné el, ez, mint lengyel király, még inkább remélhetné a császári korona elnyerését. Ily körülmények közt Rákóczinak és a szövetségeseknek ragaszkodniok kell a *St. Julien* (D'Ancillon) útján a hatalmakkal közölt feltételekhez, kivéve, hogy Erdélyt megfelelő területért elcserélni készek. Ha hadi és egyéb szerencsétlenségek következtében a magyarok végső szükségbe jutnának, az osztrákok kegyetlenségével szemben igyekezzék Klement a porosz királyt s a hatalmakat részvételre bírni. Az egész keresztény világ előtt tegyen óvást az ellen, hogy ne tulajdonítsák neki, ha esetleg a keresztény világ esküdt ellenségéhez kell menekülnie s ezzel beláthatatlan végű háborút idéz fel. Ha pedig tapasztalná, hogy a porosz király Ágost helyett jobban szeretné Rákóczit látni a lengyel trónon, tegyen javaslatot, hogy Ágost a lengyel koronát a magyarral cserélje el. Hogy az általános béke megkötése s a külföldi segítség elmaradása esetében a bécsi udvar mit akar vele, láthatja a porosz király abból is, hogy Rákóczi száműzetését milyen ünnepiesen hirdették ki.

Ezt az utasítást a fejedelem nem írta volna meg, ha nem október végén,[61] hanem október elején kapja meg *Hamel-Bruyninx* szeptember 11-iki válaszát, a melyet július 19-iki levelére írt. A hollandok bécsi követe ebben tudatta vele, hogy a *császár* nem adhatott határozott feleletet. Egész általánosságban biztosította, hogy nála jobban senki sem óhajtja a békét és Magyarország boldogulását; de keresnie kell a módot, a mely megfelel méltóságának és a nemzet javának. *Lamberg* miniszter sem tárgyalhat vele egymaga, mert az ilyen ügyek a császár

1722. óta Károly Albert bajor választónak (később VII. Károly néven a német-római császárnak) felesége.

[61] Egész bizonyosan október 30-ikán. L. Rákóczi november 2-iki levelét. Fiedler, II. 73.

és az egész minisztérium elé tartoznak. Rákóczi — szerinte — elég későn határozta el magát az alkudozásra, melynek megindítását a császár többször megkísérelte; ha azonban felküldi föltételeit, a minisztertanács azt mielőbb tárgyalja.[62]

A fejedelem azonban, a ki október 11-ikén Ungvárról *Bercsényi*vel tért haza Munkácsra, a főtábornokkal, *Des Alleurs*rel s a kirendelt udvari népséggel másnap már a beregi Zavadka felé ment a belzi palatinusnéhoz, hogy közelebb legyen a czár udvarához.

IV.

A HUSZTI GYŰLÉS ÉS A LENGYEL HADAK.

— 1709. szeptember—deczember. —

ZAVADKÁN *Szieniavszkijné* Rákóczival a czárnak azt az elhatározását tudatta, hogy ha a bécsi udvar nem fogadja el közbenjárását, fegyveresen is kész segíteni a fejedelmet. Minisztériuma azonban nem ösmeri eléggé az európai helyzetet s a fejedelmek érdekeit; azt tehát ismételt fejtegetésekkel és kérelmekkel kell meggyőzni arról, milyen veszedelem fenyegeti az oroszt a svédek és a szövetségesek részéről. A malplaqueti ütközet következtében kétségtelenül békét kér a franczia is, ha a czár nem adja iránta való jóakaratának valami világos jelét. Ennek az a legbiztosabb útja-módja, hogy mielőbb valóban megsegítse a magyarokat s ekként megoszsza a császár erejét. Ennek sürgetésére Vereczkéről október 15-én a fejedelem *Brennert* küldte a czárhoz, a kit figyelmeztetett, hogy a császár szövetségesei mindnyájan jóakarói a magyaroknak. Megigérték, hogy az általános béke tárgyalásakor mellettük lesznek; tudják azt is, hogy Magyarországot vagy Erdélyt fegyveres erő nélkűl nem szakíthatnák el az Ausztriai Háztól. Ezt a szövetségesek

62 Szeptember 11. U. o. II. 68—70.

komolyan aligha elleneznék, mert már különben is belefáradtak a háborúba s a császárt a magyar szabadság helyreállítására sürgetik. Ha a czár a magyarok fegyveres megsegítésével késlekedik, vagy fölűl a bécsi udvar hitegetéseinek, az európai béke megkötése elé az eddigieknél sokkal nagyobb akadályok gördűlnek.[1]

Míg a fejedelem odajárt, *Vay* Ádám az udvari népséggel átment Husztra, hol a vármegye tisztességgel fogadta. Az erdélyi országgyűlés megtartását az erdélyi urak Munkácson még szeptember 16-ikán kérték a fejedelemtől, ki azt október 12-ikére ki is hirdette. Most elég számban várakoztak a Verchovina felől jövő fejedelemre. 17-ikén *Teleki* Mihály, *Teleki* Pál s más urak Dolháig mentek eléje, de ott csak a sereggel találkoztak; maga a fejedelem, a sok gödör és víz miatt, a Talabor völgye felé kerűlt. Másnap tehát a Husztközön át az urak is arrafelé fordúltak és Szelistye falunál nagy lelkesedéssel fogadták. Először *Teleki* Mihály, majd gróf *Mikes* Mihály és *Barcsay* Mihály ült be a fejedelemhez a hintóba; de azután az erdélyi tanácsurak mind lóra kaptak a bujdosó urakkal és nemesekkel együtt, miközben Barcsay Mihálylyal a ló felbukott.[2] Bevonúlván a városba, a fejedelem másnap reggel[3] azonnal értesítette Károlyit, hogy a muszka-dolgokat jókarban találta s megértvén a helyzetet, most már jobban bízik bennük. Egyúttal azonban őt is, Bercsényit is utasította, hogy Heister ellen, ki csekély sereggel jött át a Dunán, Gács vára feláldozásával különösen Eger várát fedezzék s védjék.[4]

A hűségében megmaradt[5] erdélyi urak és nemesek már 19-én összegyűlekeztek a huszti vár tövében levő Fehér-házban,[6]

[1] Brenner számára az utasítás október 14-ikén, a meghatalmazás és a czárhoz írt sajátkezű levél 15-ikén kelt. Mindahármat közli Arch. R. II. 557–9.

[2] Teleki naplója, 250–2. Beniczky, 219.

[3] Teleki és Beniczky 18-ikára teszi a bevonulás napját; a fejedelemnek 18-ikán kelt levele azt írja, hogy «tegnap estéig alig tudott ide mászni». (Arch. R. II. 560.) De a 18-ika tollhiba lehet.

[4] Bercsényihez október 18. Arch. R. II. 561.

[5] Rákóczi október 21. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 487.

[6] Ezt 1907. máj. 26. emléktáblával jelölték meg, most pedig kórházzá alakítják át.

de hiába várakoztak a megnyitásra. Észrevették, hogy az öt napi halasztás következtében kifogytak az időből, kevés jót várhatnak a bujdosók ügyében s még egyszer ezen a vidéken kell telelniök.[7] A fejedelem az első három nap csupán az erdélyi szenátussal tárgyalt és csak október 22-én nyitotta meg a *huszti országgyűlést.* Hosszú, szép beszédben vetette a rendek szemére, hogy, az azelőtti időkhöz képpest, nagyon megcsökkent buzgóságuk a haza szabadságának keresésében. Nemhogy a táborba kívánkoznának, hanem, restségnek adván magukat, mindenkor téli szállásra kérezkednek. Híveitől ezt ő a haza szorongatott állapotában sem tagadja meg; azt azonban beláthatják, hogy ő egymaga, közsegítség nélkül, semmit sem tehet. Azért tehát ne csak gondolkozzanak róla, hogyan mehetne be Erdélyországba, hanem tegyenek is meg mindent vele együtt, hogy bemehessenek. Hogy pedig azalatt is megélhessenek és mindenki előadhassa szenvedett rövidségét, várni fogja a tanácsuraknak ez iránt való véleményét és folyamodását. A következő három napon át nem is foglalkozott az országgyűlés egyébbel, mint a bujdosók szállásainak kijelölésével és megszorításával, a Partium közterheinek arányos kivetésével és annak elhatározásával, hogy «némely jószágkeresetek és publikácziók még folyhassanak.» Munkálataikat naponkint bemutatták a fejedelemnek, a ki sokat módosított rajtuk; pl. Teleki Mihálynak Vay Ádám «ebinformácziója» miatt csak Mikes Mihály követsége után engedte meg, hogy szálláson Visken maradjon. Az országgyűlés 26-ikán ért véget.[8]

Időközben[9] megköszönte *Marlborough* herczegnek azt a szívességét, a melylyel az angol királyné s a rendek a magyarok iránt viseltetnek. Láthatják az ő számüzetéséből s abból a módból, a melylyel az osztrák fogságba jutott kuruczokkal bánnak, hogy az Ausztriai Ház a magyarok kiirtására törekszik

7 Barcsay Ábrahám Nagyszeghy Gáborhoz október 19. Teleki-lt.

8 Teleki naplója, 252. Beniczky naplója, Rákóczi-tár, I. 220.

9 Október 20. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 483—5. Beniczky is írja (219. l.), hogy eznap az országgyűlési előterjesztések készítésével s a külügyekkel foglalkozott.

s őket olyan szolgaságba igyekszik görnyeszteni, a milyentől a németalföldiek szerencsésen megszabadúltak. Elbizakodottá főképp az a győzelem tette, a melyet a szövetségesek szereztek neki; s noha a kuruczoknak még fegyver van a kezökben s

24. A HUSZTI RÁKÓCZI (FEHÉR)-HÁZ.

övék a legfontosabb erősségek, a császári tábornokok üldözései és durvaságai bizonyítják, hogy vérpadot akarnak fölállítani, a melyen az eperjesihez hasonló módon gyilkolják le az urakat és a nemeseket. Ennyi baj közt az fáj neki legjobban, hogy előbb-utóbb a keresztény név ellenségét, a törököt kell segitségűl hívnia; mert a török járom is jobb annál a sorsnál, mely rájuk

várakozik. A szövetségesek hidegen nézik az ártatlan vér kiontását s a jezsuiták bosszúját, a melynél fogva utálatos erkölcstanuk a vallás ürügye alatt annyi keresztény lelket áldoz fel a politikának és a zsarnokságnak. Isten a mylord hősi fegyvereit nem azért áldotta meg ismételt győzelmekkel, hogy eltörölje ezt a szegény nemzetet, a mely csupán jogainak és szabadságainak védelmére kelt föl; Isten ezeket a győzelmeket éppen az elnyomottak védelmére s az igazság gyakorlására adta. Az angolok emlékezzenek vissza szomorú sorsukra, mikor királyaik szellemét a jezsuiták sugalták, a hollandok pedig gondoljanak vissza a spanyolok kegyetlenségeire. Ugyanaz a gondviselés, a mely más hatalmakat fegyverrel szabadított meg veszedelmes állapotukból, azért virágoztatta fel őket, hogy a szeretetnek ezt a munkáját most másokkal szemben gyakorolják. A szövetkezett rendekkel egyetemben bizalmuknak és őszinteségüknek legnagyobb jelét adják, mikor bíráiknak kérik fel őket s kezeikbe teszik le sorsukat abban a reményben, hogy fölszabadítják a nemzetet az iga alól, mely egész Európa érdekeit épp úgy fenyegeti, mint az ő szabadságaikat. Ennek a nemzetnek fölszabadítása csak úgy, vagy talán jobban is megörökítenék Marlborough herczeg nevét, mint egyéb hősi tettei. Egy hajdan híres, most annyira elhanyatlott nemzet és királyság nevében kéri erre.

Vetésy útján a franczia udvart is figyelmeztette,[10] hogy a nemzetet az ellenség előbb-utóbb elnyomja; őt és Bercsényit már is száműzte s az urakat és a nemeseket kiirtani készül. A kurucz sereg több hadtestbe van szétszórva; tesz, a mit tehet, de nem állhat ellen a németeknek, kik a csatatér urai. Elfoglalták Sümeget, Veszprémet, Simontornyát s a két utóbbinak helyőrségével kegyetlenül bántak.[11] A zavar általános, mert nincs

[10] Október 21. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 486–7.

[11] «Német sas vert fészket már Sümeg várában, berdót kiáltanak Vég-Simontornyában . . . Sárgúl már levele a sűrű Bakonynak, hervad szerencséje szegény kuruczoknak . . . Meddig áll fönn fejünk, csak az Isten tudja, csak az Isten tudja, senki sem mondhatja.» Thaly, Adalékok. II. 268.

pénz a katonaság fizetésére. Tudja, hogy pénzt nem adhat Francziaország sem, a mely hasonló zűrzavarban van; de legalább fizesse ki a kétesztendei hátralékot (650,000 livret). Reméli, hogy Francziaország egy nap észreveszi azokat a hibákat, a miket *De Bonac* Szaniszló királynak való nagy kedvezésével és az oroszok lekicsinylésével, *Des Alleurs* pedig az ország helyzetének rossz

25. A HUSZTI VÁR A RÁKÓCZI-HÁZZAL.

megvilágításával követett el; mert nem jutottunk volna ebbe a helyzetbe, ha Des Alleurs, a czárra nézve, az ő utasításait követi. Ha más követ jönne, még föl lehetne kelteni a czár érdeklődését Francziaország iránt. Ez az ország különben, mint Tournonnak írta,[12] az utóbbi döntő csata óta magán sem tud segíteni; másképpen azonban Magyarország külügyi helyzete kedvezőbb, mint a belügyi.

A Des Alleurs-re vonatkozó vád alapos volt. Egy esztendő mulva az oroszok éppen neki, mint már konstantinápolyi franczia követnek tulajdonították, hogy a szultán háborút izent a czárnak. S Vetésy, az oroszokhoz küldött magyar követ, attól tartott. hogy Des Alleurs ármánya majd őt juttatja Szibériába.

12 Október 21. Arch. für öst. Gesch. XLIV. 488—9.

De Bonac valóban megkapta visszahívó levelét s 23-ikán levélben már el is búcsúzott a fejedelemtől, a ki lekötelező módon köszönte meg jó és balsorsban a magyarok érdekében kifejtett működését.[13] 26-ikán[14] a fejedelem *Barcsay* Mihálylyal és *Teleki* Mihálylyal egy hintóban távozott Husztról; az erdélyi urak egészen Nagyágig kísérték. Rákóczi az első éjszakát Szőllősön, a másodikat Drágabártfalván töltötte s 28-ikán érkezett Munkácsra. Ott kapta *Szieniavszkijné* levelét s Lublinból felesége sorait,[15] melyek értesítették, hogy Marienwerderben az északi hatalmak értekezletet tartottak,[16] Thornban pedig a czár találkozott Ágost lengyel királylyal s október 9-ikén szövetségre lépett vele. Fontos dolog ez, mert — a hogy Bercsényi már régebben mondta[17] — a lengyel és az orosz nélkűl lehetetlen meglennünk. Halottak napján azonban a fejedelem megkísérelte az Ausztriai Házzal való kibékűlés módját. Megírta *Bruyninx*-nak,[18] hogy neki és a szövetkezett rendeknek senki sem tulajdoníthatja, ha a tavaly *Tolvay* Gábor útján tett kísérletek nem sikerűltek. Nem akart a császár megkerűlésével s méltóságának sérelmével alkudozni; hiszen tudta, hogy a császár úgyis a minisztertanácsra bízza a dolgot; s arra sem gondolt, hogy ő maga a szövetkezett rendek háta mögött kössön békét; de abban a hitben, hogy az angol és a holland közbenjárók megbízatása nem járt le, velük közölte s közli újból a kibékűlés sarkalatos föltételeit. E szerint 1. hajtsák végre a Lipót császár hitlevelét s ő felsége is tegyen rá esküt; 2. a szécsényi vallásegyezséget erősítsék meg; 3. elegendő módon gondoskodjanak a szövetség főbbjeinek biztonságáról és az egész országra szóló általános amnesztiát hirdessenek; 4. az örökös királyság zsarnoki uralommá ne fajúljon; 5. a fegyverjogot örökre töröljék el[19] s mindenkinek adják vissza jogos birtokát; 6. a végrehajtást

[13] November 8. U. o. 489—491.

[14] Teleki naplója (253. l.) szerint 27-ikén.

[15] Rákóczi deczember 4. és 12. Arch. R. II. 575., 589.

[16] Október 30. Beniczky, 221.

[17] Szeptember 9. Arch. R. VI. 321.

[18] November 2. Fiedler, II. 73—74.

[19] Vagyis ne tekintsék az országot fegyverrel visszahóditott területnek.

BOTTYÁN JÁNOS EMLÉKTÁBLÁJA GYÖNGYÖSÖN.

szabad és kellő módon összehívott országgyűlésre bízzák. Mindezeknek előzetes kidolgozása és szokott módon való törvénybe iktatása a czár közbenjárása mellett történjék. A fejedelem ezeket a pontokat Klementtel is közölte[20] s megmagyarázta, hogy a főbbek biztonsága alatt Erdély vagy megfelelő terület átengedését érti. Nem kér sem többet, sem kevesebbet, mint a *St. Julien*nek adott pontozatokban. Kívánja tehát, hogy a magyar békét az általános békébe is fölvegyék; mert a nélkűl képtelenség az ország politikai és vallási boldogúlása.

Azonban tervet készített újabb hadak gyűjtésére is, remélve, hogy Isten megadja a nemzet szabadításának óráját.[21] Fájdalmas szívvel szemlélte a tisztek, tábornokok és a had szíve, elméje bódulását. *Darvas* Mihály főhadbiztos a szécsényi táborban a nemesek előtt magyarán megmondta, hogy Bercsényi elrontotta az országot, elpusztított bennünket; az ötvenezer tallért kihúzta a vármegyéken, az országot elhagyta: «Az ördög teremtettét sohasem látjuk itt többé. De engemet is vigyen el az ördög, akármint leszen a dolog, Jolsvánál tovább nem megyek.»[22] A sereg legnépszerűbb tábornokának, *Bottyán* Jánosnak és több más főbb embernek halála, a pestis pusztításai, az inséges esztendő nyomorúságai, a hadjárat vontatottsága s egyéb okok is csüggesztették a kuruczokat, kik közűl sokan hazamentek családjaikhoz. «Qui perdit numerum, incipiat iterum», mondta erre a fejedelem;[23] «zűrzavart kell indítanunk s az által keresnünk boldogságunkat. Nemzetünk tébolygó és sok rosszat lankadtságunktól remélő elméjét újból sohasem egyeztethetjük meg jobban, mint ezen újonnan fölgerjesztett szívünk jelenségében». Elhatározta tehát, hogy pátenseket ad ki friss ezredek gyűjtésére. Bercsényi Miklós csakhamar lelkes hangon, a haza szent szabadságának érdekében kérte is a vármegyéket, vegyék szívükre a haza sorsát, buzdúljon föl magyar vérük a szövetség iránt

20 November 2. Fiedler, II. 74—5. Horváth, VI. 555.

21 November 6. Arch. R. II. 566.

22 Ebeczky Sámuel Károlyihoz november 3. Károlyi-lt.

23 November 6. Arch. R. II. 566.

elvállalt kötelességeik teljesítésére, az eloszlott vitézlő rendeket küldjék vissza ezredeikhez s maguk is fegyveresen gyülekezzenek enyiczkei táborába.[24] A fejedelem zsoldosokat is akart fogadni; november 7-ikén Okolicsányi Mihályt küldte gróf *Potockij* Mihály kijevi palatinushoz, egykori jóakarójához, a kinek a poltavai csata után 4000 emberrel, mint XII. Károly és Szaniszló királyok hívének, Ágost király és az oroszok hadai elől menekűlnie kellett. Figyelmeztette, hogy mint menekűlőt nem fogadhatja be, mert ezzel Magyarország nyakára hozná az oroszokat és a lengyeleket; de szállást ad neki, ha zsoldjába áll, vagyis kurucz lesz és Lubomirszkij herczeget is lebeszéli az ellenségeskedésről.[25] *Des Alleurs* útján XII. Károlyt szintén biztosította, hogy hajlandó érte mindent megtenni, a mi tőle függ; a követ különben is éppen ekkor kapta *XIV. Lajos* rendeletét, hogy fölajánlja szolgálatait XII. Károlynak s Rákóczit is hasonlóra buzdítsa.[26]

A fejedelem *XII. Károly*tól még szerencséjében sem várhatott jót; mi jót várhatna szerencsétlenségében? Ha a török megsegíti is, a svéd király az oroszon áll bosszút s vele nem törődik. Ha elősegítené is hazatérését s akármi jót tenne vele, ezt csak a francziáknak tulajdonítja, a kikből pedig Rákóczival együtt kiábrándúlhatott volna. Egyébiránt a francziák jobban érdeklődtek a svédek, mint a magyarok iránt.[27] A fejedelem azonban még október 12-ikén kiküldte *Ráday* Pált Benderbe, hogy Károlyt a czárral béküĺésre bírja s a török szövetségtől elvonja. Előterjesztéseit a király nem vette elég komolyan, de *Ponyatovszkij* tábornok útján mégis tárgyalni kívánt vele.[28] Azonban előbb érkezett a czár követe, a kit Nagymihályon, hova Munkácsról átrándúlt, november 13-án fényesen fogadott.[29] A követ a bécsi udvar békeföltételeit hozta; de a fejedelem és

24 Horváth, VI. 553–4.

25 Levele a palatinushoz és utasítása Okolicsányihoz Arch. R. II. 568–9. Rákóczi eml. 264–5.

26 Des Alleurs XII. Károlyhoz november 8. A svéd kir. levéltárban (Section Gallica).

27 Bercsényi a fejedelemhez szeptember 7. Arch. R. VI. 317.

28 Rákóczi Rádaynak deczember 5. U. o. II. 582–3.

29 Beniczky (222. l.) ezt egyáltalán nem említi.

Bercsényi azokat igen keményeknek s az alkudozások megindítására alkalmatlanoknak tartotta.[30] Másnap Hrabóczon át Varannóra ment, a hol három napon át élénk tanácskozást folytatott *Bercsényi* és *Károlyi* főtábornokokkal.[31] Helyzete nagyon nehéz volt.[32] Szállást, tartást, szekereket kellett adnia a németek elől futóknak. Egyik felől a németek szorították, másik felől a pestis. Alig volt már valami táborozó hada. Tisztjei és katonái családjaikat biztos helyre szállítván, viszszatértek ugyan, de még portyázásra sem voltak elegen. Maga a fejedelem is azért bolyongott idestova, hogy hadával elkerűlje a pestises falvakat s az ellenség észre ne vegye gyöngeségét. Most azonban, az ellenség közeledésének hírére, Károlyit november 18-ikán Kassa felé küldte, a hová Bercsényivel Gálszécsen, Szalánczon és Széplakon át 23-án ő maga is megérkezett s azonnal haditanácsot tartott. Az erősségek megtekintése és a szükséges intézkedések megtétele után[33] 25-ikén Károlyival visszatért Gálszécsre, hol *Potockij* lengyel tábornak, gróf *Tarlo* Szaniszló lengyel udvari maréchal s a lengyel titkár várakoztak reá.[34]

26. CZEHARZEWICZE TARLO GRÓF.

Másnap ünnepiesen fogadta őket, majd — Bercsényi jelenlétében — hosszasan tanácskozott velük.[35] Ezek az urak, Szaniszló

30 Rákóczi eml. 263–4.
31 Beniczky, 222–3.
32 Erről önmaga, Eml. 263.
33 A Kassa iránt a november 23-iki haditanácsban hozott határozatok: Arch. R. II. 571–2.
34 November 25. Károlyinoz. Károlyi-lt.
35 Beniczky, 223.

és XII. Károly királyok hívei, oláh-tatár segédhadakat s néhány század dragonyost ajánlottak neki. A poltavai ütközet után — a fejedelem szerint[36] — különben is olyanforma helyzetben voltak, mint ő maga. Azonban a fölajánlott hadakat nem lehetett összegyűjteni és a fejedelemnek be kellett érnie azzal a legfeljebb 4000 emberrel, a kit Potockij, az üldöző oroszok elől menekülve, a skoljei hágón át hozott az országba s Máramaroson át akart Moldvába, XII. Károlyhoz vezetni. A fejedelem meggyőzte régi lengyel barátját, hogy meg nem védheti őket szövetségesei, az oroszok ellen; hogy tehát ezeknek hadi fogságába ne essenek, jobb, ha fölhagynak az ellenségeskedéssel, magyar szolgálatba állnak s a czártól kegyelmet kérnek. *Potockij* nem ellenkezett s megigérte, hogy hadait Munkácsra vezeti, hová a fejedelem a lengyel urakkal november 27-ikén indúlt s deczember elsején meg is érkezett.[37] Másnap a bujdosó lengyelek is ott voltak.[38] Köztük vagy 200 abból az ezredből, a melyet De Bonac megbízásából *Bielk* svéd ezredes Lengyelországban eredetileg éppen Rákóczi számára gyűjtött, de Szaniszló király nem engedte hozzá; parancsnokuk most *Charrière* alezredes volt. A Zilik-ezredből, a melyet a hochstädti csatában elfogott francziákból alakítottak, 150 ember szintén átjött. Itt voltak a Smigelki-ezred töredékei, Szaniszló király testőrei, *Potockij* palatinus dragonyosai is, más lengyelekkel és lipkákkal (litvai tatárokkal). Hosszasabb vonakodás után deczember 2—4-ikén, a Bielk- és Smigelki-ezredbeliek s a francziák példájára, letették Rákóczinak a hűségesküt, de továbbra is Potockij parancsnoksága alatt maradtak.[38]

36 Eml. 264.

37 Beniczky, 223. Azonban Fiervillehez november 30. írt levele már Munkácsról van keltezve. Archiv. für öst. Gesch. XLIV. 491.

38 Rákóczi eml. 264—5. Rákóczi Rádayhoz deczember 5. Nedeczkyhez deczember 26. és a czárhoz 1710. februárius 2. Arch. R. II. 583., 602., III. 15—16. Beniczky, 224.

V.

AZ UTOLSÓ TÁMADÓ HADJÁRAT.

— 1710. januáriusában. —

Alig távozott el a fejedelem Husztról, *Esterházy* Dániel nógrádi hadait a császáriak szétszórták, a vadkert—szécsény—losonczi vonalat megszállták, Nyárádyt, puszta ijesztéssel, Gács vára föladására kényszerítették. Heister újra elfoglalta Liptót, a kuruczok csekély hadait Szepesben visszanyomta és Lőcsét már november 10-én ostromolni kezdte. A most zsoldjába fogadott svédeket és lengyeleket a fejedelem Morva és Ausztria megsarczolására akarta küldeni, hogy az ellenség a Szepességből ennek hírére az örökös tartományok védelmére térjen vissza.[1] A svédeket üldöző *Golcz* dandárnokot azonnal értesítette is, hogy *Potockij* többé nem a czár ellenségének, hanem szövetségesének szolgálatában áll; tehát az üldözés folytatásával s a határ átlépésével az orosz-magyar-szövetséget sértené.[2] Csakhogy ebben a szövetségben maga sem bízott erősen, mert úgy találta, hogy a czárnak jobbára német miniszterei és tábornokai nem fogják föl eléggé annak értékét. Erre s különösen Magyarországnak az Ausztriai Háztól való elszakítására a czárt a porosz királynak kellene figyelmeztetnie, a ki a császári koronát remélheti s az Ausztriai Háznak természetes ellensége.[3] Nem bízott abban sem, hogy a franczia király az általános béke megkötése alkalmával valami nagyon érdeklődnék a magyar nemzet iránt. A czár csupán saját háborúja befejeztével volna hajlandó segítséget

[1] Rákóczi deczember 5. Arch. R. II. 582—3.

[2] Rákóczi eml. 265. — Kőrösi László szerint (1709 deczember 23.) «a muszka czár (a mint vélekedhetni felőle) semmi apprehensioval nincsen reánk; gondolván azt, hogy az ő országából exuláljanak, akárhun ördögben lakjanak». (Teleki-lt. Földváry-oszt. F. LXXV. nro 139.)

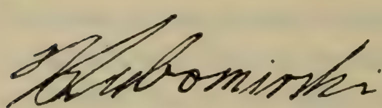
[3] Rákóczi nagyérdekű levele Fierville-hez november 30. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 491—3.

nyújtani; így nála még követet tartani sem érdemes. Csak a királyok új szövetségétől várhatna valamit. Az az európai protestáns szövetség, mely a vallásszabadság védelmére alakulna, nem tarthatja föladatának Svédország teljes megalázását. Talán annyi történnék, hogy a protestánsok európai vezére a svéd király helyett a porosz lenne, mi a szövetségnek osztrák-ellenes színt adna. Az angolok és a hollandok, kik annyira ragaszkodnak az Ausztriai Ház spanyolországi uralmához, bizonyosan minden követ megmozdítanának, hogy Magyarországról lemondassák. Spanyolország tiszta katholikus, Magyarország ellenben vegyes vallású, mely szabadságát visszanyervén, vagy segítené őket, vagy legalább semleges maradna. Ez okból Poroszország, Anglia, Hollandia nem bánnák, ha Erdélyen, vagy Magyarország megfelelő részén Rákóczi fölségjoggal uralkodnék.

27. RAKOVICZA MIHÁLY PECSÉTJE.

A lengyel királyt, Ágostot, Brenner útján biztosította, hogy a neki is felajánlott lengyel koronát egyrészt azért nem fogadta el, mert megemlékezett arról a jóságról, a melylyel bujdosásában fogadta. Most is tőle kér tanácsot, mit tegyen, mert külső segítség nélkül a háborút nem folytathatja, a bécsi udvar pedig nem békére, hanem a nemzet leigázására törekszik. Főképpen a császáriak és *Lubomirszkij* hg. szepesi támadása kényszerítette rá, hogy a kijevi palatinus hadát szolgálatába fogadja. El van szánva, hogy hazáját utolsó lehelletéig védelmezi; de ha száműzetésbe kell mennie, kérte a királyt, hogy mint honosított lengyelt fogadja be. Mert keserűséggel látja, hogy már az egész nemzet

28. LUBOMIRSZKIJ HG. NÉVALÁÍRÁSA.

lemondott a németeknek való ellenállásról, a németek barbársága miatt kétségbeesett jövendőjéről s a hazához való hűséget inkább önkéntes száműzetéssel, mint férfias védelemmel kívánja bizonyítani. De mi történnék, ha XII. Károly Benderből török segítséggel visszatérvén, Szászországot elözenlené? Nem volna-e jobb, ha *Ágost király már most gondolkoznék a magyar korona elfogadásáról,* hogy ugyanolyan bajba ne kerüljön, mint a multkor, mikor korona nélkül maradt? A hogy kérte, küld is hozzá magyar testőröket, csak tudja, tiszteket vagy közlegényeket akar-e? A lengyelországi nuntiust pedig figyelmeztette, hogy a pápa ne fenyegesse a hozzá ragaszkodó papságot, mert ezzel az ország alkotmányát sérti; s ha a papság ebben mégis engedelmeskednék a pápának, megeshetik, hogy a lengyelek módjára, megszüntetik a papság rendi állását. Kéri tehát a nuntiust, hogy a római kuria felfogását megváltoztatni vagy legalább enyhíteni törekedjék.[4]

XII. Károlylyal *Ráday* Pál és *Ponyatovszkij* Szaniszló útján akarta folytatni dolgait s fölvetette azt a kérdést: magyarnak, svédnek, töröknek nem válnék-e nagyobb hasznára, ha most, mikor a magyar menekültek jótevőjét, *Rakovicza* Mihály moldvai vajdát a babadaki szerdár magával vitte,[5] helyette *magyar embert tennének meg moldvai vajdának?*[6] Vagy a porta nem adhatná-e át neki ezt a tartományt, hogy kajmakámokkal igazgatassa?[7] Talán Mikes Mihályra, Kemény Lászlóra, vagy Dániel Péterre gondolt, kik maguk is kibujdostak Moldvába s az ottani viszonyokat jól ismerték; de abba is belenyugodott, hogy a porta *Maurocordato* Mihályt teszi meg vajdának; hiszen az apja magyarbarát s mint görögöt az orosz is szívesen fogadja.[8] A szultán azonban nem sietett a vajdaság betöltésével s Rákóczi csakhamar arra a gondolatra jutott,[9] hogy ha az ellenség kiszorítná a kuruczokat,

4 Rákóczi Brennerhez deczember 4. Arch. R. II. 575—582.

5 Ráday Pál benderi naplója november 10. Rákóczi-tár, I. 407.

6 Rádayhoz, decz. 5. Arch. R. II. 583.

7 Deczember 15. U. o. II. 592.

8 1710 januárius 16. Arch. R. III. 7.

9 1710 márczius 25. U. o. III. 80.

a porta engedelmével megszállná Moldvát, nem bántaná az oláh urak földjét, hanem csak eladó birtokot vásárolna. Moldvának olyanforma helyzete lenne, mint Erdélynek a török pártfogás alatt. S ha a szultán görög fanariotáknak csakugyan bérbe-

29 MAUROCORDATO DI SCARLATI JÁNOS MIKLÓS.

adhatta Moldvát, miért ne adhatta volna bérbe a magyar Rákóczinak? Ha ezt *most* teszi, egészen más vége lehetett volna az 1716—7. évi török-osztrák háborúnak.

Nem volt mindez olyan kapkodás, a milyennek az első pillanatban látszik; sőt Munkácson «egész nap szüntelen való országos dolgokban foglalatoskodván», olyan javaslatokat és olyan megfigyeléseket tett, a mik elszigetelt helyzetében is európai

látóköréről tanúskodtak; de neki csak akkor adtak igazságot, a mikor már késő volt.

Deczember 6-án, az idén oly csöndes Miklós-napján, megindult Munkácsról, fogságból szabadult brigadérosát pedig, Nagyszegi Gábort, Máramarosba küldte, hogy a bujdosók parancsnokságát átvegye, s a szorosokra vigyázzon, hogy az ellenség megtörténhető támadása a bujdosókat és a lakosokat meg ne lepje.[10] Másnap a fejedelem Fekésházán és Körtvélyesen át Hrabóczra érkezett, hol az első három nap haditanácsot tartott tábornokaival, köztük Károlyival, ki csak 12-én ment vissza a sereghez.[11] A haditanács megállapodása szerint néhány nap mulva a fejedelem személyesen száll táborába, hogy az ellenséget a Szepességből visszatérésre kényszerítse, s az egész télen át zaklassa. Remélték, hogy ha terveik sikerülnek, dolgaikat egészen helyreállítják. Hiszen mezőben ilyen kevés ellenség még sohasem állt velök szemben s ha a pestis el nem fogta volna az országot, a császáriak ekkora sikert ingyen sem remélhettek volna.[12] 9-én két önkéntes azzal a szomorú hírrel érkezett az udvarhoz, hogy *Esterházy* Antal kiüresítette a Dunántúlt és Szekeres István ezredes alatt csu-

30. KRAY JAKAB SÍRKÁPOLNÁJA KÉSMÁRKON.

[10] Deczember 6. Teleki-lt. Teleki naplója, deczember 19., 254. l.

[11] Beniczky, 224.

[12] Rákóczi decz. 10. Arch. R. II. 586.

pán 2000 embert hagyott ottan.[13] Ellenben *Czelder* hősies védelme és Károlyi szalóki támadása következtében Heister elszállt Lőcse alól. Késmárkot kezdte ostromolni, mely az ötödik napon (deczember 13.) ki is tűzte a fehér zászlót. Heister mindenkinek kegyelmet igért, de 16-án hat polgári és hat katonatisztet mégis kivégeztetett. Köztük volt a vitéz *Toperczer* Sebestyén szijgyártó, *Lányi* Márton és a fejedelemnek egyik kedves embere, *Kray* Jakab főbíró, kit Lengyelországba, különösen Danczkába küldözgetett megbízásokkal.[14] A tábornagy csak ezután ment a fenyegetett bányavárosok és Pálffy megsegítésére,[15] hogy ott beváltsa igéretét: fölakasztasson minden elfogott kurucz tisztet, megölessen minden foglyot.[16]

Látszott már *XI. Kelemen* pápa brevéjének és az országgyűlési proscriptiónak hatása; pedig «az Ausztriai Háznál szokásos istentelen proscriptionalist» a király csak hét esztendő mulva szentesítette. «Nemzetünk esküdt ellensége egynéhány ízben» izgatott és konkolyt hintegetett a fejedelem s mindazok ellen, kik «édes hazájuk törvényeinek s hajdani dicsőséges szabadságának megrontását egyenes szívvel érezvén, nemzeti ügyök folytatásában mindeddig tiszta szívvel viseltettek. A fejedelem úgy tapasztalta, hogy az egyenes szívüeket mégsem idegeníthette el elszánt hazafiságuktól; ezek hívek maradtak s «igaz hadakozásuk csöndes révpartra menetelét buzgó lélekkel várták». Azokat, a kik hűségöket elhagyták s az igaz ügy mellől elálltak, akkor akarta megbüntetni, mikor állhatatos munkájuk régen óhajtott jó kimenetellel jutalmazza hadakozásukat.[17] A «galibás, fáradságos, költséges útnak régen óhajtott békességgel való megkoronázását» óhajtotta, de a türelmetleneket arra emlékeztette, hogy a szövetség megkötésekor «az egész világtól megösmert igaz ügyünk mellett... nemcsak múlandó javainkat, hanem vérünket és életünket is önként elszántuk».[18] Erre emlé-

13 Deczember 5. U. o. II. 594.

14 Rákóczi deczember 26. U. o. II. 601.

15 Rónai-Horváth, Hadi krónika. Rákóczi levelei deczember 4., 5. Arch. R. II. 579–580., 582.

16 U. o. 589.

17 Rákóczi Mikeshez, november 28. Arch. R. II. 574–5.

18 Abaújvármegyéhez deczember 15. U. o. II. 596.

keztette a nemes ifjakat is, mikor 18-án szemlét tartván fölöttük, Haller Gábort őrnagyuknak, Bercsényi Lászlót pedig zászlótartójuknak nevezte ki.[19]

Másnap a terjedő pestis elől egész udvarával átköltözött Homonnára s ott töltötte a karácsonyi ünnepeket. Különösen sokat tárgyalt a kijevi palatinussal, kit hol ő keresett fel Pazdicson, Körtvélyesen, hol az látogatott el hozzá. *Varannó*ra, hova udvarával 29-ikén ment át, *Bercsényi* is megérkezett s másnap együtt indúltak *Peklény* felé, a téli hadjárat megkezdésére.[20] «Én már csak indulok — írta Károlyinak[21] — ut diu deliberata cito executioni mandentur;[22] mert ha az országnak reménységet nem adunk s hadainkkal nem operálunk: kevés jót remélhetünk a segítség felől, nem reparálhatjuk a dolgot. Minden konfuzióban van.» «A németek elég közel vannak ahhoz, hogy előnyomúljanak — írta *Des Alleurs* is.[23] — Ahhoz, hogy mi is előnyomúljunk, *elszántság és erő* kellene, a mi itt már régideje nincs meg.»

A fejedelem az erőt és elszántságot még egyszer föléebresztette. Pihent hadaiból mintegy kétezer gyalogot szedett össze és deczember 27-ikén[24] minden podgyász nélkűl megindúlt *Homonná*ról. Átment Körtvélyesre a svéd-lengyel hadakhoz, melyeket más úton küldött előre. Velök, Károlyival s az érsekújvári csapatokkal egyesűlve akart útat törni Morvaországba, hogy a császáriakat Magyarország belsejének odahagyására bírja. Meg volt győződve, hogy csak fegyveres sikerrel szabadíthatja meg hazáját az elcsüggedéstől, csak így kelthet bizalmat az északi hatalmakban. A haza iránt elvállalt kötelességet nemcsak szóval, hanem életével és vérével akarta megmutatni. «Mit hoz a jövendő, kitetszik idővel — tűnődött az indulás perczében[25] — mi jó

19 Beniczky, 225.

20 Beniczky, 225–6.

21 Még Homonnáról, decz. 22. Károlyi-lt.

22 Hogy a nagynehezen hozott határozatokat gyorsan végrehajtsuk.

23 Des Alleurs XII. Károlyhoz deczember 19. Svéd kir. lt. Sect. Gall.

24 Beniczky, 225. Rákóczi eml. 266. Elõlegezett datum lehet, hogy a fejedelemnek Klementhez írt egyik levele deczember 28-ikáról még Homonnáról kelt. (Tört. Tár, 1882. 160.)

25 Brennerhez, deczember 26. Arch. R. II. 600–1.

lélekkel követjük a sorsot, a mi akár jó lesz, akár rossz, csak az Isten akarata teljesedik vele.» Szilveszter-napját Bercsényivel, kire a külügyek folytatását bízta és a kijevi palatinussal együtt az abaúj-bődi táborban érte meg.

Naplóíró titkárával együtt[26] sokan dicsőítették Istent, hogy a szegény haza sok változásai közt az esztendő utolsó napját a fejedelemnek eltölteni engedte; és sokan fohászkodtak: virraszsza fel jó egész-

31. OCSKAY LÁSZLÓ LEFEJEZTETÉSE.
(Egykorú metszet után.)

ségben az új esztendőre. Annak minden részében adjon neki egészséget, jó szerencsét, győzedelmet az ország ellenségei ellen; tartsa meg a megnyomorodott magyar haza szabadságának felállítására!

Másnap a verbói kastélyban *Jávorka* Ádám mint koldús kívánt boldogújesztendőt *Ocskay* Lászlónak, de még azeste mint nyalka hadnagy fogta el Ocskó alatt s Érsekújvárra kísérte Csajági brigadéros elé. Ocskay tagadta, hogy Rákóczit, Bercsényit valaha az ellenség kezébe akarta volna juttatni, vagy

[26] Beniczky naplója, 226.

szidta, becsmérelte volna; sőt ezerszer is megbánta, hogy labancz lett s »a magyarországi confoederatio és felséges fejedelmünk hűségétől recedált és hitét megszegte». 3-ikán a vesztőhelyre vitetve is nagyhangon esküdözött, hogy ő már megint a Rákóczi híve. Mindenkit intett, legyenek mindvégig hívek urukhoz, hazájukhoz és tanúljanak az ő szomorú példáján. De «ha fejét nagyhamar hóhér el nem csapja, testét vitézlő rend ízekké szaggatja». Karóba húzott feje körűl, a népballada szerint, a hollók is azt károgták:

> «Kár, kár, kár, kár vala Ocskay Lászlónak,
> Ilyen nagy vitéznek, lenni árulónak.
> De nem kár hazáját, vérét eladónak
> Szemeit kivájni fekete hollónak . . .» [27]

1710. újesztendő napján a fejedelem átment az abaúji Korlátra, hol másnap Bercsényivel, Károlyival és a svéd hadaktól jövő Csáky Mihálylyal tanácskozott. A tanácskozást 5-ikén és 6-ikán Halmajon folytatták, hol szóba jött *Hamel-Bruyninx*nak a fejedelem november 2-iki levelére adott rideg válasza is. A császár a hollandusnak kijelentette, hogy Rákóczinak, ha békét akar, képviseltetnie kell magát a pozsonyi országgyűlésen, mert *ez a kiegyezésnek egyetlen törvényes módja.* A közbenjárást a fölkelőknek a nagyszombati alkunál tanúsított kevély magaviselete következtében többé nem fogadhatja el.[28] Hamel erre megírta Rákóczinak, hogy a nagyszombati alku meghiúsulása, az ónodi határozat, a császáriak győzelmei, a kuruczok átpártolásai, Rákóczi és Bercsényi száműzetése következtében többé nem jár közben a magyarokért, hacsak kormánya erre egyenesen nem utasítja.[29] A fejedelem azonnal [30] utasította Klementet, tudja meg, a hollandiai kormány egyetért-e követének magánlevelével, hogy ő is tudhassa, növekedő szükségében a végső eszközökhöz forduljon-e? Csak hónapok múlva tudta meg,[31] hogy Marlborough

27 Ocskay elfogatásáról s haláláról részletesen ír Thaly, Ocskay, II. 304—341.

28 Klement Rákóczihoz 1710 február 28. Fiedler, II. 83.

29 1709 deczember. U. o. II. 77—78.

30 1710 január 6. Arch. R. III. 1—2. Bercsényi útján márczius 4-ikén újból. Fiedler, II. 93—94.

31 Klement levele 1710 április 12. és 19. Fiedler, II. 100—101., 103—104.

herczeg nem tartja becsületesnek a hollandi követ eljárását s azt Heinsius hollandi nagypensionarius is kárhoztatja. Nem tartják lehetetlennek, hogy a követet a bécsi kormány megvesztegette. A magyarok iránt több jóakaratra utasították, de az elveszett időt visszahozni többé nem lehetett.

A fejedelem, újabban is csalódva, kard élére bízta a döntést. Károlyit és Csákyt előre küldte a hadakhoz, a svédeket pedig Eger felé indította útnak. Januárius 7-ikén a halmaji és szikszai határnál öleléssel búcsúzott el Bercsényitől, kit a kassai hadakhoz küldött vissza s a külügyek intézésével is megbízott. Ő maga még azeste a borsodi Emődhöz, harmadnap pedig — Gyürky Pál tábornok és Babocsay Ferencz brigadéros ezredeivel — Tibolddaróczhoz szállt. Hogy mozdulatait az ellenség elől elrejtse, a Mátra hegylánczolatával fedezte két menetoszlopban haladó serege előnyomúlását, melynek czélja a vadkerti németek megtámadása volt.[32] Magához rendelte a Bükk túlsó oldaláról Károlyit is,[33] a ki pedig Losoncz felől zavarhatta volna őket; «de mi haszna, szaggatva jobban elbódítani a helyre nem állott eszű hadakat!» Daróczon a tiszántúli hadakra és karabélyos ezredére várakozott. Ahogy mondta, nem esnék nehezen neki a füstös kalyiba, a hol lakott, csak Lőcse ostroma ne nyugtalanítaná annyira.[34] Károlyi már 10-ikén[35] személyesen jelentette, hogy hadaival megérkezett; Bercsényi is küldött néhány ezredet, de a fejedelem csakhamar továbbküldte Edelény felé. A vele való hadat a fejedelem 14-ikén harczrendbe hozta s megszemlélte. Úgy találta, hogy ha ez egyesűl a többivel, nem erejében, de Istenben bízván, nem kell kerűlnie a 3000-nél aligha több ellenséget.[36] 15-ikén Mezőkövesdnél saját karabélyos ezredén kívűl gróf Esterházy Antal, Paur Ferencz és Bokros Pál ezredei is csatlakoztak hozzá. Szíhalomig gyakorlatképpen teljes csatarend-

32 Rákóczi eml. 266.

33 Januárius 9. Károlyi-lt.

34 Januárius 10. Arch. R. III. 3—4.

35 De csak este, mert eznapról a fejedelem még levelet írt hozzá. Károlyi-lt.

36 A fejedelem levele Tótfaluból deczember 15. d. e. 10-kor, u. o. Évszám nincs; a Xbris kétségtelenűl tollhiba januarii helyett, mert a fejedelem 1710. ianuárius 15—17. volt Tótfaluban.

ben, azután pedig ezredenként haladt előre Tótfaluig, hol hadait megpihentette, ő maga pedig «egy dicsőséges kunyhóban rostokolt».[37] Az Érsekújvárba menőkre, Somogyira, Perényire és a tűzérségre várakozva, nem másnap, mint szerette volna, hanem csak harmadnap mehetett át Gyöngyöshalásziba,[38] s 18-ikán a hevesi Ecséden egyesűlt Károlyi hadtestével és a gyalogsággal.[39] Keveselte saját erejét; de föltette, hogy nem arra, hanem Istenre bízza vállalatát, arra pedig, ha másnak nincs, neki van kedve.[40] 20-ikán átvonúlt a nógrádi Kállóra; a gyalogságot a faluban helyezte el, a többit a falun kívűl. A pestis miatt különben rendesen elkerűlte a falvakat. Nem törődött a szokatlanúl kemény téllel. Katonáival együtt néha a fagyott földön hált s mindnyájan örültek, ha a sivító szél ellen födhették magukat.[41] Még a szomszédos falvakban is kételkedtek Rákóczi személyes jelenlétében, mert nem láttak czifra sátorokat a táborában.[42] 21-ikén, mielőtt tovább indúlt volna, a magyar lovas hadakat és zászlókat s külön a lengyel-svéd hadakat körbe állítván, buzdító beszédet tartott.[43]

Elmondta a magyaroknak, az Úristen miképpen boldogította őt, mikor nem volt annyi hada, fegyvere, mint most. De a sok szegénynek, árvának nyomorgatását, a maga szent nevének káromlását Isten megbosszúlni kívánván, nemzetestűl ebbe a nyomorúságba vetett bennünket. Előbbeni szíves ügyekezetöktől valóban messze estek s immár azt művelik, a mit az ellenség követett el rajtuk. Ebben önmagát is vétkesnek tapasztalja. Ne bízzanak se a segélyhadakban, se a maguk sokaságában, hanem egyedűl az isteni kegyelemhez ragaszkodjanak; térjenek meg s viselkedjenek vitézi módon. Ő velök lesz szerencsében, szerencsétlenségben egyaránt; vezérlő fejedelmi tisztének minden hadi műveletben eleget tesz. Velök akar élni, halni. Gondolják

37 Januárius 16. Arch. R. III. 6. Beniczky, 228. Ugyanaznap Károlyihoz, Károlyi-lt.

38 Arch. R. III. 6. Beniczky, 228.

39 Beniczky, 228.

40 Januárius 16. Arch. III. 8.

41 Rákóczi eml. 266.

42 Arch. R. III. 8.

43 Kivonata Beniczky, 228—9.

meg, hogy *utoljára vonták ki kardjukat.* Az ellenség hízelkedéseinek ne higyjenek. Tartsák szemök előtt régi dicsőséges eleik tetteit s úgy várják kívánt szabadságuk megnyerését. Tovább nem szaladhatnak; ha mégis megszaladnak és a tisztek előre nem mennek, még a közkatonáknak is megparancsolta, hogy öljék meg őket. Azután a svéd hadakhoz ment és *franczia* nyelven szólt hozzájuk. Dicsérte idegen országokban végzett tetteiket; nem kételkedett benne, hogy országunk ellenségeivel szemben is hasonló szívvel, lélekkel küzdenek. Biztosította valamennyit, hogy azzal, a ki hadifogságba esik, kiszabadításukban a saját hadaira megszabott módon jár el. Végre a lengyelekhez lovagolt és *latin* beszédben dicsérte a szabadság mellett fölbuzdúlt ügyekezetöket. Mostan ő az elűljárójuk. A magyar ügy különben is össze van kapcsolva az ő szerencsétlenségökkel. A lengyelek mindenkor lelkesedtek a maguk szabadságáért. Mutassák meg bátorságukat most azon ellenséggel szemben, a ki az ő szabadságukat is földre tapodta. Hasonló védelemről biztosította őket, mint a svédeket. Ha dicsőség kell nekik: előttük van; ha zsákmány: nincs messze.

Középre a gyalogságot, a szárnyakra pedig a lovasságot rendelve, teljes csatarendben indúlt tovább s éjszakára Berczelen túl, az erdőben szállt táborba.

Januárius 22-ikén, Vincze napján, korán reggel a fejedelem és *Károlyi*, kinek hadvezéri tehetségét a fejedelem csak most ösmerte meg igazán,[44] a magyar hadakkal a tegnapi csatarendben indultak *Romhány* felé, hova délután egy óra tájban érkeztek meg. Romhány ott van, hol a Börzsönyi-hegyekből jövő Lókus-patakot a Cserhátnak egy sziklás foka észak felé téríti ki. A kanyarúlatnál nagy mocsarak voltak, a melyek az átkelést nagyon megnehezítették. A hadak a mélyvízű Lókus hídján s az odavezető gáton csak lassan takarodhattak át, mivel az ágyúkat is ezen a vonalon kellett átvontatni. A túlsó, balparton,

44 Rákóczi eml. 270.

A ROMHÁNYI CSATATÉR.

(Dörre Tivadar eredeti rajza.)

*Vadkert*től délre egy erdőben németek táboroztak, a kik, a portyások hírei szerint, Érsekújvár felé akartak menni, hogy Esterházy Antalnak onnan várt dunántúli csapatát Rákóczihoz csatlakozni ne engedjék. A kuruczok valamennyien még át sem verekedtek a sáron, mikor a fejedelem már csatarendbe állította a hadakat. Középütt a svédek, jobbról a tiszántúli hajdúk álltak néhány rendes csapattal, balról a lengyelek, a tartalékban Sennyei és Dragul csapatai. Báró *Sickingen* cs. altábornagy nem akart időt engedni a teljes kifejlődésre. Mintegy 12.000 főnyi hadát szintén csatarendbe állította s 1500 lovassal a jobbszárnyon levő gyalogságot fenyegette. A fejedelem negyed fordulatot tett arczvonalával, hogy bekerítse. Mivel azonban hadvonala hosszabb volt a Sickingenénél, a balszárnyon álló lengyeleknél torlódás keletkezett, minek következtében Bagossy László hajdúinak egy részét a mocsárba szorították. A fejedelem maga tanúskodott róla, hogy jó félóránál tovább ezek a kuruczok is harczoltak. Vágták a németet «oly szorosan, hogy puskákkal verték, döfölték egymást, még ölben is költek; mert megtelvén

32. KURUCZ HARCZOS.

testtel, lóval és szaladó némettel a Lókus vize, csak megtolódott». Az ötezer labanczot valóban visszanyomták s kivált a ráczokat kaszabolták. Mikor a cheveaux-legersek a középre rohantak, a svédek és a magyar lovasok szorosan, jó rendben indúltak ellenök s a bevezető puska- és pisztolytüzelés után mezítelen karddal támadtak reájuk. A rendkívül heves rohamban ezernél több cheveaux-legers esett el s a Lókus mocsaraiba szorúlt századok közűl többen lerakták a fegyvert, hogy életöknek megkegyelmezzenek. Ebben a pillanatban a fejedelem győztesnek tartotta magát. Az ellenség a Lókuson át akart menekülni, de sokan a mocsárba vesztek, vagy megtizedelte őket a meredek parton álló kurucztartalék gyilkos tüzelése. A győzelem teljessége a kitartó üldözéstől függött. A svédek azonban helyükön maradtak s nem vetették magukat a császáriak megtépett jobbszárnyára, melytől őket egy magaslat választotta el. Azt a hézagot, mely a gyalogság hátramaradása következtében támadt, gróf *Croix* cs. tábornok ügyesen felhasználta. Ezer dragonyossal negyedfordulatban a kurucz karabélyosokra rohant s ezzel megmentette Sickingent, a kinek már holt hírét költötték s alkalmat adott a megbomlott csatarend helyreállítására. A tiszántúliak időközben «a magyarok becsületes szokása szerint» zsákmányolni kezdtek s kifosztottak néhány társzekeret Sickingen hintajával együtt, sőt magának a fejedelemnek társzekerét is fölverték. Ezüst kanalait, tálmelegítőjét, arany kávéskanalát, arany sarkantyúját s patkóját stb., sőt kápolnás ládájából a kelyhet, keresztet stb. is elvitték. Ekkor egy *Migli* nevű részeges császári kapitány 12 emberrel egy csalitban olyan irtózatos dobolást, trombitálást kezdett, hogy a fosztogatók azt hitték, Vadkert felől segítségök érkezett a németeknek; átfutottak tehát a túlsó partra, mi az idegen hadakat is zavarba hozta. A fejedelem a Lókus hídjánál állva, személyesen akarta helyreállítani a rendet; Károlyi azonban nem engedte, hogy a trencséni veszedelem ismétlődjék. A csata hevében a lengyelek, a kik szem elől tévesztették, máris aggódva kérdezték: «Ubi est princeps?» «Hol van a fejedelem?» A szem-

tanú Dálnoki Veres Gerzson verses krónikája meghatóan jegyzi meg, hogy «ez idegen nemzet volt, mégis féltette».

Rákóczi idegen hadai «megmutatták, hogy' kell harczolni a némettel»; de tapasztalt tisztek hiányában «nem verhette meg tökéletesen» az ellenséget. A hídon és a gázlókon a jobbpartra vonúlt hadat nem állította fel a patak meredek jobbpartján, hanem hátrálót veretett, szép csöndesen két mértföldnyire (Gutához) visszavonúlt. Az ellenség viszont Vadkert felé húzódott vissza. A csatatért mindakét fél elhagyta, de mindakettő győztesnek tartotta magát. Egy kurucz és több labancz ágyú ott rekedt a nádasban. A föld népe is csak egy hét múlva mert kimenni a csatatérre, hogy az elesetteket kirabolja s halmokba temesse. Babocsay Ferencz brigadéros, Becse András, Pásztói Horváth István és Andreánszky Zsigmond alezredesek 350 (Sickingen szerint 1000) közvitézzel elestek; a németek veszteségét másfélezer halottra és sok sebesűltre teszik. Rendkívűl sokat szenvedett a Savoyai Jenő (most 8. dragonyos), Althan (most 6. uhlánus) és a La Tour (Thurn) és Taxis (most 7. dragonyos) ezred. Uhler őrnagy, gróf Clary, báró Stuben és Logan kapitányok is a halottak közt voltak s a kuruczok több törzs- és főtisztet elfogtak, sőt zászlót is nyertek. A győzelem örömét a császáriak s a kuruczok egyaránt meglövették; Bercsényi pedig Kassán Te Deumot mondatott annak örömére, hogy a romhányi csata következtében Érsekújvárral helyreállt az összeköttetés.[45]

[45] Rákóczi eml. 267—270. Beniczky, 229—230. Szaniszló naplója, Tört. Tár, 1891. 275—6. Bercsényi Klementhez. Fiedler, 80. Saussure levelei, 243—4. D. Veress G. verses krónikája Thalynál, Adalékok, II. 351—355. Archivum Rákóczianum III. 9—10., 25., 551—2. Tört. Tár, 1883. 375—6., 388. Wagner, Hist. Josephi, 393. Die Feldzüge des Prinzen Eugens, XII. 483. s köv. ll. (hozzá az azonévi hadjárat térképe.) Turóczi Ungariája (537.), Pethő krónikájának folytatója (II. 88.) vadkerti csatáról beszél s az utóbbi különösen Schneeknecht cs ezredes vitézségét emeli ki. Kolinovics Rákóczi kitűnő győzelmének nevezi a romhányit s Károlyi is azt írja 1710 januárius 28-ikán (Teleki-lt. Földváry-oszt. F. LXXV. nro 140.), hogy Isten megszégyeníté s futásra kényszeríté az ellenséget. «A gyönge elméjű cseléd és szolga miatt a mieinkben is esett kár, de sokkal nagyobb veszedelemmel esett meg az ellenségnek, mintsem a mieinknek.» A csatatért nekem néhai Nagy Iván mutogatta meg, a kinek őse, Nagy János ezredes, szintén ott harczolt.

VI.

TÉLI SZÁLLÁSON.

— 1710. január--március. —

A LENGYELEK és a svédek a magyarok egy részével együtt a császáriak üldözését sürgették; a fejedelem azonban nem akart mindent koczkáztatni. A hadak pihentetése, az elszéledtek összeszedése s az idegen hadak zsoldjának összegyűjtése végett 1710. január 2-ikán a nógrádi Gutáról a Galga völgyén levezette katonáit Pest vármegyébe s Mácsán és a szomszédos falvakban szállásolta el. Ő maga 24—31. közt szintén a közelben, Aszód mellett, Hévizen szállásolt.[1] Innen szemmel tarthatta Budát, Pestet, Váczot s erőt meríthetett Gyöngyös, Hatvan, Jászberény felől. «Mi is úgy elénekelhetnők a Te Deum laudamust — írta innen Esterházy Antalnak[2] — mint a franczia az elmult nyári harczáért; mert az Isten jóvoltából mind magunk nemzetbeli hadainknak, mind az idegen nemzeteknek nemhogy megfogyott volna, de növekedett a szívök s el sem oszlott; s ha az ellenség megint összevervén magát, reánk akarna jönni, a harczot kerülni nem fogjuk.»

A romhányi csata a nemzetet meggyőzhette, hogy a német ellen *rendes hadsereg nélkűl* nem boldogúlhat. Kiegészíteni törekedett tehát rendes ezredeit és pedig — költségkímélésből — olyképp, hogy elbocsássa azokat a mezei hadakat, a melyek harczolni nem tudnak s tanúlni nem akarnak. Szerette volna szaporítani a svéd-lengyel csapatok számát is; de a svédek nagyon megütköztek a magyarok romhányi ok nélkűl való megszaladásán. A kedvetlen tisztek vonakodtak mindenféle szolgálattól s elbocsátásukat kérték; csak pénzzel tarthatta vissza

[1] Beniczky, 231.

[2] 1710 január 24. Arch. R. III. 10.

őket.[3] A lengyeleket és a rendes csapatokat Érsekújvár megsegítésére s a Vágon túl való hadműveletek támogatására *Esterházy* Antal hadtestéhez küldvén, ő maga a svédekkel a Tápió-Zagyva közébe, a «Kátákra» ment, vagyis február 2-ikán Szentmártonkátán ütötte föl főhadiszállását.[4] Itt akart «fülelni», míg az ellenség valahová, különösen Érsekújvár alá menni nem kényszeríti.[5] Meghagyta Esterházynak, hogy töltse meg az érsekújvári éléstárakat; de a tábornok haditanácsa ott kezdte a dolgot, a hol a fejedelem végezni kívánta[6] s február 8-án 1400 hajdúval, ágyúkkal és mozsarakkal a vártól jó két állomásra, a vármegye északi felében levő Tavarnok ellen indúlt. Száz némettől könnyen elfoglalt 500 hordó lisztet, de elég szekere nem lévén, csak egy részét rakathatta fel. Ezt Rivière be is vitette a várba a gyalogsággal, a lovasság azonban Egerszegnél (az első hírek szerint Szőllősnél) csak bajosan vághatta magát keresztűl. Ezúttal a lengyelek viselkedtek rosszúl s nagyon megcsappant az a hiúságuk, a mely romhányi vitézségük óta nagyranőtt.[7] *Grudzsinszkij* tábornokkal csak néhányan tették meg kötelességüket.[8] A fejedelem azzal vigasztalódott,[9] hogy «Romhánynál a szegény magyar, most pedig a lengyel vala rossz. Harmadszor mind a kettő jó. Nincs már, mit vessen a szemére egyik a másiknak. De legalább szemben kezdünk lenni az ellenséggel!»

Hogy szepességi hadai felszabadúljanak, hajlandó lett volna a Szepességet mint semleges területet átengedni Jahnus orosz hadtestének olyképp, hogy Lőcsét is megszállja s a császáriakat oda be ne vigye.[10] Azonban *Andrássy* István tábornok Lőcsét már február 13-ikán feladta b. *Löffelholtz* György cs. altábornagynak.[11] «Boldog Isten — kiáltott fel Rákóczi ugyanaznap,

[3] Január 31. U. o. III. 13.

[4] U. o. 13—15. és Beniczky, 231.

[5] Február 10. Arch. R. III. 19.

[6] Ez ellen a fejedelem nagyon kikelt február 12. U. o. 21—24.

[7] Február 12., 16., 20. Arch. R. III. 20., 27—8., 31., 41.

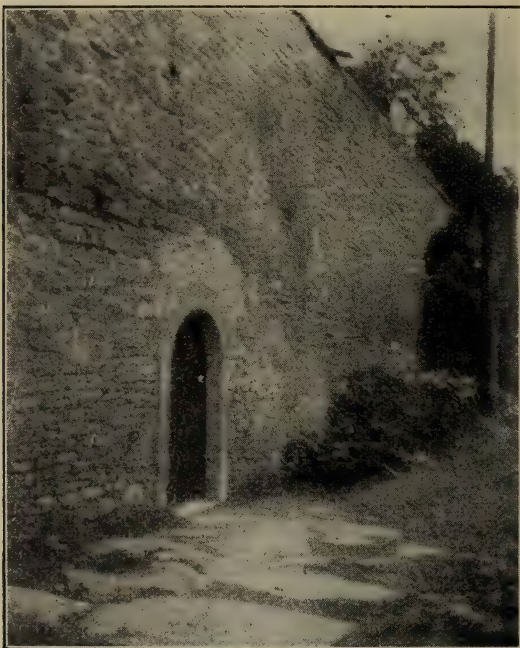
[8] Márczius 4. U. o. III. 364.

[9] Február 20. U. o. 41.

[10] Február 10. U. o. 19.

[11] Részletesen Rákóczi eml. 262—3. Thaly Lőcse ostromáról, Századok, 1872. 596—618. Löffelholtz jelentése: Feldzüge des Prinzen Eugens, XI. 496—8.

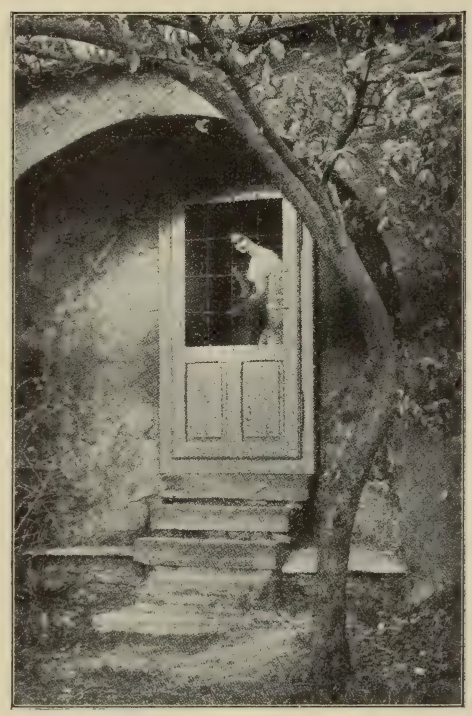
a mikor még csak a feladás szándékáról hallott, — mit gondol Andrássy, hogy az ily dicséretesen kezdett dolgot ily gyalázatosan végzi!...»[12] Sohasem tudta meg igazán, mi módon történt a németek bejutása. Gyanította, hogy asszony van a dologban: Andrássy kedvese[13] Ezt gróf Illésházy Miklós udv. kanczellár meg is nevezi. «Szánja meg az Isten, a sok úri familiát földhöz csapá Rákóczi, Bercsényi — írta még azon évben[14] *Korponay* Jánosnénak, Garamszegi Géczy Juliánnának, — de kegyelmed valóban jól szolgála magának Lőcse városának feladásával». Másfélszázad mulva a vár rejtett kis kapujára festve egy integető fehér asszony képét találták. Thaly bizonyította,[15] Jókai regénye közönséges hitté tette, hogy «a lőcsei fehér asszony» a várat valóban meglepetésszerűen juttatta a császáriak kezére. Pedig tulajdonképpen már szükségtelen volt az árúlás. Löffelholtz január 25-iki és február 4-iki felszólítására a városi tanács a köznyomorúság következtében a várparancsnokkal együtt február 7-ikén megállapította, 8-ikán a közgyűlésnek s 9-ikén Löffelholtznak bemutatta a feltételeket; ezeknek némi enyhítését 11-ikén Czelder Orbán

33. A LŐCSEI VÁRFAL BELSŐ, KIS KAPUJA.

[12] Február 16. Arch. R. III. 25.
[13] Rákóczi emlékiratai, ötödik kiadás, 263.
[14] Bécs, 1710 szeptember 2. Közli Thaly a Századokban 1909. 467—8.
[15] U. o. 1872. 596—618. és 1909. 419—471.

brigadéros kieszközölvén, a tábornok 13 heti ostrom után 13-ikán ünnepiesen vonúlt be a városba.[16] A fejedelem csak egy hét mulva értesűlt Andrássy «szép magaviselete hitetlen koronázatjáról.»[17] Sajnálta, hogy a végső veszedelem bekövetkezte előtt önként vissza nem hítta Andrássyt s úgy nem tett, mint más nemzetek, a melyek a feladást csak bizonyos esetekre korlátolják. Hiszen csak kevés embernek van adománya a vértanúságra; hitetlenné kell tehát lennie, ha nem várhat egyebet halálnál sem az ellenségtől, sem a maga felekezetétől.[18]

34. A LŐCSEI VÁR BELSŐ, KIS KAPUJA.

Ő maga kevés hadával is készen állt, mert úgy vette észre, hogy Lőcse megvételével az ellenség föltett czélja az üldözés.[19] Mivel Károlyit néhány ezer emberrel már február 9-ikén portyázni küldte,[20] csak harmadfélezer ember maradt mellette. Nem akart bezárkózni Újvárba, hogy többet ne emészszen, mint a mennyi eleséget szerezhetnek a vár számára; de hogy «ne múljék rajta a haza szolgálata»,[21] 19-ikén Kátáról a Szeged táján gyülekező ráczok ellen nyomúlt s remélte, hogy «megfelelhet ő kegyelmöknek» és hírével is megzabolázhatja őket. A Máramaros

[16] Hajnóczi Iván, A lőcsei fehér asszony a történelemben. (Közlemények Szepes vármegye multjából. 1909. 26—36.)

[17] Február 18. Arch. R. III. 38.

[18] Február 22. U. o. III. 48.

[19] Február 24. U. o. III. 49.

[20] Beniczky, 231.

[21] Február 16. Arch. R. III. 27—28.

felől várt 28 zászlóalja lengyelt ugyanakkor Erdélybe akarta küldeni.[22] Három napot töltött Czegléden, hol a kórós, pislogó tűznél majdnem megfagyott.[23] A rácz veszedelmet kisebbnek találta hírénél; az üldözésre elegendőnek vélte Károlyi hadát; negyednap tehát, 23-ikán visszafordúlt Jászberény felé, hogy a köznép a Gömör és a Szepesség felől várt császáriak ellen újból előnyomúlni lássa.[24] Nagy szégyennek tartotta volna, ha az ellenség csakugyan megszállhatná Gyöngyöst s őt talán Egerből is kirekesztené.[25] Pedig saját hadain kívűl csak 300 svéd volt vele, a mikor hírét vette, hogy Esztergomnál 16 zászlóalj német jött át a Dunán, hogy a Szepes felől jövőkkel körűlvegye. A fejedelem azonban Jászberényt[26] mentsvárnak tekintette a császáriak ellen a *pestis* miatt, «a mely megtisztogatja a szakálltól ezen helységet»; s remélte, Isten a vele valókkal együtt megtartja a jó szellős gunyhókban.[27] Többnyire csak kóróval tüzelhetvén, sokszor fázott és didergett; de nem mondta, a mit ekkor a nagyenyedi tanárok mondtak,[28] hogy édes hazánk fényével és melegével meg nem melegedhetik! Nem kerűlte a németet sem s el volt szánva, hogy ha több nem lesz a romhányinál, még egyszer megmérkőzik vele; pedig gondolkodóba ejtette, hogy Heister helyett, hír szerint, Pálffy lesz a császáriak fővezére.[29] Ugyanakkor Heister arról vádolta Pálffyt, hogy akadályozza a békét, mert a háborúban jószágokat szerezhet magának, míg ő nem szerzett.[30] A bécsi magyar urak csak arra kérték a minisztereket, hogy mérsékelt, igazságos, becsületes embert neveztessenek ki. Savoyai Jenő herczeg maga is ezt akarta, hogyha minden föltételnek megfelelőt találhatna.[31] Valóban Pálffyra gondolt, a ki azonban csak félesztendő mulva

22 Arch. R. III. 35. Beniczky, 231.

23 Február 22. Arch. R. III. 47.

24 Február 24. Arch. R. III. 49.

25 Február 25. Károlyihoz. Károlyi-lt.

26 Ez Beniczky rendkívűl becses naplójának utolsó adata. (Rákóczi-tár, 232.) A napló többi része elveszett.

27 Február 24. Arch. R. III. 50.

28 Az erdélyi ref. consistoriumhoz márczius 1. Teleki-lt. T. S. Oszt. E. 835.

29 Február 25. U. o. II. 52.

30 Július 26. Arch. R. III. 289.

31 Márczius 6. Tarczali Zsigmond Teleki Sándornak. Teleki-lt. 3491. a 1—116.

A LŐCSEI FEHÉR ASSZONY.

(A Szépművészeti Múzeum olajfestményéről.)

engedett sürgetésének. Így báró Nehm, gróf Thürheim (Tyrheimb) Ferencz, Cusani őrgróf és báró Steinville közt kellett választania. Márczius 23-ikán a császár Cusanit nevezte ki magyar- és Steinvillet erdélyországi főhadparancsnoknak.[32]

Ezalatt Rákóczi kiadta híres hadiparancsát,[33] mihez tartsa magát mindenki az ütközetek alkalmával. Mert — mondta — «jóllehet önként csaknem minden magyarnak a német ellenségünknél nagyobb bátorságát tapasztaljuk is, mindazonáltal erőnket egyesíteni nem tudván, ellenségünk elől gyakorta zavarral hátrálni kényteleníttetünk». Ő maga «az árnyéktól nem hátrál meg; de láb és kéz nélkűl lévén, nehezen motozhat».[34] Érsekújvár körűl Esterházy Antalban s főképp Károlyiban bízott. «Adná Isten, sok magyar hitetné el magával a kegyelmed opinióját — írta Károlyinak,[35] — nem látnék annyi sok lesütött fülefarkú embereket *suttogva sétálni, sohajtani*». Útlevelet ígért mindenkinek, a ki menekülni akar tőle; de inkább hitetlenek lesznek, mint hogy kérjenek. Kevésben bízván, nem sokban csalatkozott; s némelyiknek most is csak szükségből hitt. Maguk a jászok sem nagyon lelkesedtek azért a tervéért, hogy Jászberényben májusig a szolnokihoz hasonló erősséget építsenek, pedig márczius 2-ikán már gyűlést is tartottak ebben az ügyben.[36] Tekintélyét nem emelte előttük, hogy ilyen kevesed magával van közöttük. A fejedelem töprenkedett is, személye iránt «hogyan kormányozza az ország eszét?» Nem volna-e jobb, ha az ellenség szándékainak kitűntéig, valamely értekezlet ürűgye alatt, odahagyná a tábort és csak azután, a lankadó elmék megújítására jönne megint a hadak közé?[37] Azonban mégis itt

[32] Márczius 26. U. o. Tarczali május 6. levele szerint (u. o.) Steinville jámbor, emberséges úri ember. Gyűlöli a hazugokat, szereti az őszintéket; nem ajándékért, félelemből vagy az első benyomás hatása alatt, hanem tárgyiasan, okszerűen kormányoz és igazságosan igazgat. A hazának is atyja, új Veterani lesz, a ki mindent jóra fordít és segít a kihágásokon. Csak maguk az urak el ne rontsák jó szándékát!

[33] Február 25. Károlyi-lt. és Hadtört. Közl. 1892. 274–7.

[34] Február 26. Arch. R. III. 53.

[35] Február 27. Szalay, Rákóczi bujdosása, 3.

[36] Márczius 2. Arch. R. III. 55.

[37] Márczius 3. Arch. R. III. 56.

maradt, hogy maga sürgesse a várak, különösen Újvár ellátására szükséges eleség összeszedését és Szolnok, s ha lehet, Jászberény sánczainak megépítését. Már Károlyi is elhitte neki, hogy a vár a mezőt oltalmazza, a mező a várat; mert nem rabló, hanem lassan előbbvetődő ellenséggel van dolgunk. Erősségekkel kell tartóztatnunk a mezei erőt![38] Márczius 7-ikén át is szaladt Szolnokra a munkálatok megtekintése végett, s úgy találta, hogy Le Maire a várat 500 emberrel két hónap alatt átalakíthatja.[39] Estére már megint Jászberényben volt, melynek templomába Károlyi Sándor behordatott 4000 kila életet azon ürügy alatt, hogy az a hadsereg élelmezésére kell, holott Érsekújvár megsegítésére szánta. A fejedelem örömére ez a munka minden zaj és nehézség nélkül folyt.[40] Ezen fölbuzdúlva, máshol sem engedte meg, hogy a hatalmasabbak kivonják magukat a hadsereg ellátásának terhei alól. Hazájáért — úgymond[41] — ennyit szenvedvén, néhány emberért sem teszi koczkára a hazát, melynek a szövetkezés alkalmával mindenöket felajánlták. Szép és rendes igazsággal, mód- és rendtartásokkal nyolcz esztendő alatt semmire sem mehetvén: az olyanokkal, kik a szövetségtől titkon elszakadtak, mert a hazát értékökkel és javaikkal nem segítették, ezentúl úgy fog bánni, mint hitszegőkkel, hazája, vére, nemzete árúlóival. Fösvénységök elárúlja őket, hogy csak azért dugdossák pénzöket, mert a haza ellenségeinek hízelkedve, ezeknek járma alatt majd kényökre akarnak élni, a mikor a fejedelem és mások nem a bujdosáshoz hasonló élethez, de a hazáért való vérontáshoz, és nemcsak javaik, de életök elhagyásához is készűlnek. Azelőtt is hamisan mondták, de most már csakugyan nem mondhatja senki, hogy a haza pénzét pompára akarja költeni. Azt a fényt sem a maga büszkeségéért, hanem hazája dicsőségéért fejtette ki; de már lemondott róla s társaival boldogabb és elégedettebb, mint azelőtt. Ellenben a magukat kímélők, fösvények, haszonlesők

38 Márczius 5. U. o. 59.

39 Márczius 8. U. o. 60.

40 U. o. és Rákóczi eml. 272.

41 Márczius 8. Arch. R. III. 61—64.

nem hazafiak s minden árulónál nagyobbak, ha fáradságainkat, vérontásainkat, nyomorúságainkat tovább is haszontalanokká akarják tenni. A haza megtéríti annak idején mindenkinek a költségét. Ha a haza boldogúl, senki sem károsodik; ha elvesz, a jószága is utána megy. Igazlelkű hazafi elhiszi, hogy ha hazánk szabad marad, az ő pénze is megtérűl; ha a szabadság elvesz, jószágát hazája veszedelmével megtartani nem kívánja. Ebeczky István, a ki hadi tiszt is (tábornok), bujdosó is, mindjárt 5000 forintot ígért a hadi alapra; ha erejökhöz képpest mások is követik, valóban jól indúlt munka lesz belőle.[42]

Azonban régen nem bosszankodott annyit, mint márczius 12-ikén, mikor *Esterházy* Antal arról értesítette, hogy Érsekújvár nemhogy négy, de egy hónapra sincs ellátva eleséggel. Folytonos mulatozásai, dinomdánomjai, a táncz, a farsang és más gyermekségek a várba édesgették a lovastiszteket. A tábornok ezeket is a vár éléstárából élelmezte s a hiányt a környék zsarolásával pótolta.[43] A népet a lengyelek szintén irtózatosan sanyargatták; még a papokat is korbácscsal kergették ki templomaikból, lakásaikból. A végképpen elkeseredett szegény nép bosszúért kiáltott s jövetelöknek puszta hírére falustól elfutott.[44] A hol a *rendes* hadak is így garázdálkodtak, valóban nehéz volt a nemzetet újabb rendes hadak fölállítására buzdítani. Zagojszkij és báró Soltik ezredesek izgatására a lengyelek már harczolni sem akartak; de a fejedelem megmutatta, hogy «minden kakas úr a maga szemétdombján»; s 13-ikán megfenyegette a főbbeket, hogy körülvéteti és elfogatja a nyakasát; mert «jobb ezen *most* átesni, mint hamvában hagyni a tüzet».[45] Mindamellett hajlandó volt elfogadni *Prazsmovszkij*nak azt az ajánlatát, hogy 80 zászlóalj lengyellel (közte négy század dragonyossal) csatlakozik hozzá. A lengyel úrról azt hallotta, hogy tékozló, nyugtalan,

42 Az országos alapra vonatkozó becses terv a mellékletekkel Bercsényinél márczius 7-ikén. Arch. R. VI. 463–497.

43 Márczius 12. Arch. R. III. 64. Rákóczi eml. 272.

44 Márczius 4. Arch. R. III. 364–6.

45 Márczius 12., 13. U. o. III. 65., 68.

korhely, a ki már is 500 hordó bort kíván magának; mindamellett nagy segítség lenne Erdélyben, hol őt a szászoknak kellene eltartaniok.[46] Bercsényi azonban nem találta Prazsmovszkijt megbízhatónak s így a dolog abba maradt. Pár nap mulva a zsoldjában álló lengyeleket is Csongrádra küldte «bőjtölni», mert a jász falukat már kiélték.[47] A lengyelek különben is megtagadták, hogy Érsekújvárba eleséget szállítsanak, mert azt nemesekhez illetlennek tartották. A fejedelem megmutatta, hogy nem az. Márczius 29-ikén Károlyit az érsekújvári parancsnokká kinevezett Nagyszeghy Gáborral együtt[48] válogatott hadakkal előre küldte Gödöllőre, hová 22-ikén ő is követte az eleséggel. Először is maga vett egy zsákot a nyereg kápája elé, mire azután hajdúi, udvari emberei, sőt az idegen hadak is követték a példát. Midőn már megindúlt s a mezőben várta a rakodó hadat, megérkezett Pálóczi Horváth György főhadipénztárnok azzal a francziával, ki részére *V. Fülöp* spanyol királytól az *aranygyapjas rendet* hozta. A fejedelem azonban ezért nem tért vissza. Csak elhűlt Károlyi serege a zsákos sereg jöttén s hogy azt maga a fejedelem vezette. Másnap Károlyiék vitték tovább a zsákokat Újvár felé, a fejedelem pedig visszajött Jászberénybe, hogy átvegye a spanyol kitüntetést.[49]

35. V. FÜLÖP SPANYOL KIRÁLY FIATAL KORÁRAN

46 Márczius 18. és 28. Arch. R. III. 73., 84.
47 Márczius 19. U. o. III. 74.
48 U. o. III. 212.
49 Márczius 24. U. o. III. 73—74.

Tournon gróf két esztendővel azelőtt tudatta XIV. Lajossal, hogy a fejedelem bírni óhajtja a spanyol aranygyapjas-rend nyaklánczát,[50] sőt 1708 április 29-ikén már meg is köszönte a a királynak, hogy ez ügyben megígérte közbenjárását.[51] *Torcy* külügyminiszter a nyakláncczot azonnal át is akarta adni Vetésynek,[52] de valóban csak a 12.000 tallér díj [53] lefizetése után adta át.[54] «A mióta született az a bárány — tréfálkozott a fejedelem,[55] — ha mind nőtt volna, már kossá is változott volna.» Valóban, azzá változott, mert a kért nyakláncz helyett a nagy toisont kapta, a mihez később [56] a rendszalag megküldését is kérte. Az aranygyapjat, melyet utóbb fia, József is megkapott,[57] mint két nagyhatalmasság udvariasságának a jelét, szorúlt helyzetében bizonyos elégtétel gyanánt fogadhatta. De kitüntetés helyett politikai beavatkozást várt tőlük. Különben is kevéssel azelőtt értesült,[58] hogy XIV. Lajos hajlandó felajánlani közbenjárását a czár és a svéd király közt, mit oly régen sürgetett s konstantinápolyi követté nevezte ki Des Alleurst, magyarországi be nem vallott követét.[59] Rákóczi nem igen szerette «a tunya filozófust»,[60] a ki, öreg ember létére, szívesebben tartózkodott Munkácson, mint a táborban. Levélben udvariasan búcsúzott el tőle s gondoskodott, hogy bátorságosan jusson el Moldvába.[61] Ott nem akarták a svéd királyhoz bocsátani, de a fejedelem tudta, hogy ha meghal sem megy máshova, úgy rajongott XII. Károlyért;[62] egyébiránt úgy hitte, akárhova megy, nem változik meg a szelleme s nem folytatja az ügyeket, ha azok magukban nem folynak.[63] Des Alleurs kívánságához képpest most az óvatos *Le Maire* hadmérnökkari dandárnokot akarta XIV. Lajoshoz küldeni. «Már úgy is keveset fogunk építeni» jegyezte meg

50 Rákóczi, Des Alleurshöz 1708 április 29. Fiedler, II. 482—3.
51 1708 április 29. U. o. II. 485.
52 1708 június 8. Arch. R. II. 277.
53 1708 július 16. U. o. II. 410.
54 1709 márczius 9. U. o. II. 452.
55 1710 márczius 13. U. o. III. 67.
56 1711 június 18. Fiedler, I. 356.
57 Rákóczi József végrendelete 1738 november 7. Tört. Tár, 1890. 418.
58 1710. február 28. Arch. R. III. 33.
59 Február 24. Arch. R. III. 51.
60 Február 28. U. o. III. 33.
61 Feb. 24. Arch. für öst. Gesch. XLIV. 496.
62 Márczius 14. Arch. R. III. 76—77.
63 Április 20. U. o. III. 104.

borongva.[64] Kassa erődítését Rivière-re bízván, őt márczius 15-ikén útnak bocsátotta a czárnak a fejedelemhez intézett levelével, mely szerint szövetséget köt XIV. Lajossal s megsegíti Rákóczit, ha XIV. Lajos megígéri, hogy nélküle nem köti meg az általános békét. *Jahnus* orosz tábornok Le Mairet útnak engedte ugyan, de a magával vitt sürgönyökről titkon jelentést tett a bécsi udvarnak, melynek később nyiltan is szolgálatába állt. Az osztrákok azután Lengyelországban tömérdek koholt másolatban terjesztették el Rákóczinak állítólag elfogott leveleit, s azok alapján elhitetni akarták a czárral, hogy Rákóczi és XIV. Lajos a szultánt a svéd király érdekében ellene háborúra izgatják[65] Jahnus tábornok különben ekkor még udvariasnak mutatkozott. Rákócziné nála találkozott báró Wilczek lengyelországi császári követtel, hogy meggyőződjék, a császár valóban kívánja-e és a czár megígérte-e kiadatását. Megnyugtatták, hogy a császár nem ellenzi ilyvói lakását, de rossz néven veszi, hogy ura táborába gyűjti és küldi a lengyeleket.[66]

VII.

A LENGYEL SZÖKEVÉNYEK ÉS A CZÁR.

— 1710. márczius 25.—május 30. —

JÁSZBERÉNYBŐL a fejedelem márczius 25-ikén főhadiszállását Jászkisérre tette át a takarmány hiánya s a pestis miatt és mivel Szolnok építése miatt messzebbre nem mehetett.[1] Aznap már ott elmélkedett, miért kívánja a porta, hogy titkos megbizottat küldjön hozzá. Azért-e, mert legyőzetését látva, igazán pártfogása alá akarja venni; azért-e, hogy a németek előtt, igéreteire hivatkozva, ezekkel a czárt is fenyegesse, és a békére hajlandóbbá tegye; vagy azért, hogy a svéd király titkos átbocsátását

64 Februárius 24. U. o. III. 51.
65 Rákóczi eml. 269—270.
66 Márczius 24. Arch. R. III. 77.
1 Márcz. 18., 24., 25. Arch. R. III. 73., 76., 78.

kívánja tőle? Utasította Pápay Jánost, hogy semmiféle újabb igéretet ne tegyen, mert ha területe gyarapodását akarja a török, a háborúban többet elfoglalhat Egernél s a többinél; ha pedig háborút nem akar, rajtuk úgy sem segíthet; a svéd király átbocsátása ügyében pedig magának tartotta fenn a határozatot.[2] Egyébiránt úgy összezavarodtak Európa dolgai és akkora a zűrzavar, hogy közelítnie kell a békességnek.[3] S ha nem közelít is, — a hogy éppen 34-ik születésnapján mondta[4] — neki nincs sem ideje, sem módja, de lelkiösmerete sem vezérelheti reá, hogy értetlenek és fösvények kiabálásai miatt hazánk ennyi vérrel festett ügyét elveszítse.

Esterházy Antal április 2-ikán Jászkisérre érkezett másfélezerre leolvadt elcsigázott hadával, melyet a Tiszaháton pihentetett meg. A tábornagy örömest teljesítette volna a fejedelem kívánságát, hogy megint a Dunántúlra menjen, de a svédek és hajdúk nélkül még sem akart átmenni. Nem akarta elhinni, hogy a fejedelemnek nincs 700-nál több svédje, hajdúja pedig egyáltalán nincs. A fejedelem nem biztathatta idegen hadakkal, hogy sokat ne kérjen; de a rideg valót sem mondhatta meg, hogy gyöngeségének híre ne menjen. Más tábornagyot nem küldhetett át, hogy Esterházyt meg ne sértse; a hirtelenharagú Béri Balogh Ádámot pedig, a ki a Dunántúl maradt, nem tarthatta alkalmas vezérnek.[5] Mégis bízott a jövendőben. Csak füve legyen s tudja, hányadán van a mellette lévőkkel: meghurczolja még ezen a nyáron német uramat![6]

Esterházyt a táborban hagyva, április 4-én végre teljesítette orvosai folytonos kérését s könnyű szerrel átment Egerbe, hogy legalább hatszori fürdéssel szabadúljon téli hurutjától s apróbb bajaitól.[7] Eltörpűltek azok a politikaiak mellett. Egerbe érkezése napján — talán Telekesy püspök tanácsára — azonnal írt a sachsen-zeitzi herczegnek, mint esztergomi primásnak és

[2] Márczius 25. U. o. 78—80.
[3] Márczius 28. U. o. III. 84.
[4] Márczius 27. U. o. III. 219,
[5] Április 3., 4. Arch. R. III. 87—88.
[6] Márczius 28. U. o. III. 84.
[7] Április 4. U. o. III. 88.

személyes találkozót kért tőle, hogy a fegyvernyugvás ügyét megbeszélje vele, az áldásos békének, a haza nyugalmának helyreállítását előkészítse, s az egyháziak aggodalmait is eloszlassa.[8] Egyúttal a hágai előzetes béketárgyalásokra Brennert küldte a francia, Klementet az angol és a hollandiai miniszterek mellé, mert óhajtotta, hogy a magyarokat belefoglalják az általános békébe; de úgy, hogy az ünnepies békét a szövetséges rendek a császárral *itthon* kössék meg, a hogy azt Bocskay, Bethlen és I. Rákóczi György tették. A francziák békeajánlatai nem elégítették ki. Gyanakodott, azért hallgatnak a magyarokról, hogy kénytelen hadakozásukkal segítsék az unokáját, V. Fülöp spanyol királyt s az orosz barátságot is azért keresik. De mit érnek el vele, ha az egyetemes béke meglesz?[9] Hiszen az a baj, hogy, ha viszi, a császár viszi véghez a békességet, nem a franczia.[10]

Április 8-ikán már abbahagyta fürdőzését s visszaindúlt a táborba. Útközben Hevesen találkozott *Potockij* kijevi palatinussal, a kinek megmondta, hogy a lengyeleket mint önkénteseket nem tarthatja maga mellett, hanem fölesketésöket követeli. Egy gunyhóban javában tárgyaltak 9-ikén, mikor a lengyelek Kecskemét felől valami marháktól vagy darvaktól mint ellenségtől megijedve,[11] zászlóstól betoppantak s elhalmozták panaszaikkal. A palatinus alig tudta őket lecsillapítani. A fejedelem azonnal összekürtöltette a lengyeleket s kihirdette, hogy a rendes katonáktól hűségesküt követel. A kik maradni nem akarnak, azokat orosz útlevéllel elbocsátja, de Németországba nem engedi őket; pedig hajlandók lettek volna megesküdni, hogy nem harczolnak ellene.[12] «Kutyaságukra» senki sem adott okot; hiszen volt pénzük, de még a szolga is bort követelt a néptől. Ha másképp-

8 Ápr. 4. Arch. für öst. Gesch XLIV. 497-8.

9 Ápr. 7. U. o. III. 90—93. Brennert a XIV. Lajoshoz, Torcyhoz, a porosz királyhoz és a hágai franczia meghatalmazottakhoz szóló levelekkel csak 16-ikán és 17-én látta el. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 498—500.

10 Április 23. Arch. R. III. 102.

11 Toldi Szerelme II. részében Szalárdi nyomán Arany János is leír egy jelenetet, a törökök Szalonta alól hogyan szaladtak meg a darvaktól.

12 Április 11. Arch. R. III. 93.

pen nem megy, rájuk zúdítatja a föld népét: verjék agyon őket, hogy mások is tanúljanak.[13] 12-ikén már Jászkiséren kapta a palatinus értesítését, hogy a tisztek elbocsátásukat kérik, ha kívánságát vissza nem vonja. A fejedelem azonban másnap Esterházy Antal útján újból követelte az esküt és kijelentette, hogy a vonakodókat elbocsátja, vagy pénzen megváltja fegyvereiket, ruháikat, lovaikat.[14] Erre a tisztek nagy része beadta lemondását, mi nem történt zsibongás nélkül; a fejedelem pedig azonnal intézkedett, hogy útlevél nélkül egy lengyelt se bocsássanak ki az országból, s ha kell, népfölkeléssel akadályozzák meg kijutásukat.[15] A rendes had a lovas gránátos századon és 24 darabonton kívül megmaradt szolgálatában, de maga a palatinus és a sztaroszta a hevesi Sarudról még 13-a első perczében Ónod felé szökött két ezredével, hogy Benderig, XII. Károly menedékhelyéig átvágják magukat «minden poklokon keresztűl».

A fejedelem, ki az oroszok előtt kezeskedett érte, azonnal megparancsolta Vay Ábrahám máramarosi főispánnak, hogy lázítsa föl ellenök a népet, mint ellenséggel bánjék velök s a palatinust és a sztarosztát rabúl vigye valamely várba. «Uram-Isten, — fakadt ki[16] — akaszd kezembe az átkozott pendelyes nemzetséget!» Hű franczia ezredét maga is üldözésökre indította, az ott maradt lengyel drabantokat pedig bezáratta és lefegyverezte, azokat pedig, a kik hűségére föleskűdtek, beosztotta Zay ezredébe, a melyet Charrièrenek adott. Ezt a «gaznépet» többé nem akarta maga mellett tartani, de a nyáron már hajlandó volt Moldovából *Grudzsinszkij* tábornokot 7000 lengyellel, svéddel, kozákkal visszafogadni.[17] Most egyelőre beérte azzal, hogy az oda nem való elemektől megtisztította a rendes hadakat, azokat egészen használhatókká tette, a haszon-

[13] Április 3. U. o. III. 87.

[14] Április 12. U. o. III. 94.

[15] Április 13. U. o. III. 95.

[16] Április 14. U. o. III. 97.

[17] Április 16., 18., június 24. U. o. 100., 101., 123—4., 234—5. Des Alleurs Perában május 15. (Svéd kir. lt. Sect. Gall.) csodálkozott, hogy Potockijnak el kellett hagynia az országot; ő minden telhető módon mérsékelte Rákóczit, a ki tudja, hogy XII. Károly svéd király elégtételt ad Potockijnak.

talan tiszteket reformálta. Ha erre előbb talált volna módot, többet szolgálhatott volna hazájának; de önkéntes hada lévén, inkább hírével, mint erejével tartóztatta az ellenséget.[18]

Nagypénteken passió gyanánt olvasta a táborból érkezett híreket;[19] husvét első napján (április 20.) megírta parancsát a füveltetés módjáról[20] s harmadnap, 22-ikén, az éhség miatt pusztuló lovakat fűre vezette a szegi pusztán, mely Jászkisér és Törökszentmiklós közt középütt, Nagykürütől 3—4 kilométerre feküdt. Táborától délre tutajokból hidat veretett a Tiszán, hogy visszavonúlhasson, ha a császáriak a szécsényi, vadkerti s esetleg a rozsnyai lovassággal megtámadnák; a mi könnyen megtörténhetett volna, mert már csak 2—3 menetre álltak egymástól.[21] Mindössze Charrière új összevont ezredének 800, Esterházy Antalnak 700, a karabélyosoknak 400 emberéből és Sőtérnek s a jászoknak csapataiból állt egész serege. Könnyen megcsinálhatta tehát a horoskopust, mi vár reá, mikor hallotta, hogy az országgyűlés elégűletlenűl oszlott szét, mivel a nádor a békét ellenezte.[22] Most biztosnak érezte magát a füvellő táborban s az áradó Tiszában látta legtermészetesebb szövetségesét, mert így sem az ellenség nem bánthatja őt, sem ő az ellenséget; de az időre és a sorsra bízta, mi lesz azután, mert el sem gondolhatta.[23] Hiszen már az öreg Telekesy püspök is az ő engedelmével mentegetődzött a pápánál kuruczkodása miatt;[24] az erdélyi bújdosó rendeket nyugalomra és letett hitökre kellett intenie.[25] De «biztató pátensűl» mindnyájoknak csak a Szentírás egész históriáját adhatta, melyből átláthatják, az isteni bölcseség miként vezeti a benne bízókat s a szerencse közé hogyan vet változásokat is, majd kétségbe ejtvén, majd reménységgel fölemelvén az emberi elmét. Ha nem vagyunk is az Istennek választott népe, benne való egyenes bizodalmunkkal azzá lehetünk.

18 Április 18. U. o. III. 101., 238.
19 Április 18. U. o. III. 238.
20 Április 20. Arch. R. III. 240—1.
21 Rákóczi eml. 277. Arch. R. III. 236., 404.
22 Április 20. Arch. R. III. 103.
23 Április 23. U. o. III. 104.
24 Április 25. U. o. III. 105.
25 Április 29. U. o. III. 243—253.

Nem azért írta ezt a lelki vígasztalást, mintha nem volnának egyéb fölbátorító eszközei; hanem mert az Istenben való bizalom a legállandóbb. Ő maga életét, fáradságát nem kímélve munkálkodik hadaival, hogy fegyverrel biztosítsa az ország dicsőséges szabadságát.[26] Hogy Máramarosban gyűlést tarthasson az erdélyiekkel s az orosz béke ügyében a palatinusnéval értekezzék, Munkácsra, vagy Ungvárra akart menni, annyival inkább, mert a császáriak is megkezdték a füveltetést s így körülbelül hat hétre természetes fegyvernyugvás következett be.[27]

Május elsején a hadiesztendőt Krasznahorka hős védőjének, *Andrássy* Györgynek megdícsérésével kezdte,[28] de nem akarta azzal folytatni, hogy Bercsényivel maga is egy «szarkafészek»-nek, Szepesvárának fölmentésére siessen; mert a világ, mely amúgyis gyalázza, bolondnak mondaná, ha egy ilyen várért azt is elvesztené, a mije van s mindent egy koczkára vetne.[29] Károlyival, ki a tiszántúli hadakkal csatlakozott hozzá, május 4-ikén Hevesen találkozott. Az erdélyi főtábornok egy hónap alatt derekas munkát végzett. Eleséggel már márczius 31-ikén megsegítette Érsekujvárt s annak parancsnokává beiktatta Nagyszeghy Gábort. De nyiltan megmondta a fejedelemnek, hogy «ha a német tavaly úgy elpusztította volna e tájat, mint most a mieink, itt most berdót kiáltana; kitől, hacsak felséged onnan alól nem succurrál, az idén az Isten óvhatja». De majdnem fontosabbnak tartotta a Dunántúl megsegítését, mire folyton sürgette a fejedelmet.[30] A dolog megbeszélése végett a fejedelem magával vitte Munkács felé, hová azért ment, hogy báró *Urbich*hal, a czárnak Nagymihályra érkezett követével találkozzék. A tábor parancsnokságát május 5-ikén a hevesi Átányból kelt levelével[31] *Esterházy* Antalra bízta. «Véletlen» utazása miatt azzal

26 U. o. III. 251—2.

27 Május 2. U. o. III. 106. és Rákóczi eml. 277.

28 Május 1. Századok, 1874. 262.

29 Május 4. Arch. R. III. 107—8.

30 Károlyi S. érsekujvári levelеskönyve márczius 2—április 25. (11 levél.) Károlyi-lt.

31 Arch R. III. 253—7. Török András udv. almaréchalt ugyanakkor szintén ellátta utasításokkal. U. o. 257—9.

nyugtatta meg, hogy a legnagyobb gyorsasággal tér vissza, de annyi utasítást adott neki, mintha ebben a gyorsaságban maga sem bíznék. Abból nem is lett semmi, hogy Zéténben már 7-ikén találkozzék b. Urbich orosz követtel; azonban nem rövidíthette útját a Bodrogközön át, mert ott a pestis már nagyon

36. KRASZNAHORKA

elterjedt, hanem Ónodnak[32] Szerencs felé került, a hol harmadfél napig (május 6—8.) tartózkodott.[33] Füzérradványban is másfél napot (május 8—9.) kellett késlekednie,[34] már a találkozás helyének kijelölése végett is. Május 10-ikét és 11-ikét — éppen mint egy esztendeje — Pazdicson töltötte,[35] sőt a kitűzött találkozót meg is toldta, mert a követet csak 15-ikén bocsátotta útjára.

[32] U. o. III. 259.
[33] U. o. III. 421.
[34] Innen kelt levelei: u. o. 421—2., 428. és Független Magyarország, 1907 márczius 15., 96. l.
[35] Arch. R. III. 259—261.

A tárgyalások sikerével meg volt elégedve.[36] *Urbich*, ki a czártól akkor tért vissza a bécsi udvarhoz, biztosította őt a czár folytonos őszinte jóindúlatáról s arról az óhajtásáról, hogy mielőtt elhatározó lépést tenne a magyarok érdekében, követe személyesen győződjék meg a nemzeti ügy állásáról. A fejedelem Urbich útján azt izente Bécsbe,[37] hogy ők nem idegenkednek a béketárgyalásoktól s készek követeket küldeni az országgyűlésre, de ezeknél a tárgyalásoknál az angolok és hollandusok közbenjárását is megkívánják. A fejedelem 16-ikán Munkácsra utazott.[38] Ott kapta Urbich köszönőlevelét, melyben a követ maga is múlatott rajta, hogy őt Pompeiushoz hasonlították;[39] s ott találta *Tarlo* Szaniszló grófot, Szaniszló lengyel király udvarnagyát, a ki most már hajlandóbb volt kegyelmet kérni a czártól, mint Benderbe, XII. Károlyhoz utazni. Ő hozta azt a kalandos hírt, hogy Ágost lengyel király Sapieha herczeg útján külön békét ajánlott XII. Károlynak s kész sereget adni neki a czár ellen. Ezt a fejedelem azonnal tudatta Urbichchal és Golovkin főkanczellárral.[40]

A czárhoz Munkácsról «minden eddiginél fontosabb és titkosabb» megbízással[41] küldte franczia titkárát, *Herbée*t és Kaménszky Pétronius munkácsi g. kath. püspököt. Biztosította a czárt, hogy ragaszkodik a varsói szerződéshez. XII. Károlyhoz Benderbe csupán XIV. Lajos közbenjárásának fölajánlására küldte egyik emberét. A kijevi palatinust csak szükségből fogadta szolgálatába s nem tehet róla, hogy az megszökött tőle; de ez a 600 vagy 1000 ember sem árthat a czárnak, a többi menekűltet pedig amúgy is beosztotta saját seregébe. Köszöni, hogy bécsi követét, báró Urbichot, ügyük pártolására utasította. Tőle tudta meg, hogy ajánlatait elutasította a bécsi kormány, mely a magyar nemzet leigázására, sőt kiirtására törekszik. Az Ausztriai Ház engesztelhetetlen gyűlöletével szemben a czárnak meg kell tar-

36 Május 18. U. o. III. 108.

37 Július 29. U. o. III. 293—4.

38 Május 18. U. o. III. 108.

39 Május 24. U. o. III. 109.

40 Május 24-ikén Archiv für östreichische Gesch. XLIV. 500—502. V. ö. Arch. R. III. kötet, III. l.

41 Május 30-ikán kelt utasítása Fiedlernél, I. 175—182. Kivonatban Szalay, Rákóczi bujd. 4—7. és Tárczy, Nagy Péter, 67.

tania a magyarokkal kötött szerződését. Az osztrákok a czárt különben is háborúba akarják bonyolítani a törökkel, s nem engedik meg, hogy foglalásokat tegyen a Balkán-félszigeten. Ha azonban Magyar- és Erdélyországok szabadok, örömest csatlakoznak a czárhoz, hogy megszerezzék neki Konstantinápoly trónját. Ezt egy emlékíratban már korábban kifejtette előtte; s imént figyelmeztette, miért nem bízhatik Ágost lengyel királyban, ki legjobban félhet a czár hatalmától. Elösmeri, hogy a czár nem indíthat háborút a császár ellen, míg a svédekkel be nem fejezte háborúját. De XII. Károly már elfogadta XIV. Lajos közbenjárását s belenyugodott, hogy Rákóczi követei is résztvegyenek a békéltető értekezleten. A franczia királyon kívűl Anglia, Hollandia, Poroszország és Hannovera is megigérte, hogy az általános béketárgyalás idején az erdélyi fejedelemségnek s Magyarország ősi szabadságának helyreállítására törekesznek, de tudják, hogy ezt az Ausztriai Ház ellenezni fogja.[42]

Nem fogják gátolni a czárt, hogy a magyarok javára beavatkozzék. Ha nem lépne is föl a császár ellen, legalább ne hagyja el a magyarokat. A svéd király átvonúlása megakadályozásának ürügye alatt küldjön 3—4000 főnyi őrséget a munkácsi várba. Vegye oltalmába a hozzá menekűlőket. Eszközölje ki, hogy híveinél a fejedelem Lengyelországon át bántatlanúl vonúlhasson *Ukrajnába* s a czári fenhatóság fentartásával az ott alapítandó *magyar gyarmatokat* bízza Rákóczi kormányára. Buzdítsa minisztereit, hogy vásárolják meg a menekűlő magyarok javait; pl. Mencsikov herczeg 200,000 tallérért megvehetné Rákóczi örökös uradalmait a tokajival együtt. Munkácsot az orosz őrség megtartaná Rákóczi számára, hogy bármikor visszatérhessen. Ezzel a czár nem avatkozik Magyarország ügyeibe s

[42] A fejedelem május 29-ikén annyi külföldi levelet kapott, hogy azok áradatában titkára, Krucsai István «már haldoklik is». (Arch. R. III. 112.) Klementtől pl. ekkor kapta meg a Fiedlernél II. 95—104. közlött leveleket, a melyek ebben a felfogásában megerősíthették. Egyébiránt Klementet csak nagyreményű tanulónak tartotta. (Bonae spei adolescens. Arch. R. III. 114.) Hozzá június 8-ikán intézett levelét Fiedler (II. 106—8.) hibásan közli július 8-iki kelettel.

nem sérti a császárral szövetséges Anglia és Hollandia érzékenységét, mert a munkácsi herczegség a Rákóczi-nemzetség örökös tulajdona. Sőt nem támadja vele a császárt sem, mert csupán a herczegség semlegességét és Rákóczi személyes szabadságát biztosítja vele. A Munkácscsal való közlekedést a Rákóczi erdélyi fejedelemségéhez tartozó Máramarosvármegye orosz megszállásával lehetne biztosítani. A czár jelentse ki a császárnak, hogy a megszálló orosz hadak semlegesek maradnak, ha a császár nem háborgatja Rákóczit a Munkácshoz tartozó Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár birtokában. A megszálló sereget ez a négy vármegye élelmezné, de maga a czár fizetné. Az orosz tábornok Rákóczi alatt áll, a ki azonban nem parancsolhatja meg neki a császár megtámadását. Rákóczi magyar katonái is orosz vezérlet alatt állanak, de az oroszok csak addig maradnak a munkácsi herczegségben, míg Rákóczi a czár segítségével visszamehet az erdélyi fejedelemségbe. A mint az orosz hadak bevonúlnak, Rákóczinak egész hada egyesűl a czár seregével. A bevonúlás nem jelenti a nyílt ellenségeskedés megkezdését a császár és szövetségesei ellen; csak az igazságos békére való törekvést tanúsítja. Az Ukrajnába kivándorolni akarók számára a lengyel királytól útlevelek kieszközlését kéri.

37. GRÓF MENCSIKOV SÁNDOR.

Valóban, európai szempontok vezették a munkácsi várban, melynek erősítését ez idő alatt be is fejezte, hogy európai tényezővé tegye. De itt kifejtett politikájának támogatását a területe épségére vigyázó kimerült nemzettől alig remélhette.

VIII.

A DUNA-TISZA KÖZÉBEN.

— 1710. június—július. —

Munkácson a fejedelmet főképpen a külügyek tartóztatták. Ezek elhanyagolásával nem akart Debreczen felé «sétálni» addig, míg a dunántúli beütésre szánt hadak össze nem gyűlnek. «A Dunántúl való expeditióra — úgymond[1] — nemcsak az kell, hogy *indúlj*», hanem hogy maga menjen elsőbben Szolnokhoz; onnan jövetele hírével valamely mozdúlatot tegyen egyik irányban, a másikban pedig keresztűlszöktesse a hadat. «Pedig ahhoz sok história kell», míg elrendezi, ki hova és mennyi emberrel menjen; különben csak bosszúság lesz a vége. Ebből pedig Munkácson is kijutott a része. Május 31-ikétől június 2-ikáig többször tanácskozott az erdélyi szenátorokkal, a kik közűl csak hatan jelentek meg. Az utolsó ülésen, Barcsay Mihálynak egy felszólalása után, kemény leczkét adott nekik, hanem azért este megitták az áldomást Vay Ádámnál. Ők másnap mentek Husztra[2] s 6-ikán Károlyi Sándor is eltávozott.[3] Bercsényi csak 9-ikén este[4] és nem valami szívesen jött, mert a pestis már a fejedelem udvarát is megkörnyékezte.

Munkács városában és a szomszédságban is haltak az emberek; s a fejedelem mellett még orvos sem volt, mert dr. Langot Bercsényihez küldte. A pestisben elhúnyt Gyürky Pál tábornokot azzal siratta el, hogy nem lehetett egyéb sorsa, mert kételkedett ügyünk boldogúlásában; desperált, azért nem juthatott az igéret földjére.[5] Kerti és egyéb épületeit jó rendben hagyván,[6] június 12-ikén Huszt felé indúlt, hová az erdélyi

[1] Május 29. Károlyi-lt.
[2] Teleki naplója, 261—2.
[3] Június 7. Arch. R. III. 119.
[4] Arch. R. VI. 521.
[5] Június 7. U. o. II. 119.
[6] Június 11. Károlyihoz. Károlyi-lt.

tanácsurakat és nemeseket újból egybegyüjtötte. Mindent megtett fölbátorításukra; de — mint maga bevallja — csak meglehetős sikertelen és határozatlan intézkedéseket állapíthatott meg.[7] Az alföld máramarosi széle felé egyrészt azért került, hogy az ellenség ne gyanítsa a szegi táborba való visszatérését, vagy éppen dunántúli terveit, melyeknek végrehajtását Károlyitól várta. Június 18-án érkezett Károlyihoz *Olcsvá*ra,[8] hol egy kellemes hetet töltött. «Úgy kiráztuk csizmánkból a port — írta *Fogarassy* főpohárnok,[9] — hogy semmi kanbajúszú ember nem ér velünk.» Mulatság nélkűl Károlyi sohasem is eresztette tovább vendégeit, de a fejedelmet most más ügyek is tartóztatták Olcsván. Már 21-ikén szerette volna megszemlélni a Kállónál összevont hadakat,[10] de ezek a reméltnél lassabban gyülekeztek.

Aznap hagyta meg Pápay János konstantinápolyi követnek,[11] hogy jöjjön vissza azonnal s kitérő feleletet adjon, ha ennek és az orosz követ magyarországi látogatásának okát kérdezik tőle. Mert zárva lévén előtte a kapu, ezentúl ott kell zörgetnie, a hol felnyitják. Az indulásra kitüzött harmadik határidőben pedig, 24-ikén, *Dániel* Péter Moldvából azzal a hírrel érkezett, hogy *Gruzsinszkij* hétezer lengyellel — köztük a szököttekkel — megint szolgálatába akar állni; Horváth György, a ki kényszerítve lett labancz, ezredével együtt átszökött a Székelyföldről Moldvába s Rákóczi parancsait várja. A fejedelem tehát sietve visszaküldte Dánielt, hogy a csíki szoroson hozza be a lengyeleket, magyarokat. Ezt Perényi László által megizente *Jahnus* orosz tábornoknak s általa Ágost királynak is, hogy a lengyelek visszafogadásán meg ne ütközzenek.[12]

Hinni merte, hogy Erdély s a Dunántúl felől még egyszer közreszoríthatja a németet s «árvíz módjára» elboríthatja az országot. Esterházy Antal hadai már különben is nagyon türel-

7 Rákóczi eml. 277.
8 Június 18. Arch. R. III. 272.
9 Június 23. Tört. Tár, 1883. 381.
10 Arch. R. III. 272.
11 U. o. III. 273—5.
12 Rákóczi Bercsényinek Ócsváról, június 24. U. o. III. 122—5. Bercsényi válasza június 27. U. o. VI. 536.

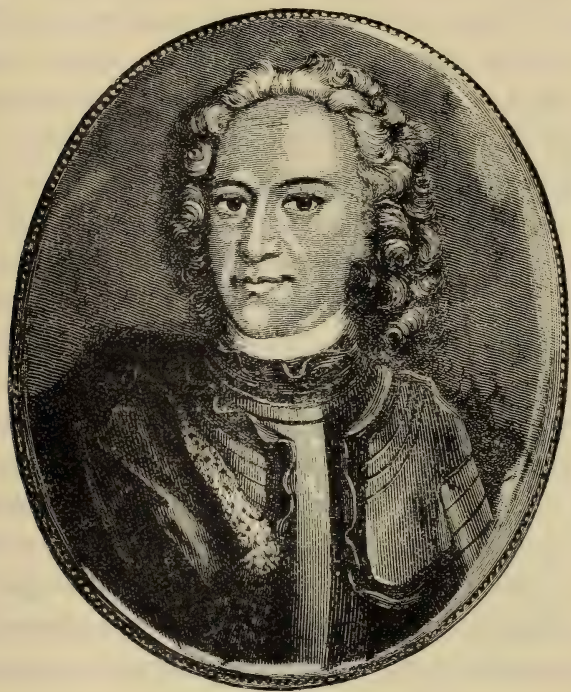
metlenűl várták a szegi táborba, tehát 25-ikén folytatta útját. Azonban 27-ikén szerencsésen megérkezvén a kálló-semjéni táborba, levelében keserű gúnynyal vigasztalta Bercsényit, hogy ez a had már nem az ellenségre, hanem a pestisben kornyadozó cselédjéhez kivánkozik; különben is bottal, erővel hajtották ide, kivált Sennyei és Krucsay ezredeit. Bagossy ezrede csak 200 emberből áll. Ilyen körülmények közt írta meg válaszát báró Urbichnak,[13] a ki az örökös királyság elfogadását, vagy a lengyel királylyal való személyes találkozást, a háború folytatását s a nemzeti királyság helyreállítását ajánlotta.

A fejedelem kijelentette, hogy meglátogatná *Ágost*ot, ha azt az ország helyzete megengedné. Ágost miniszterei ez idő szerint gyöngíteni szeretnék Magyarországot, mert azt hiszik, hogy ha a királyfi a császár leányát elveszi, a Habsburgház fiúágának kihaltával a császári trónt s vele a *gyönge* Magyarország trónját is megszerzi. Ezzel szemben bizonyos, hogy az *erős* Magyarország szabadon választana királyt. Azonban nem valószínű, hogy a birodalom olyan császárt válaszszon, a ki, mint választófejedelem s lengyel király, hatalmas lévén, szabadságát fenyegetné. Pártoskodás támadna, a mi újabb európai háborúra vezetne. A választók egy része a porosz király körül csoportosúlna, ki Cseh- és Morvaországon kívűl a megbántott Magyarország támogatására is számíthatna. A franczia király bizonyára a most elnyomott bajor választót akarná a császári trónra ültetni. Báró Urbichnak, a ki a magyar koronát Ágost királynak szánta, a fejedelem azt felelte,[14] hogy a felajánlás joga nem az övé, hanem a rendeké. Nem hiszi, hogy ez tetszenék a czárnak, a ki nem akarhatja, hogy a császári, a lengyel és a magyar koronákat az osztrák örökös tartományokkal együtt Ágost

[13] Hibás olvasás lehet, hogy ez a válasz Kállóból 27 helyett 21-ikéről van keltezve (közli Arch. R. III. 120—122.), mert a fejedelem határozottan írja (u. o. III. 125.), hogy csak 27-ikén érkezett Kálló-Semjénbe, mely Nagykállónak szomszédja. Bercsényi is 24-ikén sürgette a választ (u. o. VI. 529.) s akkor küldte át Urbichnak Golovkinhoz 18-ikán írt levelét. (U. o. VI. 532—4.)

[14] Július 1. Károlyihoz. Károlyi-lt. és július 19. Arch. R. III. 448.

király nyerje meg s ekként a római birodalom szomszédja legyen az övének. A magyarok százados tapasztalatokból tudják, mit jelent a hatalmas idegen király, kinek örökös tartományaival szomszédosok. Ágost császári trónra jutásának ő más, könnyebb, de mégis férfias elhatározást kívánó útját ösmeri, a mire nézve még a császár életében kellene tisztába jönni. Egyébiránt nem

38. ALEXEJ CZÁREVICS.

tudja, miért akarná a czár a magyar koronát inkább Ágost királynak, mint saját fiának *Alexej*nek megszerezni, holott a magyar koronának birtoka Kelet trónjához az első lépés. Ha a föladat nagysága az érdekelt hatalmak elhatározását nem gyöngítené, megkérdeztetve sokat mondhatna mindezekről. Mindenesetre kivánatos, hogy a moszkvai udvar már valamire elhatározza magát s miniszterei ne tétovázzanak örökösen, hanem, érett tanácskozások után, határozottan munkához lássanak.

Fejében európai tervekkel, keze alatt azonban csak egy maréknyi haddal kelt át június végén a Tisza ballai hajóhídján. Károlyit hadastúl lesben hagyta Törökszentmiklósnál, ő maga pedig a szegi táborba ment, hova két hónapi távollét után a kápolnási mezőn át[15] július elsején érkezett vissza.[16] Károlyi egy féltarisznya törökországi levelet küldött oda utána, a miből «egy tarisznya semmit tanúlt». Hihetetlennek tartotta, hogy a német most Erdélybe indúljon, s ezért nem akarta elhagyni a dunántúli átkelést, a melyre akár ma megindúlna.[17] Már Munkácsról[18] megírta a Dunántúlra kívánkozó Esterházynak, hogy ha megúnták magukat és a lovuk olyan ficzkándozó: előttük a nyitott helyen táborozó megszakadozott ellenség, portyázzanak ellene; de egy dunántúli hadjárathoz alaposan kell készülni. A mikor azután — tervéről nem tudva — Esterházy engedelmet kért hogy 12 napra Egerbe mehessen, először június 18-ikán, majd, már személyesen, július 5-ikén, örömest teljesítette kérését.[19]

Gyönyörű leczkét adott neki a hazafias önzetlenségről, mikor mindjárt elmenetele után, Török András udvari kapitány útján, írásban terjesztette elő családja és jószágai érdekében követeléseit. Önmagát, ki családjával és javaival nem gondol, nagyzás nélkül állíthatta oda követendő példának. Rangjukhoz méltóan nem élhetnek a táborban, mikor a nyomorúság közönséges; ő sem azért nyomorgott egész télen szalmás kunyhókban, most is nem azért jár-kel 2—3 szekérkével, mintha megunta volna korábbi kényelmét, hanem mert példát akar adni a szegénység kímélésére. Méltóságukat nem külső pompával, hanem a haza szolgálatával bizonyíthatják be legjobban. Szolgák, vele együtt, mindannyian, a kik csak kötelességöket és hivatalukat teljesítik. Nem bérért, fizetésért, haszonért kell a hazának szol-

[15] Július 3. Károlyi-lt.
[16] Július 2., 3. Arch. R. III. 126–7.
[17] Június 2. U. o. 116.
[18] Rákóczi eml. 278. Levelei június 18. és július 7. Arch. R. III. 129., 273. és kelet nélkül a Károlyi-lt.-ban.
[19] Esterházy Antalhoz Szegről, július 6. U. o. III. 275–9.

gálni. Ebből a válaszból[20] láthatta Esterházy, hogy a szövetség nem «sokfejű szörny», mint nevezte, hanem van valódi vezére, a ki most a nála erélyesebbnek és eszélyesebbnek tartott Károlyira bízta a tervezett dunántúli hadjárat vezetését.[21] Ő maga mindjárt azután, hogy Károlyi átkel a Dunán, nagy kanyarúlattal akart Érsekújvár segítségére menni, a mi — számítása szerint[22] — legalább öt hétbe kerűlne. Már 5-ikén szeretett volna indulni, de Hatvan felől csupán másnap érkeztek meg Esterházy dunántúli hadai s így Szegen csak 7-ikén fuvathatta meg a készülőt, hogy Szolnokon egyesüljön Károlyi hadaival.[23] Remélte, hogy a Tisza vonalát a szolnoki, szarvasi és nádudvari sánczokból távollétében is megvédhetik a ráczok ellen. E végből július 8-án már Szolnokon intézkedett a sánczok építése ügyében.[24] Nagyon bántotta, hogy a szolnoki várat a helyőrségre s az épületekre nézve egyaránt rossz állapotban találta; Charrière ezredét tehát a várban hagyta, hogy a málhát őrízze s a munkát is folytassa.[25] A Károlyi buzgóságából a nép lelkes közreműködésével szerzett hajókat azután kocsikra rakatta, hogy a pesti síkságon keresztűl szállítsa és a Csepelszigettől mindjárt délre kösse át a Dunát. Tizedikén indúlva, négy napi erős menettel, perzselő melegben tette meg az útat odáig s július 13-ikán Tas és Szalkszentmárton közt ütött tábort.[26]

Itt nevezte ki *Palocsay* György tábornokot a dunántúli hadak főparancsnokává, Gyarmathy Ádámot, Szép Pétert és Véghelyi Andrást pedig alezredeseknek.[27] Palocsay parancsnoksága alatt állottak, a vitéz Béri *Balogh* Ádám brigadéroson kívül, az öreg

20 Rákóczi eml. 278. A fejedelem csak Szolnokról, július 9. tudatta Esterházyval, hogy, mivel föltételeit nem teljesítheti, mást (de nem nevezte meg, kit) küld a Dunántúlra. Arch. R. III. 280.

21 Július 2. Arch. R. III. 127.

22 U. o. 126.

23 Július 7. U. o. 130.

24 Arch. R. III. 437—442. Tehát a másoló hibája, hogy Fiedler (II. 106.) a fejedelem június 8-iki levelét e napról Munkácsról keltezve közli.

25 Július 9. Arch. R. III. 280.

26 Júl. 13. a tassi táborból ír. U. o. 442. s júl. 29. levele szerint egyenesen oda ment. (U. o. 294.) Emlékiratai szerint (278.) Szentmártonkátánál — helyesebben Szalkszentmártonnál — érte el a Dunát. 16-ikán valóban onnan írt Bercsényinek. Arch. R. III. 130-3.

27 Arch. R. III. 442.

Borbély Gáspár, Sándor Ferencz, Terstyánszky István és Pethő György ezredesek. A fejedelem a szentmártoni mezőn maradt, hol kis sátrába becsurgott az eső. Tréfásan intette Károlyit, hogy ha a sajkások kenyeret kérnek, ne vasgolyót küldjön nekik; de komolyan intette: «költözzetek, lelkeim, mert minden óránk drága».[28] Mindamellett beletelt két nap, míg a csak 1500 főnyi lovas hadosztály Szalkszentmárton és Tass közt a pentelei oldalra, a budai császári sajkások folytonos tüzelése közt, átkelhetett. Július 15-ikén este, a költözés befejeztekor, a budai sajkások megtámadták a Palocsay gondatlanságából a túlsó-parton hagyott kurucz sajkákat, mire Palocsay sortűzzel felelt «s vesztegette a port». A mikor az innenső parton Károlyi megfúvatta a felűlőt, a labancz sajkások gyorsan átkeltek, de a dragonyosok elől elmenekűltek,[29] Palocsayék pedig — a maguk sajkáit megsemmisítvén — neki indúltak a bizonytalan vállalatnak. Az ottlevő hadakkal 3000-re növekedtek, de a császáriaktól lefegyverzett népre nem számíthattak.[30] A fejedelem a szentmártoni táborból Károlyit Dömsöd felé küldte, hogy föllármázza az ellenséget, de azalatt Imsódnál Paks felé átszállítsa a Dunán a dunántúli hadak elmaradt részét.[31] Ő maga csekély seregével 16-ikán Kunszentmiklósra s másnap Sarlósárára ment át; pedig eredeti terve szerint odább északon, Ócsán akarta megvárni a hírét, Palocsay átmenetele okozott-e változást az ellenség magatartásában. De itt is a puszta szélén levén, a császáriak esetleges jövetelét már messziről megláthatta s a mellett a Duna mellékéről s Pest elejéről élvén, «oly földet emésztett, a honnan magukat úgy sem segíthették».[32] Hadd legyen az ellenségnek is, neki is szabad mezeje; váljék el, kit bocsát az Isten egymás

[28] Július 15. Károlyi-lt.

[29] Július 16. Arch. R. III. 131. V. ö. Rákóczi július 15. levelével. Károlyi-lt.

[30] Rákóczi eml. 278—279. Ellenben július 29. nagy bizalommal írt a népről, mely örömmel várta s óhajtotta hadai átmenetét. Arch. R. III. 294.

[31] Július 25. U. o. III. 137.

[32] Ebben tévedett, mert Pestvármegye «igaz hazafiúi jóindulatból és szabad akarata szerint» már július 7-ikén 6000, s külön a nemesi fölkelésért 1000 forintot ajánlott neki a haza szükségleteire. Rákóczi levele július 22. U. o. III. 456.

kezére?[33] A békességben úgy sem bízhatnak; hiszen Urbich orosz követ a bécsi minisztereknek azt a jóakaratú tanácsát közölte vele, hogy írjon levelet a császárnak, a ki ebben az esetben alkalmasint visszavonja örökös száműzetését és visszaadja elkobzott jószágait. Ahhoz ugyan ne bízzék — felelt a fejedelem,[34] — hogy ő a maga vagy a szövetség nevében kegyelmet kérjen és béketárgyalás nélkűl csak a császár jóindulatában reménykedjék. «Legyen azért tovább is Isten vezérlője ügyünknek!» Sarlósáráról világosította föl *Esterházy* Antalt,[35] hogy a dunántúli vállalatot azért kellett nélküle és gyorsan végrehajtania, mert az ellenség most várta azt legkevésbbé. Rosszalta, hogy magát főtábornoknak nevezi s ezzel az ő vezérlő fejedelmi tekintélyét sérti. Sajnálná, ha kivonná magát a haza szolgálata alól, de nem tehet róla. Ő eleget tett hivatalának, mely leginkább abban áll, hogy ezen ügynek a hazától választott feje lévén, annak tagjait úgy kormányozza, a mint legjobbnak s legillendőbbnek látja.

Július 18—22-ike közt Tatárszentgyörgyön, tehát még mindig Pest és Kecskemét között táborozott.[36] Itt hallotta, hogy *Pálffy* keményen kezdte ostromolni Érsekujvárt, a kuruczok legnagyobb erősségét. Ő maga hátban akarta fenyegetni Heistert s Bercsényit is intette, hogy ne kerülgesse a pestist, hanem vonúljon délfelé Szerencsnek Szolnokig. Az ő hadában is voltak betegek, de azokat kicsapták a pusztába s kuruczainak «már a pestis helyett a rossz víz rágja a hasát».[37]

Máriássy Ádám ezredének roncsaival, ötven karabélyossal és a betegekkel 24-ikén este neki indúlt a pusztának s 25-ike első perczeiben szerencsésen megérkezett Szolnokra. Az emberek nem tudták mire vélni, hogy az ágyban serkentgetik őket.[38] Ott találta *Esterházy* Antalt is, a ki leveleiben engesztelhetet-

33 Július 18. U. o. III. 131.

34 U. o. 132. V. ö. július 27., 29. U. o. III. 142., 294.

35 Július 17. U. o. III. 283—5.

36 Arch. R. III. 133., 444—456.

37 Rákóczi Bercsényihez, július 19. U. o. III. 134—5.

38 Július 25. U. o. III. 137., 285.

lennek mutatkozott, de most, a szóbeli felvilágosítások után, egészen a régi lett. A fejedelem azért sietett ennyire, hogy Érsekujvár fölmentése végett Viard németjeit a nógrádi hegyekből mielőbb kiverje. E végből Borsod vármegyének augusztus 8-ikára nemesi fölkelést hirdetett[39] s másnap maga is Miskolcz felé akart indúlni.[40] Azonban várnia kell, míg mezítlábos katonái számára a csizmák Kecskemétről megérkeznek, a mi a határidőnél három nappal később történt meg. Azalatt megszemlélte a vár építésének munkálatait s főparancsnokká *Csajági* János brigadérost, parancsnokká pedig *Szentmiklósi* János ezredest rendelte.[41] Itt hallotta[42] dunántúli seregének első hírét, Heisternek békés hajlandóságát s báró *Nehm* cs. tábornoknak a császár előtt tett kijelentését, hogy az Aranybullán kívűl jó lesz megadni a magyaroknak minden szabadságát; mert míg egy férfiú s egy tehén lesz Magyarországban, a hadakozásnak vége nem szakad.

A fejedelem fölsóhajtott. Az ellenség többre becsűli erejöket, mint önmaguk. Pest is most hódolt meg. S az ő tábornokai, főtisztjei, Bercsényivel az élükön, a pestis miatt megbódultak, bujdosnak, katonáik pedig követik a példájukat; mert talán a szolgálati szabályzat követeli, ha a generális így cselekszik. Hogy lelket verjen beléjök, maroknyi seregével július 27-ikén megindúlt Szolnokról; délben, a Tisza jobbpartját kerülgetve, Sülyre,[43] estefelé pedig Sarudra érkezett.[44] Ekként egy nap alatt keresztül ment Heves vármegyén s hatvan kilómétert tett meg. Kevesebbet, mint szerette volna, mert Poroszlóig akart jutni, tíz kilóméterrel odább; de csak 30-ikán ment át, hogy ott helyezze el podgyászát és a betegeket, kik mozgásában akadályozták.[45]

39 Július 25. U. o. III. 456—8. Fenyegetése ugyanaznap u. o. III. 138—9.

40 U. o. III. 137., 463.

41 Július 26—27. U. o. III. 290., 465.

42 Július 25—26. U. o. III. 285., 289.

43 Július 27. Arch. R. III. 291., 466.

44 U. o. III. 140., 466. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 503. (De a Sar név tévesen van kiegészítve Sarosra Sarud helyett.)

45 Július 26. Arch. R. III. 463.

Roppant munkaerejét itt is megmutatta; mert útközben, vagy a szállásra éppen megérkezve is hosszas diplomácziai leveleket s mindenféle rendeleteket írt. De attól, a mit látott, elszorúlt a szíve. «A *pestis* irtózatosan pusztítja az országot» írta Szieniavszkának, a mint Sarudra megérkezett.[46] Hanem azért, ahogy portai követeinek mondta,[47] most kell elválnia, saját személye veszedelmével is, miként szolgálhat hazájának, a mely ezen Isten ostora következtében végső veszedelemre jutott.

IX.

A PESTIS.

RÁKÓCZI már 1704 november 11-ikén hallotta, hogy Lengyelországban, kivált Ilyvó körűl, a pestis elhatalmasodott s «a maga döglelő természete szerint terhes nyavalyát s halált szerezne». Figyelmeztette az országot, hogy «Isten ő szent felsége hagyott s adott eszközöket, melyekkel a nyavalyáknak eltávoztatására s orvoslására élhessünk». Első segítségűl eltiltotta a határszélen lakókat a lengyelekkel való érintkezéstől, a lengyeleket pedig a bejöveteltől mindaddig, míg a betegség meg nem szűnik. Máramarosnak és a szomszéd határszéli vármegyéknek tehát szigorúan meghagyta a kereskedők s mások járás-kelésének megakadályozását, hogy a nemes ország többi részét is biztosíthassa azon ragadós betegség ellen.[1] Egy esztendő múlva[2] újból meghagyta a fejedelem Máramarosnak, hogy mivel a pestis Lengyelországban nagy mértékben uralkodik, a határokat elzárassa s az átkelő helyeket bevágassa, hogy senki se jöhessen be. A hozzáérkező leveleket a határszélen őrködő tisztek a huszti főparancsnokhoz küldjék, de a

46 Archiv für öst. Gesch. XLIV. 504.
47 Július 29. Arch. R. III. 295.
1 Tört. Tár, 1908. 584–5.
2 1705 november 20. U. o. 589. De ehhez nem kívánta meg a nemesség személyes fölkelését. U. o. 589.

levélhordókat be ne bocsássák. 1706 január 9-ikén újból nyugtalanító híreket hallott a lengyelországi pestisről,[3] de csak 1708 tavaszán kezdték rebesgetni, hogy a pestis a császáriak között magában az országban is jelentkezik.[4] Ha ez a hír valósúlna, a fejedelem szerint ütött a németek órája. «Bezzeg, nagy bajtól mentene meg az Isten, ha a többi közzé is elterjesztené ezen ostorának súlyát»! — írta 1708 június 17-ikén.[5] De meghagyta Károlyi tábornagynak, vigyáztasson a pestisre. A ki gyanús helyről jön, azt, szokás szerint, negyvennapi veszteglésre szorítsa, kivált a császáriaktól megszabadúlt kurucz rabokat, a kik közűl néhányan már hozzá is eljutottak.[6] Azonban ne gondoljon a pestissel, hanem ha lehet, ostromolja meg Aradot; «*nem árt a pestis a magyarnak!*»[7] Palocsay György nemsokára[8] valóban azt jelentette Károlyinak, hogy a sarkadi hajdúk más kuruczokkal együtt szerencsésen elfogták az aradi ráczok híres ezredesét, Tekeliját. «A pestistől nem kell tartani, — tette hozzá — jól megfüstölték a góréban.» Néhány hónap múlva azonban a pestis miatt a sarkadi hajdúk már erősen megfogytak s a fejedelem mindenütt megdöbbenve tapasztalta, hogy a pestis nagyon is árt a magyarnak.

A temesközi török földről és az aradi végekről egy leány a «nagy halált» valami csomaggal Csongrádba is behurczolta.[9] A baj rohamosan terjedett; július 2-ikán már Heves vármegye déli részében, Poroszló és Átány helységekben pusztított; «mely Isten látogató ostorától valóban tarthatunk», — búslakodott a fejedelem.[10] Budát és Székesfejérvárt maguk a császáriak is elzárták, mert ott már a pestis szedte áldozatait. A járvány *Heister* császári altábornagy müködését is gátolta.[11] Rabutin

[3] Arch. R. I. 467.

[4] A péterváradi parancsnok értesítése szerint Karlóczát valóban minden oldalon elzárták, mert ott járvány ütött ki. Medows Harleynak, 1708 máj. 16. Simonyi, III. 377.

[5] Arch. R. II. 279.

[6] 1708 június 30. U. o. II. 285.

[7] 1708 augusztus 22. U. o. II. 304.

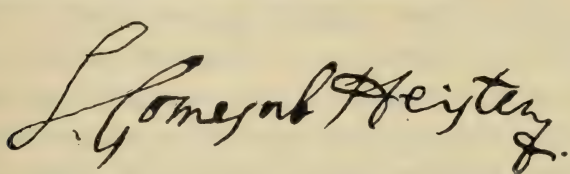
[8] 1708 augusztus 13. Márki, Sarkad tört. 57—59.

[9] Rákóczi eml. 260—1.

[10] Arch. R. II. 497.

[11] 1709 július 20. Medows Boyle miniszternek. Simonyi, III. 449.

hiába vágatta be a Havasalföld, Moldva felé vezető útakat, hiába őríztette a szorosokat. Moldvából gyergyói czigányok hordták be a bajt; egy segesvári szűcs, a ki Gyergyóban vadbőröket vásárolt, átragasztotta Segesvárra és Rabutinnak ott álló ezredére, s pár hét múlva már országszerte haltak az emberek, kivált a gyermekek. A megmaradottak ettek, ittak, házasodtak s a templomnak feléje sem néztek; pedig a gubernium meghagyta, hogy vasárnap se ne egyenek, se ne igyanak, míg háromszor nem voltak a templomban. Miért mennének oda? -- mondták a papoknak; — eleget sírtak, imádkoztak, Isten még sem könyörült meg rajtuk; hát ha 2—3 nap alatt úgyis meg kell halniok, legalább vígan haljanak.[12]

39. GRÓF HEISTER NÉVALÁÍRÁSA.

A fejedelem már augusztus 8-ikán óvatosságra intette Bottyán hadait. Meghagyta, hogy a pestises helyeket mindenütt kerüljék; inkább a pusztákon vonúljanak keresztűl s falvakban ne tartózkodjanak.[13]

Őszfelé a pestisről már bizonyos megadással írta, hogy megvannak: legyen velök, ahogy az Isten akarja és legjobbnak tartja. Isten úgy megerősítette szívét, eszét, hogy Theodori parum interest, humane an sublime putrescat: Theodorus keveset törődik vele, emberi vagy mennyei módon rothad-e el.[14] Sőt megint bízni kezdett, mikor azt hallotta, hogy a pestis, mely «már régen grasszál a Maros mellett», az erdélyi német hadat pusztítja.[15] Elérkezett a baj Debreczenbe is; de Isten keze mindenütt meg-

[12] Cserei, Hist. 429—432. nagyon élénken rajzolja a pestises idők nyomorúságait. Medgyesen 1708 október 3. már pestis uralkodott. Trauschenfels, Deutsche Fundgruben, 375. V. ö. Tarcsafalvi egykorú Enchiridionját (kézírat a kolozsvári unit. könyvtárában).

[13] Arch. R. IX. 711.

[14] 1709 szeptember 20. Arch. R. II. 549.

[15] 1709 szeptember 23. U. o. II. 551.

védett bennünket s a mi sebet ütött rajtunk, meg is gyógyítja. Nem fél tőle s Bercsenyit is biztatta, hogy éppen a pestis ad időt a kuruczok erejének összeszedésére. Bár híre futna, hogy a Szepességben és a városokban is van pestis![16] Már az osztrákok is védekeztek ellene. József császár az örökös tartományoknak meghagyta,[17] hogy Magyarország határai felé, a pestis terjedése ellen, magyarúl tudó albiztosokat alkalmazzanak. A veszedelem azonban nemcsak a császáriakat tizedelte, hanem a kuruczokat is. Serkén már október végén belekapott a Károlyi hadába, de «kipálinkázták».[18] «A pestis, a pestis! — sóhajtott Bercsényi.[19] — Csak pestis ne volna!»

A várakban megfogyott a gyalogság; ennek pótlása pedig megapasztotta a síkon szolgáló katonák számát.[20] Ha a pestis nem terjed oly rohamosan, a fejedelem szerint országunkat hatalmába nem kerítheti a kevés számú ellenség, mely olyan csekély erővel még sohasem működött a nyilt mezőn s a pestis nélkűl akkora sikereket ingyen sem érhetett volna el.[21] Csak az vígasztalta, hogy a pestis ugyan naponkint gyarapodott, de az esztendő végéig a vitézlő rendnek még keveset ártott.[22]

A veszedelem délről észak felé terjedt; s karácsony felé Hrabóczról maga is Homonnára költözött előle.[23] A téli hónapokban a pestis mintha veszített volna erejéből; de márczius felé 1710-ben újra kezdődött s a fejedelemnek Jászberényt is e miatt kellett odahagynia.[24] Mindent elkövetett hadai jó és pontos élelmezésére, mert úgy tudta, hogy «a pestis is hamarabb árt az éhező gyomornak».[25] Saját szavai szerint irtóztató szánakodó bánogatással értette a pestis terjedését;[26] hiszen június 7-ike óta már fejedelmi székhelye, Munkács körűl is haltak az

[16] 1709 szeptember 27. U. o. II. 554.

[17] Kaprinai, Edicta publica varii argumenti. I. kötet. 7 lapra terjedő német kiáltvány. (A budapesti egyet. könyvtárban.)

[18] Bercsényi november 8. Arch. R. VI. 392.

[19] 1709 november 9. U. o. VI. 400.

[20] Rákóczi önéletr. 191.

[21] 1709 deczember 10. Arch. R. II. 586.

[22] 1709 deczember 15. Arch. R. II. 594.

[23] 1709 deczember 19. Rákóczi-tár, I. 225.

[24] 1710 márczius 18. Arch. R. III. 73.

[25] Márczius 14. U. o. III. 69.

[26] Június 4. U. o. III. 117.

emberek. Elegendő orvos nem lévén, a kinek a feje fájni kezdett, mindjárt halálra szánták, lemondtak róla.[27] Írni sem akart többé a pestis kegyetlenségéről, a mely őket még a pusztán is megborzasztotta. Nem tudott tanácsot adni, mit tegyenek; hanem «Deus misereatur nostri!» «Isten könyörüljön rajtunk!» [28] Saját táborán meg is könyörült; mert mindenütt ott táborozott, a hol kevesebb volt a nép, ritkábbak a falvak; napjában 8—10 haldokló katonát «kicsapott» a seregből s így «Isten jóvoltából magában kitisztúlt a pusztában».[29] Szánakozott a pestis elől bujdosó Bercsényin, halálnál is keservesebb sorsán; mert, Seneca szerint, a halál félelme a halálnál magánál is keservesebb. «Akárhova szalad, magával hordozza a pestist. Természet szerint szólván is, nincs már egyéb orvossága az isteni oltalomnál, a mely mindenütt megoltalmazza: inkább ott, ahol hívatalja szerint kívántatik jelenléte, mintsem lappangásában, a melylyel bizonyára magától el nem hagyhatja már ezen infectiót.» [30] A fővezér, Bercsényi, valóban nagy galibának tartotta a pestist. Őszintén megvallotta, hogy irtózik még szólni is emberrel. Terebesen 500-nál, ungvári uradalmában 1000-nél többen haltak meg benne;[31] Eperjesen naponkint 35—40-en is.[32] Cselédei, kivált belső cselédei, majd mindennap fogytak. Palkója megtömte a vezér pipáját, inni adott neki s azután hirtelen rosszúl lett; elment, hogy ott ne haljon meg. Pohárnoka, csuhadárja, inniadói mind megbetegedtek. «Se tálam, se ruhám — panaszkodott a gróf[33] — s még a ki nagyobb: *pipám sem maradt.*» Kassán három nap alatt száz hajdúnál több halt meg s Berthóti tábornok megírta, hogy Kassán egy hét alatt könnyen megolvashatja a népet.[34] A jobbmódúak Eger városából is elmenekűltek s a Hernád-Tisza közében a Bársonyos-szigeten sátrak alatt kerűlte

27 Június 7. U. o. III. 119.
28 Július 16. U. o. III. 132.
29 1710 július 19. Arch. R. III. 135.
30 Július 27. U. o. III. 141.
31 Július 30. U. o. VI. 540.
32 Július 12. U. o. VI. 553.
33 Rákóczinak Barkónál, július 21. U. o. VI. 561.
34 U. o. 562. Október 5-ikén meg is olvasták. U. o. III. 177.

a bajt. A fejedelem az udvar betegei számára visszatartotta a népszerű dr. Langot, de gondoskodott, hogy Munkácsról ők is kaphassanak orvosságot.[35]

Ő maga a pestis ellen nem ösmert jobb orvosságot az isteni kegyelemben való bizalomnál;[36] azonban az orvosi és a rendőri felügyeletet éppenséggel nem hanyagolta el. Helybenhagyta Kassa pestis-szabályzatát, de pénz helyett fogsággal kívánta büntetni azokat az értetleneket és a pestistől nem félőket, a kik

40. GYÖNGYÖS.

járásukkal, kelésökkel a pestist elhurczolhatják, mi nemcsak a városoknak, hanem a vitézlő rendnek s következésképpen a haza szolgálatának is nagy hátramaradására és csonkúlására lenne.[37] A selmeczbányai veszedelem hírére a körmöczbányaiak mindjárt *kórházat* rendeztek be s azt orvosokkal, gyógyszerekkel látták el. Más városok is követték a példát.

1710 nyarán Zemplén, Abaúj, Sáros, Bereg, Ugocsa vármegyékben a pestis iszonyúan uralkodott; Bercsényi hadai annyira megfogytak a betegség és a hazaoszlás következtében,

35 Barkóczi Krisztina 1710 szeptember 23. Éble, Károlyi Ferencz, I. 64.

36 Július 26. U. o. III. 288.

37 Július 16. U. o. III. 443.

hogy az ellenséget valamire való erővel nem támadhatták.[38] Husztról, Kassáról, Ecsedről kihalt a helyőrség s a fejedelem úgy látta, hogy halál ellen nincs orvosság. Isten ítélete ellen nincs tanács. A ki meghal, csak el kell azt temetni![39] Nem hitte, ha nem tapasztalta volna, hogy hadának egy része a pestis és a bódúlás miatt semmivé lett.[40] A ragály nagy elterjedése miatt «a tisztább aërből» nem küldhetett hadakat másfelé. «Míglen ezen ítélete meg nem szűnik s jókedvének sugara rajtunk felderűl: úgy látjuk, nem a mint a szükség kívánná, hanem a mint a lehetőség engedi, úgy kell a dolgoknak folyniok.»[41]

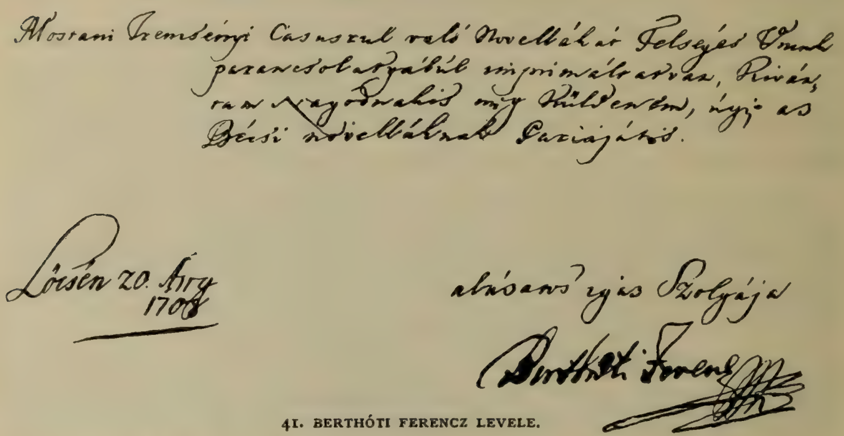
Trompler János késmárki helyettes bíró megrázóan írta le a járvány pusztítását.[42] «Hová lett nemes polgárod? Hová került aranyos ifjúságod? Hol vagytok ti derék ifjak, hajadonok? Mily siralmas a te állapotod, kedves Késmárk városom!» Kétezernél több késmárki halt meg pestisben; Gyöngyösön is annyian, hogy

«Reggel két sorjában városnak hosszára
Házak alatt rakva a koporsó vala;
Tizenkét óráig azt temették vala:
Két órakor annyit még kivittek vala.»
«S Hernádon pestisben elhalt a föld népe.
Búzája kinn veszett, marha vesztegette.
A megholt embert is nincs, a ki temesse...
Itt meg nem szállottam: nincsen ember benne!»[43]

Egerben már július elején kezdtek halni pestisben, pedig oda sokan menekűltek előle. Károlyi Sándorné sokáig habozott, elmenjen-e oda, «mivel az olyan népes helyen nagyobb szokott lenni a dögleletesség. A mit itten (Ócsán) kerűlni akarnék, ott még nagyobba beleesnem félhető».[44] Augusztus 2-ikán mégis

[38] 1710 július 29. Arch. R. III. 295. V. ö. Tört. Tár, 1883. 383., 540.
[39] Szeptember 11. U. o. III. 161., 163.
[40] Augusztus 13. U. o. III. 149.
[41] Augusztus 20. U. o. III. 498.
[42] Bruckner, Késmárk műemlékei, 14—15. Szárazon, de nagyon tanulságosan ír a nagyszebeni pestisről Irthell János (Trauschenfels, D. Fundgruben, 377—8).
[43] Dálnoki Veress Gerzson verses krónikája. Thaly, Adalékok, II. 362., 365.
[44] Károlyiné Barkóczi Krisztina levele 1710 július 17. (Károlyi-lt.) V. ö. Takáts, Barkóczy Krisztina, 154—155.

elment 97-ed magával,[45] de szomorúan írta csakhamar,[46] hogy majd senki sem gyógyúl meg a bajból. Az ifjú Tóbiás sem ijedt meg jobban a haltól, mint ő pestistől, hogy egészen elnyeli. Később a Hernád és Tisza közt levő Bársonyos-szigetre menekűlt, hol sok úri család ütött sátrat; panaszkodott, hogy dr. Langot az udvar nem ereszti hozzájok, mert az udvar fele pestises. Az orvosságot messziről, Munkácsról kellett hozatniok.[47] De a bécsi udvar is rettegett, mert a szomszéd országokban a pestis annyira uralkodott, mintha Isten el akarná törleni az

41. BERTHÓTI FERENCZ LEVELE.

emberi nemet. Mikor az emberek Győrben is halni kezdtek, az udvar elzáratta a határokat. «Jaj Bécsnek, a mely népes, ha Isten rajta nem könyörűl!»[48] Kolozsvárt, Enyedet a járvány nagyon megrontotta, Szebenből pedig az állami tisztviselők s a magyar nemesek elmenekűltek. A katonaság ott (mint Munkácson) a falakon barakokban, vagy a fellegvárban tanyázott, a polgárok pedig a falvakba menekűltek, s benn csak egy közbiztonsági bizottságot hagytak. A szebeniek közűl pár hónap alatt így is 451-en pusztúltak el.[49]

[45] A jegyzék a Károlyi-levéltárban.
[46] 1710 augusztus 15. Éble, Károlyi Ferencz, I. 63. Takáts, 155.
[47] Szeptember 23. Éble, u. o. 64.
[48] Szeptember 28. Tarczali Zsigmond Teleki Sándorhoz. Teleki-lt. 3491. 9.
[49] Han 1712-re szóló szebeni Kalenderének krónikai följegyzései közt.

A kurucz vezérek közűl pestisben haltak meg *Berthóti Ferencz*, Buday István, Gyürky Pál tábornokok, Bagossy Pál és Szalay Pál brigadérosok. A fejedelem életére Langenthali *Lang* Ambrus és *Henczíday* doktorok vigyáztak.[50] Bercsényi szerint «többet tud kettőnél» Francesco *Paruzzi* olasz doktor,[51] a ki 1710 június 30-ikáig 37 olyan beteget gyógyított meg, a kiről a többiek lemondtak. Orvossága széltében bevált.[52] «Nyel-

42. A GYÖNGYÖSI RÁKÓCZI-HÁZ.

ték» azonban dr. Lang liktáriumát és tinkturáját is; flastroma szintén felfakasztotta némelyeknek pestises gugáját, vagyis kelevényét.[53] Paruzzi orvosságát Lang is rendelte.[54] Bercsényi utóbb még Ilyvóból (Lembergből) is küldte a Paruzzitól kívánt orvosságokat, a mik itthon Borbély János gyógyszertárából már kifogytak.[55] Hiszen Munkácson már — a fejedelem szerint[56] — maguk a gyógyszerészek is pestisesek voltak; ölték az embert

[50] Tört. Tár, 1883. 386.

[51] 1709 szeptember 9. Arch. R. VI. 323.

[52] Arch. R. VI. 540. Rendesen Párisi Ferencznek hitták.

[53] 1710 július 21. U. o. 562.

[54] 1710 augusztus 10. U. o. 599.

[55] Tört. Tár, 1883. 391.

[56] 1710 június 4. Arch. R. III. 117.

vomitóriummal és purgáczióval. Ő maga saját jóféle ó-boraival gyógyította a betegeket.[57]

Erdélyben a gubernium halálos büntetés alatt tiltotta a halottaknak való harangozást, prédikálást, pompás temetést, szabad közlekedést. A ki nem engedelmeskedett, irgalom nélkül lelőtték, vagy felakasztották. A pestis az 1710. esztendőben ott már csakugyan szünni kezdett, minek következtében »az özvegyek igen kezdének házasodni, úgyannyira, hogy egy héten 3—4 lakodalmak esnek némely faluban.« De elszaporodtak a »lovas tolvajok« is, a kik »Rákóczi Ferencz katonáinak hirdették magukat« s a pestis helyett most már ők pusztították a németeket.[58]

Utóbb tett hivatalos becslés szerint[59] *a pestis Magyar- és Erdélyországban 410,000 embert ragadott el;* maga a szabadságharcz 85,000 életbe került. A fejedelem hitte, hogy ha a jövendőmondó *Flisco* szerint csakugyan olyan helyzetben vagyunk, mint a zsidók az egyiptomi futáskor s a hitetlenség miatt a világ vége közelgett: az isteni fölség, a ki bölcsességénél fogva nem változtatja meg a természet folyását, ugyanezt a sorsot rendelte a zsidóknál nagyobb nyomorúságra jutott magyar nemzetnek. És ha a zsidók közűl senki sem látta meg az ígéret földjét, a ki az isteni ígéretben kételkedett, itt is olyan lesz a sorsa annak, a ki ügye igazságában habozván, szerencséjének elérését nem reméli. Rákóczi nem hitte, hogy az Istent kísértette és vétkezett, mikor hivatalának teljesítésében önmagát nem kímélte: hisz ebben az isteni rendelésnek tett eleget. S egyedűl ennek tulajdonította, hogy a mellette levőkkel egészséges maradt.[60]

57 Tört. Tár, 1883. 398.

58 Breve enchiridion Johannis Tarcsafalvi 1599—1735. Kézirat a kolozsvári unitárius gymnasium könyvtárában 24—25. l.

59 Katona, Hist. Crit. XXXVII. 661.

60 1710 július 26. Arch. R. III. 288.

X.

RÁKÓCZI UTOLSÓ NYARALÁSA SZERENCSEN.

— 1710. augusztus 2.—október 5. —

Augusztus elsején a fejedelem Charrière ezredével [1] Poroszlóról Bábolnán keresztül [2] Ónodig nyomúlt [3] s egy nap alatt tette meg leromlott lovasságával a Borsod vármegyén átvezető útat. Ott is mindenütt sarkában volt legnagyobb ellensége, a pestis; azonban nem az elől menekűlt, nem is jószágait megtekinteni jött erre a tájékra, hanem hogy táborát szaporítsa s a dolgokat rendbe szedje.[4] Portai követeinek is, Pápai Jánosnak és Horváth Ferencznek, innen adott új megbízólevelet a fényes portához [5] és Szerencsről, hova másnap érkezett,[6] Pápai Gáspárnak az új nándorfehérvári basához.[7] Szerencsre tulajdonképpen azzal a szándékkal jött, hogy a háborút tovább húzhassa, s az Alföldön fentartsa magát Károlyi lovasságával. Hatvan felől ennek kellett Érsekújvárra is eleséget szállítania s biztosítnia arrafelé az összeköttetést. Stampának Ecsed és Nagykároly várait kellett építenie, de hihetetlenűl kevés munkaerőt kapott hozzá; utasításokkal nem látták el s a mellett folytonosan kisebbítették tehetségét.[9] Szolnok és Eger sakkban tarthatta az ellenséget mindaddig, míg Le Maire meghozhatja XIV. Lajostól a már félesztendeje várt választ.[10] Azonban elmondhatta, hogy új világra jött Szerencsre; mert még azt sem tudhatta meg, ki hol van azok közűl, kiknek Bercsényi parancsára Andrássy Pál alatt Monokon kellett táborba gyüle-

[1] Arch. R. III. 143.
[2] U. o. III. 472.
[3] U. o. III. 473—4.
[4] U. o. III. 475., 478.
[5] U. o. III. 474.
[6] U. o. III. 475—6.
[7] Augusztus 3. U. o. III. 476—7.
[8] Károlyi levele Nagyszeghyhez augusztus 1. Károlyi-lt.
[9] Augusztus 21. Stampa Károlyihoz. Károlyi-lt.
[10] Rákóczi eml. 279.

kezniök. Andrássy nem kapta meg a parancsot; kapitányai 30—40 főnyi «katonácskával» a réteken elszórva hevertek. Ezen a tájékon csak a tiszántúli hadakra számíthatott, de az erdélyi németek azokat is akármikor megtámadhatták.[11] Pontos értesüléseket *Bercsényi*től sem szerezhetett, a ki a hozzá már két hete[12] megjött *Brenner* és *Klement* követek társaságában 5-ikén érkezett látogatására.[13] Klement szóbeli jelentése szerint az angolok és a hollandusok a magyar ügyet egyelőre nem vehetik be az általános béke alapföltételei közé; de később, a végtárgyalásnál okvetetlenül beveszik. Helybenhagyták, hogy a fejedelem lépéseket tett a czárnál s hajlandók elfogadni annak közbenjárását; a mellett azonban Hamelnek is meghagyták, ajánlja föl újból a szövetségesek közbenjárását a császárnál, mert szeretnék, ha a magyar béke megelőzné az általános békét. A berlini udvarban gyűlölik az osztrákokat; gróf *Wartenberg* miniszter és *Raby* berlini angol követ a magyarok iránt kiváló jóakarattal viseltetik stb.[14] Legkalandosabb volt *Talaba* izenete,[15] mely szerint *Péter czár* férjhez adja bátyjának, V. Alexejevics Iván czárnak ifjabb árváját Frigyes Vilmos kurlandi herczeghez, az idősebbet pedig, Katalint, Rákóczi fiának, Józsefnek szánta. Kieszközölné a császártól, hogy szabadon bocsássa Józsefet s átengedje neki az erdélyi fejedelemséget. *Anna Ivanovnát* a kurlandi herczeg csakhamar özvegyen hagyta, de Kurland, sőt — húsz esztendő mulva — a czári korona is az özvegyé lett. Kurland abban az időben független herczegség volt, a melyért Orosz-, Lengyel- és Poroszországok vetekedtek. Péter czár hasonló sorsot szánhatott Erdélynek is, a melyet unokahúga házasságával akart Oroszország érdekeihez fűzni. De a fejedelem nem foglalkozott ezzel a tervvel s Katalin Ivanovnából mecklenburgi herczegnő lett. A fejedelem maga írt a czárnak, és csak

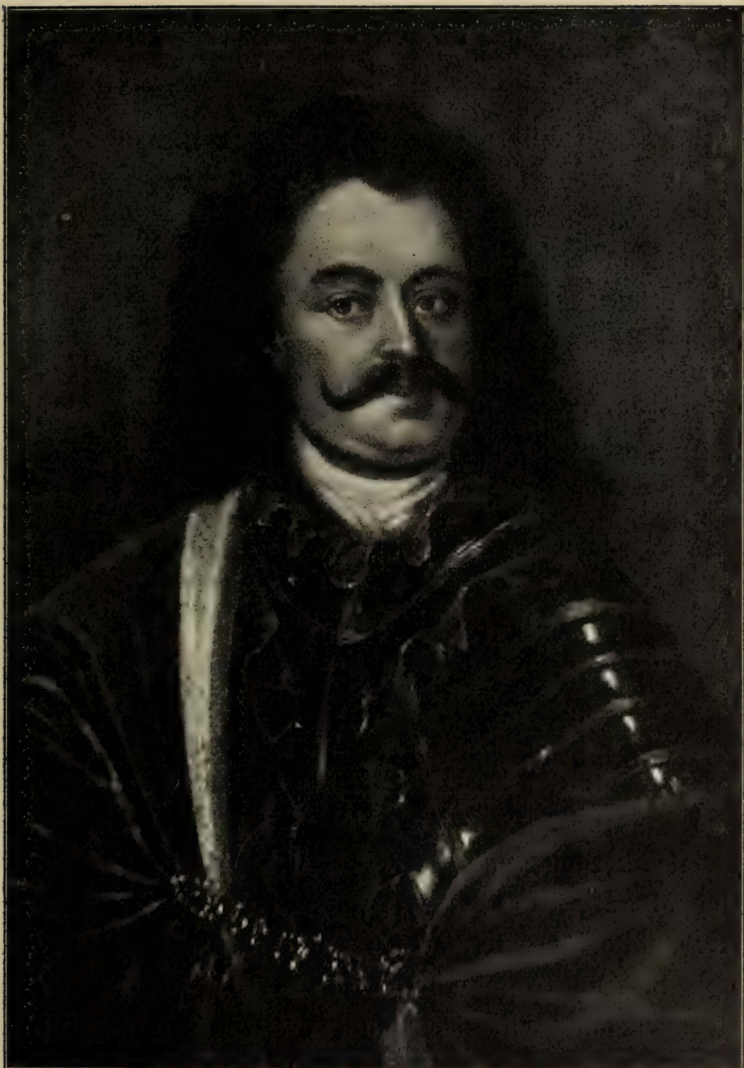
[11] Augusztus 5. Arch. R. III. 145—6.

[12] Július 22. Aszalay szerint azon ügyekeznek, hogy Bercsényi táborából urunkhoz leverekedhessenek. (Károlyi-lt.)

[13] U. o. VI. 597—8.

[14] Klement jelentése Fiedler, II. 109—122. V. ö. Arch. R. VI. 591.

[15] Bercsényi erről még július 22-ikén írt a fejedelemnek Barkónál, Archiv R. VI. 571., 583.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.
(Az aradi Kölcsei-egyesület gyüjteményében őrzött régi festményről.)

arra kért engedelmet, hogy beteges követe, Nedeczky helyett másikat küldhessen.[16] A bécsi angol követ, *Palmes*, különben is éppen akkor[17] figyelmeztette a berlini angol követet, lord *Rabyt*, hogy Rákóczi most sem békűl más föltételek alatt, mint öt esztendővel ezelőtt.

Szerencsről a vizek áradása miatt csak augusztus 9-ikén alig 2—300 emberrel indúlt a borsodi fölkelők megszemlélésére.[18] Este már köztük volt a nemesbikki táborban a Tisza mellett. Az ellenséget Miskolcz, Putnok vagy Rimaszombat felől várta magára, Bercsényit tehát, kitől még Szerencsen elbúcsúzott, Hernádnémeti és Bölcs közé rendelte.[19] «A haza mostani szükségei oly szorosak, melyek halasztást nem szenvednek», írta a szomszédos Pusztabükkről a pestvármegyei alispánnak;[20] s Parasztkérről meghagyta,[21] hogy Károlyi csak a hadjáratban résztvevő erdélyi bujdosók családjáról gondoskodjék. 12-ikén már kissé közelebb nyomúlt a várt ellenséghez és Nagycsécsnél, a Sajó mellett ütött tábort.[22] Négy napig maradt itten[23] s még azután is a környéken tartózkodott, Sajószegeden,[24] Köröm-ben[25] és a mohi pusztán.[26] Főudvarmesterének, Ottlyknak, szinte mosolyogva írta, hogy ne aggódjék, hogyan láthatja el Szerencsen, a mely ide csak két mértföld. Hiszen azt a kényelmet, a melylyel itten él, ottan mindennap megtalálhatja; azért tehát csak tisztíttassa ki a várat és a házakat.[27] Szent István-napján megszemlélte Somogyi, Géczy és Ocskay Sándor hadait s Károlyi táborába, Esterházyt pedig a lovasokkal a vesztverési németre küldte. Másnap már egész udvarának készülőt veretett, de csak harmadnap indúlhatott; mert «úgy tapasztalta, hogy némelyeknek mind a lelkök, mind az eszök meggugásodott».[28]

16 Augusztus 10. Arch. R. III. 304—5.
17 Augusztus 9. Fiedler, II. 123.
18 Arch. R. III. 489.
19 U. o. III. 148—9.
20 Augusztus 10. U. o. III. 492.
21 Aug. 10. U. o. III. 493. V. ö. III. 300.
22 Arch. R. III. 494—6.
23 U. o. III. 149—150., 522—3.
24 Augusztus 17. U. o. III. 496—7.
25 Augusztus 19. U. o. III. 150.
26 Augusztus 20—21. U. o. III. 305—6., 497—8., 523—5.
27 Augusztus 21. U. o. 524—5.
28 U. o. 151., 306.

A míg a pestis, Isten ítélete meg nem szűnik s Isten jókedvének sugara rájok föl nem derül, a dolgoknak — mint látta — úgy kell folyniok, a hogy lehet.[29] 22-ikén tehát már ismét Szerencsen volt:[30] őrízte a bagázsiát a sántákkal[31] hat hétig, október 5-ikéig.[32] Itten hallotta, hogy *Esterházy* Antal nem boldogúlt Viard ellen Vesztverésnél, Andrássy Györgyöt nem menthette föl Krasznahorkán; s *Beleznay* János brigadéros idehozta eléje Ordódy György brigadérost, Érsekújvár parancsnokát, kit az őrség gyanúba vett, hogy az ostromló Heisterrel levelez.[33] Nagyszeghy, az új parancsnok, augusztus 17-ikén tizennégynapi fegyverszünetet kötött Pálffyval, ki Heistert az ostromban felváltotta s ha 31-ikéig föl nem mentenék, a vár föladását is megigérte. «Noha általlátott és várt dolgoknak nem oly nehéz szokott lenni a története», a fejedelem mégis könnyebb szívvel fogadta volna, ha inkább szükség, mint árúltatás okozza Újvár vesztét.

A hír vétele után egész nap törte a fejét, mit tegyen, de végre is Károlyit kérte meg, hogy harmadszor se múlaszsza el Újvár megsegítését; mert ő maga, ha azonnal indúlhatna is, táborával nem érkeznék segítségökre. *Esterházy* Antalt is csak 24-ikén indíthatta előre, mert ezredének megszemlélésekor kitűnt, hogy csupán 50—60 embere van jelen.[34] Károlyinak később bizalmasan meg is írta, hogy Isten csodálatos munkája nélkűl Újvárt nem segíthetik meg.[35] Egyéb hadait a Dunántúl s itt a Tisza mellett kellett foglalkoztatnia; több ezrede a pestis következtében nagyon megfogyott; Huszton, Kassán, Ecseden az őrség jóformán kihalt; az erdélyieket tehát megint nem biztathatta, hogy a Moldva felől várt lengyelekkel segítségökre megy. Tudta, hogy kevéssel sokfelé nem kapdoshatván, az erdélyi hadjárat halasztása bántja a gyönge és csavargó elméket. De ennél

29 U. o. 498.

30 U. o. 535.

31 U. o, 151.

32 Innen írt levelei: Arch. R. III. 499—521., 525—544.; Tört. Tár, 1882. 163.; 1883. 384—6., 400.; 1901. 411.; Archiv für öst. Gesch. XLIV. 504—7.; Fiedler, I. 174—5., 339. II. 122., 126—131.

33 Rákóczi eml. 280—1.

34 Augusztus 23. Károlyi-lt.

35 Szerencsről, szeptember 11. Arch. R. III. 162.

nagyobb rossznak tartotta, ha gyönge erővel kezdene a dolgokhoz és a nagyreménységű hadművelet szaladással végződnék. Szentűl hitte mostan is még, hogy akárhogy és akármikor, fegyverét az Isten boldogítni fogja. Lássa mindenki, *most* hogyan keresi akkori jutalmát! Keservesen esett hallania azokat a rágalmakat, hogy Erdélyhez való kötelességéről megfeledkezett, holott a szerencsétlenség következtében kell tűrnie és várnia. Igaz, hogy ősei Erdélyből oltalmazták meg Magyarországot; de ők nyugodtan bírták Erdélyt, míg a mostani zaklatott időben a maga erejével nem küzdheti ki mind a két ország boldogúlását. Erdelyt nem lehet fölszabadítani most, mikor Magyarországot is oltalmazni kell. Ahhoz külső erő kellene; de azt nem győzik várni és csak tanácsot adnak a fölszabadításra, nem pénzt és katonaságot. Sajnálta, hogy a havasalföldiek nem akarják ügyöket összekapcsolni a magyarokéval. Látszik, hogy nem gondolkoznak saját jövendőjükről, hazájuk sorsának biztosításáról. Haboznak és nem akarnak olyan vízbe ugrani, a melynek fenekét nem látják; de míg csak a partról nézik a vizet s el nem tökélik magukat átúszására, állapotuk jobbrafordulását nem remélhetik.[36]

Egyideig a csatatérről fontosabb hírek nem érkeztek; de a fejedelmet a pestis és a köznyomor terjedéséről szóló tudósítások nagyon elkeserítették. «Boldogtalan és minden könyörületre méltó hazája» érdekében augusztus 30-ikán külön írt az angol királynénak,[37] a porosz királynak[38] és a hollandi rendeknek[39] s Klementet újból kiküldte hozzájok. Emlékeztette a hollandusokat, hogy a magyarok elnyomatása hasonló az ő II. Fülöpkorabeli elnyomatásukhoz; s ők mégis segítik ellenök azt az uralkodóházat, a melynek igáját elviselhetetlennek tartották! Gyorsan előkeresett levéltári adatokkal[40] igazolta, hogy elődei, az erdélyi fejedelmek, akkor őszinte jóakarattal viseltettek a

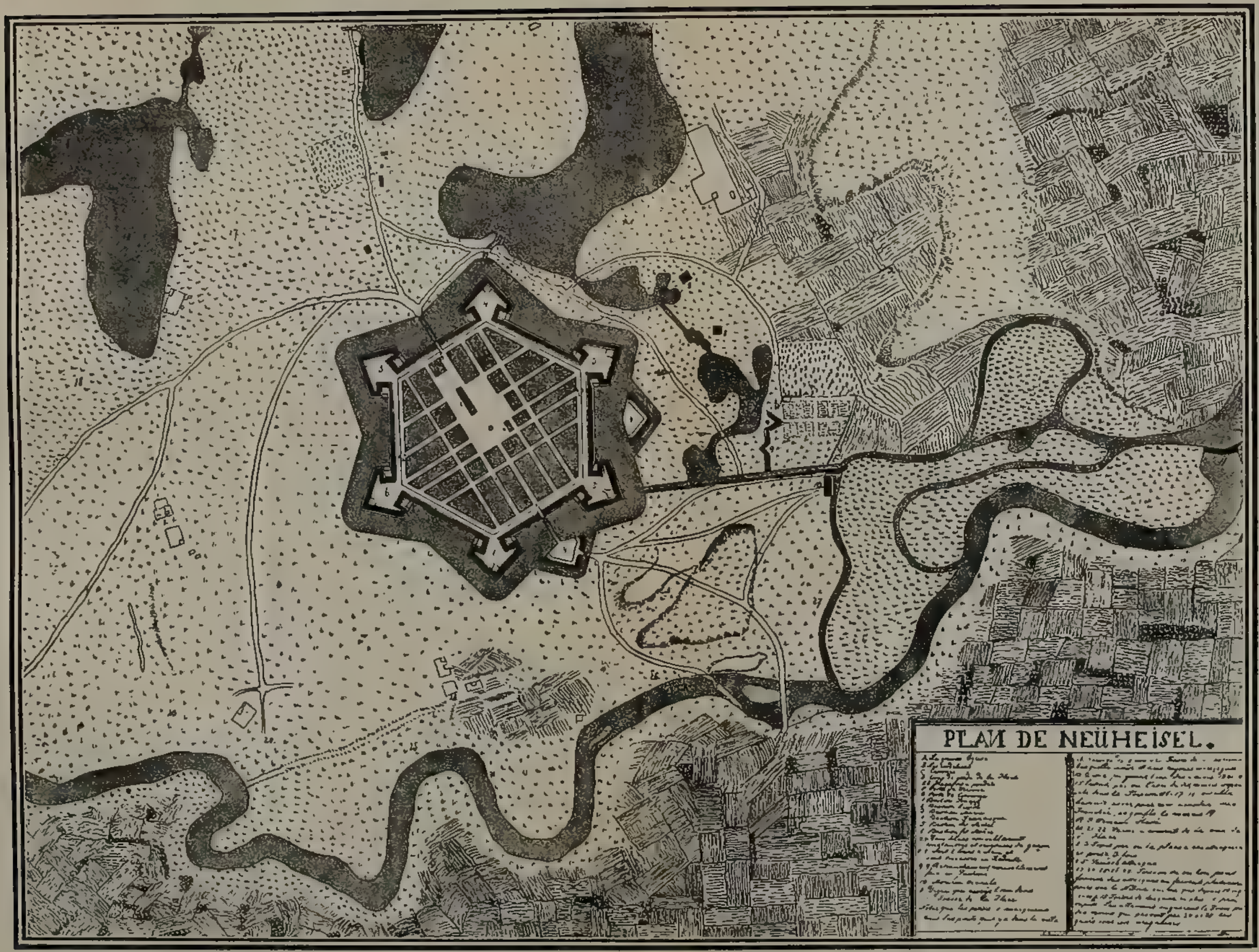
36 Rákóczi Dániel Péterhez szeptember 8. Arch. R. III. 159—160.

37 Pray, Epist. Procerum, III. 525. Fiedler, II. 126—128.

38 Fiedler, II. 122—123.

39 U. o. II. 128—130. Tört. Tár 1882. 163.

40 Kőrössy Györgyhöz, augusztus 30. Arch. R. III. 530.

ÉRSEKUJVÁR KATONAI TÉRKÉPE 1710-BŐL.

németalföldi köztársaság iránt. Most, mivel egy monarchia s egy kormány sem olyan erős, hogy idővel meg ne rendűlhetne, őket kéri, segítsék elő a méltányos béke megkötését s ne engedjék meg, hogy az Ausztriai Ház az ő magyar hitsorsosaiknak holtteste fölött űlje meg diadalát. Harmadfél hét mulva megérkezett hozzá franczia követe, *Vetésy*, XIV. Lajosnak sajátkezű levelével. A király *rokonának* szólította s értesítette őt, hogy a július 4-ikén Le Maire által benyujtott emlékiratát mind a kettőjökre nézve fontosnak és hasznosnak tartja s a tett indítványokat helyesli, elfogadja, megadja.[41] Más szóval kész a czárhoz haladék nélkűl követet küldeni s vele szerződésre lépni, az orosz-svéd béke érdekében közbenjárni, viszont a franczia-osztrák-spanyol béke előkészítésére a czár közbenjárását elfogadni. Rajta lesz, hogy a czár a fejedelmet és a szövetkezett magyar rendeket, mint szövetségeseit, pártfogása alá vegye s a varsói szerződés értelmében minden lehető és valóságos segítségben részesítse; hasonlóképpen kéri támogatni a bajor választót is.[42]

A fejedelem örömmel és megelégedéssel fogadta az elhatározást. Bercsényivel és Vetésyvel Szerencsen jól megfontolta az európai fontosságú feladatot s mindazokat a nehézségeket, a melyek annak valósítása elé gördűlhetnének. Ezeket pontokba foglalták, hogy pontonkint is oszlathassák el a czár aggodalmait.[43] A fejedelem már szeptember 23-ikán megírta a czárhoz rendkívüli követnek küldött *Vetésy* megbízólevelét,[44] 27-ikén azonban a franczia követséget is rábízta s rövid utasítással látta el.[45] Vetésynek a franczia rendkívüli követtel, *Baluze*zel egyetértve kellett eljárnia. Vetésy külön levélben azonnal figyelmeztette *Torcy* külügyminisztert,[46] hogy a kurucz gyalogságot a pestis megsemmisítette, a császáriak pedig mindenütt hatalmasabbak;

41 Július 25. Fiedler, I. 173. Szalay, Rákóczi bujd. 10.

42 A király resolutiója Vetésy előadásában július 25-ikéről Fiedlernél, I. 195–6. Említi Rákóczi, Eml. 281.

43 Közli Fiedler, I. 197–201.

44 Fiedler, I. 175. Arch. R. III. 166.

45 Fiedler, I. 339–340.

46 Szeptember 23. U. o. I. 174. Szalay, II.

mivel pedig a czár segítségére csak hónapok mulva számíthatnak, a fejedelem kénytelen a császár szövetségeseihez fordúlni, a kik a bécsi udvar előtt készek hathatósan támogatni ajánlatait. Mivel tehát a muszka segítség kieszközléséig időnyerés végett alkudoznia kell, a kormány ne vegye őt gyanúba, akármit hall eljárásáról. A fejedelem becsületszavát adja, hogy nem akar egyezkedni, csak ellenségeinek kijátszásával időt nyerni.

A mikor *Vetésy* szeptember végén Varsóba, vagy inkább a mellette levő Villanovba a czárhoz utazott, a fejedelem már tudta, hogy Érsekújvárt *Nagyszeghy* szeptember 24-ikén[47] — egy hónappal később, mint az ostromló Pálffy remélte[48] — tisztességes föltételek mellett föladta. Meglepte a hír, mert még a föladás napján is bízott a vár fölmentésében[49] s hitte, hogy a császári tüzérség ellen még sokáig lehetett volna tartani.[50] Azonban a Keppich testvérek és Topoltschan Lázár érsekújvári zsidó kereskedők éppen tűzérségének alezredesét, *Rottenstein* Ferenczet vesztegették meg s az ő árulásuk következtében kellett a várat feladni,[51] mielőtt Károlyi újból megsegíthette volna. «A megholtakat föl nem támaszthatom, az élőkből jókat nem csinálhatok» mondta a fejedelem a hír hallatára. Megvételét nem a hadiszerek hiányának, az éhségnek s más effélének tulajdonította, hanem az erőnek és annak, hogy hadainknak Isten nem adta meg a hazáért való vértanúhalál ajándékát.[52] Azzal vígasztalódott, hogy ottan az ellenség annyi időt vesztvén, Szolnokot s a többi erősséget az idén nem féltheti tőle, mert

47 «Die glückliche Eroberung des ungarischen Hauptvestung Neuhäusel» szerint 23-án. Apponyi, Hungarica, II. 352.

48 Pálffy Nagyszeghyhez augusztus 27. «A mi egyszer emberséges emberek közt elvégeztetett fide christiana et verbo honesto, azt citra praejudicium nem lehet változtatni . . . Már most magyar módon kötve hiszem komámat». Teleki-lt., Földváry-oszt. LXXV. 23. sz. Szeptember 15-én Pongrácz Károlyihoz még sok bizalommal írt a vár megmaradásáról. (Károlyi-lt.)

49 Szeptember 24. Arch. R. III. 167.

50 Rákóczi eml. 281.

51 Takáts Sándor, Érsekújvár árulói. Századok, 1904. 698—701. Kiegészíti ezt Kara Győző (Rákóczi árulói, Aradi Közlöny, 1904., 239. sz.) a Keppich-testvérek részére Bécsben 1715 márczius 30-ikán kiadott kiváltságlevél ösmertetésével. Keppichék kémszolgálataik fejében jogot nyertek, hogy mindenütt szabadon kereskedhessenek.

52 Október 1. Szalay, Rákóczi bujd. 12. Arch. R. III. 170.

jól el vannak látva s a közelgő tél nem kedvez az ostromnak.[53] Azonban elvesztvén a várat, a melyet sok százezer forint költséggel Magyarország legnagyobb erősségévé tett,[54] elvesztette egyúttal hadműködésének legbiztosabb alapját s vele Nyugat-Magyarországot. Ugyanakkor az erdélyi németek Steinville alatt egészen Szatmárig és Nagyváradig portyáztak, minek következ-

44. NAGYVÁRAD.

tében Károlyit a Tisza középső szakaszának védelmére rendelte vissza s maga is csatlakozni készült hozzá. Nemcsak a dragonyosok szökdöstek már, hanem a kuruczok is hazaszéledeztek, hogy az előnyomuló ellenség elől családjaikat mentsék.[55]

A fejedelem bátran elmondhatta,[56] hogy mindent elkövetett, a mi tőle telhetett; s ha ezt még Károlyi sem hagyja is mosoly

[53] Archiv. R. III. 167. Rákóczi emlékíratai, 282.

[54] Cserei, 447. «Így szokott járni — teszi hozzá az öreg labancz — a ki a maga bolond tanácsán indúl meg s magánál nagyobb erő ellen akar viaskodni».

[55] Rákóczi eml. 282.

[56] Október 1. Arch. R. III. 170—1.

nélkűl, tudja, hogy számolnia kell Isten előtt. Hitére állította, hogy a rézpénz értékének elvesztése, tehát *évek óta tudta,* hogy *a maguk erejével* nem boldogúlhatnak; azért vetette reménységét *külső segítségbe.* Bátran bízik benne, hogy Isten így segíti meg; mert tudja, hogy csodát nem tesz értök, természet szerint pedig — csoda nélkűl — más útja nincs boldogúlásuknak. Ezt neki csak olyan nehéz várnia, mint akárki másnak; de «valamint a drágaságban ámbár nehéz megvárni az aratást, de azzal csakugyan nem érhetik szaporábban a búza: úgy bizonyára azt sem közelíthetem én, minekelőtte az ideje el nem érkezik. Ehhez pedig miért s micsoda reménységem vagyon, mi haszna mondanom, mivel *kevesen hiszik*».

Ellenség, pestis, éhség, sáska, köznyomor ellen még mindig lehetett volna küzdeni, ha mindenkiben Rákóczi erős hite él s ha a helyett, hogy az egész országra szétosztják erejöket, úgy, a miként már Rákóczi gyermekkorában történt s a hogy a czár előtt a vezérlő fejedelem kifejtette, az inség bilincseit kerűlő magyarság megint az egy Munkács várába szorúl szabadságával, vagy pedig több várból védelmezi azt. Azért kötötte mostan is a lelkére *Szentiványi* János brigadérosnak, hogy egyesztendei eleséggel lássa el Szepesvárát, s hogy e végből a jog szerint Magyarországhoz tartozó tizenhárom szepesi várost is megadóztassa.[57] A két Esterházyval Szerencsen megbeszélvén a a haza állapotát, arra az elhatározásra jutott, hogy megmaradásuk egyetlen módja: elhagyni a mezőt s a várakba zárkózni. A mennyire lehet, még a lovasságot is helyőrségekbe kell beosztani és pl. Egerből is katonavárost, huszárvárat csinálni. Beérné vele, ha mindenkit csak májusig kötelezhetne az erősség tartására; mert fejök fennállásáig úgy sem kötelezhetné őket.[58]

A látogatására jött *Bercsényi*t Szerencsről hazaküldte Ungvárra, hogy készüljön Lengyelországba, hol a czár teljeshatalmú

57 Október 1. Arch. R. III. 172—3. 58 Október 3. U. o. 173—5., 176.

megbízottjával, Dolgoruckij herczeggel kellett találkoznia. Voltaképp, saját bevallása szerint,[59] azért távolította el, mert olyan hadjáratról gondolkodott, a melyben a főtábornok nagyon terhére lett volna «tétovázó szelleme, gyakori betegeskedése és más egyéb alkalmatlanságai s a miatt, hogy nagyobb fáradalmakat úgy sem viselhetett volna el». Maga mellett egyidő óta *Károlyi* Sándort tartotta most már gondviselésszerű férfiúnak. «Istennek — szólt[60] — abból is nagy kegyelmét tapasztalhatjuk rajtunk, hogy mindkettőnket hazánk legszorgosabb szolgálatjára rendelt. Kövessük azért hivatalunkat és cselekedjünk a mit lehet.» Megerősödött abban a hitében, hogy az ember esze nem a fejében, hanem a szívében van. Azért írta,[61] hogy *kettejökre száll minden dolog.*

Nevenapján kedélyesen írta neki,[62] hogy a Ferencz-poharat rossz borban nem akarja megadni, s ha németnek nem jó a bora, magyarnak éppen szégyenlené ajándékozni. Csak úgy bánik azért vele, mint Bercsényivel, a ki ha megszereti valamely béna lovát, ő nem adja; hanem ha elviszi, nem bánja. Károlyit a szüretre különben is magához hítta, mikor alkalmatlan szerencsi lakásáról október 5-ikén délután átköltözött a biztosabb Sárospatakra. Szerencset többé sohasem látta. Esterházy Antalnak, kit az ongai táborban hagyott, megparancsolta, hogy másnap küldje utána udvarát a nemes ifjakkal és a franczia gránátos svadronynyal.[63]

Csak megértse hada a kuruczköltő buzdítását:[64]

> «Rákóczi Ferenczczel, Bercsényi Miklóssal
> Fordulj ellenségedre!
> Hazádnak romlásán, ennyi pusztulásán
> Gerjedj a vitézségre!»

59 Rákóczi eml. 282.
60 Április 11. Arch. R. III. 232.
61 November 3. U. o. 190.
62 Október 4. Károlyi-lt.
63 Október 5. Arch. R. 178.
64 Thaly, Tanulmányok, 390.

XI.

A VÉG KEZDETE.

— 1710. október 5.—deczember 5. —

Nagyszeghy Gábor Sárospatakra vezette az érsekújvári őrséget, a melynek új beosztásáról és alkalmazásáról a fejedelem maga gondoskodott. Nagyszeghyvel a történtek után is annyira meg volt elégedve, hogy Munkácsra akarta küldeni parancsnoknak. A kassai őrséget is az érsekújvárinak módjára rendezte be s Kassa és Eperjes élére gróf *Esterházy* Dánielt állította.[1] A külső ügyek megbeszélése végett október 11-én csekély kísérettel átlovagolt *Bercsényi*hez Ungvárra, a hol két napot töltött.[2] Nagyon örűlt, hogy *Vetésy* szóbeli jelentéseit *Brenner* szeptember 19-iki tudósításai s a versaillesi hírek megerősítették. Úgy vette észre, hogy a franczia és az orosz udvaroknak tetszik az orosz-svéd béke terve, a török pedig nem akar háborút; ha tehát Baluze késett is, hasznosnak találta, hogy előre hírt adtak az orosz udvarnak.[3] Vetésyt, Klementet, Brennert újabb megbízásokkal akarta ellátni, gróf Tarlo lengyel főudvarnagyot pedig Benderbe küldte s írt XII. Károlynak, kinek újból készségét ajánlotta föl ebben az ügyben.[4] Bercsényivel együtt mégis azt hitte, hogy Isten csodatevő hatalmán kívűl elégtelen a maguk ereje.[5] Október 13-ikán reggel már haza indúlt;[6] s megérkezve hallotta, hogy *Viard* már Miskolcznál áll. Károlyival tehát, a ki 16-ikán fölkereste, alaposan megbeszélte a honvédelem dolgát. Károlyi magával hozta az erdélyi bujdosók-

[1] 1710 október 9. Arch. R. III. 178—9. Ideiglenes utasítása u. o. 180—2.

[2] Október 11. Károlyi-lt. Október 14. Arch. R. III. 183.

[3] Bercsényi Brennerhez október 14. U. o. VIII. 298.

[4] Október 13. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 507. Említi Bercsényi másnap. Arch. R. VIII. 299.

[5] Bercsényi Brennerhez október 14. Arch. R. VIII. 299.

[6] Október 13. Károlyi-lt.

nak október 7-iki előterjesztését is, a melyben azt kérték, hogy mivel a fejedelem országgyűlést nem tarthat, a Partiumra a tavalyi huszti országgyűlésen 18,800 rajnai forintban kivetett közterhet állapítsa meg még egy esztendőre, mert különben a hadakat nem ruházhatják.[7] A fejedelem kénytelen volt belemenni az exlexbe.

Ekkor mutatta be Károlyi a jászok hazafias ajánlatát is, a melylyel a jász ezred fentartására, 5000 r. frt. fizetésére s a gabona és hús szállítására, stb., hazájokhoz, nemzetökhöz, fejedelmökhöz való igaz hazafiúi kötelességöknél és szeretetöknél fogva nemes fölbuzdulással vállalkoztak.[8]

Károlyi Patakról 17-ikén a hajdúvárosok felé távozott, a fejedelem pedig ugyanaz nap[9] *örökre* odahagyta ősei szép pataki várkastélyát, pedig csak rövidebb látogatásra készült. Távollétében Patakot az udvari lovassággal gróf *Esterházy* Antalnak kellett őríznie, kinek erősen meghagyta, jól vigyázzon, hogy Viard meg ne lepje.[10] Mert előre látta, hogy a németek nem hevertetik nagyobb erejöket, melylyel a kuruczok már különben sem mertek szembeszállni. Valóban, mindenki menekült. A fejedelem szíve sohasem esett meg úgy a köznyomorúságon, mint a Pataktól Ungvárig tett másfélnapi útban.[11] A földet már hó borította. Hosszú szekérsorokkal találkozott, a melyeken az alsómagyarországi (dunántúli) és a végvidéki nemesek és tisztek feleségei menekültek az ellenség elől. Könnyezve bizonyítgatták a fejedelem előtt, hogy uraik hűségesen ragaszkodnak hozzá. Szállásért, eleségért könyörögtek. Hidegtől félig megdermedt csecsemők sírtak mindenütt a kocsikban, a melyek a fagyos sárban alig mozogtak, vagy éppen elakadtak, összetörtek.

7 Barcsay a fejedelemhez október 7. Károlyi-lt.

8 A Dózsa melletti táborban október 5. Károlyi-lt. Egyébiránt november 20-ikáig a tiszántúli kerület, hova Bereget is számították, 21.800 frt helyett csak 4573-at szállított be. Rákóczi november 20-iki levele. Károlyi-lt.

9 A fejedelem (Eml .282.) rosszúl emlékezett, hogy ez novemberben történt.

10 Esterházy október 21. levele szerint Viard még mindig a Boldva vize mellett áll Alsóvadásztól mintegy félmértföldnyire. (Károlyi-lt.)

11 Leírja u. o. 282–3.

Állapotuk nagyon meghatotta a fejedelmet. Mindent megtett értök, a mit tehetett; de pillanatnyi nyomorúságaikon is csak részben segíthetett, jövőjüket pedig nem biztosíthatta. Mégsem hagyta el erős hite. «Most is azt hiszem — írta Ungvárra érkezése napján,[12] — hogy a hitetlenek fegyvere által az igaz Isten nem fogja megengedni igaz ügyünk lenyomattatását. És az, a ki annak kegyelmében kételkedik, arra nem méltó.» Erős hitét újabb próbára tette Szolnok megszállásának, majd bevételének a híre. «Többet csodálkoznám — írta Károlyihoz,[13] — ha már másoknak példáján másszor is nem láttam volna, mit teszen az Istentől elhagyatott ember és mely csodálatosan keresi az Isten keze azokat, a kik czégéres vétkek, s legkivált a kevélység és gyilkosság által magukra húzzák.» Megijedt fejöknek, Csajági ebségének tulajdonította, hogy Szolnokot Cusaninak október 20-ikán valóban feladták.[14]

Ezzel a császáriaknak szabad lett az útjok Erdély felé s most már remélték, hogy félesztendő alatt leverhetik a magyarokat. A következés megmutatta, hogy helyesen számítottak. «Szegény magyarok! — sóhajtott *Palmes* bécsi angol követ,[15] a ki kormánya nevében ismételten előterjesztést tett érdekökben az udvarnál.[16] — Megérdemlik a részvétet s én a szabadságot annyira szeretem, hogy mindent elkövetek érdekökben; de szerény véleményem szerint hiában reménykednek, hogy ezzel az udvarral tárgyalhatnak.» *Urbich* bécsi orosz követ ugyan felbíztatta Rákóczit, hogy a czár segítségével megkapja Erdélyt vagy az annak megfelelő területet, de, a bécsi miniszterek szerint, a czár megnyugtatta őket, hogy esze ágában sincs ellenökre tenni valamit, csak a jó szomszédság fejében ajánlja fel közbenjárását. Rossz értesülésökben bízva, a szerencsétlen magyarok nem tudják magukat mire elhatározni, miközben a császáriak

[12] Október 18. Arch. R. III. 186.

[13] Október 20. Károlyi-lt.

[14] Október 22., 24. Károlyi-lt. Esterházy Antal levele Károlyihoz október 21. U. o. A pusztára hallatszott lövések szerinte a Te Deum laudamust jelentik. Szalay, Rákóczi bujd. 12. V. ö. november 3. Arch. R. III. 188. Wagner, Vita Josephi, 400.

[15] November 8. Fiedler, II. 124.

[16] Október 4., II. U. o. II. 123.

előrenyomúlnak. Az angol követ szerint már talán a kegyelem kérésével is elkéstek. Patakról *Ottlyk* főudvarmester még Szolnok bevétele előtt Munkácsra küldte *Kerczel* András udvari biztost, hogy «egyengesse az Úr útját, mint Szent János».[17] Mikor a fejedelem 24-ikén Ungvárról Bercsényivel átment Munkácsra,[18] már ott találta udvara többi részét hintaival s málháival együtt.[19]

Másnap onnan indította *Bercsényit* Skolje felé Sieniavszkához; «ha tudnám, hogy rosszat nem okozna — írta keserűen,[20] — fölszentelném bajúszomat, fölvenném még a plundrát és kevesedmagammal hamarább véghez vinném a dolgot». Mert «úgy vette észre,[21] hogy emberei teljességgel elaludtak». Klementnek, poroszországi ügyvivőjének írt újabb utasításaiban is elösmerte,[22] hogy a szerencse mind jobban elfordúl tőlük. Ők őszintén akarják a kibékülést, a melynek elmulasztása miatt a felelősség Ausztriát terheli. Helyzetöket a porosz király előtt ne titkolja; de figyelmeztesse, hogy a török segítségtől azért tartózkodtak, mert bíztak a hollandusoknak, különösen az angol királynőnek igéretében, hogy befoglalják őket az általános békébe; s bíznak a czárban, kinek jóakarata nem okozhat nyugtalanságot a szövetségeseknek. A fejedelem politikáját a nyugodt lelkiösmeret támogatja. Október vége felé, Bercsényi hívására, maga is *átrándúlt Lengyelországba «egy bizonyos konferenczia végett»*. Ennek megállapodásait, részvevőit és helyét nem ösmerjük; de alkalmasint Skoljeban, Sieniavszkijéknál állapodtak meg abban, hogy a czárhoz és a lengyel királyhoz Bercsényi mielőbb elmenjen s tárgyaljon Baluze-zel is, kinek az az elve, hogy a szeretet az énen kezdődik.

A fejedelem még visszasietett Munkácsra, de november 2-ikán már Ungváron termett.[23] Ott várta meg a beteg Bercsényit s

[17] Október 13. Tört. Tár, 1883. 396.

[18] Október 24. Ungvárról írta Károlyinak, hogy éppen odaindúl. Károlyi-lt.

[19] Rákóczi eml. 283.

[20] Károlyi-lt. és Szalay, Rákóczi bujd. 12.

[21] Október 22. Arch. R. III. 188.

[22] Október 23. Fiedler, II. 131. Tört. Tár, 1882. 163.

[23] November 2., 3. Károlyi-lt. és Arch. R. III. 188.

odarendelte Károlyit,[24] a kit figyelmeztetett,[25] hogy Pozsonyba hiába küldenének békekövetet, onnan ijesztő hírnél egyebet nem várhatnak; boldogulásunk Északtól függ. De a Nyugattól sem szakadhatott el. Klement azzal vígasztalta *Torcyt*, hogy Érsekújvár feladásával a fejedelem nem vesztette el bátorságát[26] s ez igaz volt; de annál inkább elvesztették fejöket a kuruczok. Szentpéteri, Sőtér, Kókai, Charrière együtt voltak «tévelygő juhok módjára» s katonáikkal nem egyszer megesett, hogy egymást labanczoknak nézték s vágták. A mindennel rakott földön mindnyájan éhség miatt panaszkodtak, még Esterházyék is Sárospatakon; holott a mennyien voltak, az egy Szerencs is eltarthatta volna őket. Perényi Miklós egri parancsnok levelei végső kétségbeesésről tanúskodtak.[27] *Béri Balogh* Ádámot, a ki Palocsay megbetegedése után hónapig még a Bakonyba szorúlva is dicsőségesen harczolt, október 29-ikén a császáriak legyőzték s elfogták Vörösmarton, Mohácstól délre, a hol a Dunán átkelni akart.[28] A vitéz brigadéros, a népdalok hőse még az eszéki börtönben, bilincsei közt is megmondta, hogy sem élve, sem halva nem szakíthatják ki lelkéből Rákóczit; s boldognak vallotta magát, hogy még két nappal előbb is levágott mindenkit, a ki a labanczokhoz átállást emlegette.[29]

Ekkor érte az országot az a nagy meglepetés, hogy a király végre valahára magyar embert állított hadainak élére.

Gróf *Pálffy* János 1710. november 10-ikén mint a magyarországi hadak teljes hatalmú főparancsnoka érkezett Pestre. Másnap onnan intette báró Perényi Miklós egri várparancsnokot, hogy ne folytassa Rákóczi mellett való keménykedését és megátalkodását, hanem adja fel a várat és esküdjék hűséget törvény és természet szerint való királyának.[30] 14-ikén megintette

24 November 3. Károlyi-lt.

25 Nov. 5. Rákóczi bujd. 13. Arch. III. 190.

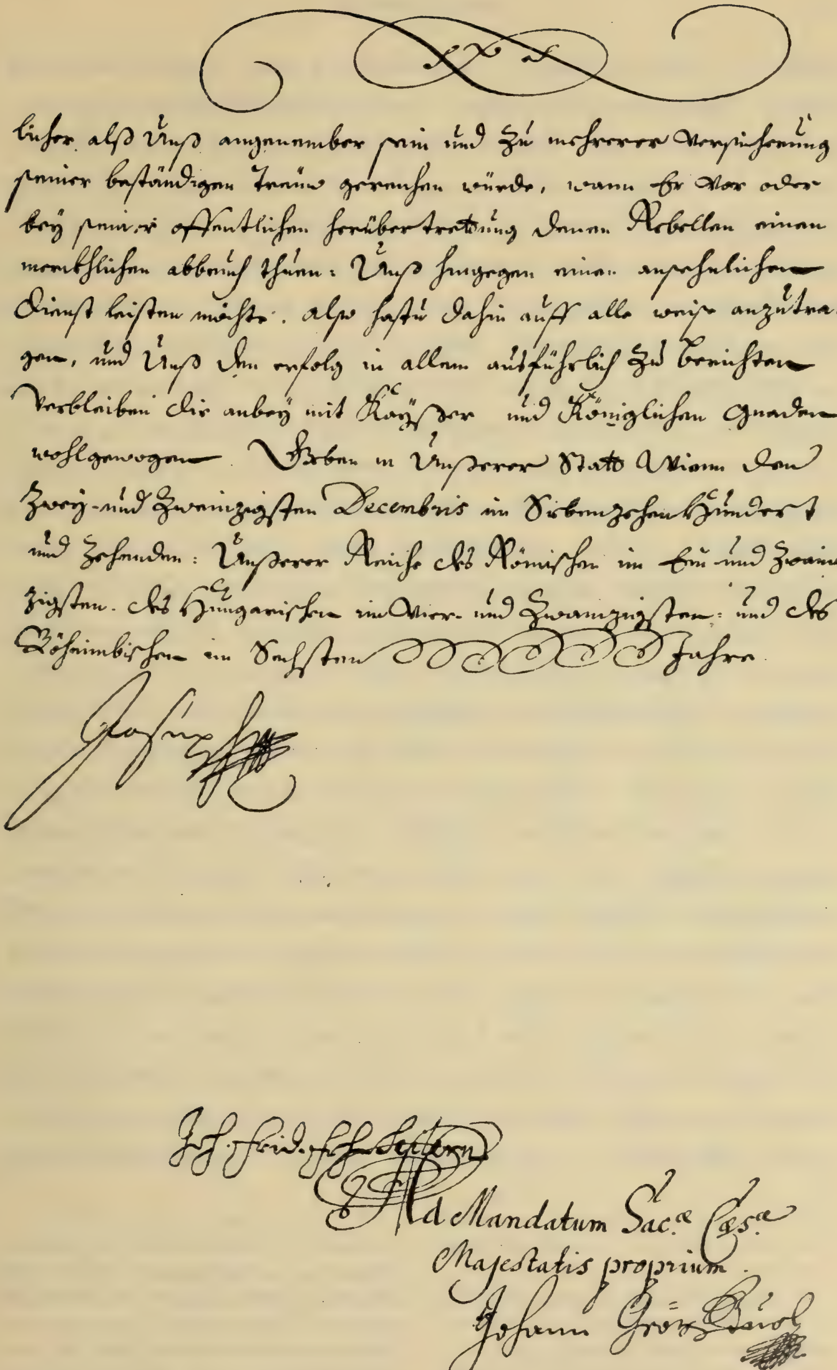
26 Deczember 10. Fiedler, II. 186.

27 November 3. Arch. R. III. 190. Szalay, Rákóczi bujd. 13.

28 November 11. Szalay, 15. Deczember 12. Arch. R. III. 205. Rónai Horváth, Hadi Krónika, 382–3. Wagner, Vita Josephi, 402–3. Thaly az Ország Tükrében, 1865. II. sz.

29 Wagner, id. h. 404.

30 Pálffy Perényihez nov. 11. Károlyi-lt.

liches, als Uns angenember sein und zu mehrerer Versicherung seiner beständigen Treue gereichen würde, wann Er vor oder bey seiner offentlichen herübertrettung denen Rebellen einen merklichen abbruch thuen: Uns hingegen einen ansehnlichen Dienst leisten möchte. Also hast du dahin auf alle weise anzutragen, und Uns den erfolg in allem ausführlich zu berichten. Verbleiben dir anbey mit Kay. und Königlichen Gnaden wohlgewogen. Geben in Unserer Statt Wienn den Drey- und Zwanzigsten Decembris im Siebenzehenhundert und Zehenden: Unserer Reiche des Römischen im Ein- und Zwanzigsten, des Hungarischen im Vier- und Zwanzigsten: und des Böheimbischen im Sechsten Jahre.

Joseph

Joh. Fried. Gr. v. Seilern

Ad Mandatum Sac.ae Caes.ae Majestatis proprium.
Johann Georg Buol

45. A GR. PÁLFFY JÁNOSNAK ADOTT MEGHATALMAZÁS ZÁRADÉKA.

azokat a vármegyéket is, a melyek a mai napig is Rákóczi mellett fegyverkeznek, holott «a fegyverviselő kuruczság, már a Dunántúl Balogh Ádám kézbeesése után egészen, a Dunán innét s a Tiszán túl levők is naponkint harminczan, negyvenen, sőt zászlóstúl is jönnek az ő felsége hívségére».[31] Debreczentől mindjárt 50,000 frtot is követelt hódolat fejében; de bosszantotta, hogy a vármegyék s városok nem siettek hódolatukkal.[32] Valamennyinél fontosabb volt *Károlyi* Sándorhoz november 14-ikén intézett atyai intése.[33] «Tapasztalhatta — úgymond — édes hazánknak romlásával s magának nagy kárával, mit teszen a kecsegtető, emberek elméjét vesztegető és szíveket hódító nagy igéretek s reménységek alatt összefújt hamis híreknek az ő kimenetelök. Tudom, mindezeket mint okos úri ember penetrálja; de viszont, mint jó politikusnak dolmánya ingének titkait nem tudja, hanem magányosan síratja, mint jó hazafia, magyarságának és magyar hazánknak megestét szívének belső kamarájában.» Vígasztalására szolgálhat és tetszhetik Károlyinak, hogy a császár és koronás király őt nevezte ki teljes hatalmú főparancsnoknak. Válogatott szavakban kérte, térjen vissza a király hűségére; becsülete meglesz, jószágai, úri hivatalai, tisztjei megmaradnak s ha más állapotban akar szolgálni, becsülettel alkalmazzák. Küldje hozzá meghatalmazott emberét. «Avval beszélhetek de ore ad os és mindent végezhetek, konkludálhatok is, ha annak is olyan plenipotentiája lészen kegyelmedtől, mint nekem császár és koronás király kegyelmes urunktól, ő felségétől vagyon; s ha kegyelmed is úgy akarja szekundálni maga szerencséjét mint én, bona et christiana fide et cavalerica parola offerálom, — nyugodtabb elmével fog alhatni és nem

[31] Pálffy Szabolcshoz 14-ikén a Károlyi-levéltárban.

[32] Sürgető levelei Debreczenhez és külön a hajdúvárosokhoz november 20., Szabolcshoz 30-ikán. U. o.

[33] November 14. Károlyi-lt. Nagyrészt szószerint megegyez vele az a levél, a melyet Pulay, Pálffy titkára, a szatmári békéről szóló munkájában november 17-iki keltezéssel közöl. (Károlyi önéletírása, II. 198—201.) Kétségtelen, hogy egy és ugyanazon levél változatát adta. Én természetesen az eredeti, hiteles szöveghez ragaszkodom.

fog átkot fejére édes gyermekeitől várhatni . . . Si bonum et verum civem patriae se profitetur: vegye ezen atyai intésemet; consulat et patriae et sibi bene. Ferrum dum calet, ad cudendum valet: addig kell ütni a vasat, a míg meleg.»

Ebből kitetszik, hogy Pálffy nem a Rákóczi, hanem a Károlyi teljes hatalmú emberével, de nemcsak Károlyi, hanem a haza érdekeiről is akart tárgyalni.[34] A fejedelem, a ki Ungvárról november 10-ikén Munkácsra költözött át, 15-ikén «konfuzióval teljes dolgaik» megbeszélésére különben is magához hítta Károlyit;[35] a ki azonban Pálffy levelével nem ment menten hozzá,[36] és az aznap Munkácsra szintén megérkezett Bercsényihez,[37] mert a fejedelemnek egy hét múlva ismételnie kellett a meghívást. Egyébiránt olyan «villámlás» jutott eszébe, hogy jó volna, ha Károlyi a rácz hadifoglyok szabadúlásának ürügye alatt találkoznék Pálffyval; előbb azonban keresse föl őt Munkácson, mert személyesen egy óra alatt többet végezhetnek szóval, mint egy hét alatt írásban.[38] Dobronyig kocsit is küldött eléje, hogy gyorsabban járjon; így a találkozás már 25-ike táján megtörtént. A fejedelem úgy tudta, hogy Pálffy ezalatt Ónodig nyomúlt. Arra kérte tehát Károlyit, ki Pálffyt közelebbről ismerte, figyelmeztesse őt, hogy «dicsőségére válnék, ha a magyar háborút örvendetesebb és gyorsabban czélhoz vezető eszközökkel fejezné be, mint a hogy azt fegyver által remélhetni». Már csak a tél szigorúsága következtében is czélszerű volna fegyverszünetet kötni; ezalatt megkezdhetnék a békealkudozásokat, a melyek az eddigieknél szerencsésebben végződhetnek. Károlyi megírván, megmutatta a fejedelemnek levelét,[39] s azt Baranyi Mihálylyal titkon Pálffyhoz küldte,[40] maga pedig visszament

34 Pulay (Károlyi önéletírása, II. 200.) szerint úgy áll a levélben: «ha kigyelmednek is olyan plenipotentiája talál lenni.» Az eredetiben: «ha annak is olyan plenipotentiája leszen kegyelmedtől.» Ez óriási különbség.

35 Arch. R. III. 191. Erre czéloz Pulay, id. h. II. 197.

36 Mint a hogy Pulay írja id. h. II. 201. Hogy már előbb akart menni, azt a 198. lapon említi.

37 Arch. R. III. 191.

38 November 23. Károlyi-lt.

39 Rákóczi eml. 284—5.

40 Pulay, Károlyinál, II. 208. Baranyi Mihályt említi Komáromy deczember 4-ikén. Károlyi-lt.

a táborba. Azt az írást, a miről akkor beszélgettek, t. i. a bővebb követi utasítást, a fejedelem csak 29-ikén, levélben küldte meg neki.[41]

Időközben maga ügyelt Munkács éléstárainak megtöltésére. Valóban, ilyen kicsiségekkel is neki magának kellett vesződnie. Színek alá hordatta a zsákokat, szétosztotta a szekereket, a kirendelt hajdúkkal melyik hozza be a tűzi és az épületfát, melyik a szénát, szalmát. Már az első napokban berakatott 12,000 köböl élést s gondolkodott a még hiányzó zab, árpa és szalma szállításáról, a miben különösen Biharvármegye akadékoskodott. De a fejedelem megmondta, hogy inkább saját lakóházaiba is gabonát rakat, de szorít helyet az élelemnek; hiszen a Munkács városában nem szűnő pestis miatt ő maga úgyis kénytelen lesz az új sáncz valamelyik kunyhójába költözködni.[42] A sáncz barakjai alig fogadhatták be a menekülőket. Csatavesztés után érkezett hozzá *Esterházy* Antal is.[43] Viard egyik tábornoka, *Laucken,* Tokaj elfoglalása után, november 10-ikén reggel 8—9 közt Liszkánál Esterházy mezei hadát meglepte s egy kis puskázás után visszanyomta. Charrière két-három ezreddel nem tudta feltartóztatni, de legalább fedezte a visszavonulást s így hátán hozta az ellenséget Patakra. Esterházy a nemes ifjakkal átkelt Kispatakra s a sarkában levő ellenség elől felszedette a Bodrog hídját. Mindössze 80—90 ember esett el, s Esterházy Ujlak és Nagymihály felé vonúlt vissza.[44] Sárospatakot elvesztvén, a fejedelem legalább Eger várát akarta megmenteni s Palocsay Györgynek parancsot adott, hogy Nánásról lovas és gyalog hadaival és «bizonyos számú mostan érkezett arnótságokkal oda siessen».[45] Pálffy éppen Palocsay fölhívása napján, 11-ikén szólította megadásra Perényi Miklós egri parancs-

[41] Munkácsról, november 29. Arch. R. III. 203.

[42] November 22. Arch. R. III. 195.

[43] November 18. Károlyi-lt.

[44] Rákóczi eml. 283. Esterházy levele a fejedelemhez november 10. Károlyi-lt. Pálffy november 24-iki kiáltványa 400-ra teszi az elesettek számát. U. o.

[45] Palocsay pátense a városokhoz és falvakhoz november 11. U. o.

nokot,[46] s a tagadó feleletre 22-ikén megkezdte a vár bombázását. «Eleitől fogvást mindenkor tapasztaltátok — írta akkor a környéken lakó falusiakhoz,[47] — hogy Rákóczinak és hozzátartozandóinak hitegetése csak vakítás volt; mert törökkel, tatárral, muszkával, svékussal, lengyellel s tudja Isten, minemű nemzetekkel rémítette a köznépet; eddig bizony Indiából is elérkezhetett volna; de kitetszik, hogy minden dolga tökéletlenség. A töröknek császár és koronás királyunkkal békessége van; bizony, az arnótot föltámadni nem engedi; azért se ezt, sem pedig több ilyen hazugságait magatokkal el ne hitessétek.» Rákóczi, Bercsényi, Károlyi — Pálffynak a tiszántúliakhoz intézett kiáltványa szerint[48] — Lengyelország szélére veszik magukat, követőik pedig felesen elállnak tőlük s gazdálkodni kezdenek. Mindamellett nem térnek vissza a király hűségére, nem jelentkeznek eskütételre, hanem újabb alkalomra várnak. Ha módjuk lenne benne, újból fegyvert fognának a kurucz ellenség mellett törvény és természet szerint való királyuk ellen. Pálffy kegyelmet hirdetett a megtérő tiszántúliaknak, de német, magyar és rácz hadakkal fenyegette a késlekedőket.

A fejedelem tudta, hogy a már is két lábnyi hóban s az eleség fogyatékossága miatt az ellenség sem mozoghat könnyen. De ragaszkodott ahhoz a tervéhez, hogy lovasságát egy hadtestbe vonván össze, még egyszer átkel a Tiszán «az áldott Nyírségbe», elvágja az ellenséget minden eleségtől s a népet újból föllelkesíti. S hogy ezt megteheti, abban a pillanatban is hitte, mikor húsz katona sem volt mellette s mikor a menekülők «sáska-tábora», a helyett, hogy a csatatérre követné, 17-ikén az ő rákosi majorját is fölverte, asztagait csépelte és «orra előtt» fosztogatott.[49]

Mindenre elszánt embereket akart maga körűl látni; szerette volna tehát «lerázni nyakáról» a feleséges tábornokokat, a kik

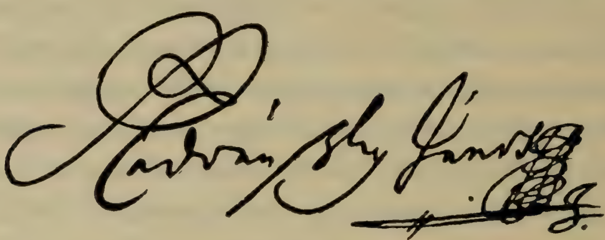
46 Perényi jelentése november 24. a fejedelemhez. Károlyi-lt.

47 Palocsay említett elfogott pátensére írva november 24. U. o.

48 Pálffy pátense Pestről, november 24. Károlyi-lt.

49 Rákóczi Károlyihoz november 12. U. o.

csak magukról és családjukról gondoskodtak. Gróf *Forgách* Simon tábornagyot tehát november 16-ikán szabadon bocsátotta munkácsi fogságából.[50] József király hűségére úgy sem térhetvén vissza, megengedte neki, hogy feleségével, fiával, régi szolgáival, paripáival, hintaival, társzekereivel, családi okirataival és ékszereivel kiköltözhessék Lengyelországba. Forgách azonban még januáriusban is vele maradt.[51] Hasonló engedelmet adott gróf *Esterházy* Antalnénak, ki cselédeivel Szent István napja óta a régi bástyakertben lakott.[52] Csáky Mihály, Petrőczy István, Teleki Mihály, Hellenbach, Radvánszky, Keczer, a Peré-

46. RADVÁNSZKY JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

nyiek stb., még idején kibújdostak.[53] Nem helyeselte *Palocsay* Györgynek «szerelemtől indíttatott veszedelmes szándékát», hogy t. i. álruhában menjen be jegyeséhez, gróf Forgách Juliánnához, Bottyán özvegyéhez.[54] Szentpétery brigadérost, Kókai és Sőtér ezredeseket, a kiket mindenféle kéréseikkel 22-ikén fogadott, azonnal visszaküldte a táborba.[55] Az egrieknek is megizente,[56] hogy ne féljenek oly nagyon az ellenség bombáitól; ahogy a

50 Rákóczi eml. 284. Ezt a tábornagy folyamodására tette. Thaly, Tanulm. 256.

51 Károlyiné 1711 jan. 9. Károlyi-lt.

52 Arch. R. III. 524. A fejedelem november 18. írja, hogy Antal úr is Munkácsra érkezett. Károlyi-lt. Neki deczember 16-ikán nem adott engedelmet a kibujdosásra. Arch. R. III. 324. Emlékiratában tehát (284. l.) tévedt, hogy Forgáchcsal egyidőben engedte kimenni.

53 Thaly, id. h. 256.

54 November 22. Arch. R. III. 197—7. November 18-iki levelében félt, hogy megbóditja Palocsay szívét a szeretet. Ha parasztruhában bemegy Egerbe, rajta veszthet, az ellenség elfoghatja, s úgy bánhatik vele, mint Barbéziers franczia tábornokkal, a ki Bajorországba parasztköntösben akarván menni, elfogták s mint kémet majdnem fölakasztották. «Azért, hacsak meglehet, jobb csendesebb időt várni a szeretetre.» (Károlyi-lt.)

55 Arch. R. III. 194.

56 U. o. III. 196.

tapló sem fog tüzet minden aczélütés után, a város sem gyúl ki minden lövésre. Látja,[57] jobb szeretné Perényi, ha — mint Kisvárdát — a várat tökkel bombáznák, nem olyan vastag cserepű vasfazekakkal. Attól pedig eltiltotta, hogy Pálffytól fegyverszünetet kérjen. Kassa parancsnokát, *Esterházy* Dánielt, új részletes utasításokkal látta el s Varannó és Parnó közt a lengyelországi összeköttetések fentartására három ezreddel *Ebeczky* István brigadérost és Sztárára Charrièret rendelte.[58] A Bodrogközt Sennyei Ferencz brigadérosnak, a Tisza középső szakaszát Károlyinak kell vala védenie.[59] Azonban a hadak egy részének föladata nem is annyira a harczolás volt, mint az adóhátralék behajtása.

A császáriak közt híre terjedt, hogy a fejedelem országgyűlést tartott Ecseden, s téli beszállásolással fenyegették Debreczen városát, mivel erről nem értesítette a váradi parancsnokot.[60] Pedig a fejedelem állandóan Munkácson tartózkodott, a hol Bercsényi száztagú követségének fölszereléséről és arról gondoskodott, hogy a lengyelországi követség költségeit részben a jaraszlói uradalom bérletéből fedezze.[61] Megírta a megbízólevelet Bercsényi számára II. Ágost lengyel királyhoz és november 20-ikán útnak indította Bercsényit és kíséretét. A kíséretben volt dr. *Lang* is, a fejedelem udvari orvosa, mert a főtábornok nagybetegen indúlt el a lengyel-orosz követségre. «Ha meg nem halok, semmit sem múlasztok el» írta a fejedelemhez november 21-ikén. Még aznap átkelt a Vereczkei-hágón s késő éjszaka pihent meg az első lengyel faluban.[62] Sohasem látta többé hazáját, a melynek történetébe mindörökre beírta a nevét. Százkilenczvenhat esztendő múlva mint halott tért vissza Magyarországba.

57 November 29. Arch. R. III. 203.
58 November 20. U. o. III. 308., 312—3.
59 U. o. III. 311.
60 Komáromy György Károlyihoz november 25. Károlyi-lt.
61 Nov. 16., 18. Arch. R. III. 546., 548.
62 Bercsényi a fejedelemhez november 21., 22. U. o. VI. 611—2. Rosszúl emlékezett tehát a fejedelem (Eml. 284.), hogy 26-ikán kelt át a határon. Szalay (Rákóczi bujd. 13.) még jobban tévedt, hogy ez október 26. történt volna.

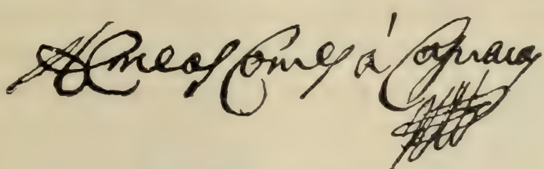
Miközben Bercsényi az északi hatalmak segítségét kereste, a magára maradt fejedelem nyugodt megfontolás tárgyává tette, egy teljes hatalmú magyar császári főparancsnoktól mi jót remélhet a nemzet kibékítése, igazságos kívánságainak teljesítése tekintetében. Gondolatait írásba foglalta vagy foglaltatta «*Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése*» czímmel s azt november 29-ikén elküldte Károlyinak, hogy Pálffyhoz írandó levelében ne tegyen róla említést, de valamely alakban, mint névtelen röpiratot közölje vele s küldötte is annak szellemében beszéljen Pálffyval.[63]

Az elmélkedés szerint [64] Isten a nemzetet mindenkor megszabadította ellenségeitől. A német igája ellen sokszor feltámasztotta, hogy ezzel is élénkebbé tegye a nemzetnek a szabadság iránt való állhatatos szeretetét; de mivel a nemzetnek egy része mindig hű maradt a némethez, ez sohasem tekinthette a hazát fegyverrel meghódított országnak. A nemzet a szabadságot mostani vezére alatt közelítette meg legjobban. Egy idő óta sorsa hanyatlani, reménysége hűlni látszik; de a homályban is feltűnik a boldogulás útja. Ime, Isten az ellenség fegyverének kormányát egy magyar ember kezébe adta olyankor, a mikor az idegenek már a nemzet végromlására törekedtek. Meg kell vizsgálniok, mi jó következhetik ebből a nemzetre? Minden magyar tudja, hogy a Habsburgház a magyart örökös jobbágyává akarja tenni. Házasságok kötésével kezdte, czímek, jószágok osztogatásával, csalárdsággal, üldözéssel, kegyetlenséggel folytatta. Szabadsága kincsét: a szabad királyválasztást és az arany bullát vérpadok állításával, ijesztgetésekkel vette el. Most is azt hitte, a nemzetet fegyverrel hódíthatja meg. Csalódását a régieknél is nagyobb kegyetlenségekkel bosszúlja meg. Már is fölállított Pozsonyban egy törvényszéket, melyben mindenki igazolni tartozik, miért nem tért vissza a hűségre mindjárt a kegyelem első kihirdetésekor? A neoacquisticum jogát tehát, a

63 Arch. R. III. 203.
64 Közölve u. o. 198—202. és Károlyi önéletírása, II. 209—217.

melyet azelőtt csak a töröktől visszahódított területekre korlátolt, most az egész országra kiterjeszti s kérdésessé teszi mindenkinek a vagyonát. És a nemzeti hadjárat tisztjeit ki menti meg a hóhér kezétől?

A mostani császári fővezér igaz magyar, a ki hitét megtartja; de meddig tartják meg őt s utódja teljesíti-e igéretét? Hiszen Caprarának Munkács föladásakor tett igéreteit Caraffa sem teljesítette, Caraffa igéreteit pedig Kollonics semmisítette meg. A bécsi udvar a fegyver letétele s az örökös királyság fentartása mellett arra törekszik, hogy az országot a fegyver jogán vesse birodalma alá és azt — maholnap a fiúágon kihalván — leányaival német kézre juttassa, vagy legalább, a mos-

47. GRÓF CAPRARA NÉVALÁÍRÁSA.

tani császár halála után, öcscse (Károly spanyol pártkirály) távollétében kegyetlen minisztereinek kormányára bízza. Tudják, kik azok a császárpárti igaz magyarok, kik a pozsonyi ország-gyűlés együttartásával s más módon fáradoznak a nemzet megmentésén; de a bécsiek csak azért nem űzik szét az ország-gyűlést, hogy fegyvereik győzedelmével az újonnan épitendő mészárszékek közt pecsételhessék meg azokat a törvényczikkelyeket, a melyek nemzetünket örökösen végső rabságra és az Ausztriai Ház, sőt Isten tudja micsoda német fejedelem keze alá juttatják. *Ennek a hadakozásnak tehát csak ünnepies békekötéssel szabad végződnie;* s igaz magyarnak, jó keresztények rajta kell lennie, hogy a hadakozást az általános békességig vagy a mostani császár haláláig elnyújtsák. Ezzel nem akarják veszedelembe ejteni a nagy dologra kiszemelt Pálffyt s oly nagy úri személytől nem kivánnak hitetlenséget, árúlást. De mivel bizonyos, hogy nemzete veszedelmére nem kötelezte le magát,

saját indúlatjából kell módokat keresnie a kibontakozásra. Be kell látnia, hogy szegényt és gazdagot nem haszonlesés, kincsgyűjtés bir a kénytelen hadakozás folytatására, vagy éppen a bújdosásra, hanem a közel jövendő. Hiszen a külföldi segítség épp olyan változást okozhat, mint a fiút nem remélhető császár halála. Akkor legalább ne mondhassák, hogy az egész nemzet egyetértett abban, a mit egy megijesztett kisebbségtől kicsikarnak.

Ezt az elmélkedést, a mely átlátszó tisztaságban mutatja *Rákóczi politikáját*, valósággal kiegészíti és megmagyarázza a fejedelemnek az a levele, a melyet ugyanaznap az Eger vára sorsán aggódó báró *Perényi* Miklóshoz intézett.[65] «Boldog Isten! — riadt reá szent haraggal. — Lehet-e még hazánknak oly szerencsétlenségre jutnia, hogy oly régi, az idegen nemzet által letapodtatott, s a mostani ügyünk szerencséjével fölemelt familiájú fiai is kíméljék véröket oly nevezetes bástyái oltalmazásától?!» A bomba cserepeit, gödreit méreti; attól fél, olyan mélyen mennek a földbe, hogy az egri patkányokat és egereket megölik? Mert idáig még egy bolthajtást sem törtek be s nem öltek meg oly sok embert, hogy feladásra kellene gondolni. Tudja, hogy 1704-ben Zinzendorf is a vízhiányt említette a feladás okául; de ha a császár tudta volna, mennyi vize volt s mely ok nélkül kapitulált, bizonyára felakasztatta volna. Pálffy nem hozathat Budáról annyi ágyút, a mennyi ellen Eger magát nem oltalmazhatná; s a mennyit egy téli rövid nap lelő, Perényi kétannyit újraépíthet éjszaka. Vegye hát észre magát; gondolja meg, hogy ha idegen vagy magyar had meg nem segítheti is, hite és magyarsága szerint köteles a vár megtartására, oltalmazására mindaddig, a míg lehet. De reménysége lehet mind a kettőhöz, tehát még inkább kell teljesítenie kötelességét. Ha teljesíti, hiába fenyegeti Pálffy a hadi törvénynyel. Csak a német törvényt húzhatja rá, a mely igazságtalan kegyetlenségekből és

[65] November 29. Arch. R. III. 313—317.

48. EGER.

szabadosan uralkodó akaratból szokott állani. Nemcsak Perényit, hanem az egész nemzetet ilyen törvény alá akarják vetni. Jobb volna hát, ha vitézeivel együtt Magyarország bástyája oltalmában magát dicsőséges halálra szánná el. Ha Eger várát feladja, Isten előtt kell számolnia a hazának abból következő romlásáért.

Azonban Isten nem erősítette meg, a hogy Rákóczi kérte, Perényi habozó szívét, hazánk boldogúlásában meghűlt reménységét. Már másnap feladta a várat. 20,000 zsák gabona, 20,000 zsák liszt és tömérdek hadiszer kerűlt az osztrákok kezére, kik most még könnyebben folytathatták a háborút. S akarták is folytatni mindazok a bécsiek, a kiknek érdekében állt, hogy fegyverrel győzzék le a magyarokat s megszerezzék elkobzott javaikat. A bécsi angol követ csodálkozott, hogy a magyarok még sem sietnek elfogadni a bécsi udvar kedvező feltételeit.[66] A fejedelem arra az álhírre, hogy Erdélyből a botfalvi hágón át 3000 császári tört Máramarosra,[67] Munkácsról deczember 5-kén Károlyi táborába indúlt.[68] Ott kellett eldőlnie, folytassák-e a háborút, vagy békét kössenek. Sokat egyikben sem bízhattak.

66 Palmes deczember 10., 13. Fiedler, II. 124—5.

67 Deczember 3. Károlyi-lt. «Ez, ha igaz, valóban nagy rossz» írta a fejedelem. Ez az a hír, a melyet 4-iki levelében említ, de a melyet Bercsényihez ugyanaznap írt levelében (Arch. R. VI. 624.) s 12-ikén bővebben is (U. o. III. 205.) ő maga megczáfolt.

68 Útiterve deczember 3. és 4. U. o. 204. A november 30. és deczember 3. közti időről Rákóczitól nem ösmerek levelet. Emlékirata (285. l.) és önéletrajza (193. l.) szerint ez idő alatt kiment Lengyelországba, Skoliera és Drohobiczára. Ezt megerősíteni látszik, hogy deczember 2—7. közt a szorgalmas tudósító, Bercsényi sem írt hozzá levelet Skoliéból. Négy nap azonban tüzes, váltott lovakkal is túlságosan rövid idő arra, hogy ezt a kirándulást a fejedelem megtehette volna, s Munkácson néhány napig még pihenve is, deczember 5-ikén induljon a táborba. Skoliéba pedig nem vihette eléje Károlyi Pálffy válaszát, mert Pálffy a neki tulajdonított válaszhoz hasonlót csak deczember 17-ikén izent, Károlyi pedig ezekben a napokban állandóan Kisvárdán tartózkodott. A fejedelem ezt a kirándulást csak a következő 1711. év elején, januáriusban tette meg; elbeszélése tehát akkorra tartozik,

XII.

RÁKÓCZI, KÁROLYI, PALFFY.

— 1710 deczember. —

DECZEMBER 5-én este érkezett a fejedelem a beregi Vámosatyára[1] s másnap ott hallotta és onnan értesítette Bercsényit és Károlyit, hogy *Perényi* föladta Eger várát.[2] Beregvármegyéből délfelé a Tisza bácsaranyosi révén kelt át Szabolcsba, hol Károlyinak előre küldött székelyei vártak reá.[3] Éjszakai szállásra és pár napi tartózkodásra Kisvárdára kísérték, a melyről egy hete tréfálkozva írta, hogy tökkel bombázták.[4] Házigazdája *Károlyi* volt, a ki már előbb [5] figyelmeztette feleségét, hogy «Várdában a bor igen is elkel, kivált ha én is, urunk is itt lehetünk».[6] Másnap a fejedelem onnan küldte báró *Vojnovics*ot II. Ágost királyhoz, hogy az ott levő Brennerrel együtt tegyen neki előterjesztést az ország szorongatott helyzetéről.[7] Mondja meg, hogy a császár a béke igazságos föltételeit félredobva, a nemzetet halálra keresi; de ő tábornokaival és tisztjeivel együtt inkább kibujdosik, mint hogy igába hajtsa a fejét. Némelyek a Thökölynek kijelölt kisázsiai gyarmatokba, mások Moldvába

1 Levele Esterházy Antalhoz. Arch. R. III. 317—9.

2 Deczember 6. Károlyi-lt. A Bercsényihez írt levelet 12-ikén említi. Arch. R. III. 264. Rákóczi szerint (Eml. 286.) az odamenekült kanonokok vesztegették meg Réthey Ferencz alkapitányt a feladásra; ennek részleteiről Perényi jelentése alapján bőven ír deczember 12-iki levelében. Arch. R. III. 205—7.

3 Legalább így rendelte 4-ikén U. o. 204.

4 November 29. U. o. 203.

5 November 30. Károlyi-lt.

6 Alkalmasint ott volt Károlyiné is, ki Szentmártonból november 23. ezt írta urának: «Ezután is én sem a fejedelem resolutiójától várok, hanem a kegyelmedétől, édesem; a mikor a' meglesz, én is tudom magamat alkalmaztatni. A mi pedig illeti urunkkal való dolgot, ha az én nevemnek kell benne forgani, követet nem küldök, hanem mikor kegyelmed maga részéről resolválja, magam megyek. Tudom, nem lesz oly messze, hogy fel ne találhassam; s ha szóval alkalmatlan leszek is instantiánknak megbeszélésére, írásba tétetem s úgy is beadom; ha felel, én is felelek, a mit tudok». (Károlyi-lt.)

7 Vojnovics utasítása deczember 7-ikéről. Archiv für öst. Gesch. XLIV. 508—510.

vagy Oláhországba akarnak kibujdosni, de legszívesebben nem a töröknek, hanem neki és a czárnak szeretnék felajánlani szolgálataikat. Kéri tehát, tudassa, mennyi magyart s mi módon fogadna be hadseregébe s küldjön valakit, a ki ebben az ügyben velök tárgyaljon. Ha ajánlatukat visszautasítja, a törökök a kibujdosókat kétségkívül a svédek erejének növelésére alkalmaznák. De a király tudtára adhatja a bécsi udvarnak, hogy az igáját kerülő magyarok mégis szívesebben katonásodnak a vele barátságban élő lengyelek, mint az ellenséges törökök hadában. A követ ne titkolja a király előtt, hogy az ellenség mindenütt ura a harczmezőknek, de a várakban még tarthatják magukat. Ha kérdi, mondja meg, hogy az annyiszor fölajánlott békét azért utasítják vissza, mert a császár mindig megtagadta a béke biztosítását s egy nem elég szabad és nem független országgyűlés elé utasította a sérelemnek orvoslását; a javaikra áhítozó minisztérium most is inkább leigázni, mint megbékíteni akarja a nemzetet. Ha azt kérdi, Rákóczi és Bercsényi miként akarnak gondoskodni a maguk biztonságáról, mondja meg, csak annyit tud, hogy Bercsényi föladata az orosz-svéd béke előmozdítása, s hogy a fejedelem, mint lengyel honosított és jaraszlói földesúr, valószínűleg a király pártfogása alá kíván helyezkedni; de tudja, hogy készebb Munkács várába zárkózni s azt végső kimerülésig védelmezni, mint kibujdosni.

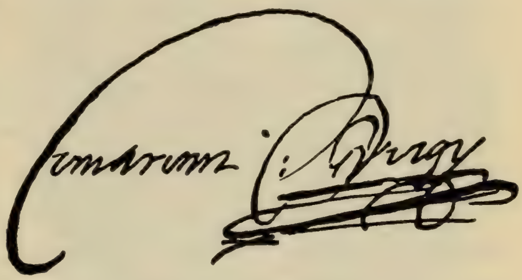
Pálffy éppen ekkor küldte Kisvárdára *Baranyi* Mihályt azzal a parancscsal, hogy Károlyi válaszát is megvigye neki. «Úgy látom — írta Komáromi Csipkés György bihari alispán és debreczeni bíró [8] — Isten fogja szekundálni excellentiád (Károlyi) szándékát és ő excellentiájában (Pálffyban) is megforr a magyar vér». A fejedelem beleegyezésével adott válaszszal deczember 11-ikén maga *Komáromi* indúlt Pestre Pálffyhoz.[9] Károlyi kije-

[8] Deczember 7. Károlyi-t.

[9] Rákóczi eml. 285. A Kisvárdán 1710. deczember 9-én kelt levél szövege Pulaynál (Károlyi önéletírása, II. 201—205.) Komáromy deczember 21-ikén azzal indúlt, hogy bízik jó Istene kegyelmében, a kinek hatalmában van minden felsőség szíve s odahajtja, a hová akarja. (Károlyi-lt.)

lentette, hogy nem mások hitegető biztatására, hanem hazánk törvényeinek oltalmazására fogott fegyvert; s nem tudja, a szövetséghez letett hite megszegésével hogyan vethetné meg hazánk igaz ügyének Isten által való oltalmazását; hiszen állhatatlanságával inkább büntetést, mint tiszteletet és becsületet érdemelne. Nem akar ő maga bátorságban lenni, mikor nemzete gyászosan nyomorog; de biztosítja Pálffyt, hogy fáradhatatlanúl közreműködik hazánk óhajtott békessége érdekében. Egyik részen sincs magyar, ki azt nem óhajtaná; s kétségtelen, hogy a császár és miniszterei sem gyönyörködnek a keresztény vér ontásában.

A Komárominak adott utasítás szerint[10] figyelmeztetni kellett Pálffyt, hogy a fejedelem elhatározása most is az, a mit Urbich útján terjesztett az udvar elé. A közönséges békét, mint a fejedelem meg is mondta, országgyűlésen, valamennyi vármegye követeinek jelenlétében kell kötni. Mivel nem tudhatta, kik vesznek részt a pozsonyi országgyűlésen és nélkülök mit határoznak ottan, természetes, hogy nem kötelezhette magát előre a végzések elfogadására. A gyönge és öreg Esterházy Pál nádor erélyében sem bízhatott. Ha Pálffy a Tiszántúl megtámadásával fenyegetőznék, a követ mondja meg neki, hogy úgy hiszik, nem az egész német hadsereg jön ellenök, annak egy részével szemben pedig bíznak Istenben, a ki ugyan sokszor megalázta, de most megint, bátorsággal töltötte el őket. A fejedelem ideérkeztével a vitézlő rend nagy kedve növekedett s mintegy megújúlt. Pálffy tudhatja Heister és Veterani példájából is, hogy

49. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY NÉVALÁÍRÁSA.

[10] Pulaynál, u. o. II. 205—8. Egészen ezen utasítás szellemében írt Károlyi Pálffynak is egy terjedelmes levelet, a mely különben — kelet nélkül — Rákóczi 1711 február ius 21-iki leveléhez van ragasztva. (Károlyi-lt.)

nehezen nyert méltóságát könnyen elvesztheti. De ha legyőzné, széjjelverné is az egész kurucz hadat, azzal nem érne véget a támadás és nem biztosítaná vele a császár dolgait; mert az igaz magyarok nem teszik le fegyveröket, nem bujdosnak ki, hanem hazájokért, az árvákért, özvegyekért az erősségekben várják Isten kegyelmének teljesedését. Komárominak a november 29-iki névtelen röpiratot is Pálffy kezébe kellett juttatnia.

Idáig a fejedelemnek meg volt az a vígasztalása, hogy *Pálffy* hódolatra intő parancsának a Tiszán túl «alig valaki vagy éppen senki sem engedelmeskedett».[11] Mialatt tehát Komáromi Pesten járt, átment Kállóra, hogy seregét rendezze, bátorítsa. A hadak a körüllevő falvakban szállásoltak s a fejedelem jobbaknak, népesebbeknek találta őket, mint hitte. «Úgy jöhet azért Pálffy, — mondta[12] — hogy *még egyszer szemébe nézhetünk*». Ha a Tisza áradása el nem rontaná a titkos gázlókat, a távolabb elszórva henyélő hadakat is meglátogatni készült. Hada legfeljebb azokkal szaporodott, kik a feladott várakból kivonúlva, hitöket megtartották s hozzájöttek; pl. 12-ikén Perényi száz hajdúval. «Nehezebb volt egyedűl kezdenünk — vélte Skoljeban Bercsényi;[13] — most is rásegít Isten, csak odavezéreljen!» Örült, hogy a fejedelem lement a hadak közé és jót várt tőle. A külső ügyeket sem tartotta reménytelennek. Igaz, hogy nehéz a jó várása veszély között; de több jót várhatunk jól indúlva, mint megrekedve. Minden reménységnek csak az vetne véget, ha ő szerencsétlenűl végezné követségét, vagy csak hitelt is adnának otthon ilyen hírnek.[14] A fejedelem is intette Esterházy Dánielt,[15] ki Máriássy Dánielt küldte hozzá, hogy ne bizalmatlankodjék a kassai polgárokban. Mi következnék hazánkban, ha a bizalmatlanságra vezető okokat a fejede-

[11] Ebergényi cs. altábornagy intőlevelei Szatmárhoz, Szabolcshoz, Debreczenhez november 30. Kecskemétről. Károlyi-lt., három példányban.

[12] Deczember 12. Arch. R. III. 204—7.

[13] Deczember 8. U. o. VI. 624.

[14] Deczember 10. U. o. VI. 626.

[15] Deczember 16. U. o. III. 322. Rivière tüzérezredes ugyanakkor Esterházy akarata ellenére jött a fejedelemhez, a ki azonban megnyugtatta, hogy visszatérni készül. U. o. 323.

lem is oly hathatósan venné szívére, ahogy a látszat ösztönzi; s mi lenne, ha a hazáért nem volna kész bármely halálra feláldozni személyét? «Az idétlen kiköltözés a hazából — írta ugyanakkor a másik Esterházynak,[16] — csak az ellenségnek fog szívet nevelni, a hűségünkben levőknek pedig elméjöket bódítja.» Nem hitte, hogy ha ő megengedné is, hazájához való szeretete és sokszor megmutatott hűsége megengedné neki, hogy hirtelen és ok nélkül kiköltözzék Lengyelországba; holott óránkint várhatja, hogy újból alkalmazza.

50. HERCZEG ESTERHÁZY PÁL NÁDOR.

Negyednap mulva a fejedelem Károlyival Baktán értesült Pálffy szóbeli üzenetéről,[17] mely szerint az elkezdett dolgokat Pálffy *a fejedelemmel is kívánja közölni*. Szeretné, ha az erdélyi fejedelemséget szóba se hozná és az alkudozásokhoz ne kívánja se az országgyűlés összehívását, se a fegyvernyugvás[18]

[16] Deczember 16. U. o. 324.

[17] Pálffy levele 17-ikén kelt (Pulay—Károlyi, 217.) s Pulay szerint a fejedelem (u. o. 218.) a baktai kúriában, Károlyi jelenlétében hallgatta meg Komáromy jelentését. Károlyi még 23-ikán is Baktán volt (u. o. 219.), ellenben a fejedelem 19-ikén már nem lehetett ott, mert Károlyi levelet írt hozzá. (L. Rákóczi deczember 23-iki levelét, Arch. R. III. 207.) Károlyiné Olcsván, deczember 22-ikén d. u. 3 órakor urához írt levelében (Károlyi-lt.) még azt hitte, hogy a fejedelem Baktán van, mert ezt kérdezi: «Valjon, édesem, nem fogja-e bánni a fejedelem, hogy volanter látja a pecsétjét, mert az okos ember azt csak megösmeri, ha mesterséggel ragasztjuk is le; hát még az én ragasztásomat?!» A fejedelem azonban akkor már Munkácson volt, Komáromy fogadtatása tehát Baktán legkésőbb 19-ikén történhetett; akkorra a 17-iki levéllel Komáromy váltott lovakon elérkezhetett Pestről.

[18] A deczember 17-iki levélhez adott szóbeli üzenetben (Pulay—Károlyi, II. 218.) amnystitium áll armistitium helyett.

megadását, mert a bécsi kormány a tárgyalásokat és a fegyvernyugvást is nehezen fogja megengedni. Javasolja továbbá, hogy a fejedelem írjon alázatos levelet a császárhoz és legyen meggyőződve, hogy mind magának, mind követőinek kegyelmet nyer s még jószágaikat is visszakapják. Ne bízzék külső hatalmasságok segítségében és hitegetésében, mert azokban megcsalatkozik. Ha valamit akar, ne késlekedjék, mert a császár hadai megindúlnak; és ha ezeket kevesli, titokban megmondhatja, hogy küldhetnek ellene 40,000 németet is.[19] Komárominak arra a megjegyzésére, hogy a császár nagyon beteg, azt felelte, «Itt vagyon Carolus». «De nem hagyja el Hispániát érettünk!» ellenkezett Komáromi. «Mind a kettőt birhatja és gubernálhatja» felelte Pálffy, kinek belső embereitől azt is hallotta, hogy Ágost lengyel király meghalt volna.[20]

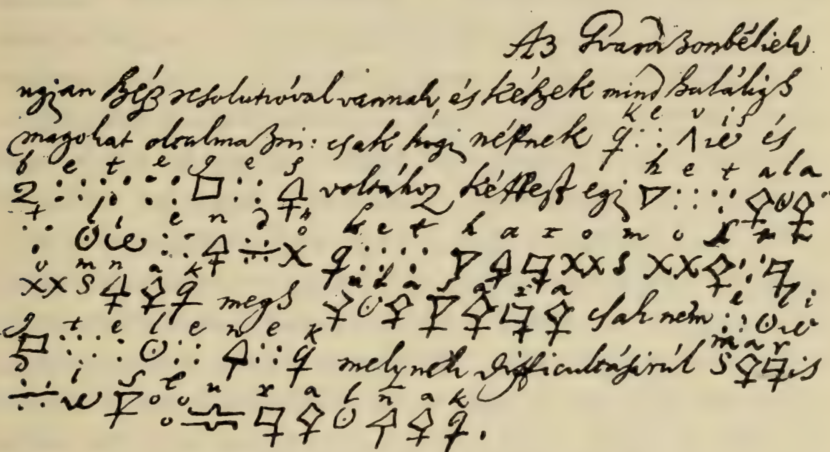
Károlyi terjedelmes emlékírattal[21] fordúlt a fejedelemhez, a kit a Bethlen Gábor s a maguk korabeli helyzetnek sok tekintetben hasonló voltára figyelmeztetett. Mint akkor, most is *békével* kell befejezni a küzdelmet. Fejtegette, hogy *nem lehet reményünk külső segítséghez*. A békét Pálffynak *mostani* ajánlata alapján kell keresniök. Hiszen bizonyosak már benne, hogy a maguk erejével nem boldogúlhatnak. A fejedelem tehát *alázza meg magát*, hogy úgy ne járjon, mint az egyiptomi király, a ki Jeremiás próféta intésére nem alázkodott meg Nabukadonozor előtt s elveszett. Irjon a császárnak az ajánlott módon, de írja meg a külföldi hatalmasságoknak is, hogy ezt *nem őszintén* teszi, hanem csak hogy összeszedhesse magát. A hatalmasságok tudni fogják, hogy csak a keresztény vér ontásának eltávoztatása végett alázta meg magát s a béke nem rajta, hanem a bécsi udvaron múlt. Országgyűlést ebben az ügyben nem tarthatnak, mivel a szövetkezett rendek részint meghódoltak, részint

19 Pulay—Károlyi, II. 218. Komáromy deczember 29-iki levele. Károlyi-lt.

20 Komáromy, deczember 29. U. o.

21 Károlyinak ez a nehezen olvasható kiadatlan emlékirata (Károlyi lt.) nevezetes adalék a tárgyalások történetéhez, Károlyi felfogásához és magatartásának igazságos megítéléséhez

bujdosnak. A fejedelem levelét Károlyi, ha zálogot adnak érte, maga viszi föl Bécsbe. Mihelyt ott a nemzet kárát tapasztalja, kész inkább halált szenvedni, mint folytatni a dolgot. Ha őszinteséggel találkozik, minden külső, belső dolgokat összevetve, igaz jelentéseket fog küldeni. «Ha követhető, kövessük; ha nem, mutassuk meg, hogy nemcsak pompához tudtunk, hanem az alázatosságot is megismertük és végbevittük. Ha most nem boldogúlunk is, per humilitatem sub onere crescit palma nostra

51. PONGRÁCZ JÁNOS KLÁVISOS LEVELE (1710. SZEPT 15)

(alázatosság következtében a teher alatt megnő a pálmánk) s jó végét várhatjuk».

A fejedelem deczember 19-ikén elvált Károlyitól és 22-ikén már Munkácson volt,[22] hol az ünnepeket a legnagyobb dologban akarta tölteni. Jövetele hírére csillapodtak a kedélyek, a melyeket Bártfa és Eperjes elvesztése fölzaklatott. Mindamellett úgy látta, még a férfiak is irtózva hallják, hogy Munkács várában akar elzárkózni s onnan néz a vihar elé. A többnyire lovas katonák sehogysem szerették a várat; de a fejedelem sem szeretett elállni föltett szándékától.[23] 23-ikán délután kocsit küldött *Károlyi* elé,[24] a ki reggel még Baktáról kérte Pálffyt, hogy

[22] Arch. R. III. 207.

[23] Deczember 23. U. o. 208.

[24] Rövid levelét odaczímezte. (Károlyi-lt.)

legyen egy kis türelemmel, mert ez a nehéz és veszedelmes dolog nemcsak őt illeti.[25] Csak néhány órát tölthettek együtt, de mégis elég időt arra, hogy az egyre válságosabb helyzetet, a Pálffynak adandó feleletet, a fejedelem lengyelországi útjára szükséges intézkedéseket s a katonaságnak teendő javaslatot megbeszéljék; mert «jobb nekik is, nekünk is tudni, ki mit akar?»[26]

A fejedelem magában töltötte az ünnepeket, *az utolsó karácsonyt Munkács várában;* Károlyi pedig hazasietett Kisvárdába. Ott írta meg feleletét Pálffy[27] s honvédelmi tervezetét Rákóczi számára: mind a kettőt a fejedelemmel történt megállapodások szerint. Komárominak — utasítása szerint[28] — figyelmeztetnie kellett Pálffyt s általa a császári udvart, hogy a fejedelem a császárhoz hittel sohasem volt köteles, hanem hű volt a haza törvényeihez, a melyeknek megsértését maga az udvar is elösmerte. A fejedelem tehát a haza megbecsülhetetlen aranygyapjának megnyeréseért fegyvert fogott; de az országba nem jött idegen haddal, hanem a kimondhatatlanúl megsértett hazafiakkal nyúlt a fegyverhez. Szövetséget kötött velük s a fegyverkezéstől meg sem szűnik, a míg munkájában nem boldogúl. De senki se higyje, hogy a kívánt levelet meg nem írta volna, vagy a császár kegyelmét nem remélné; hiszen személyesen is jól ismeri ő felségét. Pálffy gondolja meg, hogy ők nem alaptalanúl bíznak külső hatalmakban. Nemcsak ígérték azok a segítséget, hanem remélik is, hogy mellénk állanak s az Ausztriai Házat már a maguk érdekében is megtámadják. Mint magyar ember tehát Pálffy is inkább arra gondoljon, hogy a közügyeket békés úton, országgyűlésen intézzék el. Igy a császárnak nem kell külön tárgyalnia a fejedelemmel vagy a szövetkezett rendekkel. Letett hitéhez és esküjéhez képpest hirdessen a császár országgyűlést, béküljön ki a nemzettel s biztosítsa azt szabad-

25 Deczember 23. Károlyi, II. 219.

26 Deczember 26. Arch. R. III. 209.

27 Deczember 26. Károlyi, II. 220.

28 Deczember 26. Károlyi önéletírása, II. 221—8. Komáromi azonban ezt 29-ikén még aligha kapta meg Debreczenben, mert megkérdezte, a régi utasításhoz ragaszkodjék-e, vagy újat kap? (Károlyi-lt.)

ságainak, régi jó törvényeinek, szokásainak megtartásában. Többet ér ez, mintha negyven ezredet kellene behoznia s fizetnie. Máskülönben, mint igaz magyar, Pálffy sem kívánhatja, hogy igazságosaknak ösmert jó reményeikről lemondjanak. A fejedelem jól tudja, hogy vele, mint egyes emberrel, senki sem tárgyalna.

De ő nem magánszemély, mert mindazok, kiknek a mostani állapotokhoz közük van, közakarattal választották erdélyi fejedelemnek és a szövetkezett magyar rendek hadi vezérének. Ez a jellege épp úgy megmarad, mint megmaradt a Szaniszló királyé. Ha ki kellene is mennie az országból, a keresztény világ már ösmeri igaz ügyét s azt semmi esetre sem hagyja abba. Tudja a fejedelem, hogy az udvar, a savoyai herczeg tanácsára, a fölkelés lecsendítése után a török ellen készűl s a törököt addig is az orosz háborúval akarja elfoglalni és gyöngíteni. Tervének minden igaz magyar örülne, ha bízhatnék törvényes szabadságai megtartásában. De ha ezt a biztosítékot az országgyűlés meg nem adhatja, akkor a törökök leverése után a császár velök is érezteti fegyvere hatalmát. Pálffyval együtt rajta kell lenniök, hogy a haza törvényeit és boldogságát biztosítsák s minden magánérdeket félre tegyenek. A fejedelemnek az a legkedvesebb ügyekezete, hogy országunkat boldoggá és szabaddá tegyük, mivel a béke örökké össze van kötve a szabadsággal. Mivel mindnyájan ösmerik a külügyeket, ne kívánja Pálffy, hogy biztos és csalhatatlan reményüket rossz reménynyel cseréljék el. A mi pedig önmagát illeti, ha Komáromi követségének nem lesz sikere, inkább a Pálffyé, mint másé legyen, Károlyinak minden jószága, míg Isten vezérléséből a szövetkezett igaz magyarok fegyvere boldogúlni fog.

Ennek elősegítésére Károlyi egész tervezetet terjesztett a fejedelem elé.[29] Figyelmeztette, hogy ha a Dunántúlt s Érsek-

[29] Projectum C. Alex. Karollyi Ppi transilv. Rákóczy submissum cum notationibus per eundem Principem adnexis. Kelet nélkűl, a Károlyi-levéltárban. Az itt említett utolsó vár deczember 10-én esett el, a minek híre most érkezett a fejedelemhez.

újvárral a Vágon túlt, a sárospataki zavar miatt pedig Jászót, Krasznahorkát, Egert, Eperjest olyan könnyen elveszthették, mennyivel inkább tarthatnak most az egyesűlt ellenségtől, mely már a Tiszáig előrenyomúlt s Erdély felől is fenyegeti őket. Idején kell tehát gondoskodniok a maguk és hazájuk sorsáról, igaz ügyök boldogúlásáról. Hiszen ha az országnak ebből a szegletéből is széjjeloszolnak hadaik, fegyveröknek végső romlása következhetik s a még kezükön levő várak őrségei is kétségbe esnek. Mocskolják őket, hogy ha nem hitegetnének, hazudoznának, segítségök idáig Indiából is elérkezhetett volna; de nem gondolják meg, mit tesz pénz nélkűl, ellenséges földeken keresztűl, messzelevő országokkal érintkezni. Csalhatatlan segítségökben bízva, a fejedelem kötelezi magát az egész vitézlő rend előtt, hogy tulajdon személyében bevonúl Munkács várába s azokkal együtt, kik igaz hittel vannak ügyökhöz és a szövetséghez, csalhatatlan segítségöket ottan várja meg. A kik hazájok mellett szenvedni nem akarnak s inkább kibujdosnak, mint hogy hittel örökös jobbágyságra kötelezzék magukat, azokról még az ellenség támadásából származható zavarok előtt gondoskodik.

Szomszéd uralkodóknál szerez nekik tisztességes alkalmazást mindaddig, míg a szövetség fejei a külső országokból ígért segítséget kihozhatják s igaz ügyöket újból kezdhetik. Hiszen tudja a vitézlő rend, porba tapodott igaz ügyöket Isten mily kicsiny szikra által emelte föl s dicsőségesen tündöklővé nem a mások, hanem a maguk nemzeti fegyvere következtében tette. Hanyatlásukat hadi tudatlanságuknak, a szükséges hadi eszközök hiányának s annak tulajdoníthatják, hogy a külföldi uralkodóknak máshol kellett hadakozniok. De bátortalanságról, szívünk elvesztéséről ne vádoljuk magunkat s ne essünk kétségbe. Csekély kezdetű ügyökben Isten fölbátorította és egy szövetségbe vezérelte őket; csodálatosan megbüntette a hitszegőket; s ha egy morzsa szikrából így elősegítette, továbbra is megszenteli munkájokat. Ebben sokan kételkednek, hitetlenkednek, a felfuvalkodott ellenség pedig már teljesen elnyomottaknak tartja őket.

Isten azonban megadja a kívánt boldogságot s oltalmával vígasztalja azokat is, a kik már az ellenség nyakába vetették magukat.[30]

Ehhez képpest a fejedelem megparancsolta, hogy a nemzetünknek többé nem használható Aranyosmedgyest, Károlyt, Sólyomkőt, Szentjobbot, Sarkadot[31] az őrség odahagyja, s egy része Munkácsra, a másik Ecsedbe vonúljon. Mivel a mezei had meg nem maradhat, ezen várak egy részét föl kell égetni, hogy az ellenség oda be ne fészkelhesse magát. A vitézlő rend, mely a Munkácsba vagy Ecsedbe való zárkózásra vagy kibujdosásra s ideiglenes idegen szolgálatra kötelezi magát, töltse meg a munkácsi és az ecsedi éléstárakat. A külföldre készűlők Máramarosban várakozzanak, de portyázzanak és a hazában maradjanak, a míg csak lehet. A részletes rendelkezések sorában érdekes az az intézkedés, hogy a máramarosi sót még ostromzár esetében is Munkácsra kell vinni; mert a császáriak, régi szokás szerint, megint megdrágítják s így a szegény emberek titokban is odajönnek utána.

A vitézlő rend ne higyje, hogy mind a hárman (Rákóczi, Bercsényi, Károlyi) elhagyják. Károlyi biztosította a fejedelmet, hogy rajta semmi sem múlik s hite szerint mindent megtesz, a mit tud.

Mindezekről különben személyesen akart szólni a fejedelemmel. «De az idő ellenség s az ellenség nem piszmog.» Azért írt levélben. «Nincs nehezebb, mint ha felségedtől kellenék elválnom; de mindezt Istenre kell hagynom és a mi hasznosabb követnem.» «Én tőlem el nem szakad kegyelmed — felelte a fejedelem[32] — mert in illo casu, ha kevéssel is, de jöjjön erre kegyelmed: hadd beszélhessünk ezek felől.» Tervezetét jóváhagyta; s Munkácson szívesen fogadta feleségét, gyermekeit, a kik Szilveszter napján érkeztek hozzá.[33] Károlyi nemcsak atyai oltalmába ajánlotta, hanem kezébe is adta családját s ezzel teljesen

[30] A tervezetnek ez az első része valódi szónoki mű s hihető, hogy azt a baktai hadai szemlén (melyről Pulay emlékezik, Károlyinál, II. 218.) a fejedelem el is mondta.

[31] Báró Löwenburg ezt deczember 2-ikán szólította megadásra. Károlyi-lt.

[32] A projectum 6. oldalának lapszéli jegyzete.

[33] Deczember 31. Arch. R. III. 211.

meggyőzte arról, hogy a tárgyalásokat s távollétében az ország ügyeit is hűségesen vezeti. 28-ikán, a külső ügyek megbeszélése végett, őt magát is magához hítta.[34] Másnap Kassára megírta a kassai polgároknak,[35] hogy kiváltságaikat a haza szolgálata fejében kapták s azokra az időkre s a körülményekre hivatkozva, nem bújhatnak ki a haza szolgálatà alól. Jó példát adott nekik Esterházy Dániel várparancsnok, a ki újból föleskúdött a szövetségre; és segítségökre ment Esterházy Antal dunántúli ezrede. A dunántúli bujdosók ajkán pedig fölcsendült a legújabb kurucz nóta:[36]

Talán az idő megfordúl,
Katonacsillag megújúl;
Mink is indúlunk azontúl...
Urak leszünk még Dunántúl!

XIII.

A LENGYELORSZÁGI KIRÁNDULÁS.

— 1711 január. —

VAY ÁDÁM az udvar nevében magyar földön utoljára kívánt boldog újesztendőt a fejedelemnek, a ki viszont ezen új esztendőben írt első levelével Károlyinak kívánt hazánk szolgálatára új erőt és szerencsét.[1] De az újesztendő rosszúl kezdődött. Csicsva várát *Barkóczy* éppen aznap adta fel, s a császáriak már Terebesnél,[2] másfelől pedig — a Bodrogközből minden hadat kiszorítván — Dobronynál álltak; és az ungmegyei Dubrinics (most Bercsényifalva) felől jóformán csak *Charrière* fedezte Munkácsot.[3] A fejedelemnek még az udvarába menekült úri asszonyokat is vígasztalnia kellett. Károlyiné 50

[34] Levele Munkácsról, deczember 28. Arch. R. III. 209.
[35] Deczember 29. U. o. III. 325—7.
[36] Thaly, Adalékok, II. 315.

[1] 1711 január 1. Károlyi-lt.
[2] Palocsay január 2. U. o. Rákóczi január 6. Arch. R. III. 557.
[3] Rákóczi január 1. Károlyi-lt.

mértföldnyi keserves útjáról megérkezvén, éppen újesztendő napjára kért tőle kihallgattatást.[4] A fejedelem megnyugtatta, hogy a menekűléssel nem kell oly nagyon sietnie; de maradnia is bajos volt, mert a magával hozott sok holmi számára még csak egy vermet sem vájtak, egy színt sem csináltak. A hogy 3-ikán a fejedelem mondta neki, egy vermet ő maga kezdett ásatni, szépen haladtak is vele, de egyheti lebzselés után a munkások megszöktek; most azonban újabb parancsolatot adott ki. «Felséges urunkkal lévén — írta Károlyiné[5] — én valóban elmerűltem a confidentiában, mert mástól végére nem mehetvén, mindeneket magától kellett tudakoznom; s egész szívvel mutatta magát nagy maga-ajánlásával.» Felajánlotta szentmiklósi kastélyát, vagy hogy Hidegpatakán át gondoskodik Lengyelországba meneteléről.[6] Odáig anyja, Koháry Judit is hajlandó volt elmenni; de tovább nem.[7] Mivel Ilyvóba nem mehettek a pestis miatt, az olcsóbb Moldvába akartak kibujdosni. A fejedelem tanácsára elbocsátotta nagyszámú cselédségök s a mesteremberek egy részét, mert a fejedelem megígérte, hogy gondoskodik róla.[8] Moldvai útjáról lebeszélte már csak azért is, hogy a czár megígérte pártfogását s azt nem jó megvetni, máshova menni; de még 7-ikén sem eresztette Skolje felé, mert *Szieniavszkijné* megizente, hogy a svéd király a törökökkel és a tatárokkal már Lengyelországra tört.[9] A fejedelemtől Károlyiné egyenesen megkérdezte, menjen-e vagy maradjon? «Ha fél, menjen; ha nem fél, maradjon», volt a felelet. Pedig *Keczer* Sándor, a kit szálláscsinálni küldött a szomszéd Szentmiklósra, sánta létére is elszaladt, mikor Kassa felől ágyúzást hallott.[10] 8-ikán a fejedelem újból meglátogatta Károlyinét s anyját. «Úgy látom, egész szívvel vagyon hozzánk — írta

4 Károlyiné 1710 deczember 31. U. o.

5 Károlyiné január 4. Károlyi-lt.

6 Rákóczi deczember 28. Arch. R. III. 209.

7 Koháry Judit Károlyihoz deczember 31. Károlyi-lt.

8 Károlyiné január 5. U. o.

9 U. ő 7-ikén. U. o.

10 Rákóczi Károlyihoz január 6. Károlyi-lt. (Ez az Arch. R. III. 558. lapján félbenmaradt levél folytatása.)

Károlyiné,[11] — s örömest kíván kedvezni; még asszonyomanyám orvoslásáról is gondoskodik. Érdemem felett politizál. Azért, édes lelkem, én már egészlen urunk (a fejedelem) dispositiojától várok.»

Lengyelországban azonnal elterjedt a fejedelem bemenetelének a híre s feltűnést egyáltalán nem okozott; de Bercsényi követségét a haza állapotáról érkezett tudósítások mindenesetre gyöngítették.[12] Mindamellett, *Dolgoruckij* herczeg Jaraszlóban (november 20—21.) szívesen fogadta Bercsényit.[13] Képtelen hírnek tartotta, hogy a magyarok a törökökhöz csatlakozzanak, bizonyosnak a franczia-orosz szövetséget, tehát fölöslegesnek, hogy a bujdosók számára már most földet hasítsanak ki az orosz birodalomban.[14] A fejedelem úgy hitte, meg lehetnek elégedve Dolgoruckij feleletével; mégis sürgette Bercsényit, hogy keresse föl a czárt. A török-orosz háborút, a melyről már széltében beszéltek, rettentő bizonytalannak, télben éppen lehetetlennek mondta; hiszen a török méz, rizskása, vaj nélkül nem hadakozhatik. Lovasságának legnagyobb része ázsiai, a kinek a dér

52. DOLGORUCKIJ SERGIUS HERCZEG.

[11] Károlyiné január 9. Károlyi-lt.
[12] Bercsényi 1710 deczember 10., 20. Arch. R. VI. 627., 630.
[13] U. o. VI. 628—633., 635—649.
[14] Bercsényi a fejedelemhez Skoljéról, deczember 28. U. o. VI. 654.

hamar megcsípi az orrát, ha télen a diák legyek nem bántanák is.[15]

Vízkereszt napján *Esterházy* Antal is Munkácsra érkezvén, a fejedelem vele, *Vay*val s a kegyeibe visszafogadott *Forgách* Simonnal tárgyalhatott a politikai és katonai helyzetről. Szívesen fogadta *Sachsen-Zeitz* herczegnek, a primásnak a békéltető levelét. Láthatta, hogy a kath. papság *XI. Kelemen* intőlevele után sem tagadja meg hazafiságát, mint a hogy ő maga is hitte,[16] hanem a megegyezést keresi. Franczia nyelven biztosította tehát a primást, hogy nem mulasztja el a legkisebb dolgot sem, a melylyel hazája dolgait jó végre hozhatja.[17] Ezt a levelet Komáromi már 7-ikén este átadta Pálffynak,[18] ki seregét a Tiszántúl lecsöndesítésére vezette. Nádudvartól Szoboszlóig, előnyomulás közben, megbeszélhette vele a dolgot.[19] Átvette a császár levelét, a melyben deczember 22-ikén Károlyinak kegyelmet igér, ha hűségére visszatér.[20] Pálffy megizente, hogy a fejedelem a primással, de mégis inkább vele közölje kívánságait, mert ennek az ügynek folytatását reábízták. Javasolja, írjon a császárnak; de levele tartalmáról értesítse őt is, hogy szolgálhasson neki. Ha a fejedelem nem akar hozzájönni, küldjön kezesség mellett valakit Pálffyhoz, a ki többet fog tenni a primásnál. Országgyűlésről, béketárgyalásról, frigyről ne gondolkozzék, mert abból semmi sem lesz, hanem akkor hadjárattal döntik el a dolgot. A császár nem adhatja vissza mindenkinek, különösen a főbbeknek javait, mint a fejedelem kívánja; hiszen nem maradhatnak alábbvaló állapotban a hívek, a kiknek jószágait úgy elpusztították, hogy soknak hajléka sem maradt. Ne általánosságban, hanem névszerint sorolja föl, kiket ért követői alatt. Alázza meg magát, alázatosan írjon levelet a császárhoz; kérjen kegyelmet mind magára, mind

15 Szójáték a musca (légy) és muszka elnevezésre.

16 Rákóczi eml. 287.

17 Január 6. Károlyihoz. Károlyi-lt. V. ö. Pulay—Károlyi, II. 228.

18 Pálffy jan. 7. Károlyi II. 231. 9-én Károlyi is írja, hogy átküldte a fejedelemnek a primás részére szóló levelét. U. o. II. 237.

19 Komáromy január 8. U. o. 229.

20 Közli Thaly a Századokban, 1887. 465.; Pulay—Károlyi, II. 231—3. s töredékét Horánszky: Bacsányi és kora, 20.

jószágaira nézve. Mondja meg, hogy ezt a pusztulást nem rossz végre, hanem a haza javára követte el s kérje, hogy az elpusztult hazát a császár vígasztalja meg régi szabadságaiban, tartsa meg törvényeiben. Ha ezt teszi, ő felsége kegyelmét megnyeri. Egyes emberekkel ne törődjék; folyamodjanak azok is külön s visszanyerhetik jószágaikat. Míg ideje van, igazán fogjon a dologhoz, mert a halogatás nem vezet jóra. A kuruczok feleségeitől izenjék meg uraiknak, hogy jöjjenek haza, mert különben jószágaikat fölprédálják. Ha pedig ők maguk prédálnak, kénytelen lesz a ráczokat is behozni a Tiszántúlra.[21]

A fejedelem már vízkereszt napján s másnap, harmadnap értesítette Károlyit, hogy néhány napra átrándúl Skoljéba, Lengyelországba tanácskozás végett.[22] Lengyelországi útját nem halaszthatja, akár lesz lárma a dologból, akár nem; mert ha végére nem jár a dolognak, ott is kevés biztonságot remélhetnek.[23] *Szieniavszkijné* ugyanis megküldte neki *Des Alleurs* levelét és szóval is megizente, hogy a török háborút izent az orosznak, minek következtében a lengyelek — a tatárok betörésétől tartva — már is menekűlni kezdenek. Igy Károlyinét s a többieket egyelőre nem engedheti be oda, de ő maga, ha csak két órára is, kimegy Skoljéba, hova az «asszony» Dolgoruckij herczeget is várja. Azalatt Károlyinak jó volna valahol Ungvár körűl tartózkodnia.[24] Egyébiránt *Pálffy,* úgy látszik, beéri egyelőre a Tiszántúl hódoltatásával; csak tapogatva jár-kel; Máramaros felé, vagy Tokajon át Eperjesre fordúlni mostan még nem-igen bátorkodik, mert azt hiszi, a valóságnál nagyobb a kuruczok serege. Károlyinak még az erdélyi németek kijövetele előtt kellene megütköznie vele; azután már késő lesz, ha közreszorítják őt, vagy éppen egyesűlnek egymással. Pálffy a Berettyó, majd a Kraszna mentén haladva törekszik erre az egyesűlésre s esze ágában sincs, hogy — fenyegetését beváltva —

21 Pulay—Károlyi, II. 233—6.
22 Január 8. Arch. R. III. 561.
23 Január 7. Károlyi-lt.
24 Január 7. r. 7 órakor. U. o.

a délibb Sarkad ostromával «piszmogjon».[25] Károlyi ne vegye be magát Erdélybe, hol a nép aligha csatlakozik hozzá, hanem, ha meg nem ütközhetik az ellenséggel, inkább hagyja oda a Tiszántúlt s időnyerés végett a Tiszáninnen vonja össze minden erejét. A fejedelemnek személyesen kell meggyőződnie arról, hogy ha az orosz a török háború miatt elvonúl Lengyelország határairól, ők kire és mire számíthatnak, mivel az orosztól ebben az esetben segítséget egyhamar nem remélhetnek. Szeretné rábírni őket, hogy lepjék meg a törököket, törjenek Moldvára s ezzel erőszakolják ki a békét. Bizonyos lehet Károlyi abban, hogy *visszajön Lengyelországból;* szedje össze tehát Hallert a nemes ifjakkal Váriból, Esterházy Antalt Beregszászról s ne engedje meg, hogy őt elvágják Munkácstól. Az egyesített hadat nyugtassa meg, hogy kimenetelén nincs oka megbotránkoznia, mert éppen a segítség dolgában jár. *Kun* István ezredest, ki hosszas betegségében nem haszontalanúl volt a fejedelem mellett, ismét alkalmazza seregében, hogy hazáját szolgálhassa.[26]

Januárius 9-ikén tehát, a mely nap Károlyi időhaladékot kért Pálffytól,[27] a fejedelem igen csekély kísérettel megindúlt Munkácsról, de a rossz útak miatt csak vasárnap, 11-ikén késő este érkezhetett meg Skoljera.[28] Szerencsére azonnal megtudta, hogy az orosz-török háború kiütéséről, a lengyelek menekűléséről szóló lárma lecsöndesedett. Igaz, hogy háziasszonya, Szieniavszkijné is éppen azért jött ide, hogy elkezdje a költözködést s Bercsényinek is ajánlotta, hogy, a török háború bizonyos lévén, a védettebb Ilyvóra vitesse holmiját.[29] Másnap Ber-

[25] Pálffy már deczember 14-ikén feladásra szólította a sarkadiakat, mert váruk a megvett várakhoz képpest csak tolvajok barlangja; s ha egyszer odaviteti az ágyúkat, többé nem kapitulálnak velök, hanem azután a hogy lehet, alkalmazzák magukat. Haszontalanúl hivatkoznak Rákóczinak letett hitökre, mert többel tartoznak törvény és természet szerint való királyuknak. Rákóczinak nincsenek többé hadai sem a Dunántúl, sem a Tiszán innen és túl. Vakító biztatásainak ne higyjenek stb. (Károlyi-lt.)

[26] Januárius 8. Arch. R. III. 561—4.

[27] Pulay—Károlyi, II. 237.

[28] Rákóczi Károlyihoz Skoljéról januárius 14. Károlyi-lt. Emlékirataiban (285—6.) kirándulását hibásan teszi 1710 deczemberére.

[29] Bercsényi január 6. Arch. R. VI. 661.

csényi bő tudósításai[30] szintén megnyugtatták, hogy a háborút a törökök még nem izenték meg és az orosz követet csak azért fogták meg, mert bizonyos rabok visszaadását megtagadta. Dolgoruckij Jaraszlóból már is azt izente a fejedelemnek, hogy ne zárkózzék be Munkács várába, mert a ki az egész világot akarja nézni, ne kösse be a szemét. A czárnak is megírta, hogy ha nem jön Lengyelországba, félti a lengyeleket; mire Bercsényi megjegyezte, hogy ha a czár csakugyan jön, a magyaroknak is sietniök kell, hogy ne veszszenek el, a kik még szolgálhatnak. A fejedelmet előkészítette arra, hogy Dolgoruckij, Galiczin s a többi orosz urak a czár tudta nélkűl egyáltalán nem nyilatkoznak arról, adhatnak-e őrséget Munkácsra, orosz szolgálatba fogadják-e a magyar hadakat stb. Szerencséjök újjulását a magyarok, a hogy a fejedelem is mondta, a czár jövetelétől várhatják. Egyébiránt Dolgoruckij már 10-ikén késznek nyilatkozott a fejedelem elé menni Skoljéig, vagy akár Magyarországba is átrándúlni; de mégis jobb volna, ha Lengyelországban, Drohobiczán találkoznék vele és Szieniavszkijnéval. A találkozás idejét 19-ikére tűzték ki; de Dolgoruckij már 14-ikén kiküldte lovait, dragonyosait az állomásokra, hogy harmad-, vagy negyednap megindúlhasson. Galiczin is csatlakozni óhajtott. «Olyan nagy embernek — úgymond — hírét hallani is kívánatos; annyival inkább személyét látni, ösmerni és szolgálni.» Dolgoruckij azonban némely részletbe nem akarta beavatni s így a herczeg otthon maradt.[31] Ő maga még az orosz urak javorovi értekezletét is elmulasztotta, sőt a cujaviai püspök és Szieniavszkij is oda készülődtek; ellenben Rákócziné semmiképpen sem vágyott Skoljéra, hogy ne találkozzék vetélytársával, a palatinusnéval.[32]

A hazai hírek a fejedelmet türelmetlenné tették. A hogy Vay 12-ikén írta, Ungvár felől ágyúszók hallatszottak Mun-

[30] Január 7—12. U. o. VI. 664—676.
[31] Bercsényi január 14. Arch. R. VI. 677—680.
[32] U. ő 15. és 17. U. o. 680—684.

kácsra.[33] Meghagyta tehát Károlyinak, hogy ha Munkácsra megy, mindenképpen segítse Vayt az őrség rendbeszedésében, de feleségét idő előtt ne engedje bizonytalan útra kelni. Vigyáznia kell, mert a fagy nemcsak a kuruczok útját javítja meg, hanem az ellenségét is. Minden otthoni dolgát Károlyi hűséges szeretetére bízta mindaddig, míg, dolgait elvégezve, innen hazamehet.[34] Erre pedig Károlyi újból sürgette. Pálffynak 12-ikén megírta, hogy legjobban szeretne személyesen menni a császár elé, a ki mindenkor el lehet nélküle, akár kegyelmez meg neki, akár nem; de a fejedelem tudta s engedelme nélkül nem járhat el sem ebben, sem egyebekben. Pálffy megizente, hogy apró támadásokkal — Nyuzó módjára — ne háborgassák őt. Elég mezőnk van a harczolásra, próbáljuk meg vitézül egymást, vagdalkozzunk meg: megválik, kinek adja Isten. De mégis egyheti fegyvernyugvást engedett, hogy azalatt Károlyi kellő fedezettel hozzá jöhessen.[35] A fejedelem kijelentette, hogy ő maga Skoljéból hiába indúlna azonnal, a határidőre nem érkeznék meg s választ sem adhatna. Nem hagyhatja abba itteni dolgait, melyektől hazánk szerencséje függ. Ha tehát lehet, hosszabbíttassa meg a fegyvernyugvást, vagy engedjen szabad folyást a dolgoknak, mivel különben nem cselekedhetünk. Pálffy bizonyosan a fegyver letételét kívánja; de erre nézve Károlyi már ösmeri nézetét. A drohobiczai értekezlet előtt különben sem adhat választ a béke ügyében.[36]

18-ikán estefelé fogadta *Teleki* Mihályt, a ki az erdélyi bujdosók hojatini értekezletének megbízásából jött hozzá, hogy sorsukat megtudja. A fejedelem másfél óráig tárgyalt vele. Igérte kegyesen, hogy Lengyelországban kevés költséggel ellehetnek; ha

[33] Ebeczky Ungvárról csak január 26-ikán írta, hogy az ellenség addig nem mutatkozott, hanem aznap trombitás által kívánta a várat; «de hiszen nem bolondúltunk meg, hogy Ungvárt vagy kéremre, vagy ijesztésre feladnánk». A kurucz lovas hadak azonban onnan Munkács felé szivárogtak, azt gondolván, hogy itt hirtelen berekesztik őket. (Károlyi-lt.)

[34] Rákóczi Károlyihoz január 16. Arch. R. III. 564—5.

[35] Pulay—Károlyi, II. 238—248.

[36] Károlyihoz Skoljéról, január 17. Arch. R. III. 566—7.

pedig az orosz segítséget ad, viszatérhetnek Erdélybe is. Holnap átmegy Drohobiczára, a hol három orosz herczeggel tárgyal a segítség, foglyok és bujdosók dolgában. Az orosz pártfogást biztosra vette; azonban szállást a bujdosóknak nem ígérhetett. «Szép és jó szók voltak, — sóhajtott Teleki[37] — de valent nihil.» Másnap (19-ikén) jókor reggel Szieniavszkijné saját fogatán indúlt a fejedelemmel Drohobiczára. A fejedelem arra számított, hogy ha, ígéretök szerint, ott találja az orosz herczegeket, az értekezlet gyors befejeztével azonnal hazaindúlhat s 24-ikén már otthon lehet, Munkácson. Isten csodálatos munkájának tulajdonította dolgai folyását, mert az urak csak 21-ikén este érkezhettek meg. Másnap és harmadnap elvégezték minden dolgukat.[38] A fejedelem meggyőződhetett, mennyiben bízhatik azokban a reményekben, a melyekkel Bercsényi kecsegtette. Dolgoruckij őszintén megvallotta neki, hogy ura — a mint tudja — őszinte hajlandósággal viseltetik iránta s kész a franczia királylyal szerződésre lépni. Ellenben *Des Alleurs* marquis, mióta portai követ lett, folytonosan sürgeti a szultánt, hogy a svéd király érdekében háborút üzenjen a czárnak. A török valóban hadi készületeket tesz, hogy tavaszszal a háborút megkezdje. Ha megkezdi, Dolgoruckij biztosíthatja Rákóczit, hogy a czár nem segíti meg a császár ellen. A czár különben útban van Lengyelország felé s így a fejedelem személyesen nyerhet tőle felvilágosítást.[39] Tárgyalásuknak többi része titokban maradt. A fejedelem sohasem fedezte azt föl az emberek előtt; a mint később vallomásaiban írta,[40] csak Isten előtt nem titkolja szégyenét. Hiszen megérdemelte csapásait, a melyekkel nyomorgatta. Tanácstalanúl,

37 Teleki naplója, 284. Hidegpatakáról már 16-ikán át akart menni Skoljéra, de a Lengyelországból hazatérő Hadadi Mihály máramarosi jószággondviselő azt mondta neki, hiában fárad, mert a fejedelem Munkácsra visszatért. Azonban Ó-Hojatinban, hova Teleki ebédre ment Thoroczkay Istvánhoz, Ilosvai Ábrahám, ki éppen Skoljéról jött, megnyugtatta, hogy a fejedelem 4—5 napig még ott lesz; 17-én tehát elindúlt s másnap Skoljén egy Jelen nevű vendégszerető zsidóhoz szállt. Este Forgách Simonnét is meglátogatta s harmadnap indúlt haza. (U. o. 283—4. l.)

38 Rákóczi Károlyihoz Drohobiczáról január 25. Károlyi-lt.

39 Rákóczi eml. 285.

40 Önéletrajz, 193.

mindenfelől szorongatva, alávetette magát akaratának és nyugodt lélekkel tűrte az idő méltatlanságait. Dolgoruckij már 23-ikán hazaindúlt; Bercsényi, a ki még beszélgetett kissé a fejedelemmel, Konyuskánál érte utól. A félig meggémberedett, duzzogó herczeg egészen fölvidúlt, mikor meghallotta, hogy Drohobiczára már megérkeztek az agarak, a miket a fejedelem ígért neki. Most már sajnálta, hogy nem maradt kissé; de mindjárt küldött is embereket elhozatalukra. Türelmesebb és őszintébb vadász volt, mint államférfiú; de innen is biztatta a fejedelmet, hogy míg ki nem tavaszodik, ne essék kétségbe.[41]

A fejedelem *Szieniavszkijné*val 24-ikén indúlt haza, de a rettentő fergeteg és hófúvások miatt kénytelen volt visszatérni Drohobiczára. Másnap még onnan írt Károlyinak,[42] hogy a mint a dolgok állanak, jó ugyan vontatni a dolgokat, de ő neki nem szükséges találkoznia Pálffyval. Lengyelországban az asszonyok biztonságban lehetnek, mert a porta a tatárok beütését megtiltotta s különben is 30.000 orosz jön errefelé. Remélte, hogy a muszka segítségével is véghez vihetik azt a békességet, a melyet Károlyi Pálffynál keres. Ha otthon is olyan a tél, mint itten, akkor a hadi mozdúlatokat nem ellenzi; de ne Erdély felé fordúljanak, honnan szaporodást nem remélhetnek, hanem inkább a Duna-Tisza köze vagy az Ipoly völgye felé. Ő is odasiet, a hová legtanácsosabb mennie.

A fejedelem 26-ikán érkezett Skoljéba s Károlyival, ki másnap jött, őszinte, becsületes lélekkel közölte az ügyek reménytelen állását. Keveset bízott a külföldi segítségben, a melyben sokszor csalatkozott. De hitt a franczia királyban, hogy az ő kizárásukkal nem köti meg az általános békét. A gertruydenbergi béketárgyalások (1710 márczius—július) ebben a tekintetben sem kecsegtették sok jóval, sőt az előfeltételek egyenesen veszedelmesek voltak. Segítséget csak a czártól várhat; s ha ez meglesz, Károlyinénak s másoknak sem kell kibujdosniok

41 Bercsényi január 24. Arch. R. VI. 684.

42 Január 25. Károlyi-lt.

Lengyelországba.[43] Károlyi elmondta, hogy időközben kétszer is járt Munkácson. Első ízben Vay és Sennyei tanácsára Hadházon kereste föl Pálffyt, a ki nagynehezen beleegyezett, hogy Vaján, Kisvárdán vagy Olcsván személyesen találkozzék a fejedelemmel. A császár kegyelemlevelét visszaadta neki, mert csak akkor fogadhatja el, ha a nemzet és királya kibékűlnek, mit a *fejedelemmel együtt* kész előmozdítani. Meg kellett ígérnie, hogy akár jön a fejedelem, akár nem, ő maga öt nap múlva személyesen hozza meg a választ. 23-ikán azonban Munkácsról még egyheti halasztást kért, mert a fejedelmet nem találta ottan. Pálffy csodálatosnak tartotta, hogy nem várta meg a fejedelem, a kinek nevében jött s hogy a császárt így orránál fogva hurczolják; de, mint igaz magyar, a kívánt halasztást megadta olyképp, hogy a találkozáson a fejedelem is megjelenjék; mert tovább — Isten úgy segélje! — nem vár.[44] Pálffy különben is azzal hízelgett magának, hogy a fejedelemmel egy óra alatt többet végezhet, mint másokkal napokig tartó konferencziákon. Hiszen a császár, ki a fejedelem és a nemzet iránt igen jó indúlattal viseltetik, *teljes hatalmat* adott neki a béke megkötésére.[45]

«Ha a fogyatkozás csak az én megalázkodásomon áll — felelte volna a fejedelem — jól tudom én, ki legyen Rákóczi és kicsoda egy felséges császár. Azért hadait meg ne indítsa, sőt ha megengedi, édes hazájáért s nemzetéért kész Bécsbe is menni s ő felsége előtt magát megalázván, lábaihoz borúlni. Indúljunk!»

Még 27-ikén este együtt indúltak haza Skoljéból. Az éjszaka nagyon sötét volt; a roppant nagy hópelyhek csak úgy ömlöttek s a hideg szél szemökbe csapta a havat.[46] Károlyi elmondta neki, hogy a nép hite és Pálffy beszéde szerint a béke meglehetne, mihelyt pár szót váltana a fejedelem Pálffyval s levelet írna a császárnak. Minden ember ezt tanácsolja. Azt mondják,

43 Rákóczi önéletr. 205. Károlyi 1722. évi emlékirata. Károlyi-lt.

44 Károlyi—Pulay, II. 251. Ezt a mozzanatot Károlyi vádlásában Horánszky (Bacsányi és kora, 20.) mellőzi.

45 Károlyi—Pulay, II. 257.

46 Rákóczi eml. 286. Önéletrajz, 194.

a fejedelem sokszor megesküdött, hogy hazájáért kész föláldozni magát; remélik, hogy ezt meg is teszi és a hazáért megalázkodik. Nem vonakodott tehát. A mint 28-án délután Munkácsra érkeztek, az ott levőkkel (Vay, Sennyey, Forgách) azonnal értekezletet tartottak s meghányták-vetették a dolgot.[47] Még aznap előre küldték Károlyit, hogy magával vigye Pálffynak a biztosító levelet, hasonlót kérjen a maga számára s előkészítse Vaján vagy Apátiban a találkozást.[48] A fejedelem — Pálffyhoz írt levele szerint[49] — imádta Istenét, hogy ennyi hadakozás után is magyar magyarral, hazájok boldogúlásáról konferálhatnak.

XIV.

LEVÉL A CSÁSZÁRHOZ.

— 1711 január 30.—február 3. —

A FEJEDELEM «nagy lármára» jött haza. Sarkad[1] és Murány vitéz kuruczai végre is kénytelenek voltak kapitulálni, de a sarkadiak nagy része Ecsedre vonúlt, hogy «jó kegyelmes urát» tovább szolgálja. Ungvár és Kassa hallani sem akart a feladásról; de az ungváriak közűl Ebeczky Ádám ezredével együtt labancz lett.[2] Ocskay Sándor, Semsey András, Ráttky György vigyázatlan hadait a császáriak az ungi Zaricsó (a mostani Drugetfalva) környékén szétugrasztották, s Pongrácz Jánost százötvenedmagával vitéz küzdelem után elfogták. *Hartleben* cs. tábornok két ezreddel járt az ungvári Krajnákon, *Steinville* hárommal indúlt Máramaros, *Pálffy* pedig Kálló felé;

47 Pulay—Károlyi, II. 257. Ez februáriusra teszi a megérkezés idejét, de Rákóczinak Munkácson már január 29-ikén keltek levelei. Arch. R. III. 568. Szalay, Rákóczi bujd. 25.

48 Január 29. a fejedelem határozottan írja, hogy tegnap küldte előre Károlyit (Arch. R. III. 569.) Másik levelében is (Pulay—Károlyi, II. 25.) 29-ikén úgy ír Károlyiról, mint a ki előre ment.

49 Január 29. U. o. 25.

1 A január 11-iki sarkadi capitulatio Márkinál, Sarkad tört. 60—63. Károlyi Komáromyhoz 12-én, Pulay—Károlyi, II. 243—4., 247.

2 Ebeczky István levele jan. 30. Károlyi-lt.

ha Munkácson egyesűlhetnek, a kuruczokat Lengyelországig űzték volna.[3] «Elítélheti kegyelmed gyönyörűségemet — írta a fejedelem Bercsényinek.[4] — Ha Károlyi (az alkudozásokkal és hadi mozdúlatai hírével) Pálffyt nem tartóztatja, ezen sokféle réműlés közt vége lett volna dolgainknak.»

A fejedelem január 30-ikán útnak indúlt Munkácsról, hogy Pálffyval találkozzék.[5]

Magyar emberrel volt ugyan dolga, — írta később a fejedelem[6] — de olyannal, a ki szívvel, lélekkel a németekhez szított. Hitelt kellett adnia szavainak és bíznia bennök, pedig ezek sikerét a németek meghiusíthatták, mert megszokták, hogy a magyaroknak tett igéreteiket különféle szín és ürűgy alatt kijátszszák. Másrészt azonban sarkalta a szükség és az önszeretetnek ama dicsősége, melynél fogva bűnnek tartotta volna, hogy hazáját végső szükségében cserben hagyja. Sejtette, hogy kevés haszon, de annál több kár származhatik ebből; mégsem akarta kitenni magát annak a vádnak, hogy mikor az ország égető szüksége parancsolta, személyét nem akarta kitenni az inkább képzelt, mint valódi veszedelemnek. Hiszen az ajánlat egyszerű visszautasítása esetében azt lehetett volna mondani, hogy elszalasztotta a békekötésre kínálkozó jó alkalmat. Az az elégtétel, a melylyel önmagának tartozott, legyőzött minden okot.

Elindúlása pillanatában megírta Károlyinak, hogy kész elmenni akár Vajára, akár Apátiba, de szívesebben mégis az utóbbi helyen, Károlyi házában találkoznék Pálffyval. Be fogja bizonyítani előtte őszinteségét s megmutatja, hogy mind a csapatnak, mind nemzetének, mind a tábornagynak szolgálni és használni kíván.[7] Az éjszakát alkalmasint a beregi Jándon töltötte;[8] mely a Tisza és Szamos összefolyásánál, Apátihoz

[3] Jan. 29. és febr. 6. Arch. R. III. 569., 571.

[4] Január 29. U. o. 569.

[5] U. o. másnapra, de u. a. nap kelt másik levelében 30-ikára teszi indulását. Szalay, Rákóczi bujd. 25.

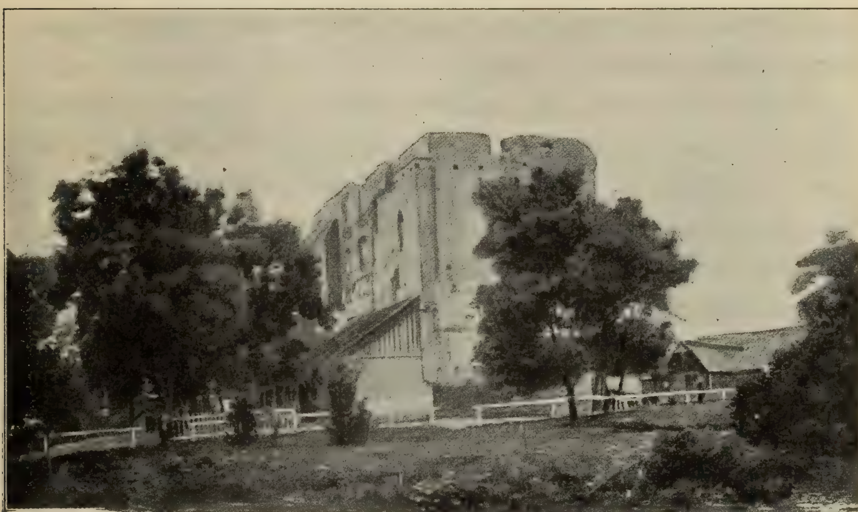
[6] Rákóczi önéletr. 194.

[7] Január 30. d. e. 10½ órakor, a hely említése nélkül. Károlyi-lt.

[8] Odakészült 29-ikén. Levele Munkácsról, január 29. Arch. R. III. 569.

nagyon közel és Kisvárdához, Vajához is csak egy hajtásra feküdt. Úgy tervezte, hogy meghallgatja Pálffyt, megírja a levelet a császárnak, de mivel egymaga nem határozhat, a kieszközlendő fegyverszünet alatt gyűlésre híjja a szövetkezetnek Beregbe szorúlt tagjait s eléjök terjeszti a békeföltételeket. Tudta, hogy elfogadják azokat is, a kegyelmet is, mert mindenki óhajtja a békét.[9]

Pálffy ide küldte hozzá kezesnek gróf *Montecuccoli* Herkules tábornokot, ellenben Károlyit maga mellett tartotta. Abban

53. KISVÁRDA ROMJAI.

egyeztek meg, hogy egyforma kiserettel fognak jönni Vajára, s kiséretök a kastélytól egyforma távolságban állapodik meg.[10]

A fejedelem 31-ikén reggel Kisvárdának kerülve indúlt útra, hogy Kisvárdán hadiszemlét tartson megmaradt lovassága felett. Örömmel tapasztalta, hogy a béke reményében s a fegyerszünet kedvezése következtében 12.000 vitéze, tehát oly haderő gyűlt egybe, a melylyel még mindig kezdhetett valamit. Beszédet intézett harczban megedzett hűséges katonáihoz. Elmondta,

9 Januárius 29. U. o.
10 Rákóczi eml. 286. s önéletr. 194. Pulay—Károlyi, II. 256.

hogy őt a haza szeretete és a béke őszinte óhajtása Vajára vezeti. Pálffy tábornagygyal tanácskozik ott, a ki József császár nevében a nemzet minden szabadságának helyreállítását ígéri. Ösmeri azokat a veszedelmeket, a mik lépése következtében támadhatnak. De odamenetelével világosan bebizonyítja, hogy minden tőle telhetőt megtesz a nemzet nyugalmának visszaszerzésére. Ha azonban czélt nem érhet, itt az idő, hogy *inkább dicső halállal haljanak meg, mintsem német járomba hajtsák nyakukat.* Megparancsolta, hogy a hadi főtisztek Apátiban, Károlyi kastélyában várakozzanak visszajövetelére,[11] s most már sokkal nyugodtabban, a nemzet erejében jobban bízva indúlt Vajára, hova estefelé érkezett meg.

Pálffy, a ki valamivel korábban érkezett, a ház előtt fogadta, midőn lováról leszállott, s ő maga vezette be a számára berendezett lakásba. Az épület másik szárnyában a tábornagy és kisérete helyezkedett el, majd megjelent a fejedelemnél föltálalt vacsorán, a melyen *Vay* Ádámon, a házigazdán kívűl *Károlyi, Montecuccoli* és *Croix* tábornokok is résztvettek. A társalgás a legnagyobb fesztelenséggel, minden kényszeredettség nélkűl folyt. A mikor az urak félrevonúltak, Pálffy biztosította a fejedelmet a császár szíves hajlamairól és sürgette, írjon hozzá mielőbb levelet, a melyben uralkodónak elösmeri. Ha ezt megteszi, a császár megadja a nemzetnek és az erdélyieknek törvényes szabadságait, a még fegyverben állókat pedig általános kegyelemben részesíti. A mi saját személyét illeti, az erdélyi fejedelemséget kivéve, nincs olyan becsület, méltóság, kedvezés, vagyon, a mit nem remélhetne. Kérte, fontolja meg komolyan ügyeinek állapotát. Ha elmúlasztja azt az alkalmat, hogy a háborút olyan szerződéssel fejezze be, a mely a nemzet törvényeit és szabadságát biztosítja, kétségtelen, hogy erővel, fegyverrel fogják elnyomni a fölkelést; akkor pedig a császár minisztériuma könnyen találhat ürűgyet, hogy

[11] Rákóczi eml. 289.

összes törvényeinket éppen úgy eltörölje, mint alig kilenczven esztendővel ezelőtt a csehekét is eltörölte a prágai (fehérhegyi) ütközet után.[12]

A fejedelem az udvar szándékait nem tartotta elég őszinteknek. A mikor Pálffy arra czélzott, a fölkelők mennyiben érdemelnek büntetést, úgy találta,[13] hogy, Pálffy titkos gondolatai szerint is, a németet csak telhetetlensége gátolja bosszújában. Meg is kérdezte Pálffytól, hogy ha a császár őszintén kívánja a békességet, miért nem hirdeti ki törvényes igazságaink megadását? Miért kívánja, hogy kegyelemképpen fogadják az igazságot? Apja vétkét fedezni akarván, miért erőlteti őket arra, hogy a fölkelők ismerjék el magukat vétkeseknek?[14] A béke iránt való őszinteség hiánya eléggé kitűnik abból, hogy neki és udvari embereinek megígérvén összes javaik visszaadását, a vezéreket el akarják szakítani a szövetkezett rendektől s már a békekötés előtt kívánják az erősségek és a várak átadását.[15] Ő azonban a tárgyalások megnyiltával csupán *az egész nemzetet* illető dolgokat fog követelni; de követeléseit csak a szenátussal és a szövetkezett rendekkel való tanácskozás után terjesztheti elő. A két testület összehívására idő s fegyverszünet kell; de biztosítja Pálffyt, hogy beszélgetésöknek egész anyagát a rendek elé terjeszti s a mit azok saját érdekökkel megegyezőknek találnak és elfogadnak, mint vezérlő fejedelmök helybenhagyja és megerősíti. A mi azonban *saját személyét* illeti, a tett ígéretekből neki semmi sem kell; mert jól tudja, hogy a császári miniszterek úgy sem engedik meg a szerződés végrehajtását; és jöhet idő, mikor *hazaárúlónak tartanák azért, hogy saját javát a nemzet érdekénél többre becsűlte.* Hajlandó ugyan a császárhoz illendő levelet írni s azt három nap múlva el is küldi; de tudja, hogy választ sem kap reá. Pálffy megnyugtatta s nem erő-

[12] Majdnem szó szerint Rákóczinál, Eml. 289—290.

[13] 1711 márczius 14. Arch. R. III. 599—600.

[14] A beszélgetésnek ez a része Rákóczi április 23-iki levelében, Arch. R. III. 633.

[15] Klementnek Javoróról, május 12. U. o. III. 655.

szakolta tovább a dolgot, hanem a lefolyt hadjárat egyes eseményeire terelte át a beszélgetést.[16]

Késő éjtszaka váltak el egymástól. A fejedelem még nem térhetett pihenni, mert *Károlyi* és *Vay* bementek hozzá, hogy az eredményről értesűljenek. Károlyi attól tartva, hogy az elkezdett munka abban marad, a fejedelmet emlékeztette multkor tett békés nyilatkozatára s rábeszélte, hogy a császárnak szóló levelet még az éjtszaka megírja s reggel Pálffynak is megmutassa. Ha Pálffynak tetszik, jó; ha pedig nem, az ártatlan vérontásért s a következhető veszedelmekért őt nem okozhatják. A fejedelem csakugyan elkészítette a levél vázlatát s másnap reggel felolvasta *Pálffy*, *Montecuccoli* és *Croix* jelenlétében, hogy a szöveget együtt állapítsák meg.[17] Pálffynak csak az aranybulla záradékának megemlítése ellen volt kifogása.[18] Szóba jött,[19] hogy ezt a levelet majd Károlyi maga vigye föl Bécsbe s addig Montecuccoli maradjon kezesnek a fejedelemnél, ki újból kijelentette,[20] hogy hitét el nem hagyja s a fegyvert le nem teheti azok nélkűl, a kikhez eskü köti s a kiket szintén eskü köt ő hozzá. A levelet különben Olcsváról teljesen készen küldi át s ott a béke föltételeiről is tanácskozni fog velök. Ezzel egyszerre távoztak el Vajáról mind a ketten: a fejedelem Olcsva-Apátiba, Pálffy Nagykállóba.[21]

Apátiban várakoztak a fejedelemre és Károlyira azok a főtisztek, a kiknek hadtestei fölött Kisvárdán tegnap szemlét tartott. Beszámolt nekik Pálffyval tegnap folytatott beszélgetéséről. Megjegyezte, hogy véleménye szerint a tábornagy úgy beszélt, a mint belső meggyőződése sugalta; de a bécsi udvar

[16] Rákóczi eml. 290–1. Önéletr. 194. Saussure, 246.

[17] Pulay–Károlyi, II. 258. Pálffy február 17-ikén azt írta Ebergényi Lászlónak (Szalay, 35.), hogy a herczeg igen is elolvasta előtte, de úgy tapasztalta, hogy később másképpen stilizálta. Egyébiránt minden szót és czikkelyt nem tudhat az ember s nem tarthatja emlékezetében.

[18] »Csak András királyról való emlékezetet reprobálta volt«, írja maga Rákóczi Pálffyhoz Salánkról, február 11. Pulay–Károlyi, II. 292.

[19] Rákóczi Károlyihoz márczius 14. Arch. R. III. 508–9.

[20] Említi a február 11-iki levelében. Pulay–Károly, II. 292.

[21] U. o. II. 258. Rákóczi eml. 291.

másképp gondolkodik. Tudja, hogy sikertelen lesz az a levél, a mit a császárnak akar írni; de se a nemzet, se magános ember ne vethesse szemére valamikor, hogy elszalasztotta az alkalmat hazája békéjének helyreállítására. Figyelmeztette őket arra is, hogy az ország határain állnak s nincs hova visszavonúlniok; tehát közös erőfeszítéssel kell gondoskodniok családjaik és hozzátartozóik megmentéséről.[22] Mindenki nyilván tudja, — folytatta[23] — fegyverkezésök kezdetétől fogva milyen szeretettel viseltetett nemzete s így mindnyájok iránt. Életét is tökéletesen elszánta s mindenkor kész volt feláldozni megnyomorodott hazánkért, a melyet személye magánérdekeinek keresése nélkűl szívesen szolgált. Kötelességét most is maga előtt viselte, pedig a császár hadainak minden oldalról való előnyomúlása miatt az országból majdnem kiszorították s az Ausztriai Ház őt már azelőtt is elítélvén fölségsértés miatt, önmaga bátorságos megmaradásáról eddig is gondoskodnia s biztos helyre vonúlnia kellett volna. Mindamellett kötelessége érzetében nem válhatott el tőlük s nem törődve a történhető szerencsétlenségekkel, velök maradt az országban. Vaján való megjelenése, a mely nyilt veszedelemmel fenyegette, irántuk való igaz, állandó szeretetének bizonysága. Annál is nagyobbat mond. Ot és Károlyit, fegyverkezésök hanyatlásának idején, a császár életökről és jószágaikról biztosította. Rajta volt teljes tehetségével, hogy ebben a jóban ők is részesüljenek; de megvallja, hogy némelyiknek megkegyelmezését a császár nehéznek találja. De hogy az arra méltók annál hathatósabban és nyertesebben alkalmaztassák a maguk dolgait, az Istenre kéri őket, hogy végső határozatának kimondásáig el ne hagyják, külön kegyelmet senki se fogadjon el, hanem azt a kevés időt megvárják s ennek a jónak elnyerésében egybefogjanak, egyetértsenek. Dolguknak, sorsuknak ilyen alkalmazkodásán senki se ütközzék meg. Idegen nemzetnek segítségűl való kihozása módjában áll, tudna tenni róla s foly-

[22] Rákóczi eml. 291.
[23] Beszéde szó szerint Pulay—Károlyinál, II. 259—262.

tathatná ezt a hadakozást, ha kedve volna hozzá. Országát azonban nem akarja hosszas fegyverkezéssel kimeríteni, mindnyájoknak még nagyobb bajt szerezni. Sokat szólhatna erről, de elhallgatja a többit s egyedűl azt az egyet jelenti ki, hogy ha az Ausztriai Ház kegyelméből való benmaradása most és a jövendőben való boldogságának akadálya volna, tüstént, vagy kegyelmének megnyerése után is *kész mindenét idehagyni és az országból csak egy pálczával is kimenni.* Tapasztalta, hogy Károlyit Pálffyval folytatott tárgyalásai és kétszeri találkozásuk miatt sokan gyanúba fogták. Kijelenti, hogy a mit tett, Károlyi az ő akaratából és parancsolatából tette, mert maga és az ország részéről ennél üdvösségesebb útat nem ösmert. Nem tudja, hogy őt magát mivel gyanúsítják. Mindenkor bízott bennök, gondolván, hogy benne is bíznak. A mit végezhet, kárukra nem válik. Őszinteségében senki se kételkedjék. Kedvökért, hogy azzal is használjon nekik, most is elszánta magát a császár előtt mindenképpen való megalázkodásra. «Ha azonban balítélettel vagytok felőlem, — végezte beszédét, melynek elmondása közben nem egyszer könyezett, — íme, előttetek vagyok, uraim! Cselekedjetek velem akármit: lelketekre hagyom magamat.»

A tiszteket nagyon megnyugtatta, hogy a fejedelem értekezésbe bocsátkozott Pálffyval s most megint erősebben bíztak benne. Egy értelemmel arra kérték, hogy a császárhoz szóló levéllel magát Károlyit küldje Bécsbe, s helyette kezesnek Montecuccoli grófot kívánja maga mellé, mire Pálffy már a vajai találkozáson késznek mutatkozott. A fejedelem udvarias levelet írt Pálffynak;[24] örűlt, hogy barátságos ösmeretséget köthetett vele és sajnálta, hogy el kellett válniok. Adott szavához híven, őszintesége jeléűl, elküldte hozzá a császárhoz intézett levelének másolatát, de azt maga a császár számára méltó alakban nem állíthatta ki, mert itt nincsen ahhoz

24 Februárius 1. Pulay—Károlyi, II. 266—7.

való papirosa és pecsétviasza. Szavát adja, hogy mielőbb kiállíttatja s átadja Károlyinak, kinek azt — megállapodásukhoz képpest — Bécsbe kell vinnie. Míg odajár, a fegyverszünetet megtartja, de kéri, hogy arra az időre küldje hozzá gróf Montecuccolit. Hadait Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyébe vonja vissza s minden kihágást meggátol.

Február 2-ikán a fejedelem, a dolgokban látszólag teljesen megnyugodva, indult Károlyival Munkácsra, hol azonnal kihírdette a fegyverszünetet.[25] Este 7 órakor már megkapta Pálffy levelét, mely szemrehányást tett neki, hogy csak az időt vontatja, semmis ürügy miatt nem küldte el a császárnak szánt levelet s így nem lehet bízni. «Ha kegyelmed őszinteséget kíván tőlem, én is hasonlót kívánok kegyelmedtől» válaszolta felindultan;[26] de kiállíttatta a császárhoz szóló levelet s 8 órakor hadsegéde, Máriássy Ádám már útban is volt vele Debreczen felé.[27]

A császárt figyelmeztette, hogy a hétéves háború s a rendek szövetsége a nemzet megsértődését jelentette. Most azonban, mikor a vármegyék nagy része visszatért a király hűségére, a fejedelem úgy érzi, hogy bosszúállásának, megátalkodottságának tudnák be, ha nem keresné az óhajtott szent békesség visszatérésének a módját, a honfivér ontásának megállítását, a haza utolsó pusztulásának eltávoztatását. Ennek elérésére — néhány béketárgyalás után — alig találhat helyesebb útat, mint ha a király kegyelmességéhez folyamodik. Emlékezhetik reá a király, kinek udvarában számos esztendőt töltött, hogy kegyelmességén kívűl egyebet nem keresett. Alattomos, titkos ellenségeinek üldözése következtében fogságba vettetvén, a tömlöczben hagyott levelében elmondta, miért kellett menekülnie. Abban s a bör-

[25] Rákóczi eml. 291. Pulay—Károlyi, II. 267., 273.

[26] Olcsváról, 1711. [február 1. U. o. II. 266—7.

[27] Munkácson február 3. kelt levél Praynál, Epist. Procerum, III. 538. Némi bővítéssel szó szerint egyezik ezzel Rákóczinak Salánkon február 11-ikén kelt levele, a melyet Károlyi—Pulay közöl, II. 278—282. Világos, hogy Rákóczi csak az elsőt zárhatta Pálffyhoz mostan írt levelébe. (U. o. 278., 286.)

tönből korábban is írt folyamodásában csak azt az egyet kívánta, hogy a haza törvényei szerint lássanak fölötte igazságot. Szökésre nem azért gondolt, mert letaposott rab volt, hanem mivel az ország törvényeivel ellenkező ítéletre hítták. A mikor azután kétesztendei bujdosása közben értesült a törvénytelen ítéletről, szabadúlását csak a nemzettől és az ország lakosaitól remélhette, kinek szabadságait az ő személyében sértették. Hazájába jövetelét nem külső hadakkal, hanem csupán az igazsággal támogatta; s manifesztumában saját és hazája sérelmeiről nem írt egyebet, mint a mit azóta a pozsonyi országgyűlés is a király elé terjesztett.

Érezte azokat az egész nemzet; és mivel a közromlás egyességet szokott okozni, fegyvert fogtak az ország törvényei és szokásai mellett, a melyekre a király atyja is megesküdött. A mint a fegyver csattogásai közt észrevette, hogy az egész ország egyetért vele, a szécsényi országgyűlésen minden hatalmát visszaadta az országnak s magát a rendek akarata alá vetette. Akkor őt egyenlő szóval az összeszövetkezett magyarság vezérlő fejedelmének választották s megesküdtek kölcsönösen, hogy a fegyverek szerencsétlen folyamata közt is megoltalmazzák a közügyet. Eskűjének, kötelességének eleget tenni ügyekezett, de tartozott is vele.

«Ha azért a felhozott okok — végezte levelét — fölséged szemei előtt igazaknak láttatnak, fölségednek *igazságát*, különben pedig *atyai kegyelmes voltát* kérjük, hogy mi is mindnyájan, a kik eddig fegyvert viselni kényszeríttettünk, *országunk törvényeinek és szabadságainak* (kik fölséged esküvésével is megerősíttettenek), *úgy jószágainknak is adatásával is mind Magyarországban s mind Erdélyben élhessünk*. Indítsa erre fölségedet az igazság és a kegyelmesség, a kik a királyok székeinek istápjai. Vigye reá a jövendő dolgok általlátása és az országnak következő romlása, háborúk támadása, ezerféle romlások, a melyeknek következésétől én magamat az én levelem által megmenteni kívánom. A midőn ezen levelemmel fölséged igaz-

ságát és kegyelmességét tovább is kérvén kérem, maradok fölséged alázatos szolgája, Rákóczi Ferencz.»

Pálffy ezt a levelet Debreczenből már másnap este külön futárral küldte Bécsbe, de megírta a fejedelemnek is,[28] Károlyinak is,[29] hogy azt talán át sem adják a császárnak, mert a fejedelem azt a czímet sem adja meg neki, a mit nagy uralkodók is megadnak; a mellett még mostan is vitatja fölkelése jogosságát s a maga és Károlyi megkegyelmezése helyett mindnyájukét kéri. Úgy hitte, még mindig kicserélhetnék azt egy megfelelőbb, alázatosabban stilizált levéllel. Mert bizony nem tapasztalta, hogy — úgy, a mint Károlyi írja — a fejedelem semmit sem akar az ő meghallgatása nélkűl elkövetni.

A fejedelem valóban nem Pálffyra, hanem szívére hallgatott akkor, a mikor azt a levelet megírta. A stilus curialissal keveset törődött. Boldog Isten! — mondta válaszában[30] — csak nem hiteti el vele Pálffy, hogy néhány szó újabb vérontások és hadakozások oka lehet? Helytelen kifejezéseken és czímeken csak ott akadhatnak fel, a hol mind a két fél megrövidíthetné egymást. Galamb és sas ezt nem teheti. Egy pápát, egy császárt valami hibás czím nem kisebbíthet; azért mondják, hogy a sas nem fog legyeket. Előhozhatja a politikából tanúlt leczkéjét s a jól ösmert czímeket újra írt levelében megadhatja. De azt már éppen Pálffytól tanúlta, hogy az emberséges ember lelkét Istennek, vérét és életét urának, becsületét pedig magának szokta tartani. Magát tehát nem ösmeri el és nem tartja rebellisnek. Nem tehet róla, ha az udvar annak tartja. De hogy ők, a kiket fegyverfogásra lelkiösmeretök kényszerített, magukról azt mondják, a mit az udvar mond, arra Pálffy János feleljen meg a Feldmarschallnak. Csak magáról sem beszélhet a levélben, mert hitét meg nem szegi s a vele szövetkezettek nélkűl a fegyvert le nem teszi. Tulajdonképpen azt írta, a mit Pálffynak

28 Februárius 5. Pulay—Károlyi, II. 283—6. Pray, Epist. Proc. III. 543. Szalay, Rákóczi bujdosása, 30. V. ö. u. o. 35.

29 Februárius 5. Pulay, II. 286—9.

30 Februárius 11. Pulay—Károlyi, II. 289—292. Pray, Epist. Proc. III. 546.

már Vaján felolvasott. Nem színes, hanem szíves békességet kíván ebben a hazában; de látja, hogy «ebben mi a víz folyása ellen iparkodunk. Legyen mindenben Isten akaratja...» A fegyvert addig függőben tartja, míg Pálffy annak felkötésére nem kényszeríti.

XV.

BÚCSÚ A HAZÁTÓL.

— 1711 február 22. —

A TÉL DÜHÖNGÖTT és olyan roppant hó borította a földet, hogy még a lovas is alig térhetett le a járt útakról. A bujdosók faluról-falura összetorlódott parasztszekereken költözködtek s a hegyek, mocsarak rejtekeiben keresték a megélhetés módját és a biztonságot. A katona saját családja megmentéséről s ellátásáról gondoskodván, odahagyta zászlait. A fejedelem folytonosan hallotta a népnek, a bujdosóknak annyira szánalmas panaszát. A szigorú hidegtől kényszerítve, a félmeztelen katonák elhagyták állomásaikat. Az egyik fegyverét, a másik lovát vesztette el, zsoldját pedig egyik sem kapta. Jogos panaszokkal járúltak a fejedelem elé. Szolgálataikat nem a hűség és jóakarat, hanem a lehetőség akadályozta.[1]

A fejedelem ilyennek találta helyzetét. A nyomorúság és az izgalom viharai közt hánykódott s mégis bízott emberi eszközökben, a maga okosságában. Esküje, becsülete, dicsvágya ösztönözte, hogy ne mondjon le az erdélyi fejedelemségről; pedig tudta, hogy e miatt a száműzetés nyomorúságai várakoznak reá. Kevés reménye lehetett, hogy az általános európai béke visszaadja fejedelemségét. Ezzel ugyan a franczia király ismételve biztatta, de tudta, hogy megromlott hadaival a császárt nem kényszerítheti reá. A török háború minden pillanatban

[1] Rákóczi önéletr. 192. Szomorú képet fest az Ungvárba szorúlt ungmegyei nemességnek február 8-iki folyamodása is. (Károlyi-lt.)

kitörhetett s így a czárban sem bízhatott teljesen. A császáriak örökös birtokai visszaadását, személye szabadságának biztosítását igérték. De becsületét vesztette volna, ha mindezért megtagadja nemzetét, mely iránta való szeretetének, ragaszkodásának, bizalmának annyi jelét adta. S az annyiszor megszegett királyi szót elfogadhatja-e biztosítékúl a magyar törvények megtartására? Ha elfogadja, jégre épít, mely elolvadhat. A nemzet megutálta, megátkozta volna, ha saját biztonsága kedvéért beleegyezik a népnek józan észszel előrelátható nyomorúságába. Nagylelkűségtől, dicsőségtől ösztönöztetve, arra gondolt, hogy Munkács várába zárkózik s ha az oroszok föl nem mentik, hőshalált hal ottan, mint azok, a kiket a költők s világtörténetírók dicsőítenek. Majd arra gondolt, hogy a lovasság élére áll, bejárja, bebarangolja a tiszántúli pusztákat, örökösen nyugtalanítja, halálra fárasztja, télen sem hagyja pihenni az ellenség hadát.

De azután észrevette, hogy a veszedelmek és a halál keresése nem dicsőségét jelentené, hanem kétségbeesését árúlná el. Életét éppen hazája, fejedelemsége érdekében kell kímélnie, megmentenie. Megdönthetetlen igazság gyanánt állt előtte, hogy ha fogságba jut vagy meghal, vége a nemzet ügyének, reményének. Nincsen olyan könnyen vége, ha kibujdosik. Barátai, hívei maguk mondták, hogy vele marad a nép szeretete mindvégig; emlékét szívökben mindörökre megőrzik.[2]

Nagy lelkének háborgásában ime a népdal alaphangja,[3] a mely a két haza szeretetéről oly meghatóan biztosítja! Mikor rég elment, visszaóhajtják; mikor rég meghalt, visszasóhajtják. Haló porából is föltámasztanák, összeszednék porhanyó csontjait. Mert nem hal meg, ki milliókra költi dús élte kincsét. Lerázza, a mi benne földi s éltető eszmévé finomúl, mely fenmarad s nőttön nő tiszta fénye, a mint időben, térben távozik. Hozzá tekint fel az utód s óhajt, remél, hisz és imádkozik.[4]

[2] Rákóczi önéletrajza, 195—6.
[3] Szövege az I. kötet előszavában, 6.
[4] Arany, Széchenyi emlékezete.

Kétszáz esztendő tapasztalatai bizonyítják, hogy Rákóczi nem ámította magát és nemzetét a rendeltetésébe vetett hittel. Ha oly sokban csalódott is, abban az egyben csakugyan nem tévedett, hogy kibujdosása *élő tiltakozás* lesz minden jogfeladás ellen. Neve fegyverre és szabadságra hívó szózat marad, melyet nehéz időkben az ország minden népe meghall.[5]

A császáriak nemcsak Pálffy, hanem Urbich útján is keresték a kibékülést. Ez kedvezőbb lehetett a nemzetre, ha a czár valóban közbelép. Moszkvában február 6-ikán a czár *Vetésyt*, a ki, Rákóczi eszközlésére, a franczia király közbenjárását ajánlotta fel, csak azért nem fogadta nyiltan, mert a portát főképpen *Des Alleurs* franczia követ izgatta fel a háború megízenésére; de a másik szobában hallgatta, mikor emlékiratát[6] gróf *Golovkin* fő- és *Saphiroff* alkanczellároknak átnyujtotta. Ebben Vetésy vagy inkább Rákóczi két módra utalt, a melylyel a czár a császár legkisebb sérelme nélkül valósíthatja a varsói szerződésben ígért oltalmat. Először, ha a svéd király hazatérésének megakadályozására hadakat küld be s ezzel Magyarország javát megtartja a fejedelemnek. Másodszor, ha a lengyelországi szűk termés ürügye alatt hadait Magyarországba rendeli téli szállásra, s teljes semlegességben tartja ott, míg a fejedelem érdekében nyiltan fölléphet. A fejedelem éppen a kihallgatás napján írta,[7] hogy nemzetének nagy szerencséjét remélhetné, ha a villámlás gyanánt járó *czárral találkozhatnék*. Minden órában készen állt tehát, hogy a czár közeledésének legkisebb hírére Lengyelországba indúlhasson; sőt előbb is hajlandó bemenni, hogy el ne szalaszsza. «Csodálatos az Isten a maga munkáiban — mondta, mikor Ágost király halála hírét is újból rebesgették. — A dolgok olyanformán látszanak alakúlni, hogy ezekből a rút ábrázatú dolgokból nagy jó fog kijönni részünkre.» Azonnal ki is megy, ha Salánkra február 13-ikára értekezletet nem hirdetett volna

5 Rákóczi eml. 79.
6 Közli Fiedler, I. 191—194. Szalay, Rákóczi bujd. 31—32.
7 Február 6. Arch. R. III. 570.

azoknak a magyar és erdélyi szenátoroknak, «a kik még ezen a tájon fetrengenek».[8] Meghallgatásuk nélkűl, erős alkotmányos érzületénél fogva, nem akart ilyen fontos lépést tenni. 10-ikén már ott volt, az ugocsai erdők közé rejtett *Salánkon*, Munkácstól 22—23 kilométerre. Még aznap kiadta a munkácsi vár védelmére vonatkozó terjedelmes és nagyértékű utasításait,[9] melyekben «hazánk legdrágább kincsét», Munkácsot, *Vay* Ádám főparancsnoknak hitéhez, hazájához, és hozzá való szeretetére, kötelességére bízta. Valóban megtett mindent, hogy — mint édesanyja idejében — Munkács még egyszer a magyar szabadság mentsvára legyen. Később azonban, Isten bebizonyította neki a zsoltáros versének[10] igazságát, hogy ha az Úr nem őrzi a várat, hiában vigyáznak, a kik őrzik.[11]

Nem hitte, hogy soká maradhasson *Salánkon*.[12] A tél nyomorúságai és az útak rosszasága miatt Sennyei kanczellár és a szenátorok többnyire csak ő utána érkeztek meg. Egy részök, engedelmével, már is átment Lengyelországba, mások pedig a táborban vagy otthon voltak elfoglalva. Pedig határozatuktól függött, Munkácsba zárkózzék-e, vagy a segítség sürgetésére maga menjen-e át Lengyelországba.[13] A dolog sürgőssége miatt a megjelentekkel már 11-ikén közölte a császárhoz írt levelét.[14] Mindnyájan helyeselvén, lemásoltatta s elküldte Károlyinak, hogy rendeltetése helyére juttassa. Nem remélte tőle a fegyverszünet meghosszabbítását. Minapi levele már fölment Bécsbe s útban lehet a válasz, mely Pálffyt vagy a tárgyalások, vagy a háború folytatására utasítja. A salánki urak[15] attól tartottak, hogy a

8 Pulay—Károlyi, II. 282. Az összehívást április 5-ikén azzal magyarázta, hogy a bécsi udvar »ítélete« a megzavart kedélyeket s önmagát tőrbe és veszedelembe ejteni akarta s így a nehézségek elhárításáról tanácskozni kellett. Arch. R. III. 612.

9 Közli Arch. R. III. 572—590.

10 A 127. zsoltár 2. verse.

11 Rákóczi önéletr. 197.

12 Károlyihoz február 10. Károlyi-lt.

13 Önéletr. 197.

14 Kelt Salánkon, február 11. Közli Pulay—Károlyi, II. 278—282.

15 Magyar szenátorok: Esterházy Antal, Csáky Simon, Sennyei István, Vay Ábrahám; erdélyiek: Barcsay Mihály s Ábrahám, Teleki Mihály, Arelt János, később Thoroczkay István, Teleki Pál, Kemény Simon. (Teleki naplója, 287.)

fejedelemnek, ha Bécsből levele talál jönni, mindent félben kell hagynia.[16]

A fejedelem mindennap maga elnökölt a magyarokkal és az erdélyiekkel külön vagy együtt tartott üléseken. Februárius 14-ikén könyes szemekkel[17] tárta föl előttük az egész helyzetet. Emlékezniök kell — úgymond[18] — azokra az időkre és azokra a határozatokra, a melyek a fegyverforgatás után Szécsényben az ország minden lakosának szívét egyesítették. A rendek őt választották a szövetség vezérévé s megeskették, hogy az ország törvényeit és a szövetség végzéseit teljes épségökben megtartja, a szöv. rendeket el nem hagyja s fegyverét le nem teszi, míg az ország szabadságait s régi törvényeit helyre nem állítják. Az erre következő nagyszombati alkudozásokon kívánataikat a fejedelem és a szenátus együtt állapították meg; s mikor ezeket német ellenségeik visszautasították, újból fegyverre szólította a nemzetet. Azon teljes tanácsülésnek végzéseit most nem tárgyaltatná a csonka tanács előtt, ha az idő mostani aggodalmai és a hazának végső romlásba siető ügyei nem sürgetné, hogy kötelességéhez képpest nyilvánosságra hozza eddig magától tett intézkedéseit. Azoknak latbavetése, megfontolása után az ő óhajtásuk, véleményök és tanácsuk után akar eljárni a szöv. rendek javára. A magyarokhoz méltatlan, utálatos várfeladások után a neki bátorodott ellenséges lovasság a mostani szorúlt helyzetbe juttatta őket. Személyesen akart ellenállani s átkelt a Tiszán. A sereg száma és hangulata megnyugtatta; szembeszállhattak volna ellenségeikkel, de a körűlmények következtében sokáig csoportban nem maradhattak s könnyebb ellátás végett a falvakban sem lehetett őket szétosztani. A katonák gyakran szétrebbentek, hogy bujdosó családjaikról gondoskodjanak. Zsákmány és új hírek reményében portyázásra még csak elmennének, de a

[16] Károlyihoz februárius 11. és 12. Károlyi-lt.

[17] Teleki naplója, 287. Pálffy gúnyolódása februárius 17. Szalay, 35.

[18] A beszéd szövege az önéletrajz (197—199.), az emlékiratok (292—4.) Teleki naplója (287. l.) és Saussure (247. l.) egybevetésével.

harcztól lovaik rosszaságának vagy saját ruhátlanságuknak ürűgye alatt kitérnek, vagy elszöknek. A mezei hadtól tehát legfeljebb tavaszszal várhatnak valamit, mikor a bujdosó családoknak a Tisza mocsarai, a Szamos lápjai s Máramaros hegységei több biztonságot nyujtván, a katonák jobb kedvvel zaklathatják az ellenséget.

Odáig azonban még három hónap van; s előbb az orosz segedelemről sem lehetnek biztosak. Hogy addig nyugalomban éljenek, Károlyinak engedelmet adott a fegyverszünet tárgyalására. Őt magát is ezek az okok bírták rá, hogy Pálffyval találkozzék és hogy a császárnak levelet írjon. Semmiképpen sem akarta, hogy Pálffyval szemben igazságtalanúl járjon el s a nemzetnek is meg akarta mutatni, hogy semmi sincs a világon, a mit érte meg nem tenne. A szenátust pedig azért hítta össze, hogy ha levele következtében a császár valóban alkudozni akarna velök, a tennivalókra nézve véleményöket kikérje. Fontolóra kell venniök, hogy majdnem végső veszedelemre jutván, az érsekújvári tanácsűlésben 1706-ban megállapított és Nagyszombatban előterjesztett békepontokból engedhetnek-e, vagy esküjöknél és szövetségöknél fogva feltétlenűl ragaszkodjanak-e hozzájok s megvárják a czár segítségét?

Munkács és Kassa bátor védelme módot nyujt arra, hogy megvárják ezt a segítséget. A czár napról-napra megjöhet Lengyelországba. Mondják meg, mit tartanak jobbnak: azt-e, hogy eléje menjen s értekezzék vele, vagy hogy a fegyverszünet lejártával Munkácsba zárkózzék?

A fejedelem had nélkűl jött ide, a szenátorok tehát igazán félelem nélkűl nyilatkozhattak. S egy sem akadt köztük, a ki hajlandó lett volna a dicsőségök napjaiban összeállított békepontokból valamit engedni.[19] Kimondták, hogy szövetkezésök czélja, oklevele s esküjök ellene mond minden békének és egyezkedésnek, a melyet a nagyszombati pontok sérelmével

[19] Rákóczi eml. 292. Senki sem mondott ellen, csak néhányan tétováztak — mondja önéletrajzában, 199. l.

kötnének. Azért, hogy az események ide fejlődtek, a fejedelmet nem hibáztatják, mert elhárítására az övénél s az emberinél nagyobb hatalom kellett volna. Arról azonban mindnyájan felelni tartoznak Isten előtt, egyetértenek-e a lelkiösmeretbe vágó gonosz dolgokban. A közügyet, a kiváltságokat, az ország törvényeit és szabadságait erőszakkal eltiporni a fejedelem és a szenátus önkéntes hozzájárulással nem engedhetik. Hasonlíthatatlanúl hasznosabb és illőbb, ha a fejedelem kimegy Lengyelországba és, a hadviselésről le nem mondva, személyét az isteni gondviselésre bízza, mint ha bezárkózik egy várba, tétlenűl marad, vagy, a szövetség megsértésével, a hitszegés és a hazaárúlás bűnébe esik.

A fejedelem azután az *erdélyi szenátus* teljes ülésébe ment át. Előadta, hogy élénk emlékezetében tartja, sohasem felejti el a vásárhelyi beiktatásakor eléje szabott föltételeket. Azok között arra is kötelezték őt, hogy az erdélyi rendek beleegyezése nélkűl sohase mondjon le fejedelemségéről s ne is tárgyaljon róla. Nyilt mezőn, emelkedett helyen, a rendek jelenlétében, Isten színe előtt, Krisztus keresztjére és az evangeliumra őszintén fogadta, hogy a föltételeket megtartja. Ezek után nincs bátorsága azt kérdezni, fejedelemségével szemben mi a kötelessége; csak azt kérdezi, módjukban áll-e elhárítani azt a végső romlást, melylyel a hazát az ellenséges hadak fenyegetik s remélik-e, hogy a háború folytatásával visszaszerezhetik? Magyar- és Erdélyországok rendeit kölcsönösen kötelezi a szövetség, a melyet itt is, ott is nyilvános végzésekben és törvényczikkelyekben erősítettek meg. Az ügyek jelen állapotában közös a romlásuk, de az a kötelességök is, hogy szembe szálljanak a végső veszedelemmel. Neki nemcsak a fegyverben állókról, hanem a bujdosókról s az ország minden lakosának jólétéről is kell gondoskodnia. Elmondta tehát, Károlyival együtt mit tett megmentésökre. Pálffy biztosította őt, hogy, erdélyi fejedelemségének elösmerésén kívűl, minden kívánságát teljesítik. Határozzanak tehát arra nézve, lehet-e az ellenséggel s milyen föltételek alatt

lehet tárgyalni a békéről. Az ő személyével, megválasztása tényével ne törődjenek. Nem akar szerencsétlenségöknek oka lenni, ügyeik kiegyenlítésében gátúl szolgálni. Ha magukra és a rendekre nézve jobbnak, hasznosabbnak látják, oldozzák föl esküje s ő is feloldozza mindnyájukat hűségesküjök alól. Visszaadja a választásról szóló oklevelét, hogy ezzel is előmozdítsa a fejedelemség nyugalmát, boldogságát. Hiszen legfőbb óhajtása, hogy többi szabadságuk megtartásával menekedjenek azoktól a bajoktól, a mik fejedelemségének megtartása következtében szakadhatnak reájok.

A mélyen meghatott szenátorok megköszönték nagylelkűségét, atyai jóindúlatát; de egy szívvel és lélekkel, minden habozás nélkűl kijelentették, hogy a fejedelmet a rendek választották meg, nekik tehát nincs joguk, de hajlandóságuk sincs arra, hogy a rendeknek tett esküje alól fölmentsék. Távol állanak minden efféle gondolattól. Arra kérik, azért esedeznek, hagyjon fel mindörökre lemondása szándékával; legyen rajta, hogy méltóságát minden úton-módon megtartsa. A míg à maguk, feleségeik, gyermekeik megélhetésének reménye megmarad, örömest osztoznak a fejedelem sorsában. Törhetetlen hűséggel, ragaszkodással követik idegen földekre, tengerekre; csak arra kérik, hogy ott, a hol semmi segítséget nem remélhetnek, végső inségre jutni ne engedje őket és családjaikat. Már pedig a fejedelem is inkább idegen országba menjen, mint hogy a czár bizonytalan segítségére számítva, egy várba zárkózzék s mindenféle veszedelemnek tegye ki életét, melylyel a hazának tartozik. Kérték parancsait, mit tegyenek.

A tanácsurak salánki felbuzdúlása a magyar történelem legszebb jelenetei közé tartozik. Rákóczi körül annyi ember sem volt, mint mikor nyolcz esztendővel azelőtt zászlót bontott a Vereczkei-hágón. S a hét tanácsúr épp olyan szentűl fogadta Rákóczinak, mint a hét vezér valaha Árpádnak: a hova sorsod vezet, oda követünk; a míg nemzetséged él, abból legyen a nemzet vezére, fejedelme! Rákóczi valóban megtelt a szabadság

szent lelkének erejével. «Sebesen zúgó szélnek zendülésével», a maga meggyőződésének egész erejével töltötte el mindenkor a házat, a melyben űlnek vala. A hol maga megjelent és szólt, mindnyájan egy akarattal valának együtt, mint az apostolok pünkösd napján, a kik tudták, hogy nagy szenvedések, megpróbáltatások várakoznak reájok. Ezt a salánkiak is tudták; és tudta a nép is, mely Rákóczi kesergőjében[20] évek mulva is dalolta, hogy a fejedelem kibujdosását magyarjai, vitézei javalták:

«Tanácsoljuk felségednek, meg se is vesse:
Aranyait, ezüstjeit rúdakba veresse,
Rakassa fel, vitesse el,
Hordassa el és menjen el,
Merre szeme lát.»

De a fejedelem nemcsak magáról gondoskodott, sőt éppen a maga aranyaival, ezüstjeivel törődött legkevesebbet. A mikor érezte, hogy «minden szempillantásban rá kongatják indúlása óráját», a bujdosók és hadak közt osztotta ki ecsedi uradalma termését s jobbágyai közt a marhákat. Februárius 16-ikán menedék- és útleveleket ígért a magyar és erdélyi uraknak, a mit csak Thoroczkay István ellenzett. Megvígasztalta a fejedelem őket a czár és a porosz király jóakaratával is, de világosabb kijelentéseket nem tett. Az urak nem tartották szükségesnek, hogy a fejedelem külön utasításokkal lássa el Károlyit; hiszen ha a bécsi udvar őszintén akarja a békét, akkor meghosszabbítja a fegyverszünetet s Károlyi értesítheti a fejedelmet mindenről; ha pedig nem hosszabbítja meg, nincs mire várnia. Minden esetben jobb és állandóbb békességet várhatnak az orosz közbenjárásától, mint Pálffy hitegetésétől; jobb tehát, ha a fejedelem a czár fölvilágosítására siet, mint ha itthon arról vitatkoznak, a császárt clementissimusnak vagy benignissimusnak szólítsák-e?[21]

[20] Thaly, Adalékok, II. 316—320. Az első két versszak és a harmadiknak első két sora csak a salánki gyűlésre vonatkozhatik.

[21] Februárius 18. Arch. R. 592.

A magyar urak már 15-ikén, az erdélyiek pedig másnap mind elbúcsúztak a fejedelemtől, a ki általános szavakban bíztatta őket, hogy gondoskodni fog megmaradásukról, különösen ha az orosz czár pártfogásához akarnak folyamodni. Az öregebb *Thoroczkay* István tábornok ellenezte a dolgot, de követte a fejedelmet s másfél esztendő mulva számüzetésben halt meg; azonban *Teleki* Pál és *Kemény* Simon kilenczedmagával aláírta az «albát.» Az aláírás voltaképpen arra kellett, hogy a fejedelem a czárral, esetleg a porosz királylyal, a rendek külön fel-

45. SZTANISZLAV.

hatalmazása alapján tárgyaljon; ebben a dologban azonban a fejedelem világosan nem nyilatkozott. Nem ösmerte szándékát világosan ez adat följegyzője, *Teleki* Mihály sem, a ki ez nap elbúcsúzván, a fejedelemtől, Vay Ábrahámnál megebédelt, azután szánra ült s *Arelt* János erdélyi tanácsúrral (a beszterczei bíróval), Kemény Simonnal és Teleki Pállal Dolhára hajtatott.[22] Huszton a fejedelem úgy maradt, mint az ágon ülő madár.[23] 17-ikére várta házigazdáját, Károlyit,[24] a ki azonban «böjtre

[22] Februárius 15. Károlyihoz, Károlyi-lt. és Teleki naplója, 287.

[23] Februárius 15. Károlyi-lt.

[24] A hogy Munkácsról eznap írta urának Károlyiné, Salánkon «mindenek jól mentek végbe annyi néphez képpest; részünkről kevés kárral, a falunak elég terh, de az idő úgy hozta». Károlyi-lt.

halasztotta az újmódi farsangot». Nem várhatta meg, mert hamvazó szerdán, 18-ikán egy külföldről jövő hír «megfúvá a felülőt» s Rákóczi «indúlt, hova hazája szolgálatja — késedelmet nem engedve — ösztönözte».[25]

Károlyinak meghagyta, hogy folytassa az alkudozásokat, s értesítse őt mindenről. Ha kiszorítanák az országból, a hadakkal Lengyelországba, Sztaniszlav felé menjen, ne Moldvaországba; mert nagy ellenmondásnak látszanék, hogy a fejedelem a czárral tárgyal, serege pedig ennek ellenségeihez, a svédhez, vagy a törökhöz menekül. Ezzel őt nagy veszedelembe ejthetné. Vayt magával viszi, «mert idegen országon is legnagyobb kincs a hű szolga»; helyette *Sennyei* István védelmezze Munkácsot. Lengyelországba ezentúl senki se mehessen ki.

Legdrágább kincsét: édes hazáját, Munkácsot, abban levő mindenét Károlyi lelkére, hitére kötötte, bízta. Remélte, hogy, Munkácson is tett fogadásához képpest, a nemzet boldogúlása nélkül nem békül és őt el nem hagyja. E nélkül különben sem engedi békűlni őket a szövetségre tett hitök, melylyel lelköket és maradékaikat sub nota perditionis in patriam kötötték le édes hazájoknak. Távollétében tehát vezérelje és kormányozza a hadakozást a mint legjobban lehet. Ő maga bujdosások és nyomorúságok közt keresi a nemzet boldogúlását, a melyben hisz; és a czárral találkozván, világosan megírja, miben bízzanak. Hazájáért magát tízszer is megalázza, de arra bizony nem lép a szövetkezett rendek nevében, hogy édes hazáját nagyobb rabságra vesse annál is, a melyben találta s a melyből kiszabadítani kívánta. Vezérelje tehát Károlyi az ő igaz szándékát, a mitől senki sem szakíthatja el.[26]

Hamvazó szerda nagy részét már Munkácson töltötte. A vár főparancsnokságát Vay helyett, a kit magával akart vinni, *Sennyei* kanczellárra bízta s kivette őt Károlyi hatósága alól. Az alsó vár parancsnokává palotásainak ezredesét, *Szentiványi*

[25] Februárius 18. Arch. R. III. 591.
[26] Februárius 18. Arch. R. III. 591—4. Pulay—Károlyi, II. 293—297.

Jánost tette. A vár jól el volt látva őrséggel, ágyúkkal, élelemmel; erejében Károlyi is annyira bízott, hogy feleségét — a fejedelem tanácsára és ennek visszatértéig — ezekben a válságos napokban is ott hagyta. Munkács maradt a fölkelők kincsesháza. A fejedelem tudniillik *nem vitte magával* aranyait, ezüstjeit, a hogy a kurucz nóta szerette volna, hanem a munkácsi pénzverőháznak adta át, hogy pénzzé verjék s a szabadságharcz költségeire fordítsák.[27] A mikor délután elszánkázott Munkácsról, maga sem hitte, hogy nem látja többé a magyar szabadság utolsó fellegvárát, hol édes anyja vezette be a vitézség iskolájába. Este már Szentmiklósról intézkedett, hogy «szegény társai», a nemes ifjak, *Haller* Gábor vezetése alatt[28] Károlyihoz csatlakozzanak és «ha valamely indúlása talál lenni a fegyvernek, szolgálják hazájokat, a míg lehet».[29] Pénteken, február 20-ikán Pudpolóczon,[30] a mai Vezérszálláson át ment Alsó-Vereczkére s onnan intézett nyilt levelet a szövetkezett rendekhez.[31] Kijelentette, hogy fegyverrel vagy békével ügyekezett biztosítani a szabadságot. Minden útat megpróbált s fegyverszünetet is kötött, hogy a végső eszközöket se múlaszsza el. Mielőtt azonban a felséges császár határozatát megkapná, vezérlő fejedelmi kötelességéhez és a mostani állapotokhoz képpest, a külső hatalmakkal szintén kell érintkeznie. A dolgokat úgy folytatja és kormányozza, hogy, ha lehet, jó békességet kössön, ha nem, külső segítséggel folytassa hadakozását. Elhatározta

27 Rákóczi eml. 294.

28 Haller Gábor éppen ekkor rándúlt át Munkácsra, hogy Károlyinét Klára kezéért ostromolja. Az anya kijelentette, hogy ura fog határozni; a fejedelem Károlyira bízta, hogy maga mellé vegye, vagy utána küldje. Magával a fejedelem csak nyolcz nemes ifjút vitt. (Károlyiné levele febr. 17. Károlyi-lt.) Károlyiné már 13-án búsúlt, hogy Haller úgy elszakad tőlük: ki tudja, láthatni-e esztendőkig is? (Levele u. o. febr. 13.)

29 Február 18. Károlyi-lt.

30 Bercsényi Postpolusnak írja. Arch. R. VI. 695.

31 Február 20. U. o. Nagyon eltérő fogalmazásban Pulay—Károlyi, II. 299—301. és Szalay, Rákóczi bujd. 39—40. «Ő felsége kegyelmes parancsolatjából ezen állhatatosságra és excellentiád (Károlyi) dispositiojától in absentia suae serenitatis de toto dependentiára adhortáló» pátenst Aszalay titkár Zavadkáról február 22-ikén 15 példányban küldte el Károlyinak. (Károlyi-lt.) Innen magyarázható a szöveg eltérése. A fejedelem később úgy találta (Önéletr. 291.), hogy levelét kelleténél talán bővebb tartalommal írta és szerkesztette meg.

tehát, hogy *személyesen keresi föl a külső hatalmasságokat.* Távollétében a kormányt Károlyi tábornagyra bízta. Mindenkit a szövetség iránt való hűségre buzdít. Dolgaink hanyatlása és az ő szükséges kimenetele, vagy az ellenség kecsegtető ajánlatai miatt elpártolásra, hitszegésre senkise tántorodjék el. A szomszéd országokba ne bujdossanak ki, mert csak Károlyi útlevelével remélhetnek maguknak ottan biztonságot. Az ő visszatéréséig maradjanak csoportban Károlyi rendelkezése, a vitézek pedig saját ezredeseik parancsnoksága alatt. Bizto-

55. A VAJAI VÁRKASTÉLY.

sítja őket, hogy ha a fegyverszünet felbomlanék s Károlyival hazánkból kiszorúlnának is, a külföldön teljes biztonságot, sőt szükség esetében katonai szolgálatot találnak mindaddig, míg várt boldogúlásukat békességgel vagy jó külső segítségökkel kieszközölheti.

Nem kecsegtette őket hiú reményekkel.

Frigyes porosz király másnap (februárius 21-ikén) kiadta pátensét, melynél fogva szeretett rokonának és barátjának, Rákóczi római birodalmi herczegnek, hitvesének és a sorsukban osztozkodni akaróknak együtt és fejenként *Poroszországban védelmet biztosított.* Ezt az elnyomottak és a szerencsétlenek iránt való veleszületett jóságán kívűl az emberiség jogalapján tette, leg-

kivált pedig azon különös hajlamánál fogva, melylyel a fejedelem, a magyar nemzet s a magyar protestánsok iránt viseltetett. Megengedte, hogy vallásukat Poroszországban szabadon gyakorolják, jószágokat vegyenek, béreljenek s általában véve mindenkor és örökre élhessenek országa szabadságaival és kiváltságaival. Arról pedig a fejedelem még 19-ikén értesült, hogy a czár sietteti Bercsényinek hozzá való menetelét, s Dolgoruckij bizonyosnak tartja az orosz-franczia szövetséget.[32]

Károlyira várakozva, a fejedelem a tervezettnél tovább maradt Alsóvereczkén. «Csak elhűlt bele», hogy Károlyi visszatért, mert postai alkalmatosságával nem remélte utólérni. Mielőtt tehát kimenne édes hazája határából, februárius 21-ikén délben igaz atyafiságos szeretettől indított szívvel levélben búcsúzott el tőle. *Kezére adta hazája belső dolgainak terhét;* de hitére fogadta, hogy a haza boldogúlásáért ő is összetesz éjet és napot.[33] *Aratásra,* s ha lehet, előbb is, többed magával jön vissza, mint a mennyivel kimegy. Azután átment a szomszédos Zavadkára[34] s Istennek ajánlván a nemzetet és önmagát, sok szolga- és udvari nép kíséretében *elhagyta a hazát.* Este megállott még egyszer a vereczkei hágón; s a tót népdal szerint:[35]

«A mikor Rákóczi szép Magyarországtól
Búcsúzott, búcsúzott, búcsúzott —
Erre az országra, erre az országra
Visszanézegetett, visszanézegetett...»

[32] Fiedler, II. 145—6. Szalay, 41—42. A porosz követ pár nappal előbb különben is csatlakozni akart Palmers bécsi angol követhez, ki Rákóczinak békére buzdító levelet akart írni; de Palmers kijelentette, hogy ez ügyben — utasítása szerint — csak a hollandi követtel járhat el, a császár pedig, kivel ez iránt Savoyai Jenő hg és Wratislaw gróf beszéltek, nem helyeselte ily levél elküldését, mert Rákóczi azt hihetné, hogy Anglia és Hollandia még érdeklődnek iránta. Azonban Palmers még egy hét múlva is hitte, hogy Peterboroughnak megengedik az intőlevél írását és azt, hogy egész komolyan megírja neki az ügyek állását. (Palmers levelei februárius 18., 21., 28. Simonyi, III. 485—8.)

[33] Februárius 21. Pulay—Károlyi, II. 298. Nem egyezik szóról-szóra a fejedelemnek a Károlyi-levéltárban levő sajátkezű levelével.

[34] Februárius 22-ikén Aszalay titkárnak még ottan kelt egy levele. (Károlyi-lt.)

[35] Thaly, Adalékok, II. 397.

Kedves czigánya megsiratta: «Mégy, mégy, fölséges fejedelem . . . Itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!» s elhúzta még egyszer a nótáját: «Jaj, régi szép magyar nép, az ellenség téged miképp szaggat és tép! . . .» [36] De a mely felől a csillag jár, a szél zúg, a felhő repűl: Rákóczi arra vette útját. «Ha minden elmarad, Isten el nem marad!» Reá bízta magát.[37] «Országából elbujdosott a jó fejedelem»; [38] elment országából, drága, kedves, jó hazájából, eddig való hajlékából.

«Mutass Jézus kies földet,
Lakásomra adj jó helyet,
Ez életben csöndességet —
Jövendőben üdvösséget!» [39]

36 U. o. 216.
37 Őszi harmat után . . . U. o. 311.
38 U. o. 318.
39 U. o. 322.

56. I. FRIGYES POROSZ KIRÁLY ÉRME.

TIZENEGYEDIK KÖNYV

LENGYELORSZÁGBAN

57. A JARASZLÓI RÉGI KASTÉLY.

I.

RÁKÓCZI ÉS KÁROLYI UTOLSÓ TALÁLKOZÁSA.

— 1711 márczius 26—28. —

A FEJEDELEM 1711 február 21-ikén azon az úton ment ki a hazából, a melyen nyolcz esztendővel azelőtt bejött a szabadságháború megkezdésére. Lelkiösmerete, lelkiállapota most is olyan volt, mint akkor. Saját bevallása szerint [1] mint bűnös magánember jött be s mint bűnös fejedelem távozott. Aggasztotta, búsította az országnak, híveinek sorsa, nyomorúsága; de lelkiösmerete nem vádolta. Az ország elhagyása, a számkivetés nem szomorította annyira, mint az, hogy a bujdosók megélhetését nem biztosíthatja. Minden bujdosó megmutatta hűségét, ragaszkodását. Követték, parancsait várták. S ő azzal vádolta önmagát, hogy érzelmöket nem viszonozhatja, tartozó nemeslelkűségét nem bizonyíthatja be. A bujdosók, a kik vele mentek, a ritka hűség, szeretet, jóindulat mintaképei voltak. Vigasztalására szolgált, hogy méltónak tartják ilyen áldozat hozatalára. Meg-

[1] Önéletrajz, 201—2.

mondta nekik ott, a határon, hogy aggódik jövendőjük miatt, mert illő eltartásukat vagyoni helyzete nem engedi meg. Nem tanácsolhatta nekik, hogy visszatérjenek s megszegjék köteles esküjöket; de ígéretekkel sem csalogathatta, hogy vele jöjjenek a biztos nyomorúságba. Az ország érdekében állónak tartotta, hogy kövessék, számukkal növeljék tekintélyét és a czárt ezzel segítségadásra ösztönözzék. Őszintén biztosította őket jóindúlatáról, részvétéről s hogy megélhetésöket, szolgálatba fogadásukat remélhetik. Senkinek sem mondott többet, mint a mennyit magában gondolt. Senkinek sem ajánlta a visszatérést, de senkit sem tartott vissza a bujdosástól. Megmondta, hogy senki sem sérti meg azzal, hogy visszatér.

De úgy érezték, hogy «mindnyájoknak el kell menni».

A fejedelem csak pár napot töltött Skoljén.[2] Február 27-ikén Sztaroszelóba érkezett,[3] a hol a nagy hetmannal, *Szieniavszkij* Ádámmal és *Dolgoruckij* herczeggel kívánt találkozni. Szieniavszij a tatárok beütésének híre és sok minden egyéb baj miatt csak márczius elsején érkezhetett oda; ugyanaznap, a melyen Munkácsról Szentiványi János utánaküldte Károlyi levelét.[4] A fejedelem nagyon sajnálta, hogy kijövetele előtt Károlyival nem beszélhetett személyesen; most tehát — Szieniavszkij meghallgatásával — levélben válaszolt neki. Figyelmeztette, hogy a *hazában* nem köthetnek jó békességet; megalázkodásuk csak felfuvalkodottá teszi a németet. Ellenben bizonyos, hogy a czár a kurucz hadakat szolgálatukba fogadja s bejövetelöket Szieniavszkij sem ellenzi. Nem adhatnának tehát számot a világ előtt s hitök ellen tennének, ha egyszerűen hitelt adnának a németeknek. A magyar békesség dolgát csak a czár viheti végbe, a ki Rigából különben is magához hívatta Vetésyt. Ő maga is a béke gyorsítására megy a czárhoz, mert törvényes szabadságaik és jószágaik helyreállítását közbenjárásától várja. Megírhatja tehát Pálffynak, hogy útja nem jelenti a tárgyalások

[2] 1711 febr. 23. Arch. R. III. 706—7.

[3] Márczius 3. U.-o. 594.

[4] Szentiványi Károlyihoz február 28. Károlyi-lt.

58. LENGYELORSZÁG TÉRKÉPE.

megszakítását. Ha a fegyverszünet megint fölbomlanék, Károlyi jöjjön be hadastúl; de nem futva, hanem csoportosan és lobogó zászlókkal, a hogy segélyhadhoz illik. Mint a czár bevallott szövetségesei, Törökországba úgy sem menekülhetnének. Ne irtózzék ettől az országtól, a hol megbecsülik, alkalmazzák s az Ukrajnára csapdosó tatárok ellen mindjárt foglalkoztatják is hadait. Pálffy és Ebergényi már is szószegőknek mutatkoztak, szótartásra tehát ők sem kötelesek; ha ezentúl mégis őszintéknek látszanának, ellenkezőt az ő részéről sem tapasztalnak, de hazája érdekében kezdett dolgait sem hagyja abban.[5]

A fejedelem még nem tudta, hogy a czár nem fogadta s végre is elutasította követét, mert meggyőződött a franczia király rosszakaratáról.[6] Ujból meghagyta Vaynak,[7] hogy adja át a munkácsi parancsnokságot Sennyeinek s jöjjön ki hozzá; közjogi és történelmi nagy ösmereteire, úgy látszik, a czárral való tárgyalásokban számított. «Így nem jó lesz», — írta Károlyiné ugyanakkor Munkácsról[8] — «Vay uram igen megbetegedett s a másik (Szentiványi) sem nyúlhat semmihez». Vay betegen is útnak indúlt,[9] de már nem találta Sztaroszelóban a fejedelmet, a ki *Dolgoruckij*ra hiában várakozván, a czár elé ment.

A hirtelen olvadás és az útak felfakadása miatt márczius 9-ikén Ilyvóban (Lembergben) kellett várakoznia. Úgy hallotta, hogy a czár csakhamar megérkezik. Bécsi hírei szerint Anglia új külön követe, lord *Peterborough*, utasítása szerint, minden módon békére ösztönzi az udvart.[10] Hát még ha azt is tudja, hogy a lord aggódik a fejedelem miatt, mert becsaphatják a

5 Márczius 3. Arch. R. III. 594—8.

6 Vetésy levele Moszkvából február 26. Fiedler, I. 201—213. Szalay, Rákóczi bujdosása, 43—44.

7 Márczius 3. Arch. R. III. 709.

8 Márczius 3. Károlyi-lt.

9 Károlyiné márczius 6-i levele szerint (u.-o.) 4-én, Szathmári Király Ádám naplója szerint (Rákóczi-tár, I. 235.) még február 29-én. A naplóiró legelső adata már azért is tévedés, mert 1711 nem volt szökőév.

10 Rákóczi Károlyihoz márczius 9. Károlyi-lt. A lordot ez ügyben a császár már február 25-én fogadta. Palmes levele Fiedlernél, II. 148. Február 28-án Peterborough is biztosítja lord Rabyt (u.-o. II. 151.) hogy szívén viseli a magyar ügyet, amelyért mindent megtesz. (De elkésett vele, mint Palmerston 1849-ben).

Formula Juramenti Fidelitatis

Ego Alexander Comes Karoli Iuro per DEUM unicum Coeli, Terraeque Creatorem, Serenissimo nec non Invictissimo Principi Josepho Primo Romanorum Imperatori, Hungariae, Dalmatiae, Sclavoniae et Bohemiae Regi, ac Archiduci Austriae, etc. etc. Domino Domino mihi clementissimo. Postquam Sacratissima sua Caesarea Regiaque Majestas ex innata summa Benignitate mihi, dum praesentibus Regni motibus per aliquod tempus involutus fui, modo vero, uti iam diu meditabar, ad homagialem meam obligationem redire anhelanti imploratam gratiam vitae, et omnium Bonorum per Illustrissimum et Excellentissimum Dominum Joannem Comitem Palffi ab Erdoed summe fatae Sacr.mae suae Majestatis Mareschallum Campi Generalem, Supremum per Hungariae Regnum Armorum Praefectum, etc. Cata-

GR. KÁROLYI SÁNDOR HŰSÉGESKÜJE.

·phractorum Tribunum, mediante Caesarea Re:
"giaq Plenipotentia mihi impertita fuit, quod
Eidem Sat:ma Suae Cas:ae Regiaeq Majestati
imposterum ex Seria et Sincera praeteritorum
paenitentia non tantum, uti omnes Vasallos,
Subditos et humillimos Servos decet, depositis
armis, rejectis, abjuratisq omni alia contra=
"ria obligatione, contraventione vel in—
adversum agentium studijs, aut quavis ad=
„haerentia, velim et debeam esse fidelis,
Sed etiam omnibus viribus ejusdem Incre=
„menta, Utilitatem, Caesaream Regiamq
Authoritatem, Regniq quietem per me ac
meos Subjectos vel addictos promovere, et
tueri, ac simul omnia damna avertere,
denium verò oīa ea verbô et opere agere,
ac praestare, quae homagiali meo obli=
"gamini, & fidelitati incumbunt; Ita me
Deus, per haec Sacra Evangelia, & sine macu=
.la concepta Virgo, ac Mater DEI Maria,
nec non omnes Sancti adjuvent.

Ita Confirmo ut supra Alexander Karolyi

béketárgyalásokkal! Mivel Károlyi — a lord szerint — nagyon sürgeti a békét, a fejedelmet óvatosságra kellene inteni, mert az udvar sem embert, sem levelet nem enged küldeni hozzá. Ő tehát azt szeretné, hogy lord *Raby*, Anglia berlini követe, külön futár útján figyelmeztesse őt.[11] Ausztria egyik szövetségesének ilyen nyilatkozata után talán mégsem lehet szeszélynek tekinteni, hogy a fejedelem nem hitt a császáriak ajánlataiban s erősebb biztosítékokat keresett. Mindamellett «hazája dolgait és szíves kormányzását újonan is Károlyi tapasztalt hűségére és dexteritására (ügyességére) bízta.[12] Egyúttal azonban meghagyta neki, és a nevében intézkedő *Biró* Kristóf ezredesnek, hogy a fejedelem vagy *Bercsényi* útlevelével járókat átbocsássa Lengyelországba. Károlyi tilalma főképpen az erdélyieket bántotta.[13] «Gyönyörűséges szép becsület és példás nyolczesztendős kuruczkodásunknak úri remuneratiója (jutalma)!» fakadt ki *Teleki* Mihály, a ki e «becstelenség» miatt indulatosan írt a fejedelemnek, de az erdélyi urakat nem vehette rá, hogy közösen hasonló módon írjanak. «A magyarországi rendek csoportosan lettek s lesznek labanczok, de előbb az erdélyieket kell ostorozni» — zsörtölődött tovább. «Gyalázatos állapot az, ki fejedelemsége alatt vágta a fát.»[14]

Időközben Pálffy meghívására *Károlyi* elment Debreczenbe, a hol márczius 14-én «mikor még nagyon csekély vagy semmi remény sem mutatkozott a békesség megkötésére, hogy legalább a támadt bizalmatlanságok megszűnnek — saját emlékirata szerint[15] — a teljes hatalmú megbízottak előtt «*teljes készséggel letette hűségeskűjét az Ausztriai Ház iránt.* Magát szorosan lekötötte, hogy ha a többiek az akkor tárgyalt békességet nem

[11] Februárius 28. Fiedler, Aktenstücke, II. 151—2.

[12] U.-o.

[13] U.-o. és márczius 10-i levele Teleki naplójában, 291. l.

[14] Teleki naplójegyzetei márczius 6., 7., 10., 17-ről, 288—291. l.

[15] Károlyi S. folyamodása III. Károlyhoz, a cs. és kir. közös pénzügyi levéltárban. Horánszky, Bacsányi János és kora 14., 20. Az esküminta szövegét közli Thaly, Századok, 1887. 466. Pálffy már márczius 26-án említi Károlyinak a császárhoz tartozó hűségét. Pulay, II. 316.

fogadnák el, ő a jóságos Isten segítségével kész azoknak egész katonaságát a felséges Ausztriai Ház hűségére és engedelmességére visszatéríteni s minden támadt mozgalmat lecsillapítani».[16]

Pálffy a fejedelemnek is megírta, hogy a császár nem idegenkedik a teljes kegyelemtől, élete és jószága meghagyásától, de tegye le a fegyvert, bocsássa el hadait, adassa át Kassát, Munkácsot, Ungvárt, Husztot, Kővárt és a többi várat. Szolgáival együtt, Munkácsot kivéve, bátran lakhatik a hazában, ha a legrövidebb idő alatt hűséget esküszik; a mint ez megtörténik, a dolognak nem tárgyalással, hanem ő felsége kegyelmével kell végződnie. Fiainak visszaadatását is az udvartól kell kérnie. Főbb hívei csak külön-külön kérhetnek kegyelmet; a közvitézek a fegyver és az eskü letétele után otthon gazdálkodhatnak; a császár szolgálatára nem kényszerítik őket. A hazatérő emigránsokat jószágaik haszonbéréből fogják eltartani. A császár az ország törvényeit, szabadságait, szokásait megtartja s megengedi, hogy mostani kegyelmének törvénybeiktatását kérjék tőle. De a kiszabott 3—4 hét elteltével senki sem számolhat kegyelemre.[17]

Mintha a távolba látott volna, a fejedelem ugyanaznap — Sztaroszelóról — írta Károlyinak,[18] hogy nem kellett volna Pálffyhoz mennie; ő ugyan saját személyét is rá merné bízni, de csak úgy, ha nem volnának felebbvalói. Törvényes szabadságuk megnyerése nélkül nem tehetik le fegyveröket; az erdélyieknek adott hite is kötelezi; pedig mindez fontosabb jószágaik visszaadásánál. *Locher* Károly császári biztos kiküldetése azt mutatja, hogy Károlyival csak a haditanács ítéletét közlik s a fegyverrel legyőzötteknek így hirdetik ki a kegyelmet. Ha így van és a fegyverszünetet nem hosszabbítják meg,

16 Acsády szerint (Mill. történelem, VII. 669.) Károlyi «mint józanúl gondolkodó, a tényleges viszonyokkal számoló reálpolitikus meghajolt a kényszerűség előtt» De, nem is két hét mulva, a fejedelem születésnapján, lengyel földön a szövetségre tett esküjét ismételte, május elsején pedig ezt a márczius 14-it. (Thaly a Századokban, 1887. 466.) A «reális politika» valóban sajátságos helyzetekbe sodorta!

17 Pálffy levele s utasítása márczius 14. Károlyi-Pulay, II. 309—314. Szalay, 47—48.

18 Márczius 14. Archivum Rákóczianum III. 598—601.

inkább tegyék meg kötelességöket, de ne vessék alá magukat egy törvénytelen kormányszék (a haditanács) erőszakos ítéletének. A bécsiek rágalmaival szemben majd megmagyarázzák a külhatalmaknak, mi okból kell folytatniok a háborút. Károlyinak eléje megy Skoljéba, hogy gyorsabban találkozzanak s megmutassa, hogy távozásával nem akarja gátolni a jó békességet. Ennek formális tárgyalására — a szövetség megkérdezése nélkül — ő sem Károlyinak, sem másnak nem adhat meghatalmazást.

Márczius iduszán *Károlyi* értesítette a hadakat, hogy Pálffyval a fegyverszünetet három hétre meghosszabbította;[19] 22-ikén már Munkácsról tudósította a cs. fővezért, hogy még aznap a fejedelem elé indúl[20] s tudatja vele a császár határozatát.[21] 26-ikán érkezett Sztrijbe, hol *Vay* Adám a várban 2—3 szobát kitisztíttatott a Sztarószelóból szintén megérkezett fejedelem számára.[22] Jelen voltak *Forgách, Esterházy* Antal és *Vay* Ádám is.[23]

Másnap, születésenapján, Rákóczi a tanácsban behatóan foglalkozott a békeföltételekkel.

A fejedelem és az urak a pontozatokat nagyon általánosoknak, határozatlanoknak találták s már csak azért sem bíztak bennök, mert sokat igértek.[24] *Károlyi* megvallotta, hogy *Sennyei* kanczellárral egyetemben nem érti, mit jelent az a pont, mely szerint minden főbb kurucz személyesen köteles kérni kegyelmet. A fejedelem megmagyarázta neki, hogy ez az országgyűlés kijátszását, a hitegetést jelenti. Mindamellett egyhangúlag elhatározták, hogy nem szakítják meg egyszerűen a tárgyalásokat;[25] de a fejedelem magyarázatokat kért és külön

19 Teleki naplója márczius 22, 292. l.

20 Károlyi-Pulay, II. 315—6.

21 Teleki naplója márczius 23-ról, 292. l.

22 Arch. R. III. 603. A vár leírása Sz. Király Ádámnál, Rákóczi-tár, I. 238.

23 Rákóczi (Eml. 295.) Bercsényit is említi; de akkor márczius 28-i levelében (Arch. R. III. 603.) fölösleges lett volna őt a gyűlés lefolyásáról értesítnie. Bercsényi márczius 22—28. közt Ilyvóban volt. (U.-o. VI. 697—730)

24 Rákóczi önéletr. 203.

25 A fejedelem Bercsényihez, márczius 28. Arch. R. III. 603.

felvilágosítással felelt a velök közölt pontokra.[26] Kijelentette, hogy a császárhoz ő nem a maga és udvara, hanem az egész szövetkezett Magyarország nevében fordúlt kérelemmel. Így tehát a várakat sem tőle, hanem az egész szövetségtől kell kérni. Gyanús volna, ha az udvar a közdolgok tárgyalásában ezt kétségbe vonná. Világosabban kell kifejezni a főbb kuruczok megkegyelmezése dolgát is és a kegyelemből az erdélyieket s az országon kívűl levőket sem lehet kirekeszteni. Mindezt csak az összehívott egész magyarság megkérdezésével lehet elintézni.

Mivel a fegyverszünet április 11-ikén lejárna, Károlyi 9-ikére akarta egybehívatni a magyar és az erdélyi urakat, de ez sem Pálffynak,[27] sem Rákóczinak nem tetszett. Az urak tehát a gyűlést április 27-ikén *Husztou* kívánták megtartani; de a fejedelem «még nem álmodott felőle», bemegy-e rá, vagy sem. Gerhardot vagy Rádayt akarta Pálffyhoz küldeni a felvilágosítással, de meg volt győződve, hogy «kard-ki-kard!» lesz a dologból. Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyékbe akarta összevonni hadai nagy részét; bízott az erősségekben s nem sokat törődött vele, hogy Pálffy néhány «dibdáb regimentecske» kegyelemkérésével kérkedik.[28]

Károlyi 28-ikán, a búcsúzáskor, biztosította a fejedelmet hűségéről. A fejedelem megnyugodott adott hitében, a melynél «mostani elválásakor sem adhatott többet». Még egyszer figyelmeztette, hogy szándékain nem változtat. Erősítse meg az Isten Károlyi szivét is és adja szent kegyelmét, hogy beváltsa ígéreteit s ne kelljen csalódnia neki, ki — mások tanácsaival szemben — reá bízta hazája minden dolgát.[29]

Károlyi másnap már Skoljén innen találkozott Teleki Mihálylyal, kit beavatott a sztriji megállapodásokba;[30] de a

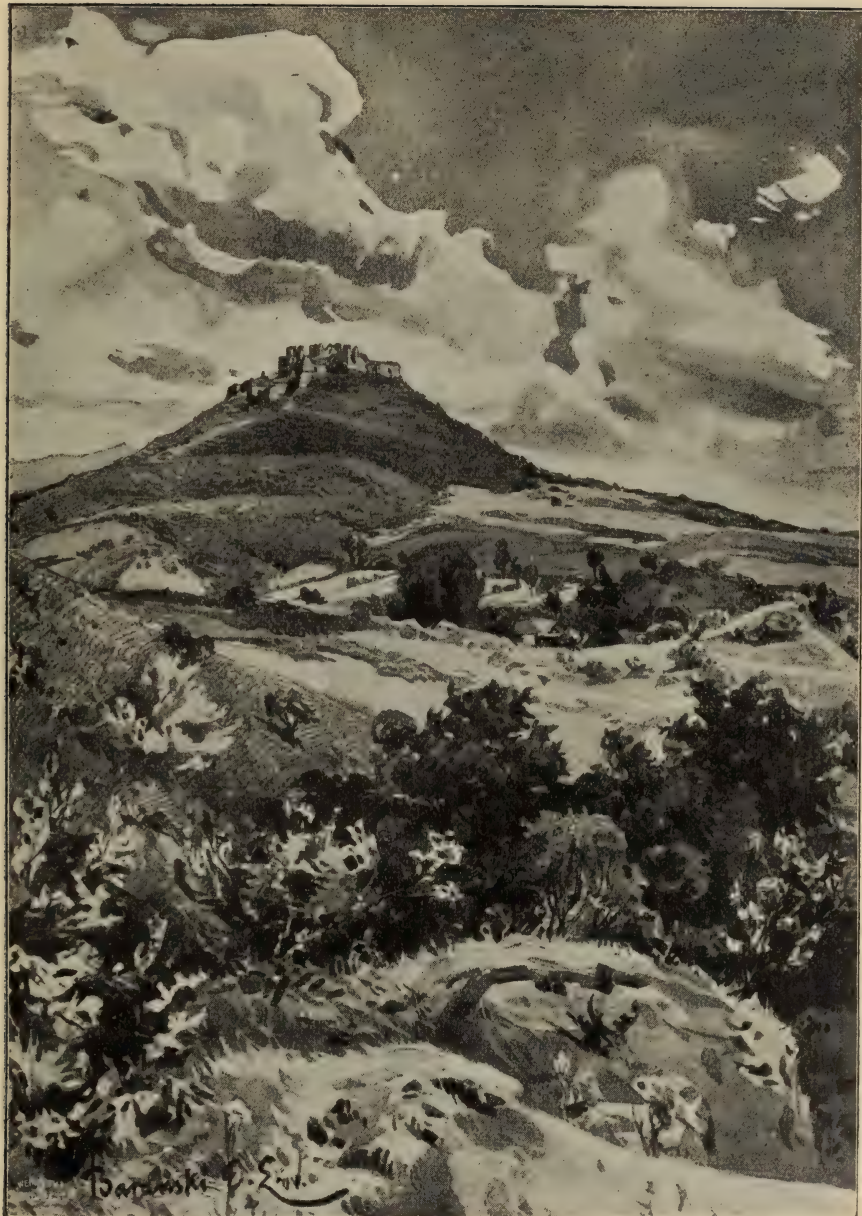
[26] Dilucidatioja Károlyi-Pulaynál, II. 319—321. Rákóczi önéletr. 203. A felvilágosítás a vezérlőfejedelmi titkos pecséttel volt ellátva.

[27] Márczius 26. Károlyi-Pulay, II. 316.

[28] Rákóczi Bercsényihez, márczius 28. Arch. R. III. 603—4.

[29] Márczius 31-i levelében hivatkozik reá. U.-o. III. 607.

[30] Márczius 29. Teleki naplója, 293.

59. HUSZT VÁRA.

hazába érkezve, Zavadkán még aznap gondolkodóba ejtette Pálffynak egy levele.[31] Telekinek nem tetszett Károlyi magatartása. A fejedelmet, kinek a multkor indulatosan írt, most[32] hazafias felbuzdulással kérte, hogy Vay Ádámmal, Pápay Jánossal együtt jöjjön ki a huszti gyűlésre s maga folytassa a dolgát, mert *akadhat valaki*, a ki nélküle cselekszik. Bercsényi is úgy találta,[33] hogy Károlyit a bécsi ígéretek nagyon kielégítik, sőt ő maga Bécsből talán még szigorúbb *ítéletet* hozott volna. Azonban néhányuknak menekülésével nem lehet lemondani a haza és a szabadság ügyéről. *Kapituláczió az, nem békesség;* nem is kapituláczió, hanem *megadás életre, halálra.*[34] Nyárs, kerék, akasztófa követi. A kardját eldobó Péterből Judás lesz! Kövesse a fejedelem Dolgoruckij tanácsát: inkább tartóztassa le Károlyit s helyébe mást[35] küldjön ki, hogy hada ne vesztegeljen. A tábornokok Sztrijben is Károlyi elfogatását tanácsolták; de a fejedelem erre nem talált józan okot s a háború folytatására nézve sem látta hasznosnak.[36] Károlyi nagyon jól tudta, Lengyelországban, «nyilt ellenségei» közt, milyen veszedelemben forgott, mikor «az Ausztriai Ház iránt érzett tiszta lelkesedésből életét és vérét feláldozva», a föltételeket maga vitte a fejedelemhez; de ő is tiltakozott azon föltevés ellen, hogy ezt magánérdekből tette.[37]

A fejedelem azzal nyugtatta meg Bercsényit,[38] hogy az embereknek szívét csak az isteni bölcseség vizsgálhatja; de gyönyörű intőlevelet írt *Károlyi*nak,[39] a ki Zavadkáról néhány jó szóval ajánlotta, hogy Pálffy kívánságához képpest biztosítékúl adja át Kassa várát, mert a nélkűl is odacseppenhetnek. Hát *neki* azért kelljen olyan istentelenséget cselekednie s magára vállalnia azt a bűnt, a *hazaárúlást*, a melyet *ők* követnének el

[31] Arch. R. III. 605.

[32] Április 4. Teleki naplója, 294.

[33] Márczius 28. Arch. R. VI. 698—700.

[34] Nemhogy fegyver alatt, de zsidónak is szégyen volna így kapitulálni — tette hozzá április elsején. U. o. VI. 705.

[35] Esterházy Antalt vagy Forgáchot.

[36] Rákóczi eml. 295.

[37] Folyamodása III. Károlyhoz. Horánszky, 14.

[38] Márczius 30. Arch. R. III. 604.

[39] Márczius 31. U. o. III. 605—607.

Kassa megszállásával? Hiszen itt volt az imént Károlyi is, mikor oly világosan megfelelt a föltételekre. Ijesztgetik, hogy ha ragaszkodik hozzájuk, elhagyják s talán a külföldi segítségben is csalódik.

«Mely ha mind úgy történnék is» — folytatta a fejedelem — «mégis jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiösmerettel Istenbe vetni reménységemet egyedűl, mintsem hitetlenségemmel azt megmocskolván, attól is mind eltávoznom, mind érdemetlenné tenni magamat. *Ez oly végső resolutióm, a melytől csak a halál választ el; s nincs oly nyomorúság s rabság, a mely elmémben habozást okozzon*». Az igaz ember odamegy, a hova végzete hívja. Őt, a ki nem félt a nyomorúságok félelmétől, *száműzetésbe* hívta ugyanakkor, mikor Bécsben mindenki hitte, hogy elfogadja a kínált kegyelmet.

II.

A MAGYAR SZÖVETSÉG BOMLÁSA.

— 1711 április. —

Az oroszok ilyvói értekezletéről az a hír szivárgott ki, hogy az oroszok megszállják a Duna vonalát; Bécsből pedig az a hír hallatszott, hogy Tökölit Pálffy azért fogatta el, mert a ráczok is az oroszokhoz akarnak csatlakozni. A fejedelem remélte, hogy az udvarnak ilyen kettős veszedelme következtében a béke meglehet júniusig.[1] Bécsben azonban a török követet várták[2] s félni lehetett, hogy a szultán a Moldovába menekűlt erdélyieket kiadja a császárnak.[3] Thalmann konstantinápolyi cs. követ különben is azt híresztelte, hogy Rákóczi a két oláh vajda országán keresztűl a menekültek bevonásával akar csatlakozni a czárhoz. «Hihető» — gúnyolódott a fejedelem — «*Thalmann*

[1] Rákóczi Bercsényihez Sztrijből, márczius 30. Arch. R. III. 604—5. Ezzel szemben Bercsényi levele Ilyvóból, április 1. U. o. VI. 706.

[2] Április 1. Cserei Mihály gr. Teleki Sándorhoz, Teleki-lt. T. S. O. C. 779.

[3] Rákóczi márczius 30., április 2. Arch. R. III. 606., 607.

geographiájában úgy van felvéve az országok konstitucziója». A moldovai menekülteket sietett nyilt levélben megnyugtatni,[4] hogy az átvonuló orosz hadak pártfogása alá helyezi őket s az oroszok mellé magyar polgári biztost rendel.

Azonban Lengyelországban saját élete és szabadsága felől sem volt teljesen biztos. *Szieniavszkij* április 2-ikán közölte Bercsényivel Ágost király levelét, melyben — a bécsi udvar nagy fölháborodása miatt — megkérdezte, hol tartózkodik a fejedelem s a császárt elösmerte-e már királynak? Ő maga különben nem ellenzi itt tartózkodását, de tudni szeretné, hogy ha már volt a czárnál, milyen fogadtatásban részesült. Az első kérdésre Bercsényi azt felelte, hogy Rákóczi el is ösmerte a császárt, nem is; olyanformán, mint Szieniavszkiják, mikor Szaniszló királylyal akartak tárgyalni. A másodikra azt mondta, hogy a fejedelem a czárhoz jött s a királynak inkább a czárra, mint a császárra kell vigyáznia.[5]

Pálffy azonban szemrehányást tett Károlyinak, hogy nem hozta magával Rákóczit, a kinek hűségesküje nélkül a kiegyezés nem történhetik meg. Különben sem illik, hogy *egy római imperátor* egy fejedelem után járjon és elhatározására várakozzék. Ha Rákóczi őszintén kívánja a király kegyelmét s nemzete javát akarja, halogatás nélkűl kapva kellene kapnia az ajánlaton. Ne szabjon föltételeket; a függő kérdéseket majd rendes úton is elintézhetik. Ha Debreczenbe nem akar jönni, a fejedelem máshol is leteheti a hűségesküt. Ne kösse magát ahhoz, hogy Munkácson lakjék; hiszen ha az udvar csakugyan álnok, ott hamarább tőrbe ejtheti; többet ér vele, ha az országban szabadon lakhatik. Fiait megkapja, mihelyt hűséget esküszik. Ez és Kassa feladása után a nemzetnek minden igazságos kívánsága teljesedik. Jöjjön tehát haza azonnal.[6] Károlyi megnyugtatni törekedett Pálffyt,[7] bejövetelre bírni Rákóczit.

4 Április 2. U. o. 608—610.
5 Április 3. Arch. R. VI. 711—2.
6 Károlyi-Pulay, II. 323—5. Resolutiójának teljes szövege április 4-ről Jakab Eleknél, Kolozsvár tört. Okl. II. 477—9.
7 U. o. II. 325—330.

A fejedelem útban kapta levelét, mert április 7-ikén Sztrijből Sztaroszelóba ment át, hogy az Ilyvó felé közeledő czárral találkozzék. *Vetésy* Königsbergből azzal ijesztgette,[8] hogy a Francziaországra haragvó czár elfogatja; hiszen részegségében multkor saját fiát is majdnem fölakasztatta. Reszket a fejedelemért, ki a wienerneustadti fogságból kiszabadúlta óta nagyobb veszedelemben nem forgott. De a fejedelem ennél is nagyobb veszedelemnek tartotta volna, ha a császáriak kezébe kerül. Csupán hazaszeretete őrízte meg attól, hogy rosszat ne gondoljon *Károlyi*ról, ki barátságát és őszinteségét azzal sértette meg, hogy *Pálffy* levelében és izenetében őszinteséget lát, az övében azzal ellenkezőt. Legjobban sérti, hogy házája és a szövetség nevében kívánja bemenetelét, holott annak idején a többivel együtt azt követelte, hogy ne zárkózzék be Munkácsba, ne koczkáztassa személyét. És éppen akkor menjen be, mikor talán csak pár nap választja el, hogy teljesedjék a czárba vetett reménye? S jó lelkiösmerettel ki mondhatja róla, hogy ő hagyja el a hazát, ki ide éppen a régi szabadság eszközeinek megnyerésére jött? Nem azok hagyták-e el, kiknek az ellenség csalárd hitegetései következtében eszökbe sem jut már, mi az a hajdani szabadság, csak megmaradjon jószáguk, életök? Ki szakad el a szövetségtől: az-e, a ki annyi ezer ember véréhez méltó békét kíván, vagy az, a ki félelemből s talán más okból igába hajtja a fejét? Károlyi lelke adjon számot a magyarok kiontott és kiontandó véréről; de nem Pálffynak vagy egy császárnak, hanem annak, a ki előtt nincs titok. Az bírálja meg, ki milyen fentartásokkal, kikötésekkel, megszorításokkal tett hitet, hol volt az igaz szövetség, ki mivel tartozik vagy tartozott Istennek és urának? Majd kiviláglik ott, a fény, a pompa tartóztatja-e a békétől, vagy a hamis hit elkerülése, a törvénynek és az igazságnak az a megtartása, a melyet, rabságában, vérével is mert kérni; hát hogy ne merne most, szabadságában?

8 Szalay, 50—51. Fiedler, I. 213—215.

Igaz barátságát, nemzetéhez kötött lelkét, szívét Isten ítéletére bízza. De Károlyi gondolja meg, nyolcz esztendő alatt adhatott-e neki rosszabb tanácsot mint most, mikor azért kívánja az ő és helyettese, s tanácsosai bemenetelét, hogy mások kövessék el azt a rosszat, a melyet különben egymagának kellene elkövetnie. Isten talán nem engedi meg, hogy a földig tapadt nemzetet saját vére tegye világ csúfjává s megvilágosítja Károlyit szent lelkével.

Felháborodás nélkűl, igaz barátsággal, de keresztény szeretetből szánakodva írta meg Károlyihoz ezt a *sztaroszelói* megkapó levelét,[9] mely egyszerre *két külön pártra* szakította az idáig egységes szövetséges rendeket. A szakadás tulajdonképpen húsvétkor (április 5.) a szatmári gyűlésen történt meg, a melyre Károlyi hítta össze a tiszteket és bujdosó magyarokat, hogy lengyelországi útjáról s a fejedelem akaratáról beszámoljon.[10] Abban állapodtak meg, hogy a föltételeket elfogadhatóknak tartják s ezt a fejedelemmel is tudatják. Hogy teljesen fő nélkűl ne maradjanak, nem magát Károlyit küldték hozzá, hanem *Csajági* János brigadérost, *Bulyovszky* Dániel udv. számvevőt és *Cserei* János alezredest. Megbízták őket, fejezzék ki hálájukat, hogy a béke tárgyalását elkezdette. A császáriak első ajánlatain vele együtt ők is megbotránkoztak, a homályban tusakodva tétováztak s már-már a legvégsőre szánták el magukat, mikor a mai napon Pálffy világosabb, elfogadhatóbb pontozatokat terjesztett eléjök.[11] Kétségeik most is vannak; de mit tegyenek? Istenre kérik a fejedelmet, jöjjön haza. Vegye szívére mindnyájuknak, a mellette fegyverben maradt néhány hű embernek nyomorúságát. Könyörüljön az özvegyeken, árvákon, bujdosókon. Gondolja meg, hányan széledtek el, mennyien szenvednek bút, gondot, éhségét, szomjúságot, mindenféle nyomo-

[9] Április 9. Arch. R. III. 615—620.

[10] Károlyi-Pulay, II. 335. Károlyi levele április 6. Pray, Epist. Proc. III. 556—7. Szalay, 51—53.

[11] Ezek a pontok Károlyi-Pulaynál, II. 338—345. V. ö. Arch. R. VI. 716.

rúságot? A koldulásra jutott lakosság égbekiáltó sóhajtásokkal szemléli országunk utolsó pusztulását. Jöjjön közéjök, mozdítsa elő az ország lecsöndesítését. Az ellenséggel nem szállhatnak szembe, külső segítségben nem bízhatnak, a muszka-, török-, svéd háború végét meg nem várhatják. Azzal pedig, hogy a czár szolgálatába állnak, nem érik el szövetségök czélját. Ennek a czélnak teljesítését most a császár ígéri, mert nemcsak életöket, jószágukat hagyja meg, hanem törvényeik és szabadságaik megtartását is ajánlja.

Tanácsosabb a *bizonyoshoz*, mint a bizonytalanhoz ragaszkodni, a hazában és *jószágaikban* megmaradni, mint mindent koczkáztatni. Jöjjön tehát vissza a fejedelem s hozza el azokat is, a kik inkább a maguk, mint a közjó érdekében bujdosnak. Ha azonban nem jönne s a többiek sem jönnek haza, kegyesen oldja és mentse fel őket esküjök alól, melyet neki mint vezérlő fejedelemnek tettek. Fáradhatatlan, gyors munkálkodásáért, igaz ügyekezeteiért, maga erőtlenítéséért, személyének, jószágainak veszedelembe való ejtéséért s rájuk kiterjesztett kegyelmességeiért minden körülmény közt alázatos és illendő köszönetet mondanak. A rendek utasítását ápr. 7-én a sereg nevében Szentpétery Imre, Vay László, Jósika Dániel s Nyuzó Mihály brigadérosok és még néhány ezredes írta alá.[12] Bercsényit is megkérték, hogy ha a fejedelem nem jöhetne, mint helytartó ő jöjjön ki, hogy legyen elüljárójuk.

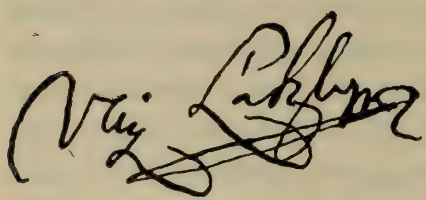
A máramarosi Verchovinán Barcsai Ábrahám szállásán összegyűlt hetven erdélyi nemes és szenátor április 11-ikén erre a hírre a maga részéről *Rhédei* Lászlót és *Kemény* Simont választotta meg követeknek, a kik másnap már be is indúltak a fejedelemhez.[13]

[12] Közli Károlyi-Pulay, II. 350—6. A helyzet bizonytalanságát jellemzi, hogy a Szatmárban tanyázó torda- és aranyosszéki bujdosók április 8-án Barcsay Mihálytól tudakolták, boldogtalan sorsuk mi karban van, indúlhatnak-e édes hazájuk felé, Pálffytól jött-e útlevél s ha jött, az összes bujdosókra szól-e? (Az Erdélyi Nemz. Múzeum Kemény-gyüjteményében).

[13] Teleki naplója, 295—6.

«Mit várhattunk volna azoktól — kérdezte a fejedelem,[14] — a kik hitökről meg nem emlékezvén, maguk is ily gyalázatos rabságra, vérök, hazájuk árúltatására adják s adták magukat?»

A huszti országgyűlés megnyitása idejét Szieniavszkijék *kukizói* kastélyában akarta megvárni.[15] Április közepén itt fogadta a szatmári hadigyűlés követeit. «Elítélhető — írta Bercsényi[16] — micsoda keserűségére esett ő felségének, kivált Károlyitól, ezeket szenvedni reménytelenűl.« Véletlenebb dolgot, saját nyilatkozata szerint, a fejedelem sem hallott idáig. A követek gyöngédebben szóltak hozzá, mint a levél szólott; de a fejedelem így sem titkolhatta keserűségét. Atyai szívvel köszönte meg, hogy a szövetséghez és az ő személyéhez ragaszkodva, igazlelkű szándékkal kívánják bebizonyítani hűségöket, mikor őt is megkérdezik.

60. VAY LÁSZLÓ NÉVALÁÍRÁSA.

De «világosságra hozta hamisságát azoknak, a kiknek Isten és hazájok iránt adott hite istentelenségre fordúlt». Kijelentette, hogy kimegy és végez, ha Pálffy a fegyverszünetet meghosszabbítja, s a Husztra kitűzött gyűlést más napon biztonságban megtarthatják. A követek útján is intette Károlyit és társait, jobbat várjanak a czárral való találkozásától s Anglia újabban erősen megindított közbenjárásától. Ilyen veszedelembe könnyelműen ne ragadtassák magukat.[17] Erre a követek igen erősen és sírva ajánlkoztak. Ha akkor a fejedelem személyesen megy a szatmári hadak közé, ékesszólásának és meggyőződésének erejével megtörhette volna a békepárt minden erőlködését. De, a czárral való találkozás küszöbén, április 18-ikán, csak egy «mennydörgős manifesztumot»[18] küldött haza: oly hathatós írást, hogy —

[14] Április 17. Arch. R. III. 620.
[15] Rákóczi önéletr. 203.
[16] Arch. R. VI. 717.
[17] Beszédének tartalma Bercsényinél, Arch. R. VI. 717.
[18] Rákóczi eml. 297.

Bercsényi szerint — még a magyar követ is, nem hogy a magyar szívet meg nem indítaná.[19]

Lángoló szavakban tiltakozott az ellen, hogy idejövetelével különválasztotta volna személyét a haza ügyétől. Hiszen kedve ellenére, a rendek akaratából, magának Károlyinak is tanácsából jött ki, hogy biztos helyről intézze a béke vagy a háború sorsát. A császár békeföltételei inkább eltemetni, mint békességre vezetni látszottak a szabadságot, melyet a nemzet másfélszázadon át s most is nyolcz esztendeig annyi ezer lélek vérével oltalmazott. Ítélet volt az, nem kiegyezés; még sem írtózott meg képtelenségétől, hanem fölvilágosító nyilatkozatot tett, kész volt országgyűlés elé vinni a dolgot s Károlyin kívűl Rádayt is Pálffyhoz küldte. Hogyan merték tehát kétségbevonni, hogy kimegy közéjök? Hiszen már wienerneustadti fogságában készebb lett volna halált szenvedni, mint nemzetét megtagadni!

Tudják, hogy fogságából a magyar nemzet fölszabadítására menekült meg; bátran és tökéletes elszántsággal jött haza és édes nemzete kebelére hajtotta a fejét. Most is nagy örömmel jönne be, ha ez javára válnék igaz ügyöknek. De az ellenség nem békekötésre, országgyűlésre, hanem az ítélet meghallgatására, örökös rabságra híjja. Eltűnnék a szabadságnak emlékezete is, ha a nemzet belefeküdnék a hamisság koporsójába, a melyet istentelenűl a maguk felekezete készített. Károlyi az ő hírével, de nem a rendelt czélra tartott gyűlést s azon a szövetség megsértésével főnökké tette magát, az országgyűlés elé tartozó föltételeket jóknak és kívánatosaknak nyilvánította s a fejedelemtől nyert hitelét és tekintélyét a haza veszedelmére fordította. Eszét vette a tisztek egy részének, megédesítette a honvesztő pontozatok rejtett mérgét, hogy a tisztek hitét, lelkét, életét, utódait, vérét, nemzetét veszedelmes hálóba kerítse és csalárd végső munkáját egy csomóba köthesse. Hamis sípjának

[19] Arch. R. VI. 717.

hangján vakmerőn előtte is kinyilvánította, hogy ennél többet senki sem kíván, nem is kívánhat; s nem is a kitűzött gyűlésre, hanem, mint a vak madarat, lépre csalogatja haza.

Égre kiált a haza szabadságáért elesett vitézek vére, az özvegyek, árvák keserves siralma; és Isten meghallgatja az ártatlanokat, kik majdan az egyiptomi rabságnál kegyetlenebb szenvedések alatt panaszkodnak és átkozódnak. Bosszút kiáltanak azok ellen, a kik a magyar fegyver nemesi ékességének letételével koldús- és jobbágy-pálczával támogatják halálnál keservesebb életöket. Az ő szívét Brutus példája bántja legjobban: hogy a kinek becsületét, tekintetét maga terjesztette, vétkeit födözte, hitelét növelte, a kit belső, titkos barátságába fogadott, szeretetét, lelkét közölte vele, — abban nemcsak személye, de hazája veszedelmének munkálóját is kell szemlélnie. De él az igaz Isten: megmutatja igazságát példás ostorával, a mint Ocskaynál, Bezerédjnél is megmutatta; pedig az ő istentelenségöktől a Károlyié csak annyiban különbözik, a mennyiben nagyobb veszedelmet hoz hazánkra.

Nem az elkeseredés, hanem a valóság íratja vele, hogy azok a pontok csalárdságok; hiszen Pálffy azzal is csak ámítja őket, hogy teljes hatalma van. Ennyi fegyveres vitéz, ennyi úr, sőt egy egész ország és annak örökös ügye (mert hiszen a labancz magyarnak is itt a szabadsága, nem ott) ilyen gyalázatos pontok alapján legyen örökös rabszolga s fegyverét, hitét letegye, mielőtt életének s reménységének valóságát láthatja? Pálffy csak hadi kapitulácziót köthet velök, nem országos békét, mert csupán a haditanácstól van felhatalmazása. Tetszik a magyaroknak Pálffy magyarúl szóló sípja; de ha magyar is Pálffy, nem parancsol Bécsnek. A német parancsol neki, nem ő a németnek; sőt maga is németűl szolgál a németnek s végre magyarúl vallja meg, hogy — nem tehet róla. Ha azon kezdjük, hogy Kassát feladjuk s hűséget esküszünk, előbb a szövetséget s a haza szabadságát öljük meg, hogy később beszéliünk róla, mi kell a halálra.

Azután, lelkiösmeretének könnyebbűlésére, nyitott szemekkel, igaz lélekkel vizsgálta végig a pontozatokat. Joggal kérdezi, hogy ha bolond tanácsokból indúlt véteknek ösmerné el hadakozását, ki volna nála a haza és szabadság nagyobb gyilkosa? Szövetségüket a császár is elösmerte, pártütésnek tehát most sem nevezheti; s jószágai kedvéért a fejedelem sem tagadja meg tisztjét, becsületét, hazája igaz ügyét. Hitét, lelkét Istennek, becsületét a világnak, életét, mindezekkel együtt, a hazának szenteli. Inkább külső hatalmasságok védelme alatt, mint a hóval fedett vesszőszál várja be tavaszi újúlását, mint hogy ily gyalázatosan eltemesse magát s örökre elkárhoztassa a lelkét. Az úri és a nemesi rendeknek, hadi tiszteknek különben is csak odavetve ígérnek *kegyelmet*. Mennyi alkalom marad tehát a bosszúállásra s hány embert keresnek halálra! A császár békében fog uralkodni, de a volt kuruczoknak senki sem hagy békét. Jeruzsálem siralmánál keservesebb lesz a szegény árvák, özvegyek siralma, még a levéltől is rettegő bujkálás, a sok akasztófa, kerék irtózatos képe. A mostan szépen fénylő békességet zokogó átok követi. Akkor fognak majd a hazáért való szenvedés, a dicső halál után sohajtozni, a mikor már sem élni, sem halni nem lehet. A mi pedig *a jószágok visszaadását* illeti, ne keressen senki nagyobb szentséget Bécsben, mint az evangéliumban. Ott azt olvassuk, hogy a gazda a korán s későn jött kapásoknak egyaránt fizetett, de a későn jötteknek csakugyan nem adott többet, mint az elsőknek. A mit pedig Pálffy kapitulácziója ebben a tekintetben adhat, azt az országgyűlési száműzetések, törvényes pörök, miniszteri rendeletek elronthatják.

Még csak gondolni is keserves a közvitézeknek ígért kegyelemre. A kik odahagyták jobbágyi nyomorúságukat, fegyverök letételével menjenek vissza robotolni azoknak az uraknak, a kikkel mint katonák sokszor szembenálltak! Menjenek azoknak zaklatása alá, a kiket zaklattak; azoknak pálczája alá, a kiket bosszantottak! Tűrjék azok sanyargatását, jószága, vére kisajtolását, a kikkel vitézi fegyvereikkel szoktak szembeszállni! Fegyver

helyett botot, nyomorúlt koldúspálczát, ostort vegyenek a kezökbe! Lovukat ne ekébe fogva, hanem a német fuvarban rontsák! Szitkot, bosszúálló mocskolódást, ütést, verést, csúfolást, kínzást szó nélkűl szenvedjenek; s ha türelmöket vesztve, vagy vitézi emlékeiket fölújítva szólnak, lázadásnak vegyék minden szavukat, sőt azt is, ha megállnak! Miért kívánják, hogy letegyék fegyveröket, holott a háborút nem a fegyver, hanem a fegyverkezés teszi? Miért? Azért, hogy fegyverrel legyőzöttek, rabok módjára bánjanak velök!

Magyar fejedelem így talán sohasem szólt a magyar néphez. Mi történhetik még mostan is, ha nem levélben, hanem élőszavának ellenállhatatlan erejével ott a hadak közt kérdezi meg: «Ellepheti-e a Tiszán túl való földet az a német, a ki még Debreczen utczáit sem lepi el? Nem ad-e szállást minden bokor? Nem remélhető-e holnap, a mit a mai nap nem adott?»

És mi történik, ha ott szemtűl-szemben kérdezi meg őket, tűrik-e, hogy bűnösöknek mondják az elesetteket, koldulásra juttassák özvegyeiket, árváikat? Hát ez a jutalma a hazáért és szabadságért vért ontó dicsőségnek? Ez az értelme szövetségöknek, a magyar nemzet régi törvényeinek? Így kell az özvegyekért, árvákért hadakozni? Hacsak egy csepp magyar vér van is a testökben, ezért az igaz ügyért nem kellene-e ezt is kiontaniok? Hiszen nem magyar, még csak nem is ember, a kinek szívét az özvegyek és árvák siralma meg nem hatja!

Az országon kívűl lakóknak és az erdélyieknek ügye is mutatja, hogy ezt a kérdést nem Pálffy hézagos felhatalmazása, hanem országgyűlési határozat alapján kell megoldani. Miért gyanúsítják tehát, ha erre hivatkozik? És mily alapon meri Károlyi a rendeket már három-négy nap mulva összehívni s a megjelenésre őt is felszólítani? Isten és a világ előtt kijelenti, hogy nincs része ebben a reménytelen s megfoghatatlan istentelenségben s a békességet nem kereste a szövetség sérelmével. Igaz, hogy írt a császárnak, mert a hazáért meghalni, tehát megalázkodni is kész; de a haza szabadságát kérte tőle s többi

mondanivalóját Károlyi szóbeli követségére bízta. Károlyi követsége azonban elmaradt s most csak kegyelmet ígérnek, a szabadság megígérésére pedig egy pontot is sokalnak. Csak mellesleg szólnak róla.

Ily körülmények közt fegyverök letétele nem a béke, hanem a rabság jele volna. Szövetségök czélját csak országgyűlésen érhetik el; de hogy azon megjelenhessék, most már nemcsak Pálffytól, hanem — «Istenem, mire jutánk!» — saját híveitől is biztosítékot kell követelnie; mert nem tudja, azon a szatmári gyűlésen élete és hite ellen nem forraltak-e valamit. Istenre esküszik, hogy a mint a rendek kívánságára jött ki Lengyelországba, holott készebb volt hazájáért a vitézi halálra, — úgy be is megy s teljesíti vezérlő hivatalát, hites kötelességét, igaz hazafiságát s akár holnap megköti a békét, mert minden háborúnak ez a vége. De csak jó béke megkötésére vállalkozik. Ezt a mostanit éppen azért nem kötheti meg, mert ez *nem békesség, hanem fegyver által való meggyőzetés*, «melyet a nemes vér, mint halálnál is nehezebb dolgot nem szenvedhet».[20]

Károlyit külön levélben intette.[21] Remélte, hogy Rádai bemenetele s az április harmadiki levelére adott válasza valami fordúlatot okoznak munkájában, melylyel most szívét epeszti és keseríti. Lelki üdvösségére kényszerítette, hogy ne siesse el szegény nemzetünk dolgát, ügyét a maga és családja holtig való gyalázatára. Mert sohasem fogják azt mondani, hogy a fejedelem pártolt el a tábornoktól, hanem a tábornok a fejedelemtől. Pálffyval a Rádainak adott utasítások szellemében ügyekezzék megbékülni. Ha véleményénél többre becsüli Pálffy hitegetését, szálljon a polgárok kiontott és kiontandó vére reá és fiaira! Ennél többet nem válaszolhat, mert szívét a keserűség s az igaz, de megcsalatott barátság fojtogatja.

20 Az április 18-án kelt egész levél Károlyi önéletírásában, II. 367—394. Másolata a Teleki-levéltárban.

21 Április 19. U. o. 394—5.

III.

A SZATMÁRI BÉKE.

— 1711. május 1. —

IDŐVEL a fejedelem úgy találta,[1] hogy kukizói levelének megírásakor inkább hallgatott emberi tanácsra, mint a mennyire Isten békés szelleméhez ragaszkodott. Az első pillanatban nem is érzett olyan felindúlást Károlyi ellen, mert a történteket az idő nyomorúságainak, bajainak, a vitézség hanyatlásával járó csüggedésnek tulajdonította, nem Károlyi hűtlenségének, álnokságának. Igaz barátságukra gondolva, mentségeket keresett számára, de hívei fölháborították ellene. Legjobban felindúlt az ellen, hogy nem várta meg a huszti gyűlést s az ellenség szemeláttára, Szatmárt tanácskozott a békéről. Hitszegést, hazaárúlást, hűtlenséget látott a pontozatok könnyelmű elfogadásában. Hívei fejét követelték, de törvényes eljárásra, és ítéletre mód nem kínálkozott. Azt beszélték, hogy a fejedelem levelének felolvasása után a beavatottak zavart támasztanak a huszti gyűlésen és Károlyit felkonczolják, ezer darabra vágják, feleségét Munkácson megölik, fiát ágyúból kilövik.[2] *Cserei* János, Károlyi egyik követe, maga is az elégületlenek közé állott s előre sietett Munkácsra, hogy a katonaságot mindenütt Károlyi ellen izgassa.[3] A fejedelem azonban nem akart egy második ónodi jelenetet. Ettől, saját szavai szerint,[4] nem lelkiösmerete, hanem barátsága: a szelidség, részvét, szeretet tartotta vissza. Nem hajlott Károlyi személyes ellenségeinek ingerlésére; de sejtette, hogy igazságuk van, a fegyverletételt csak így lehet megakadályozni s ily körülmények közt a fejedelem, a közjó védelmezője, nem kegyelmezhet saját fiának sem.

1 Rákóczi önéletr. 204—5.
2 Károlyi III. Károlyhoz, Horánszky, 14.
3 Károlyi-Pulay, II. 366.
4 Önéletr. 205.

A hadi követekkel együtt *Rádayt* is beküldte az országba; pedig *Bulyovszky* titkon azt jelentette neki, hogy Ráday «Pálffy úrnak ezer arany igérete felől kérte volna ő kegyelmét». A fejedelem említést sem tett neki erről a gyanusításról, mely «még nem a mostani időt kívánja». Csak *Aszalay* udv. titkár figyelmeztette rá, a ki biztosította a fejedelem nagy bizalmáról. Uruk és nemzetök érdekében fényes sikert kívánt mostani munkájához.[5] A Rádaynak adott utasítás szerint a kukizói manifesztumot a gyűlésben csak abban az esetben kell fölolvasni, ha Károlyi és a hadak nem akarnának várakozni a fejedelemre, s nem állanának el szándékuktól.[6] *Sennyeinek* is csak a végső esetben kell azt felolvasnia a munkácsi őrség előtt, a melytől elvárja, hogy, ha kell, az ungváriak dicsőséges példája szerint annál bátrabban és elszántabban keménykednek, mentűl irtózatosabb a hitetlenségnek ez a példája.[7] Sennyei azonban, a parancs vétele után, megírta Károlyinak,[8] hogy ha a fejedelem ki nem jön Husztra, *nélküle* kell határozniok, béke legyen-e vagy háború. Ő, sok aggodalma közt is, a béketárgyalást ajánlja. A fejedelem akadályoztatása miatt nem mulaszthatják el törvényeik és szabadságaik helyreállítását. Ezzel nem bántják meg a fejedelmet, mert nemcsak ő tett, hanem ők is esküt tettek a szabadság kimunkálására. Minden országnak, minden népnek megvan az a joga, hogy ha az elűljáró fejek helyes okokból elmaradnak, a jelenlevők az egész nép nevében határozzanak, kivált ilyen végső veszedelemben. Azt hiszi, a fejedelem maga is neheztelne, ha a tárgyalásokra kínálkozó alkalmas időt elmúlasztanák. A külső segítség miatt sincs ok a halogatásra, mert az oroszok győzedelme kétséges; de ha bizonyos volna is: törvényeik és szabadságaik megadása után milyen lelkiismerettel fognának fegyvert? Ha a fejedelem kijön s marad idő a tárgyalásra, Isten ne adja, hogy nélküle tárgyaljanak; a fejedelem jelenlétében kötött béke állandóbb lenne, s a fejedelem méltó-

[5] Aszalay Rádayhoz ápr. 23. Károlyi-lt.
[6] Rádayhoz ápr. 18. Arch. R. III. 621–3.
[7] Sennyeihez április 18. U. o. 623–4.
[8] Ápr. 22. Károlyi-Puláy, II. 360–365.

sága mindenkor fenmarad. De Károlyi megmondhatja Pálffynak, hogy a szövetség a fejedelem távollétében is kész a békére s a császár iránt való hűségesküre.

Időközben *Károlyi* biztosította a táborában szolgáló szegénylegényeket, hogy *legalább benne* nem csalatkoznak, mert teljesíti az ország igéreteit, segít a helyzetökön. Mihelyt leteszik az esküt és a fegyvert, saját uradalmaiban 18 különböző hely közt enged nekik választást, a hol megtelepedjenek és leszálljanak.[9] De a fejedelem levelét s Ráday útján való izenetét vévén, a fejedelmet is sietett megengesztelni. Április 15-én «meghorpadva és megütközve» lóhalálában küldött hozzá, «igen-igen követte történt vétkeiről». Újra kérte, jöjjön ki, különösen ha már végezett a czárral, s úgy szóljon hozzájuk, a hogy akar, mert *minden kívánságát kész teljesíteni.*[10]

A fejedelem azonban semmiképpen sem tudta megbocsátani, hogy a Husztra hirdetett gyűlést egy héttel előbb Nagykárolyban (helyesebben Szatmárt), biztos terület helyett az ellenség torkában akarja megtartani s ott magát és híveit szövetkezett rendeknek nevezi. Nagyon fontos politikai elhatározások idején nyakra-főre nem mehetett le a megkérdezése nélkül máshova áttett gyűlésre.[11] «Ugyancsak sok a mi sok! — fakadt ki Károlyi előtt *Ebergényi* cs. tábornok[12] — mert ilyenformán soha vége a dolognak nem lenne.» Megnyerhetnék, de így elrontják az ország szabadságát. Nem ösmeri a méltóságos fejedelmet, de csak szólhatna vele vagy legalább Károlyival, megmondaná, miért siessenek hova-hamarébb istenesen átesni ezen a dolgon. Igaz vér levén benne, arra inti őket sub rosa, hogy Pálffynak most hozzájuk küldött utolsó izenetén ne sokat rágódjanak, újabb kifogást, kétséget, halasztást stb. ne emlegessenek, hanem higyjenek nekik, mert míg ők, magyarok vezetik a tárgyalást, hihetnek. Ha sokat piszkálódnak, minden füstbe megy s a

9 Április 12. Teleki-lt. Földvári-osztály, LXXV. 139. mmm. sz.

10 Bercsényi levele. Arch. R. VI. 717—8.

11 Levelei Rádayhoz és Károlyihoz április 23. Arch. R. III. 632—4.

12 Debreczen, április 17. Károlyi-lt.

mostanihoz hasonlót egy magyar se várjon. Győzze meg erről a fejedelmet is. Ha nekik nem hisznek, a bécsi diplomának se higyjenek. Ennél többet úgy sem kapnak; ha pedig *János* (Pálffy) csalódik, akkor azután jó éjszakát! «Hitemre — végzi — elrontja magát az a jó fejedelem; in tali casu talán én sem szolgálhatok annyit, mint most, mert azután a szegény magyarnak sem lehet hinni s méltán is. Ferrum dum calet, cudendum est. (Addig verd a vasat, a míg tüzes.) Bár szóval deklarálhatnám a fejedelemnek s neked is; azonban lássátok!»

Károlyi ily körűlmények közt már harmadnap 19-én összegyűjtötte a rendeket. Szerette volna a szövetségeseket *a vezérlő fejedelem jelenlétével* vagy vígasztaló kegyes rendeletével megnyugtatni. Kesereg a lelke az ingyen sem remélt akadályon, mely visszatartotta; de vigasztalja, hogy senki sincs, a ki jelenlétét nem óhajtaná és kívánná. Nem hall ugyan semmi bizonyosat róla, de *nem hiheti, hogy mindnyájuk vígaszára ki ne jöjjön az önmaga által kitűzött határidőre.* A fegyverszünet meghosszabbítása bizonytalan. Hogy tehát a fejedelem eljöveteléig se gyöngítsék a nemzeti ügyet, melyért nyolcz esztendő óta annyi vért ontottak, a dolog megkönnyítése és időnyerés végett összegyüjtötte a szövetkezett rendeket. Nem hiszi, hogy ezért megróhatják. Addig is, míg a fejedelem lejöveteléről vagy akaratáról bizonyosat érthetnek, ezt a szép gyülekezetet tájékoztatni kívánta eddigi munkásságáról. Hat pontban bőven előadván a novembertől áprilisig történteket, bemutatta a fejedelemnek nála levő leveleit, a melyek szerint igaz hazafisága és a szövetségre tett hite szerint folytatta hazája és fejedelme nemzeti ügyét, ámbár *nem volt sem megbizó levele, sem teljes hatalma.* Ha fáradozásaiban szántszándékkal vagy tudatlanságból vétett, íme, jelen van, és készen áll, hogy nyolcz esztendeig Isten karjain hordozott *életének egy órában a nemzet keze vessen véget;* sőt ezt hálaadással fogadja.[13]

[13] Salutatio Comitis Alexandri Károlyi ad status et ordines confoederatos, in regno et patria sua ad permanendum semet resolutos. (A czím későbbi, a kézírat több része egészen a Károlyié. A Károlyi-levéltárban.)

A tizenkét pont meghallgatása után az urak kijelentették,[14] hogy *mindnyájan* készek elfogadni a császár kegyelmét.[15] Mivel pedig a külföldön tartózkodó fejedelem nem ösmerheti eléggé a mostani belviszonyokat, a gyűlést ugyan Huszton is meg lehet kezdeni, de a fejedelmet meg kell kérni, hogy a tárgyalások gyorsítása végett jöjjön át velök Szatmárra. Bizonyosak a fejedelem kijövetelében, de gyorsabb eljárás végett már most folytathatják a tárgyalásokat; s ha nem jelenhetnék meg, nélküle is határozhatnak.

A fejedelem képtelenségnek tartotta, hogy Károlyi, ha bűnét megbánó Péter lett volna is belőle, a hadak élén megmaradjon; a Tiszántúlra tehát *Esterházy* Antalt s az ő bemeneteléig *Ebeczki* Istvánt, Máramarosba *Vay* Ádámot, Erdélybe *Teleki* Mihályt akarta beküldeni vezérnek. Vaynak egy ezred élén kellett volna Salánkra mennie s az odarendelt Károlyinak kijelentenie, hogy bűnbánó levele óta a fejedelem ismét bízik benne, de hazánk kormányát egyedűl az ő kezén nem hagyhatja, mert a sereg bizalmát elvesztette. Őt tehát magához rendeli s ha ellenszegűlne, erővel hozatja Sztrijbe. Ő maga nem megy be a huszti gyűlésre, mert a fegyverszünet nem hosszabbíttatván meg, ott sem ő, sem a gyűlés nem tanácskozhatnék szabadon; de kellő biztosítékok mellett kész a béketárgyalások folytatására. A tárgyalások elsietése és a hadak csüggedése miatt Károlyit tette felelőssé, a ki cselekedeteit sem Isten, sem a világ, sem a fejedelem előtt nem szépítheti és nem fedezheti. *Vay*-nak a hadak főparancsnokságát azonnal át kellett volna vennie s megfenyítnie mindazokat, a kik a helyőrségekben gyanusak. Ha Károlyi nyiltan elpártolt, a kukizói manifesztum kihirdetését és terjesztését gátolja meg s biztosítsa híveit, hogy a czárral való találkozása után közéjök megy. De ha a fegyver-

[14] Memoriale ex parte confoederatorum hungarorum et puncta, quibus pacis conditiones exponunt, cum replica Alex. Károlyi. (Károlyi-levéltár.)

[15] Károlyi szerint barátai és jóakarói csillapították le az életére törőket. Horánszky, 14. Vele tehát nem tették meg, a mit részben ő tett az ónodi gyűlésen.

szünet felbomlása következtében a hadak az országban nem maradhatnának, a máramarosi hágókon át hozza be őket a Swicza völgyén lefelé Boléchowba, a mely Sztrijtől délre esik. Charrière lehet a kalauza és hadibiztosa Stanislawow és Halics táján; csak jó rendet és fegyelmet tartson.[16] Ha pedig kérdezik, miért műveli ezt, feleljen az evangélium (Márk, XI. 3.) szavaival: «azért, mert az Úr szükölködik e nélkül.»

Az *oldalconfoederatiónak*, a hogy Rákóczi nevezte[17] Károlyi pártütését,[18] valóban nemcsak katonai forradalomtól félve kellett

61. AZ I. JÓZSEF HALÁLÁRA VERT ÉREM.

sietnie. Lipót császár özvegye, Eleonóra Magdolna Terézia, április 18-án tudatta a magyar és erdélyi kormányszékekkel, hogy egyik fia, *I. József császár meghalt* s másik fia, *III. Károly* spanyol király beérkeztéig az örökös országok és tartományok kormányát ő veszi át. Ezt a hírt titkolni kellett a hadak előtt,[19] mert József halálával az örökös királyság, a kuruczok régi felfogása szerint, mindenképpen megszünik s így az Ausztriai Házzal nincs okuk tárgyalni. Mielőtt a spanyol örökösödési háború bevégződnék, egy magyar örökösödési háború kitörését nem lehetett megengedni.

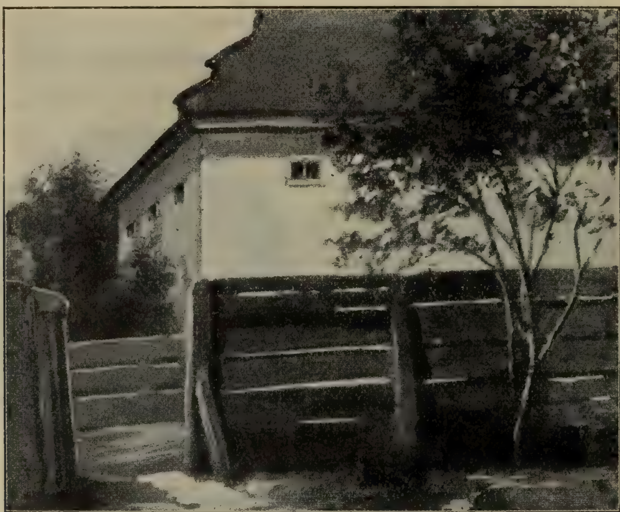
[16] Rákóczi Vayhoz április 21. Arch. R. III. 626–632.

[17] Arch. R. III. 628.

[18] Rákóczi önéletr. 211.

[19] Kivált a kassai capitulatio érdekében. Károlyi-Pulay, II. 400.

Kassát Ebergényi már április 27-én feladásra bírta; a hatalmas vár eleste után minden ellenállás lehetetlennek látszott. Az «oldalconfoederatio» vezetője, Károlyi Sándor, hadiszemle ürügye alatt mindenünnen *Szatmárra* gyüjtötte a hadakat[20] s a huszti gyűlést oda tette át. Kassa átadása napján, egy értekezleten megkérdezte a tiszteket és urakat, a már szinten elérkezett

62. A SZATMÁRI GYŰLÉS HELYE.

erdélyieket,[21] akarják-e a gyűlést megtartani a fejedelem nélkül is és nincs-e kifogásuk az ellen, hogy a gyűlést ne Huszton, hanem itten tartsák meg? Az urak mindakét kérdésre helyesléssel feleltek, mire átmentek a református templomba[22], hol Károlyi a kuruczok *utolsó csonka országgyülését* azonnal megnyitotta.

Könyek közt jelentette ki, hogy a szövetség s mindnyájuk vezérlő fejedelmének és — magát oda nem számítva — a 24 tanácsosnak székét üresen látja. Helyettök ő egymaga jelent

[20] Rákóczi Brennerhez, május 12. Arch. R. III. 655.

[21] Teleki naplója, 300.

[22] U. o., 301. és Dálnoki Veres G. verses krónikája. Thaly, Adalékok, II. 368–9. Szaniszló szerint ez azelőtt prófont-ház volt. Tört. Tár, 1891. 294. Alapfalait 1909-ben megtalálták.

meg s fölveti azt a kérdést, lehet és kell-e a fejedelem távollétében a rendek nevében a békéről tanácskozniok és határozniok? Ösmertette egyrészt a béke föltételeit, másrészt a háború folytatásának segédeszközeit. De a rendek egyhangúlag a béketárgyalások folytatását kívánták s Károlyit választották meg elnöknek. *Ráday* Pálnak csak mint magánembernek adtak jogot a szólásra, mert a fejedelem őt nem hozzájok, hanem Pálffyhoz küldte. A kanczellár figyelmeztette őket, hogy a fejedelem kérésére az angolok és a hollandok *Peterborough* lord által Bécsben a magyarokkal való békét sürgetik. Az országgyűlést összehívó levelekben a fejedelem a maga megjelenését a fegyverszünet meghosszabításának esetére igérte; maradását tehát nem magyarázhatják balra. Pálffy teljes hatalmához kétség fér, mert sok dolgot tart fenn a császári kegyelem számára; az özvegyek és árvák jogainak megrövidítése pedig örökre rajtuk hagyja a kuruczok vagy pártosok nevét és gyalázatát. Javasolja tehát, hogy a fejedelem kijövetelének lehetővé tételére Pálffytól a fegyverszünet és határidő meghosszabbitását kérjék. A rendek ezt helyeselték s a fejedelem és az ő nevökben való tárgyalások folytatására Károlyit választván elnöknek, a béketárgyalások okiratait helybenhagyták.

63. A SZATMÁRI BÉKE EMLÉKOSZLOPA.

A szomorú határozatok hírével *Cserei* János a maga jószántából azonnal kiindult Lengyelországba, a fejedelemhez. Nem akart tanuja, vagy éppen részese lenni annak, hogy ezrede hűséget esküszik a császárnak. *Graeven* cs. tábornok a fiatal *Rabutin* és számos császári tiszt társaságában már a gyűlés megnyitása napján megkezdte s másnap, harmadnap is folytatta

a kurucz katonaság felesketését. Az esküt a katonák minden ezredben szakaszonként tették le s az immár császári ezredek azután három üdvlövést tettek. A császári tisztek együtt vígadtak a kurucz tisztekkel a béke örömére.[23] De valóban alig lehetett érteni, miért kellett a békéről még csak most tanácskozó «országgyűlést» ilyen bevégzett tények elé állítani?[24]

28-án Károlyi elnök kérdésére újból kijelentették, hogy a megállapított pontok alapján készek elfogadni a császár kegyelmét. És ugyancsak az ő kérdésére kimondták, hogy száműzik azokat, a kik a kegyelmet el nem fogadják s a közjót és a békességet titkon vagy nyiltan háborgatni akarják. Károlyi intette is őket, hogy mivel a kegyelemmel a dolog be van fejezve, ártalmas levelezésektől, hűtelenségtől mindenki a törvényes büntetés terhe alatt tartózkodjék. Az ország nevében köszönetet mondtak Pálffynak a béke és a nemzet érdekében tett szorgalmas és fáradhatatlan munkásságáért. A béke pontozatainak hiteles példányait Károlyi tartsa magánál három hétig, vagyis addig, míg a fejedelem kijöhet s azokat szétküldheti; de ha a fejedelem nem jön ki, Károlyi maga küldje szét. A pontozatokat mindakét ország rendjei aláírják. Megköszönték Károlyi buzgó fáradozásait s alázatosan megkérték a fejedelmet, hogy «nemzetének szeretetéről viseltetvén», jöjjön ki három hét alatt s engedje kijönni azokat is, kik a kegyelmet elfogadni hajlandók.

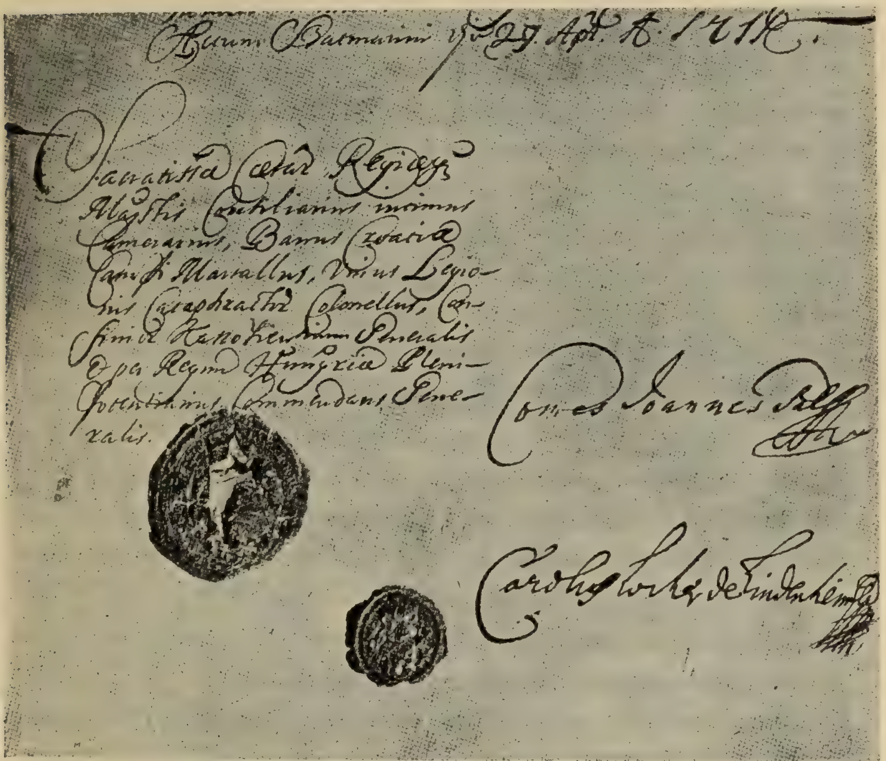
Április 29-én, *Károlyi* vezetése alatt, tizenhattagú követséget küldtek Pálffyhoz, hogy 56 pontot terjeszszenek eléje s a fejedelemhez írt behívó levelöket is közöljék vele. Pálffy azonban meg sem várta jövetelöket, hanem *Locher* Károlyt és *Graeven* vezérőrnagyot küldte át Szatmárra, hogy még ma végezzenek.

23 Dálnoki Veres G. verses krónikája. Thaly, Adalékok, II. 369. Teleki naplója, 301. Mindakettő április 27-re teszi az eskületétel kezdetét. A neueröffn. histor. Bildersaal (Nürnberg, 1740. VII. 440—1.) április 23-ról mondja, hogy Károlyi nyilt mezőn 10.000 emberrel és 149 zászlóval meghódolt III. Károlynak, de csak 29-én jegyezte alá a békét.

24 Különben a szatmári gyűlés már 27-én megengedte a leszerelést. Szaniszló naplója, Tört. Tár, 1891. 294.

Az utolsó nehézségeket elhárítván, a rendek valóban elfogadták, május elsején pedig aláírták a békességnek mind a tíz pontját.

Az első pontban «Rákóczi Ferencz *uram*» életének és jószágainak (a helyőrségekhez tartozók kivételével) kegyelmet és szolgáival, udvarával az országban való maradásra engedel-

64. PÁLFFY RESOLUTIÓJA ÁPRILIS 29-ÉN.

met nyer, ha t. i. azt elfogadja és három hét alatt a hűségesküt leteszi. Ez idő alatt a parancsnokokat tartozik arra utasítani, hogy várait a császári katonaságnak átadják. A fejedelem magánváraiban a császár saját költségén tart őrséget. Ha a fejedelemnek jobban tetszik, az eskü letétele után Lengyelországban is maradhat, csak tartózkodjék köteles hűsége megsértésétől. Igaz hűsége esetén az udvar nem tagadja meg fiai visszaadását sem.

Ugyanezen idő alatt kegyelmet kapnak Rákóczinak magyar- és erdélyországi úri, papi, fő és nemesi hívei is, kik időközben mások kezére jutott jószágaikat is visszanyerik. Jószágukat akkor sem vesztik el, ha a parasztság az adót nem fizethetné. Fegyvert tovább is viselhetnek, csak ne ellenségeskedjenek. A neoacquistica commissio elé nem kerülnek s fölségsértést jelentene az eperjesi vértörvényszéktől való aggodalom emlegetése. A kisebbrangú vitézek föleskűdvén, otthon nyugodtan gazdálkodhatnak, a külföldiek pedig (svédek, olaszok, németek stb.) szabadon távozhatnak, kivéve a szökött császári katonákat, a kik büntetlenül térnek vissza elhagyott zászlajukhoz. Azokat a nemnemeseket, a kiket a fejedelem fölszabadított, a császár is szabadoknak ismeri el, de a földesurak jogainak további sérelme nélkül.

A császár és koronás király a vallás ügyében hozott törvényeket megtartja s a vallás gyakorlatát megengedi. A háborúban meghaltak árvái és özvegyei megtartják idegen kézre nem került jószágaikat; eladott vagy eladományozott jószágaikért az országgyűlés fogja őket megvígasztalni. A fejedelem pártján levő árva fiúk és leányok jogaikat és örökösödési jogaikat megtartják. Kegyelmet nyernek azok a kivándorlók is, a kik magukat igazolván, az esküt leteszik. A kegyelem kiterjed a külföldön követségben járókra, tanulókra, kereskedőkre is. A Thököly-féle kuruczok szintén kegyelmet nyernek s jószágaik visszaadása iránt folyamodhatnak. A moldvai és az oláhországi erdélyi menekültek gróf Steinville tábornok előtt jelentkezzenek. Az erdélyi urak a háború előtt viselt méltóságaikat csak külön folyamodás után nyerhetik vissza. Erdély törvényes kormányzata érdekében a biztosok előterjesztést tesznek az udvarnál. A jászok, kunok és hajdúvárosok sérelmei dolgában az országgyűlés intézkedik. A hadifoglyok kegyelmet nyernek. A béketárgyalások kezdete óta esett károkat kölcsönösen megtérítik.

A kételkedés és hitetlenség eltávoztatása végett ezt az okiratot, mely kegyelmet ad a fejedelemnek s minden követő-

Clementissimam itaque hanc Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Domini Domini Nostri Clementissimi medio praesentis sui Plenipotentiarii cum Regno hoc Hungariae, Partibus Principatusque Transylvaniae ac eorundem Universis Statibus, Ordinibus, Civibus, Superioris item aeque ac inferioris conditionis Militibus, Nationibus, Praesidiis, imo et ipsis Rusticis benigne resolutam Generalem amnistialem Gratiam, benignasque Pacificationis Puncta Nos quoque infrascripti nomine totius Communitatis absente adhuc etiam suprafato Duce Rakoczy nostro et Principis Personae omni cum demissione et humilitate recognoscentes eandem uti jam pridem magno desiderio expectatam amplectimur, eidemque Sacrae Maiestatis Sacratissimae debitum nostrum Homagium secundum annexam Iuramenti Formulam humillime deponimus, nihil dubitantes, quin Sua Maiestas Clementissima quoque emissas benignas Resolutiones Sacratissimas ratas habitura, iisdemque in omnibus Clementissimae ... Satisfactura; Károly 1 Maji 1711.

Formula Juramenti

Ego N. juro per Deum Vivum, Omnipotentem, Coeli Terraeque Creatorem, postquam Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas ex superabundanti Clementia amnistialem Vitae et Bonorum Gratiam, vi Plenipotentiae Illustrissimo ac Excellentissimo Domino Iohanni Comiti Palffy ab Erdöd eiusdem Generali Campi Marschallo per Regnum Hungariae Supremo Militum Praefecto, Croatiae Bano, Geraphalco Tribuno concessae per jam dudum emanatas et publicatas Declarationes, propter hosce Internos Motus largita et impertita sit, nec non Regni

Hungariae

A SZATMÁRI BÉKE OKIRATÁNAK ZÁRADÉKA.

Hungariae ac Transylvaniae Iura, Leges et Libertates
tam in Politicis et Provincialibus, quam et Ecclesiasti-
cis receptae Religionis negotiis, per se suosque Successores
Sancte conservanda promiserit, imo etiam Confirmationa-
lem eorumque Ratificationem obtinuerit, Me proinde in po-
sterum et semper usque ad ultimum Vitae Spiritum eidem Sacra-
tissimae Caesareae Regiaeque Maiestati eiusdemque in Regno legitimo
Successori futurum fore Fidum ac Fidelem, nec quidquam
contra debitum homagialis [illegible] obligamen, directe vel
indirecte, alieno vel proprio motu et [illegible] in contra-
rium commissurum, sed ea omnia recte ac probe acturum
et praestiturum, re et opere, quae homagiali devotioni obe-
dientiae et servitio agenda et praestanda incumbunt et in-
cumbent, Ita iuro, spondeo, et me sancte et inviolabili-
ter obligo, per haec sancta Evangelia, ita me Deus
Trinus et Unus eorumque adjuvet.

Ex parte Statuum Regni Hung.

Alexander Karolyi

Ex parte Statuum Transylvaniae

Barczay Mihaly

Perény Miklós

C. Michael Teleki

Gaspar de Pekry

Emericus de [illegible]

Emerik Henter

Abrahamus Barcsai

Ladislaus Vay

Stephanus Josika

jének, az udvarnál való megerősítése után megküldik Magyarország és Erdély minden vármegyéjének.

A császár és koronás király megtartja Magyar- és Erdélyország minden törvényét és kiváltságait s nem engedi meg, hogy kegyelme vetekedésekre, pörökre, gyalázkodásokra, sértésekre adjon alkalmat; sőt ezeket keményen tiltja is. A többi sérelem orvoslását vagy a nemzet boldogulására és becsületére hasznos dolgokat a jövő országgyűlésen szabadon kérhetik és sürgethetik. A császár atyai indúlatában sem lesz fogyatkozás, de reméli, hogy a törvényes szabadságaikkal élő magyarok és erdélyiek sem engednek egy nemzetnek sem a királyukhoz való hűségben. Reméli azt is, hogy ha a fejedelem a kitűzött határidőre vissza nem jönne, a kegyelmet el nem fogadná, s a hűségesküt maga vagy felhatalmazottja útján le nem tenné, akkor a pártján levő urak és rendek elhagyják a fejedelmet, a császár hűségében megmaradnak, a haza csendjére vigyáznak, Rákóczi fondorlatainak és ügyekezeteinek helyet nem adnak. Megengedik, hogy a fejedelem helyettes útján is letehesse az esküt, elfogadja a kegyelmet s keményen megparancsolja az erősségek föladását, sőt ezt a kitűzött határidőn túl is megtehesse. Visszajövetelére királyi szó alatt teljes biztonságot adnak.

A béke oklevelét[25] a kuruczok közül 44-en írták alá; Károlyin kívűl, egyebek közt, *Teleki* Mihály és *Gyulai* István grófok is, a kiket hűségök miatt a fejedelem csak egy hete dícsért meg. Amazt megbízta, hogy ha Károlyi elszakadna a szövetségtől, azonnal vegye át az erdélyi hadak parancsnokságát; emezt pedig magasztalta, hogy nem jött ki hozzá az erdélyi hadak kétségbeesett határozatával, hanem visszatért hozzájok s a csüggedőket föllelkesítette.[26]

[25] Szövege Hist. des Révolutions, II. 446—457. Katona, XXXVII. 642—657. Károlyi-Pulaynál II. 425—437.; javításokkal Szilágyi Istvánnál, M. Tört. Tár, XVII. 213—242. Az esküminta Károlyi-Pulaynál 423—4. Hist. des Rév. II. 457—8.

[26] Rákóczi pátensei Telekihez és Gyulaihoz ápr. 23. Arch. R. III. 635—8. Gyulainak (az Erdélyi Muzeumban levő eredeti, de itt nem közlött levélzáradékban) megigérte, hogy, ha a fegyverszünet tovább tart, kimegy hozzájok, »hűségtekben bízván.«

Időközben Graeven tábornok a *kismajtényi* mezőn folytatta a kurucz ezredek fölesketését. Van abban valami megható, hogy ezrede tisztjeivel *Kun* István ezekben a legszomorúbb napokban bizonyítványt állíttat ki magának, hogy két esztendő óta felséges fejedelmök, Rákóczi Ferencz szolgálatát gondviselésével és vezényletével teljes tehetsége szerint mily igazán és híven ügyekezett véghezvinni.[27] Április 30-án már Pálffy János is kiment közéjük: megszemlélte a magyarországi és erdélyi úri fő- és nemesrendeket, mire elkezdődött a leszerelés, a zászlók és dobok levétele. Meghagyták azonban, hogy mindenki ezredében maradjon, mert másnap lesz az *ünnepies elbocsátás.*[28]

Május elsején még egyszer és utoljára megszólaltak a kuruczok tárogatói, melyek máskor Rákóczi szállásán jelentették a hadiesztendő kezdetét. Most tőle messze, messze hirdették, hogy a mit nyolcz esztendővel azelőtt 300 ember is elég volt elkezdeni, azt 12.000 ember[29] csak így tudja befejezni. Pálffy, Locher s a német tisztek nem hiában csodálkoztak, mennyi magyar áll előttük.[30] A kuruczok 160 nagyobb és majdnem 300 kisebb zászló alatt teljes fegyverzetben sorakoztak. Károlyi a császári meghatalmazottak előtt tisztelgésre vezényelte őket, azután beszédet intézett hozzájuk. Megköszönte a császár királyi kegyelmét s a meghatalmazottak igaz keresztényi közbenjárását, éjjelnappal tett fáradhatatlan munkásságát, a régen kivánt szent békesség végbevitelét. Azután az előírt esküt hangosan letette s megfogadta, hogy ő felségének és örököseinek ezentúl mindenkor igaz híve lesz. Az esküt ő is, a többiek is nemcsak azért tették le, mert a mostani háborúra nézve a koronás király teljes kegyelmet igért fejöknek és jószáguknak, hanem azért is, mert Magyar- és Erdélyország politikai és egyházi törvényeit és

27 Április 29. Teleki-lt. Földváry-oszt. LXXV. 139. sss. sz.

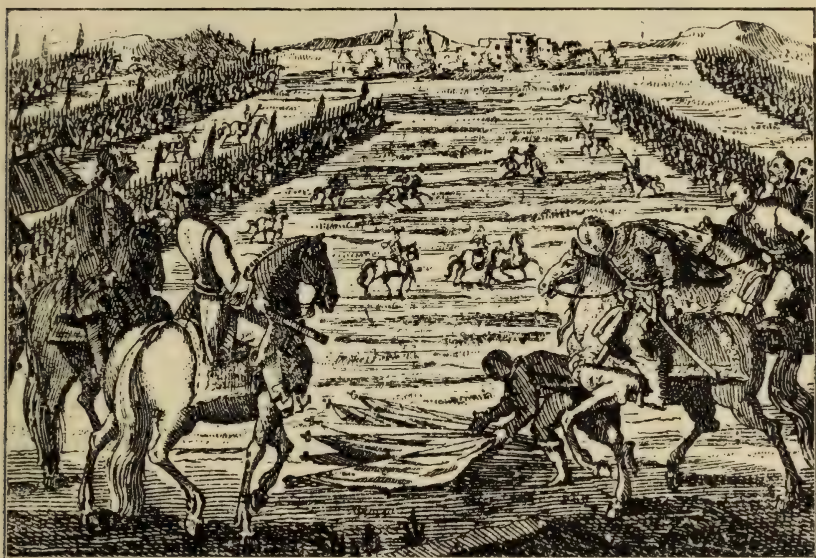
28 Április 30. Teleki naplója, 301.

29 Maga Pulay szerint is legalább ennyi kurucz volt Majtényben. Károlyi, II. 422.

30 D. Veress verse Thalynál, Adalékok, II. 369.

szabadságait szentül megtartani és irásban is biztosítani fogadta. *Ezért* esküdtek meg, hogy ezentúl utolsó csepp vérökig igaz hívei lesznek a királynak és utódainak, hozzájok tartozó kötelességök ellen sem titkon, sem nyilván, sem önként, sem *mások* ingerléséből semmit sem cselekesznek, hanem szóval és cselekedettel azt teszik, a mi alázatos és hű kötelességökhöz illik.

Károlyi esküje után megszólaltak a hadi muzsikák, meglengették a megtépett, véres kurucz zászlókat, háromszoros

65. A MAJTÉNYI ZÁSZLÓLETÉTEL.

sortüzet adtak s tábori misés Te Deumot tartottak. Mialatt átvették a béke oklevelének nyomtatott példányait és útleveleiket, egy-egy császári dragonyos állt a földbe vert kurucz lobogók mellé, hogy összeszedjék és Debreczenbe vigyék.

Pálffy ezalatt Károlyival beszélgetett. Megköszönte, hogy a magyarok hittek az ő szavának s megfogadta, hogy áll a szavának, megtartatja a békepontokat. *Domahidy* László útján felszólította a hadakat, hogy maradjanak meg a császár szolgálatában, de erről a katonák nagy része hallani sem akart. Kard-

jaikat, könnyebb fegyvereiket megtartva, zárt sorokban, apróbb csapatokban vonúltak el különféle irányokban. Azután búcsút vettek egymástól és «kiki a maga hazájába vette útját». Károlyi pedig a meghatalmazottakkal belovagolt nagykárolyi várába, a hol a béke oklevelét hitelesítették s a haditiszteket megvendégelték.[31] A székely kurucz verse szerint

«Így múlék el tőlünk ez a Miska-világ!
Ha lehet, már lábom többször reá nem hág,
Mert elüté tőlünk, mit reméltünk, az ág...
Német, magyar kardja több embert le nem vág!»

Azonban tizennegyedfél század mulva, mikor a kardokat újra köszörűlni kezdték, a magyar szabadság legnagyobb költője elsírta legszentebb könyeit a majtényi síkon, a szent csata terén, hol a szabadságért harczoltak, «míg az árva szabadság haldokló kezéből undok árulás ki nem csavarta a fegyvert.» Hazátlan bujdosók, földönfutók lettek a hősök, kik a hazáért vívtak.

«Tavaszi délután, verőfényes idő,
Az égen kis fehér felhők uszdogálnak...
Hattyúsereg tán e felhőcsoport, vagy a
Hősök szellemei, kik itt elhalának?»

Csend volt a költő körül. Tünődött s nem ment tovább, míg «nem végzé, a mit kelle: elmondta legszörnyűbb átkát.» Csend van a történetíró körűl is; de tűnődés nélkűl végzi, a mit kell: elmondja a tiszta igazságot, mely csak kiegyezőket ösmer, nem árulókat.

31 Károlyi-Pulay, II. 422–4. Május 2. Pálffy jelentése, Arneth, Eug. v. Savoyen II. 483. és Szalay, 63. Tiepolo velenczei követ jelentése május 9. Deutsche Revue, 1907. 239. Veress Gerzson krónikája Thalynál, Adalékok, II. 369–371. Histor. Bildersaal, VII. 441–2. (Innen vettük a zászlós hódolat hibás képét). Mühlwert-Gärtner a Feldzüge des Pr. Eugens XIII. kötetében, 421–447. l. Horváth, Magyarorsz. tört. VI. 615–632. Wagner, Hist. Josephi, 420–422. Mill. Magyar Nemz. Tört. VII. 673–680. Szaniszló Zs. naplója. Tört. Tár, 1891. 292–5. Teleki naplója, 300–302. Hőke, A majtényi fegyverletétel történetéhez. Vasárn. Ujság, 1877. 41. sz.

IV.

REÁLIS ÉS IDEÁLIS POLITIKA.

Károlyi május utolsó napján, Szentháromság vasárnapján a szatmári néppel körmenetben ment Gencs felé, a lyukashalmi kápolnához, a melyet a karlóczai béke örömére építtetett.[1] Most a szatmári békéért adott hálát a Szentháromság-egyistennek.[2]

A mint Károlyi Sándor utóbb a királynak jelentette, a fölkelőket *a vezetők és a fők akaratának ellenére,* igérete szerint, ő vezette vissza a császári ház hűségére, s a fölvett fegyverekből kivetkőztette. Az egész országot és nemzetet a császári ház békés kormánya alá adta önmagával együtt, sőt ugyanazokat az eskü letételére kötelezte.[3] A *saját személyére* nézve tett bőséges ajánlatokat és kegyelmet nem foglaltatta be a békekötésbe, pedig ezt, mint teljes meghatalmazott, nagyobb biztonság okáért tehette volna.[4] Csak Rákóczi javainak visszaadását tétette külön pontba; a magáét a többiekre vonatkozó pontba olvasztotta be. A labancz Cserei szerint[5] a béke után sok jószágot kapván, olyan gazdag és nagyjószágú magyar nincs most az egész Magyarországban; használt neki, hogy rebellis volt. Ez azonban elsietett vád. Tizenegy esztendő mulva Károlyi elösmerte, hogy művét a király s a haza megelégedésére fejezvén be, nem lehet oka a panaszra. A kamara sokat akadékoskodott, de a király tizenhárom rendelettel örökre lekötelezte őt és családját. «Istennek áldása legyen rajta s tartsa fenn a világ végéig győzedelmesen!» Hálát adott az Istennek, hogy a király s a nemzet közt a bizalmatlanságot eloszlatta. Tűzben

[1] 1722. évi emlékirata. Károlyi-lt.
[2] A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve 1904., 162. A kápolna történetét megírta Éble Gábor. (Budapest, 1910.)
[3] Folyamodása III. Károlyhoz. Horánszky, 14.
[4] U. o. 16.
[5] Hist. 458.

született, tűzben növekedett, tűzben élt. Kénytelen volt tűzbe jönni, mikor hazánk veszedelme s a királynak is számtalan milliónyi kára következett az *adózás* és *gazdálkodás* hibás rendszeréből. De lecsillapította nemzetét azonnal, a mint sérelmeik orvoslását remélhette. Pálffyra hivatkozott, hogy e közben a maga hasznát és a felajánlt kegyelmeket mellőzte.[6]

Károlyi valóban nem ajándékban kapta, hanem *vásárolta* a jószágokat, még pedig elég nehezen és drágán; 50.000 (és nem 100.000) forint értékű birtokot csak olyképp igértek neki, hogy azt a férfiág kihaltával a családnak készpénzen kell megváltania. *Politikai* szolgálataival *vagyonosodása* nem függ egybe szorosan.[7] Ellenben igaz, hogy a szatmári magyar rendek megkeresésére a visszatérítés kétségtelen reményében *saját pénzéből* kétezer aranyat fizetett ki tiszteletdíjúl Pálffy Jánosnak, ezer aranyat Lochernek, százat-százat Pulay és Recron hadititkároknak, a főhadsegédnek s más tiszteknek szintén százat.[8] Háromezer háromszáz aranyának s egyéb költségeinek, a miket a *rendek megbízásából* tett, a megigért 50.000 forintból kellett visszatérűlnie.

Ahogy feleségének május 11-ikén írta, meghalt a császár, de mégis él. Halála nem változtat a kötött egyességen. Isten kegyelmességéből csendesség s nem bizonytalanság a sorsuk. Szánakoznak azokon, a kik élnek s meghaltak, sőt örököseiknek is a torkát kívánják metszeni. Ha a fejedelem kijött volna,

6 Emlékirata 1722-ből. Károlyi-lt. Erre nézve meggyőző adatokat közölt Éble különböző tanulmányokban s Takáts Sándor Barkóczy Krisztina életrajzában. (Budapest, 1910.)

7 Károlyi folyamodása 1711 julius 16-án III. Károlyhoz, kit ezen sérelme orvoslására kért. (Horánszky, 18—20.) A maga és fia, Ferencz, birtokszerzéseinek történetét Éble Gábor pontos levéltári adatok alapján írta meg. «Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza» cz. nagy tanulmányában (Budapest, 1898.) megczáfolta azt a vádat, hogy Rákóczi ecsedi uradalmát Károlyi S. adományban kapta volna. Nem is élt, mikor fia becsáron megvette; sőt fia sem élt már, mikor — hosszas igényperek lebonyolítása után — a megvásárolt uradalomra az adománylevelet kiállították.

8 Károlyi titkárának, Varasdi Istvánnak, bizonyítványa 1711 máj. 12. (Károlyi-lt. 1711. 145. sz.) Pulay (Károlyinál, II. 500—1.) meleg szavakban védi Pálffy önzetlenségét. Ebergényi Károlyitól néhány szekér sót kapott ajándékba. Ebergényi levele május 23-ról a Károlyi-ltban, 141. sz.

Munkács a császár életében sem látott volna németet, még kevésbbé a császár halálával. De a határidő idestova lejár, a fejedelem istenes fordulatának nincs jele, sőt újabb bonyodalmak mutatkoznak. Munkács megszállásától idáig is csak ő tartóztatta a németeket,[9] nem a császár halála, vagy az új császár, Károly elé való vonulás. Kérte feleségét, jöjjön ki a várból, ha eresztik. Ne gondoljon vele, ha mindenét elveszik is. *Neki nincs köze se kuruczhoz, se labanczhoz. Igaz magyar lévén, azokkal forgatja a törvényt.* Törvény szerint való királynéját becsüli s gondolkozik hatalmas királyáról, a ki más hatalmasok ellen is megtarthassa a törvényt s a nemzetet. A kik valamit koholnak, Isten ítéletét veszik, melyben némelyik már torkig úszik.[10]

Károlyi tehát *konzervativ magyar politikára* szánta el magát s egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett. Hasonló végletek közt Sennyeiék sem tehettek egyebet s Munkácson 10-én a semlegességhez hasonló nyilatkozatot intéztek Pálffyhoz. De a kedves öreg *Ebergényi* cs. tábornok talán nemcsak tőlük, hanem uraöcscsétől, Károlyitól is megkérdezhette volna, hogy ha se kuruczok, se szövetkezettek, se labanczok: «hát mi az ördögök lesznek végtére belőlük?»[11] A szatmári békében Károlyinak az alkotmány biztosítása helyett általános igéretekkel kellett beérnie. A romokból csupán nemzetének *gazdasági* érdekeit remélte megmenteni. És ahhoz képpest, hogy a karlóczai és a szatmári béke közt az ország milyen gazdasági válságon ment keresztül s különösen az utolsó esztendőkben a háború, inség, pestis következtében a köznyomorúság milyen mérhetetlen lett: Károlyi valóban sokat tett a teljes *anyagi tönkrejutás* elhárítására. A földbirtokos és a földmíves osztályt, mondhatni az egész akkori nemzetet, csak a mérsékelt béke árán remélte

9 Ezzel szemben Ebergényi császári tábornok május 23-án azt írja, hogy «bár fogadá vala szódat, lelkem, a János úr (Pálffy), mikor Döbröczönből in flagranti akarál Munkácshoz küldeni; akkor nem konstálván előttük a halál, nálunk volna most Munkács». Károlyi-lt. 1711. 141. sz.

10 Károlyi-lt. XX. 155. cs. Közli Éble a Századokban, 1904. 703—704.

11 Ebergényi Károlyihoz, május 23. Károlyi-lt. 1711., 141. sz.

megtartani a jövendő nagy feladatok számára. Mint majdnem félezer esztendeje a nemesség az aranybullában és jó száz esztendeje Bocskay a bécsi békében, egyenesen a királylyal s kezében ő is fegyverrel, de kicsorbúlt fegyverrel egyezkedett. A föltételeket nem szabhatta meg, de legalább módosította, enyhítette. A kállói értekezleten már ezekben a napokban mindent elkövetett, hogy a tiszamelléki volt haditiszteket, közrendet a vármegyék ne háborgassák, hanem ahogy visszajöttek, békében hagyják s a föltételeket teljesítsék.[12] «Azért semmi *privatumot* sem érdemelhetek, sem kívánhatok — mondta évek mulva is.[13] — Egyebet nem kívánok, hanem hogy Istenemnek adhassak hálát, hogy homagialis hitemnek és hűségemnek eleget tehettem s mind ő felsége s mind az ország java az Istennek vezérléséből sublata omni diffidentia (minden bizalmatlanság megszüntetésével) végbement.»

Az uradalmaiknak nyugodalmas művelésére vágyó nemesek olyas hálát éreztek iránta, mint őseik kétszáz esztendővel azelőtt Szapolyai János iránt, a ki a békeszerzés pillanatában szintén jobban ügyelt a nemzet gazdasági, mint általános politikai érdekeire. Károlyi koporsójánál — 32 esztendő mulva — elmondották,[14] hogy csendes és hosszas békességet szerzett és hirdetett egész hazánkban nemzetének, melyhez hasonlót hazánk krónikáiban ritkán olvasunk. «Csodálatos Károlyi Sándornak minden tette és cselekedete — szólt fiához Arad vármegye ünnepi szónoka.[15] — Mindezt, mint a haza legkedvesebb atyja, letett hitének és hűségének megmutatására, a királyi kincstár gyarapítására, azután az egész Magyarországnak is legnagyobb javára és hasznára szüntelenűl és a legnagyobb lelkesedéssel tanusította.» A nemesség tehát a harminczéves politikai béke

[12] Ebergényi Károlyihoz május 19. Károlyi-lt. 1711. 140. sz.

[13] Károlyi emlékírata 1722-ből. Károlyi-lt.

[14] Pater Modestus: Világbíró Nagy Sándor, azaz... Károlyi Sándor... országlása és boldog halála. Századok, 1905. 341.

[15] 1744 szeptember 22-én, Grassalkovics főispán beiktatásakor. Megyei jegyzőkönyv, I. kötet, 331—2. L. Márki: Károlyi életéhez. Tört. és Rég. Értesítő, 1886.

után is különösen a *gazdasági* érdekek megoltalmazása miatt tartotta őt hálás emlékezetben.

Azonban jogos volt az a másik felfogás is, mely a hadiszerencse elpártolásával sem tartotta a *szabadságot* puszta jelszónak. Ezt a felfogást továbbra is *Rákóczi* és *Bercsényi* képviselték.

Ki Istenben bízik, meg nem csalatkozik — sóhajtott a fejedelem, mikor május 10-ikén levelében *örökre búcsút mondott Károlyi*nak.[16] A történelem azóta, hogy ez a szegény nemzet kijött Scythiából, az Istenben való bizalmat a mostaninál sohasem igazolta jobban. Isten leginkább éppen a nyolczesztendős háború végén könyörült meg a nemzeten. Egyfelől hálátlanságot, bizalmatlanságot mutatott édes nemzete önmagával és szabadon választott vezérlő fejedelmével szemben; másfelől azonban Isten megáldotta a fejedelmet állhatatos szívvel és *megérnie engedte hazája törvényes szabadságának virradó napját.* Magának az Istennek kegyelme semmisíti meg mindazt, a mit Károlyinak s a szövetkezett rendek veletartó tagjainak elhamarkodása végső romlást hozhattak volna a nemzetre.

Ezt a nagy változást a fejedelem gondolkozásában és érzelmeiben *I. József halálának a híre* okozta. Az *új helyzet* nem találta készületlenűl. Szerencsétlen körülmények közt távozott az országból, de úgy hitte, hogy most valóban visszatért Magyarország önrendelkezésének, *királyválasztásának* a joga. A czár fegyveres vagy békés beavatkozása mellett ezt nemcsak Ausztriával, hanem Európával is elösmertetheti.

Ilyvóban az orosz és a lengyel urak biztatták, hogy nem hagyják el Magyarország ügyét. «Lelkem tisztaságával örvendez szívem azon, — írta titkára, Aszalay,[17] — hogy a mely látogatását és kísértetét bocsátotta Isten reánk, azokból való kiszabadításának ajtaját már is nyitni kezdette. Bizonyos bizodalmat öntött ezek által belénk azon jó végnek hamar-időn elérésében,

[16] Május 10. Arch. R. III. 649—651.
[17] Április 23. Aszalay Ferencz Ráday Pálhoz. Károlyi-lt.

a melyre óhajtozva vágyódtunk.» *Péter czár* tudatta a fejedelemmel, hogy arra az alapra áll, a melyen a magyar haza boldogulásának reménységét kívánja építeni. Nem akarta őt a távol, Volhyniában levő Luck városába fárasztani, hol megromlott egészsége miatt pihennie kellett;[18] hanem *Javoröwba* tűzte ki a találkozást, melyre ő Luckból, Rákóczi pedig Ilyvóból április 24-ikén el is indúlt.[19]

A fejedelem úgy tervezte, hogy ott incognito találkozik a czárral, azután késedelem nélkül lemegy Strijbe s ha meghosszabbítják a fegyverszünetet, Magyarországba utazik.[20] Ha felbomlanék is a fegyverszünet, hitte, hogy «nem lesz úgy, a mint *némelyek* gondolják, hanem a mint ő remélte».[21] A fejedelem Verbinán, majd — Javorów szomszédságában — Zaluzén két hétnél tovább várakozott a czárra. Onnan már 26-ikán megírta Golovkin grófnak és Safirownak, mennyire örül, hogy a czár erre a tájra érkezik. Mivel találkozni óhajt vele, addig marad itt, míg a czár jónak látja.[22] Úgy gondolkozott, hogy *a császár halála következtében a németekkel többé egyáltalán nem tárgyalhat.* A császár helytartója a birodalomban most már *Ágost király*, a ki szövetségese a czárnak s így támogatni is kell azt a szövetséggel összefüggő ügyekben, tehát a magyar kérdésben is.[23] Nem azért jött ide, hogy a czárt a törökök ellen segítse, hanem hogy biztosabb helyen várja meg dolgai boldogulását.[24] Éppen a majtényi napon készítette el levelét, a melyben a czár fölszólítaná a nádort és a primást,[25] hogy a *királyválasztás* jogát, mely *I. József halálával* helyreállt, a nemzet számára megoltalmazzák, a keresztény vér ontását a czár, az angol királyné s a hollandi rendek közbenjárásával meggátolják és a

18 Rákóczi Vayhoz április 22-én. Arch. R. III. 330.

19 Javorów Ilyvóhoz nyugatfelé csak 40 km-re van. Igen érdekesen írja le Sz. Király Ádám, Rákóczi-tár, I. 243—4.

20 Április 22. Vayhoz. Arch. R. III. 631.

21 Április 23. Károlyihoz. U. o. 634.

22 Április 26. U. o. III. 638—9.

23 Április 29. Horváth Ferenczhez. U. o. III. 640.

24 Ugyanakkor Pápay Gáspárhoz. U. o. 641. Csúzi Jakabhoz u. o. 643.

25 A czár nevében irandó levelek tervezete május 1. U. o. 644—5.

nyugalmat tisztjökhöz képest helyreállítsák. A huszti várparancsnokot eltiltotta a Károlyinak való engedelmességtől s megjegyezte, hogy ha nyilt valaha út szabadságunk visszahozására, most a császár halálával teljes reménységünk felvirradt. Ezzel kecsegtette Sennyeit, Szentiványit s általuk a munkácsiakat is.[26] A nemzetnek nem lévén királya, a hadakozásnak — úgy hitte[27] — szünetelnie kell mindaddig, míg a törvényeket valaki újból meg nem bántja. Mindaddig, *míg királyuk nem lesz,* ő azt a *jégen épült békét* meg nem erősíti és senkinek sem adja át várát, jószágát. *Magyarországban most nincs ellenség.* Isten a császár véletlen halálával csodálatosan maga csinált békességet. Károlyinak is megírta, hogy a császár halálával megszűnt a hadakozás oka s ő a hazában senkit sem tart ellenségnek mindaddig, míg valaki hazánk törvénye és szabadsága ellen nem fordúl. De megrótta, hogy nem járt el a törvények értelmében, a midőn jövendőbeli törvényes királyunknak másokkal együtt *már most* letette a hitet. Ezt az esküt, a maga törvényes helyén és idejében, a *törvény* az összes szövetkezett rendeknek meghagyja és senki sem ellenzi. Eleinktől reánk maradt szabadságunk és törvényünk, a melynek megtartására s helyreállítására szövetkeztünk, ekként egyesítette nemzetünket. Véget vetett az egyenetlenségnek s megtompította fegyverünk élét, a melyre szükség lett volna az elnyomók ellen való védelemben. Szóval, a míg újabb elnyomást nem tapasztal, csöndesnek tartja az országot; azért őmaga Munkácsot és Husztot, Bercsényi pedig Ungvárt sajátjának tekinti s meghagyja, hogy váraik három hétig ne ellenségeskedjenek. Reméli, hogy őt sem háborgatják addig törvényes jószágaiban, míg Isten *törvényes* királyt adván az országnak, *hadaival együtt szabad és törvényes országgyűlésen leteheti a hűségesküt.* Erdélyi fejedelemségéről is a törvényesen összehivandó országgyűlésnek kell törvényesen határoznia. Ilyen országgyűlésre a maga helyén és idején örömmel bízza szemé-

[26] Május 1. három levele: Archiv. R. III. 645—6.

[27] Május 10-ikén Sennyeihez. U. o. III. 647—9.

lyét és annak örömmel ad számot cselekedeteiről, hogy békesség legyen a jóakaratú emberekkel.[28]

A mi történt, nem tulajdonította[29] az egész nemzetnek; s hitte, hogy jóra fordíthat mindent, ha megmaradt kevés népe állandó marad. Az idő sokat kiderít s ki fog tűnni, hogy nem mindenki érdemel szitkot, a kit szidnak.[30] De ezt önmagára, immár a kisebbség vezérére értette, nem Károlyira, a «dicsőséges» békéltetőre.[31]

*Károlyi*hoz meglepő nyugodtsággal írt leveléből még «kikelhetett volna az engesztelődés pálmája»; *Pálffy*nak is megírta, hogy a királyi szék megüresedése következtében az egész nemzetnek egyet kell értenie.[32] Ugyanakkor azonban *Európához* akart fordúlni, hogy bebizonyítsa, Európának is mennyire érdekében áll, hogy Magyarország végkép megszabaduljon az Ausztriai Ház uralkodásától. Május 13-ikán pedig nyílt levélben tiltakozott Károlyi *illetlen* béketárgyalása, az ellenséggel való *titkos* egyetértése és *hitetlen elpártolása*, valamint azon váratlan nagy boldogtalanság ellen, hogy a szatmári összejövetelen a német szövetség tagjai az ellenség hízelkedő kegyelmére s a békesség némely mézesmadzagos föltételeire vezérlő fejedelmök nélkül hanyatt-homlok rohannak, pedig az angolok és a hollandok a bécsi udvart most már a nemzet igázságos követeléseinek megadására ösztönzik. Isten azonban jóra fordította a szatmári gyülekezet hibáját, mert *a meghalt császárnak letett hit alól felszabadítja* és nemzeti ügyök újabb keresésére jogosítja őket. Térjenek tehát vissza a szövetségbe és Munkács alatt várjanak reá. Örökre elfeledi szatmári hirtelenkedésöket, ha *Esterházy* Antal vezérlete alatt újra összegyűlnek; mert akárki lesz a királyuk, maguknak ezzel semmit sem ártanak, a nemzeti ügy boldogulását pedig elősegítik.[33] Bercsényi azonnal a szenátus

28 Május 10. Arch. R. III. 649—651.
29 Május 11. U. o. III. 652.
30 Május 11. Vayhoz. U. o. 653.
31 Május 13. U. o. 658. Pátense u. o. 661.
32 Május 12. Klementhez. U. o. 656.
33 Május 13. Arch. R. III. 662—5. Ugyanakkor egy másik pátensben Esterházyt nevezte ki parancsnoknak a «csalárd» Károlyi helyett. U. o. 661—2. A részére adott utasítás 657—660.

összehívását s az ország ügyeinek megbeszélését kívánta, mert meghalt az, a ki ellen a szövetség s a nemzeti hadsereg küzdött s a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre.[34] A bujdosók tehát a legszigorúbb legitimitás alapjára álltak.

V.

A HÁRMAS TALÁLKOZÁS.

— 1711. május. —

KÁROLY választott római császár *Thalmann* Mihály követet 1711 április 21-én utasította, hogy mivel a nyugalom Magyarországban teljesen helyreállt, szólítsa fel a portát, ne fogadja be a Lengyelországban kóborló rebellis Rákóczit, Bercsényit, Esterházy Antalt, Forgáchot, Vay Ádámot s a többi rossz rablót, a kiket ő mint esküszegőket, istenteleneket, hűtleneket, becsteleneket számkivetett. Bízik a porta ösmeretes igazságszeretetében és méltányosságában, hogy oltalmat, védelmet nem ad nekik s a belgrádi és temesvári basákat, a moldva- és az oláhországi vajdákat is utasítja, hogy üldözzék, elfogják és — ha ki nem adhatják — mészárolják le őket.[1]

Míg a bécsi udvar azon melegében így értelmezte a szatmári békét, a fejedelem május 10-e óta[2] Javorów közelében Szobieszkij Konstantinus herczeg *zaluzei* kastélyában[3] várakozott a czárra. Már 5—6 hét előtt[4] gondoskodott róla, hogy szállását munkácsi veres, török, aranynyal átszőtt s más kárpitokkal, atlaszokkal, függönyökkel, párduczbőrökkel stb. fejedelmi módon földiszítsék s kihozatta konstantinápolyi ebédlősátrát is.

34 Projecta Bercsényiana Forgáchnak Przemyslben május 19. kelt megjegyzéseivel és Bercsényinek Javorówban másnap adott válaszával. (Erdélyi Nemz. Muzeum, Kemény-gyüjt.)

1 Hurmuzaki, Documente, VI. 127.

2 Arch. R. III. 647.

3 Király Ádám naplója, Rákóczi-tár. I. 237. Rákóczinál Zaluza vagy Salosczenéven.

4 Márczius 22. Arch. R. III. 710.

Tokaji bort is rendelt oda a szerencsés tárgyalások áldomásának megivására.[5]

Péter czár Javorówba érkezvén, május 10-ikén a fejedelem is átment udvara, a szenátorok és az urak kíséretében a szomszédos Zaluze (Salovce) faluba, hogy valahára találkozzék vele. Ötödfél esztendei elszakítás után Zaluzéban látta viszont feleségét is, a kiről Königsmarck Auróra országában oly szívesen beszélgettek mindenféle rosszat; pedig *Wilczek* Vilmos gr. orosz császári követnek inkább az volt ellene a kifogása, hogy lengyel önkénteseket és zsoldosokat küldött ura segítségére. A házaspár most udvariasan, de szeretet nélkül viselkedett egymás iránt. A fejedelem tűrhetetlennek tartotta a kettejök kedélye, erkölcse, életmódja közt levő nagy különbséget: feleségének komolysággal váltakozó könnyelműségét, pazarlásba átcsapó nagylelkűségét, rendetlen költekezését, szokatlan életmódját, a környezetében élő nők besugásait, pletykáit. Megvallja, hogy gyakran összepereltek, vitatkoztak, kellemetlenkedtek. És ott állt kettejök közt *Szieniavszka,* a ki inkább politikai, mint valódi szerelemmel bilincselte le a fejedelmet. S a két asszony most abban vetekedett, a czárt melyik nyerje meg jobban Rákóczinak, a kit az ő szerelmöknél jobban érdekelt az elhagyott szegény haza boldogulása.[6]

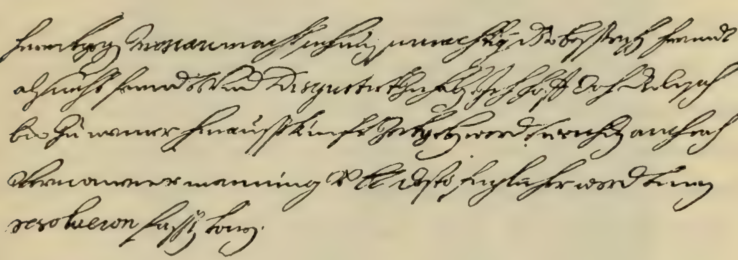
Rákóczi még mindig hitte, hogy a czár győzedelmes seregével Bécs kapui mögé szoríthatná a németeket. Megostromolván a székvárost, a császárt olyan békére kényszeríthetné, a milyet a franczia király és a czár akarnak.[7] Most ide várta *Bezenval* báró lengyelországi franczia követet is, a kinek a czár és a fejedelem közt már négy éve kötött szövetség végrehajtásáról kell vala gondoskodnia. Azonban a török-orosz háború

5 Április 22. U. o. III. 631.

6 Önéletr. 209. l. szerint önzés fűzte hazájához, világi és buja szerelméhez, kívánság a világ hiábavalóságaihoz és pompáihoz. Busította a fejedelemségnek, a hazának elvesztése, de még inkább a háziszükség, mivel szemben csak az vigasztalta, hogy a közjót a magánérdek fölé helyezte s azért nem tartott meg kincseket.

7 Rákóczi eml. 299.

küszöbén Bezenval maga helyett *Baluze*t küldte, a lengyel származású diplomatát, a kinek már nyolcz év előtti első küldetése is nyugtalanságot keltett a császár szövetségesei közt.[8] Most is a legnyomatékosabban kellett sürgetnie a czárt, hogy a magyarokat a császár ellen segítse, s hogy — ha az északi háborút békével hajlandó befejezni — arra bírja, hogy az elnyomott népeknek az Ausztriai Ház ellen állandó segítséget igérjen. Mikor április közepén Moszkvába érkezett, küldetésében többé nem bízott, mert a czár megindúlt már Törökország ellen. A czár kijelentette, hogy szívesen veszi, ha a király kibékíti Törökor-

66. RÉSZLET III. KÁROLY SPANYOL KIRÁLYNAK SAVOYAI JENŐHÖZ INTÉZETT LEVELÉBŐL.

szággal, de Svédországgal szemben szabadon akarja rendezni az északi ügyeket. Ilyen tervért Baluze nem vállalhatta el a felelősséget s engedelmet kért, hogy megvárhassa, milyen feleletet hoz *Wolkow*, a czárnak Fontainebleauba küldött követe.[9] De maga a czár is kész volt érdekeit szorosabban egyeztetni Francziaország érdekeivel,[10] a mi nem történhetett meg Magyarország érdekeinek fölkarolása nélkűl. Baluzenek Javorówba jövetele tehát nagy várakozást keltett Rákócziban, de csakhamar nagy csalódást is okozott.

Bécsben az év elején még féltek attól, hogy a császár, a czár és a szultán közt törésre kerül a sor;[11] most már csak

8 Guichen, Pierre le Grand, 45–50.
9 Guichen, 59–61.
10 A czár egyik tisztjének emlékirata 1710 márcziusából; u. o. 129–145.
11 Palmes 1711 január 7. Simonyi, III. 471.

annyit tartottak lehetőnek, hogy Rákóczi és Esterházy 4000 emberrel a czárhoz csatlakozik: ez pedig egy kialvó tűznek csupán a füstje![12] De Bercsényi már öt hónapja hirdette,[13] hogy jobb, ha a jövő reményében a czár mellett marad, mint hogy elveszszen s tüzét se oltsa hazánknak, mint Curtius oltá. Eljött tehát Javorówba Bercsényi is és magával hozta *Golovkin* és *Safirow* felhívására készített emlékiratát, melyben kifejtette, a czár mit tehetne a magyarokért.[14] Hiszen *Golovkin* már megmondta Bercsényinek, hogy ha Baluze küldetésében bízhatnának, a czár *magyar* királyt adhatna a magyaroknak.[15] Erről azonban kevés szó eshetett azután, hogy a czár május 12-ikén Javorówba érkezvén *Safirow*tól megtudta «Károlyi kázusát»: a szatmári békét. Most már sajnálta, hogy meg nem előzte. Azonban *Ropp* brigadérost mint biztost rendelte ki a bejövő magyar hadak kihozatalára.[16] *Flemming*, az osztrák-barát lengyel főúr is úgy vélekedett, hogy a béke megvan, ha a szövetség feje nélkűl kötötték is meg, mert hiszen *a többség határoz;* s talán csak félig nyugodott meg abban, hogy a szenátorok közűl Károlyi csak egymaga volt ott, míg itt a fejedelem mellett most is nyolczan vannak. *Flemming*et nem volt könnyű meggyőzni, pedig erre Ágost király megnyerése miatt volt szükség; azért a fejedelem és a fejedelemasszony is igyekezett hatni reá.[17]

A szatmári béke hírének első hatása alatt történhetett, hogy a nagy hetman, *Szieniavszkij*, nem hítta meg Rákóczit a czár tiszteletére adott ebédre, mert attól tartott, hogy politikai tekintetben kellemetlen volna jelenléte a czárra nézve; Dolgoruckij tábornok azonban gondoskodott róla, hogy a meghívás elmenjen.[18] A czár külön kihallgatáson is fogadta a fejedelmet a javorówi vár kertjében. Tisztelettel bánt vele s néhány magyar-

[12] Klement, május 27. U. o. III. 494.

[13] 1711 január 6. Arch. R. VI. 666.

[14] Arch. R. VI. 720.

[15] Bercsényi javorówi levele kelet nélkűl. U. o. 719.

[16] U. ő u. o. 721–2. Rákóczi május 13. U. o. III. 660.

[17] Bercsényi u. o. VI. 722–4.

[18] Bercsényi Rákóczinak, kelet nélkül. Arch. R. VI. 721.

KANTEMIR DEMETER, MOLDVAI VAJDA.

ral együtt meghítta azokra a tanácskozásokra is, a melyeket hol a kanczellárnál, hol a lengyelországi orosz követnél a czár jelenlétében tartottak.[19] A fejedelmet nagyon meglepte, mikor Dolgoruckijnál eléje adták, hogy a kihallgatáson *Baluze* egészen más tervvel állt elő, mint a milyenről ő szólott s a czárnak a franczia király részéről nem szövetséget, hanem csak a török béke ügyében való közbenjárást ajánlott. Másnap a fejedelem kérdőre vonta *Baluz*et, a ki kijelentette, hogy ezt *Bezenval* utasítására tette. A fejedelmet kínosan érintette a dolog, mert politikai hitelét és megbízhatóságát fenyegette. Másnap nagyon kevés bizalommal ment a czár elé. Megvallotta előtte, hogy csalódott a francziák őszinteségében s most hazája érdekében a török-orosz háború kitörésének megakasztását tartja legsürgősebbnek. Ösmeri a portai viszonyokat,

67. GRÓF FLEMMING JOACHIM FRIGYES.

melyeket a háború kezdete óta ott levő emberei mindenkor figyelemmel kísértek; előterjesztette tehát javaslatát, mely szerint nagyon könnyen változnék a helyzet, ha tetemes összeget bocsátana rendelkezésére, hogy a diván tagjait megvesztegesse. A czár elfogadta a tervet, s azonnal kiállította a váltókat, a melyekkel azután, terjedelmes utasítás kíséretében, *Pápay* Jánost küldték Konstantinápolyba. Hogy Kantemir moldvai vajda, a czár szövetségese, ne gyanakodjék, az útlevelet nem a czár, hanem a

[19] Rákóczi önéletr. 207—8.

fejedelem állította ki,[20] minek következtében csakhamar ez a kiküldetés is meghiusúlt.[21]

A fejedelem különben nagyon meg volt elégedve a tanácskozások menetelével. Saját vallomása szerint[22] mindent kedvező, rózsás színben látott; a czárnak róla való véleménye, iránta tanúsított barátsága a legszebb reményekre jogosította. Lengyelországnak mindenfelől egybegyűlő főurai is nagy kitüntetéssel, lelkesedéssel fogadták. A vendégeskedések, lakomák, tánczmulatságok pár pillanatra feledtették vele, hogy voltaképpen száműzött és hazátlan fejedelem. Az ötödik napon azonban, május 17-ikén, 22-ikére összehítta a közelében levő kilencz szenátort,[23] hogy előterjesztést tegyen a czárral bőségesen tartott tanácskozásokról, melyektől «nemzetök boldogulását csalhatatlanúl várhatják».[24] Mert ha egyedűl maradna is, azt Isten után mások pártfogása következtében reméli. Nemzete gyöngesége, óránkint hanyatló sorsa szomorítja, de a maga itteni fáradságos munkája vígasztalja. Emberi mód szerint nem tehet többet, mint a menynyit tesz; de okos gazda le nem aratja a búzát, míg meg nem érik s nem erőltetheti, hogy idejének előtte érjen meg. De hát a kétfejű sasnak egyik feje meghalván, égni fog a melle![25] Ha újra kezdi, nem parasztokkal és otthonülőkkel kezdi a háborút s rendre akasztatja, a ki hazamegy Munkácsról. Nagy gyöngeség és hálátlanság volna, ha az egész nemzetből nem akadna annyi magyar, a mennyi kimeneteléig, még négy hónapig, megvédelmezhetné Munkácsot.[26] Ha törvény értelmében az országból csakugyan kiviszik az idegen katonaságot, *örömmel megy a törvényesen összehívandó országgyűlésre.* Megmutatja, hogy nemzetét el nem hagyta, s eddig sem törekedett romlására, hadakozás által való emésztésére. Érdek nélkül fáradozott s fárado-

[20] Június 2. Archiv R. III. 681–82. Megbízólevele XII. Károlyhoz. U. o. 683–84.

[21] Rákóczi önéletrajza 210.; Emlékirata 299–300.

[22] Önéletr. 208.

[23] Esterházy, Forgách, a két Csáky, Galambos, Vay, Soós, Petrőczy, Rádai.

[24] Arch. R. III. 665.

[25] Szentiványihoz, május 17. U. o. III. 665–8.

[26] Sennyeihez május 17. U. o. 668–9.

zik állandó boldogsága megteremtésén s nem gondol azzal a keserűséggel, a melyet a nemzet önmagához és hozzá való állhatatlanságával éppen akkor okoz, mikor az összes európai körűlmények szerint is háború vagy béke következtében egyaránt csalhatatlanúl remélheti boldogulását. Ne rontsa meg a munkácsiak elméjét a kevés ideig tartó szorongatás; mások példájára ne legyenek hűtelenek. Bízzanak Isten után fejedelmök hitében, a hazához és hozzájok való szeretetében, kötelességében; mert lelkiösmerete ellen nem kívánja veszedelmüket s nem írná mindezeket, ha valóságukat nem látná. Elméjök, szívök legyen olyan erős, a milyen az övé![27]

A meghívott szenátorok már 19-ikén együtt voltak Zaluzén s 29-ikéig folytonosan tanácskoztak a fejedelem jelenlétében.[28] A gyűlésnek kétségkívűl az volt az álláspontja, mint magának Rákóczinak: csendben maradni, míg meg nem tudják, a bécsiek országgyűlésen, vagy a nélkül akarják-e királynak elösmertetni Károly herczeget? Mert ha nem ad ki választási oklevelet s nem teszi le a hitet, nemzetök rabságával nem fogadhatják el királynak. Kevés jót várhattak, mert az özvegy királyné a szatmári békét *meghódolásnak* nevezte, azt most sem erősítette meg, hadait Munkács megszállására küldte s Pálffyt Rákóczinak s híveinek üldözésére utasította. Már pedig a fejedelem úgy hitte, hogy szövetségeseinek rábeszélésére Károly Barcellonában marad spanyol királynak, mert V. Károly lemondása óta az az elv, hogy spanyol király ne viselhesse a német-római császári koronát. A királyválasztásig tehát ő is, a gyűlés is biztosítani kívánta Munkács megmaradását.[29] Kegyelmet hirdetett mindazoknak, a kik *Pelargus* János kapitány vezetése alatt visszatérnek elhagyott zászlaik alá.[30] Pálffyt pedig a fejedelem figyelmeztette,[31] hogy törvénytelenűl hozott *száműzetésök* már annálfogva is semmis,

27 Sennyeihez május 20. U. o. 671–2.

28 Sz. Király naplója, 237.

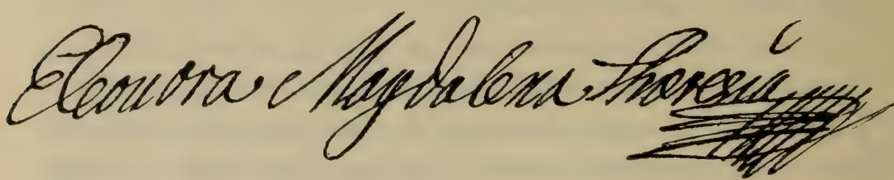
29 Rákóczi Sennyeihez május 26. Arch. R. III. 673–4.

30 Rákóczi Sennyei Istvánhoz, május 27. U. o. 675–6.

31 Zaluzéról május 28. írt levelében. U. o. 676–7.

mert a császár az országgyűlés befejezése és a törvény szentesítése előtt meghalt; az országgyűlésen pedig előbb az új királynak kell hitet tennie és csak azután várhatja azt a rendektől. A kormányt külön követ útján kívánta biztosítani, hogy mindnyájan hajlandók a békére s törvényes módon az eskü letételére. A kurucz hadakat, a moldvai bujdosókat s az erdélyi rendeket ehhez képest újból várakozásra és nyugalomra intette.[32]

A békét azonban *Eleonóra Magdolna Terézia*, Magyarország koronás királynéja, Bécsben május 26-ikán megerősítette.[33] Négy hét mulva, július 20-án Barcellonában, mint Magyarország koro-

68. ELEONÓRA MAGDOLNA ALÁÍRÁSA.

nájának örököse fia, III. Károly is kiadta a megerősítést, de hónapokig várt közzétételével. Anyja határozottan kiemelte, hogy idősb fia, I. József, Pálffyt és Lochert a méltóságos *Rákóczi* Ferencz fejedelemmel s követőivel és kísérőivel (sectatoribus et asseclis universis) való egyezkedéssel bízta meg, s az egyezséget Pálffy azoknak egy részével (cum ipsis partibus) kötötte meg.[34] A másik rész azonban Bécs helyett Javorów felé tekintett, a hol *Dolgoruckij* herczeg május 31-ikén fényes ebédet adott a czár, a czárné s Rákóczi fejedelem tiszteletére. Az orosz miniszterek, tábornokok, herczegek és tisztek az orosz-magyar barátságra ürítették poharaikat.[35]

32 Négy levele május végéről u. o. III. 678–680., 682–3.

33 Az Erdélyi Nemz. Muzeumban, Teleki-levéltárban, a kolozsvári unit. kollégiumban, Sándor Imre gyűjteményében levő hiteles és a Károlyi-Pulaynál (II. 446–468.) kiadott példányokat használtam.

34 Ez a békeoklevél gyöngeségének egyik oka. A másik az, hogy a magyar törvények értelmében a király távollétében a nádor a helyettes. A nádor követelte is ezt az ősi jogát, a melyet nem semmisíthetett meg Károlynak az az intézkedése, hogy május 4-én anyját nevezte ki helyettesnek.

35 Sz. Király naplója, 237.

A czár már is elösmerte Károly örökösödését,[36] de sajnálkozott, hogy Rákóczit franczia szövetségese cserben hagyta. Hollandi követét fogja küldeni a francziákhoz, *Ágost* királylyal pedig maga beszél a magyarok érdekében. *Safirov* szintén megigérte a magyaroknak, hogy ügyökben olyan igazán és őszintén jár el, mintha maga is magyar volna. Hiszen mindent remélhetnének, ha igaznak bizonyúl Forgách Simon híre, hogy Károly spanyol király meghalt.[37] Június 4-ikén, Úrnapján, *Bercsényi* mindezekről részletes jelentést tett a fejedelemnek, ki Zaluzeról, a czár pedig Javorówról még ez nap megindúlt, hogy *Jaraszlóban* (Jaroslauban) Ágost királylyal találkozzanak. A czár és a király este már találkoztak is. A fejedelem a várostól keletre 7 kilométerre levő *Wysocka* faluban, saját házában (azelőtt *Szobieszkij* János király kastélyában) szállott meg, de másnap tíz órakor bement Jaraszlóba s mind a két uralkodónál tisztelgett.[38]

Június 6-ikán[39] Jaraszlóban *Szieniavszkij* nagyhetman fényes ebédet adott az orosz czár és czárné, a lengyel király és fia s a magyar vezérlő fejedelem és felesége tiszteletére. Radziwill herczegen és Bercsényin kívűl a lengyel palatinusok, tábornokok és sztarosztták ültek egy asztalnál az uralkodókkal; más három asztalnál egyéb úri rendek foglaltak helyet. A jókedvet fokozta, hogy ez nap keresztelték meg Szieniavszkijék tizenhárom esztendős leányát. Ebéd után éjfélig tánczoltak s mindenki a maga hintaján ment haza; de a fejedelem Vayval Bercsényi jaraszlói szállásán pihente ki a nap fáradalmait. Másnap, hetedikén, ott kereste föl *Radziwill* herczeg, *Denhoff* lithvániai tábornok s több lengyel úr, herczegnő és palatinus-asszony, a kik *Hopfgartner* s más tábornokok nézeteit is közölték vele. A lengyel király összegyűjtötte a szenátust, hogy a fenyegető török háborúról s

36 Levele Eleonóra császárnéhoz május 23. Lünig, Literae procerum, III. 1075–6. Katona, XXXVII. 686–7.

37 Bercsényi Rákóczihoz 1711 június 3. Arch. R. VII. 3–4.

38 Sz. Király naplója, 237–8.

39 U. o. 238. Rákóczi (Önéletr. 214.) tévesen teszi az ünnepet Szent Péter és Pál napjára; nem a czár nevenapját ülték akkor, hanem a házikisasszony — keresztelőjét.

a lengyel-orosz szövetségről tárgyaljon vele. A magyarok ügyében a király s a köztársaság magukra vállalták a közbenjárást. Kieszközölni akarták, hogy az összehívandó szabad országgyűlésig az ellenségeskedést abbahagyják s a magyarok Lengyelországból szabadon bírhassák magyarországi javaikat, de minden körülmény közt menedéket találjanak a köztársaságban.[40] Ágost király nagyon nyájas volt Rákóczi és felesége iránt, mit a fejedelmi pár annak tulajdonított, hogy a császári koronára vágyik s így a magyarok jóindulatát keresi. Rákóczit arra kérte, hasson a czárra, hogy Lengyelország határán várja be a törökök támadását; de a fejedelemnek jobban tetszett az a terv, hogy a czár a sáskától elpusztított Moldván és Havasalföldön átsietve, megelőzze és egyenesen az Aldunánál fogadja az ellenséget.[41]

69. HOPFGARTNER GYÖRGY, LENGYEL VEZÉRŐRNAGY.

A fejedelem meg volt elégedve a tárgyalások sikerével, holott a franczia követség egyáltalán nem támogatta. A czár elfogadta a franczia király közbenjárását a Svédországgal és a törökökkel való békére nézve; megigérte, hogy ezen béke megkötése után viszont ő is közbenjár a franczia királynak a császárral és

40 Rákóczi június 10. és 13. Archiv R. III. 685., 686.

41 Rákóczi önéletr. 214. Sz. Király naplója 238.

a szövetségesekkel való kibékítésében, szerződéskötés végett követet küld XIV. Lajoshoz, Rákóczi ügyét pedig fegyveresen fogja támogatni. A lengyel király tudatta vele, hogy szoros barátságra akar lépni XIV. Lajossal s bizonyos föltételek alatt visszavonja hadait Németalföldről; a török-orosz béke megkötése után mint a czár és a dán király szövetségese kész az általános békét fegyveres erővel is kierőszakolni; e végből egy sereggel ő a német-római birodalomban, a czár pedig Magyarországban foglalna állást; sőt *szabad választás esetében kész elfogadni Magyarország koronáját is.*[42]

A fejedelem ezek után június 8-ikán megnyugodva tért haza wysockai kuriájába. Harmadnap[43] a czár és a lengyel király szövetségre léptek egymással. Péter czár már 11-ikén[44] megindúlt a csatatérre, Moldva felé, hol 120.000 ember várt reá. A fejedelem jókor reggel utána vágtatott, Jaroszlótól 15 km-re elérte s a mámorából fölébredt czárt addig hítta, míg a czárnéval együtt csakugyan betért hozzá ebédre Wysockára. A czári párt, a két minisztert és száz főnyi kíséretöket fényesen megvendégelte. A gárdisták edényekbe töltögették a jó bort, a mit már meginni nem tudtak. Úti szekerein és lovain azután a czári párt a két miniszterrel együtt egészen a Skło folyó révéig követte és szerencse-kívánatokkal bocsátotta útjára.[45] A czár — a hogy Rákóczi írta[46] — azzal az eltökéléssel távozott, hogy saját előnyeinek föláldozásával is kész békét kötni, csak egész erejével és személyesen is megsegíthesse Magyarországot és a fejedelmet.

42 Rákóczi Fiervillehez jún. 18. Fiedler, I. 356—9. Szalay, Rákóczi, 72—74. A mikor, éppen akkortájban, Compiègneben Vetésy a bajor választó előtt szóba hozta az ő megkoronáztatása tervét, a választó, elég hidegen, csak annyit felelt, hogy a szövetséges rendek kiegyezése után erről szó sem lehet. (Fiedler, I. 228.) Jaraszlóban azonban másképp látták a helyzetet, mint Compiègneben, vagy a hogy még Kaiserlingk is látta Szentpétervárról 1710 július 21. írt jelentésében. Droysen, Friedrich I. 349.

43 Orosz naptár szerint május 30.

44 A fejedelem június 13. levele szerint «tegnapelőtt» (Arch. R. III. 686.), önéletrajza szerint a Péter és Pál apostolok ünnepét követő napon (214. l.); Sz. Király Ádám naplója (238. l.) szerint 15-én.

45 Rákóczi önéletr. 214., Sz. Király naplója 238.

46 Június 18. Fiervillehez. Fiedler, I. 359.

Másnap, 12-ikén, a jaraszlói gazda, *Ágost* király is megindúlt Szászország felé. Bercsényi szerint, a ki Klobusován érte utól, még sohasem látták ilyen jókedvűnek. Annyit ivott, hogy alig tudták hintajába tenni. Bercsényit is berozsólisozta, de minden jót is igért a magyaroknak.[47] Rákóczi pedig megírta[48] Sennyeinek és a munkácsiaknak, hogy mind a czárral, mind a lengyel királylyal szerencsésen elvégezte az ügyeket.

VI.

MINDENBEN CSALÓDVA.

— 1711 június 25.—augusztus 29. —

WYSOCKÁN a fejedelem *Szobieszkij* János király egykori kastélyában gyönyörű park közepén lakott. Az épület egyemeletes faház volt, svájczi modorban. Néhány terme kívűl-belűl apró, négyszögletű, festett tégelyekkel virág- és egyéb alakokra volt kirakva. A külső falakon levő tégelyeket már többnyire leszedték, de belűl majdnem mindenütt meghagyták. Minden ilyen tégely egy-egy Tympfbe (a pénzverőről nevezett tizenkét polturás ezüstpénzbe) került. A fejedelem azonban rozogának találta ezt a házat s alapjából újra akarta építtetni. A jaraszlói apáczákat meg is kérte, hogy a Szan folyó mellett levő téglaégetőjüket a munkálatok idejére átengedjék, jószágkormányzóját pedig, Missuna Mihályt, megbízta, hogy június 24-ikéig téglavetőkről, anyagról, gerendákról, szalmáról stb. gondoskodjék.[1] Az új ház körűl is megmaradt volna a régi szép kert, a melyben oszlopok alakjára nevelt fenyők, magas élősövények váltakoztak czitrom-, narancs-, gránátalma- és egyéb fákkal, szép virágokkal. A park közelében folyt a Szan vize, mely «nem

47 Bercsényi Rákóczihoz jún. 14. Arch. R. VII. 4—5.

48 Június 13. U. o. III. 686.

1 Június 19. Archiv R. III. 722—3 Júliusban újabb utasítása Petrianszkij Jakabhoz. U. o. III. 725—6.

Regii appensione munitarum, quæ datæ sunt in Civitate Nos-
trâ Barcinonæ vigesima Mensis Julij Anni à Partu virgineo
supra millesimum septingentesimo undecimo, Regnorum Nostro-
rum Hispanicorum octavo, Hungariæ verò et Bohemiæ primo

Carolus

A SZATMÁRI BÉKE MEGERŐSÍTÉSE 1711. JÚLIUS 20-ÁN.
(Közzétéve 1712. márczius 30.)

kisebb a Bodrog vizénél» s éppen itt torkollott bele a Szkłoval egyesült Wisznia. A czár elmenetele után néhány napig *Bercsényi*, *Esterházy* Antal és *Forgách* Simon grófok feleségeikkel még ezen a kedves helyen maradtak a fejedelem kúriájában.[2] A fejedelem ezekben a zajos napokban[3] hagyta meg Thoroczkay János ezredesnek, hogy Károlyi Sándornak és más pártosoknak kezénél levő értéktárgyait szolgáltassa ki gróf Mikes Mihály és Petki Dávid részére; *Hartl* Ferencz alezredest pedig, felesége udvarmesterét, utasította,[4] hogy a magyar hadak felfogadására rendelt *Ropp* orosz brigadérost a Zavadka felől érkező hadaknak, különösen a karabélyos ezrednek fölfogadására és kifizetésére sürgesse, mert naponkint várja híveinek kijövetelét.

A mikor *Vay*val magára maradt, a fejedelmen erőt vett a keserűség. Ahogy *Fierville*nek, XIV. Lajos követének írta,[5] a franczia udvar egy idő óta úgy bánik vele, mint a kiszopott narancscsal, melynek héját elvetik. Lengyelországba jövetele s a császár halála óta szóba sem állnak vele; olybá veszik, mint a ki eljátszotta szerepét s nem törődnek a magyar háborúval. Egyáltalán nem támogatták a Péter czárral való alkudozásokban, a melyekhez pedig az ő kívánságukra fogott. Úgy látszik, azért adtak Vetésynek olyan fontos megbizatást, hogy körükből eltávolítsák s őt, a fejedelmet, nagy remények csalóka fényével a háború folytatására buzdítsák. Legalább gondoskodjanak hívei eltartásáról, a míg a küszöbön álló nagy dolgok eldőlnek; hiszen ösmerhetik önzetlenségét s hazaszeretetét. Vetésyt is utasította,[6] hogy menjen azonnal a franczia udvarhoz és sürgesse, hogy Fiervillet ugyanolyan czímmel és jelleggel küldjék hozzá, mint azelőtt Des Alleurst; egyúttal az aranygyapjasrend nyakláncczának (collier) és a hozzátartozó ékszereknek megküldését is sürgette. Ezekre nem hiúságból, hanem tekintélyének emelése végett volt szüksége.

[2] Sz. Király naplója, 238–9.
[3] In curia nostra Viszocska, június 14. Arch. R. III. 689.
[4] Június 19. U. o. III. 689–690.
[5] Június 18. Fiedler, I. 356–9.
[6] Június 18. U. o. 356.

A könnyen mozgó *Vetésy* akkor már június 12-ike óta Párisban volt s *Torcy* külügyminiszter útján kérte XIV. Lajost, hogy Károly főherczeget ne ösmerje el Magyarország királyának, míg az Ausztriai Házat a tróntól megfosztó ónodi végzést egy másik teljesen szabad és törvényes országgyűlés vissza nem vonja. Biztosította a minisztert, hogy a rászedett (trompé) *Károlyi* hibás eljárása nem akadályozhatja a magyarországi háború újrakezdését, csak pénzt adjanak a fejedelemnek. Torcy türelmesen végighallgatta hosszú előterjesztését, de nagyon óvatosan felelgetett s nem hogy a kihallgatás kieszközlésével, de még azzal sem biztatta Vetésyt, hogy átadja a királyhoz intézett emlékiratát.[7]

A fejedelemnek azonban ezekben a napokban már semmije sem volt Magyarországban az egyetlenegy Munkácson kívűl, a mely május 20-ika óta folytonosan daczolt *Löffelholz* altábornagy seregével. Munkácsot a fejedelem újabban is rettenthetetlen védelemre buzdította, de a palotások ezredese, *Szentiványi* János alparancsnok, úgy találta, hogy most már hiában várnak tőle segítséget s így élete nyilt veszedelmével titkos összeköttetésbe lépett a császáriakkal.[8] *Károlyi*nak *Sennyei*hez intézett levele is[9] megtette a hatást. Ebben megnyugtatta a kanczellár-tábornokot, hogy a császárné őrségének befogadása nem jelenti a fejedelem várának és jószágának elvételét; a fejedelem a császári őrség közt is nyugodtan lakhatik; kár is, hogy, mint igaz magyar, a császár halálának hírére azonnal be nem jött. Hiszen maga hirdette, hogy ezzel minden ellenségeskedés megszűnt az országban. A fejedelem azonban nem ért egyet az országgal, koronás királynéja előtt fejét meghajtani nem akarja, a békét el nem fogadja, védőháborúra szánja el magát és Sennyeiéket is ellen-

7 Vetésy jelentése és emlékirata június 20-ról. Fiedler, I. 226—233.

8 1721 január 15. kelt bárói oklevele szerint Forgách-levéltár a M. Nemz. Múzeumban, fasc. XXI. nro 982. (régi jelzés). Károlyi-Pulay szerint (II. 472.) Rákóczi levele nem jutott be, ezen oklevél szerint azonban bejutott a várba.

9 Kelt Kassán, június 11. Közli Pulay, II. 472—481.

állásra utasítja. Ily körűlmények közt a tábornagynak fegyveresen kell eljárnia a béke ellenségeivel szemben. Munkács azonban Lengyelország felé végvár s a fejedelem és Sennyei a törvények értelmében abba királyi őrséget tartoznak befogadni. Sennyei hűséget esküdött a fejedelemnek, a fejedelem az országnak; Sennyei tehát inkább az országnak engedelmeskedjék; ezzel minden egyébnél jobban biztosítja a fejedelem megkegyelmezését is. A fejedelem bizalmatlanságának a jele, hogy az egyetlen-egy Munkácsban kurucz őrséget akar tartani. De benne sem bíznak, ha a királyi őrséget be nem fogadja. Őszintébbeknek tartják őt és őket, ha Munkácsot átadják s vidékét nem teszik ki pusztulásnak. A mit ember csinált, azt az ember el is ronthatja s a királyné a béke megerősítésekor különben is több kegyelmet adott, mint remélhették.

Sennyei június 15-ikén valóban késznek nyilatkozott a vár föladására.[10] Pálffy, a ki akkor még Kassán állott, 18-ikán módosításokkal elfogadta az őrség föltételeit, melyek a szatmári békéhez való csatlakozást jelentették, de a fejedelemmel külön nem foglalkoztak.[11] Június 24-ikén a 4000 gyalogból és 500 lovasból álló őrség letette a hűségesküt, de nem a fegyvert Pálffy tábornagy kezébe s ágyúk dörgése, puskák ropogása, dobok és trombiták harsogása közt tartották meg a Te Deumot, utána pedig az áldomást.[12]

Munkács átadása következtében — magának III. Károly spanyol királynak nyilatkozata szerint[13] — az egész országban helyreállt a nyugalom s a még hamuban levő szikrákat is eloltották.

Tíz nap múlva a fejedelem a *wysocki* kastélyban hagyta feleségét, ő maga pedig Vay és mások kíséretében megindúlt Ilyvóra, a hová Javoróxon és Janówon keresztűl harmadnap meg is érkezett. Szieniavszkijék külvárosi házában nagyon kedves

[10] Levele Károlyi-Pulaynál, II. 482—3.
[11] U. o. 484—9.
[12] U. o. I. 99., II. 481.
[13] Levele Pálffyhoz Barcellonából július 31. U. o. 504—5. De Pálffyt «ezen gonoszság teljes kiirtására» buzdította.

fogadtatásra talált; egyszer Szieniavszkijék, máskor Visnieveszkij herczegék adtak a tiszteletére fényes ebédet és egy városi úr is meghítta a kertjébe.[14] A fejedelem a zajos ünneplések közt is talált időt, hogy Klementnek s más követeinek s általuk a külhatalmaknak is megmagyarázza,[15] miért nem fogadhatja el a szatmári békekötést. Az ország jogai és szabadságai megsértésének nevezte, hogy a nádor valamennyi vármegyében Magyarország királyának hirdette ki Károly főherczeget, holott a kihir-

70. JAWOROV ÉS ZALUZE KÖRNYÉKE

detés az országgyűlésre tartozik s az eljárást maga az 1687: II. t.-cz. is szabályozza. Tudassák tehát a hatalmakkal, hogy ő az országgyűlésen kívűl, eskü letétele nélkűl kihirdetett királyt el nem ösmeri, mert a magyar szabadságot mindennél jobban sértené, ha a nemzet lemondana arról a jogáról, hogy királyainak föltételeket szabjon s őket azokra megeskesse. Azonban kellő biztosíték mellett személyesen jelenik meg vagy képviselteti magát a hirdetendő szabad országgyűlésen s királyúl ösmeri el azt, a kit az országgyűlés királynak ösmer el és megkoronáz.

Július 3-ikán ebédután a fejedelem Bercsényivel Janówon keresztűl indúlt vissza *Javorów*ra, a hova másnap érkezett meg. Három

14 Sz. Király naplója, 239. A város leírása u. o. 239—240.

15 Klementhez június 27. Fiedler, II. 185—8. Szalay, 79—81.

hetet töltött ottan. A török-orosz csatatérről hírek még nem érkeztek, a politikában szélcsend uralkodott, csak a fejedelem szőtte egyre terveit. Ezek közé tartozott, hogy *Magyarországot a szent római birodalommal kellene egyesíteni*,[16] mit a birodalmi fejedelmek alkalmasint szívesen fogadnának. Magyar államférfiak már korábban is foglalkoztak ehhez hasonló tervvel. Utóbb olyan államférfiak, mint *Strafford* (a korábbi Raby) és *Robinson* lordok valóban megfontolásra méltónak tartották, hogy Magyarország a német birodalom keretében belül mint alkotmányos választókirályság maradjon fenn.[17]

A hosszú várakozás ideje alatt a fejedelem a vár kétemeletes fapalotájában mint valami nyaralóban élt. A hely fekvésével meg lehetett elégedve. A várat vízzel telt mély árkok vették körül; az alatta levő hatalmas tavon egy ötkövű malom zakatolt. A park czédrus- és hársfáit versaillesi-módra nyesték s a sugarak módjára szétágazó árnyas utakat ilyen fák szegték be. Helyenként szökőkútak, vízimesterségek, madárröpdetők, halastavak voltak; a park kellő közepén pedig fürdőház ólomkáddal és zuhanynyal.[18] A fejedelem ebben a gyönyörű, de kissé elhagyatott kertben egyszerű szórakozások, fürdés, séta, olvasás közt töltötte idejét. Mindennap misét hallgatott s megállapított időben káplánjával, *Fray* Józseffel együtt buzgón imádkozott Szűz Máriához. Mióta feleségével találkozott, *Szieniavszkij*néval csak az udvariasság határai közt beszélt. Az asszony, a ki egynapi járóföldre lakott tőle, gyakran hítta magához. Meg is látogatta, mert politikai okokból nem mondhatott le barátságáról s nem akarhatta, hogy a szerelmet gyűlölet kövesse. Parányi kocsiján nekiment a legnagyobb vízáradásnak is, hogy fölkeresse és szinte gyönyörködött benne, hogy az asszony ezt a régi vonzalomnak tartotta, az emberek pedig az igazi lovagiasság és vakmerőség jelének tekintették.[19] Magános kirán-

[16] Július 6-ról keltlevelét csak Vetésynek Londonban szeptember 18án írt levele hivatkozásából ismerjük. Fiedler, II. 211.

[17] U. o. 218. és Szalay, 123.

[18] Sz. Király naplója, 243—4.

[19] Rákóczi önéletr. 222—3.

dulásai valóban vakmerők voltak, mert Dzikówról, Szieniavszkijék birtokáról Bercsényi éppen most értesítette, hogy a bécsi udvar *Szandeczkij*nek (Lubomirszkij herczegnek) s *Ribinszkij*nek — a grófságon s tábornokságon kívűl — fejenként 200.000 forintot ígért, ha Rákóczit és Bercsényit elteszik láb alól. Ribinszkij azonban nem vállalkozott erre a hitványságra s megmutatta a leveleket Szieniavszkának, ez pedig Bercsényinek.[20] Szieniavszkij olyan ürügy alatt, hogy újonczozni akar, egy kapitány alatt a Kasunow-ezredből 60 embert rendelt a fejedelem mellé Javorówba. Testőrségnek azért nem nevezte, mert a király és a tanács nyiltan védelmébe vette a fejedelmet s a király nagyban fogadkozott, hogy erről a védelemről nem mond le a német kedvéért.[21] Azonban Szieniavszkij jobban szerette volna, ha Rákóczi Podoliában, a Bug mellett, *Medsibosh* (Medzibuz) várában, Esterházy Antal pedig attól délnyugatra, *Satanów*ban (Satono) vonúl meg, a mely most éppen Ausztria (Galiczia) és Oroszország határán fekszik. Medsiboshban kétesztendei termés van fölhalmozva a csűrökben, a lovaknak, barmoknak elég a legelőjük, a pusztákon annyi szénát csinálhatnak, a mennyi csak kell. A jószág nagy s a vár, a melyet *Dessio* éppen most erősített meg, elegendő védelmet ad. Fölajánlotta a brzezáni várat is, hol tíz évvel azelőtt egyszer már menedéket talált, de megjegyezte, hogy szálláson kívűl egyebet ottan nem adhat.[22]

Pálffy János megbízásából ezalatt gr. *Wallis* cs. tábornok és egri várparancsnok is bement Lengyelországba és nagy igéreteket tett a visszatérő bujdosóknak, a miben gr. *Wilczek* osztrák követ buzgón támogatta. *Rivière* tüzérezredes, magyar felesége után epekedve, július közepén valóban késznek is nyilatkozott, hogy a franczia seregben viselt alezredesi rangjával a császári seregben vállaljon szolgálatot.[23] Másokkal nem nagyon boldogúlt;

[20] Július 12. és 14. Arch. R. VII. 6., 8.
[21] Július 14. U. o. 7.
[22] U. o. 8—9.
[23] Bercsényi július 17. U. o. 10.

de Forgách Simon máris hajlandóságot mutatott, hogy Medsibosh helyett Gács várában lakjék.[24] 13-ikán *Ghyczey* Zsigmond lovászmester, *Ghyczey* Gábor és *Komáromy* János bejárók, *Szentpétery* András, *Beniczky* Farkas és *Fáy* András nemesinasok, egy hét mulva pedig — édesanyja halálának hírére — *Kandó* Zsigmond írnok is elbúcsúzott a fejedelemtől s hazamentek Magyarországba.[25] Wallis, ki máskülönben is sikerrel járt, *Hartl* János Erazmusnak, a cs. kapitányból lett kurucz ezredesnek, 4000 aranyat igért, ha Bercsényit megöli; Savoyai Jenő herczeg azonban undorodva utasította el ezt a tervet,[26] *Dupont* azonban, Rákóczi franczia tolmácsa és udvari sebésze, ezt a tervet idején fölfedezte a fejedelemnek s két más osztrák kémet is leleplezett.[27] Pedig Hartl hűségtől áradozó leveleket irogatott a fejedelemhez, a ki most is megbízta, hogy a Charrière-ezred szökevényeinek összeszedésére *Ropp* orosz brigadérostól biztost kérjen maga mellé.[28] Drohobyczán Ropp éppen ezekben a napokban tartott szemlét a Lengyelországba jött magyarok felett.[29] Köztük volt Szatmári *Király* Ádám, a ki pár nap múlva, július 19-én, udvari bejárónak esküdött fel Javorówon s azután ötödfél esztendeig naplót vezetett a fejedelem tetteiről. Elsősorban az ő feljegyzéseinek köszön-

71. GRÓF WILCZEK HENRIK VILMOS.

24 Július 19. U. o. II.

25 Sz. Király naplója, 240.

26 Levelét említette Thaly a képviselőház 1903 márczius 27-én tartott ülésében.

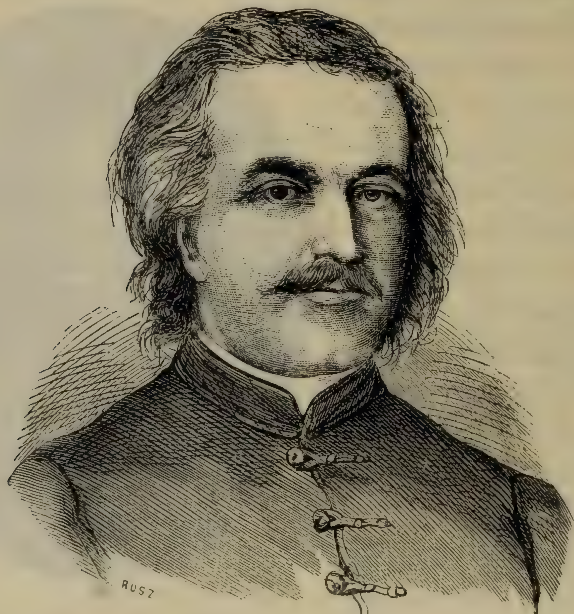
27 Július 31. Arch. R. VII. 11—12.

28 Július 14. U. o. III. 690—1.

29 Sz. Király naplója, Rákóczi-tár, I. 240.

hetjük, hogy biztosan tudjuk, Lengyel- és Francziaországban hol és mikor járt a fejedelem, hogyan élt s milyen nevezetesebb személyekkel találkozott.

A nagy árvizek miatt Rákóczinak késnie kellett a wysocki és jaraszlói kirándulással, pedig már 16-ikára várták. Nem beszélhetett tehát *Miozczinskij* lengyel kincstárnokkal sem, a magyar határokon álló lengyel hadak új parancsnokával, hanem csak

72. SZATHMÁRI KIRÁLY ÁDÁM.

levélben kérte meg,[30] hogy az ő vagy a Bercsényi útlevele nélkűl egy kuruczot se engedjen visszatérni Magyarországba s ebben az ügyben főhadsegéde, *Székelyhidy* Mihály meghallgatásával járjon el. Július 24-ikén néhányad magával Javorówról Jaraszlóra indúlt. Az éjszakát saját falujában, Surówon töltötte s másnap, a 3--4 kilométer szélességre kiáradt Szan vizén keresztűl, nyolczadmagával két egymás mellé kötött csolnakon

30 Július 21. Arch. R. III. 691—2.

ment be Jaraszlóra. A veszedelmes útat még aznap visszafelé is megtette. Surówon meghálván, már reggel otthon volt Javorówon.[31]

Vetésy leveléből[32] ottan értesűlt, *Torcy* külügyminiszter június 20-ikán milyen ridegen nyilatkozott ügyéről. Egyenesen kijelentette, hogy XIV. Lajos nem segíti tovább, mert maga is békülni akar; Rákóczi pedig, a ki uralkodóból alattvaló lett, olyan most már, mint az a püspök, a ki molnárságot vállalt. A fejedelem azonnal[33] tiltakozott az alattvalóságnak gondolata ellen is. «A mi történt — mondta — a Károlyi műve, a ki hűtelenűl élt a reáruházott hatalommal.» Elösmerte, hogy nincsen már hada; az oroszok habozása miatt még Charrière 800 embere is eloszlott. A velejött tábornokok és más bujdosók inséget szenvednek. Ha van a francziákban őszinteség, segítenek rajtuk s módot adnak, hogy újra kezdjék a háborút. Hála Istennek, még övé a nemzet szíve és hajlandósága; s a kuruczok le nem tették volna fegyveröket, ha Károlyi el nem hiteti velök, hogy ezt ő parancsolja. Ha úgy jön a sora, az egész nép engedelmeskedni fog neki. Megmondhatja Párisban, hogy kész ugyan föláldozni magát a magyar hazáért s ernyedetlenűl előmozdítja a király érdekeit, de csak akkor fog az új munkához, ha a király előbb szerződést köt vele, mint Erdély fejedelmével. Ebben az esetben ő maga állna a sereg élére; mert ha Bercsényi vagy más vezetné, a zavar újra kezdődnék. Moldvából az orosz sereg födözete alatt benyomúl Erdélybe s elfoglalja annak fejedelemségét; onnan, egyenesen tőle függő idegen hadak élén, megint fegyverre szólítja a magyarokat. Jobb móddal folytathatja a háborút, mert összeforr a sereggel s nem kell annyi kíméletet tanusítania, mint mikor külföldi segítsége nem volt. Ha Bezenválra vagy másra bízzák a szerződés megkötését, két hónapig még Lengyel- vagy inkább Oroszországban marad; de ha nem akarnak szerződni vele, tudni szeretné, miként fogadnák a franczia

[31] Sz. Király naplója 241.

[32] Július 12. Fiedler, I. 234—5. Szalay, 83—84.

[33] Július 29. Fiedler, I. 359—363. Szalay, 86—90. Ez egyúttal felelet Vetésynek jún. 20. és 22. kelt jelentésére. (Szalay, 76—77.)

udvarnál, mert itt Ribinszkij és Lubomirszkij herczeg miatt élete sem biztos és már jaraszlói uradalmát is kénytelen zálogba vetni.

A másik rossz hír sem váratott magára. 31-ikén este újból útnak indúlt és Surówon át augusztus 2-ikán érkezett Jaraszlóba, hol az apáczák klastroma közelében szállt meg. *Golovkin* kanczellár födözet alatt küldte oda *Pápay* Jánost, kit a czár szövetségese, a moldvai vajda előtt, június 25-ikén hazugnak és csalónak nyilvánított, mert azt mondta a vajdának, hogy a fejedelem a czár tudtával küldte őt a portára. Igazat mondott; de sehogy sem politikus őszinteségével a vajdát éppen akkor idegeníthette volna el a czártól, mikor ennek moldvai földön kellett meggátolnia a törökök előnyomulását. A fejedelem is szemrehányást tett Pápaynak, hogy vigyázatlanúl megsemmisítette reményét, a melyet az oroszok és törökök kibékítéséhez fűzött.[34] Azonnal értesítette Golovkint, sőt magát a czárt is,[35] hogy Pápayt elfogatta. Megkérdezte, milyen elégtételt adjon, de egyúttal mentegette követét. A czárhoz külön megbízatással küldte *Ebeczky* Sámuelt. Akkor már tudta, hogy július 12-ikén a czár békét kötött a törökökkel; de még nem ösmerte a béke súlyos előzményeit és föltételeit, a mikről a czár később személyesen és igen őszintén beszélt neki.[36] Mostan mint győzedelmes békekötőt üdvözölte s diadalt kívánt minden ellenségével szemben. Öröme annál nagyobb, mert a törökkel megbékülvén, a czár mostan már megmutatja hozzá s a magyar nemzethez való kegyelmét, helyreállíthatja Magyarország szabadságát. Bizalmukat, reményüket, Isten után, beléje vetik.

Másnap hajnalban a fejedelem titkosan odahagyta Jaraszlót, de nem Wysocka, vagyis délkelet, hanem észak felé; mert szomszédos wysocki uradalma erdejében két század magyarországi német had leselkedett reá, hogy elfogja. Csakhamar elért a

[34] Rákóczi önéletr. 230., eml. 300.

[35] Augusztus 4. Arch. R. III. 692—8.

[36] Péter czár eddigi életírói nem vették figyelembe Rákóczinak erről a hadjáratról való elbeszélését (Önéletr. 231—33.), a mely magának a czárnak előadásán alapszik és sok téves adatot megigazít. Fontosak Safirow német titkárának Ebeczky levelében foglalt közlései is augusztus 20-áról (Arch. R. VII. 17—18), a miket a fejedelemmel közölt.

Szieniavszkijak ősi helyére, Sieniawára, mely a Szan jobb partján, Jaraszlótól tizenöt kilométerre van. A palatinusné gazdatisztje is elkísérte s gondoskodott ellátásáról. A fejedelem a nap fáradalmait a füge- és más ritka fákkal ékes kert árnyában pihente ki. 6-ikán negyvenöt kilométert tettek meg kelet felé *Olyeszycé*ig, hol megint Szieniavszkijék árkokkal és szép kerttel körülvett, várszerű udvarházában szálltak meg. Másnap ötven kilométernyi út után a *magierówi* (magyaroskai) vendégfogadóban kaptak éjjeli szállást. Reggel a fejedelem szentmise után újra megindúlt és Zólkiewen (Solyquán) át késő este érkezett *Kukizów*ra, mely Ilyvóhoz északkelet felé 40 kilométerre van. Három nap alatt 170 kilométer útat tett meg; jól esett tehát utána pár napi foglyázás és madarászat.[37] Itt, Szieniavszkijék félig kész udvarházában, várakozott a czárra, kinek vereségéről csak most hallott biztos híreket. A ránézve szomorú valóságról maga is meggyőződött, mikor augusztus 21-ikén 7—8 kilométerre eléje ment a czárnak *Dzidziłów*ba (Dedilowba), hová hatalmas szövetségese egy kis éhes csapattal érkezett meg. Meghítta őt Dolgoruckij herczeggel, Golovkin kanczellárral s több tiszttel együtt «egy korty» tokaji borra. A czár néhány óráig jókedvűen borozgatott, beszélgetett vele. Rákóczi az ő bizalmas közlései alapján jegyezte föl az orosz sereg július 8—12-iki szerencsétlenségének történetét.[38]

Vége volt a török-orosz háborúnak, de az orosz-franczia szövetségbe s Magyarország megsegítésébe vetett hitnek is. A czár újra meghítta a fejedelmet s bujdosótársait *Ukrajná*ba, a Kijewtől délre eső területre. Negyven esztendő mulva a neki szánt telep déli szomszédságában, a régi magyar Lebediában, csakugyan letelepedtek magyarországi szerb elégületlenek;[39] de Rákóczi nem akart ennyire elzárkózni a magyar hazától, a melynek szabadságáért minden pillanatban kész volt síkra szál-

[37] Sz. Király naplója, 241—2.
[38] Rákóczi önéletr. 233.
[39] Ennek a története Kiss Miklóstól Erzsébet czárnő szerb telepítései. (Marosvásárhely, 1909.) Magának a területnek leírása u. o. 44—56.

lani. Közelebb akart lenni a franczia-német csatatérhez, a hol még nem dőlt el a küzdelem.[40] A franczia királytól még mindig remélte, hogy belefoglalja az általános békébe. *Torcy*nak ugyan nem nagyon állott a kegyében. Ez a külügyminiszter azt hitte róla, hogy nagyobb a szerencséje, mint a képessége; hogy ha szerencséjével élni tudott volna, az Ausztriai Háznak most egy talpalattnyi földje sem volna Magyarországban; de hát Rákóczi telhetetlen papzsák[41] létére minden pénzét fényűzésre költötte s pénzt adni neki annyi volna, mint azt szántszándékkal elvesztegetni.[42] A király maga azonban augusztus 4-ikén biztosította Vetésyt, hogy Rákóczit továbbra is pártolja. Most már Torcy is csak a mostoha körülményeket emlegette, mint a segítség akadályait. Legtöbbet talán az angoloknak és a hollandusoknak a császárral kötött szövetsége fölbomlásától várhatnak.[43] A fejedelem valóban attól és a császár-választás eshetőségeitől remélte ügye fordúlatát. Azért szánta rá magát, hogy nem vándorol ki Ukrajnába, hanem elkíséri a czárt *Elbing*be, Danczka közelébe s ha minden törik-szakad, onnan Francziaországba megy. A czár megigérte, hogy a Visztulán odáig egy hajót bocsát rendelkezésére. Azután szállására ment és csak másnap folytatta útját Zólkiew felé.

A vendéglátás után a fejedelem Kukizówra tért vissza s harmadnap, augusztus 23-ikán indúlt Bercsényivel és egész udvarával Péter czár után. Zólkiew várában[44] Szieniavszkával együtt 24-ikén részt vett azon a lakomán, a melyet *Szobieszkij* Konstantinus királyi herczeg, Wielkie-Oczyban pedig másnap a russiai palatinus adott a czári pár és kíséretök számára. Rákóczi Szurówon vált el Szieniavszkától, ki bement Jaraszlóra, mire a közeli Wysockáról a fejedelemasszony még az este (augusztus 25) meglátogatta urát, de csak rövid ideig maradt nála.[45] Kétségen kívűl hűtelennek tartotta, mivel most is annyi

[40] Rákóczi önéletr. 234.

[41] Panier percé, lyukas zseb.

[42] Vetésy Fontainebleauból július 29. Fiedler, I. 236–7. Szalay, 90–92.

[43] Vetésy augusztus 6. Fiedler, 241–3. Szalay, 95–97.

[44] Leírja Sz. király, 243.

[45] U. o.

RÁKÓCZINÉ.
Az Aradi Kölcsey-Egyesület gyüjteményében őrzött régi festményről.

időt töltött egy másik asszony társaságában. A fejedelem mindennap bejárt Jaraszlóba a czárhoz és gondoskodott hajója fölszereléséről. Kibékült feleségével és huszonnegyed magával augusztus 29-ikén hajóra szállt, hogy a czárt elkísérje s a Balti-tenger mellett keresse hazája boldogságát. Felesége követni akarta, de elájult, mikor elolvasta azt a levelet, a melyben arra kérte, hogy maradjon, mert reméli, hogy nemsokára visszajöhet.[46] Maradt tehát. *Férj és feleség többé sohasem látták egymást.* S a boldogtalan Mária Amália Saroltának a rettenetes bizonytalanságban csak az az egy vígasztalása volt, hogy ura most már Szieniavszkától is örökre elszakadt.[47]

VII.

PÉTER CZÁR TÁRSASÁGÁBAN.

— 1711. augusztus 29.—november 18. —

PÉTER czár tizenegy hajóval indult augusztus 29-én délután 2 órakor a Visztulán lefelé. Az egyik hajón Rákóczi ült huszonnégy udvari emberével, szolgájával. «Isten vezérelje szerencsénkre fölségedet — köszöntötte őt Bercsényi[1] — s láthassam is hamar hazánk dicsőségével!» *Vay, Aszalay* már elkésve érkeztek Wysockára, hogy láthassák, de megmaradtak hűségében. Ellenben *Ráday* Pál, *Hellenbach* János, *Keczer* Sándor, *Nedeczky* Sándor, *Sréter* János és *Lányi* Pál Jaraszlón Nagyboldogasszony napján értekezletet tartottak; kijelentették, hogy elfogadják a szatmári békét s bemennek a hazába. Levélben melegen búcsúztak el a fejedelemtől, kinek jó emlékezetét mindenütt magukkal hordozzák s kívánják, hogy nemzeti ügyünk boldogulásával Isten hozza vissza édes hazájába.[2] *Bercsényi,*

46 Bercsényi a fejedelemhez szeptember 1. Arch. R. VII. 26.
47 Rákóczi önéletr. 234.

1 Augusztus 29. Arch. R. VII. 21.
2 Augusztus 15. Szalay, Rákóczi bujdosása, 153—4.

Esterházy Antal, *Forgách* Simon, *Csáky* Mihály, *Charrière* (ki legtovább tartotta együtt ezredét), sőt maga a *fejedelemasszony* is *Rönne, Ropp, Seremetjew* s más orosz tábornokoktól várták

73. BÁRÓ RÖNNE KÁROLY OROSZ TÁBORNOK.

ellátásukat. *Rönne* Károly különösen nagy magyarbarátnak mutatkozott; magyar ruhát akart csináltatni magának, magyar lovat, nyerget, czafrangot vásárolni;[3] de a következések megmutatták, hogy jó szónál egyebet alig adhatott. A bujdosók

[3] Bercsényi november 10. Arch. R. VII. 54.

barátkozni kezdtek azzal a gondolattal, hogy kivándoroljanak Ukrajnába; a maradók közűl a fejedelemasszony 4—6 udvari embert kívánt a maga nagyobb biztonságára. Ilyvóban vagy Szászországban szeretett volna meghúzódni, hogy urának a tárgyalásoknál használhasson. Sokan mentek volna a fejedelemmel, de olyanformán jártak, mint *Ebeczky*, a kinek nem volt mentéje, erszénye, semmije. Később mégis követte. A lengyelek mindnyájukat szidták, mert «ezek az átkozott magyarok gyujtottak gyertyát a muszkáknak».[4]

A lengyelországi magyar emigránsok középpontja *Jaraszló* lett. Ottan élt *Rákócziné* Ostrogi Janusius herczegnek a főtér egyik sarkán levő palotájában, udvarnépe pedig a főtér más emeletes házaiban. Egy esztendő mulva elköltözött onnan, de sokan, mint *Krucsay* István, *Jávorka* Ádám, *Bercsényi* Miklósné, *Kajdacsy* Péterné mindhalálig, sőt holtan is ott maradtak. Temetkezőhelyök, a Szent-János-templom, elpusztúlt;[5] sírjuk fölött sétakert van. Kő, czímer, fölírat nem emlékeztet azokra, a kik szenvedéseikkel Jaraszlót, a bujdosók egyik telepét, a magyarok szent helyei sorába emelték. Rákóczit végzete másfelé, messzebbre sodorta. «A merre tenger zúg, a merre a szél jár, csillag lehanyatlik: ott nyugszik meg ő már.»[6] Most azonban még, a hatalmas czár hajóján a népdallal[7] nem mondhatta el, hogy árva országa sorsának javulását, sötét felhői közt ég bosszúállását mindhiában várja. Hiszen éppen az a reménység vitte előre, hogy ezek a sötét felhők felszakadnak s «Isten ad hazánk felett tiszta, fénylő kék eget!»

A czár hajóraja az első nap csak 15 kilométer utat tett a Szan vizén s az utasok az éjszakát Sieniawa mellett a parton töltötték.[8] Másnap tovább indultak. A czár és a fejedelem tár-

4 U. ő augusztus 29. és szeptember 1. U. o. VII. 21—27.

5 Thaly, Jaroslawi kutatások, Századok, 1888. 597—610. Magasházy László, A magyarok sírboltjaiban. Budapesti Hirlap, 1910., 19. sz.

6 Régi kurucz népballada. Közli Thaly, Tanulmányok, 408—9.

7 Rákóczi búcsúdala u. o. 409. Rozsnyai Híradó, 1875. 14. sz. Gy. D. naplójából.

8 Sz. Király naplója, 244.

szekerei a szárazföldön kísérték vagy inkább követték a rajt. Lezajsk (Lezanczko), Kreszów (Cresova), Ulanow mellett elevezve, augusztus 30-án este Princelojnál kötöttek ki. 31-én érintették Rozwadówot (Rozadovát), látták a sandomierzi tornyokat s késő éjszaka a Szan torkolatán túl *Zawichost* (Zajequoszt) falunál a Visztula partján pihentek meg. Ez a falu ma már orosz terület. Szeptember elsején Koczurig jutottak. Másodikán délben *Lubomirszkij* herczeg nagy vendégséggel várta a czárt, kinek egy futár hírűl hozta, hogy a szultán a békét megerősítette s XII. Károlyt Benderből kiutasította. Lubomirszkij a muzsikusokat a czár hajójára vitte s a jó hír örömére nagy mulatságot és vendégséget csaptak, még tánczoltak is a hajón. A fejedelem csöndesen nézte, a vert vezér milyen vígan vonúl hazafelé. Sokat nem szeretett a czárban, de csüggedni nem tudó természetét valóban szerette, mert csüggedni ő sem tudott. Késő este azután a czár partra tette Lubomirszkijt a muzsikusokkal együtt, de a hajósoknak, kik aznap 82 km. útat eveztek, csak Strunzace mellett engedett pihenést. A hajók parancsnokai orosz kapitányok, hajómesterei a vidéket ösmerő lakosok voltak. A czár jól fölszerelt, könnyű hajója járt elűl s a többinek ez után kellett igazodnia. Naponkint csak 60—80 kilométer útat tehettek, mert a tömérdek fatörzs és homokzátony néha órákig tartó késedelmet okozott s miattuk és a sziklák miatt nem egyszer voltak kitéve a megfeneklés vagy a hajótörés veszedelmének. Szeptember 3-án egy helyütt a part és a hatalmas fatorlasz közt csak csolnakokon kelhettek át. A fejedelem hajójának kormányába egy erősebb ág úgy belecsapódott, hogy kilökte irányából s elrekesztette vele a szűk nyílást. A víz sodra a többi hajót egyenesen neki hajtotta. «Az árboczokra keresztben erősített vitorlák kötelei összekuszálódtak a kötelekkel, — írja maga a fejedelem [9] — rúdjaik húzták az árboczot, a hosszú gerendákból készült kormányok egymással összeütköztek. A fedélzetek, rudak

9 Önéletr. 235—236. A sok baj jellemzése Sz. Király naplójában, 247.

I. KATALIN CZÁRNŐ.

recsegése az ide-oda futkosó hajósok közt szörnyű lármát okozott. Némelyek a közelgő hajókat evezőikkel akarták feltartani; mások kötelekkel akarták kifogni az elszabadúlt kormányrudakat.» A fejedelem a veszedelem torkában sem veszítette el fiatalos jókedvét s bátorságát. Hajójáról átugrott a beléjök ütközött másik hajóba s tele palaczkjából egy-egy kortytyal kínálta meg a kétségbeesett hajósokat. Erre azután azok is megemberelték magukat; a hajlékony faágakat elhárították az útból, az elromlott kormányrúdakat hamarosan megigazították s a szoroson lék és törés nélkül vezették át hajóikat. Ennyi baj közt a lengyelek könnyen elhitték, hogy veszedelem érte: barátja, *Visnyoveczkij* Mihály herczeg, elfogta őt.[10] Azonban a czár és a fejedelem hajói most már vígan siklottak tovább *Varsó* felé, a melynek falai alatt éppen naplementekor kötöttek ki. A czár és a fejedelem, *Denhoff* tábornok s más lengyel és orosz urak társaságában, *Radziwill* herczeghez mentek vacsorára, de éjtszaka visszatértek a kőfal alatt álló hajóikra. Szeptember 4-ét és 5-ét a fejedelem Varsóban töltötte, hol egyszer már menedéket talált mint bujdosó[11] s hol követei útján — most négyéve — mint fejedelem kötött szövetséget a czárral. Ennek a szövetségnek negyedik évfordulóján biztosította párisi ügyvivőjét, Vetésyt, hogy érdekeit csak az orosz akarja támogatni; a mire képes is, ha kímélettel bánnak vele. Idáig azonban a francziák elhanyagolták; XIV. Lajos miniszterei vakságukban saját uruk javát sem tekintették; velök tehát nem haladhatott egy úton. Ő maga már születésénél fogva sem követhet el méltatlan dolgot. Soha, semmiféle körűlmény közt sem tehet alávalóságot s igazi föladatától semmi sem térítheti el.[12]

Szeptember 5-én a czári párt, a fejedelemmel s a lengyel és az orosz urakkal együtt, *Radziwill* herczeg látta szívesen kül-

[10] Szeptember 11. Arch. R. VII. 28. Varsói levelében Rákóczi megnyugtatta Bercsényit, hogy baj nélkül jutott át a veszedelmeken. Hivatkozik reá Bercsényi, 1711. szeptember 29. U. o. VII. 33.

[11] Márki, Rákóczi, I. 210—217.

[12] Szeptember 4. Fiedler, I. 363—64. Szalay, 109—111.

városi kastélyában, melynek a Visztulára néző széles folyosóján ebéd után tánczoltak is. *Denhoff* lithvániai tábornoknál folytatták a mulatságot és csak késő éjtszaka tértek vissza hajóikra. Másnap reggel a fejedelem — kétségkívűl egykori házigazdáinak, a lazaristáknak templomában — misét hallgatott s a czár hajórajával délben indult Thorn felé. Aznap csak Jabloniczéig jutottak; 7-én Nowy-Dwornál elhaladtak a Narew (az egyesült Bug és Csernivoda) torkolata előtt s Peczieloig, 8-án Raszlavszkáig (Włocławek?) haladtak. 9-én a Drewrencz torkolatánál búcsút mondtak a tulajdonképpeni Lengyelországnak s néhány negyed óra mulva a porosz-lengyel *Thorn*ban, Copernicus szülővárosában kötöttek ki. Egyelőre véget ért a tizenkét napi fárasztó víziút, melynek unalmait a czár a hajón folytonos mulatozásokkal oszlatta el. Most is, a mint kiszállt, a fejedelmet az orosz és a lengyel urakkal együtt azonnal magával vitte egy vendéglőbe s az út befejezését késő estig borozással, lakmározással, tánczczal ünnepelte meg. A fejedelem a maga állásához méltatlannak tartotta ezt a korcsmai mulatozást, de nem utasíthatta vissza, mert a legnagyobb mértékben rászorúlt a czár jóindulatára.[13]

Ágost lengyel király tábornagya szeptember 11-én a czárt és a bujdosó fejedelmet fényesen megvendégelte. A társaságban jelen voltak *Dolgoruckij* Feodorovics Jakab herczeg, *Golovkin* miniszter, *Kurakin* herczeg, *Gesoff* orosz és *Ribinsky* lengyel tábornokok. Maga a czár harmadnap Golovkinnal, *Kurakin*nal és Gesoffal Karlsbadba indúlt egészségének helyreállítása végett, de feleségét Thornban hagyta. *Katalin*nal a czár titkosan már négy esztendeje megesküdött, s most foglalkozott azzal a gondolattal, hogy házasságukat nyilvánosan is megáldassa. A czárnő az úton és itt mindenkor tiszteletet, érdeklődést és nagy figyelmet tanúsított a daliás fejedelem iránt. Rákóczi attól tartott, hogy a rendkívűl gyanakodó természetű oroszok a férj távol-

[13] Rákóczi Onéletr. 237. Sz. Király 246—7. Thorn leírása u. o. 249—250.

létében hírbe hozzák vele, minek következtében nemzete s önmaga elveszíthetné a czár barátságát. Ettől már különben sem remélt sokat, mert tudta, hogy Karlsbadban a czár találkozni fog *György Lajos* hannoveri választóval (a későbbi I. György angol királylyal), a Habsburgház legjobb barátjával, a minek következtében a magyarok iránt alkalmasint meghidegűl. A mint tehát a czárnak előre jelentette, maga is útra készűlt Danczkába s onnan — titkosan — Berlinbe, hogy a porosz királylyal értekezzék, s Berlinből a londoni udvar elé terjesztett kérelmét is hathatósabban támogassa. Egyrészt Magyarországnak a német birodalomhoz csatolásáról, s a magyar bujdosóknak Poroszországba való befogadásáról, másrészt pedig az angol-holland közbenjárás kieszközléséről, az angoloknak s az oroszoknak ez ügyben való együttes eljárásáról, Erdélynek Rákóczi részére való visszaadásáról s a magyaroknak az általános békébe foglaltatásáról lehetett volna szó.[14] Kétségtelen, hogy tervének egy részét a czárral is közölte. Úgylátszik, szóba jött, hogy el is kísérje. Bercsényi nem csodálta,[15] hogy nem ment vele, de mégis szerette volna, hogy

74 GYÖRGY LAJOS VÁLASZTOFEJEDELEM, UTÓBB I. GYÖRGY ANGOL KIRÁLY.

[14] Fiedler, II. 225. Szalay, 125—6.

[15] Szeptember 29. Arch. R. VII. 37.

még hivatlanúl is jelen legyen az összejövetelen, mert nem remélte, hogy annak idején a franczia király meghívja. A fejedelem különben úgy gondolkozott,[16] hogy ha ő, a czár, ilyen körülmények közt nem ment volna fürdőbe; mire Bercsényi megjegyezte, hogy csak hadd mosakodjék, mert megmocskolta a török s ha már tisztúlni akar, máshol mosdjék, ne otthon.

A fejedelem ezután még harmadfél hetet töltött Thornban, hogy magyar ruhái helyett franczia öltözeteket készíttessen s útra egyébként is elkészüljön.[17] Ez idő alatt akarva, nem akarva, többször találkozott a czárnéval, a kit sokan tartottak szépnek, de nem találták elég műveltnek. Az erős, nagy, vidám asszony a fejedelmet sok tekintetben Szieniavszkijnéra emlékeztette, de tudta róla, hogy igazán szereti az urát, kit ebben a háborúban megmentett. Bercsényi mégis többet várt a fejedelemnek a czárnéval való találkozásától, mint a czár ottlététől. Hitte, hogy a czárné sokat segítene rajta, ha úgy merne, mint akarna cselekedni; de «valamely okból» csak keveset tud tenni, sőt szólni is. A fővezér szerint Rákóczinak ez a thorni maradása többet érhet, mint ha kétszáz minisztert avatna be terveibe, mert családi körben a feleség szép csöndesen sokat véghez vihet.[18]

A czárné tiszteletére szeptember 20-án *Dolgoruckij* herczeg, 24-én pedig a fejedelem, s az ő tiszteletökre 27-én maga a czárné adott vendégséget. Mind a három helyen késő estig tánczoltak s a czárnénál a fejedelemnek különösen jókedve volt. Azonban, ahogy a mulatságból szállására tért, azonnal franczia ruhába öltözött s éjjel tíz órakor elbúcsúzott *Perényi* Farkas udvarmestertől s a czárné udvarában hagyott tizenöt emberétől. Kiment a Visztula hajóállomására,[19] de valami okból napokig kellett ottan várnia; mert még másnap,[20] sőt 30-án is,[21] Thornból írt Bercsényinek és tudatta vele, hogy a porosz királyhoz készűl. «Adjon Isten szerencsés útat a brandenburgushoz fölségednek — válaszolt

16 Rákóczi önéletr. 237.
17 Sz. Király naplója, 248.
18 Bercsényi okt. 10. Arch. R. VII. 45.
19 Sz. Király naplója, 248.
20 Arch. R. VII. 43.
21 U. o. 39.

barátja;[22] — de ha drága a piacza, semmi sem olcsó; mert a jó szobát, jó szót ingyen, olcsón nem adja. Megvallom, nem hiszem, valaki kiimádkozhasson bennünket, hacsak ki nem vághat!»

Végre október elsején a fejedelem megindúlhatott *Danczka*[23] felé. Álnév alatt, mint orosz tiszt utazott. Több napi útja után Danczkába «nem minden nehézség, kérdezősködés és vizsgálat után» bocsátották be.[24]

Bezenval báró franczia követ nagyon szívesen fogadta s inkognitóját megőrizte. A derék svájczinak becsületessége, vendégszeretete, okossága, figyelmessége nagyon megtetszett a fejedelemnek, a kit a követ minden tőle telhető dologban tisztelettel, gondosan és leleményes módon támogatott.[25] Valóban «más esze» lett, mert a svédnek tehetetlensége miatt most már az orosz czárnak és szövetségeseinek barátságát kereste.[26] Bercsényi nem csodálta, hogy a fejedelem eleinte nem talált egyebet a dicséretnél Bezenvalban, de hozzátette, hogy majd megválik, milyen ember, ha tenni kell. Hiszen, ha valaha uralkodott, most csakugyan végzetesség uralkodik a világon; de éppen október 10-i leveléből látta,[27] hogy a svédekhez hajló Bezenvalt csak a fejedelem tartja az oroszok barátjának. Fierville szerint a czár melegen fölszólalt a magyarok érdekében, de ha Sziléziát megszállaná is, a magyarokat csak utoljára használná föl a bécsi udvarral szemben. Talán bízhatnak benne; de «a ki a tavaszi sóskán hízni akar, ki kell annak telelnie, ha csak szalmán is!»[28]

A fejedelem a telet valóban itt akarta tölteni Danczkában, mely a lengyel király védelme alatt, a franczia királylyal pedig barátságban állt, s így a bécsi udvar cselvetéseitől nem kellett tartania. Olvashatta a város történetében,[29] hogy Danczka jóformán

[22] U. o. 41.

[23] Így nevezték a magyarok Danzigot lengyel Gdansk nevéről. (Latinúl Rákócziék Gedanumnak írták.)

[24] Rákóczi önéletr. 237—8.

[25] U. o.

[26] Bercsényi okt. 10. Arch. R. VII. 43.

[27] Október 26. U. o. VII. 46.

[28] Bercsényi, október 26. U. o. 47—8.

[29] Curicke, Der Stadt Danzig historische Beschreibung, 1687. Lásd Grisebach, Danzig, 71. l. Ennél régibb a város magyar leírása Szepsi Csombor Márton 1620. évi Europica Varietásában.

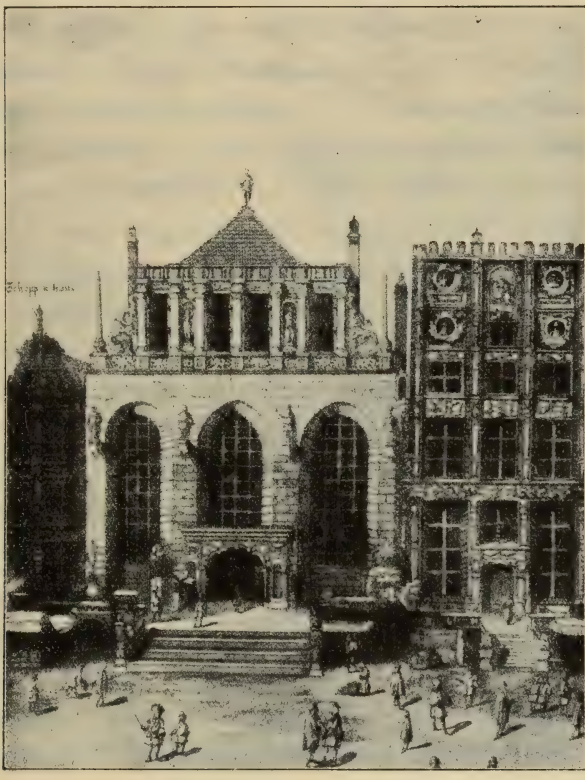
centruma és középpontja olyan királyi és birodalmi kereskedő városoknak, mint Wilde, Lübeck, Stockholm, Krakó, Lublin, Lipcse, Boroszló, a melyek mind körülbelül 80 mérföldre vannak tőle, mintha az Isten ezt a várost arra rendelte volna, hogy a kényelmére való dolgokat minden helyről beszerezhesse. Rákóczi is innen akarta megfigyelni az európai eseményeket, különösen a háború és a császárválasztás eshetőségeit. Előbb azonban, mint Sárosi gróf, a porosz királylyal szeretett volna találkozni. Útlevelét szeptember 22-ről meg is kapta, de azzal a bizalmas értesítéssel együtt, hogy látogatása kellemetlen helyzetbe sodorhatná a királyt, mert mostan már kétségtelen, hogy Károly főherczeg Spanyolországból mielőbb visszatér s akkor megválasztják császárnak. Valószínű, hogy a bécsi udvar gátolta meg Rákóczinak karlsbadi és berlini útját. Kéz alatt ugyanis figyelmeztette a czárt, hogy Karlsbadba ne vigye magával Rákóczit, mert ezt elfogatja; a porosz királytól pedig elvárta, hogy nem fogadja be a lázadót, ki most is franczia kézben van. A fejedelem maradt tehát s hogy nagy udvart ne kelljen tartania, *Sárosi gróf* neve alatt élt tovább Danczkában.[30]

Érdekelte ennek a Hansa-városnak, a Föld egyik legnagyobb gabona-piaczának vidám társadalma. Világi foglalkozásokkal, üdüléssel, felejtkezéssel szórakozott; de nem annyira az Artus-udvarban találkozó patricziusoknak, mint a lengyel főuraknak társaságát és baráti összejöveteleit kereste föl. A zajosabb mulatságokban nem vett részt, de az élettől egyáltalán nem zárkózott el. Nemcsak új barátságokat kötött, hanem új szerelmi viszonyt is, a mit önéletrajzában bevall, de egyébként nem nyilatkozik róla.[31] Könnyed életmódjával talán csak azt akarta elhitetni a világgal, hogy megúnta a politikát; pedig egy pillanatra sem felejtkezett meg föladatairól. Már október 16-án

[30] Jablonsky levele Klementhez Berlinből, október 31. Fiedler, II. 229—231. Szalay, 151—3. Rákóczi önéletr. 238. Mörlin bécsi jelentése október 10. Tört. Tár, 1882. 171. Vetésy november 6. Fiedler, I. 254. Szalay, 158.

[31] Rákóczi önéletr. 239. «A kis Faniche»-ról Fiedler, II. 494.

Thornba küldte orvosát, dr. *Lang*ot, a czárnéhoz és intézkedett, hogy ott maradt emberei a podgyászszal együtt, a czár visszaérkezésének hírére, azonnal elinduljanak Elbing felé, a mi 20-án meg is történt.[32] Kevés jót várt az elbingi találkozótól[33]

75. AZ «ARTUS-UDVAR» DANZIGBAN.

s mostan már Bercsényinek kellett őt biztatnia, hogy szívéből a czárt ne száműzze. Hiszen, ha ezt teszi és másképpen keresi boldogúlását, a viszonyok kényszeríteni fogják, hogy Párisba menjen; onnan pedig bajosan várhatják meg visszatérését.[34] Pedig Vetésy már megírta a fejedelemnek, hogy havidíját a

[32] Bercsényi november 2. Arch. R. VII. 52. Sz. Király naplója, 250.
[33] Október 24. és 30. levelét említi Bercsényi, Arch. R. VII. 57—59.
[34] Bercsényi november 16. U. o. 61.

francziák ötvenezer livre-ről húszezerre akarják leszállítani, közepes kegydíjnál aligha adnak többet s ha maga nem megy a királyhoz, a béke-kongresszuson szóba sem hozzák erdélyi fejedelemségét.[35] *Strafford* és *Robinson* lordok figyelmeztették Londonban Klementet, hogy Rákóczi állása most már egészen más, mint a háború idején s a szatmári béke után igen bajos volna közbenjárni érte az Ausztriai Háznál.[36] Angolországra komolyan alig számíthatván, a fejedelem október 23-án visszahítta Londonból Klementet,[37] a ki azonban egy ideig még helyén maradt; mert úgy vélte, hogy ha kibékülnek is az angolok a francziákkal s a Bourbonok és a Habsburgok közt helyreállítják is az egyensúlyt, Magyarország komoly megnyugtatására nem gondolnak, hogy örökös elégületlenségét akármikor felhasználhassák Ausztria túlságos hatalma ellen. S a német birodalom fejedelmeinek sem áll érdekökben, hogy Magyarországból kizárják Rákóczit, mert különben a császár korlátlan hatalomra tenne szert a római birodalomban.[38] Még mindig hitelre talált Bécsben, hogy Rákóczi tavaszszal 30.000 emberrel törhet be Magyarországba.[39] «A pillanatok drágák», figyelmeztette őt Vetésy Párisból; mert ha Marlborough megbukik s a hollandoknak nem kell a kongresszus, az angol királyné magában Londonban békül ki ellenségeivel.[40]

A fejedelem a drága pillanatokat nem akarta elszalasztani; október 31-én sajátkezű levélben[41] kérte *XIV. Lajost*, gondoskodjék, hogy az általános béke megadja, a mit várnia kell tőle; akkor ő is több és hathatósabb jelét adhatja ragaszkodásának. Éreztesse a király a magyar nemzettel s a Föld minden népével, hogy állhatatosan oltalmazza azokat, a kik magukat az ő szolgálatára s ügyei előmozdítására szentelték. Igy Rákóczi pél-

35 Október 15. Szalay, 134—5. Október 23. Fiedler, I. 251.

36 Okt. 16. U. o. 136. Fiedler, II. 221.

37 Szalay, 188. Fiedler, II. 241.

38 Október 27. Klement Londonból Rákóczihoz. Fiedler, II. 223—5.

39 U. ő október 20. U.-o. II. 222.

40 Október 28. U. o. I. 252. Az angol-magyar viszonyok megítélésére nagyon becses Klement október 30-i londoni levele u. o. II. 225—9. Szalay, 144—8.

41 Fiedler, I. 256.

dájának mindörökre lesznek követői. Hasonló szellemben írt *V. Fülöp* spanyol királynak és *Torcy* külügyminiszternek is és külön levélben fejezte ki részvétét XIV. Lajos iránt fia, a dauphin halála alkalmából.[42] November 9-én[43] pedig átment *Elbingbe*, hogy ottan várja meg a czárt.

Ez a látogatás nagyon aggasztotta a bécsi udvart, mely éppen ekkortájban kapta meg a czár és Rákóczi közt 1707-ben kötött varsói szerződés hiteles másolatát. Legjobban bántotta ennek az a pontja, a mely Rákóczi számára biztosította az erdélyi fejedelemséget. Csak azzal vigasztalódott, hogy a czár vereséget szenvedett s így semmit sem tehet a szövetség érdekében.[44] Erről Rákóczi is csakhamar meggyőződött.

Nem történt meg, a mitől Bercsényi tartott: a fejedelem nem szalasztotta el a czárt, a ki 1711. november 11-én bevonult Elbingbe; de Rákóczi 13-án már megvallotta neki, hogy, bizony, a karlsbadi fürdő nem használt minden nyavalya ellen.[45] Sok jelből észrevette, hogy a czár megváltozott iránta. Kerülte a vele való találkozást, beszélgetést; előterjesztéseit kelletlenűl hallgatta meg s hideg udvariasságon kívűl egyéb figyelmet nem tanúsított iránta. Annyit mégis megtett, hogy meghítta magához Szentpétervárra. A fejedelem, kinek az orosz szokások egyébként sem tetszettek, lemondott erről a szerencséről, mert többet remélt párisi útjától.[46] *Vay*nak, *Bercsényi*nek már azelőtt is többször mondta, hogy nem bízik az orosz segítségben; csak azért jött ide, hogy semmit se múlaszszon el s közelebb legyen más királyokhoz. Csalódott abban a reményében is, hogy a czár itten fog találkozni szövetségeseivel; ez a fejedelmi értekezlet végképpen elmaradt, sőt vele sem tartotta meg a tanácskozást.

[42] U. o. I. 256—8. Szalay, 149—151.

[43] Arch. R. VII. 66. 9-én még Danczkából kérte Torcyt, hogy az összes pénzt Danczkába küldesse. (Fiedler, I. 259. Szalaynál a 183. lapon sajtóhibából áll 8-a.) Téved tehát Sz. Király Ádám, ki szerint (Naplója, 255.) 6-án vonult be Elbingbe. Ez csak 9-én este vagy 10-én történhetett. Sz. Király különben csak 14-én követte oda s így nem úgy beszél, mint szemtanú.

[44] Mörlin bécsi porosz követ jelentései november 4., 25. Tört. Tár, 1882. 171—2.

[45] Arch. R. VII. 41.

[46] Rákóczi önéletr. 239.

A fejedelem azt látta minden cselekedetéből, hogy a legkisebbet sem teszi meg érte. Ezt nem rosszakaratának, hanem a vele született lustaságnak és miniszterei éretlenségének rótta föl. Hiszen, ha eszök lett volna, nem töltik az időt hajókázással akkor, mikor Európában az egyetemes békét tárgyalják. A czár nem ösmerte föl helyzetét; azért olyan határozatlan, habozó és félénk.[47] Különben megfogadta volna azt a tanácsát, hogy ezt a telet Elbingben töltse, mert a török újból háborút fog izenni; de a czár ezzel a nagyon bevált jövendöléssel sem törődött.[48] A török béke bizonytalansága, az angolok békés hajlama, Kurakin francziaországi kiküldetése, Ágost király iránt való bizalmatlansága megzavarta, nem tudott mit mondani; tanácstalanúl állván, időt akart nyerni.

76. I. KATALIN CZÁRNŐ

Szerencsére Katalin czárné is ott volt s megigérte, hogy kezébe veszi a dolgot, nem felejtkezik el a magyarokról s megtudja, ura voltaképpen mit akar velök.[49] A czárné Elbingben is többször találkozott a daliás fejedelemmel, a kinek sorsa meghatotta.

November 15-én az elbingi orosz parancsnok ebédet adott a czári pár, Rákóczi, Golovkin főkanczellár, Dolgoruckij

47 Rákóczi Vayhoz az elbingi találkozásról deczember 11. Szalay, 214—5. Arch. R. III. 698—9.

48 Rákóczi az elbingi napokról Bercsényihez 1712 január 22-ikén Szalay, 291.

49 Erről Rákóczi november 21. írt valamit Bercsényinek, Arch. R. VII. 70.

herczeg, Bruce Jakáb orosz tábornok és sok orosz tábornok, herczeg és tiszt tiszteletére. Ágyúk és taraczkok durrogása közt a lakoma három órahosszat tartott. Este még zajosabban mulattak. A czárné ugyanis férjhez adta egyik szobalányát s a lakodalomra a déli vendégeken s a porosz és lengyel követeken kívűl a városi úrinők egy részét is meghítta. Egészen tizenegy óráig tánczoltak; azután a menyasszonyt lefektették s hazaoszlottak. Harmadnap a czárné megint egy másik szobalánya lakodalmát ülte s a fényes társaság ezúttal délután két órától este nyolczig evett, ivott és tánczolt. Mint a multkor, a czári pár vezetése alatt most is mindenki szövétneket fogott, hogy az utczán keresztűl a menyasszonyt a harmadik házhoz kísérjék s lefektessék. Másnap a fejedelem is résztvett azon a villásreggelin, a melyet a parancsnok adott a czár tiszteletére. Semmit sem evett s nem tudott mulatni a «nemes bolond társaság» tréfáin. Asztalbontás után szállására sietett, de tíz órakor Rákóczi már hintóba ült, hogy a hajóállomásra kísérje a czári párt. A nagy uralkodó az ágyúk háromszoros üdvlövése közt szállt hajóra, hogy hazavitorlázzon új fővárosába, Szentpétervárra,[50] és — Bercsényi szerint[51] — valósággal elszökjék saját tudatlansága, vagy — Rákóczi elől. «Látom — írta Bercsényi[52] — Elbingben egészen elvégezte fölséged vele a dolgát, annyira, hogy már onnan semmit sem remélhetni; mert magától nem hull az átkozott éretlen noszpolya.» «Szaggatni kell, nem rázni», felelte a fejedelem.[53] Azután sem hanyagolta el összeköttetéseit a czárral; de már csak az újabb török-orosz háborútól remélt valami változást. A Moszkvába kívánkozó Bercsényinek ugyanakkor nyiltan megírta, hogy jobban bízik a francziában, mint az oroszban és semmiesetre sem akar kíséretével együtt Szibériába jutni.

[50] Sz. Király naplója, 253–4.
[51] Deczember 6. Arch. R. VII. 70.
[52] Deczember 26. U. o. 79.
[53] 1712 januárius 16. Szalay, 280.

VIII.
DANCZKÁBAN.

— 1711 november 19.—deczember 31. —

A FEJEDELEM november 19-ikén értesítette udvari hadnagyát, *Perényi* Imrét, hogy dolgai könnyebb folytatása végett kevesedmagával megint Danczkán fog lakni. Azt akarta tehát, hogy udvara, mely Elbing és a Frische Haff közt szállásolt, közelebb jöjjön Danczkához. Egyelőre, a czár intézkedéséhez képpest, természetben kapják a lakást s maguk és lovaik számára az eleséget, azokat kivéve, a kik idáig is szálláspénzt húztak. Csak akkor mozdúljanak Danczkához közelebb, porosz területre, ha ez ügyeket az orosz brigadéros mellett levő franczia Mikóval *(Micaud?)* elintézték. Addig Danczkába *Schmitt* Endre bankárhoz és kereskedőhöz küldjék leveleit. A Königsbergből várt *Székelyhidy* hadsegéd is egyenesen odajöjjön. Intette Perényit, hogy Dolgoruckij herczegnél tisztelegjen, a kihágásokat ne tűrje, a gránátosok számára olcsó pejlovakat kerestessen, istállóit, szekereit a mesteremberekkel igazíttassa meg, a költségeket pedig *Fogarasi* István komornyik fizesse ki.[1] Perényi, Fogarasi és Beniczky Gáspár titkár Elbing külvárosában, Braun porosz helytartó és intendáns szomszédságában és védelme alatt maradtak szolgáikkal.[2] Maga a fejedelem még aznap reggel visszaindúlt Danczkába, hová — a Nogat és a Visztula deltája miatt csak nagy kerülővel, Marienburgon és Dirschaun keresztűl — harmadnap érkezett meg külvárosi lakásába, miről azonnal[3] értesítette *Bercsényit.* Úgy volt, hogy Bercsényi maga is «Muszkaország felé tartja a lova száját»; de ezen levél következtében igazat adott *Esterházy* Antalnak, a ki inkább türelemmel várta ügyök boldogúlását, «mintsem annyi földre, hazájától eles-

[1] 1711 november 19. Perényi-lt. a M. N. Múzeumban.
[2] Braun bizonyítványa részökre 1712 február ius 27. U. o.
[3] November 21. Archiv R. VII. 69—70.

vén, távozzék s utolsó veszedelemre adja magát».[4] Bercsényi Bržezanban élt feleségével és 106 emberével, 150 lovával; de udvara évi 18,000 forint szükségletét már alig tudta előteremteni.[5] *Esterházy* Antalnak *Stadniczkij* palatinus ajánlott föl lakást; *Forgách* Simon Samoklenskben ezüstöt evett, aranyos tüzet, czafrangot és aranyos szerszámokat ivott, de már közel ahhoz,

77. DANZIGNAK ÉS KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE.

hogy forgácsot rágjon.[6] A nemes úrfiak készek voltak orosz szolgálatba állni, Moszkvába is elmenni, ha a fejedelem másképpen nem rendelkezik velök.[7] *Charrière*nek ötszáz magyarral és ráczczal Szentpétervárra, Mencsikoff herczeghez kellett volna mennie, de egyelőre *Rönne* tábornok mellett hagyták őket.[8]

A fejedelem kissé megint jobban vígasztalhatta őket azóta, hogy XIV. Lajos ötvenezer livret rendelt kifizetni a hátralékos

4 Esterházy Forgáchhoz Łaskiból, november 16. Forgách-lt. a Magyar Nemzeti Múzeumban.

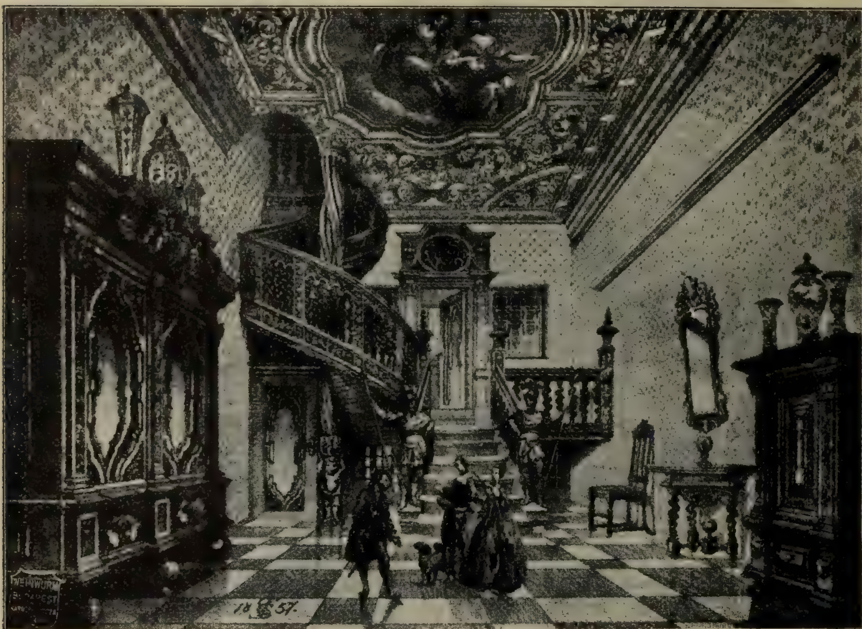
5 Arch. R. VII. 96.

6 Szalay, 186.

7 Arch. R. VII. 70. Szalay, 211.

8 Szalay, 173–4.

összegből[9] s *Bezenvalt* biztosította, hogy a fejedelemről nem felejtkezik meg. A fejedelem mostan már, november 24-ikén, újraéledő bizalommal, hosszú emlékiratban köszönte meg a király jóakaratát.[10] A mint a háború kezdetén, most annak a végén is megmondta, hogy nem tér vissza hazájába, míg annak sza badságait helyreállítva, személyét és hazáját eléggé biztosítva

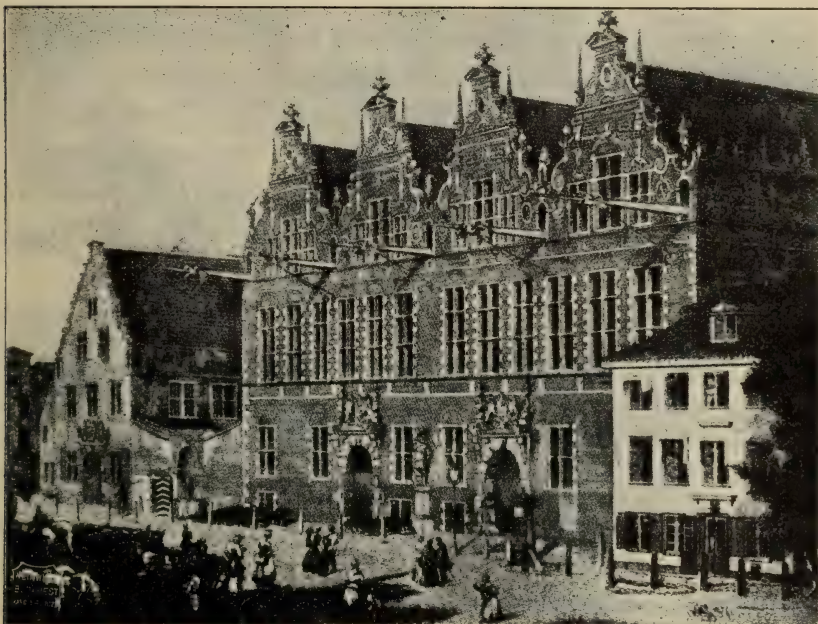
78. DANZIGI LAKÁS BELSEJE.

nem látja. Hazája és az uralkodóház érdekeit egyeztetni lehetne, ha Erdély Rákóczi örökös fejedelemsége alatt Magyarországnak és a magyar királyoknak olyan hűbéres országa lenne, mint a választófejedelemségek a császárnak és a birodalomnak. A Habsburgok megnyugtatására kimondhatnák, hogy erdélyi fejedelem sohasem lehet magyar király; de a trónralépő *Károly* főherczegnek törvényesen kell trónra lépnie s uralkodnia. Ha az egyetemes békealkudozások meghiúsúlnak, tudnia kell, akar-e

9 Szalay, 159.

10 U. o. 175—182. Fiedler, II. 486—490.

élni a király azokkal a módokkal, a mikkel a háborút a kilencz év előttinél sikeresebben kezdhetné újra? Azóta sokat tapasztalt; a nemzetet, annak hozzá való ragaszkodását, bizalmát jobban ösmeri, a mi nem csekély mértékben mozdítaná elő a sikert. Óhajtaná, hogy *Bezenval* teljes fölhatalmazást nyerjen a vele való szövetség megkötésére, s hogy a sereg vezetésére a király

79. A DANZIGI HADISZERTÁR.

egy tábornokot nevezzen ki, a ki csak a fejedelemnek legyen alárendelve. Így a főurak nem versengenének az elsőségért. Ösmerve a nemzeti tisztek erős és gyönge oldalait, az új háborút egészen másképp kezdenék. A toborzott külföldieket *segédhadaknak* neveznék, a melyeket a király küld Rákóczi mellé Erdély visszaszerzésére. A fölkelő népből magyar tábornok vezetése alatt *magyar hadsereget* alakítanának s jobban fegyelmezhetnék, mint mikor idegen hadakra nem támaszkodhattak.

Vetésy éppen aznap kérte, hogy jöjjön Párisba, mint a bajor fejedelem, s ügyét maga sürgesse, mert *Torcy* már is fölösleges-

nek tartja, hogy az utrechti béketárgyalásokon képviseltesse magát. Erdélyt ugyan nélküle is szóba hozza ottan, de csak azért, hogy a császárt jobb föltételekre bírja.[11] A fejedelem azonban úgy találta, hogy a tüzes Vetésy mindent egyszerre akarna s megírta neki, hogy mostan nem megy, s a telet Danczkában tölti.[12] Pedig Párisban valóban csodálkoztak távolmaradásán s jövetelre Vetésyn kívűl, a ki sértődve ajánlta föl lemondását, *Ráttky* György franczia ezredes is sürgette.[13] A fejedelem Klementnek, a ki nyomatékosan javasolta a császárral való kibékülését[14] s a londoni osztrákellenes hangulatra figyelmeztette,[15] november 28-ikán határozottan megírta,[16] hogy minden czélzatával és igényével az egyetemes béke tárgyalásakor lép föl. Azok, a kik szerint hazájának árt, ha nem békűl ki a bécsi udvarral, gondolják meg, hogy ha ő minden nélkűl (tout térne vissza Magyarországba s meghódolásával helyeselné mindazt, a mi ott a törvényeknek és szabadságoknak ellenére történik: a jövőben, mikor védőre lesz szükség, semmi hasznát sem vehetnék. Nem mehet és nem akar visszamenni másképp, mint hazája oltalmára és a maga biztosságának érzetében. Mivel azonban nincsen fejedelemsége, vagy ezzel fölérő vagyona, reményét Francziaországba veti, a mely megigérte, hogy követei az utrechti békében mellette szólnak. Klement azonban őt továbbra is meggyőzni ügyekezett, hogy a császárnak millió oka van kiegyezni vele, minek megkönnyítésére már be is adta a királynéhoz intézett emlékiratát.[17] Ugyanakkor a fejedelem nevében, de ennek utasítása nélkűl, Vetésy is beadott XIV. Lajoshoz és a dauphinhoz egy emlékiratot,[18] a melyben tiltakozott az ellen, hogy Rákóczit lázadó alattvalónak s ne a franczia király szövet-

[11] November 24. Fiedler, I. 258—9.

[12] November 25. U. o. I. 364—5.

[13] November 26. Szalay, 185—6.

[14] Október 30. Fiedler, II. 225—9. Szalay, 144—148.

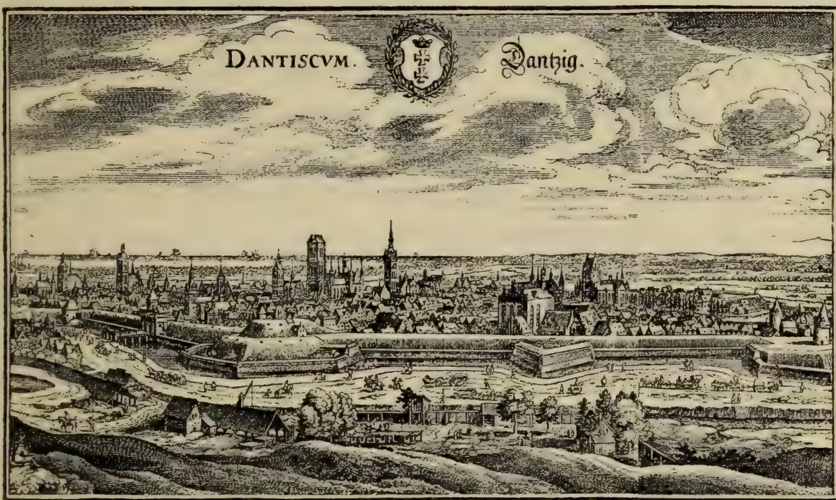
[15] November 10. és 27. Fiedler, II. 231—3., 241—4. Szalay, 160—1., 188—191.

[16] Fiedler, II. 244—5. Szalay, 191—2.

[17] Deczember 1. Fiedler, I. 245—7. Szalay, 193—5.

[18] Deczember 1. Fiedler, I. 260—4. Szalay, 200—207. Brenner hevesen támadta Vetésy eljárását. Szalay, 198., 208. Vetésy deczember 6-án értesítette Rákóczit, hogy beadta emlékiratát (Szalay, 209.), de azt csak 10-én küldte meg. (U. o. 213.)

ségesének tekintsék. A fejedelem készebb a leggyászosabb számkivetésben meghalni, mint lemondani fejedelmi méltóságáról, a melyet egy szabad nemzet egyhangú szavazata adott neki. A kongresszuson tehát erdélyi fejedelemségének helyreállítását s a szövetkezett rendek vagyonának, rangjainak, tisztségeinek visszaadatását kéri. A bujdosók is ezt óhajtották, de segítséget inkább az országgyűléstől reméltek. A krakói császári követ

80. DANZIG.

megmondta nekik, hogy a császárhoz kell folyamodniok, mert ellene vétettek.

Deczember elsején a fejedelem éppen ebédnél ült, mikor Elbingben hagyott udvari emberei tizenegy lóval megérkeztek hozzá. Ezóta *Máriássy* Ádám, *Ilosvay* János és László, *Kálnoki* Mihály, Szathmári *Király* Ádám, *Török* Zsigmond, *Olasz* Márton stb. állandóan környezetében voltak s hogy magyar ruhájukkal feltűnést ne keltsenek, egymásután fölvették a német libériát.[19] «A plundrában» maga a fejedelem is csak gróf *Saaros* volt s leveleit is erre a névre czimeztette.[20] Új költségvetést

[19] Sz. Király naplója, 255., 257.

[20] Deczember 19. Szalay, 223.

készíttetett udvara számára s mindenkinek adott, a mit adhatott; de «száz oka» volt,[21] hogy ügyei jelen állásában a költekezéstől óvakodjék. Ezt követeivel szemben alig tehette. Nehéz helyzetében is Londonban való maradásra intette *Klement*et, míg Utrechtbe indúlhat, a mi a reméltnél hamarább történt meg.[22] *Forgách* Simonnak ezer tallért küldött, mert «a czafrang és aranyos szerszám-tinktura megárthat egészségének.» *Esterházy* Antalnak, *Csáky* Mihálynak szintén ezer-ezer forintot igért, csak arra kérte őket, hogy erejét meghaladó módon ne költekezzenek, mert mindent a magáéból ad.[23] Kijev felé készülő udvarának maradást parancsolt. A gavallérok (nemes ifjak) csöndesen maradtak, de Vaynak is megmondták, hogy a fejedelem különös parancsa nélkűl sehova sem mennek.[24] Bercsényi azt szerette volna, ha a fejedelemmel együtt mindnyájan Oroszországban kereshetnének biztosabb megélhetést; de *Benkovics* András ez ügyben hiában járt a fejedelemnél, a ki azt javasolta,[25] hogy egyenek, ha nincsen is mit enniök, békével lakjanak, ha nem maradhatnak is . . .

A türelemhez olyan hűséges emberek kellettek, mint a szegény *nemes ifjak*, a kiknek már a csizmájok is szakadozni kezdett, porcziójukból is levontak naponta egy polturát, Krucsaynak mégis megfogadták, hogy akármilyen inségbe jussanak, és ha mindenöket eladják is: a fejedelem híre és parancsolata nélkűl egy sem távozik el Rákóczi hűségéről. Ha látják, hogy semmiképpen sem élhetnek meg: a maguk költségén küldenek követet hozzá, hogy parancsolatát vegyék; s ha a fejedelem úgy látja jobbnak, mentse föl őket kötelességök alól, mert semmit sem tesznek, a mi a fejedelem akaratával ellenkeznék.[26]

Szemébe szökhetett a köny Rákóczinak, mikor a nyomorúságot választották azok a fiatalok, kiket tárt karokkal vártak

[21] Deczember 9. U. o. 213. Fiedler, II. 247–8.

[22] Deczember 19. Fiedler, II. 249–250. Szalay, 221–2.

[23] Deczember 19. Szalay, 221–3.

[24] Deczember 20. U. o. 224. Arch. R. VII. 75–8.

[25] Deczember 26. U. o. VII. 80–1.

[26] Krucsay Rákóczihoz, 1711 deczember 23. Szalay, 225–228.

otthon a kényelmes ősi kúriákban. És megilletődve olvashatta tovább a levélből, hogy otthon az urak hallgatnak, a közrendek nagyon elégedetlenek, nem igen szabadkoznának újabb fölkeléstől. A haza dolga még most tűrhető; de ki tudja, milyen lesz idővel! Rákócziról mindenütt csak jót beszélnek, Bercsényiről rosszat. A fejedelem követhette volna Vetésy tanácsát, hogy csak magáról s erdélyi fejedelemségéről gondoskodjék; hiszen *Torcy* külügyminiszter deczember 23-ikán kijelentette, hogy *már nincsenek magyar szövetkezett rendek, nincs magyar köztársaság*, — a fejedelmet s a mellette levő magyarokat nem lehet szövetséges rendeknek tekinteni.[27] De másképp gondolkozott egy hét múlva, mert az angol parlament beleegyezett, hogy Anglia a Bourbonok spanyol királyságának elfogadása alapján indítson béketárgyalásokat.[28] Továbbra is számolt Rákóczival, a kinek olyképpen kellett részt vennie a politikai vásárban, mint karácsony napján Danczka belvárosában, a hol szintén nem magának, hanem a társaságában levő hölgyeknek: a kulmi palatinusnénak, s a korona-maréchalnénak vett egyet-mást.[29] Ennek a rettenetes 1711. esztendőnek a végén úgy érezte magát, mint lakóhelye, Danczka városa, a melynek a vihar éppen akkor egyszerre százhúsz tengeri kereskedő hajóját tette tönkre.[30] A bajok őt is mindenfelől s napról-napra jobban szorongatták.[31] Az újesztendővel ugyan virradni látta a bujdosók szerencséjét, de az az egy sugár olyan homályból tört elő, hogy kételkedett benne, fölvirrad-e egészen vagy sem. Akármint legyen, erősen hitte, hogy «valamint a szélvésztől hányatott hajó odamegyen, a hol világosságot lát: kormányunkat nekünk is kétségkívűl arra kell tartanunk, a merre villámlik a szerencse».[32]

27 Szalay, 229—230.

28 U. o. 240. Fiedlernél (II. 271—2.) november 27-i hibás kelettel.

29 Sz. Király naplója, 255—6.

30 U. o. 256.

31 Önéletrajz, 240.

32 1712 januárius 22. Szalay, Rákóczi bujdosása, 290.

IX.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ÉS A BUJDOSÓK.

— 1712. —

OLYANFORMÁN köszönthette a fejedelmet a megfogyatkozott danczkai udvar 1712. újesztendő napján, mint *Bercsényi*,[1] hogy vezesse Isten keserves bujdosó sorsukból mindnyájukat az ígéret földjére, kedves hazájukba, Rákóczi nevének dicsőséges emlékezetére; vagy — a hogy *Klement* óhajtotta[2] — koronázza Isten a fejedelem hősies állhatatosságát dicsőséges, tisztességes békével. A fejedelem bízott is ebben; hiszen az angol minisztérium azt felelte Klementnek, hogy a királyné pártolni fogja a czárt, a ki az erdélyi fejedelemség helyreállítására törekszik.[3] A fejedelem intette is fiatal követét,[4] a ki időközben Londonból Hágába ment át, hogy a kongresszuson kezökre járjon a franczia követeknek, a kiknek megérkezése jobb szellemet teremthet a magyar kérdésben.

A lapok mind nyugtalanítóbb híreket közöltek, hogy Rákóczi új fölkelésre készül, sőt hogy franczia pénzen fogadott hadaival néhány császári ezredet már meg is szalasztott.[5] *Forgách* Simon, *Esterházy* Antal, *Csáky* Mihály valóban foglalkoztak azzal a tervvel, hogy Törökországban szedett hadakkal betörjenek, ha úgy akarja a fejedelem, a kinek terveit azonban zavarni nem akarnák.[6] Bercsényi is hitte,[7] hogy ha a török kísérettel Magyarországon át hazatérő XII. Károlyhoz csatlakoznak, újra kezdhetik a dolgot. Kurucz tisztek már is ajánlkoztak a vállalatra.[8] De a bécsi udvar bizalmasa, *Ribinszky* tábornok, ki a fejedelmet

[1] Arch. R. VII. 85. Szalay, 253.
[2] Szalay, 253.
[3] U. o. 248.
[4] Januárius 2. Fiedler, II. 258.
[5] Szalay, 272.
[6] Arch. R. VII. 110.
[7] U. o. 114.
[8] U. o. 119—121.

Elbingben s most Danczkában többször meglátogatta, az udvarnak alig jelenthetett egyebet annál, hogy Rákóczi a bajor követtel beszélt, a franczia követ pedig, vagy a kulmi palatinus, a kulmi püspök, az *ország kincstartója,* a meávi sztarosztáné, és a

81. GR. OSSOLINSKY MIKSA LENGYEL KINCSTARTÓ.

sztaroszta-ebédre hítta, majd pedig ezeket ő vendégelte meg, miközben a fiatalok tánczrakerekedtek. A fejedelem nagyon jól tudta, hogy megfigyelik. Széltében jártak Danczkában a császár kémei; vendégségekben együtt, egy asztalnál evett, ivott velök, még sem félt, mert azelőtt sem tartott e féléktől. Nem ijeszthették meg a névtelen levelekkel sem. Úgy hitte, ha ilyesmit

idején meg nem szokik, Szibériába kell készülnie.[9] Álnév alatt élt, de tudták: kicsoda, s nem élhetett egyszerűen. A külvárosnak egyik előkelő patricius házában lakott. A belvárosban előkelő urak és hölgyek társaságában látták, s a mi a polgároknak jobban tetszett, olyankor is, mikor maga vásárolt hintót, porczellán csészéket vagy egyéb szükséges dolgokat. Még mindig *valaki* volt az, a ki a franczia és bajor követeket, a kulmi püspököt és palatinust, a korona maréchalját, az olivai apátot, az ország kincstartóját, a meávi sztarosztákat fogadhatta s magát is tisztelettel, szívesen fogadták mindenütt.

Danczkai barátjaitól is hallotta, mennyire örültek a bécsiek, mikor *Károly* spanyol király, egy hónap óta a német-római birodalom koronás császára, januárius 25-én[10] bevonult hozzájuk. Sokan remélték, hogy a törvényesen összehítt országgyűlésen Rákóczi is megjelenik s leteszi a hűségeskűt. Azonban az összehívás éppen az 1687: II. t.-cz. alapján történt, a melyet a fejedelem sohasem ismert el. A lapok tehát hiába remélték, hogy híveivel együtt alkalmazkodni fog az új királyhoz, a ki az ország szabadságait helyreállítani és megújítani szándékozik.[11]

Az új király a béke oklevelét, a melyet a kanczellária tartott vissza, márczius 30-ikán megerősítette.[12] Az annak ellenére elmarasztalt vagy befogott kuruczok ellen a további eljárást s a megtérők háborgatását eltiltotta. Április 15-én a szent koronát hazaküldte Pozsonyba, hol személynöke öt nap mulva megnyitotta az országgyűlést.[13] Május 7-ikén a szatmári béke megerősítése is leérkezett. Most már senki sem kételkedett, hogy kiadja a hitlevelet, megkoronáztatja magát, orvosolja a sérelmeket, alkotmányosan uralkodik. Az országgyűlésen az egykori kuruczok közül ott voltak *Károlyi*, *Ráday*, *Hellenbach*, *Lányi*, *Spáczai*, *Komáromy*, *Bay Ferencz* stb., de a kurucz-

9 Januárius 16. Szalay, 281.
10 Spangár, M. Krónika, 90.
11 Arch. R. VII. 117.
12 Erd. Múzeum; Mike, Egyveleg, VII.
13 Főforrás Lányi Pál naplója. Tört. Tár, 1903. 395—413; 1904. 1—34. V. ö. A M. Nemzet Története, VIII. 18—31.

szellemből csak keveset hoztak magukkal. Talán ez a kevés sugallta a hitlevél negyedik pontját, mely szerint Károly halálával a királyválasztás joga visszaszáll a nemzetre, holott a horvátok márczius 9-én már elismerték a leányág örökösödése jogát. Bercsényi szerint[14] ezt nem a törvény szereteténél, hanem egyéb okoknál fogva hagyták máskorra. Május 22-ikén megkoronázták az első örökös királyt,[15] kinek uralkodása alatt — a primás ünnepi beszéde szerint — valamennyi tévelygő megtérésével csak az apostoli kath. hit fog uralkodni. A hír-

82. POZSONY.

lapok szerint Rákóczi nyomtatott nyilatkozatban tiltakozott a koronázás ellen, a mit az utrechti diplomaták egy része helyeselt, a másik azonban ezt fölöslegesnek tartotta, mivel a fejedelmet s társait a király meghítta az országgyűlésre.[16] A fejedelem azonban kijelentette, hogy nem adott be tiltakozást és nem is ad be addig, míg nem értesűl róla, mit végeztek az országgyűlésen.[17]

Egy nappal a koronázás előtt híre futott, hogy *Rákóczi hazajön*, mert kibékűlt a császárral s jelen akar lenni a koro-

[14] Arch. R. VII. 187. Egyébiránt a nádor július 15-én bejelentette a rendeknek, hogy a titkos tanács foglalkozik a leányág örökösödése kérdésével. Lányi naplója; Tört. Tár, 1904. 28.

[15] Schwandtner, Script. Rerum Hung. II. 518—525.

[16] Klement, június 7. Fiedler, II. 356.

[17] Rákóczi levelei június 11., 18. U. o. II. 363., 367.

názáson. Néhány svadrony díszes lovasság már eléje is ment, hogy ünnepiesen kísérjék be Pozsonyba. Rákóczi jövetelét Pálffy János sem tartotta lehetetlennek, mert a lengyel király közbenjárt érdekében.[18] A hír egyideig a koronázás után is megmaradt;[19] s ennek a jobbak már azért is örültek, mert hazajövetele annak a bizonysága lenne, hogy a külső hatalmak vették pártfogásukba őt s a nemzetet. Az országgyűlés, hír szerint, azért marad együtt, hogy Rákóczi érkezésével az országot jobb és állandóbb rendbe hozzák s egyúttal az ifjú királynét is megkoronázzák. «Nagy az Isten munkája!» sóhajtott fel Károlyi,[20] a ki úgy tapasztalta, hogy az udvar nagyon szeretné, ha Rákóczi kegyelmet kérne, mert akkor nemcsak neki, hanem minden bújdosónak megkegyelmezne.[21] Károlyi annyira sürgette ezt a kegyelmet, hogy annak következtében már megint kurucznak tartották s azt hitték, levelezést folytat Rákóczival.[22] «Bizonyos lengyelországi kinyilatkoztatott korrespondencziák miatt» az immár hűséges *Radvánszky* János is veszedelemtől tartott.[23] *Pálffy* ugyan megnyugtatta,[24] hogy a miatt ne aggódjék, *Géczy* Zsigmond

83. III. KÁROLY MAGYAR DÍSZBEN.

18 Századok, 1909. 460.

19 A bécsi lapok terjesztették legjobban; a bristoli püspök kérdésére Klement azt felelte, hogy nem hiszi, míg Utrechtben nem döntenek. Fiedler, II. 374.

20 Június 25. Századok, 1905. 336.

21 Június 27. U. o.

22 Károlyiné szeptember 6. és Károlyi szeptember 28. U. o.

23 Radvánszky Pálffyhoz, augusztus 15. Századok, 1875. 91.

24 Augusztus 18. U. o.

ezredes azonban Lengyelországba menekült,[25] leányát pedig, Juliánnát, *Korponay* Jánosnét elfogták. Azzal vádolták, hogy Rákóczinak és Bercsényinek Magyarországba írt leveleit terjesztette. A szép asszony utóbb a győri kiküldött bíróság előtt azt vallotta, hogy május 13-án füleki házánál, majd a gömörosgyáni erdőségben, csakugyan találkozott Lengyelországból hazatért bújdosókkal,[26] akik közül, Forgách Simon megbízásából, *Pelargus*

84. III. KÁROLY KORONÁZÁSI ÉRME.

János kapitány Rákóczi és Bercsényi leveleit adta át neki, hogy azokat a király hűségére visszatért gr. Esterházy Dániel, Ráday Pál, Sennyei Pál, Sréter János, Ebeczky István, Telekesi Török István és mások kezébe juttassa.[27] A fejedelem kijelentette, hogy ő Károlyi meghódolása óta Magyarországba senkinek sem írt levelet, mert bajba keverni senkit sem akart. Senkinek sem küldött rendeletet a mostani magyar kormány háborgatására;

25 Pálffy levele szeptember 9. U. o. 1909. 470.

26 Liptóban már 1711 október 6. és 1712 október 24. felolvasták Pálffy tábornagy levelét, a melyben a hegyek közt rejtőző rablókra, különösen a Turóczban lappangó kóbor magyarokra vigyázatot rendel. (Liptómegyei jegyzőkönyv 1711. 72., 1712. 127. l.) 1713 márczius 16. Liptóban halálra is ítélték Jánosság vagy Janussik György rablóvezért, a ki azelőtt kurucz volt, s bár labancz lett, Bicsé várába zárták, honnan kiszabadúlván, Uhorcsik Tamással rablóbandát alakított. (A tót ítélet az 1713. évi jegyzőkönyvben, számozatlan lapokkal). Még a rablókat is politikai izgatóknak tekintették!

27 Thaly a Századokban 1873. 112.; 1909. 460—3. Marczali a M. Nemz. Történetében, VIII. 150—2.

sőt azoknak az uraknak és nemeseknek sem felel, akik visszatérni kívánnak a hazába és javaikat visszaszerezni óhajtják.[28]

A vallás ügyét akkor azért tárgyalták az országgyűlésen hevesebben,[29] mert a protestánsok azt hitték, hogy az utrechti kongresszuson európai kérdéssé tehetik. A mint azonban a kongresszust elnapolták, nem bíztak többé sem ebben, sem Rákóczi hazajövetelében. Még bizonyosan gondoltak reá, mikor a fölségsértésről szóló javaslatban[30] megtiltották, hogy ítélethozatal előtt lefoglalják s elharácsolják a fölségsértők vagyonát, vagy hogy idegenek bíráskodjanak fölöttük. De a már megtörtént elkobzásokat mostani állapotukban hagyták[31] s az újszerzeményi bizottság ügyét is rendezték.[32] Sőt július 30-án készen volt már az a törvényjavaslat is,[33] mely szerint *Rákóczit, Bercsényit, Forgáchot, Esterházy Antalt és Vay Ádámot rebelliseknek nyilvánították*, s mivel a meghatározott hat héten belül nem jelentkeztek, a kegyelemből végképpen kizárták és száműzték. «Isten és nem a nemesek kegyelmébe vetettük reménységünket», írta Bercsényi a fejedelemnek, mikor értesült a dologról.[34] Az országgyűlés azonban nem tett eleget a bécsi miniszteri tanács június 22-iki kívánságának, mely szerint az amnesztia és a száműzetés ügyét külön törvényczikkelyekben kellett elintéznie,[35] mert utóbb mind a kettőt egybe foglalta.[36]

Későn érkezett tehát a porosz udvar közbenjárása. E szerint Rákóczi és pártja teljes kegyelmet kapna s a fejedelem még a kiskorúsága idején lefoglalt javakat is visszanyerné. Sáros helyett Máramarost, Husztot és Boczkót, valamint a Zrínyi-, Frangepán-, sőt esetleg a Thököly-féle javakat adnák neki Ecsed, Bénye, Lednicz, Tolcsva örökös javaival együtt. Megtartaná czímeit, uralkodó

[28] Szeptember 4. Fiedler, II. 403.

[29] Bőven Thury Etele, Adatok az 1712. évi országgyűlés vallásügyi tárgyalásához.

[30] 1715: VII. t.-cz.

[31] 1715: IX. t.-cz.

[32] 1715: X. t.-cz.

[33] Wilczek július 30. levelének kivonata Arch. R. VII. 195. Lányi július 28-ról és 30-ról csak annyit ír, hogy ülés volt. Tört. Tár, 1904. 34.

[34] Ilyvóról, augusztus 17. Arch. R. VII. 195.

[35] Szilágyi, M. Nemz. Tört. VIII. 88.

[36] 1715: XLIX. t.-cz.

5. KÁROLYI SÁNDOR GRÓFI CZIMERE.

birodalmi gróffá tennék s megengednék, hogy — ha biztonsága követeli — Magyarországon kívül lakjék. *Bartholdy* porosz és *Lintolo* holland követeknek *Seylern* miniszter azt felelte, hogy annyit kér, mintha győző s nem hódoló volna. *Az uralkodóház neki köszönheti a spanyol királyság elvesztését* s ismeri konstantinápolyi és utrechti legújabb működését is. Nemcsak nem teljesítheti tehát kívánságait, hanem az országgyűlés még számkivetésbe is küldi.[37]

Károlyi is hiában sürgette most már a *Rákóczi javait* biztosító szatmári béke törvénybeiktatását. Őt magát a király csakhamar grófságra emelte.

Augusztus 2-án különben az országgyűlés tárgyalásai megszakadtak, mert a rendek, a pestis terjedése miatt, hazaoszlottak. Kevesen sajnálták, mert nagy tervek, nagy gondolatok nélkül foglalkozott az ország rendbehozása és újjászervezése föladatával. Mindamellett a szatmári béke megerősítésének, az országgyűlés kihirdetésének s a koronázás megtörténtének híre némileg megbontotta az emigráczió sorait.

Bercsényi megírta, hogy még koldúlva sem szakadnak el a fejedelemtől.[38] Rákóczi azonban kénytelen volt elbocsátani a cselédeit, a kik oly híven követték és csak néhányat tartott meg maga mellett. Május 12-én először *Perényi* Farkas, János, László, *Szunyog* György és *Ilosvay* László, harmadnap pedig *Perényi* Imre búcsúzott el tőle és szolgáikat is magukkal vitték. Nagyon érzékenyen váltak el egymástól. «Atyjuk voltam — írta a fejedelem,[39] — sokan közűlök udvaromban növekedtek föl. Birtokaikat, ősi örökségüket önként elhagyták, hogy követhessenek. S én minden költség, minden viszontszolgálat nélkül, a visszatérés és az elveszett jószágba való visszahelyezés biztos reménye nélkül voltam kénytelen elbocsátani őket a Magyarországtól messzire fekvő partok mellől!» Azonban nem akarta, hogy oly

37 Századok, 1898. 590—592.
38 1712 május 8. U. o. VII. 137.
39 Önéletrajz, 240.

fiatalon elszalaszszák a kegyelmet, a melyet mostan még megnyerhettek. Nem tehetett róla, hogy velök szemben nem teljesíthette kötelességét; de ilyen helyzetbe juttatták azok, a kik ígéretekkel biztatták.

Saját magáról, feleségéről s a főbbekről is csak ereje végső megfeszítésével tudott gondoskodni. Nem tudta, feleségének Ilyvón, vagy attól északra: Zolkiewon volna-e jobb és biztosabb lakása.[40] Mivel nem akarta a nemes családok romlását, elbocsátotta azt a hatvan *nemes ifjút* is, a kik törhetetlenül követték Lengyelországba s a kiket idáig járaszlói uradalmának jövedelméből Ilyvó környékén tartogatott. Április 30-án jött a keserves parancsolat s *Vay* Ádám május 12-én hajtotta végre. «De én temetést több sírással véghez menni nem láttam, mint ezt» — írta Vay a fejedelemhez.[41] — Talán kettőt kivéve, az ifjak inkább eladták volna egyik lovukat és elbocsátották volna szolgájukat, csakhogy az így megtakarított pénzen még egy ideig maradhattak volna a fejedelem szolgálatában. *Vay*, a szigorú utasításhoz képest, mégis «elbocsátotta szegényeket, oly megkeseredett szívvel, mint ki anyját, atyját siratja. Pedig *Mikó*, *Morócz*, *Joó* János, *Zay* Zsigmond s mások «talán lakájságot is készebbek volnának viselni, mint a fejedelemtől megválni». Egyszerre nem is látott Vay annyi síró embert. Krucsay szintén bánatosan beszélte el Bercsényinek,[42] az udvar milyen rettenetes panaszkodással, keserűséggel ment el. Senki sem akart hazatérni a hazába. Vay is csak sírt, nem vehetett magának tanácsot.[43] A török hajlandó volt befogadni a bújdosókat, Bercsényinek s feleségének már küldött is menedéklevelet;[44] de nem kívánkoztak sem oda, sem Oroszországba, melytől éppen a fejedelem levelei[45] vették el kedvöket. Lengyelországban sem sokat bíztak azóta, mióta híre futott,[46] hogy Szieniavszkijék a császár párt-

[40] Arch. R. VII. 130., 131.

[41] Thaly Mikes Törökországi Leveleinek (1906. évi díszkiadás) bevezetésében, XXVII.

[42] Május 16. Arch. R. VII. 142.

[43] U. o. és 152.

[44] Május 20. U. o. VII. 145.

[45] Május 7., 14. Említve u. o. 146., 149.

[46] Május 25. U. o. 150. Június 1. U. o. 155. (Bercsényi levelei).

jára álltak. Danczkára sem kívánkozhattak, mert — talán *Mencsikov* hatása következtében — már annak a környékén sem látták szívesen Rákóczi embereit.[47] *Szobieszkij* Konstantinus herczeg csodálkozott, hogy a fejedelem éppen most bocsátja el udvarát, mikor hír szerint küszöbön áll az osztrák-török háború.[48] Május 21-én *Dolgoruckij* herczeget a franczia követ kiséretében meglátogatván, nemcsak az orosz csapatok szabatos sortűzében,[49] hanem abban a hitben is gyönyörködött, hogy az osztrák-orosz szövetséget még nem köttötték meg.[50] 24-én a fejedelem, másnap a kulmi palatinus vendégelte meg *Dolgoruckij* herczeget és az orosz tiszteket;[51] de olyanformán, mintha búcsúznának az orosz-magyar barátságtól.

A fejedelem most már *II. Ágost*nak ajánlotta a nemes ifjakat s testőreit, a ki csakugyan szolgálatába fogadta a bújdosókat s 1716-ig mint magyar gárdistákat tartotta őket szolgálatában.

«Sohasem állok el fölséged és így az ügy mellől, ha utolsó állapotra kell is jutnom» — írta követjelentésében *Pápay*.[52] — Udvari kapitánya *Vay* Ádám feleségével és udvarmestere, *Sibrik* Miklós,[53] valamint *Dávid* Zsigmond, *Baranyay*,[54] *Joó* János, *Szilvásy* Boldizsár *most* jött hozzá Danczkába. Az ifjú *Nagy* Zsigmond Máramarosból kibujdosott eléje, megnézni, jön-e már, mert már nem győzik várni. Rettenetes hírek szállingóztak. Klobusiczkyt, Keczert elfogták, Ottlyknak orrát, fülét levágták s őt magát Spielbergbe küldték; Bercsényi udvarmesterét fölnégyelték, *Egerváry* Józsefet fölakasztották, *Ocskay* Sándort egy császári tiszt párbajban megölte, *Csajági* Jánost megmérgezték, *Czelder* Orbánt, a ki *Pongrácz* Jánossal együtt egy kis hajdúcsapat élén betört, Igló és Dobsina közt tizedmagával, s utóbb Pongráczot is elfogták. Halálra kínozták, fölnégyelték s holttestüket Kassa

47 Rákóczi május 14. levele nyomán Bercsényi május 25. U. o. 150—1.

48 U. o. 152—3., 159.

49 Sz. Király naplója, 261.

50 Arch. R. VII. 153.

51 Sz. Király naplója, 261.

52 Augusztus 3. U. o. 192.

53 Július 21. Sz. Király naplója, 261.

54 Július 26. U. o 262. A Baranyaiak közöl öt kuruczot ismerünk.

négy kapuja előtt kerekes póznára szegezték; Czelder levágott fejét pedig az egyik bástya ormára tűzték ki, hogy később a bitófa tövében temessék el.

«Halálos némaság borítja fátyolát a honi határra». Odakint Járaszló körül a szegény, lerongyollott nemes ifjak a régi kurucz nótával vigasztalhatták magukat: «Mit búsúlsz, kenyeres, midőn semmid sincsen?» Hamarább kifogytak az erszényből, mint a reménységből.[55] A franczia a sok jó szó mellé már pénzt is küldhetett volna.[56] Ha kért a fejedelem, nem hitte el, hogy nincs pénze; inkább hitte, ha nem kért; sőt azt hitte, azért nem kér, mert van neki![57] *Tropeti* olasz theatinus prépost biztatására Bercsényi, ily körűlmények közt, a varsói nuncziusnak írt, hogy őt a bújdosók érdekében a pápa közbenjárásának kieszközlésére kérje; a mi, a fejedelem szerint, «igazán csak egy puskalövés volt».[59] Ő már július végén megírta Bercsényinek,[60] hogy *kimegy Francziaországba*, mert olyan kevés pénzt küldtek, hogy nem tudja segíteni a bújdosókat.

A nemes ifjaknak az a része, a mely márcziustól fogva Skolieban szállásolt, megúnta a nyomorúságot s novemberben a három Perényi (Imre, László és János), Szunyogh György, Ilosvay László, Székelyhidy Mihály, ifj. Sibrik Miklós, Henter István és Zsigmond, Bernáth István kegyelmet kért.[61] Más ifjakat és öregeket a fejedelem úgyszólván szálláscsinálóknak küldött előre Párisba; így *Bercsényi* Lászlót, *Letenyei* Pált, *Dávid* Zsigmondot, az egyik *Baranyayt*, *Ilosvay* Jánost, *Sibrik* Miklóst, dr. *Langot*, *D'Absacot* stb.[62] Még tavaszszal intézkedett,[63] hogy Krucsay Danczkára hozza vagy küldje levéltárát. Valószínű, hogy ezt július 21-én *Vay* Ádám hozta magával;[64] legalább a

[55] Október 13. U. o.

[56] Bercsényi a fejedelemhez, július 27. Arch. R. VII. 178.

[57] U. o. 188.

[58] Június 29. U. o. 167.

[59] Július 20., augusztus 10., szeptember 8. U. o. 176—7., 193., 204.

[60] Július 30., augusztus 6., 13. U. o. 197.

[61] Exulentium in Polonia instantia ad imperatorem. Másolata a Károlyi-levéltárban.

[62] Sz. Király naplója, 261—2.

[63] Május 20. Arch. R. III. 740.

[64] Sz. Király naplója, 261.

fejedelem reá bízta annak őrzését s máshova szállításáról csak négy esztendő múlva, 1716. október 19-én intézkedett,[65] mikor Danczkát az ellenség fenyegette. Mányokyval lefestette Vayt és feleségét, báró Zay Annát. Ez a kedves, nagyműveltségű házaspár elviselhetővé tette hazátlansága napjait. Kétségtelen, hogy az akkori magyar közjog legkitűnőbb ismerője, *Vay*, hűséges tanácsadója volt nemcsak a bújdosók ügyeinek intézésében, hanem abban is, hogy az utrechti kongresszus figyelmét a magyar kérdésre terelje.

X.

AZ UTRECHTI KONGRESSZUS ÉS RÁKÓCZI.

— 1712. —

Rákóczi egy perczre sem tévesztette szem elől azt a lázas munkát, a melylyel az európai hatalmak az *utrechti* kongresszusra készülődtek.[1] Követe, *Klement*, már befejezte emlékiratát,[2] melyben a hatalmakat arra figyelmeztette, hogy európai érdek Magyarország teljes megnyugtatása; önkényes kormányzattal háborúra ingerlik, de őszintén kibékítve Ausztriát erősebbé teheti a nélkűl, hogy a szabadságot s az európai egyensúlyt veszélyeztetné. Klement útján a fejedelem a szövetséges angoloknak és hollandoknak is megizente,[3] hogy ha most kell alkut kezdenie a császárral, értsék meg, hogy viszont nekik és a császárnak is most kell alkuba bocsátkozniok ő vele; mert ha újból kitör a háború, a vele s a magyarokkal való kibékűlés elmúlasztása esetén meglátják, a császár megtarthatja-e igéreteit?[4] A berlini udvarral egy névtelen jóakarójának (föltevés szerint

[65] Századok, 1898. 594.

[1] A kongresszus története: Feldzüge des Pr. Eugens, XIV., 19—29. Hist. du congrès et de la paix d'Utrecht (Utrecht, 1716.) Histor. Bildersaal, VII. 620—643. stb.

[2] Januárius 15. Szalay, 270—1.

[3] Januárius 16. U. o. 284—5. Fiedler, II. 264—5.

[4] Vetésy deczember 30-i és januárius 15-i levelei. Szalay, 241—244., 278—9.

III. KÁROLY.

önmagának) a levelét közölte.[5] A névtelennek tetszett, hogy a fejedelem még bukása után is megtartotta lelke erejét. Ez azt mutatja, hogy van mire támaszkodnia. De mégis jó volna, ha becsületének, érdekének, biztonságának megfelelő módon kibékülne a császárral. Becsülete megköveteli, hogy ne mondjon le Erdélyről, honnan Magyarország jogaira vigyázhat; de az új császárral szemben engedhetne követeléseiből. Kívánhatja az erdélyi fejedelmi czímet, de csak holta napjáig. Érdeke, hogy javait visszakapja. Biztonsága kívánatossá teszi, hogy ezeket pl. *Radzivill* hg. lithvániai uradalmaival cserélje el. Természetes, hogy a kiegyezés Rákóczi párthíveire is kiterjedne. A császár ekként nagyon megerősödnék a franczíával szemben; a porosz király pedig megszerezné azt a dicsőséget, hogy Európát kibékítené; Lithvániában Rákóczi is támogatná politikáját. De a porosz miniszterek a király érdekében állónak gondolták, hogy ezt a javaslatot ne terjeszszék a bécsi udvar elé, miben utóbb Rákóczi is megnyugodott.

Brenner (karácsony óta Vetésy utódja) Párisban, *Klement* Hágában, *Mányoky* Mihály (nem a festő) Berlinben[6] jól megfigyelték Európa politikai áramlatait; de a fejedelem, kitől utasításaikat várták, már nem volt abban a helyzetben, hogy iktatókönyvet vezessen levelezéseiről[7] s így bizonyos ellenmondások elkerülhetetlenek voltak. A fejedelmek közül *V. Fülöp* spanyol király volt az első, a ki «rokonát, a hatalmas fejedelmet» Madridból már január 16-ikán biztosította, hogy követeit a kongresszuson kívánságai támogatására utasította.[8] Ellenben a fejedelem a czártól választ sem remélt a levelére.[9]

Minden figyelmét Nyugatra kellett fordítnia. Január 16-ikán *Jenő savoyai herczeg* Londonba érkezett,[10] hol nagyszerűen fogadták, de teljesedett Vetésy kívánsága, hogy «Isten csúffá

[5] Január 15. Kivonatban Kvacsalánál a Századokban, 1898. 585–6.

[6] Szalay 284. Manuki néven.

[7] U. o. 279. Arch. R. VII. 93.

[8] Fiedler, II. 265.

[9] Szalay, 291.

[10] Jenő hg. VI. Károlyhoz. Feldzüge des Pr. Eugens. 14. kötet. Suppl. 9. Londonból január 19., — márczius 23. írt 48 levelében (U. o. —89.) Rákóczi szóba sem jött.

tegye ármánykodását.»[11] Ebben bízhattak is, mert az osztrák-barát Marlborough-minisztérium éppen akkor engedte át helyét a békére hajló Bolingbroke-minisztériumnak. Mindamellett a fejedelem nagyon hidegnek találta a magyar-barát Thomas *Raby*-nak (most már *Strafford* grófjának) azt a nyilatkozatát, hogy Rákóczinak, a mély belátású embernek, nincs szüksége az ő tanácsára, külön egyezkedjék-e a császárral, vagy bevárja a kongresszus határozatát.[12] Hiszen ügye iránt érdeklődnie kellene mindenkinek, a kit aggaszt a Habsburg-ház erősödése és szívén viseli Európa békéjét.[13] Klement éppen Rákóczi levelének írása napján (januárius 27-én) érkezett Utrechtbe s másnap *Strafford* grófja John *Robinson* bristoli püspökkel együtt biztosította, hogy ők, mint angol meghatalmazottak, mindent elkövetnek a fejedelem érdekében. Hozzátette, hogy, angol felfogás szerint, Rákóczi ügye az északi államok béketárgyalására tartozik; de ha a franczia követek Utrechtben szóba hoznák is, csak a császári követek megérkezése után foglalkozhatnak vele. A kongresszus megnyitása napján, januárius 29-ikén *D'Huxelles* marquis franczia tábornagy, meghatalmazott társának, *Ménager*nak jelenlétében hidegen jelentette ki, hogy Rákóczi biztosáról, *Brenner*ről semmit sem tudnak; de hallották, hogy *Vetésy* a protestánsok érdekeinek képviselésére el akar jönni a kongresszusra; mire Klement megjegyezte, hogy a fejedelem csak Brenner jelenlétét kívánja. *D'Huxelles* azzal fejezte be a beszélgetést, hogy még nem hozhatják, de majd szóba hozzák Rákóczi ügyét; a miből sejteni lehetett, hogy erre nézve nincsenek utasításaik.[14]

A fejedelem azonban úgy tudta,[15] hogy ***erdélyi fejedelemsége helyreállításának*** sürgetésére igenis van utasításuk. Ennél egye-

[11] Januárius 22. Szalay, 297. Bonnet londoni porosz követ levele Klementhez U. o. 301.

[12] U. o. 263. Fiedler, II. 259.

[13] Rákóczi Klementhez januárius 27. Fiedler, II. 267—9.

[14] Klement Rákóczihoz januárius 29. Fiedler, II. 269—271.

[15] Fiedler, II. 272. Megerősítette ezt február 2-án maga Klement is, kinek Polignac abbé, az egyik meghatalmazott, azt mondta, hogy Rákóczira nézve a gertruydenburgi harmadévi konferenczia megállapodásait kell követniök. Igaz, hogy ezek Rákóczinak nem tetszettek. (Rákóczi önéletr. 204.)

bet nem is kíván, mert a magyar szövetkezett rendek sérelmei megszűntek József császár halála és annak következtében, hogy a bécsi udvar azokat a legközelebbi országgyűlésen orvosolni igérte. Anglia egyébként sem érdeklődik a szatmári béke óta történtek iránt. Azzal, hogy csupán erdélyi fejedelemségének s korábbi javainak és méltóságainak visszaadását kéri a kongreszszustól, többet használ a szövetkezett rendek szabadságának, mint a bécsi udvarnak az országgyűlésre vonatkozó igérete. De tiltakozik azon híresztelések ellen, mintha még mindig szövetségben állna Francziaországgal s Magyarországban új fölkelésre gondolna.

86. JOHN ROBINSON, BRISTOLI ÉRSEK.

A fejedelem az angol és a franczia követek megérkezése óta *Utrecht*ből türelmetlenűl várta a híreket.[16] A magyar kérdés belevonásával a hatalmak nem akarták megnehezíteni az amúgyis bajos kibontakozást s legfeljebb a protestánsok érdekében akartak tenni valamit. Klement és Vetésy hiában magyarázgatták, hogy a magyarok és a protestánsok szabadsága Erdély helyreállításától függ. *Heinsius* szerint Rákóczinak és a vallásnak ügye két különböző dolog és Rákóczi nem is álmodozhatik Erdélyről.[17] Hiszen a bécsi udvar a szatmári béke oklevelének a külső udvarokhoz küldött példányaiban Rákóczit nem is nevezte fejedelemnek, mint az eredetiben, hanem csak Ferencz úrnak, Rákóczi fejedelem

[16] Klementhez február 6. U.-o. 277. [17] U.-o. 281.

fiának; a szatmári béke különben is megsemmisítette erdélyi fejedelemmé történt megválasztását.[18]

Ügye hideg fogadtatását a fejedelem eleinte annak tulajdonította, hogy Klement nemcsak az angolokkal és a hollandokkal, hanem a francziákkal is érintkezett;[19] felhatalmazta, hogy *Brenner* tájékoztatása alapján ezeknek is megadja a szükséges felvilágosításokat.

Lintelo hollandi követ[20] legjobbnak tartotta volna, ha a fejedelem elfogadja a szatmári békét, a míg nem késő. Ne támaszkodjék Francziaországra, mely, szokás szerint, cserben hagyja szövetségeseit. Az osztrák ház idestova kihal s akkor a független Magyar- és Erdélyország kétségkívűl volt fejedelmét választja meg királynak. Rákóczinak erre már most kellene készűlnie azzal, hogy javai visszaszerzéséről, fiai neveltetéséről gondoskodjék. A hollandoknál *Rechteren* is megőrízte iránta s a magyar protestánsok iránt a nagyszombati alkudozások óta sokszor megmutatott jóindúlatát. *Strafford, Metternich, Polignac, Ruzini*[21] — más három ország meghatalmazottjai — szintén sok szépet tudtak mondani, ha ügyesen kibújtak is a kötelező nyilatkozatok elől.[22] A fejedelmet azonban nagyon bántotta, hogy az erdélyi fejedelemség ügyét egészen különválasztják a vallástól, holott a lelkiösmeret szabadságát csak a nemzeti jogaiban és szabadságaiban szilárd állam őrízheti meg. Erre az erdélyi fejedelemség föladása után nem volna mód. A császár egészen anyjára, ez

18 Erre Metternich figyelmeztette Klementet. Klement levele február 26. U. o. 297.

19 Február 15. U. o. 282—3. Brennerrel az amsterdami Cossart Izsák és a rotterdami Jean Cossart útján kellett leveleznie Klementnek, kinek a fejedelem Gnaden névre írt.

20 Márczius 8. és 12. Századok, 1898. 586—7.

21 Ruzini velenczei követ még Bécsből ismerte Rákóczit s elődjeivel — Tiepolóval és Vittor Zaneval szemben — jóindulatot tanusított a magyarok iránt. (Fiedler, II. 350.) Ez Rákóczinak nagyon jólesett. Június 8-án figyelmeztette őt, hogy ha Ausztria megszerzi Nápolyt, az Adriai-tenger ura lesz és fenyegetni fogja Velencze hatalmát, kivált ha megalapítja önkényuralmát Magyarországban, a mi pedig megtörténik, ha Erdélyt alatta hagyják. Fiedler, II. 357.

22 Klement utrechti jelentései márczius 5., 8. U. o. II. 302—7. Ezeket a fejedelem csak 19-én kapta meg és 26-án felelt rájok. U. o. 315., 316—7.

pedig a jezsuitákra hallgat. Neki hiában tanácsolják, hogy lemondjon Erdélyről. A törvényesen megválasztott és beiktatott erdélyi fejedelem sohasem mondhat le a választók engedelme nélkűl; a rendek pedig e végből szabad országgyűlést nem tarthatnak, míg a bitorlónak katonái köztük vannak. Szavazatukhoz teljes szabadság kell.

Rendkívűl érdekes emlékirata[23] valósággal szájába adta Klementnek, mivel bizonyítsa erdélyi fejedelemségének és követeléseinek jogosságát, de azt a csalódást is, a melybe a nemzetet a szatmári béke ejtette. Egyébiránt az ő eljárása mindig különbözött attól, a mit ellenségei híreszteltek róla.[24] Hogyan érthették volna meg Utrechtben, ha Berlinből Jablonszky *Lintelo* útján még most is izengetett neki,[25] hogy ne törődjék a francziákkal és a szövetségesekkel, hanem béküljön ki a császárral, a hogy lehet; mert ha ezt most elszalasztja, többé sohasem teheti meg. Welderen szerint pedig Utrecht nem holland város, hanem az egész világ szent helye:[26] ott nem Hollandia, hanem *a világ akarata* szerint döntenek.

A fejedelem gondolatai nem kalandoztak ilyen messzire. Erdélyt akarta s éppen most jelent meg Klement emlékirata,[27] mely ehhez való jogát oly alaposan bizonyította, hogy — egy porosz diplomata szerint[28] — támogatására csak — a hadsereg hiányzik. Klement különben nem hiában emlékeztette Rákóczit a téli királyra, a kit apósán, az angol királyon kívűl, Francziaország és Hollandia is biztatott, mégis számûzetésben halt meg.[29] Brenner azonban április 14-ikén a franczia udvar elé terjesztette a fejedelem kívánságait, a melyeket az utrechti kongresszuson a franczia biztosoknak kellett volna előadniok.[30] Ebben tiltakozott a Habsburgoknak minden törvénysértése ellen. Erdélyi fejede-

[23] Márczius 12. U. o. 308—312.

[24] Márczius 26. U. o. 317.

[25] Márczius 26. U. o. 318.

[26] Márczius 27. U. o. 319.

[27] Márczius 27. U. o. 319. Klement junius 7-i levele szerint a könyvet vásárolják; az első példányt a pápa követe, Passionne gróf vette meg. U. o. 356.

[28] Jablonszky, április 9. U. o. 332.

[29] Április 9. U. o. II. 334.

[30] Közli Fiedler, Aktenstücke, II. 336—340.

87. UTRECHT.

lemsége helyreállítását kérte, Erdélynek osztrák kézben hagyását a kereszténység érdekeivel ellenkezőnek mondta, Erdély kiürítését, a várak, tűzérség, levéltárak, — Arad, Nagyvárad s a Részek átengedését és saját jószágainak, még Thököly idejében elkobzott kincseinek visszaadatását vagy kára pótlását követelte. Két nap mulva[31] megengedte Klementnek, hogy Erdély jogait védelmező jeles röpíratát közrebocsássa; ellenben Brenner előbbi előterjesztésének kinyomatását nem látta idején valónak. Francziaország csak akkor pártolhatja őt igazán, ha kibékült Angliával, a mely erre napról napra hajlandóbbnak mutatkozik. Strafford szerint, ha Francziaország Rákóczi mellé áll, ez megtöri néhány szövetséges féltékenységét s azt a hidegséget, a melylyel Rákóczi reménykedését idáig képtelenségnek tartották. Azok a szövetségesek és birodalmi fejedelmek, a kik az Ausztriai Ház szolgái, ennek rabszolgájává teszik a német birodalmat is, pedig a franczia háborúval éppen azt akarták kikerülni. A fejedelem törhetetlenül hitte, hogy Francziaországnak mindent el kell követnie az ő lábra állítása és biztonsága érdekében, csak kellő óvatossággal és okossággal járjanak el; különösen a vallás kérdésében, a melyet a szécsényi határozatok alapján kell megoldani. Az ott megalkotott vallásszabadságot Erdély megtartása biztosítja, mert az erdélyi fejedelmet erre a törvénybe fölvett esküje kötelezi. Az utrechti kongresszus, úgy hitte, most már világosan láthat az ő ügyében.

Dolgait nem akarta erőszakolni; mert remélte, hogy jóakarói azokat a maga idejében hozzák szőnyegre és sohasem választják el a vallás kérdésétől.[32] Nem sürgette ügye elővételét, mert hitte, hogy arra a franczia király maga utasítja követeit.[33] A kongresszusnak nyilvános ülései április 23-ika óta nem voltak, de június elsején a protestáns biztosoknak *Robinson* püspöknél tartott értekezlete egyesegyedül a magyar protestánsok dol-

[31] Április 16. U. o. II. 340—1.
[32] Április 23. U. o. II. 345.
[33] Április 30. U. o. II. 346—7.

gával foglalkozott. A többség abban állapodott meg, hogy azt Francziaország és Rákóczi ügyeitől függetlenül kell tárgyalni, s beérte annyival, hogy a császárt *Sinzendorf* útján az 1647. évi állapotok helyreállítására intette.[34] *Savoyai* Jenő herczeg Londonból éppen Utrechten át sietett a harcztérre s június 8-ikán Quesnoy ostromával kezdte meg a háborút.[35] Erre az angol királyné azzal felelt, hogy tíz nap mulva a parlament elé terjesztette a békejavaslatokat, Rákóczi pedig, mint erdélyi fejedelem, az utrechti kongresszusra teljeshatalmú biztosoknak nevezte ki *Brenner* Domokost és *Klement* Mihályt.[36] A békekongresszust tartotta a legalkalmasabb helynek, hogy tiltakozzék az Ausztriai Háznak Magyarországban a multban elkövetett s a jövőben elkövethető törvénysértései ellen.[37]

Az utrechti urakat szívesen hagyta bizonytalanságban Lengyel- és Törökországhoz való viszonya iránt. Csupán sejteni engedte, hogy ezt jó volna komolyan megfontolniok, ha szívökön viselik Európa békéjét. Az utrechtiek azonban nem igen osztoztak *Robinson*nak, a bristoli püspöknek felfogásában,[38] ki helyeselte, hogy a császárt Magyarország szabadságainak helyreállítására kell felszólítani s hogy valóban nem lehet a vallás ügyét különválasztani a Rákóczietól, a melyet szintén bele kellene foglalni az általános békébe. De a fejedelem nem engedte meg Klementnek, hogy — *Strafford* kívánsága szerint — az erdélyi ügyekben Angliába utazzék; mert ügye egészen Francziaországtól függ s ha az elhanyagolja, a többi hatalom jóakaratával semmire sem megy.[39] *Polignac* és *D'Huxelles* megint minden lehetőt igértek Rákóczinak, de talán a harmadik, *Ménager,* volt a legőszintébb, a ki el sem olvasta az erdélyi kérdésben Versaillesba küldött emlékiratot.[40] Ellenben *Ilgen* porosz miniszter

[34] Június 4. U. o. 355.

[35] Erről szól a Feldzüge XIV. kötetének nagy része.

[36] Június 11. U. o. 357—8. Ez ügyben aznap külön leveleket intézett D'Huxelles, Polignac és Ménager franczia biztosokhoz, Klementhez és Brennerhez. U. o. II. 359—364.

[37] U. o. II. 362.

[38] Június 17. Fiedler, II. 365—6.

[39] Június 18. U. o. 367.

[40] Június 24. Fiedler, II. 370.

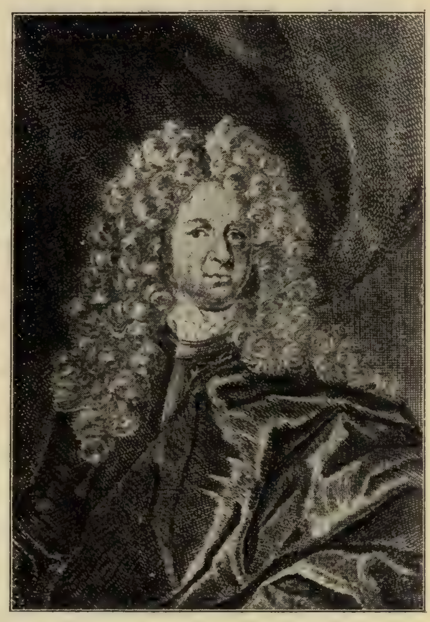
88 GRÓF SINZENDORF FÜLÖP

az utrechti porosz megbizottakat, Rákóczi ügyének titkos pártolására utasította,[41] Jablonszky szuperintendens pedig Olivában vagy Danczkában július 23-ika táján találkozott a fejedelemmel, ki az előterjesztett hét magánjogi pontot el is fogadta.[42]

A fejedelem bámulatosnak találta, hogy a szövetségesek nem ügyelnek az Ausztriai Ház gyarapodására és a béke tervezgetésében csak mostani birtokát veszik tekintetbe. Ha azonban Francziaország olyan békét nyer, melyben az angolok előmozdítják Rákóczi ügyét, az olasz fejedelmek is szóba hozzák a maguk helyzetét. Szívesen fogadják az erdélyi fejedelemség helyreállítását, mely a császárság féltékenységét felkölti s a magyar protestánsokat védelmezi. Talán csak így kerülhetik el, hogy a Habsburgok meg ne újítsák Svájcz iránt táplált régi, de századok óta megszűnt követeléseiket.[43] A velenczei követ valóban czélzást tett a franczia és az angol biztosok előtt, hogy köztársaságának érdekében állna, ha Rákóczinak kedvezne; de színtelen feleletökből arról győződött meg, hogy nem érdeklődnek eléggé a fejedelem iránt.[44] Pedig ezt *Polignac* bíbornok éppen akkor biztosította, hogy nyugalma iránt senki sem érdeklődik őszintébben, mint ő; királyának utasításai is oly határozottak, hogy mindent megtesz szolgálatára. Különben is mindig élénken érdeklődött sorsa iránt, bár csak nevét ismeri és szép tetteit, melyek és ügyének igazsága jobb sorsot érdemelnének.[45] A fejedelem bízott benne s abban, hogy Francziaország és Anglia külön békéje használni fog neki;[46] de nem használt az a hír, a mit már nemcsak a lapok, hanem az utrechti császári biztosok is terjesztettek felőle, hogy kibékűl a császárral.[47] Ezzel s a velenczei követ bizalmas közlésével szemben a franczia biztosokat ügye melegebb fölkarolására kérte. Meg akarta győzni a velenczeit arról, hogy XIV. Lajos ugyan — természetesen —

41 Június 25. Századok, 1898. 588.
42 U. o. 589—590.
43 Június 29. Fiedler, Aktenstücke, II. 371.
44 Július 5. U. o. II. 373.
45 Július 5. U. o. II. 374.
46 Július 9. U. o. II. 375.
47 Július 12. Fiedler, II. 375.

nem az ő érdekében hadakozik, de mindenesetre teljesíti adott szavát, visszahelyezi fejedelemségébe, öröklött javaiba s bizonyára szívesen veszi, ha ebben a kongresszuson a velenczei köztársaság is támogatja. A béke értelmében a Habsburgok, úgy látszik, visszakapják Nápolyt; de ha elvesztik Erdélyt, ez Velenczének többet ér, mint magának Francziaországnak. Hiszen ha az Ausztriai Ház megtartja Erdélyt, most, amikor Horvátországban már elösmerték a leányág örökösödését, a hódítás jogával úgy megzabolázza Magyarországot, hogy ez sohasem szabadúl meg uralkodásától. Ennek következtében a nápolyi királyság segítségével hatalmába keríti az Adriai-tengert, megzavarja a velenczeiek levantei kereskedését, olyanformán, mint Anglia megzavarta a hollandokét Gibraltar és Port Mahon megszállásával. Ellenben a független Erdély a Habsburgok ellen védő- és daczszövetséget kötne vele, a melyhez idővel a felszabadúló Magyarország is csatlakoznék.[48]

89. GRÓF METTERNICH ERNŐ.

Utrechtben neki tulajdonították De la *Vergne* gróf tervét is, hogy franczia pénzen fizetett poroszok, góthaiak és mecklenburgiak verjék ki Pommerániából az oroszokat és a szászokat, Szaniszlót a lengyel trónra ültessék, Ágostot a góthai házzal szemben elégtétel-adásra szorítsák, a császárt háborgassák s azzal ijesztgessék, hogy Rákóczit visszakísérik Magyarországba.[49]

48 Július 16. U. o. 377—9.

49 Július 16. Fiedler, II. 380.

Másfelől azt beszélték, hogy a török is erősíti hadállásait Magyarország felé s háborút izen a császárnak.[50] Hollandia nagy pensionariusa, *Heinsius*, kész volt ismét fölajánlani közbenjárását Rákóczi érdekében a császárnál,[51] mert a fejedelem ismételten kinyilatkoztatta,[52] hogy magánúton soha semmiféle körülmények közt nem fordúl a bécsi udvarhoz. Heinsius beszélt ügyében Sinzendorf cs. biztossal, báró *Ifferthum* pedig titokban 22,000 tallérért hajlandó volt, összeköttetései következtében Rákóczi kívánságainak útját egyengetni a kongresszuson és a bécsi udvarban.[53] De Bécsből *Hamel-Bruyninx* éppen most kérte *Rechteren* grófot, intse az Utrechtben képviselt magyar protestánsokat, hogy hódoljanak meg a császárnak s ne bízzanak a *hazátlan* Rákócziban; a mire azonban *Birndorf* nagyon keményen válaszolt neki.[54] A fejedelem szerint különben,[55] ha a hollandiak azt kívánják, hogy Erdély helyett *más* területet kapjon, erre nézve nekik kell javaslatot tenniök, mert nekik is érdekökben áll Magyarország megnyugtatása; de tőle kell kérdezniök, mit tart Erdélylyel fölérő területi kárpótlásnak. Klement tehát, ha feloszlik is a kongresszus, maradjon Hollandiában s folytassa azzal a tárgyalást, a melyet jó útra terelt. Ezen az úton haladt gróf *Metternich* is, Rákóczi lelkes híve, a ki képzelhetetlennek tartotta, hogy a császár kárpótlást adjon, ha a békében vagy erővel rá nem kényszerítik.[56] *Strafford* szerint pedig Anglia és Francziaország külön békéje nagy léptekkel közeledett. A csatatéren az angolok és a hollandok már sem támogatták a császáriakat; de Rákóczi hat kívánságáról a franczia biztosok hivatalosan még mindig nem értesítették az angolokat s nem mondták meg, a fejedelemnek milyen mértékben hajlandók elégtételt adni. *Polignac* bíbornok őszintén megvallotta, hogy a háborút, bizony, nem folytatják csupán az ő kedvéért s követelését a béketárgya-

50 Július 19. Fiedler, Aktenstücke, II. 382.

51 Július 22. U. o. II. 383.

52 Július 20., 123. U. o. II. 382—3., 384.

53 Július 26. U.-o. 385—7.

54 Augusztus 2. U. o. 388.

55 Augusztus 6. U. o. 389.

56 Augusztus 9. Fiedler, II. 391.

lásnál nem állítják oda mint conditio sine qua nont; de az nem is sikerűlne, mert most nincs mód Rákóczi kárpótlására; idáig még szóba sem hozhatták. Minden odamutat, hogy a császár lesz az utolsó, a ki belemegy a békekötésbe s Rákóczi tulajdonképpen csak az angolok jóakaratában bízhatik.[57]

A fejedelmet kínosan érintette az az utrechti hír, hogy az Ausztriai Háztól csak úgy remélhet kárpótlást, ha csupán örökös bírtokait kéri. Meg volt győződve, hogy még ezzel is visszautasítanák, mert a végsőre akarják kényszeríteni. A sorsra bízta tehát: hadd lássa, mit hoz reá az utrechti alkudozások megszakítása.[58] A franczia-holland fegyverszünet híre megerősítette abban a hitében, hogy a hollandok békét kötnek s jobbra fordúl az ő sorsa is, mely az általános békétől függ.[59] Remélte, hogy a francziák nem keserítik el Rechterent, a ki Hollandiát könnyen rá vehetné a háború folytatására. Rechteren különben csakhamar lemondott s most már bízhatott benne, hogy Francziaországgal nemcsak Anglia, hanem Hollandia is külön békét köt. Hogy ebben a fejedelem érdekeit megóvja, Klement október 25-ikén Polignac bíbornok, Ménager és Metterních tanácsára hajóra ült s negyednap mulva Londonban volt, hová Strafford gróf csak pár nap előtt érkezett.[60]

Ugyanakkor a fejedelem maga akart Berlinbe utazni, hogy tájékozódjék, a szövetségesek hogyan gondolkoznak ügyéről; de lemondott útjáról azon értesülése következtében, hogy a szövetségesek már nem igen ragaszkodnak igéreteikhez, a melyek szerint őt is belefoglalják az általános békébe; sőt a császár angliai követe panaszkodott is *Bolingbroke* miniszternek, hogy az angolok Rákóczi ügyében tárgyalnak.[61] *Strafford* Londonban november elsején is biztosította Klementet, hogy ezt az

57 Augusztus 12. U. o. II. 394. Ajánlotta, hogy Brenner kérje meg a franczia udvart a londoni udvar megkeresésére, Rákóczi pedig küldjön valakit Londonba a miniszterekhez. Augusztus 24-én a fejedelem utasította is Brennert. U. o. 398.

58 Augusztus 17. U. o. 3 7.

59 Szeptember 4. U. o. 403.

60 U. o. II. 417—420.

61 Október 23. Fiedler, II. 419. Rákóczi Saint Jeannak nevezi Henry St. Johnt, Bolingbroke lordját.

ügyet a windsori nagy tanácsban szóba hozza; de csak 15-ikén mondta meg neki, hogy Rákóczi visszahelyezését a királyné nem kérheti egyenesen a császártól. Azt tanácsolta, emlékiratban kérje a királynét, hogy ennek s egyéb érdekeinek előmozdítása végett a francziákkal való együttes eljárásra utasítsa utrechti biztosait. Klement azonban ettől csak úgy remélt valamit, ha siker esetére Rákóczi ötvenezer tallért igér *Bolingbroke*-nak.[62] Emlékiratát[63] azonnal benyujtotta a királynénak, de már oly időben, mikor a londoni svéd követtől maga is tudta,[61] hogy a fejedelem megindúlt Páris felé. A hír igaz volt. Rákóczi november 9-ikén búcsút mondott Danczkának, hol tizennegyedfél hónapig lakott s odahagyta Lengyelországot, mely a bujdosónak első ízben 19, most másodízben 21 hónapon át adott menedéket.

62 November 1., 4., 8., 11., 15., 18., 22., 25., deczember 4. U. o. 420–6., 428–9.

63 U. o. 427–8.

64 November 25. U. o. 427.

90. ANGLIA CZÍMERE.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

FRANCZIAORSZÁGBAN.

91. A VERSAILLESI KIRÁLYI PALOTA

I.

A TENGEREN.

— 1712 november 9.—deczember 8. —

BERCSÉNYI aggódott, hogy a császáriak Danczkán a fejedelmet veszedelembe ejtik. Kérte, hogy kivált éjszaka vigyázzon magára.[1] Attól is félt, hogy a város a sok sürgetésre mégis csak kiadja a császárnak.[2] Még sem siethetett a jó tanácscsal, mikor Brenner arra sürgette a fejedelmet, hogy menjen be Francziaországba.[3] Ilyesmire biztatta, úgy látszik, *De la Verne* is (a földrajzi regények írójának őse), a ki jóval nagyobb igéreteket tett neki, mint *Bezenval* franczia követ.[4] *Pápay* sem hozott egyebet Konstantinápolyból néhány jó szónál. A nagyvezír megkérdezte: ellensége-e Rákóczi a németnek. «Volt is, lesz is örökké», esküdözött Pápay. Megíratták vele az athnámét, de a császáriak és az angolok miatt másnap már hazaküldték. A «magyar királyt, a ki elszaladt, s most valahol a tenger mellett van, közel a svéd király országához», a benderi dervis módjára senki sem bíztatta, hogy nagy dolog vár

1 1712 június 29. Arch. R. VII. 171.
2 Július 6. U. o. 173.
3 Augusztus 3. U. o. 188.
4 U. o. 186—9.

reá: a mikor majd XII. Károlylyal együtt vezeti a törökök előhadát![5]

Azonban a lengyel udvar már értesítette a fejedelmet, hogy személye biztonságáról Danczkában tovább nem kezeskedhetik; s ha az utrechti béke ott éri, talán el sem engedik Francziaországba. Franczia hajók, XIV. Lajos tilalma következtében, nem látogatták a Balti-tengert, különösen a danczkai kikötőt; a szövetséges hollandok pedig aligha szállították volna el. Anglia azonban akkor már elszakadt a szövetségtől s Anna királyné, a ki nagy tisztelettel nyilatkozott Rákócziról,[6] éppen akkor Danczkába is küldött követet. A követ megelőzte a fejedelem kérését s a legnagyobb készséggel maga ajánlotta, hogy angol hajón tegye meg az útat. Azonnal írt a londoni udvarnak, szabad útlevelet eszközölt ki, a Szent György vászonszállító kereskedelmi hajó[7] kapitányának pedig meghagyta, hogy útra készüljön s a fejedelem biztonságáról gondoskodjék. A kapitány figyelmeztette, hogy a novemberi heves szelek miatt a hajózás a Balti- és az Északi-tengeren nagyon veszedelmes, de a kiadatástól tartó fejedelemnek sem volt veszteni való ideje. 8—10 emberét különféle ürügyek alatt már november 7-én[8] a hajóra küldte, ő maga azonban *Kisfaludy* Boldizsár, *Mikes* Kelemen és Szatmári *Király* Ádám, társaságában megszokott életmódját folytatva, lakásán várta, mikor jelentik a vitorlák kifeszítésére alkalmas szelet. November 9-ikén jelentették. *Vay* Ádám, *Kéry* Ádám s más, a titokba beavatott barátai kíséretében tehát oly ürügy alatt ment a tengerpartra, hogy ottan fog vacsorálni. Ott azonban elbúcsúzott barátaitól, a kik sírva hallgatták utolsó intelmeit.[9]

5 Pápay jelentése u. o. 179—183. és 190—192. Követségéről az akkori lapok is írtak, a miért a bécsi udvar nagyon boszszús volt Rákóczira. U. o. 200.

6 Klement deczember 4. Fiedler, II. 428.

7 A hajót november 10. levelében Rákóczi St. Georgenak nevezi (Fiedler, II. 618.), Boyer (The history of the reign of Queen Anne; London, 1713., XI. 397. Idézi Kropf a Századokban, 1898. 750.) Georgenak nevezi. Vászonszállító keresk. hajónak Rákóczi mondja, Önéletr. 245.

8 Boyer szerint (u. o.) ekkor szállt volna ő maga is hajóra; de ez az időpont csak szolgáinak beszállítására vonatkozhatik.

9 Rákóczi levele Passyból 1713 márczius 13. Erdélyi Múzeum, Kemény-gyűjt.

A három ifjúval együtt csolnakra űlt és szerencsésen eljutott a *Szent György-hajóra*. Az elfogatástól többé nem kellett félnie, mert mostantól fogva angol védelem alatt állott.

A hajóról utasította főudvarmesterét, Vayt,[10] híjja össze ott maradt udvarát s magyarázza meg, hogy nem hagyja el és szolgálatában meg is tartja őket, a míg lehet, de elbocsátja, a ki távozni akar. *Vay* Kéryvel és Fogarassyval írassa össze s Török Zsigától vegye át és raktározza be saját és a vele ment bujdosók holmiját. Leveleinél drágább kincse nem lévén, azokat pater Kéry, a franczia követtel egyetértve, tűz és betörés ellen biztos helyen tegye zár alá. A gránátos őr maradjon meg szállása előtt. Párisba a szokott úton küldjék leveleit, de kis csomagokban, «mivel drágán kell fizetni a leveleket». Pater Kéry szükség esetében zálogba vetheti itt hagyott ezüstneműit és drágaköves kardjait, hogy a személyzetet Vay fizethesse. Hátas és hintós lovait ne adják el, kivéve két feketét, de Vay azok helyett barna pejlovakat vegyen s használja valamennyit. Adja el a Csendest is, de helyében tartsa meg Ilosvay János nagyobbik pejlovát. Az Elbingen körűl levőkről szokott módon gondoskodjék. Főudvarmesteri tekintélyét őrízze meg, de Kéry tanácsára is hallgasson.

Így rendelkezvén, november 10-ikén hajnalban a várva-várt szél lengedezni kezdett, de a shipper (hajókapitány) még nem érkezett meg. «A világon a legjobb szelünk van — írta a fedélzetről most már mint *Sárosy gróf* Bezenvalnak,[11] — de úgy himbálózunk a horgonyon, mint valami hintán.» A tengeri betegséget még nem kapta meg, de gyanította, hogy nem kerűli el. Barátait *Bezenval* útján biztosította, hogy szeretettel, tisztelettel emlékezik rájuk.[12]

[10] Kelet nélkűl a fejedelem kezeírása. U. o. négy folio-oldalon (1712 november 9. alá osztva).

[11] November 10. Fiedler, II. 492., 618.

[12] Hullba érkezve, kérte (deczember 9.) Bezenvalt, mentse ki őt a mervi sztaroszta és felesége előtt, hogy nem mehet el hozzájuk Mervbe, a «kis Faniche»-t pedig nyugtassa meg, hogy majd biztosabb alkalommal ír neki, de azért nem feledkezik meg róla. (Fiedler, II. 494.) A kis Fanicheról, Rákóczi danczkai életének talán megédesítőjéről, sajnos, nem tudunk többet.

Végre megérkezett a shipper s a matrózok a horgonyok fölszedéséhez láttak. Ekkor azonban az egyik horgony vastag kötele elszakadt s felhúzása háromnapi munkát adott.[13] Ez a nem remélt veszteglés Rákóczinak könnyen vesztét okozhatta volna, mert útrakelésének, mondhatni menekülésének a híre a városban akkor már elterjedt. Utazása czélját — írta egy német ujság — könnyű kitalálni. Francziaország bizonyosan aranyhegyeket ígér neki, de gyanítani lehet, hogy visszahelyezése miatt az utrechti békében nem igen fog erősködni. Azonban összeköttetései miatt mindig veszedelmes marad az osztrák minisztériumra nézve s nem lehet tudni, hogy — ha a szövetségesek Francziaországot lélegzeni engedik és cselszövéseit a törököknél buzgón és erősen folytatja — magyar részről meg micsoda új háború támadhat? Az osztrák ügynökök fenyegetőztek is,[14] hogy *IV. Frigyes* dán király a kapott értesítés következtében a Sundban Rákóczit letartóztatja és kiadja a császárnak. A hajóskapitányt is figyelmeztették, hogy a fejedelem és bujdosótársai elszállításával bajba keveredhetik. A derék kapitányt ezzel csak a munka gyorsítására ösztönözték.

Tizenharmadikán végre felhúzták a horgonyokat, miben a fejedelem is segített a matrózoknak,[15] mert a kedvezőtlen szelek egész homoktorlaszt fújtak a hajó köré s azt féloldalra dűtötték. Tíz óra tájban olyan vihar támadt, hogy a hullámok keresztűl csaptak a hajó orrán s a vizet alig tudták kiszivatytyúzni. Ilyen nyomorúságosan töltötték az éjszakát. Másnap, 14-ikén, megkísérelték az elindúlást, de a szembefúvó szél miatt nem boldogúltak s így éjjelre ismét horgonyt vetettek. 15-ikén reggel kedvező szél támadt s ekkor el is jutottak a Putziger Nährung helai hegyfokáig, de ott a szél megint elállt s egynapi veszteglésre kényszerítette őket. Végre 16-ikán hajnal előtt két órával kedvező széllel megindúltak s valahára a nyílt tengeren,

[13] Rákóczi önéletr. 242—3. Király naplója, 262.

[14] Europäische Fama, 1712. CXXXVII. 389.

[15] A munkáról többes számban beszél.

de a sok homokpad és a szélcsend miatt két nap és egy éjjel még mindig csak óvatosan folytathatták útjokat.

Harmadnap[16] zivataros éjszaka következett. A fedélzetre jéghideg zápor ömlött, a hajó orrába becsapó hullámok a Szent Györgyöt elmerüléssel, a szelek a *Bornholm-sziget* partjához való csapással fenyegették. Mindenkinek, a fejedelemnek is részt kellett vennie a vitorlák köteleinek elvágásában, hogy a végső veszedelemből szabadúljanak, a mi végre sikerűlt is.[17] November 20-ikán napkeltekor jókedvvel és duzzadó vitorlákkal haladtak el a dánok nagy és szép szigete, *Bornholm* mellett. Innen, egy napig az é. szélesség 55. fokát követve, 21-ikén éjjel 2 órakor a *Möens*[18] *Klint* hegyhez, Möen dán sziget közelébe jutottak.

A veszedelmes helyről északfelé azonnal tovább vitorláztak. Reggel 8 óra tájban elhaladtak a svéd *Faltersbo*[19] irányában a Köge-öböl bejáratánál állomásozó huszonöt dán hadihajó, egy óra tájban a Sund-szorosban pedig *Kjöbenhaven* (Koppenhága) előtt. Az öt mértföldnyi utat tehát öt óra alatt tették meg. Érdeklődéssel, de — letartóztatástól tartva — aggodalommal is szemlélték a dán király falakkal kerített erős és kellemes fekvésű fővárosát, a melyet csak keskeny tenger választ el Svédországtól.[20] Néhány óra mulva elvitorláztak az «igen erős» svéd

[16] A hajó rendes körülmények közt egy óra alatt tett meg egy mérföldet s így Helatól Rönneig legalább is 40 órára volt szükség.

[17] Rákóczi (Önéletr. 243—4.) és nov. 21. Bezenvalhoz intézett levelében (Fiedler, II. 492.) az útnak ezt a részét elevenen írja le, de csak a Sundnál folytatja. A hézagot Sz. Király naplója egészíti ki, 262. l.

[18] Sz. Király naplójában (262. l.) hibás olvasással Mocus.

[19] Rákóczi Bezenvalhoz intézett levelében Faltibannak írja. (Fiedler, II. 493.) Faltersbo Svédországnak legdélnyugatibb része.

[20] Sz. Király szerint a tenger a két ország közt csak 3 angol mfd, vagyis $4^1/_2$ km. Úgy látszik, a mi legtermészetesebb is hogy a Drogden-csatornán át haladtak s ennek keleti partját, Saltholm szigetét, már Svédországhoz számította; mert különben Kjöbenhaven és a svéd lundi part közt 30 km. széles. Sz. Király meghatározásai pontatlanok; pl. a svéd Landskronát is Kjöbenhavennel szembenfekvőnek mondja, holott attól északkeletre, 28 km-re van. Megközelítette volna a távolságot, ha 3 angol mfd helyett ugyanannyi magyar vagy német mfdet mond; pl. a Kjöbenhaven és Hoven sziget közt levő távolságot 3 mfdnek írja s ezt német mfdekben meg is közelíti.

Landskrona előtt, majd a kis *Hven* szigetben gyönyörködtek.[21] Későn este *Helsingör*nél érkeztek a Sund északi kapujához. Itt horgonyt vetettek, mert a dán király ősidőktől fogva (1857-ig) Helsingörben szedetett vámot a hajóktól.[22] Akkor is valami százötven kereskedelmi hajó horgonyzott a kikötőben. A dán vámtisztek érkezésekor Rákóczi és hívei levonúltak a hajó belsejébe, hogy beszédbe ne eredjenek velök s valamiképpen le ne tartóztassák őket. A tisztek azonban ösmerték a kapitányt. Beérték azzal a nyilatkozatával, hogy idegenek nincsenek a hajón s ezzel engedelmet adtak a vitorlák felvonására. A kapitány azonban a másnapot még ott töltötte, hogy megfizesse a vámot, útlevelet váltson s két hétre való eleséget szerezzen be. Rákóczi a hajón maradt s nem tekintette meg a várost és a várat, a pompásan épűlt *Kronborg*ot, hol könnyen kézbe eshetett volna.

Eddigi útját a fejedelem hosszúnak és unalmasnak találta; a sok vihar és eső miatt senkinek sem tanácsolta, hogy tél idején tegye meg ezt az utat. A tengeri betegség még sem bántotta s tréfálózott egyik utitársával, Boule-lal (Boylaye?), a ki minduntalan adózott a tengernek. A mikor egyebet nem tehetett, aludt, mert kedve szerint még csak nem is sakkozhatott.[23] November 23-ika első perczeiben holdvilágos éjszaka indúltak meg; de csakhamar sűrű köd és sötétség ereszkedett reájuk. A kapitány aggódott, mert a Sund itt a legkeskenyebb[24] és nagyon zátonyos. Mindamellett folytatta útját s reggel 8 órakor már elhaladtak a svéd *Kullen*-hegyfok előtt.[25] Ennél a kősziklánál mindenkinek fél tallért kell adnia, különben belemártogatják a tengerbe. A Kullens-Fyr sziklán éjjel-nappal máglya égett, hogy a hajók neki ne vágódjanak a veszedelmes partnak. Sz. Király szerint itt kezdődik az oczeán; pedig még csak a

[21] Sz. Király érdekesen mondja el (263. l.), az angol királyné hogyan akarta megszerezni, hogy ott erősséget és tárházat építtessen.

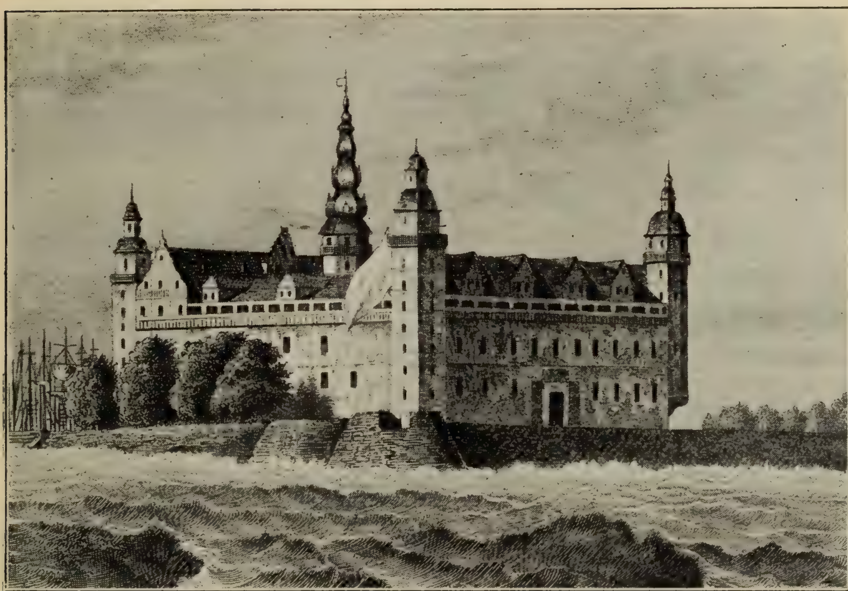
[22] Der Sundzoll und der Welthandel. Leipzig, 1854.

[23] November 21. Bord de St. George. Fiedler, II. 618. Boulenak írja.

[24] Sz. Király úgy gondolja (263. l.), hogy csak egy angol mfd; a valóságban 3979 méter.

[25] Rákóczi (244. l.) Kholnak, Sz. Király (263. l.) Caulnak írja.

*Kattegat*ban jártak. A mint északfelé közeledtek, a Skagerrak felől fúvó szél egyre erősödött és nagy zivatar készülődött, mi elől valamely fjordba akartak menekülni. A fjordok éppen Läsö-szigettel szemben, a svéd partokon[26] kezdődnek. A hogy a fejedelem is észrevette, kényelmes és biztos menedéket nyújtanak a hajóknak, ha a nyílásuk előtt levő sziklák és szigetek

92. KRONBORG.

útvesztője közt egyszer bejuthattak. A partihajósok nélkül meg sem közelíthetők, mert csak azok ösmerik a járást. A mint tehát *Göteborg*ot, Svédországnak egyik legnagyobb gyár- és kereskedővárosát elhagyták, azonnal a *Sälö-fjord*[27] felé fordúltak. Jeladással segítségül hítták a lakosokat, a kik — a szokott kikötői fogadtatás után — a sziklák girbe-görbe útjain csakugyan biztos révbe, kétségtelenül a *marstrandi* kikötőbe kalaúzolták őket.[28]

[26] Rákóczi tévedésből (244. l.) norvég partokat ír s a fjordot Sundnak nevezi.

[27] Rákóczi szerint (Önéletrajz, 245. l.) Czelli-Sund.

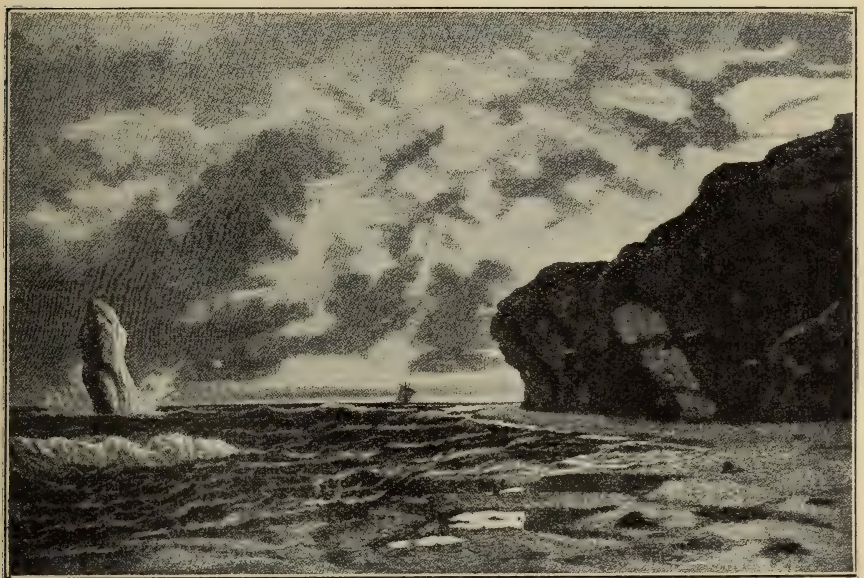
[28] Sz. Király mondja (264. l.), hogy Göteborghoz két mfdre egy szigetbe. Marstrand enyhe ôszi levegőjéről s fürdőjéről most is híres.

Két napig vesztegeltek a fjordban, de legalább kitértek a szörnyű zivatar elől, a mely megérkezésök estéjén azonnal kitört s egész éjjel, sőt 25-ikén is egész nap dühöngött. Végre november 26-ikán a zivatar elűlt s kedvező széllel délelőtt 10 órakor folytathatták útjokat. Teljes 24 órába került, míg — körülbelűl azon az úton, a melyet most a kábel jelöl — Marstrand vidékéről eljutottak Jydland legészakkeletibb fokához, *Skagen-Rev*-hez. Azonban alig vágtak neki a *Skagerrak*nak, 27-ikén d. u. 2 órakor irtózatos vihar támadt, mely visszafelé sodorta őket. Egyik vitorlát a másik után bevonták, a kormányt kötelekkel megerősítették, holmijokat összecsomagolták s azután Istenre bízták magukat és hajójukat. Alsó házukba — ahogy Sz. Király Ádám nevezi hajószobájukat, a cajutteot, — néha úgy ömlött be a víz, mintha hordóból töltötték volna. Harminczhat óra mulva, 29-ikén virradóra egy órakor, a vihar végre enyhűlt, de a szél még mindig tánczoltatta a hajót valahol a jydlandi zátonyos partok közelében. Az ágyán fekvő fejedelem hallotta a kapitány megjegyzését, hogy ha a szél még néhány órahosszat tart, okvetetlenűl hajótörést szenvednek.

A fejedelem, a ki nem tudott úszni, készen állt a halálra, de a végső veszedelem híre éppenséggel nem rémítette el. Végiggondolta egész életét, a melyhez többé semmi sem kötötte. Elkészítette síriratát, a melynek a hőshöz és a törhetetlen lelkű emberhez méltónak kellett lennie. Úgy tervezte, hogy ezt az utolsó gondolatát felírja ónlapra, a melyet nyakába akaszt, hogy ha majdan ráakadnak, tudják, kicsoda. Az álom azonban elnyomta a kicsinyhitűek közt, a kik féltek. Mire deczember elsején fölébredt, alig érezte a hajó rengését s hallotta a matrózok vidám zaját, a mint a vitorlákat megint kifeszítik. Előhívott szolgája jelentette, hogy a heves szélre csend támadt, majd kellemes szellő, mely azonban szembe fúj velök. Mivel így Anglia felé nem mehetnek, a kapitány *Norvégia* felé tartott, hogy ott kenyeret és sört vegyen be hajójára. Nem ösmerte a szaggatott partokat, a beléjök vágódott fjordokat; azonban, gyönge szellőtől

hajtott vitorlákkal, kénytelen volt kikötőt keresni. Ekkor végre deczember 2-ikán, megérkezett a várva-várt kedvező szél, a melyet mindnyájan kitörő örömmel fogadtak s most már egyenesen az angol partok felé fordúlhattak.

Harmadikán reggel, mikor az idő megint esőre állt, a hajó fedélzetén mélázó fejedelem észrevette, hogy messziről egy hajó kifeszített vitorlákkal irányt változtatott s most velök egy irány-

93. JYDLANDI PARTRÉSZLET.

ban halad. A kapitány nem törődött a dologgal, de a fejedelem, már csak időtöltésből is, messzelátóján tovább is figyelemmel kísérte s egy óra mulva észrevette, hogy a hajó szembefordúl velök. A kapitány kettős vitorlaerővel elmenekűlhetett volna, de csak akkor ismerte föl a veszedelmet, mikor az idegen hajó orráról ágyúlövéssel a vitorlák bevonására s arra szólították fel, hogy csolnakon azonnal hozzájuk menjen. Eleintén azt hitték, hogy a hajó Hollandiából, Rákóczi elfogatására jött. A kapitány inkább svéd kalózhajónak tartotta. De találgatásokra s készűlődésekre nem maradt idő, mert az idegen hajó, újabb ágyújellel,

ismételte parancsát s kapitánya szócsövön átkiáltott, hogy ha szót nem fogadnak, harmincz ágyúját ellenök fordítja. Már pedig egyetlenegy ágyúlövés is elég lett volna a drága vászonrakomány megsemmisítésére, a védtelen hajó elsülyesztésére. Értékesebb tárgyaikat tehát hamarjában a hajónak egyik zugában rejtették el s a kapitány azután átcsolnakázott a hajóhoz.

A fejedelem, a ki nem félt a hajótöréstől, most komolyan aggódott, hogy elfogják; hamarosan az ágyra dőlt tehát, abban a föltevésben, hogy ha betegnek tetteti magát, a kalózok nem törődnek vele. A kapitánynyal visszatérő idegen tiszttől csakhamar megtudták, hogy támadójuk franczia hadihajó, mely hollandi hajókra leselkedik; s meggyőződvén róla, hogy ők angolok, engedelmet adott útjok folytatására. Jó kedvvel vágtak tehát neki az Északi-tengernek s ötödikén hajnalban már megpillantották Britannia partjait. A kapitány azonban ekkor hirtelen délre (balra) fordúlt, mert azt hitte, hogy a november 20—29-iki zivatarban eltévesztette az irányt s most Edinburghba jut Hull helyett. Az irányváltoztatás következtében majdnem zátonyra, úgy látszik, a Dogger Riffre jutott; de éppen a homokpadok közelléte figyelmeztette, hogy helyes úton jár. Másnap, hatodikán, a fejedelem, Bercsényire gondolva, megitta a Szent Miklós-poharát, mikor messziről megpillantották Anglia első hegyfokát, a *Cap Flamborough Head*et, a melyet ő Fieldboroughnak[29] nevezett. Megmutatták neki azt az irányt is, a melyben, ettől északnyugatra, Newcastle esik.[30] Deczember 7-ikén a *Humber*-folyam torkolata előtt a hulli, helyesebben a *Spurn Head*-foknál vetettek horgonyt. Beszélték, hogy ott a tengerben egy elsülyedt város romjai vannak, a mik miatt a fokot esthomályban veszedelmes megkerűlni. A kapitány tehát megvárta a hold feljöttét s a kissé erősebb szelet és csak akkor evezett be a fok nyugati oldalán levő kikötőbe. Ha a másnapi vihar az első horgonyhelyen, a nyilt tengeren éri hajójukat, visszaveri

29 Ilyen nevű hegyfok nincs.

30 Önéletrajzából (249.) úgy tűnik ki, hogy ez Fieldborough és a Humber közt fekszik, holott tájékán sem járhattak.

azt Norvégia felé, a hogy több hajóval megtörtént; s a hajótöröttek közt talán őket is emlegették volna.[31]

A fejedelem baj nélkűl állotta ki az utat. A tengeri betegség a matrózokat is örökösen kínozta, de őt nem bántotta. Egészségének nem ártott sem a besózott hús, sem a fekete kétszersült. Tréfálkozva nyugtatta meg Bezenvalt és danczkai barátjait, hogy ezután sem kíván (mint halott) nagy csomagként szerepelni s nem akarja, hogy a tengeri kutyák (delfinek) megegyék. Minden szenvedését elfelejtette, mikor meglátta a földet, Anglia földjét.[32]

II.

ANGLIÁBAN.

— 1712 deczember 8.—1713 január 13. —

UTBAEJTETTE a fejedelem *Bezenval* tanácsára Angliát is. Mielőtt Francziaországba utazott volna, Londonban, XIV. Lajos óhajtásához képpest, tisztelkedni akart Anna királynénál, hogy ügyét személyesen ajánlja pártfogásába s annak részleteivel megösmertesse. A király megbízta londoni követét, hogy a magyar ügyet mindenképpen előmozdítsa.[1] Úgy tudta, hogy a minisztérium elődjei hibájának tulajdonítja Magyarország bukását s kívánatosnak tartja a fejedelem és az ország kielégítését, a háború és a bizalmatlanság okainak teljes kiírtását.[2] Már egy esztendeje megírta,[3] hogy ha az angol és a franczia udvar kiegyezik, a mi pedig tulajdonképpen megtörtént, az angol minisztérium bizonyára buzgóbban támogat mindent, a mit Francziaország az ő ügyében javasol. Ebben a reményben Bercsényi már akkor sem bízott, de a fejedelem valóban mulasz-

[31] Rákóczi tengeri útjának leírása az Önéletrajzban 242—9. Sz. Király naplójában, 262—4. és Saussure Törökorsz. Leveleiben, 252. Legbővebben és legérdekesebben maga a feiedelem írta le.

[32] Rákóczi Bezenvalhoz deczember 9. Fiedler II. 493—4.

[1] Eur. Fama, 1713. CXXXIX. 568.

[2] Szalay, Rákóczi bujd. 121—2.

[3] U. o. 192.

tást követett volna el, ha nem keres alkalmat, hogy *Anna* királynénak megköszönje eddigi jóindulatát s azt a most olyan nagyon kétes jövendőre is kérje.

Azonban már a hulli kikötőben csalódás érte. Nem volt szabad partra lépnie. A Szent-György hajónak — szabály sze-

94. BOLINGBROKE.

rint — negyven napig kellett vesztegelnie, mert Lengyelországból jött, hol a pestis még nem szűnt meg. Egy továbbutazó angol, Mr. *Scott*, megnyugtatta, hogy intézkedni fognak útja folytatásáról.[4] Rákóczi tehát azonnal írt *Bolingbroke* viscountnak,[5] a külügyi államtitkárnak, hogy számára e végből más

4 Rákóczi Bezenvalhoz deczember 9. Fiedler, II. 493—4.

5 Henry St. John 1712 július 7-én lett Bolingbroke viscountja; Rákóczi tehát rosszul emlékezett, hogy még nem volt az.

hajót eszközöljön ki a királynétól s remélte, hogy hat nap alatt kedvező választ kap.[6] »*John Bull*« azonban másképpen gondolkozott,[7] mert, a megbukott whigpárt nagy bosszúságára, — folytatta ennek a művét. Rákóczi megérkezése előtt alig egy héttel *Anna* királyné nagy tisztelettel beszélt *Bolingbroke* előtt a fejedelemről s késznek nyilatkozott arra, hogy segítse őt magánjavainak visszaszerzésében, ha ezt a kongresszuson Francziaország javasolja s ha a fejedelem eláll Erdély követelésétől. Akkor már a lapok is hirdették, hogy a fejedelem hajóra szállt s Anglián keresztűl Francziaországba készűl. *Bolingbroke* erről, saját állítása szerint, még nem tudott bizonyosat, de azt tanácsolta Klementnek, hogy keljen át Francziaországba, hogy *Brenner*-rel együtt határozott választ eszközöljön ki Rákóczi támogatása s eltartása érdekében s a kívánt határozattal térjen vissza Angliába, ha a fejedelem csakugyan odajön, a mi különben nem történhetik franczia segítség nélkül.[8] Klement deczember 5-én Londonból valóban elindúlt Dunkerquen át Párisba, de levelet hagyott hátra számára, a melyben a helyzetről s különösen arról is tájékoztatta, hogy a miniszter gyűlöli az oroszokat és a lengyeleket, de szereti a svédeket.

Valószínű, hogy ezzel együtt más levelek is várták a fejedelmet a hulli kikötőben, hol, vagy inkább a Humber folyamon, deczember 8-án a várostól hét angol mértföldre[9] (Stone Creek és Stallingborough közt) vetettek horgonyt.[10] Másnap a fejedelem a hajó fedélzetéről írt *Bezenval* franczia követnek. Angol hírek szerint tizedikén 8—10 szolgájával partra szállt volna, hogy ott Hull közelében, Mr. *Washington* házában töltse a vesztegzár idejét.[11] Washington György, ki családja nevének fényt, amerikai

6 Fiedler, II. 493.

7 John Bullról újabban Histor. Zeitschrift, 100. kötet, 248—9. l. és Kacziány, Swift és kora, 85. l.

8 Klement Rákóczihoz deczember 4. Fiedler, II. 428—9.

9 Sz. Király, 264.

10 Fiedler, II. 618.

11 Boyer, The history of the reign of Queen Anne, XI. 397. Századok, 1898. 750. A Washingtonoknak Fred. W. Ragg által fölfedezett családfájából (közli Ticknor Caroline, Washington's Surprising Ancestor, Harper's Weekly, LII. 1908., 2669. sz.) a két Washingtonnak családi összeköttetése nem derül ki.

hazájának szabadságot adott, még csak húsz esztendő mulva: az oczeánon túl, Virginiában született meg; de van valami megható abban a híresztelésben, a mely a szabadharczoknak két szent nevét öntudatlanúl olyképpen fűzte egyűvé, hogy Rákóczi Washington őseinek telkén lépett volna először Anglia szabad földjére. Azonban egy pillanatra sem hagyta el a vizet. A megrongált Szent-György hajó egy hétig lebegett a víz közepén és csak deczember 16-án hajnalban kötött ki a part mellé. A szigorú vesztegzár következtében egyáltalán nem engedték őket a szárazföldre.[12]

Egy nap azonban, deczember 24-én, a kíváncsiság mégis rávitte Rákóczit, hogy megtekintse *Hull* városát. Mikes, Kisfaludy és Király kíséretében szép csöndes időben vitorlás csolnakba űlt, hogy a dagály s kedvező szél segítségével a város alá evezzen. De alig tették meg a fele útját, beállott az apály s nagy szél kerekedett, a mi a matrózoknak kemény munkát adott. A hullámok keresztűlcsaptak és majd felfordították a sajkát, melyből néha alig bírták kilapátolni a vizet. De a fejedelem fiatalos jókedve az aggódó matrózokra is átragadt; szembeszálltak a felborulás veszedelmével s nemsokára a molóhoz érkeztek, a hol már teljes biztonságban érezték magukat. A bujdosó fejedelem jövetelének hírére a nép összefutott a partokon, hogy lássa a szabadság hősét, a ki nyolcz esztendeig daczolt a császárral és szövetségeseivel s hírével betöltötte a világot. A nők szembetünő érdeklődéssel nézték a daliás férfiút, a ki udvariasan és enyelegve viszonozta üdvözléseiket. Egyszerre váratlanúl megjelent előtte a városi hatóság hajója is, az ő vitorlása mellé állt s a polgármester latin beszéddel üdvözölte őt. A fejedelem szintén latinúl válaszolt, de tulajdonképpen nem tartotta helyénvalónak a megtiszteltetést, a mely egyszerű kirándulás közben érte. A városnak akkor még huszadrésznyi lakossága sem volt, mint most, a mikor 262.000 ember él benne;

12 Sz. Király, 265.

95. LONDON LÁTKÉPE.

de kereskedése s ipara miatt Angliának már akkor egyik legélénkebb helye volt, a melyet érdemes lett volna bővebben szemügyre venni. Azonban az ünnepies fogadtatás után a fejedelem, a kedvező szelet felhasználva, a nép lelkes tüntetése közt, visszatért a Szent-György hajóra.[13]

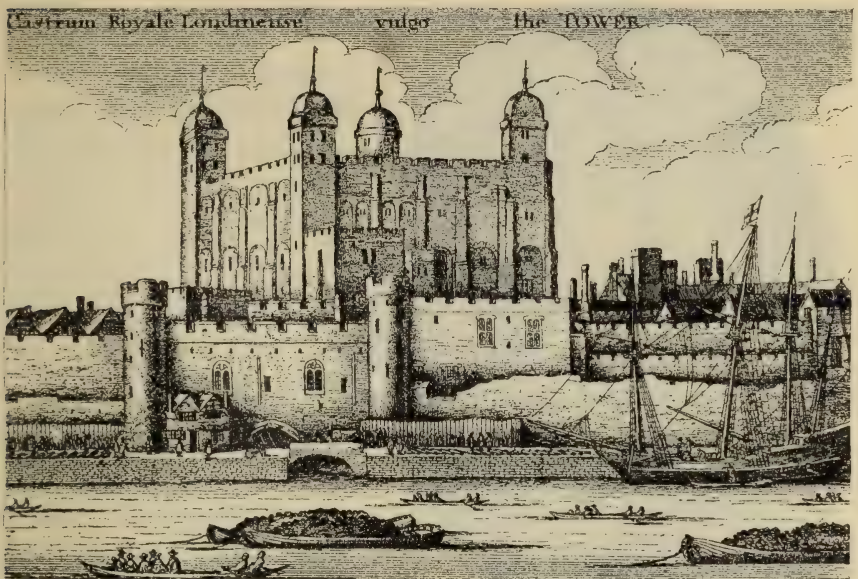
A hulliek már csak azért is szívesen látták a fejedelmet, mert Anna királyné parancsa és Bolingbroke miniszter rendelkezése értelmében nekik kellett hajót adniok továbbutazására s így valami szolgálatot tehettek hírneves vendégöknek. Úgy szólván karácsonyi ajándékúl küldtek eléje egy teljesen fölszerelt, de árúkkal csak színleg megrakott kereskedelmi hajót, melyre kíséretével karácsony másodnapján át is szállott. Azonban a zord téli szelek miatt megint várakoznia kellett s nemcsak az 1713. újesztendőt, hanem a vízkeresztet is a Humberen töltötte.

1713 január 7-én délben kedvező szelekkel megindúltak, de olyan lassan haladtak előre, hogy még este öt órakor sem érték el a nyilt tengert. Horgonyt vetettek tehát és kedvező szelekre várakozva, még három napot időztek a Humberen, alig két kilométerre a tengertől. Erős próbára tette mindez a fejedelem türelmét, mert éppen az indulás pillanatában tartotta vissza Francziaországtól, a melynek látására évek óta vágyakozott. Végre január 10-én délután egy órakor odahagyhatták a Humbert, a melyen egy hónapnál tovább vesztegeltek. Elhaladtak a *Wash-öböl* előtt, másnap délben pedig megtették a *Yarmouth* s a Cross és Corton Sand közt levő utat is, mely zátonyai és homokpadjai miatt olyan veszedelmes. Örültek tehát, mikor túl voltak Anglia leghíresebb heringfogó helyén. Egyébiránt a fejedelem gyönyörködött Anglia partjaiban, melyeket bájosaknak talált. Figyelmét lebilincselték a kereskedő-hajók, a melyek oly nagy számban közlekedtek, s elnézegette a delfineket, vagyis a tengeri disznókat,[14] a mikből a hajósok veszedelmet jósoltak. 12-én elhaladtak a Themse torkolata és öble előtt, de

[13] Rákóczi Önéletr. 249—250.

[14] A két nevet már Miskolczi egynek mondta 1702-ben megjelent Jeles Vadkertje 540. lapján.

csak vágyó pillantásokat vethettek *London* felé. *Torcy* franczia külügyminiszter szerint Rákóczinak ott személyesen kellett volna felszólalnia a bécsi udvar ellen; s a mennyiben Angliának is érdekében áll a fejedelem visszahelyezése, ügyét szívesen ajánlaná az angol miniszterek figyelmébe. Hajlandó volt rendszeres tárgyalást is kezdeni a királynéval s remélte, hogy ez a fejedelem-

96. A TOWER LONDONBAN.

nek javára és tisztességére válik. Egyúttal utrechti biztosait is új utasításokkal kívánta ellátni.[15] Egyszer már Angliában lévén, valóban szükséges lett volna[16] értekeznie a miniszterekkel, hogy elutazása után egyik a másikra ne hárítson oly ügyet, a mit együtt jól elintézhettek volna.

Azonban — a mint *Gautier* abbé beszélte utóbb Klementnek — a londoni császári követ tiltakozott Rákóczi fogadtatása ellen; kifejezte reményét a kincstárnok előtt, hogy Anglia nem pártolja tovább a rebelliseket, mire *Oxford* lord miniszter (Har-

[15] Klement jelentése Párisból január 7. Fiedler, II. 432.
[16] U. o. január 17. U. o. 433.

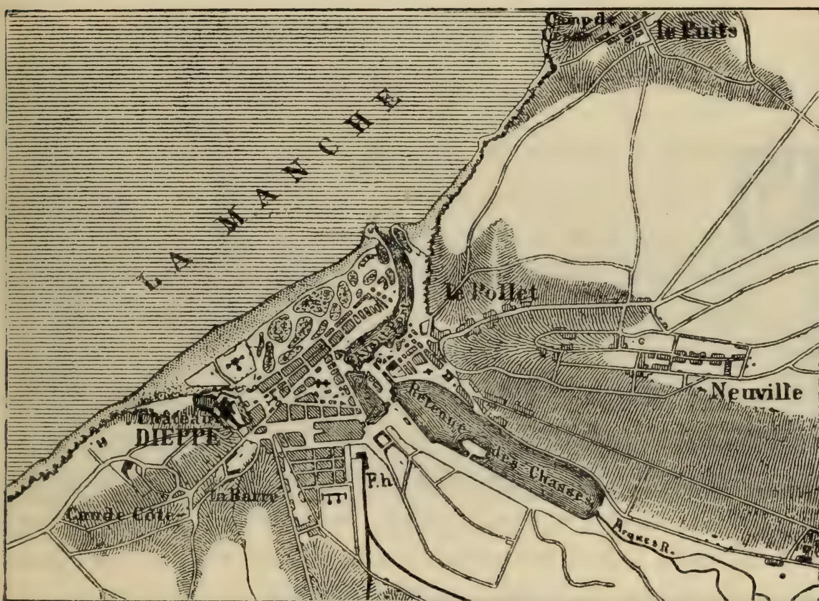
ley Róbert) szavát is adta, hogy nem elegyednek ebbe a dologba. A királyné is így határozott, mire Bollingbroke államtitkár ugyanakkor, mikor ezt a hajót Rákóczi rendelkezésére bocsátotta, megkérte a fejedelmet, hogy politikai okokból *ne látogassa meg Londont.*[17] Sőt a bujdosók — mintha a delfinekhez fűzött jóslatok teljesednének — a nagy szél miatt *Dunkerque*nél sem köthettek ki. Pedig, parancsa szerint, pénzzel és kocsival ott várakozott Rákóczira egykori testőrezredese, *D'Absac.*[18] Sőt Párisból *Klement* és *Brenner* is odautaztak, hogy tájékoztassák, ügye hogyan áll a franczia udvarnál; mert szóval sok olyat mondhattak, a miket írásba nem foglalhattak.[19] Rákócziék 12-én este már látták is a dunkerquei tornyokat, de nem köthettek ki, mert a szél erősödvén, a kapitány nem merte az éjszakát a nem-igen ösmert partokon tölteni. Tovább hajózott *Calais* felé, de annak is csak tornyait láthatták s ugyanazon okokból nem kötöttek ki. A hajó kicsiny volt, csak tíz fáradt legény dolgozott rajta s a majdnem üres hajót a vihar könnyen a parthoz csapta volna. Tovább vitorláztak tehát s a kapitány a fejedelemmel együtt tanumálnyozta a térképet, hogy a franczia partok mentén eligazodjanak. A Doveri úton átmenve, Calais és Dieppe közt virradtak meg.

97. HARLEY RÓBERT, OXFORDI GRÓF, FŐKINCSTÁRNOK.

17 Klement jelentése Londonból jan. 23. Fiedler, II. 434.
18 Rákóczi, Önéletr. 252. Klement Charrièret említi. Fiedler, II. 434.
19 Klement január 7. Párisból, 17-én Dunkerqueből. Fiedler, II. 432—3.

Dieppe közelében egy halászbárkára akadtak, a mely jó pénzért vállalkozott reá, hogy bevezeti hajójukat a kikötőbe. Adott jelökre a franczia révhajósok is eléjök jöttek, de figyelmeztették őket, hogy apály közeledvén, minden vitorlájukat ki kell feszítniök s egész erejükkel dolgozniok, ha be akarnak jutni. Egyik franczia a hajó orrához, másik a kormány közelébe állt, hogy az angol matrózokat a fordulatokra, veszedelmekre figyel-

98. A DIEPPEI KIKÖTŐ ÉS KÖRNYÉKE.

meztessék. Azonban nem értettek egymás nyelvén s mikor a szűk bejárathoz értek, a kormányos hibás mozdulatot tett, minek következtében a szél teljes erővel a hatalmas molóhoz sodorta őket. A veszedelem láttára a franczia révészek kiugráltak csolnakaikba, a parton állók pedig rőzséket hajigáltak a moló elé, hogy az odavágódás erejét mérsékeljék. Mindenki hajótöréstől félt. Azonban a teljes erővel rohanó hajó orra alig egy sing, vagy talán csak három ujj távolságban hirtelen elcsavarodott a molótól s egyenesen beszaladt a város mellett folyó Arques folyóba, vagy inkább annak külső kikötőjébe (Avant-Port).

Az összefutott nép köteleket hajigált be a hajoba s úgy vontatta fel őket a folyóvizen. A város kőfalától egy puskalövésre álltak meg. A várparancsnok tisztelettel fogadta a fejedelmet, a ki délután egy .órakor lépett először franczia földre, a melyért olyan régen epedett.[20]

III.

FOGADTATÁS FRANCZIAORSZÁGBAN.

— 1713 január 13.—április 27. —

Még nem heverte ki *Dieppe* az 1694. és 1709. évi angol-holland bombázás pusztításait; de éppen a haza védelmében kiállott szenvedések okozták, hogy a lakosok oly szívesen fogadták egy más haza szabadságának védőjét, *Rákóczit*, a kinek elszállásolásáról a háromszázados vár parancsnoka gondoskodott. Másnap, január 14-én reggel, a fejedelem a hatalmas *St.-Jacques* templomban hálát adott az Istennek megszabadulásáért s azért, hogy franczia földre vezérelte. Azután a városi hatóság üdvözlését és tisztelgését fogadta. A figyelem jólesett Rákóczinak, de elhatározta, hogy, magánember módjára, mint *Sárosy gróf* folytatja útját s környezetének is megtiltotta, hogy fejedelemnek szólítsák. Hintón negyedmagával látogatást tett egy beteg grófnál, a kitől azonnal továbbindúlt *Rouen* felé, hova Sz. Király Ádám ötödmagával tíz óra tájban külön kocsin követte. Királyék gyorsabban jártak; ők már harmadnap, 15-én éjjel beérkeztek *Rouenba*, hová a fejedelem csak 16-án d. e. 11 órakor hajtatott be s társaival együtt a Hôtel de Parisba szállt.

Rouenban, mint Normandia fővárosában maga a kormányzó, Charles-François-Frédéric *Luxembourg* herczeg tábornagy, sokkal ünnepiesebben fogadta, mint Rákóczi óhajtotta volna.[1] A kor-

20 A hull-dieppei út leírása Rákóczinál, Önéletrajz, 252—4., Sz. Király naplója a Rákóczi-táborban, I. 265—7.

1 Rákóczi önéletrajz, 254. Sz. Király naplója, 267. A jelenlevővel szemben St. Simon (Mémoires, IX. 407.) azt mondja,

mányzó abból a Luxembourg-házból származott, mely Németországnak öt császárt és Magyarországnak — Zsigmond személyében — egy királyt adott. Párisi lakását azonnal fölajánlotta «a magyar elégületlenek szeretett főnökének», egyúttal szóba hozta előtte a fogadtatás részleteit.[2] Ha a fejedelem oly hiú, mint a milyennek sokan tartották, most valóban ünnepeltethette volna magát. Azonban kijelentette, hogy ösmeretlenül akar élni Francziaországban és csak olyan fogadtatást óhajt,

99. A ROUENI QUAI DE PARIS.

a mely méltó ahhoz, ki az itt-tartózkodást megérdemelte.[3] Addig különben sem indúlhatott, míg podgyásza meg nem érkezik;[4] de lábfájása amúgy is maradásra kényszerítette.[5] 19-én átköltözött az *intendáns* házába, s ettől fogva egymást érték a vendégeskedések, mulatságok. A roueni előkelő körök nagyon szeretetreméltóan fogadták a bujdosó fejedelmet, a kinek regényes élete meghatotta, daliás alakja vonzotta őket. Reggel félórahosszat

hogy Luxembourg úr őt ünnepiesség nélkül, de nagyon megkülönböztetett udvariassággal fogadta, elszállásolta, mulattatta. St. Simon rokonszenvesen ösmerteti a Rákócziak és Rákóczi Ferencz történetét u. o. 406–415. l.

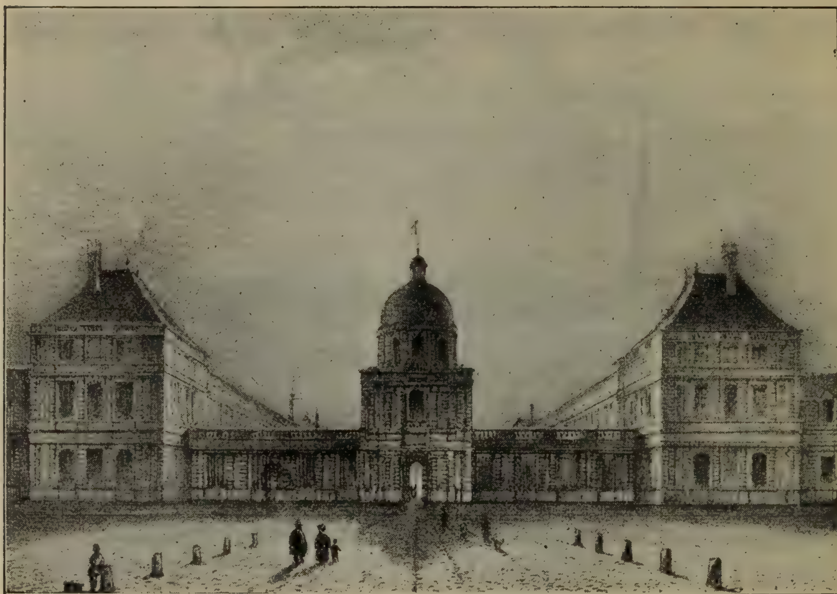
[2] St. Simon, IX. 407. és Journal du marquis de Dangeau, XIV. 332. Voltaire, Louis XIV. 351.

[3] Dangeau, XIV. 325.

[4] U. o. XIV. 332.

[5] Rákóczi, 254. Király, 267.

imádkozott, azután olvasgatott, majd ebéd idejéig férfiakkal társalkodott. Az ebédnél — mint maga mondja[6] — barátnői foglalták el «s így nem volt hiány sem az ízlésben, sem a látásban». Ebéd után rendesen játszottak, kártyáztak egészen estig, a mikor színházba mentek. Előadás után otthon pazar vacsora következett, s a pamlag körül, a melyre lehevert, rendesen igen

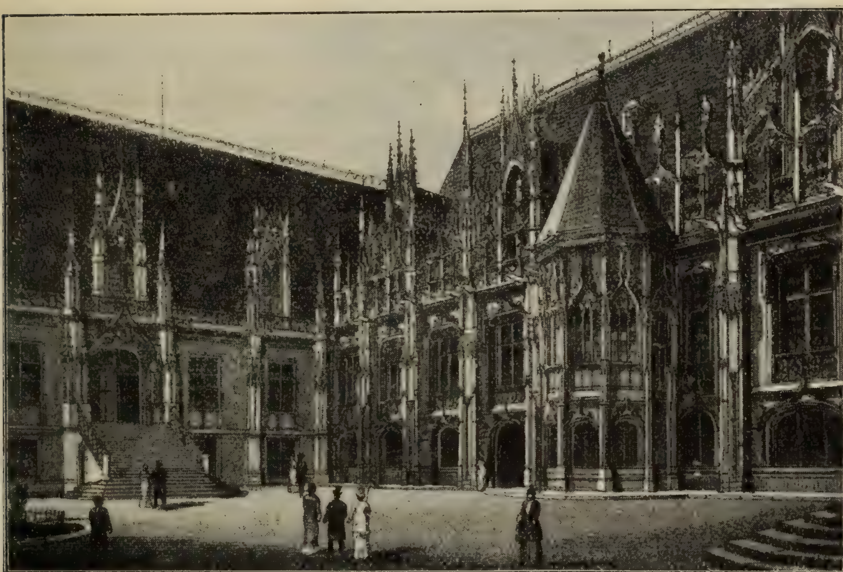
100. A «PALAIS DU LUXEMBOURG» PÁRISBAN.

sok férfi és nő figyelt szellemes és érdekes elbeszéléseire. A mémoireok és a finom társalgások hazájában szívesen hallgatták az olyan embert, a kinek élete valóságos regény volt. Rákóczit nagyon megszerették s többnyire csak éjféltájban távoztak el tőle. «Ha jól meggondolom, igazi színészélet volt ez az enyém — írta később.[7] — Játszottam a keresztényt a papokkal, a katonát a katonákkal, a politikust a politikusokkal szemben; tettem a szépet, bókoltam és udvaroltam a nőknek; és a kik nekem tetszeni akartak, azoknak érzelmeit viszonozni óhajtottam.»

6 Önéletrajz, 254. 7 Önéletrajz, 254—5.

Bizonyos, hogy már bemutatkozáskor otthon volt a franczia szalonéletben. Nem tagadta, hogy az első pillanatokban igazán tetszett neki ez az élet, a mely elkábította; de előre lehetett látni, hogy tartósan le nem kötheti, ki nem elégítheti.

Rákóczit Párisba már 1713 január 18-ára[8] várták, de csak tíz nap mulva érkezhetett meg oda; pedig sietett, hogy a király-

101. ROUEN: NORMANDIA PARLAMENTJE.

nál mielőbb tisztelegjen. *Sz. Király* Ádámot negyedmagával 23-án előre küldte[9] s másnap[10] odahagyta a kedves Rouent, hol annyi gond és bánat után először volt jókedve.

A rossz utak miatt csak lassan haladhatott előre; meg is pihent bankárjánál, Jean-Baptiste *Hélissant*nál, ki Páristól alig egy mérföldre lakott. Alkalmasint átvette tőle az aranygyapjas rendhez tartozó gyémántokat, a melyeknek őrizetére őt már

[8] Dangeau, XIV. 325.

[9] Sz. Király, 267.

[10] U. o. jan. 28. indúlt volna; de Rákóczi maga mondja (Önéletr. 254.), hogy (jan. 16. delétől számítva) nyolczadnapig maradt Rouenban; a mi megfelel Dangeau (XIV. 332.) és az Europäische Fama (1713. CXXXIX. 675.) azon adatának, hogy 28-án érkezett Párisba. A beérkezés napját Király Ádám kipontozza, mert maga sem volt biztos benne.

több mint egy esztendeje megkérte.[11] A franczia kormány Danczkába rendesen Hélissant útján küldte el Rákóczinak az esedékes segélyösszeget[12] s a bankár bizonyosan most is bocsátott rendelkezésére annyit, hogy illően jelenhessék meg Párisban és az udvarnál.

Ötnapi utazás után a fejedelem januáriás 28-án, szombaton érkezett Párisba.[13] A városnak akkor még csak százezer lakosa volt s jóformán arra a területre szorítkozott, mely a mostani St. Michel és Sébastopol boulevardok s a Rue de Rivoli ágai közé esik. Ezek mellé, a mai körfalakon belül, barátságos falvak sorakoztak. Azonban ezrek várták egy nemzet szabadsághősét, kinek érkezéséről a lapok útján és az előkészületekből értesültek. Rákóczit a király nevében *Torcy* külügyminiszter üdvözölte, mikor Luxembourg herczeg fogatán kijelölt lakása a Soissons-palota elé érkezett.[14]

A Hôtel de Soissont Medici Katalin királyné számára 1572-ben Jean Bullant építette. 1604-ben Soissons grófja (Charles Bourbon herczeg) vette meg s azóta Soissons-palotának (hôtelnek) hítták. 1625 óta a Soissonsok és a savoyai Carignanok osztozkodtak rajta. 1692-ben Carignan herczeg halálával az egész palota a Soissonsoké lett. Louis-Henri — az utolsó soissonsi gróf — természetes fia volt Louis de Bourbon herczegnek és *testvérbátyja Jenő savoyai herczegnek, a császári fővezérnek.* Húgai 1694-ben be is költöztek a palotába, a gróf pedig kilépett a máltai lovagrendből s 1694 október 7-ikén Luxembourg herczegnek, Rákóczi roueni barátjának húgát vette el. A gróf 1703-ban mint Neufchâtel herczege hunyt el, de Luxembourg herczeg az özvegygyel és a két árvafiúval továbbra is megmaradt szállásán, melyet Sz.-Király Ádám ezért mondott Luxembourg-palotának.

A fejedelemnek a király azt a lakosztályt rendeztette be, a

[11] 1711. deczember 4. Szalay, Rákóczi bujd., 243—4. Vetésy a gyémántokat deczember 7-ére igérte átadni, de az esztendő végéig sem adta át.

[12] 1712. januárius 14. U. o. 269.

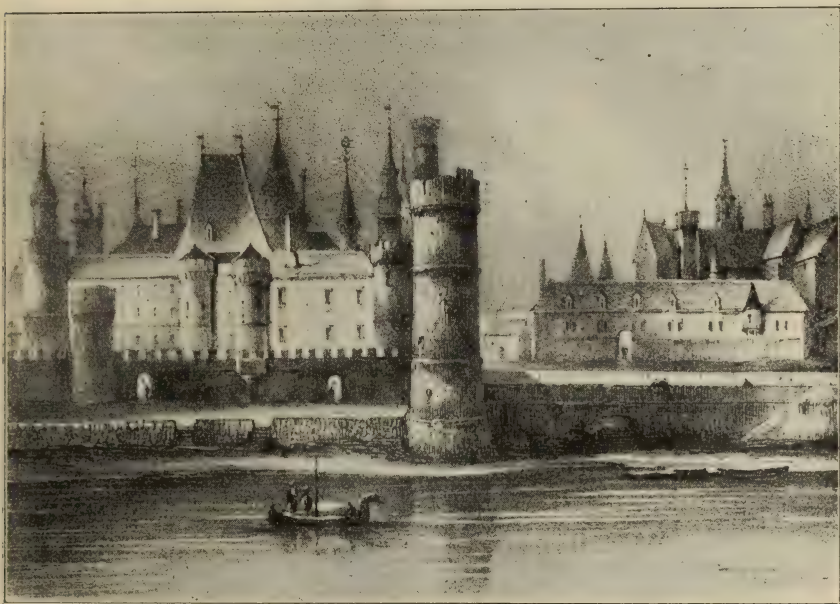
[13] Szilágyi, Rákóczi Párisban. Vértanúk, 397.

[14] Ez a palota 1572-ben a Des Deux Ecus, du Four, de Grenelle és Coquillière (magyarosan: Két tallér, Sütőház, Gabonás

A »HÔTEL DE SOISSONS« PÁRISBAN.

melyikben Nemours herczegné (Marie d'Orléans-Longueville), az utolsó Soissons gróf örökbefogadója, mindhalálig (1707-ig) lakott.[15] A berendezést magának *Torcy* miniszternek kellett felülvizsgálnia.[16] Egyébiránt a palotában harmincz család szállásolt s voltak kiadó szobák is, a melyekben néha gonosztevők húzódtak meg; s játékhelyiségek, a melyeket, a rendőrség tilalmával nem törődve, Savoyai Jenő herczeg húgai adtak ki. Volt hatóságilag

102. A LOUVRE RÉGI ÉPÜLETE.

engedélyezett roulette-terme is, a földszinten pedig egy jámbor gombkötő s egy parókacsináló nyitott boltot.[17]

A *Soissons-palotát* 1748-ban lerontották és csak Medici Katalin harmincz méter magas dór oszlopát hagyták meg, a melynek belsejében csigalépcső vezetett föl a csillagászati észlelőhöz.

és Kagylós) utczák közt épült. Története Nodiernél, Paris historique, II. (számozatlan két lapon) és Boislislenek St. Simon mémoirejaihoz tett jegyzeteiben (II. 225—7., 278.). Sz. Király Ádám (268. l.) azért nevezi Luxembourg szállásának, mert Louis Henri soissonsi gróf a herczeg húgát vette el, a ki 1703-ban özvegyen maradván, a herczeggel együtt ebben a palotában szállásolt.

15 Sz. Király, 268.

16 Europ. Fama, 1713. CXXXIX. 568.

17 U. o.

A többi helyet a gabonacsarnok (Halle aux Blés) foglalja el, mely mostani alakját 1811-ben nyerte. Keleti szomszédságában vannak a központi vásárcsarnokok (Halles centrales) és csak néhány lépés tőle a Louvre palotája. Rákóczi szállása tehát a város közepén, nagyon forgalmas helyen volt. Nem valószínű, hogy csekély kiséretét[18] máshol, vagy éppen a Szajna túlsó partján, a Szépművészetek iskolájának déli részén huzódó Rue Jacob egyik házában, a *Hôtel du Pérou*ban[19] szállásolták volna el.[20] Ott, már hosszabb idő óta, *Breuner* prépost lakott, Rákóczi egykori ügyvivője, kinek s talán még néhány odahuzódó menekültnek, pl. D'Absacnak szállását a fejedelem fizette.[21]

A fejedelmet megérkezése napján *Torcy* miniszter, a nagy Colbert fia, a király nevében a Colbert-palotában a legudvariasabban megvendégelte.[22]

A fejedelem általa jelenthette a királynak megérkezését[23] és köszönetét a neki nyujtott menedékért.

A király néhány nap mulva az idegen követek bevezetőjét, *Breteuil* bárót s a hadügyminisztert, *Voisint* küldte hozzá, hogy versaillesi fogadtatását megbeszéljék. Az előkelő idegent más urak is szívesen fölkeresték[24] s ezeknek látogatását viszonozni kellett. De már ekkor föltette magában, hogy csak annyit költ, a mennyit a király kegydíjához képpest költhet; állása méltóságát megőrzi; a kicsapongó ifjak társaságától és az asszonyi kalandoktól óvakodik; a herczegekkel és főurakkal csak tekintélyének

[18] Boislisle St. Simonnál, v. 75—76.

[19] Ösmeretes, hogy 8—10 szolgával és három úrral indúlt el.

[20] Henri Masson szerint (Mouton, L'hôtel de Transylvanie, 14.) itt valóban volt egy ilyen nevű hôtel. A Louvreból most a Pont des Artson át lehet jutni a Rue de Seinebe, a melyből északnyugatfelé (jobbra) a Rue Jacob nyílik. Csakhogy egy 1814. évi térképen még ez útczának a R. de Seine és Rue des Augustins (most Bona-parte) közt levő részét Rue du Colombiernek nevezték s így ez igen rövid utcza lett volna.

[21] Volna némi értelme ez elkülönítésnek, ha a Soissonsok egyik háza a Rue du Colombierben s nem R. du Vieux Colombierben állott volna; de ez még odább délre esik.

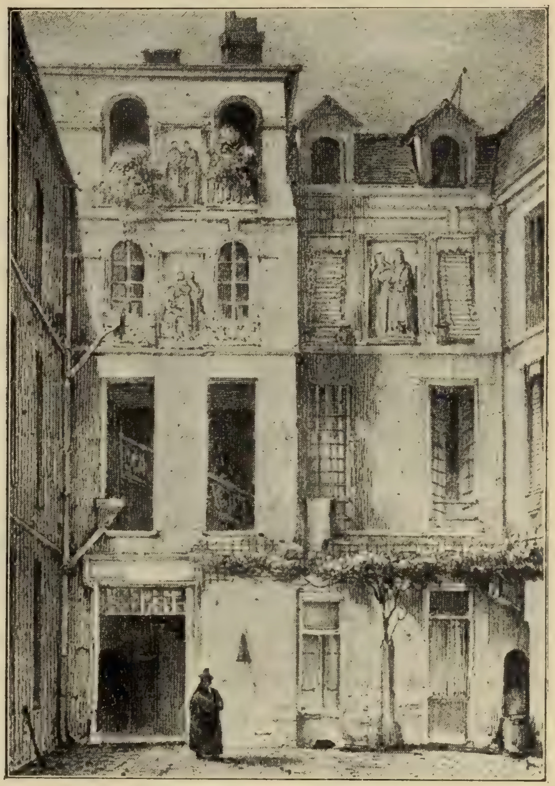
[22] Pontchartrain párisi rendőrfőnök szerint (1713 április 20.) a hôtelt valóban az erdélyi fejedelem foglalta le magának. Mouton, id. h. 15.

[23] Eur. Fama, CXL. 675.

[24] Ekkor írhatta a királyhoz azt a levelét, a melyre 1724 márczius 3. is hivatkozik. Fiedler, II. 533.

megfelelő módon barátkozik. Udvarias akart lenni, de könnyelműség s komoly, de nagyképűség nélkűl, úgy, a mint fejedelem vagy gróf gyanánt jelenik meg; sőt tudta, hogy a király előtt az udvaronczok álarczát is viselnie kell.

A mikor — saját mondásaként[25] — a franczia színpadra lépett, február 12-én délután négy órakor ilyen gondolatok közt űlt saját hintajába, hogy Versaillesba menjen, a király elé. Versaillesban *Dangeau* marquis, a svájczi testőrök parancsnoka fogadta. A marquis ekkor már hetvenöt esztendős volt. Szívesen látta a fejedelmet, mert sógorságban állt apósával, Károly hessenrheinfelsi herczeggel, a kinek felesége az ő második feleségének, Mária Zsófiának húga volt. A mint a bretagnei küldöttség fogadtatása véget ért, reggel 9 órakor *Breteuil* báró, vagy — a mi méltóságosabban hangzik — François Victor le Tonellier de Breteuil báró, Fontenay-Trésigny őrgrófja, a király kis elfogadótermébe azon a titkos lépcsőn vezette föl, a melyet az ismeretlenűl maradni kívánó fejedelmek

103. A «HÔTEL COLBERT»
(Torcy külügyminiszter párisi palotája).

25 Rákóczi önéletr. 257. A M. T. Akadémia latin szövegű kiadásában (224—5.) ennél az adatnál valami elmaradt.

szoktak használni. A lépcső legfelső fokán *Torcy* külügyminiszter várta és bekísérte a fejedelmet, ki előtt a terem ajtajának mindkét szárnyát föltárták.

Rákóczi végre szemközt állt *XIV. Lajos*sal, kit kora legnagyobb emberének tartott s a kit tizenharmadfél esztendeje ő maga kért a magyar szabadság megvédésére. Tisztelettel, de röviden köszöntötte a királyt s megköszönte, de kérte is további pártfogását.[26] A napkirály jóságosan, nyájasan válaszolt neki s biztosította jóindúlatáról. A fejedelem a rövid kihallgatásról nagyon elégedetten távozott s ezt nem titkolta Dangeauék előtt sem. Dangeau marquisné testestűl-lelkestűl német maradt s nagyon ragaszkodott rokonságához, a kik közé, a sardiniai király s Condé és az ifjú Carignan herczegek is tartoztak. Rákóczi nem volt vér szerinti rokona, de oly szívesen látta, mintha az volna. Kegyében állott *Maintenon* asszonynak, tehát a királynak és az udvarnak is. Dangeau, a ki a nagyvilágban s az udvar legelőkelőbb köreiben forgolódott, nagyra volt feleségének a rokonságával. Mind a ketten elhatározták, hogy teljes erővel támogatják Rákóczit, a ki senkit sem ösmert itten s most egészen rájuk bízta magát. Azonnal megszerették hírneves sógorukat, a ki semmit sem követelt, nagyon szerényen viselkedett és csak arra vágyott, hogy békességben éljen az egész világgal. Dicsőítették ezért olyan országban, melyben mindenkinek erős kivánságai voltak és azért százszorta több elismerésben, kitüntetésben részesítették.[27]

Dangeauné annyit beszélt rokonáról Madame *Maintenon*nak, hogy ez a királyi fogadtatás után 11 órakor maga is látni kívánta a fejedelmet. Bemutatta őt *Maine* herczegnek is, a király természetes fiának. Más vérbeli herczegek és herczegnék szintén fogadták a fejedelmet, délben pedig *Torcy* külügyminiszter nagyszerű lakomát rendezett tiszteletére. A vendégek mindjárt első alkalommal igen szellemesnek s az ösmeretekben nagyon jár-

[26] Önéletr. 256.

[27] Beszédét 1724 márczius 3. mellékelte gr. Morvillenek küldött emlékiratához. (Fiedler, II. 533.) Sajnos, nem maradt reánk.

tasnak találták őt. Tetszett a szép szál, de nem túlságosan magas, jól megtermett, de nem kövér, izmos és arányos növésű ember. *Saint-Simon* herczeg szerint[28] igen nemes, majdnem parancsoló a tekintete, de a legkisebb durvaság nélkűl. Arczát kellemesnek, de egészen tatárosnak találták. Meglepte őket okos, szerény, óvatos magaviselete. Szellemét nem tartották éppen szikrázónak, de elösmerték, hogy jól, értelmesen beszél és cselekszik. Mindenkivel szemben igen udvarias, de az illetőnek egyéniségéhez mérten. Nagyon könnyedén társalgott, de — a mi ritkaság — igen méltóságosan is, a miben nem volt sem hiúság, sem keresettség. Nem sokat beszélt, de a társalgásban résztvett. Nagyon jól tudta előadni a mit látott, tapasztalt; de magáról sohasem beszélt. Abban a hírben állt, hogy igen becsületes, igazságos, őszinte, egyszerű; rendkívűl bátor, de amellett istenfélő, kegyes, a mit azonban se nem fitogtatott, se nem takargatott. Első látásra megnyert mindenkit. Mikor azután meghallották, hogy a Marlyba kisétáló király is kedvezően nyilatkozott róla, a becsülés, figyelem, barátság, jóindulat általános lett iránta. A versaillesi udvarban *Sárosy gróf* ezentúl teljesen otthon érezhette magát.[29]

A fejedelem némileg megnyugodva tért vissza Párisba, hol még öt napot töltött a Soissons-palotában; azután február 18-án kiköltözött egy *Challios* nevű faluba, mely azóta beolvadt Párisba s itt egy *Carmélin* nevű embernél fogadott szállást. Azonban konyhája már 21-én kigyúladt s egész fedélzete leégett; minek következtében márczius 9-én átköltözött a Versailleshoz közelebb eső *Passy*ba. Ezt a helységet az előkelő világ magas és egészséges fekvése s a boulognei erdő szomszédsága miatt szerette. Akkor még állott királyi várkastélya. Most már ez a helység is beolvadt Párisba, melynek tizenhatodik arrondissementjában (tehát a város nyugati részén), a Trocaderót a boulognei erdővel összekötő Rue de Passy mellékén fekszik. Rákóczi új házi-

28 St. Simon, IX. 413—4. 29 St. Simon, IX. 414—5.

gazdája *D'Orseau*[30] volt, a kit hat esztendő mulva elfogtak, mert résztvett a Maine herczeg érdekében szőtt összeesküvésben.[31] Házát a fejedelem nagyon kedvesnek, előnyös fekvésűnek, jól bútorozottnak találta. A boulognei erdő jóformán odatartozott kertjéhez, Rákóczi tehát könnyen részt vehetett a király minden vadászatában. Akármikor berándúlhatott Párisba is; de elhatározta, hogy a várost hetenkint csak kétszer keresi föl.[32]

104. SHREWSBURY KÁROLY HERCZEG.

Márczius iduszán a fejedelem kihajtatott Versaillesbe s két éjszakát töltött *Dangeauék*nál,[33] a kik nyílt házat tartottak, jó ebédeket adtak, igen előkelően éltek, válogatott társaságokat fogadtak. Lassankint Rákóczit is bevezették a legjobb társaságokba;[34] a mi annyira sikerűlt, hogy a fejedelem rövid idő mulva igen sok előkelő ismeretségre tett szert. *Polignac* bíbornok, ki Utrechtből utána tíz nappal érkezett Versaillesba,[35] márczius 24-én egyszerre vendégelte meg *Shrewsbury* herczeg angol követtel,[36] ki Rákóczi előtt két héttel (január 13-án) majdnem diadalmenetben vonúlt be Párisba. Shrewsbury hosszú idők óta Angliának első követe lévén Francziaországban, rendkívűli fénynyel jelent meg. Párisnak és Versaillesnak legtöbbször emlegetett vendégei ezen a tavaszon *Shrewsbury* és *Rákóczi*

30 Rákóczi, 256—7. Dangeau, XIV. 342. Sz. Király, 268.

31 Rákóczi márczius 9. Dorsonak írja. Fiedler, II. 494.

32 Saint Simon, Mémoires, XVI. 211.

33 Rákóczi id. levele.

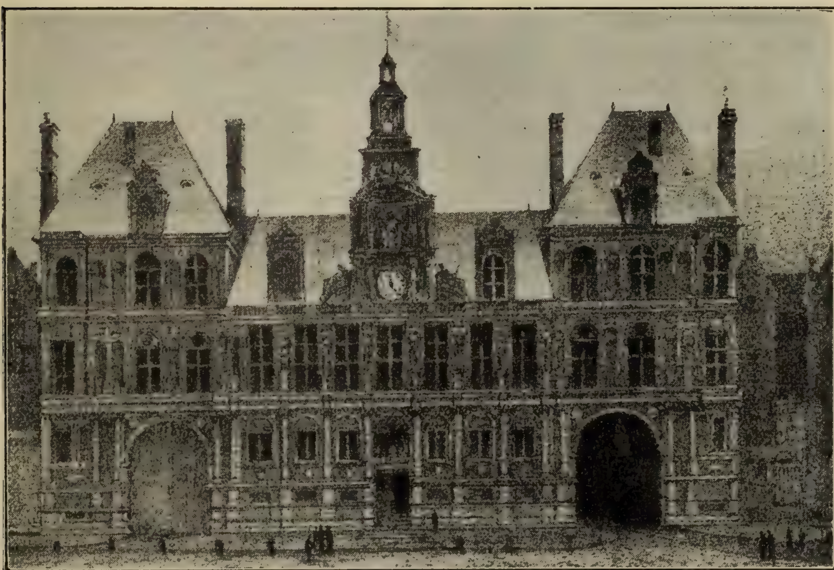
34 Sz. Király naplója, Rákóczi-tár, I. kötet, 268.

35 St. Simon, IX. 420.

36 Eur. Fama, CXLIII. 909.

voltak. A két név együvé kerülése annál fontosabb, mert a francziák egyszerre nagy barátjai lettek az angoloknak s tőlük várták az utrechti békealkudozásoknak jó végét.[37]

Harminczhetedik születésnapját a fejedelem Versaillesban ünnepelte. Ezúttal értesült arról, hogy XIV. Lajos király a párisi városháza (hôtel de ville) terhére márczius 24-én 600.000 livret (200.000 tallért) utalt ki neki olyképp, hogy abból havonkint

105. A HÔTEL DE VILLE PÁRISBAN.

6000 livret (2000 tallért), az eddiginél tehát jóval kevesebbet kapjon. A király azonban kieszközölte, hogy a spanyol királytól, mint az aranygyapjas rend tagja, évenkint 30.000 livret húzzon.[38] Versaillesban a fejedelem ezúttal *Bontemps* főkomornyikhoz szállt, a ki házi ügyekben a király legbizalmasabb embere volt s így sokat tehetett a folyamodók érdekében.[39] A Dangeauéknál elköltött ebéd után Rákóczi végignézte azt a hadiszemlét, melyet egészen új egyenruhába bujtatott franczia és svájczi háziezrede

37 U. o. CXLI. 761—2.

38 St. Simon, IX. 413.

39 Életrajza St. Simonnál Boislisletől VIII. 46.

fölött maga a király tartott. Másnap a fejedelem *Villeroi* herczeg tábornagynál ebédelt, a kinek ramilliesi vesztesége (1706) az ő sorsára is nagy befolyást gyakorolt. Asztal mellett vagy vadászaton azután is találkoztak[40] s kétségtelen, hogy hadjárataikról beszélgettek, a mi a 22 esztendővel fiatalabb Rákóczi taktikai ösmereteit sokban gyarapította.

Háromnapi tartózkodás után hazament Passyba, de április 2-án megint Versaillesban volt, a melynek udvari élete[41] mindjobban vonzotta. Tíz órakor misét hallgatott a várkápolnában, a franczia ízlésnek ebben a felülmúlhatatlan remekében, a mely csak harmadfél esztendeje készült el. Azután megtekintette a király 400 paripáját, s a lóiskolában megnézte, mikor a lovászok a paripákat jártatták, gyakorolták. Két nap egymásután a főlovászmester (grand écuyer), Louis *d'Armagnac* gróf, vagy, a hogy általánosan hitták, a Monsieur le Grand asztalánál ebédelt. A gróf nyílt házat tartott, a hol éjjel-nappal kártyáztak; pedig oly neves emberek voltak ott, mint Villeroi tábornagy, Polignac bíbornok, Shrewsbury herczeg angol követ és olasz felesége stb.

Április 3-án a fejedelem először látta a két *Trianon*t, melyek közül a nagyobbat a király Maintenon asszony s a kisebbiket Dubarry grófné kedvéért építtette. A szebbnél-szebb kertekben, szökőkutakban, műtárgyakban sokat gyönyörködött. Harmadnap, 5-én, megnézte a versaillesi park fontainejait s egyéb vízműveit, a miket az ott sétáló *XIV. Lajos* kedvéért most működésbe hoztak. A király ezúttal rövid kihallgatáson fogadta a fejedelmet, a ki megköszönte jóságát és a neki kiutalt összeget, de egyúttal ügyei állásáról is jelentést tett. Ezt *Dangeau* őrgróf írja,[42] a kihez most jókedvvel ment ebédelni s azután hazahajtatott Passyba.[43]

Április 13-án megint Versaillesban volt, hogy ott végezze

40 Sz. Király 19 ilyen esetet sorol fel, 268–352.

41 Erről a magyar irodalomban, St. Simon emlékiratai alapján, Haraszti Gyula bő tanulmányt közölt a Budapesti Szemle cv. (1901.) kötetében «Főúri élet Versaillesban» czímmel.

42 Dangeau, Journal, XIV. 379.

43 Sz. Király naplója a Rákóczi-tárban, I. 269.

nagyheti és husvéti ájtatosságait. Éppen nagycsütörtök lévén, végignézte, a király maga mint mossa és csókolja meg az apostoloknak felöltöztetett gyermekek lábát. A király minden gyermeknek tizenhárom tál ételt, tizenhárom korsó bort, tizenhárom tallért adott; s az ételeket, italokat a kis dauphin (XV. Lajos), az orléansi herczeg, Condé herczeg stb. hordták fel. Nagypénteken és nagyszombaton a fejedelem a királyi kápolnában ájtatoskodott; tanúja volt annak a jelenetnek, a mikor a templomból kijövő király ősi szokás szerint rendre megérintette a térdelő gugásokat. «A király tapogat meg, de az Isten gyógyít meg» — mondta mind a hatszáz gugás betegnek, a ki keze érintésétől várta gyógyulását; s mindeniket megajándékozta.

106. DU MAINE HERCZEGNÉ.

Szabad idejét a fejedelem a király kis képtára és drágaköves gyüjteménye megtekintésével töltötte. Husvét első napján *Torcy* külügyminiszternél, másodnapján *Du Maine* herczegnénél, s harmadnapján *Gramont* herczegnél ebédelt, azután másfél hétre hazament Passyba.[44] Ott, falusi magányában, megint a szegény

[44] Sz. Király, 270.

bujdosókra gondolt, a kik éheznek, a míg őt Versaillesban egyik lakomából a másikba híjják. XIV. Lajostól levélben kért segítséget számukra.[45] Könnyekre fakasztaná — úgymond — ügyeinek szomorú helyzete, ha a hit elvei s életének különböző viszontagságai meg nem tanították volna, hogy imádja az isteni gondviselést, a melynek útjai megfoghatatlanok. Ez mérsékli bánatát, a mennyiben ezt az emberi gyarlóság megengedi. Azonban az esküjével járó kötelességek arra kényszerítik, hogy föltárja szívét a király előtt s elmondjon néhány dolgot, a mi a király igaz, jólelkét bizonyára megilleti. Elmondta tehát, hogy a rendek részben a király igéreteiben bízva alkották meg a szövetséget, az interregnumot is azért mondották ki, s ő is ezért vigasztalta híveit, hogy a király belefoglalja őket a békébe.

Igaz, hogy a király nem kötött velök nyilt szövetséget; de bizonyára tesz értök annyit, mint azon fejedelmekért, a kiknek évjáradékot igért. Adja Isten, hogy újból megmutathassa hozzávaló rendíthetetlen ragaszkodását. Igy is kéri, hogy az általános béke megkötésekor legyen gondja rá és száműzött híveire s folytassa azt a pénzbeli segítséget, a melyet *Bezenval* útján igért. Kéri, adjon határozott összeget, hogy inségök miatt ellenségeik ki ne nevessék. Hagyja meg tehát a Danczkában havi 20.000 livreben megszabott segítséget, hogy nyomorgó bajtársait gyámolíthassa.[46]

Legjobban ez a levél magyarázza meg, a fejedelemnek miért kellett oly szorosan csatlakoznia *XIV. Lajos*hoz és udvarához. Egy politikai jós[47] ebben az esztendőben meg is kérdezte, miért nem térnek vissza a magyarok mindannyian a császár és király hűségére? S «Apollo» — a császárral kötendő békére gondolva — Claudius Mamertinussal azt felelte: «Azért, mert az okosságnak nincsenek határai»: nVLLas reCepIt prVDentIa Metas.

45 Április 27. Fiedler, II. 495—8. Horváth, VI. 651—3.

46 A fejedelemnek a danczkai bujdosókhoz Passyból márczius 13. írt levele az Erdélyi N. Múzeumban. (Kemény-gyüjt.)

47 Mercurius et Apollo apud tripodem.

IV.

AZ UDVARBAN.

— 1713. április—junius. —

Sárosy gróf, vagy Ragotzi herczeg, ahogy fölváltva nevezték, április 29-én járt először *Marly*ban. Azontúl gyakran fölkereste ezt a gyönyörű parkot, «a hol minden édes barátságot lehelt.»[1] Szabad idejét ott, vagy a versaillesi és a trianoni kertekben, Le Nôtre nagyszerű alkotásaiban töltötte. Titkára, Sz. *Király* Ádám, napról-napra följegyezte, mi újat és szépet láttak egyik másik helyen.[2] A franczia lapok is figyelemmel kísérték minden mozdúlatát s megírták, hogy tudománya miatt Párisban a tudósok előtt nagy tekintélyben áll;[3] elég meglepetés azok számára, a kik magyar nemzetével együtt barbárnak gondolták. A fejedelem ritkán jutott ahhoz a szerencséhez, hogy a kertek, gyűjtemények, ritkaságok fárasztó, de mindig tanúlságos megtekintése után magányosan költse el ebédjét. Dangeauékról nem is szólva, a legelőkelőbb családok hítták vendégségbe magukhoz. Összesen 71 herczeg, marquis, gróf, tábornagy, tábornok stb. ösmerőse nevét tudjuk.[4] Ebben a nagyrészt eladósodott főuri környezetben mindenkit érdekelt az az ember, ki valódi nábob gyanánt élhetne köztük, ha óriási vagyonát föl nem áldozza egy itten alig érthető eszményért, hazája szabadságáért. De tudták, hogy ezt a szabadságot Francziaország királyának dicsőségében bízva kereste; ennek a dicsőségnek pedig mindnyájan részesei tudtak vagy akartak lenni. A kissé fösvény *D'Antin* herczeg is, a király kedvesének, Montespan asszonynak a fia, május 17-én

[1] Rákóczi önéletr. 261.
[2] Sz. Király, 270—2.
[3] Fama, CXLIII. 909.
[4] Ezt a Dangeau, St. Simon, Sz. Király Ádám s mások nyomán összeállított jegyzéket a jellemzésekkel együtt, térszűke miatt, a Századok 1911. évi folyamában kívánom közölni.

éppen azért látta vendégűl, hogy a király egyenes parancsára bemutassa neki Marly minden nevezetességét. A Rákóczi tiszteletére adott ebéden *Noailles* herczeg, *Dangeau* marquis, *Polignac* bíbornok, de *Livry* herczeg, s *Villeroi* tábornagy is résztvettek. Ebéd után nagy sétát tettek a parkban, miközben »*véletlenűl*« találkoztak a királylyal, a kit nem vártak ide. *XIV. Lajos* folyton szívesen beszélt a fejedelemmel,[5] a kit ezentúl gyakran lehetett látni a Marlyban sétáló király társaságában, majd vadászatain.[6] A fejedelem májusban már a király három hadiszemléjén is résztvett és gyönyörködött a világ legszebb katonaságában.[7] Valami keserű humor jele, hogy egy ilyen napon délig a szálláson maradt, «mivel egy *majmot* akart megnézni, ki is férfi- és asszonyköntösbe volt felöltöztetve, mindenféle *hadi exercitiumot* és más egyéb mesterségeket csinált».

107. D'ANTIN LAJOS ANTAL HERCZEG.

Április 11-én a francziák, angolok, hollandok, poroszok, portugálok és savoyaiak megkötötték az *utrechti békét.* Erről XIV. Lajos és a versaillesi udvar, vele tehát Rákóczi is, már 14-én értesűlt; de a király csak egy hónap múlva erősítette meg s Párisban május 22-én hirdettette ki. Ezen az ünnepen[8] — a Saint-Antoine-külvárosban — Rákóczi és a bajor választó is megjelentek s hír szerint mind a kettejöknek nagyon jó kedvök volt s még

5 Dangeau, XIV. 404. Sz. Király, 272. l., nem említi a király ottlétét.

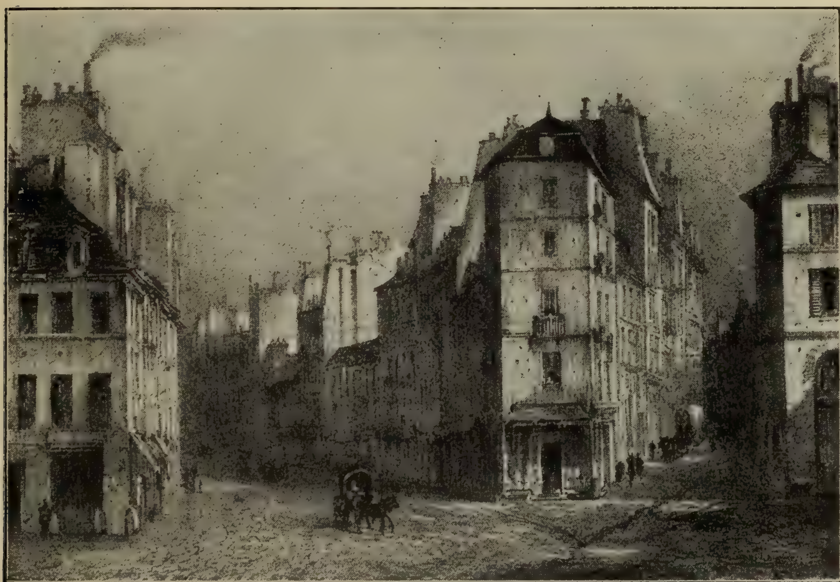
6 Május 10., 12., 13. Sz. Király, 271—2.

7 Május 13. U. o. 272.

8 Leírja u. o. 272. St. Simon, X. 3. Eur. Fama, 1713. CXLV. 23—28.

az éjszakai tánczmulatságon is résztvettek.[9] A király meghívásából ott voltak a Marlyban május 25-én az udvar jelenlétében rendezett békeünnepen is.[10]

Az utrechti béke[11] csalódást okozott mind a két fejedelemnek, mert velök egyáltalában nem foglalkozott. Még csak abban bízhattak, hogy XIV. Lajos folytatta a háborút a császárral s

108. A ST. ANTOINE-KÜLVÁROS TORKOLATA.

hogy mindkettejökkel kitüntető módon bánt. Május 29-ére együtt hítta meg őket Marlyba, a hol nagy szarvasvadászatot rendezett. A király ezen a napon többször beszélgetett «Sárosy gróffal», sőt díszebédet is adott a tiszteletére.[12] A bajor választó ezen nem vett részt, de vadásztársai, a herczegek és tábornagyok megjelentek. Ebéd után a király lovakat ajándékozott Rákóczinak,

9 Eur. Fama, id. h. 25.

10 Dangeau, XIV. 409.

11 Szövege u. o. CXLIV. 981–1018. és CXLVI. 175–184. Hitelesen Dumont, Corps universel diplomatique du droit des gens, VIII. 329–353.

12 Lehet, hogy Rákóczi ezen a napon adta át emlékíratát, a melyben kifejtette, mi részt vett abban a háborúban, mely «Isten akarata szerint többet használt Franczia- és Spanyolországnak, mint neki». (Fiedler, II. 533.)

de oly szín alatt, mintha azokat a bajor választó, az egykori magyar királyjelölt küldené.[13] Ezt a szokatlan kitüntetést senki sem irigyelte a bujdosótól, sőt, a király példájára, most már a főurak is versenyezve hítták őt vadászataikra. Szívesen ment, hogy természetes hajlandóságát kövesse és szórakozzék. Vadászatai miatt Páris élvezeteiről is lemondott; hiszen az udvarban amúgy is résztvehetett minden mulatságban, a mit csak elképzelhetett. Mint a franczia nagyurak, többé el sem lehetett a király nélkül; s ha nem látta, igazán úgy érezte, hogy valamije hiányzik.[14]

A pünkösdi ünnepekre megint berándúlt Versaillesbe, hol a rambouilleti híres szarvasvadászatokra készültek. A vadászatokat Louis-Alexandre de Bourbon, a *toulousei gróf* rendezte, a király törvényesített fia, Rákóczinak ezentúl legkedvesebb vadásztársa és barátja. A herczeget rendkívűl megszerette; barátságukat megerősítette a szokásaik és hajlamaik közösségéből fakadó együttérzés. A gróf nem volt rabja semmiféle szenvedélynek, hevesen semmire sem vágyott. A fejedelem csodálatosnak találta szelidségét és becsületességét; tisztelte komoly itélőképessége és rendes, munkaszerető életmódja, jótékonysága és a miatt, hogy senkinek sem akart ártani. Apja, a király s az udvar is ezért szerette.[15]

Rambouillet Versaillestől délnyugatra van. Óriási kastélya remek parknak, Le Nôtre alkotásának közepén fekszik. Néhány esztendővel azelőtt a toulousei gróf vásárolta meg, a kastélyt kibővítette s úgy rendbehozta, hogy a királyt is fogadhatta benne. Udvara előkelőség és finomság dolgában testvérének, Du Maine herczegnek sceauxi udvarával vetekedett. Még jobban növekedett uradalmának értéke, mikor a végképpen eladósodott Dampierre lovagtól, Bourbon herczeg főlovászmesterétől, sok más földdel együtt megvásárolta a szomszédos saint-lugeri (légeri) erdőséget. Ez a sokszoros irtás és rendezgetés után is majdnem

13 Dangeau Journal, XIV. 411. Sz. Károly naplója, 273.

14 Rákóczi önéletr. 257–8.

15 U. o. 260–1.

13.000 hektárra terjed. Szarvas, vaddisznó, nyúl, fogoly, fáczán, vadkacsa vonzotta oda a vadászat, madarászat, agarászat barátait. Rákóczi 1713. junius 11-től 1716. november 28-ig negyedfél esztendő alatt összesen 158 vadásznapot töltött itt, néha csupán a toulousei gróffal.[16] Most az első alkalommal, sőt azután is sokszor, fényes társaság gyűlt egybe. Így *Tallard* herczeg tábornagy, a kit a höchstädti csatában elfogtak; *D'Estrées* herczeg tábornagy, a malagai s touloni hős; Jean *Duras* herczeg, a tábornagy kisebbik fia; *Sully* herczeg, kövér létére korának legjobb tánczosa; *Roucy* gróf, de Lorge tábornagy unokaöcscse, a ki résztvett a höchstädti és több más csatában; *Dangeau* marquis és fia, *Courcillon* marquis, a ki Ramilliesnél megsebesült, Malplaquetnál pedig elvesztette egyik lábát; a vitéz brigadéros azóta féllábbal kormányozta Touraint.

109. BOURBON LAJOS ÁGOST, DU MAINE HERCZEGE.

Másodízben 24-én reggel Rákóczi *Du Maine* herczeggel, a király fiával, egyik legjobb barátjával ment a rambouilleti vadászatokra,[17] a melyeken ezúttal az egész héten át[18] maga a király is résztvett. A június 28-iki vadászaton a fejedelem olyan vadászruhát viselt, a milyet csak a király különös beleegyezésével volt szabad hordani. *Dangeau* s mások figyelmeztették erre, mire fölkérte Dangeaut, mentse ki tájékozatlansága miatt. A király azonban kijelentette, hogy nincs kifogása a ruha ellen, sőt tetszik is neki az ízlése. Mikor a fejedelem az első lövést elhibázta,

16 Sz. Király I. 273—381. naplójegyzetei nyomán.

17 Dangeau, XIV. 431.

18 Június 26—30. Sz. Király, 274.

az udvari illemszabályok értelmében bocsánatot kért a királytól. «Uram — felelt ez, — nagyon örvendek, hogy kiséretemben *olyan* ember van, mint ön.»[19] Ösmerve vadászszenvedélyét s két fiával: Du Maine herczeggel s különösen a toulousei gróffal kötött barátságát, Rambouilletben *vadászkastélyt* ajándékozott neki.[20] Minden este szólt a zene s az előkelő hölgyek, a kik napközben «amazonok módjára lovakon vadásztak»,[21] kitüntették a magyar leventét.

A kedvesemlékű rambouilleti első vadászat július 2-án a király elutazásával ért véget. Rákóczi csak harmadnap tért haza Passyba, hová jóformán csak politikai levelezésének elintézésére ment, vagy vendégeket fogadott, mint pl. Gramont herczegnét. Párisban ismételve megtekintette a Louvre festőakadémiáját, s Versaillesben nagy szakértelemmel nézegette az öreg orleansi herczegné (Liselotte) érmeit és régi köveit, kameáit.[22] *Marly*ban annál szívesebben tartózkodott, mert július 13-án a király ottan gyönyörűen berendezett szobát bocsátott rendelkezésére;[23] olyan kegy, a milyenre a legősibb franczia uraknak egy része hiába vágyakozott.

Egészen udvari ember volt már. Reggel 8 órától tízig a királylyal vagy Francziaország tábornagyaival (a toulousei grófon kívűl D'Estrée, Lauzun, Noailles, Tallard, Tessé, Tingry, Villeroi stb.), a herczegekkel s udvari méltóságokkal beszélgetett, többnyire öregebb urakkal, a kiknek szokásait, modorát, társalgását kellemeseknek találta.[24] Valóban, ezeket a vén arisztokratákat, a kik annyira kedvében jártak a királynak, s fölkelésénél, lefekvésénél komornyikteendőket végeztek, a szolgaiságtól megóvta a művelt modor bája, a szellem méltósága, az ékes beszéd művészete, a faj szellemes könnyedsége, a nők befolyása.[25] A főurak körűl csak úgy hemzsegtek saját szolgáik

19 Dangeau, XIV. 432.
20 U. o. 434.
21 Sz. Király, 274.
22 Mme Élisabeth levele július 16.
23 Dangeau, XIV. 443.
24 Rákóczi önéletr. 260.
25 Crozals Harasztinál, Budapesti Szemle, CV. 229.

s ők a király öltöztetésében, vetkeztetésében, az «ordre du lever et du coucher» megtartásában gyönyörködtek. Igazi kegy volt, ki nyer jogot, hogy megjelenjen a király fölkelésénél, lefekvésénél: a grandes entréesben, vagy az első és a második bevonulásban (premières entrées, entrées de la chambre). Rákóczi a bíbornokokkal, érsekekkel, herczegekkel, pairekkel, tábornagyokkal, kormányzókkal együtt ebben a harmadik bevonúlásban vett részt, rendesen 9 órakor.[26] Tiz órakor ő is elkísérte a királyt misére, melyet XIV. Lajos sohasem múlasztott el. A versaillesi királyi kápolnában tehát nem egyszer hallhatta kora leghíresebb egyházi szónokait: Bourdaloue jezsuitát, Massillont, Soanent; és gyönyörködött a kitűnő egyházi zenekarban. Az orléansi herczeg az egész mise alatt föl sem tekintett könyvéből; de az nem imakönyv volt, hanem Rabelais regénye, a Gargantua et Pantagruel. Rákóczi megvallja, hogy ő is inkább a király kedvéért, mint isteni félelemből ment a kápolnába.[27]

110. NOAILLES ADORJÁN MÓRICZ HERCZEG.

Mise végeztével Rákóczi betért a palotában lakó egyik vagy másik barátjának szobájába, mert magának ott nem volt szállása.

[26] Sz. Király Ádám 1713 november elsejétől 1715 augusztus 21-ig ötvenhét esetet jegyez föl, hogy a fejedelem Versaillesban (Marlyban csupán kétszer) rendesen 9 órakor, jelen volt a király fölkelésénél. (Rákóczi-tár, I. 288—359.) A szertartásról l. Lacour-Gayet czikkét Lavisse-Rambaudnál, Hist. Géneral, VI. 197—9. s még inkább ennek is forrását, St. Simont. Rákóczi önéletrajza a király életének utolsó éveire nézve az udvarról rendkívül érdekes és becses adatokat szolgáltat, 257—285. l.

[27] Önéletr. 260.

Ezek a szobák rendesen aprók és sötétek voltak; a herczegeknek, tábornagyoknak is 1—2 szűk helyiséggel kellett beérniök, mivel a palotában körülbelül ötezer embernek kellett elférnie.[28] A fejedelem többnyire azoknak társaságát kereste föl, a kikkel katonai vagy politikai ügyekről, máskor pedig természettudományi kérdésekről beszélhetett.[29] A pompás ebédet azután vagy mások társaságában, vagy valamely barátjánál költötte el; titkára, Szatmári Király Ádám, pontosan följegyezte, kiknél. Néha, asztalbontás után, Rákóczi elkísérte a királyt, ki ezt nagyon jó néven vette.[30] Máskor a királyi herczegnőket látogatta meg, vagy pedig estig kártyázott. Egyszer, a kihallgatások után[31] a király maga is megnézte a roulette-et, a melyben, *Berry* herczegnővel s másokkal együtt, Rákóczi is résztvett; azonban úgy találták, hogy a fejedelem ehhez a játékhoz nem igen ért. A királyi palotában a Mars-, Mercure- s Apollon-teremben egymást érték a kártyaasztalok, a melyek mellett ugyancsak folyt a játék: a lansquenet, reversi, bête, hombre, basette, portique, hoc, brelan, grande et petit prime.[32] *Dangeau* marquis különösen nagy játékos volt; egyszer a Monsieurtől (az orléansi herczegtől) százezer tallért nyert. Rambouilletben Rákóczi jelenlétében is tettek a lansquenetben egyetlenegy kártyára 300 vagy több duplaaranyat.[33] Vacsora után is akárhányszor folytatták a kártyázást, sakkozást, billiárdozást.[34] Rákóczi nagyban nem játszhatott, de barátjaival, s a nőkkel, inkább időtöltésből, mint nyereségvágyból vagy szenvedélyből, el-elkártyázott.[35] Ez is költséges lehetett, mert hiszen Molière Fösvényében már megmondta Fruzsina Harpagonnak, hogy manap kevés asszony irtózik a kártyától; ösmer egyet, a ki az idén 20.000 frankot vesztett el a kártyán. Maintenon asszony szerint még a becsületüket is eladták, hogy

28 Haraszti, id. h. 233—5.

29 Rákóczi önéletr. 260.

30 1713 október 15. Dangeau Journal, XV. 14.

31 1713 július 26. U. o. XIV. 452.

32 St. Simon, XVII. 135. Lavisse-Rambaud, VI. 202.

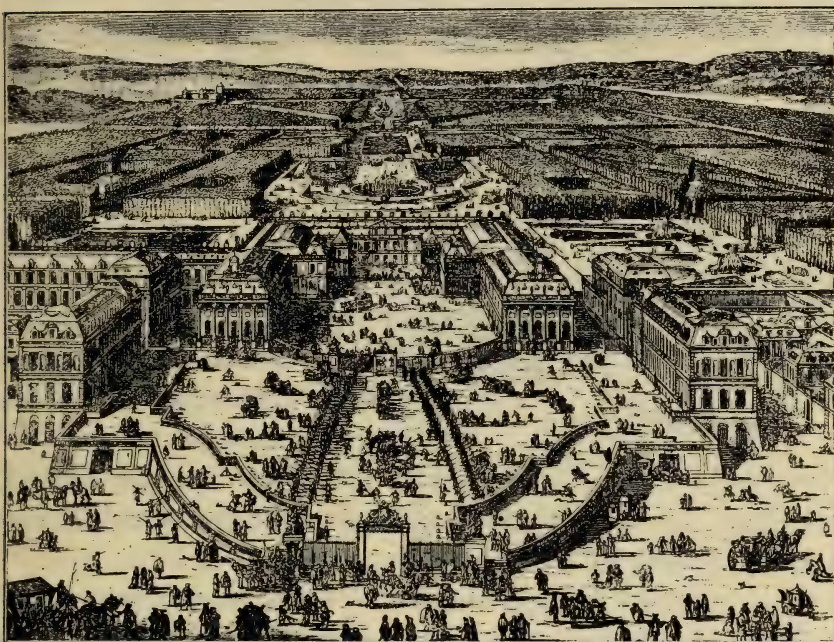
33 Sz. Király, 335.

34 U. o. 262., 315., 316., 342.

35 Önéletr. 259., 260., 262., 265., 303.

kártyázhassanak; Montespan asszonyról, Du Maine herczegnek és a toulousei grófnak hat év előtt elhunyt anyjáról, beszélték, hogy egyetlenegy éjszaka öt millió livret nyert. Fiai, Rákóczi barátai, szintén szenvedelmes kártyások voltak.

Nem egy herczeg vagy herczegné tartott Párisban játéktermet, úgynevezett akadémiát, a melynek korlátolt vagy teljes

III. A VERSAILLESI PALOTA.

nyilvánossága volt. A magyarok rue jacobi szállásán a *hôtel de Pérou*ban is volt egy. *Bizoton* rendőrbiztos már április 18-án jelentette *Pontchartrain* (Jérome Phélippeaux) gróf miniszternek, Páris rendőrfőnökének, hogy ott *Péan,* az erdélyi fejedelem hadsegéde, (?) lansquenet-játékszobákat tart nyitva. Állítása szerint maga Pontchartrain mondta Rákóczi herczegnek, hogy lakosztályában játékot rendezhet, s a hadsegéd írt is a rendőrfőnöknek, a melyben a türelmi rendelet írásbeli megerősítését kérte. Marc-René *d'Argenson* marquis bíró (maitre des requêtes)

tiltott játék miatt el is marasztalta Péant és d'Absacot. A király azonban[36] felfüggesztette az itélet végrehajtását, mert ezek az urak az erdélyi fejedelem kíséretéhez tartoznak s a házat, a hol játékhelyet tartanak, valóban a fejedelem foglalta le magának. Egyébirant a király helyeselte azt a szigorúságot, a melylyel nemcsak a tiltott pharaont és basettet, hanem minden más — Párisban akadémiának hívott — kártyajátékot is üldöznek. A hôtel du Pérouban büntetés terhe alatt eltiltotta a játék folytatását, mire nemcsak fölhatalmazást nem adott, hanem azt teljesen megszüntetni rendelte. Ezt a szigorúságot azonban nagyon sok más esetben kellett volna alkalmaznia, mert Párisban a legelőkelőbb urak is tartottak ilyen játékbarlangokat. Április 23-án *Brenner* prépost azt felelte, hogy egy ilyennek berendezésére maga a fejedelem hatalmazta föl nemeseit, mivel pénze nincs és másképpen nem tudja eltartani őket. Pontchartrain erre szemrehányást tett *Torcy* külügyminiszternek, hogy a dolgot a királynak jelentette és d'Argenson számára a király rendeletét kieszközölte.[37]

112. XIV. LAJOS PÉNZEI I

A fejedelem a királyt, ha talán szóba hozta a dolgot, könynyen fölvilágosíthatta, hogy Péan nevű hadsegéde nincs, nem is volt. Nevével csak takaróztak idegen tisztjei, kik Brenner és d'Absac szállásán, a hôtel du Pérouban, azt a legújabb párisi akadémiát rögtönözték. A perui ház kártyabarlangjáról azontúl nincsen is szó[38] sem az egykorú lapokban, sem a korról szóló emlékiratokban. Maga Rákóczi Párisban, naplóírója szerint,[39] csak egyetlenegyszer kártyázott, akkor is *D'Elbeuf* herczegnőnél;

[36] Mouton, L'hôtel de Transylvanie, 15—16. (Bibliothèque du vieux Paris) a franczia külügyminisztérium levéltárának adatai nyomán. (Fonds Hongrie et Transylvanie).

[37] Mouton, 17.

[38] Mouton (u. o.) semmivel sem bizonyítja, hogy a játékot ottan folytatták volna.

[39] 1714 február 28. Sz. Király, 303.

saját lakásán szintén csak egyszer, de akkor sem Párisban, hanem Clagnyban brelánozott.[40] Amott *Brenner* is résztvett a játékban; de a kormányt nem zaklatta volna pénzért annyiszor,[41] ha «akadémiája» a perui házban már fennáll és jól jövedelmez. Annyi bizonyos, hogy visszaélt a bizalommal, mikor, első próbálkozásánál, a fejedelem beleegyezésére hivatkozott. Ez oly nyilvánvaló volt, hogy a királynak Rákóczi iránt érzett tisztelete és jóakarata éppen az ellene emelt vád idejében nyilatkozott meg legjobban, s udvarában a fejedelemnek csak barátai és tisztelői voltak.[42]

Azonban a fejedelem is tudta, hogy a szükséget és a nyomorúságot okoskodással enyhíteni nem lehet s ha ezekhez még méltatlanság is járúl, a nyavalya tűrhetetlen lesz. Danczkáról is csak veszekedés, nyomorúság hírét hallotta; pedig lelkére mondta, hogy Nimródtól fogva nem volt fejedelem, a ki szívében jobban elösmerte volna valakinek hűségét, mint ő a *Vay*ét, a ki egykor vele együtt szánta az erdélyieket, kik átkozták a fejedelmet, mert nem segíthetett rajtuk. S most Vay sem hiszi el, hogy csakugyan nem segíthet! Pedig a fejedelem táplálódik ugyan, de nem táplálhat. Neki azt mondják:

113. XIV. LAJOS PÉNZEI. II.

40 1714 április 8. U. o. 309.

41 Mouton, 17.

42 Mouton maga is a Rákóczi nevével űzött visszaélésekről beszél. A vád képtelenségéről l. Thaly, a Hôtel de Tr. Párisban (Az Ujság, 1906. 321. sz.) Návay Aladár, a Hôtel de Tr. (Budapesti Hirlap, 1907., 119. sz.) Június, Az erdélyi palota Párisban. (U. o. 1907., 254. sz.) A Pesti Napló (A kuruczok Párisban 1906. 312. és a francziaorsz. Rákóczi-okmányok, 314. sz.) elfogadja az adatokat és szemrehányást tesz a magyar íróknak, hogy még Rákóczi párisi lakását is külföldi tudós találta meg. Rákóczi azonban Párisban nem ott lakott, a hol Mouton mondta, hanem a Soissons-palotában, a melyben lakosztályt maga a király rendeztetett be számára. Onnan már 1713 február 18-án kiköltözött Challiosba s ha hosszabb időre berándult Párisba, Dangeau, Courcillon, Vaudemont, Gramont, Tessé házában felváltva szállt meg. Brennert, ki akkor a Hôtel de Transylvanieban lakott, Sz.Király följegyzései szerint (321. l.) csak egyetlenegyszer, 1716 július 28-án látogatta meg.

nem adhatnak, mert nincs. Nem hiszi; de ha ő mond másnak hasonlót, azt sem hiszik. Pedig erővel nem vehet, nem teremthet. *Kéry* nem adhat a danczkaiaknak, míg *Krucsay* nem küld pénzt; s Krucsay nem küldhet, míg *Szieniavszkijné* nem fizet. Saját feleségének is csak úgy juttathat valamit, ha danczkai holmiját eladhatják. Azért Isten legyen mindazok bírája, a kik őt mások megbántása miatt átkozzák. Elviseli, mert mindez az Úr akaratja...[43]

114. BOURBON LAJOS ARMAND, CONTI HERCZEGE.

Június 7-én a lengyelországi bújdosó magyarok egyenesen a királyhoz folyamodtak segítségért,[44] sőt személyesen akartak Párisba jönni, hogy könyörűletre indítsák. Csupán annyit értek el, hogy a király június 22-én csakugyan kiutalta azt a havi 6000 livrenyi segítséget, a mit már korábban megigért, a mit azonban Rákóczi, április 27-én beadott kérésében, már akkor elégtelennek mondott. *Torcy* miniszter világosan kijelentette, hogy Bercsényiék hiába jönnek Párisba, míg Francziaország ki nem békül a császárral. A király a békealkudozások alkalmával mindent megtesz érdekökben. A bécsi udvartól kegyelmet kér személyökre és javaikra nézve; ha pedig ezt el nem éri, gondoskodik ellátásukról.[45] Nagyon rosszúl tudták tehát a császáriak, hogy a fejedelem évdíját a király

43 Rákóczi Vayhoz június 3. (Sajátkezű levele az Erdélyi N. Múzeumban, Kemény-gyüjt.)

44 Bercsényi, Forgách, Esterházy Antal, Csáki Mihály, Gerhard György, Pápay János, Ebeczky Sámuel, a többiek nevében is. Fiedler, II. 619.

45 Horváth, VI. 654.

havi 50.000 livre-re emelte föl; mert *Desmarets* pénzügyi főellenőrnek nem évi, hanem egyszersmindenkorra 600.000 livrenyi összeg biztosításáról kellett gondoskodnia. A fejedelem megvallotta, nem hitte volna, hogy ennyire jussanak a dolgok és hogy minden szó, minden beszéd, hír, hirtelenség stb. ennyire menjen és terjedjen. Akármilyen kevéssel kecsegtetik is a franczia udvarban, türelemmel kellett fogadnia, de élőszóval és levelekben eleget sürgette a bujdosók megsértésének a dolgát. Néha halálosan szenvedett a kétség és bizonytalanság miatt. Mi lesz ezután, az az Isten titka. Lehet, hogy jobbra fordul a sorsuk, mert XIV. Lajos király elhatározta a háború folytatását, de a fejedelem inkább a rosszra volt elkészülve és vontatni akarta az időt: inkább *tűrhető* nyomorúsággal, mint sokkal biztatván híveit. Tudta, hogy ezt lanyhaságnak tartják, balúl s hirtelenkedve itélik meg. Isten azonban majd megszánja szenvedéseit, ha ez a szent akaratja.[46]

Rákócziról elösmerték a császári érzelmű lapok is, hogy *Rákóczi*, a kiről az eddigi béketárgyalások nem gondoskodtak, folyton sürgeti az udvart segítségért, pártfogásért; de hozzátették, hogy e közben múlat s miatta akármi történhetik a magyarokkal. Ezzel sehogysem egyezett az a hírök, hogy Rákóczi személyesen akart résztvenni a császár ellen folytatott háborúban. Mikor ugyanis *Bourbon* és *Conti* herczegek június végén a felsőrajnai táborba készültek, hogy ott mint önkéntesek vegyenek részt Landau ostromában, a királyt Rákóczi is megkérte, hogy barátjaival mehessen. A király nem engedte oda: a császáriak gyanítása szerint azért, hogy Magyarországban új fölkelés élére állíthassa.[47] Alkalomra várakozva, magánál tartotta. Marlyban tett családias sétáin mindig maga mellett akarta látni.[48] A fejedelem kísérte is szorgalmasan a nyilvános sétákon s a király csak nagyon ritkán nem szólította meg. Gyakran fogadta magánszobájában is, de a fejedelem mindig megőrízte beszélgetésök titkát.[49]

46 Június 3. Erdélyi N. Muzeum.
47 Fama, CXLVII. 254–5.
48 Rákóczi önéletr. 257.
49 St. Simon, IX. 414.

V.

UDVARI VADÁSZATOK.

— 1713 május 10.—1714 márczius 23. —

MÁJUS tizedikétől augusztus 28-áig s november nagyobb részében Rákóczi igen gyakran tartózkodott Marlyban. Résztvett a király szarvasvadászatain s az udvarnak legtöbb mulatságában. Marlyba a király csak válogatott társaságot hítt meg; komoly, erkölcsös, méltóságos urakat és asszonyokat, a kikhez a fiatalabb és legbájosabb nők csatlakoztak férjeikkel. Idegenek, külföldiek csupán egyenes meghívásra jelenhettek meg. Csak a legszükségesebb cselédeket tartották maguk mellett; hintókról, lovakról tudni sem akartak. Gyalog követték az öreg királyt, a ki többnyire tolószéken ülve sétált a kertben. A mikor visszavonult belső termeibe, az úri társaság az épület közepén álló roppant nagy terembe húzódott, hol semmi sem hiányzott a test és lélek felüdítésére. Legközönségesebb szobai szórakozás a kártyázás volt. A terem közepén óriási roulette-asztal állt, a melyet hármas gyűrűben vett körül az érdeklődők sokasága. Mások sakkoztak vagy billardoztak este tízig, a király estebédjéig, mikor az udvari emberek szétoszoltak lakmározni, kártyázni, aludni vagy sétálni. Nők és férfiak csak nagyobb társaságban sétálhattak; a külön turbékoló párokra megbízottak figyeltek, hogy elejét vegyék a botrányoknak. «A mennyiben lehetett» — tette hozzá Rákóczi.

Névszerint ösmerjük azt a harminczhárom herczegnőt s más főrangú hölgyet, a kikkel leggyakrabban találkozott.[1] Lehetetlen, hogy olyan kiváló szépségek, mint *Berry* herczegné, a két *Bourbon-Condé*-leány (Louise-Élisabeth, ki éppen akkor lett Conti

[1] Térszűke miatt Rákóczi barátnőinek jellemzését is máshol fogom közölni. Rákóczi szerelmének lélektanilag is nagyon érdekes rajza az Önéletrajz 258—264. lapján van

herczeg felesége és Mademoiselle de Charolais), Courcillon marquisné, Broglie herczegné, La Feuillade herczeg neje, De Gesvres marquisné vagy De Tourbes kisasszony hidegen hagyták volna. Maga mondja, hogy nagyon szerelmes természetű volt, de irtózott a szemérmetlenektől. Tiszta szerelemre, meghitt, komoly, igaz barátságra vágyott; pedig úgy tudta, hogy ilyesmi nem igen tetszik a nőknek. Nem vágyakozott kaland után, de valóban megdobbant a szíve, valahányszor eszményképét látta. Megihlette, jobbá, nyugodtabbá tette minden pillantása. Rendkívűl jólesett neki, ha hallotta édes beszédét. Nyugtalankodott, ha távol volt; s ha előtte állt, félt hozzá szólani, hogy valamiképpen meg ne bántsa. Elnézte hosszasan, szótalanul; és sóhajtva gondolt rá, hogy reménytelen az a szerelem, a melynek lángja napról-napra erősebben lobogott szívében.

115. LA FEUILLADE HERCZEG.

Legfőbb vágya, óhajtása, hogy kedvére, tetszésére tegyen; legfőbb aggodalma, hogy valamivel megsértheti. Tiszta szerelmet érzett iránta.

Ugyanakkor azonban egy másik nő hasonló érzelmet támasztott benne. Tudta, hogy ezzel hihetetlent mond az érzékies embereknek, a kik közűl a legtöbb nem hisz a tiszta szerelemben. Ő maga valóságos szerencsének tartotta, hogy egyszerre két eszménykép lebegett előtte, mert esze és szíve így egyensúlyban maradhatott. Maga sem tudta, a kettő közűl melyiket szereti jobban. Az egyik azért gyúlasztotta szerelemre, mert

művelt, kellemes, élénk és mindenben csodálatosan kedves volt; a mellett arcza, termete szép. A másiknak gondolkodása, szilárd jelleme, csöndes magaviselete, erkölcsössége, természete, okossága jobban egyezett az ő jellemével, szépségre nézve pedig a másikkal vetekedett. Az egyik, úgy látszott, jobban vonzódik hozzá; nyájassága némi reménynyel bíztatta, de másoknak is igyekezett tetszeni. Őszintébben tisztelte a másikat, a ki komo-

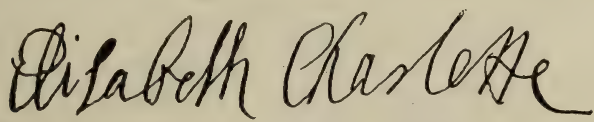
116. A «HÔTEL DE PETIT BOURBON» PÁRISBAN.

lyabban vette és senkivel sem kaczérkodott. Amaz azt akarta, hogy bámulják, vadászatokon milyen csodálatos bájjal űli meg a lovat; emez szívesebben látta otthon, a hol csöndesen elkártyázhattak. Az egyik elég hiú volt arra, hogy teljes hódolatot követeljen tőle s fiatalabbak udvarlását is elfogadta, hogy féltékenységet keltsen benne; a másiknál ügyelnie kellett magára, hogy hódolat a komolyságát meg ne bántsa.

Megvolt az a gyönyörűsége, hogy a kettővel gyakran találkozott, beszélgetett. Elég alkalma nyilt rá, hogy megfigyelje jellemöket, érzületöket és csak azután akart nyilatkozni. Arra

vágyott, hogy a ki meghallgatja, csak őt szeresse. Balassa Bálinttal azon fohászkodott, hogy bírhatatlan vágyra Isten szíveiket ne gyulaszsza. De hiában titkolta szerelmét: azt a két nő, sőt az udvar is észrevette. Az öreg herczegnék s az udvaronczok mentűl inkább találgatták, melyiket szereti jobban, a két nő annál féltékenyebb lett egymásra; az egyik, mert igazán szerette; a másik mert meg akarta mutatni, hogy ő a szeretetreméltóbb. Mindez érzésök világának és vonzalmuknak különbözéséből következett.

Rákóczi sohasem nevezte meg, kikre gondolt. A vidámabbat nem oly könnyű megnevezni. Talán *Courcillonné* volt. A komolyabb azonban bizonyosan az ifjú *Conti herczegné*.[2]

117. ELISABETH CHARLOTTE NÉVALÁÍRÁSA

»Senki sem csinosabb, kedvesebb, mint az ifjú *Conti herczegné* — mondta az öreg orléansi herczegné.[3] — Jól tudja, hogy szeretem, tehát semmit sem vesz tőlem rossz néven, mert tudja, hogy nem akarom sérteni, csak évődöm vele. A szegény Rákóczi fejedelem is jól tudta, hogy a herczegné kellemes volt, de jóképe mellett sem tetszett neki. Rákóczi nagy, jól megtermett úr, a kinek jó ábrázata van, de arcza nem csínos, ha nem is csúnya. Nem is öreg, most 44 éves.«[4]

Rákóczi néha azon a ponton állt, hogy megvallja szerelmét; de uralkodott magán s eszményképei annál inkább gyötörték.[5] Nagyon bántotta, hogy az egyik egészen a bizalmasság legszélsőbb határáig engedett magához tolakodó ifjakat, míg őt a

[2] Erre czéloz St. Simon is, IX. 415. Rákóczi csak annyit mond (Önéletr. 268.), hogy egy Bourbon herczegnőt szeretett. Sz. Király (331. l.) meg is nevezi Continé fejedelemasszonyt, kit a fejedelem minden nő közül legtöbbet látogatott.

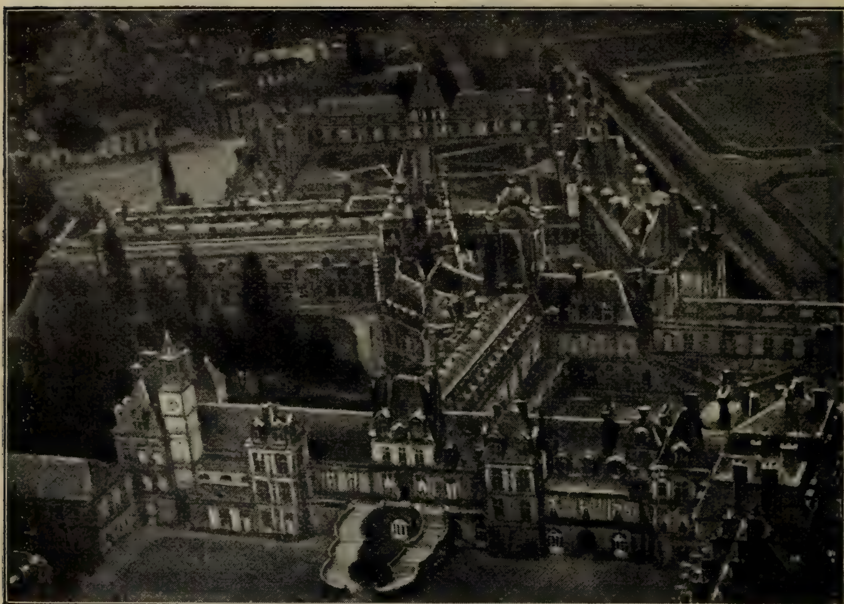
[3] 1718 szep. 4. St. Cloud. Menzel, Briefe der Prinzessin Elisabeth Charlotte, 330—1.

[4] Ez tévedés; 1718-ban csak 42 éves volt és már öt esztendeje ismerték egymást.

[5] Önéletrajz, 262.

tisztelet és nagyrabecsülés tartózkodóvá tette. Azóta inkább a másikkal foglalkozott. Augusztus 4-én *Charolais* grófnén kívűl már a négyhetes menyecske, *Conti herczegné* is résztvett a marlyi vaddisznó-vadászatokon.[6]

Mikor a királynak nem volt vadászó napja, a fejedelem egyik-másik királyi herczeggel és más urakkal kirándult Ram-

118. FONTAINEBLEAU MADÁRTÁVLATI KÉPE.

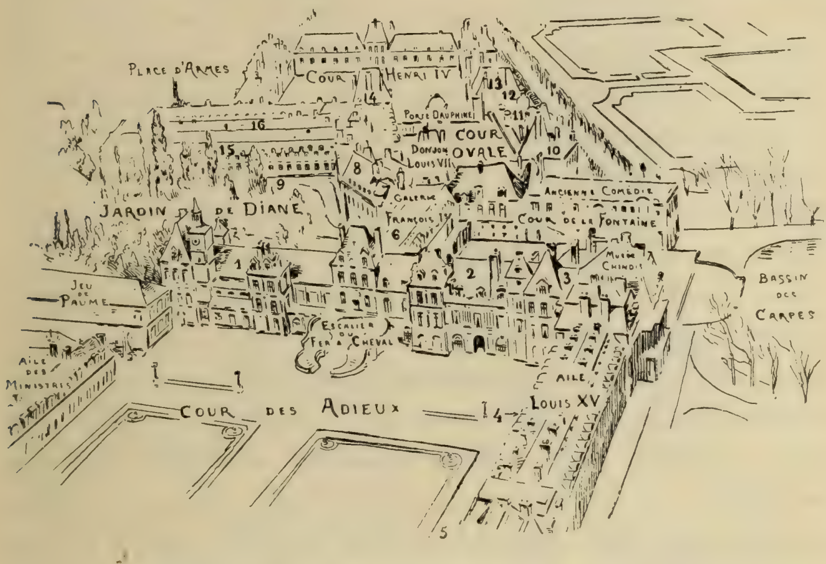
bouilletbe, vagy a boulognei erdőbe, máskor pedig Párisban, Sceauxban tett látogatást. Mindenütt zajos társaságban élt. De a politikai dolgokat sem hanyagolta el. *Charrière* és *Brenner* Marlyba is kijöttek hozzá jelentést tenni.[7] Augusztus 30-án rájok bízta, hogy podgyászát Párison keresztül elküldjék *Fontainebleauba*. A hat szép fekete lovat önmaga vásárolta meg és Sz. Király Ádámmal előre küldte; de ő maga, Dangeau marquis hintaján, a királylyal egyidőben, szeptember elsején érkezett oda.[8]

6 Sz. Király, 277.

7 U. o. 277.

8 U. o. 280. Sz. Királyék aznap Sceauxból (Vill Sioi) két hajtással érkeztek meg.

A fejedelemnek *Fontainebleauban* külön lakása volt: eleinte a városban, majd magában a várban, hol — mint a szeptember 9-én érkezett bajor választónak — maga a király rendeztette be szállását.[9] De csak kevés időt tölthetett otthon, mert a király már másnap elkezdte a parforce-vadászatokat, a melyek előírt rendben, a szokott pompával mentek végbe. A halali (a kegyelemdöfés megadása) után az elfogott szarvast az egész

119. FONTAINEBLEAU MADÁRTÁVLATI KÉPE.
(A szemben levő kép magyarázata.)

udvar jelenlétében harmincz szövétnek lobogása és harmincz vadászkürt harsogása mellett nyúzták meg s a kutyákkal megetették, mire a fényes társaság zöldgallyasan, kürtszó mellett tért haza. Majdnem minden este színielőadás volt: komédia, a hogy az ottlevő Sz. Király Ádám írta. Teljes fényét kifejtette az udvar a király sétakocsizásai alkalmával is. Az urak és hölgyek részben fogatokon, részben lóháton kísérték őt. Egy ilyen sétálás közben a Szajna vizén halászatot rendeztek karakatona

Sz. Király, 282. Rákóczi önéletr. 263. V. ö. St. Simon, x. 75.

nevű madarakkal. «Kikkel nem illik élni» — mondta már kétszáz esztendővel azelőtt a magyar író [10] — ezekről az örvösgalamb nagyságú fekete madarakról.

A hétköznapok a király és herczegek szakadatlan vadászatai közt teltek. Vasár- és ünnepnapokon mise után Rákóczi rendesen csak a toulousei gróffal puskázgatott s a pihenés idejét kedvesen töltötte a gróf vadászházikójában, a *Château de la Rivière*ben, mely a Szajna bűbájos partjain emelkedett. Rendesen ott volt Bourbon herczegnő is leányaival és barátnőivel, kik közt Conti, Duras és Villars herczegnőket, Charolais és De Tourbes kisasszonyokat említik.[11] Ott volt a vadászatokon s mindenféle mulatságokban résztvett az udvarban születésénél fogva azon előkelő helyen álló hölgy is, a kibe szerelmes volt. Kártyázott vele eleget, de sohasem merte megvallani neki szerelmét, mert a Párisban betegen fekvő másik nőre (Courcillonnéra?) gondolt.[12] Akkor egy gavalléron múlattak, kit a féltékeny festő-férj lemoshatatlan zöld festékben fürdetett meg s a király parancsára most Fontainebleauban is meg kellett jelennie.[13] Sokat beszéltek arról is, hogy Solre gróf leányostúl ide jött s arra kérte a királyt, hogy leánya házasságot köthessen Robecque herczeggel. A francziákat az érdekelhette, hogy a herczeg Ádámig s Rákóczit, hogy a Croyokkal II. Endre magyar királyig vitte föl a családfáját.[14] Árpádnak egy másik ivadékával, a bajor választóval, ezúttal többször találkozott; a király a bajort szeptember 26-án,[15] őt pedig október 10-én kihallgatáson fogadta s nagyon megnyugtatta.[16] Az is emelte tekintélyét, hogy Spanyolországba küldött követe, *D'Absac* marquis ezredes, szeptember 16-án azzal a jelentéssel tért vissza, hogy a király mint hatalmas és előkelő fejedelem követét fogadta, a fejedelem számára

[10] A Jordán-codex. Idézi M. Nyelvt. Szótár, II. 139. Hanák képes természetrajza (322. l.) a Carbo cormoranust, vagy Corvus Marinust nevezi kára katonájának. Ez a nagyon ügyes halászmadár a Duna és Tisza partjain sem volt ritka.

[11] Sz. Király, 285.

[12] Rákóczi önéletr. 263.

[13] Sz. Király, 284—5.

[14] St. Simon, x. 75—86.

[15] U. o. x. 75.

[16] Dangeau, xv. 6.

tízezer tallért és külön levelet küldött, őt magát pedig igen szép gyémánttal ajándékozta meg.[17]

Október 10-én a vadászatok véget értek s az egész udvar odahagyta Fontainebleaut.[18] Rákóczi váltott postalovakon, majd a saját fogatán másnap már Passyban volt, míg a király — D'Antinnál Petitbourgban megpihenvén — csak harmadnap érkezett haza Versaillesba.[19] A fejedelem azonnal átment Párisba ahhoz a nőhöz, a kinek betegsége nyugtalanította s a ki miatt Fontainebleauban és a Rivièreben sem érezhette magát nyugodtnak, elégedettnek. Most alkalmasint annak érezte, mert szüleinek s férjének társaságában a gyönyörű *Courcillonné* meggyógyult, Passyban meglátogatta őt s ebéd után együtt mentek át Versaillesba.[20]

120. FRANCZIA NEMESEMBER XIV. LAJOS KORÁBAN.

A hónap hátralevő részét *Rákóczi* a passyi mezőn, a boulognei erdőben, Rambouilletben, a saint-denisi pusztán vadászatokkal töltötte, de többször berándult Párisba, Versaillesba is. Október 25-én a király igen kedvesen vette, hogy ebéd után való sétájában elkísérte.[21] Összefüggésben állhat ezzel az adat, hogy november elsejétől fogva Rákóczi is megjelenhetett *a király fölkelésén.*[22] Másnap a király a marlyi vadászatokra ment. A feje-

[17] U. o. XIV. 480.

[18] Ezekről a napokról részletesen Sz. Király, 280—286.

[19] U. o. 287. St. Simon, X. 97.

[20] Sz. Király, 287.

[21] Dangeau, XV. 14.

[22] «Reggel nyolcz órakor ment az fels. király felkelésére.» Sz. Király, 288.

delem csak harmadnap követte s négy hétig maradt vele.[23] Mint mondja, a vadászatok s egyéb mulatságok tették az időszak kellemetlenségét az egész november hónapban türhetővé. A zord időben már vaddisznóra, farkasra is vadásztak; volt nap, hogy a nagy hideg és fagy miatt a király nem is ment ki vadászni. Rákóczi azonban a toulousei gróffal akárhányszor éppen csak ruhát váltott s Marlyból átsietett St.-Germainbe, vagy pedig Rambouilletbe vadászni.[24]

A csatatérről érkezett hírek közül legnevezetesebb volt, hogy Villars tábornagy Freiburgot október 14-én elfoglalta, miről csak november 6-án értesültek Marlyban.[25] Egy nappal azután, hogy a király Marlyból visszaköltözött Versaillesba, november 26-án[26] Villars és Savoyai Jenő herczeg *Rastadt*ban megkezdték a béke-alkudozásokat. Torcy már féléve kijelentette,[27] hogy a magyar bujdosókról ebben a békében kíván gondoskodni. A fejedelem tehát, ki összeköttetését állandóan fentartotta vele, most mindent elkövetett, hogy őt igéretének beváltására birja. Maga is résztvett november 30-án a versaillesi kir. kápolnában Freiburg bevétele örömére tartott Te Deumon.[28] A király éppen most határozta el 60 gyalogzászlóalj és 106 svadrony fölállítását, a mi azt jelentette, hogy vagy a béketárgyalásokat, vagy a háborút akarja nyomatékkal folytatni. Októberben a franczia kormányhoz már amúgy is érkezett egy névtelen emlékirat, a mely azt ajánlotta, hogy Rákóczit sereg élén küldje be Magyarországba.[29] A fejedelem a maga és nemzete kívánságait most nem íratokban, hanem élő szóval sürgette, mire elég alkalma nyilt, mert a miniszterekkel s a befolyásos urakkal naponkint találkozott. *Berry* herczeg, a kitől annyit remélhetett, akkor is Rambouilletben vadászott, mikor (deczember 20-ikán) a király Versaillesban

23 November 3—25. Sz. Király naplója, 288—291.

24 Önéletrajz, 263.

25 Sz. Király, 289. St. Simon, x. 107.

26 Villars, Mémoires, 227. St. Simon szerint (x. 107.) csak 27-én.

27 Horváth, VI. 654. Az Eur. Fama szerint (CLIII. 771—3.) Versaillesban 26-án, Párisban 30-án volt a Te Deum, amott az egész udvar jelenlétében.

28 Sz. Király, 291—2.

29 Fiedler, II. 620.

kihallgatáson fogadta a bajor választót. A választó kedvetlenűl tért vissza Párisba, mert többé nem remélte, hogy megkapja Szárdinia királyának a czímét.[30]

Rákóczi csak a karácsonyi ünnepekre hagyta abba a ram-

121. BERRY HERCZEG ESKÜVŐJE.

bouilleti vadászatokat. Az éjféli s a karácsonyi nagy misét a versaillesi kir. kápolnában hallgatta meg. Ünnep másodnapján Courcillonék vendége volt s együtt néztek meg egy új operát.

Egymásután még négyszer bement Párisba, a mi összefüggésben áll lakása megváltoztatásával és ennek új berendezé-

30 St. Simon, x. 114.

sével. Deczember 15-én valószínűleg azért ment át *Clagny*ba, hogy ott a várban új szállása berendezéséről gondoskodjék. Remélte, hogy onnan «több kényelemmel élhet a király jóindulatának és az egész udvar barátságának». Egyelőre ugyan megtartotta passyi szállását is, hol majdnem tíz hónapon át lakott; de 1714 első napja, az újesztendő, a mely olyan kevés jóval kecsegtette, már Clagnyban virradt reá.[31]

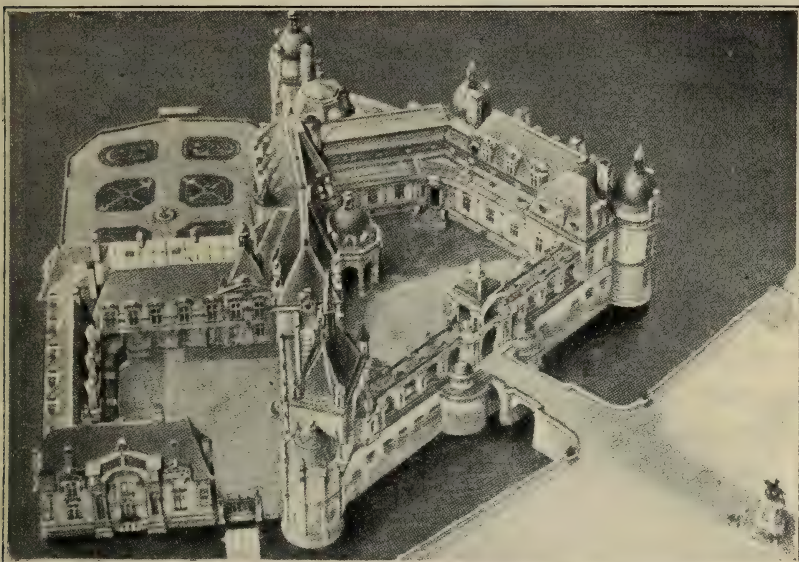
122. A ST.-GERMAINI PALOTA.

Clagny majdnem összefügg Versaillessal. XIV. Lajos gyönyörű palotát építtetett ottan Montespan asszonynak, a ki azt viszont fiuknak, Maine herczegnek ajándékozta a parkkal és vízművekkel együtt. Elmúlt már tizenöt esztendeje, hogy a király ottan járt s együtt sírt Maine herczeggel, ki egyetlenegy fiát elvesztette.[32] A herczegné azután búfelejtésűl megnyitotta a palota színpadát, sőt maga is játszott rajta az udvarnak és a

[31] Önéletr., 264. Sz. Király, 294.

[32] Második fiuk (Louis-August de Bourbon, Dombes herczege) 1700-ban született, a harmadik, Louis-Charles (Comte d'Eu) 1701-ben, leányuk, Louis-François, 1707-ben.

városnak.[33] Rákóczit nem a palotának elég zajos élete, hanem *Maine* herczeg barátsága és az udvar közelléte vonzotta ide. Hiszen most már odavissza három óra alatt megjárhatta Versaillest s még időzhetett is ottan. Versaillesból néha csak aludni, ebédelni, ruhát váltani járt haza. Jellemző erre nézve, hogy pl. január 16-án reggel 9 órakor Clagnyban megreggelizvén, átment St.-Germainbe Bourbon herczeggel dámvadat űzni, onnan vissza-

123. CHANTILLY MADÁRTÁVLATBÓL.

jött Clagnyba, átöltözött, átrándult Versaillesba s aludni megint hazatért.[34] St.-Germainben egy másik száműzött, *II. Jakab* angol király özvegye lakott a gyönyörűen fekvő komor várban; de az ismételt vadászat, Bourbon herczeg bálja s a színház kiverte Rákóczi fejéből azt a gondolatot, hogy az ő száműzetése még hosszabb időre terjedhet. Maga is készült rá, hogy új otthonában vendégeket fogadjon. Párisban személyesen beszélt mester-

[33] St. Simon, II. 135., IV. 331., V. 374., XII., 82. Piépape, La duchesse du Maine (Páris, 1910.) 22—40., de Rákócziról az egész kötetben hallgat. P. Bonnassieux, Le Château du Clagny, 1881.

[34] Sz. Király, 296.

emberekkel, hogy házát — melynek fekvése ösmeretlen — mielőbb rendbehozzák s ő maga járt tükröket nézni egy kereskedésben,[35] a mi mutatja, hogy barátjait feleségeikkel együtt várta.

Ezen a farsangon az udvarban egyik bál a másikat érte és szívesen tánczolták a Cotillon Hongroist és a Menuet de Transylvaniet, melyről Dessais akkori tánczmester könyve megemlékezik.[36] Januárius 22—31. közt maga a fejedelem is négy álarczos bálban vett részt: kétszer Berry, egyszer Bourbon herczegnél és egyszer Bourbon herczegnénél. Egy alkalommal szerecsennek öltözött strucztollakkal és drága gyöngyökkel ékesítve s nagyon örült, hogy senki sem ösmerte meg. Két ízben Szatmári *Király* Ádámot is magával vitte, a ki egyszer szárnyas egér, máskor mezei pásztor alakjában jelent meg. Berry herczeg báljára a versaillesiak és párisiak is tolongtak, úgy, hogy alig lehetett mozdúlni. Minden álarczost bebocsátottak s mindennel bőven ellátták; bele is került a herczegnek vagy tízezer tallérjába.[37] A sceauxi tündéries mulatságokra Rákóczi nem ment el.

Februáriusban inkább a *vadászat* gyönyörűségei foglalták el. Passyból februárius 3-án Ecouen falun át, hol a Bourbonoknak gyönyörű vára van, postakocsival ment *Chantilly*be, hová Bourbon Lajos herczeg hítta. Ez a hely a Nonette mellett, Páristól északra van. Rákóczi elragadóan szépnek találta a Bourbonok várát.[38] A huszonöttagú társaság öt napon át vadászott ottan vaddisznóra, dámvadra, szarvasra, farkasra, sőt tengeri és mezei nyúlra is; hiszen a chantillyi erdők vadakban még mostan is gazdagok. A fejedelem 8-ikán délután 2 órakor indult haza s Ecouenben lovat váltva, a st.-denisi híres apátságon és a párisi Vendôme-téren át késő éjjel érkezett haza Passyba, s másnap Clagnyba.[39] Színházba, lakomákra a farsang hátralevő

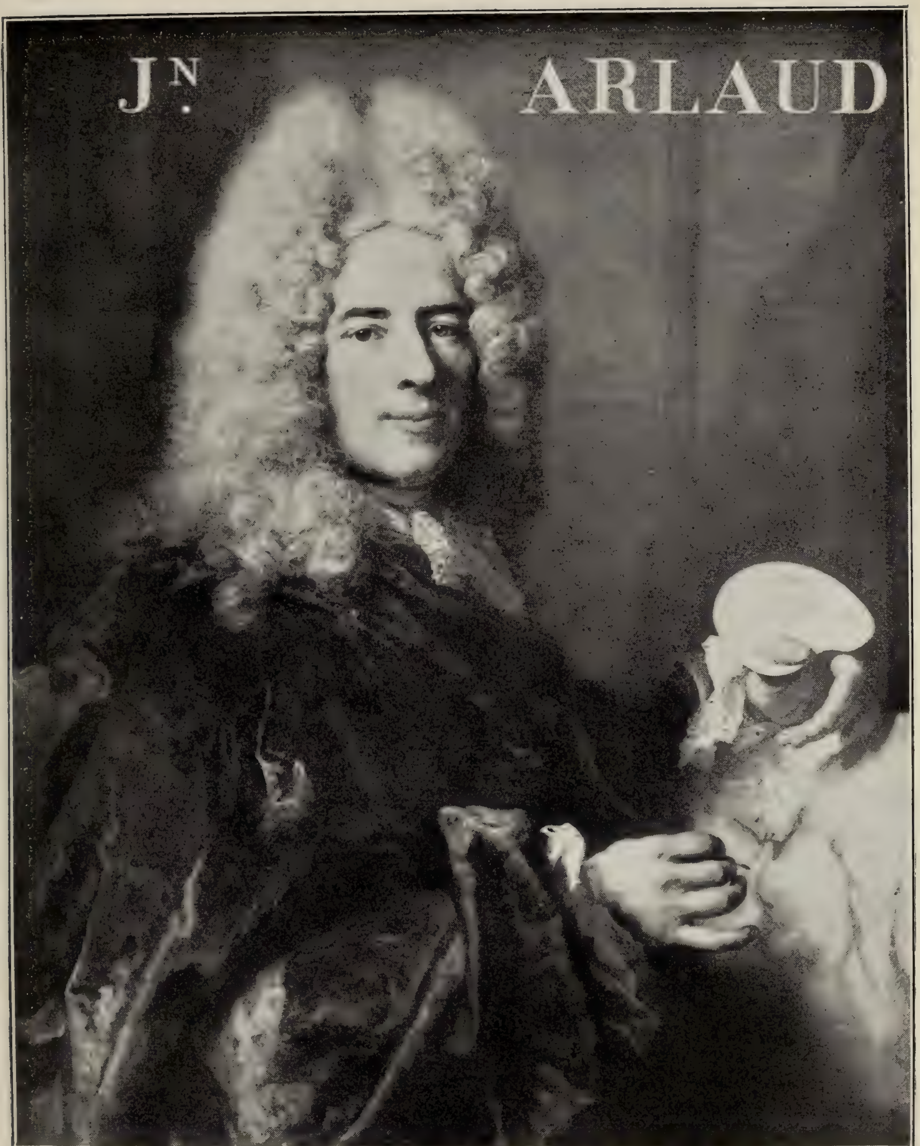
[35] U. o. 297.

[36] Pekár Gyula a Rákóczi-albumban, 59.

[37] U. o. 297—9. St. Simon, x. 117. Berry herczegné jó reménységben lévén, nem jelent meg saját bálján, hanem a királylyal külön szobában vacsorázott. St. Simon, x. 117.

[38] Önéletrajz, 277.

[39] Sz. Király, 299—300.

ARLAUD JAKAB ANTAL.

részében még eljárt; Berry és Bourbon herczegek báljain már nem vett részt, de megjelent Bourbon herczeg st.-germaini vadászatán február 13-án. Ott nagyon megtetszett neki egy házacska az erdő közepén s a tulajdonos ágostonrendiek szuperiórától engedelmet kért, hogy ott öltözhessen át.[40] Talán ekkor jutott eszébe, mennyivel nyugodtabban élhetne egy ilyen remetelakban; de visszament a nagy világba, hol a politikáról mulatságokkal akarták elterelni figyelmét, s még hamvazószerdán is színházba vitték. Annál áhítatosabban hallgatta vasárnap a király kápolnájában a híres jezsuita hitszónokot, Pater *La Rue*t, Berry herczeg gyóntatóját, a ki írt ugyan latin és franczia verseket, vígjátékot is, de főképpen erkölcsi beszédeivel s a romlott közviszonyok ostorozásával tűnt fel.

Harmadnap, február 20-ikán Rákóczi Clagnyból Coignièresen[41] ment Rambouilletbe, hol azonnal elkezdődött a vadászat. Az özvegy és a fiatal Bourbon herczegné, Continé és húga, Charolais kisasszony s még három hölgy, amazonnak öltözve űzte a szarvast, rókát, vaddisznót. A férfiak összesen tizennyolczan voltak. Minden este két asztalnál vacsoráltak s utána kártyáztak vagy egyébként szórakoztak. Négy napi kedves időtöltés után[42] ismét hazatértek nagyböjti prédikácziót hallgatni s fölvenni hat hétre a violaszínű gyászt a spanyol királynéért, ki 26 esztendős korában február 14-ikén húnyt el.[43]

A fejedelem most többször belátogatott Párisba, hogy en miniature lefestesse magát Jacques-Antoine *Arlaud*nál,[44] a kinek

40 U. o. 301.

41 Sz. Király írásában Konyér, 301.

42 Február 20—23. U.-o. 301—2.

43 U. o. 303. St. Simon, x. 132—3.

44 Sz. Király 303—4. Arlaenak írja. Arlaud Genèveben 1668 május 18. született. Párisban 1688. telepedett le; hamar nevet és megrendelőket szerzett. Az orleánsi herczeg tőle tanúlt festeni s lakást adott neki st. cloudi kastélyában. Az özvegy orleánsi herczegné is kedvelte. Némi megszakítással 1729-ig tartózkodott Párisban; azután visszatért szülővárosába, hol 1743 május 25. halt meg. Ott, a Musée Rathban van arczképe Largillièretől és saját művei közűl Nagy Péter czár, XIV. Lajos, Cromwell, Mme de Cormans d'Astry miniaturejei. Egy-egy önarczképe a párisi Louvreban és a firenzei Uffiziben. Dícsérték Michel Angelo után készített Lédáját is. Thaly Rákóczi-miniaturejei közt tőle való is lehet. (Thieme-Becker, Allg. Lex. der bildenden Künstler, II. 110. Brun, Schweizerisches Künstlerlexikon. I. 49—50.

miniature-festményeit különösen a külföldiek fizették gazdagon.[45] Barátja volt Rigaudnak, Largillièrenek, a kikkel Rákóczit meg is ösmertethette, s mint korának egyik legkitűnőbb miniature-festője, az orléansi herczeg különös pártfogása alatt állt. A fejedelem őt még többször, pl. 38. születésnapján is fölkereste.[46] A képet talán távollevő szép feleségének akarta elküldeni, de egy nő eszményi barátságát a közelben kereste. Márcziusban a st.-germaini vadászatokon, hol a vele vadászni szokott herczegnők majdnem mind megjelentek, az egyiknek, egy fiatal anyának, megvallotta szerelmét. Egy szóval sem ment túl a tisztelet határán. A fiatal asszony nem felelt, de később szüleinek, férjének, söt Rákóczi legjobb barátainak is panaszkodott. Talán csak azért, hogy diadalát éreztesse a másikkal, ki Rákóczihoz valóban vonzódott. A versaillesi udvarban a valóságos ballépéseket is a bocsánandó bűnök közé számították; Rákóczi eszményies föllobbanását tehát nem tették gúny tárgyává. Kíméletesen elhallgatták az egészet. St.-Simon és Dangeau nem jegyezték föl az esetet s az egészről semmit sem tudnánk, ha ő maga le nem írja.[47]

A mikor titka kipattant, úgy bántotta a dolog, hogy háromnégy napig Clagnyban töltötte a nap nagy részét; kerülte az embereket és csak délutánonkint ment be Versaillesba.[48] Még visszavonultabban élt márczius 13—23-ika közt; mert régi baja, a lábfájás, újból kínozni kezdte. Ez az oka, hogy Clagnyban a szokottnál tovább tartózkodott. A nagyböjt hátralevő napjaiban imádságokat készített, naponkint misét hallgatott házi kápolnájában, a böjtöt — a melyet egy idő óta elhanyagolt — szigorúan megtartotta, világi elbeszélések és regények helyett pedig a szentírást olvasgatta.[49] Barátai közül sokan meglátogatták; köztük

Füssli, Gesch. und Abbildung der besten Mahler in der Schweiz. I. 201—211. Itt közölt arczképe a berni Rath-múzeumból való.

45 Mariette, Abecedario, Arlaud neve alatt. (Az Archives de l'Art Française 1851—3. évi II. kötetében.)

46 Februárius 27., márczius 1., 27., április 9., május 12. (Sz. Király, 303—4., 307., 309., 312. Egyébiránt csak egyszer nevezi meg s így lehet, hogy másnak is ült.)

47 Önéletrajz, 264.

48 U. o. és Sz. Király, 305—6.

49 Önéletrajz, 264—5. Sz. Király, 306—7

Toulouse gróf is, ki csak imént (márczius 6.) lett a király fővadászmestere, *Tessé* tábornagy, *Courcillon, Dangeau* és *Pompadour* stb. A mint ismét lábára állhatott, első útja a királyhoz vezetett, hogy előterjesztést tegyen neki a szegény bujdosók ügyében.

VI.

BÉKE A CSÁSZÁRRAL ÉS A BIRODALOMMAL.

— 1714 márczius 11.—szeptember 12. —

EGY RÉGI udvari ember, alkalmasint *Tessé* tábornagy, ki nagyon jól ismerte XIV. Lajos gondolkodását, már idején meggyőzte jó barátját, Rákóczit, arról, hogy a béke az állam érdekeinek rovására is meglesz, mert a király beleélte magát abba a gondolatba, hogy lelkiösmeretének tartozik vele. Annak idején a ryswicki békét is ennek parancsára kötötte meg. Rákóczi azonban élőszóval, sőt írásban is előterjesztéseket tett azon *mód és eljárás* ellen, a melylyel a király és Torcy a békét megkötni akarták.

A fejedelmet nagyon aggasztotta az osztrák hatalom növekedése és hogy tanácsait ezzel szemben nem veszik figyelembe. Érezte, hogy a politikában csak statisztának tekintik, de mégis érett és beható vizsgálat alá vette Európa közállapotait, hogy lássa, a jövendő okos mérlegelésével, mennyiben remélheti fejedelemsége megtartását.[1] Báró *Hohendorf*, ki még a mult nyáron érkezett Párisba, rajta volt, hogy erről szó se legyen az alkudozásokban s Rákóczi még előbb kibéküljön a császárral. Ezt a franczia udvar is szerette volna. A fejedelem *Dehnhoff* grófnénak, a lengyel király kedvesének el is panaszolta,[2] hogy a miniszterek gyöngék; Francziaország békére vágyik és azt csak a bajor választó pártja ellenzi. A császárral való tisztességes

[1] Rákóczi önéletr. 294—5.
[2] Klement emlékírata VI. Károlyhoz, 1715 szeptember 22. Fiedler, II. 13.

békét az késztítené elő legjobban, ha a császár Rákóczinak visszaadná Erdélyt s egy osztrák főherczegnőt feleségűl adna egyik fiának.[3]

A mikor a fejedelem látta, hogy a bécsi udvar nem törődik kívánságaival, most már, a bajor választóval egyetemben, mindent elkövetett, hogy megakadályozza a békét, a mely vele törődni nem akart. Tervet készített,[4] hogy Magyarország függetlenségét biztosítsa s a császárt egy liga segítségével Olaszországból kiűzze. Erre a czélra a savoyai herczeg, a pápa, a velenczei köztársaság és az angol királyné szövetkeznének. Beszélt, majd levelezett *Passionei* svájczi pápai nunciussal, a ki még fiatal, heves, erőszakos és tapasztalatlan ember volt[5] s báró *Perron* bíbornok és *Prior* angol követ közbenjárásával kedvező feleletre bírta. Klementnek *Vincenti*vel, a velenczei köztársaság hollandi titkárával kellett összeköttetésbe lépnie. A titkár azt felelte, hogy a köztársaság a liga megalakításától teszi függővé, mit tegyen, mert a mantovai ügy miatt sok oka van neheztelni Ausztriára; akkor majd meglátja, mit tehet Dalmáczia és Horvátország föllázítására. Spanyolországnak szintén késleltetnie kellett volna a békét. Érintkezésbe lépett Rákóczi Lengyel- és Oroszországgal is, sőt Skoliéből *Viski* (Sámuel?) és egy máramarosi úr útján Magyarországba is küldött leveleket.[6]

A rastadti franczia megbízottak ismételten szóba is hozták Rákóczi és Magyarország ügyét, de erről *Savoyai Jenő* hallani

3 Ennyi még hihető a kivonatból, a melynek eredetije nem ösmeretes. Gyanús azonban ennek az a hozzáadása, hogy a tárgyalásokból a bajor választót kizárni óhajtja s a császárral és a lengyel királylyal olyan titkos levelezésbe kíván lépni, a mi visszaszerezheti neki a császár jóindulatát.

4 Fiedler, II. 13.

5 St. Simon XI. 108.

6 Fiedler, II. 13—14. A levelezést Klement folytatta, a ki azonban már lépéseket tett, hogy kegyelem útján Magyarországba visszatérjen. A fejedelem, erről tudva, megtagadta fizetése kiadását s mikor elbocsátását sürgette, elfogatni akarta. Ezt a franczia kormány nem engedte meg, mire Klement Hollandiába menekült s báró Hohendorf útján egy álló esztendeig onnan sürgette megkegyelmezését. Hogy el ne árúlja, Rákóczi ekkor, Torcy kezessége mellett, megígérte fizetése kiadását. Ajánlatát akkor is megújította volna, mikor ő ennek elfogadását visszautasította, pedig Rákóczi arról biztosította, hogy a haza megszabadítása fejében nagy úrrá teszi s közölte vele nagy terveit. (Fiedler, II. 14—15.) Ki hiszi ezt a történtek után?

sem akart.[7] Ez és egyéb okok miatt a tárgyalások februáriusban meg is akadtak; de csak két hétre, mert XIV. Lajos minden áron békét akart. Versaillesban 1714 márczius 11-ikén hallották először, hogy Villars a franczia király és Savoyai Jenő a császár nevében a békét *Rastadt*-ban márczius 7-ikén valósággal megkötötték.[8] A fejedelem akkor maga is Versaillesban volt; de betegen feküdt Clagnyban, mikor márczius 15-ikén Villars személyesen tett jelentést XIV. Lajosnak. «Rastadtban a császár dicső békét kötött», mondta Rákóczi.[9] Olaszországban országokat, tartományokat szerzett, Flandriát megtartotta, a birodalomban mindenható lett s dicsősége korlátlan. Szomorúan jelentette ki,[10] hogy akaratát aláveti az isteni gondviselésnek. Nem remél, de nem is esik kétségbe. «Nincs szerencsétlenség vigasz nélkül; és nincs boldogság csapások nélkül.»

124. LAJOS TOULOUSEI GRÓF, FŐVADÁSZMESTER.

Nem tudta magának megmagyarázni a békekötés valódi okait; hiszen XIV. Lajos erősebb serege előtt Freiburg bevételével az út nyitva állt a birodalom belsejébe. De mikor magánkihallgatáson jelent meg a király előtt, nem tett neki szemrehányást, hogy ígéreteit nem tartotta meg. Tudta, hogy a kedvezőtlen föltételeket csak szorultságában fogadta el. De föl-

7 Arneth, Prinz Eugen, II. 339.

8 Sz. Király, 306. Villars, Mémoires, 232. Eur. Fama, 1714. CLVI. 978–983. (Savoyai Jenő levelei). Az oklevelet (közölve u. o. 103–131.) VI. Károly 1714 márczius 17-én Bécsben, XIV. Lajos 1714 márcz. 23. Versaillesban ratifikálta.

9 Önéletr. 296.

10 Május 18. Simonyi, Londoni Okmánytár, 281.

tárta előtte lengyelországi bujdosó társainak, feleségének és saját magának reménytelen helyzetét s kérte, hogy tett szolgálataik fejében gondoskodjék ellátásukról. A király jóságosan felelt. Mindent megtett érte, a mit lehetett, de nem valósíthatta meg akaratát. Azonban sohasem feledkezik meg róla s hozzátartozóiról.[11]

Másnap a fejedelem St.-Germainben Toulouse gróffal, negyednap Marlyban a királylyal együtt űzte a szarvast s közben is, azután is buzgón hallgatta a nagyböjti szentbeszédeket. Nagypénteken a versaillesi kir. kápolnában végezte ájtatosságát, azután átment a *st.-cyri* kolostorba, hol az apáczák templomában Jeremiás siralmait énekelték. Visszajövet *Brenner* prépostal, *Sibrik* Miklóssal, *Mikes* Kelemennel találkozott. Nagyon szomorú dolgokról beszélhettek; másnap, nagyszombatkor, a fejedelem otthon maradt s húsvét első napján is csak estefelé ment be az udvarba.[12] Ünnep másodnapján lovat vásárolt a közellevő Neuflieuben s hazatérve, Clagnyban *Lubomirszkij* herczeget fogadta.

Harmadikán már a király társaságában rárókkal, kerecsenekkel, ölyvökkel, agarakkal fogdostatta a nyúlakat, fáczánokat s egyéb madarakat, 4-ikén s 7-ikén pedig St.-Germainben, a herczegnők társaságában, a szarvasokat. Ebéd után nem maradt el a berlán sem, a melyben Dangeaunál ezúttal *Ráttky* György ezredes is résztvett, ki egy idő óta gyakrabban fölkereste Rákóczit s követte volna a csatatérre is, ha a rastadti béke hallgatást nem parancsol. Hiszen a király már a birodalmi rendekkel való kiegyezésre, a *badeni* tárgyalásokra is megnevezte biztosait.[13] Április 11-ikén Rákóczi Marlyba követte a királyt, ki a hatheti tartózkodást szarvasvadászatokkal nyitotta meg; s jelen volt, mikor a király — az amazonoknak öltözött herczegnőkkel — szemlét tartott a franczia és a svájczi gyalog testőrségen.

[11] Rákóczi önéletr. 294. Levele 1724 márczius 3. Fiedler, II. 533.

[12] Sz. Király, 307—8.

[13] St. Simon, X. 143—4.

Szokott sétáin a király reggel és délelőtt mindig nagyon szívesen elbeszélgetett Rákóczival, kit mint szenvedélyes vadászt is szeretett. Nagyon jó kereszténynek tartotta s örült, hogy életében senki sem talált gáncsolni valót. A fejedelem hálát adott az Istennek, hogy annyi csalódás után is gondot viselt reá, megtartotta számára a király, az udvar, sőt az egész franczia nemzet barátságát és növelte jó hírét.[14] Ő maga azonban szemrehányást tett magának, hogy Francziaországba jövetelétől fogva három napot sem töltött úgy, a hogy kellett volna; vadászat, mulatság, színjáték, társaság, pazar lakoma mindennapos volt nála. Boldognak mondhatták volna, hiszen oly királyi palotákban és kertekben lakott, a mikhez hasonlókat az ókorban sohasem láttak. Fölösleges pénze sohasem volt, de volt annyi, a mennyi kellett; rangjához képpest tarthatott cselédséget, lovakat; díszes és mindenkinek tetsző ruhákban járt.[15] Kibékült azzal a bájos asszonynyal is, a kit a tavalyi fontainebleaui napok óta a miatt került, mert másokkal egy sorba helyezte. Most egy véletlenül reá eső tekintete és bátorító szava újraélesztették szerelmét.[16] Igy történt, hogy április 25-ike és május 12-ike közt ötször is átkocsizott *Issy*be, özvegy Continéhoz, a hol a fiatal *Conti herczegné* és ura társaságában néha éjfél után három óráig maradt. El nem mulasztotta volna ezeket a kedves kirándulásokat, pedig a virágfakasztó május elsején oly rosszúl lett, hogy Párisból ki kellett hozatnia régi kedves orvosát, dr. Langot.[17] Orvosságot vett a király is, Berry herczeg pedig nagyon lázas volt s negyedikén hajnalban már meg is halt. Rákóczi a halál hírére Marlyba rendelte a postakocsit, mert azt hitte, hogy az

125. ÖZVEGY CONTINÉ MEDAILLON-ARCZKÉPE.

[14] Önéletr. 265–6.
[15] U. o. 266–7.
[16] U. o. 266.
[17] Sz. Király, 310–312.

udvar azonnal átköltözik Versaillesba; de a halottat átvitték Párisba a Tuileriákba, s az élet csak úgy folyt, mintha nem is a trónörökös kiszemelt regense halt volna meg. Az öreg király, miközben unokája ravatalon feküdt, Marlyban folytatta a szarvasvadászatot. Nyolczadikán az udvarral együtt Rákóczi is gyászt öltött hat hónapra, s másnap bement Párisba, hogy szentelt vizet hintsen *Berry* herczeg koporsójára. A király még egy szarvasvadászatot rendezett és csak azután, május 16-ikán költözött vissza Versaillesba. Unokáját a királyi herczegek még az éjtszaka St.-Denisbe kísérték s ravatalra tették.[18]

A szertartás után Rambouilletben 23-ikán a szokott vadászatok újra kezdődtek s minden a rendes kerékvágásban haladt,[19] csak Maintenon asszony szalonjában nem adtak egy ideig hangversenyeket. Sőt a szicziliai és a hollandi követek fogadtatása után, május 30-ikán, a király is visszaköltözött Marlyba, hol három hónapot akart tölteni,[20] de június 11-ikén udvarával átrándult a toulousei grófhoz Rambouilletbe. Még az öreg orléansi herczegné s az orléansi herczeg is vele jöttek, pedig nem nagyon érdeklődtek a vadászatok iránt, a melyekben az ifjú Continé, Charolais kisasszony, St.-Germainné, Rupelmontné stb. megint amazonoknak öltözve vettek részt. A király s vele az udvar és Rákóczi mindennap zenés misét hallgatott a várban. Ebédre, vacsorára mindig három asztalnál terítettek: az egyiknél 19, a másiknál 13, a harmadiknál 14 személyre. A fejedelem Bourbon, Du Maine, Toulouse, Talard stb. társaságában az első asztalnál ült. A király s a hölgyek külön ültek. Vacsora előtt mindig hangverseny volt *Mme Maintenon*-nál, s a király különben is nála töltötte minden szabad idejét. Ebéd és vacsora után, ha vadászni nem mentek, az urak és hölgyek kártyázásban kerestek szórakozást. A vadászatok nem nagyon sikerültek. Egyszer a legyek űzték el a szarvast, máskor az igen nagy szél miatt nem foghatták el.[21] A király már 19-ikén visszatért

18 St. Simon, x. 185.
19 Rákóczi, 265.
20 Sz. Király, 315.
21 Sz. Király, 314–7.

Marlyba Versailleson át, hol ágyon kívűl találta Berry herczegnét, ki negyednapja született leánykáját már el is temettette.[22]

Rákóczi a vadásztársaság egy részével csak a másnapi sikertelen szarvasvadászat után követte a királyt, a ki éppen akkor (június 20-ikán) újból szabályozta évdíját. Két ötöddel lejebb szállította a részére biztosított 600.000 livrenek 25.000 tallérra menő kamatját s évdíját ezen tőke után 24.000 tallérban szabta meg, 10.000 tallérral azonban megtoldotta. A mellett 42.000 livret utalt ki olyképp, hogy ebből 8—8000 livret kapjon Bercsényi, Forgách, Esterházy, Csáky, 5000-et Vay, 2000-et Gerhard, 1500-at fejenkint Pápay és Krucsay. A csekély kegydíj még jobban összezsugorodott annak következtében, hogy ezt a 42.000 livret váltóra, Lengyelországban kellett fölvenni, a mi nagy levonásokkal járt. Igy tehát Rákóczi mindössze 100.000 livret kapott a maga s 42.000-et a bujdosók számára.[23] Az újabb csalódás a fejedelemnek rosszúl esett; de azzal vigasztalódott,

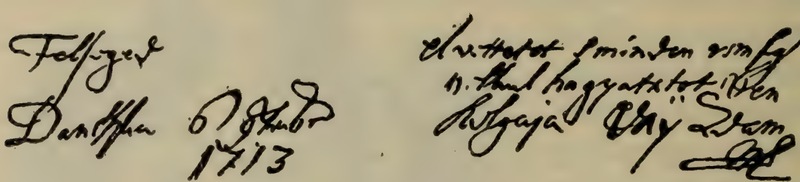
126. MADAME MAINTENON.

[22] St. Simon, x. 189—190., 197.

[23] Így adja a végső összeget Fiedler, II. 620. l. 8. és 9. sz. a. St. Simon is foglalkozik a pensio módosításával és szerinte a király Rákóczira bízta, hogy a 40, helyesebben 42 ezer livret tetszése szerint oszsza szét azon bujdosók közt, kik Magyarországban javaikat elvesztették. (Mémoires, x. 185.) Mouton azt hiszi (L'hôtel de Trans. 17.), hogy áprilisban azért kellett odahagyniok a magyaroknak a párisi Hôtel du Pérout, mert Rákóczi nem tudta a bért fizetni s azt az orléansi herczeg utalványára a kincstár fizette ki. Mouton elfelejti, hogy a herczeg a kincstár rovására csak XIV. Lajos halála (1715 szept. 1.) *után* utalványozhatott. Az

hogy a szemlátomást öregedő király többel nem segítheti. Desmarets pénzügyi főellenőr költségvetésében a magyar tétel idáig is nagyon szerényen húzódott meg, de attól lehetett tartani, hogy a király halála után ezt is apasztják, vagy éppen törlik.

Már azelőtt azzal csitította nyomorgó híveit,[24] hogy ha fogyatkozást szenvednek, annak nem lesz oka sem ő, sem *Helissant* vagy *Riché* bankár,[25] hanem az, a ki őt magát is megrövidíti ígéretében. Nem felejtkezett el róluk, de keserűséget mi haszna volna keserűséggel szaporítani s lehetetlen-

127. VAY ÁDÁM PANASZKODÓ LEVELÉNEK VÉGE.
— 1713. nov. 6. —

ségre senki sem kötelezhető.[26] Vayné már annyira jutott, hogy két aranyos szoknyájából kiégette az aranyfonalakat s azoknak eladásából élt. Vay elkeseredve kérte a fejedelmet, vitesse feleségét, gyermekeit az ország határára, hogy szolgálattal vagy koldulással keressék kenyeröket: őt magát Danczkában majd megeszik a tengeri halak vagy az ebek.[27] A fejedelem hiában mondta, hogy nem segíthet rajtuk, mert a király megfeledkezett ígéreteiről, a mikre pedig eleget emlékeztette s a maga, felesége, bujdosótársai és nemzete nyomorúságát fejtegette előtte. Isten adta, Isten elvette; legyen áldott az Úr neve! A fejedelem és Vay nem egymásért, hanem mindnyájan adott hitök

azonban meglehet, hogy Brenner, Lang, Charrière stb. ekkor költöztek át a H. du Pérouból a Hôtel de Transylvanieba.

24 1713 szeptember. Czédula az Erdélyi N. Múzeumban, Kemény-gyűjt.

25 Sz. Király, 231.

26 Levele 1713 október 18. az Erdélyi Nemz. Múzeumban, Kemény-gyűjt.

27 »A felséged levelében felőlem írt periodus szívemet százszor sebhette s penetráló, melyet halállal emésztek meg.« 1713 november 6. U. o.

miatt hagyták el mindenöket s azért szenvednek. Ne egymástól, hanem attól reméljenek tehát, a kitől állhatatosságuknak és hitök megtartásának jutalmát várhatják. Jószágait odahagyta, értékes tárgyait Danczkán a bujdosók javára árultatja; gyermekei ellenségeinek kezében vannak; feleségének s önmagának is csak olyan bizonytalan a kenyere, mint társaié; hogyan segíthetne tehát rajtuk? Lelkök üdvösségén kívűl csak azt remélhetik, hogy a verebeknél jobbak lévén, nem hagyja el őket az, a ki mindeneket táplál. Ő maga is tudja, mily nehéz szenvedni . . .[28]

A fejedelem készen állt a teljes visszavonulásra. Mostantól fogva csupán a vadászatokban és Toulouse gróf s néhány jobb ösmerőse látogatásában akart némi szórakozást keresni.[29]

Contiék kedves meghívását követte, mikor két napra kirándult *Isle Adam*ba, hol az özvegy herczegné s a fiatal pár évenkint kétszer, háromszor hét-hét hetet szoktak tölteni. Ez a falu észak felé körűlbelűl 60 kilométerre van Marlytól és Páristól. Az Oise-folyó balpartján, a Dorne-folyócska torkolatánál fekszik. A nem igen szép, régies kastély a Dorne szigetén épült, s ma már csak egy szép terrasse látható belőle. Az erdő tele volt mindenféle vaddal és madárral s rajta keresztűl ma is kellemes sétákat lehet tenni Presles és Montsoult felé. Rákóczi június 26-ikán St.-Germainen és Conflanson át délelőtt 11 órakor érkezett Isle Adamra. Alig ebédeltek meg, a herczegnőkkel együtt lóra kaptak, hogy elfogják a Bourbon herczeg chantillyi erdejéből erre űzött szarvast. Egy óra mulva fölharsant a halali. A szegény állatot az udvar közepén nyúzatták meg és megetették a kutyákkal. Uzsonna után Bourbon herczeg visszatért *Chantilly*be, de társai pár óra hosszat kártyáztak.[30] Vacsora után «egész virradtig tánczoltanak a közrendek, az urak pedig sétáltanak a herczegasszonyokkal», a kik csak reggel 3 órakor feküdtek le.[31] Rákóczi még három napot töltött Isle Adamon, hol igazán a

[28] Párisból Vayhoz 1714 febr. 27. U. o.

[29] Rákóczi önéletr. 265.

[30] Özvegy Continé különösen a cavagnolet — a biribi egy nemét — szerette játszani. De Luynes, Mémoires, II. 261.

[31] Sz. Király, 317–8.

paradicsomban érezte magát; többé nem mondhatta, hogy a szerelem nem őt, hanem a többieket boldogítja.[32]

A párisiak szerint Contitól meg lehetett volna kérdezni:

«Nyugodt a te lelked, csöppet sem aggódol,
Hogy feleségednek mindenki meghódol?
Csak te veled daczos, csak reád haragos;
Másokkal szemben jó, édes és aranyos.» [33]

Július hónapban Rákóczi minden héten kétszer is vadászott Rambouilletben, és közben csak kevés időt töltött Clagnyban, Marlyban, Versaillesban, Párisban. Az udvari élet legfontosabb eseményei közé tartozott, hogy Pontchartrain helyett Voysin lett a főkanczellár: Rákóczinak mindketten barátjai; s a másik esemény, hogy Berry herczeget végre — július 16-ikán — csakugyan eltemették St.-Denisben. Egy nappal azelőtt tisztelegtek Clagnyban a fejedelemnél *Szentiványi* János brigadéros, *Gosztonyi* Miklós és *Ghiczey* Zsigmond lovászmester. Törökországból, magyar és tatár ruhában érkeztek meg; de a fejedelem azonnal franczia ruhákat szabatott nekik, a mennyire lehetett, gondoskodott róluk, s Clagnyban tartotta őket maga mellett.[34] Kissé jobban bízhatott jövendőjükben, mikor augusztus 2-ikán a párisi parlament Du Maine herczegnek és Toulouse grófnak örökösödése és a koronához való föltételes jogát elösmerte.[35] A fejedelem másnap már *Dangeau*, *Tessé* és *Matignon* kíséretében hatlovas hintón hajtatott ki Sceauxba, hogy szerencsét kívánjon a herczegnének. Ott találta urát is, a tisztelgőktől körűlvéve. Toulouse grófjának 5-ikén a rambouilleti vadászatokon kívánhatott minden jót. Du Maine herczeg méltóságosan, öcscse, a gróf, szerényen viselkedett; húguk, az orléansi herczegné, olyanformán, mintha már fejükön látná a koronát. Az udvar morgott, Páris és a vidék haragudott, de a parlament csöndesen

[32] Önéletrajz, 267.

[33] Válópere alkalmából Eur. Fama, 1722., CCLII. 733—736.

[34] Sz. Király, 320.

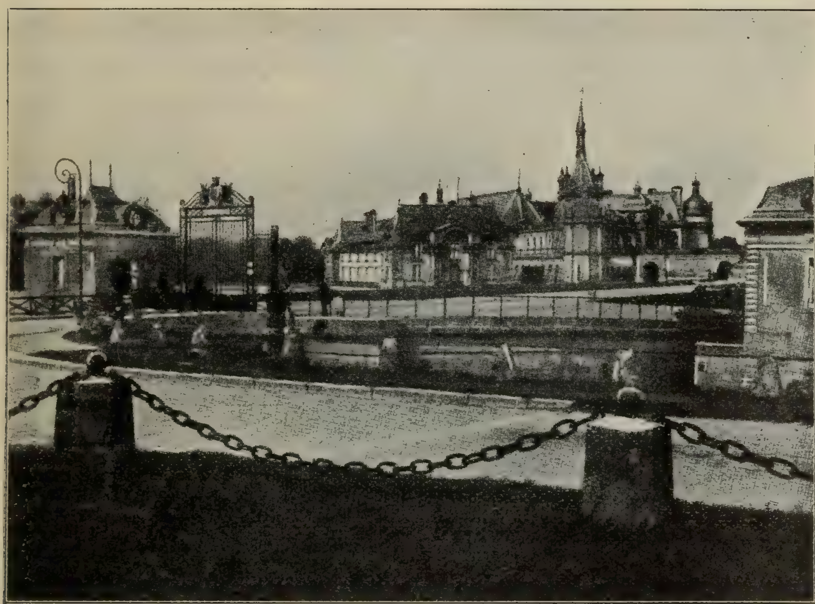
[35] Erről St. Simon nagy megbotránkozással ír. x. 240—244. Sz. Király, 321. l. a király fattyainak nevezi a fejedelem barátait.

CONTI HERCZEGNÉ.

teljesítette Maintenon asszony és Du Maine herczeg kívánságát.[36] Du Maine herczegné Sceauxban még fényesebb ünnepélyeket adott, de ura egy darabig kerülte az udvart, a gróf pedig Rákóczival s más barátaival Rambouilletben oly nyugodtan vadászgatott tovább, mintha igazán nem tehetne a dologról.

A király augusztus 11-ikén befejezte az évadot Marlyban s átment Versaillesba. A fejedelem Bourbon herczeg meghívására

128. A CHANTILLY VÁR LÁTKÉPE.

Chantillybe ment vadászni. Útközben a superior engedelmével *St.-Denis*ben alaposan megtekintette a benedekrendiek kolostorát, a XII. századbeli templomot, az alatta levő sírboltot s az egyházi kincseket, a melyeknek nyomtatott jegyzékét magához vette.[37] Chantillyben másnap délután már azzal a hírrel fogadhatta Toulouse grófot, hogy a délelőtti vadászaton négy farkast ejtettek el. A társaságukban levő tizenöt hölgy is napokon át

[36] St. Simon, x. 215—7.

[37] Sz. Király, 323.

résztvett a vaddisznó-, farkas- és szarvasvadászatokon. *Conti herczegné* nem jött el s Rákóczi esténkint anyjával és húgával kártyázgatott. Egy nappal hamarább is hazatért, mint a társaság többi része.[38]

Lovait Sz. *Király* Ádámmal, fogatát *Sibrik* Miklóssal előre küldvén, augusztus 27-én ő maga is megérkezett *Fontainebleau*ba, vagy inkább *Château de la Rivière*be, a hol Toulouse gróf vendége volt. Néhány ösmerős herczeggel (Bourbon, Duras, D'O stb.) s tábornokkal azonnal megkezdték a vadászatokat, hogy a vadászebeket a király megérkeztéig jól begyakorolják.[39] Augusztus 30-ikán ő is bement Fontainebleauba a király fogadtatására.

A király megírta végrendeletét, de szeptember elsején nyugodtan kezdte meg a vadászatot, a melyre, foglyokat puskázni, Rákóczi is elkísérte; elkezdődtek a rivière-i kedves kirándulások is, a melyeken az özvegy Bourbonné, Continé és Charolais kisasszony huszonhét férfiú társaságában vettek részt. Az sem zavarta őket, hogy Duras herczeget egy vadászat után tört karral vitték be a vadászkastély udvarába, vagy hogy Vaucressonban a királyfiak nevelője, Beauvilliers herczeg, meghalt. A fejedelem egy vadászatról sem maradt el, de ebédre való meghívást csak nagyon ritkán fogadott el. Mindig a fontainebleaui várban levő szállásán ebédelt; néha meghítta *Tessé* tábornagyot, *D'Evreux* grófot, *D'O* marquist, *Dangeaunét*, *Courcillonnét*, *Courcillont* stb. Nem élt tehát visszavonúltan s látogatásokat is fogadott lakásán; pl. Ágost Frigyes, a szász választófejedelem, *Ágost* lengyel király fia (utóbb maga is lengyel király) október 6-ikán meglátogatta; olyan figyelem, a mi nem jutott eszébe a bajor fejedelemnek, kivel csak a vadászatokon találkozott kétszer-háromszor. Egy alkalommal, október elsején, mikor éppen a királylyal ment szarvast vadászni, lova fel-

[38] U. o. 323—4.

[39] Rákóczi önéletr. 266. Rákóczi 27-én, a király 30-án érkezett, tehát nem egy hét mulva, mint Rákóczi u. o. mondja; de csakugyan annyi idejök maradt vadászgyakorlatokra.

bukott.[40] Az első meglepetésben azt hitték, hogy fején nagyon megsebesült;[41] de szerencsére jóformán semmi számbavehető sérülést nem szenvedett. Mindamellett egy napig feküdnie kellett s ez idő alatt sokan látogatták, vagy tudakozódtak utána. Másnap már megjelent a király fölkelésén s harmadnap vadászatán is. Ezekben a vadászatokban s a rivière-i társaságban inkább vigasztalását, mint örömét találta.

129. DU MAINE HERCZEG.

Leverte az a hír, a melyet még szeptember 12-ikén hallott, hogy *Badenben* a király szeptember 7-én a német birodalommal s így utolsó ellenségével is békére lépett.[42] A béke örömére a király a fontainebleaui nagy csatorna mellett sétahangversenyt rendezett. Jelen volt maga *Villars* is, a ki a békét megkötötte. A bajor választó néhány hölgygyel vígan gondolázott a csatornán; visszakapta teljesen az országát s ha nem lehetett is szárdiniai király, belőle vagy

40 «A ló megesett» Sz. Király szerint, 329. Dangeau szerint (xv. 253.) ő esett le a lóról.

41 Dangeau u. o.

42 A béke oklevele: Eur. Fama, 1714. 609–616., 824–864.

fiából miért ne lehetne német-római császár? De ki adhatna számot *Rákóczi* érzelmeiről, mikor a víg zenét hallotta, s egy eléggé megalázott udvar örömét látta? Az egész örökösödési háború, a melyben olyan nagy részt vett, nem olyan játék-e, mint az előtte elsülő rakéták sistergése, fénye, csillagszórása, pukkanása?[43]

VII.

VÁGYAKOZÁS MÁS ÉLETRE.

— 1714. szeptember—1715. április. —

HÍRT hoztak német lapok 1714 őszén, hogy Magyarországban újabb összeesküvést fedeztek föl. Rákóczi egykori tisztjei közűl 36-ot csendben egymás után elfogtak és a kassai tömlöczbe csuktak. Köztük volt *Czelder* Orbán és *Pongrácz* János. Amaz a gyalogság, emez a lovasság parancsnoka lett volna.[1] Az elfogottakat Kassán kínozták s ugyanakkor gyorsan lejáratták a szép Korponay Jánosnénak felségárulási pörét is. Az agyongyötört szép asszonyt Győrött és *Czelder* Orbán brigadérost Kassán alkalmasint egy és ugyanazon napon: szeptember 25-én végezték ki.[2] *Pongrácz* szintén börtönbe került; a kínzások enyhítése reményében katholikus lett, de így sem kímélték és októberben már meghalt a tortura következtében. A halott fejét levágták, s testét fölnégyelték, hogy «a hozzá hasonló ficzkókban félelmet gerjeszszenek».[3] Mindezzel alkalmasint összefügg *Esterházy* Dánielnek Nagyczenken váratlanul történt halála.[4] Az országgyűlés, a melynek újabb űlésszakaszát a királyné megkoronázására s új nádorválasztásra híttak össze,

[43] A fontainebleaui napokról 1714 augusztus 27—október 24. Sz. Király, 326—331. St. Simon, x. 312—319.

[1] Eur. Fama, 1714. CLXII. 508—9.

[2] Thaly a Századokban 1873. 109—113. 1909. 465—7.

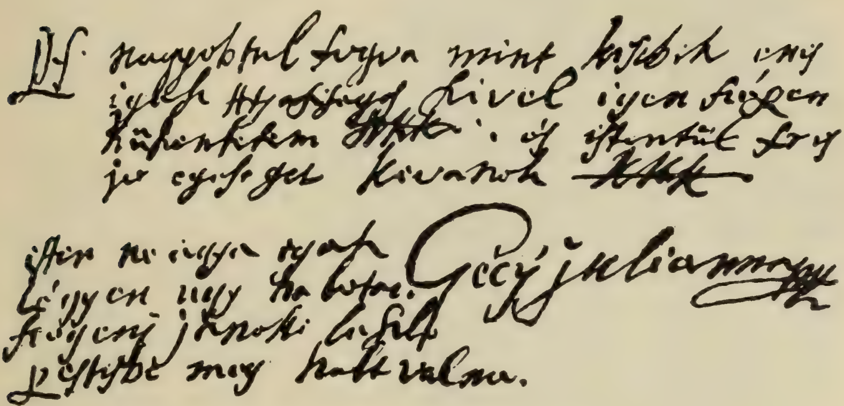
[3] Eur. Fama, 1715. CLXXVIII. 741—2.

[4] Esterházy A. tábori könyve, XVI.

GRÓF PÁLFFY (V.) MIKLÓS.

szó nélkül hagyta a történteket,[5] sőt a szatmári béke beczikkelyezésének ellenségei újabb hadjáratot indítottak az általános amnesztia ellen. Pálffy, az új nádor, ez ügyben ötször, Károlyi háromszor ment föl a királyhoz. III. Károly tenyerébe csapott Károlyinak s úgy biztosította, hogy királyi szavának egyetlenegy pontját sem engedi megmásítani. Egy heti lárma után tehát a rendek sem ellenezték többé, hogy szóról-szóra törvénybe iktassák a szatmári békét.[6] Még sem iktatták be.

130. KORPONAINÉ, GÉCZI JULIÁNNA KEZEIRÁSA.

Ezek a szomorú hírek csak fokozták Rákóczi vágyát, hogy a magányba vonúljon. Október 19-én annak a hölgynek, a kit szeretett, az ifjú Conti herczegnének[7] az az ötlete támadt, hogy esteli ájtatosságukat a karmelitáknak alig 3—4 kilométerre levő kolostorában végezzék. Bourbon herczeg és a herczegnők kiséretében mentek oda. A templomba az esteli könyörgés után léptek be. A kitett oltáriszentség előtt Rákóczi térdre borúlt, s buzgó imádságában úgy elmerűlt, hogy észre sem vette társai távozását. A mint utánuk ment, dícsérte és magasztalta a

[5] A szeptember 12.—október 29-i országgyűlési naplóban (a Magyar Nemz. Múzeum Forgách-levéltárában) semmi sincs a kuruczokról.

[6] Károlyi önéletleírása, I. 107.

[7] Rákóczi, önéletr. 268. és Sz. Király naplója, 331. Ennek a két adatnak egybevetése a legfontosabb adatok közé tartozik.

karmelitákat, a kik szent és nyugodalmas életet élnek. Kinevették, mikor azt mondta, hogy ő is szeretne és tudna úgy élni. Tréfálkoztak, enyelegtek, gúnyolódtak vele, hogy térdre borúlva oly buzgón és hosszasan imádkozott. De nem zaklatták tovább, mikor azt felelte, hogy ha az alattvalónak így kell tennie királya előtt, a teremtmény hogyan tehetne másképp teremtője előtt?[8]

Negyednap múlva, szeptember 23-án a fontainebleaui királynapok véget értek. A fejedelem, a ki Sibriket a hintóval és podgyászszal előre küldte Versaillesba, a Szajna valvinsi révéhez[9] kísérte özvegy Bourbonnét s leányát, az ifjú Continét, a ki áldott állapota miatt hajón akarta megtenni az útat. Rákóczi is a hajón maradt. Aznap Petitbourgig mentek, a hol D'Antin herczeg vendégei voltak. Berry és Orléans herczegek özvegyeivel másnap[10] este a király[11] hintóban érkezett oda Fontainebleauból, a melyet soha sem látott többé. A hely annyi embernek szűk lévén, Rákóczi az éjszakát a Szajna tulsó partján Bayeuxben töltötte *Harlay* Achilnál, a párisi parlament első elnökénél.[12] Kocsiját onnan Sz. *Király* Ádámmal előre küldte Párisba, de ő maga 25-én ebéd után Continé és ennek anyja társaságában hajón folytatta útját. Négy órakor megérkezvén, a herczegnők palotájukba mentek, ő pedig Versaillesba hajtatott, hogy jelen legyen a király megérkezésénél.

Egy hét mulva, november 2-án, a király Marlyba költözött át, hová Rákóczi Tessé tábornagygyal és Pompadour marquisval a maga hintaján követte. A vadászatok ott a szokott módon folytak; november 15-én már *Berry* herczegnő is részt vett bennök a bajor választóval együtt. «Az egész úri és asszonyi rend jelen volt lóháton és kocsin», s tizenöt hintón kergették a szarvast. Deczember elsején az udvar visszaköltözött Versaillesba, mire elkezdődtek a rambouilleti vadászatok, melyeken Rákóczin kívűl

[8] Rákóczi önéletr. 268.

[9] Fontainebleautól északkeletre.

[10] Sz. Király, ki részletesebben szól erről (331–2.), 24-ét, St. Simon (x. 326.) 23-át mondja a megérkezés idejének.

[11] Kedvéért az udvarias háziur kivágatta azt a gesztenyefasort, mely kilátását elvette.

[12] Sz. Király, 332.

a bajor választó, az az özvegy és az ifjú *Bourbonné*, *St.-Germainné* és *Charolois* k. a. is részt vettek, összesen ötvenen. Egyik este a lansquenetet oly nagyban játszották, hogy egy kártyára 300, vagy több louisd'ort is föltettek. A fényes társaság deczember 7-én szétoszlott s másnap *Rákóczi* a versaillesi plébániatemplomban meggyónt és megáldozott. Advent idején rendesen hallgatta a király jelenlétében mondott szentbeszédeket és gyakrabban imádkozott, elmélkedett.[13] Legkedvesebb szórakozása a vadászat maradt. A zajosabb társaságokat, ha lehetett, kerülte, de mikor soros volt, a király fölkelésén pontosan megjelent. Még a karácsonyi ünnepeket is magában töltötte Clagnyban; csak ünnepek után ment be Párisba. Hét jó napot töltött Courcillonéknál, néhány látogatást tett a városban s az Operában megnézte Telemaqueot. Fénelon, kinek regénye adott eszmét a dalműnek, másfél hét mulva már elhunyt.

131. AZ ORLÉANSI HERCZEG FELESÉGE.

Rákóczi otthon töltötte az újesztendőt, (1715.) csak este ment be Versaillesba. Ötödikén kezdődtek a chantillyi nagy vadászatok, a melyeken hetvenedmagával vett részt, mint a fiatal *Bourbon* herczeg és felesége vendége. A fényes társaságban a

13 Önéletrajz, 268. Sz. Király, 336.

bajor választó, Toulouse gróf s az özvegy Bourbon herczegné is részt vett gyermekeivel, «Charolois úrfival és kisasszonynyal». Sőt eljött a fiatal orléansi herczegné is, a kinek három héttel azelőtt született leánykája. Nappal vadásztak, éjszaka színi előadásokban gyönyörködtek és kártyáztak. Közben még a házigazda gyógyszerészének lakodalmát is megűlték. A mulatságot csak özvegy Bourbon herczegné rosszúlléte és elutazása zavarta. Egy hét múlva mindenki hazament. Az udvarias fejedelem útközben Párisban meglátogatta a beteg herczegnőt s Courcillonékat, de fölhasználta az alkalmat, hogy megnézze egy festőnek két nagy képét is. Januárius 14-ike óta megint pontosan bejárt Versaillesba a király fölkelésére, s a mellett majdnem mindennapos volt Villeroi tábornagynál és Dangeaunál, kikkel a szász választófejedelem asztalánál is találkozott. Ő maga Clagnyban Dangeauékat, Courcillonékat, Villeroi herczeget, D'Elbeuf herczegnét s a magyarok közűl Ráttky György ezredest, Dessőffy Bálintot, Letenyeit látta szívesen.

Az udvari élet különben Versailleshoz kötötte. Valamikor szeretett volna a Szentlélek-rendhez (L'ordre da Saint Esprit) tartozni, a melyet 1607 óta külföldiek is elnyerhettek; de csak mint érdeklődő nézhette azt a körmenetet, a melyet XIV. Lajos király, mint a rend nagymestere, a rendhez tartozó fejedelmekkel és herczegekkel februárius 2-án, a rend ünnepén tartott. Később azonban, úgy látszik, a király fölvette a rendbe, vagy — ahogy Rákóczi keserűen tréfálkozott [14] — «segédpénzei hátralékát egy rosszúl szabott köntössel fizette ki.» Februárius 19-én már a bajor és a szász választókkal hivatalosan vett részt *Mehemet Riza bég perzsa követ* szemkápráztató, fényes fogadtatásán. A királyon csillogó gyémántokat $11^1/_2$ millió forintra becsűlték.[15] Milyen kívánt alkalom *Montesquieu*nek, immár a bordeauxi parlament tanácsosának, hogy Üzbek és az ő Rikája

[14] Rákóczi végrendelete 1732-ből. Rákóczi eml. 311.

[15] Sz. Király, 345–6. St. Simon, XI. 88–92. Eur. Fama, 1715. CLXX. 125–7. Eur. Fama, 1715. CLXVIII. 1027–1041. Bildersaal, VIII. 139–143.

perzsa leveleiben[16] kicsúfolja ezt a gazdagsággal kérkedő koldus-államot, a mely tele van ellentétekkel. Rákóczi élete is ilyen ellentétekből állott ki. A kihallgatás után azonnal Rambouilletbe ment vadászni Toulouse gróffal és Bourbon herczeggel; 21-én pedig elkezdődtek Marlyban a királynapok, a melyekből most sem vonhatta ki magát. Rambouilletben vadászott márczius 6-án is, a mikor a nagyböjt kezdődött. Megúnva ezt a zajos életet, Tessé tábornagygyal, kihez «Isten a szeretet fölbonthatatlan kötelékével fűzte», ettől a naptól kezdve az egész nagyböjt alatt csak főzelékkel élt, s az ebédre való sűrű meghívásokat, a mennyire lehetett, visszautasította.

132. MEHEMET RIZA BÉG, PERZSA KÖVET.

A magányos életet már fiatal korában szerette. Később a körülmények is sürgették, hogy azt keresse. A bajor választó most, márczius 22-ikén, mikor elbúcsúzott a királytól, ettől félmillió livret kapott, hogy adósságait kifizesse s illően vonúljon be visszanyert országába. Ellenben ő nagyon rendetlenűl kapta meg évdíját. Az ígért összegnek csak felével, a bújdosók részére megajánlott 90,000 livre helyett 20,000-rel kellett beérnie. Ennyit fizetett ki *Van der Hulst* bankár. Ebből Bercsényi, Forgách, Esterházy 8—8000, Csáky Mihály 6000, Vay 5000, Gerhardt 2000, Pápay és Krucsay fejenkint 1500 livret kapott. A hiányt

[16] Lettres persannes. Páris, 1721.

a magáéból pótólta.[17] Már büszkesége, állásának, nevének tekintélye sem engedte meg, hogy az udvar árnyékában inségre és szegénységre jusson. A királyt nagyon szerette és még mindig nagyon bízott benne; de nem akarta, hogy halála után koldúsbotra juttassák s e miatt ellenségei és a bécsiek kicsúfolják.

Valamelyik hű magyarjával egy kolostorba akart vonúlni. Eleinte az ágostonrendieknek st. germain-en-layei kis kolostorára gondolt, a hol egy kis szobája volt, hogy a *Bourbon* herczeggel ott gyakran tartott vadászatokon átöltözhessék. Ez a hely nagyon tetszett neki, mert magányosan állott; de nem volt vize s így állandó lakásra nem tartotta alkalmasnak. Csak *Tessé*nek s néhány legbizalmasabb barátjának vallotta meg a magányos élet után való vágyakozását. Az a két út, a melyet *Vaudemont* herczeg meghívására Tessé társaságában ismételve[18] tett, hogy részt vegyen a saint-severi vadászatokon,[19] egyúttal a remetelak keresésével állt összefüggésben. Ott, Páristól északra, talán mégis azért nem akart letelepedni, hogy igen messze ne legyen az udvartól, a mely végső szükségében mégis segíthette. Második útjából visszajövet tehát április 15-én ahhoz közelebb nézett egy udvarházat, 27-én pedig a Szajna balpartján haladó fontainebleaui úton *Grosbois*ba hajtatott. Tulajdonképpen nem is falu volt az, hanem a Brunoy község határában épűlt Yerres falunak a templom mögött levő része, a Kamaldoli-útcza, vagy inkább lombos út, mely kivezet Boissy-Saint-Léger erdőségeibe. Park közepén ott van az a XVI. századbeli kis vadászkastély, a hova vonzotta szíve, mely valahol mostan is ott porladozik a parkban.[20]

Erre a helyre, még tavaly, csodálatosan lett figyelmes. Mikor ugyanis Clagnyban éppen kocsira akart űlni, hogy Marlyba

17 Februárius 15. Vayhoz; Erdélyi Nemz. Múzeum, Kemény-gyüjt.

18 Márczius 25—30. és április 8—13.

19 Saint Sever voltaképpen Rouen külvárosa. Páristól való távolságát Sz. Király (márczius 25., 348. l.) elég pontosan teszi 14 mfdre.

20 Raoul Chélard szép és lelkes czikkei a Budapesti Hirlapban 1904 június 3. és 1906 október 6.

menjen a király vadászatára, a vár lépcsőjén ülő remete folyamodást nyújtott feléje. A remetében egy volt franczia tűzérkapitányára ösmert, a ki a háború végeztével Flandriában, majd Francziaországban egy kis kolostorba vonúlt. A kolostor leégése után arra kérte a fejedelmet, ajánlja őt felvételre a kamaldoliak grosboisi szerzetébe. A fejedelem, kinek ajánlatára valóban fölvették, azóta többször tudakozódott róla és a kolostorról. Rákóczi egyszer már (1708.) a Zoborhegyén lakó kamaldoliakat is meglátogatta s istenes életök annyira meghatotta őt, hogy azonnal ezer forintot adott két remete eltartására és két remetelak építésére.[21] Őszintén mondhatta tehát, hogy ösmerte és becsülte őket. Grosboisba küldött egy ösmeretlen magyar embert, hogy a legnagyobb titokban ellátást és szobát kérjen az atyák-

133. A SZENTLÉLEK-REND NAGYMESTERÉNEK PALÁSTJA.
(A párisi «Musée de Cluny»-ban.)

21 Arch. R. VI. 6.

tól, mert szokásuknak és rendtartásuknak mindenben hódolva, három napig akar maradni náluk. Az engedélyt megnyerve, egyetlenegy cselédjével, mintha csak vadászni menne, április 17-én valóban odahajtatott és csak huszadikán késő este érkezett vissza Clagnyba.[22] A nagyhét legszomorúbb napjait tehát a legnagyobb ájtatosságban töltötte. Húsvét első napján (április 21.) Sz. Király Ádám útján üdvözölte *Conti herczegnét*, a kinek az ő születésnapján, márczius 27-ikén, fia született. A kis *La Marche* herczeg azonban csakhamar eljátszotta kisded játékait: két esztendő múlva már «elvitte magával a szülék vidámságát, elvitte a legszebb remények gazdag bimbaját».

Maga a fejedelem húsvét első napján a lever (fölkelés) alkalmával szokás szerint üdvözölte XIV. Lajost, a ki barátságosan és jóakarattal kérdezősködött, hol volt az utolsó napokban. Azt felelte, hogy Párisból jött, mert útja csakugyan Párison vezetett keresztűl. A királyt ez a válasz nem elégítette ki. Csodálatosnak tartotta, hogy éppen a nagyhéten látogatta meg ezt a várost, a melyet nem szeret s kérdezte, mit csinált ott. A fejedelem nem akarta őt megtéveszteni; füléhez hajolt tehát s megsúgta, hol járt. A király nem faggatta tovább. De később megmondta Rákóczi jobb barátainak. A szálláscsináló magyar ember is kifecsegte, hogy a fejedelem már házat is bérelt Grosboisban s így a féltve őrzött titok kipattant. Barátai sokat zaklatták kérdezősködéseikkel s mindenki a maga ízlése és felfogása szerint nyilatkozott róla. Különösnek főképpen azt találták, hogy egyszerre lemondott a kártyázásról és minden nyerekedő játékról. Talán azért is, hogy nyerni ne engedjék, midőn szorúlt helyzetét látják. A királyt, a kit atyja gyanánt szeretett, nem akarta megsérteni teljes visszavonúlással; elhatározta tehát, hogy a tavaszt közelében tölti s részt vesz a vadászatokban. Nem tudott lemondani arról az örömről sem, hogy lássa azt a bájos nőt, a kit szeretett. De megfogadta, hogy a nagyobb ünnepeket

[22] Önéletr. 270.

megelőző napokat s a telet mindenesetre a magányban tölti, a gyónást, áldozást többé el nem hanyagolja s éjszakai nyugodalmát is megszakítja, hogy Istent dícsérje és imádja.

Az ő segítségével akart más emberré alakúlni.[23]

VIII.

XIV. LAJOS HALÁLA.

— 1715 szeptember 1. —

MÁJUS elsején a király egy hónapra kiköltözött Marlyba, *Toulouse* gróf pedig a Bourbon herczegnével Langres fölvidékére, a bourbonne-les-bainsi hévvizekbe ment.[1] Harmadnap mise előtt, délelőtt kilenczkor, a királynak és az uraknak, kivált a hölgyeknek, Jacques *Cassini* hírneves csillagvizsgáló az observatorium messzelátóinak fölhasználásával magyarázgatta a beállott napfogyatkozást.[2] Rákóczi, az előadás meghallgatása után, azonnal Rambouilletbe ment s másnap egy szarvaslábat mutatott be a Napkirálynak, a ki ilyesminek jobban örült, mint a napfogyatkozásnak. A távollevő Toulouse helyett Rákóczit most többnyire *Villeroi* tábornagy, a sénarti erdőségek vadászkapitánya vitte ki vadászni. Ezen a hatalmas erdőségen a meluni út vezet keresztűl s a régi királyoknak tulajdonképpen ez volt legkedvesebb vadászterületök; vadászkutyáikat is itt gyakorolták be. Grosbois ebbe a területbe esvén, Rákóczi a kíváncsiakat azzal elégítette ki, hogy vadász-gyakorlatok kedvéért bérelte ki magának azt a házat, a melyet egy királyi tanácsos,

134. A PÁRISI OBSERVATORIUM ALAPITÁSI EMLÉKÉRME.

[23] Rákóczi önéletrajza, 268—272. Sz. Király, 350. l.

[1] Rákóczi, 272. Sz. Király, 352.

[2] Sz. Király naplója május 3-ról, 352. St. Simon, XI. 125. Fama, 1715. CLXXII. 318.

a remete-életet megunva, üresen hagyott. Most saját tervrajzai szerint akarta azt a házat lakhatóvá tenni és berendezni, hogy a pünkösdöt már ott tölthesse.[3] Előbb azonban látni akarta «azt a nőt, kit oly kedvesnek talált». Tudta, hogy még nem bírna neki ellenállani. Nem bízott magában, de kereste az alkalmat, hogy meglátogassa őt Marlytól körülbelül egy órajárásra fekvő falusi lakásában.[4] Május 27-ikén azzal az erős elhatározással ment hozzá, hogy szíve titkát sohasem fedezi föl előtte; hiszen már amúgy is ösmerte életét, a melyről nem egyszer kellett beszélnie.[5] Tőle hazatérve, május 31-ikén teljesen átvette grosboisi házát, ott ebédelt s már vendége is érkezett: Louis *Harlay*, a ki kevéssel ezelőtt lett paui intendáns. Másnap egyenesen Versaillesba ment, hová aznap az udvar is visszatért. Négy napot egymásután D'Antin herczeggel és feleségével töltött Párisban, Petitbourgban és Senartban, június 8-ikán pedig — Tessé ebédje után — hatlovas hintón hajtatott Grosboisba, hogy ott töltse pünkösd három napját (június 9—11.)[6]

Nagyon megszerette a *kamaldoliakat* és — saját vallomása szerint[7] — tetszett neki szent egyszerűségtől fénylő életök. Társalgásukban nem talált ridegséget, kicsinyeskedést, szenvedelmet; de annál több egyszerűséget, alázatosságot, lelkinyugodalmat. Csodálta egykori könnyelmű, sőt nagyon bűnös testőrét, a ki éjjelenkint most rendre fölébresztette a testvéreket, hogy imádkozzanak. S meggondolta, hogy ha mint fejedelem is kereste a magányt, most mi készthetné annak elhagyására? A közügy gondja nem; hiszen száműzött! Állásának kötelességei sem; hiszen ilyenek többé nincsenek. A családi gondok sem; hiszen azokról innen, a királyi udvartól elvonulva is gondoskodhatik.

Június 12-ikén visszatért Versaillesba s még aznap követte

3 Rákóczi (271—2.) bérletről, Sz. Király (353.) házvételről beszél.

4 Rákóczi, 273. Sz. Király a falut (353. Jajnak írja; talán Laye (St. Germain-en-Laye).

5 Önéletr. 263., 273.

6 Sz. Király naplójegyzetei június 1—8-ról Rákóczi-tár I., 353.

7 Önéletr. 271.

a királyt Marlyba, az utolsó nyaralásra. Elég zajos napok következtek. Saint-Georges,[8] Saint-Prie,[9] Saint Germain[10] erdőségei is sorra kerültek s elegen voltak, a kik Rákóczi figyelmét inkább ezekre a szentekre akarták terelni. Hitták s el is ment ezekre a helyekre és a sénarti, chantillyi, trappesi vadászatokra;[11] mert előre megmondta, hogy a vadászattal nem hagy fel. Megjelent a király sétáin, szemléin, nyilvános kihallgatásain is, de szabad idejét Marlyban főképpen *politikai könyvek* olvasásával töltötte. Kerülte az adomázgató, pletykázó, botrányokat szellőztető társaságokat, a mikben azelőtt éjfélig is fenmaradt. Tíz órakor, a királyi vacsora kezdetekor, már rendesen lefeküdt. Elmaradása miatt barátai, barátnői most ő reá tettek megjegyzéseket s találgatták zárkozottsága okát. Rákóczi nem törődött a mendemondákkal, mivel szemtől-szemben mindenki a régi tisztelettel és udvariassággal beszélt vele. Egyetlen társas szórakozása a billárdozás volt, a mi nagyobb költséggel nem járt. Az élvezetek elhagyását megkönnyítette az üdv fontosságáról való könyvecske (De Importentia Salutis), a melyet a kamaldoliak pater

135. BILLIARDJÁTÉK XIV. LAJOS KORÁBAN.

[8] Sz. Királynál Sorsi, 352.
[9] U. o. 354.
[10] U. o. 356.
[11] Sz. Király, 357—9.

majorja adott neki s mely a világias életmód veszedelmeire figyelmeztette.[12] Minden héten gyónt; a papnak elmondta a nagy világban folytatott életét s meghallgatta tanácsait. Alázatában Úrnapján (június 20.) nem a plébánia-templomba ment, mint a király és az udvar, hanem a király kápolnájába, hol kevesebben voltak. Így nem is láthatta, hogy a király elesett, mikor térdreborult.[13]

Rákóczinak fájt látnia a királyt, a ki három napi betegsége után szokása ellenére lovászmesterének, Louis *Armagnac* grófnak karjaira támaszkodva sétált ki, de mindjárt tolókocsiba ült s úgy intézkedett a Rómából éppen akkor szállított szobrok elhelyezése és fölállítása iránt. Elkísérte ezen útján is, mert atyja helyett atyjának tartotta. Féltette az orvosoktól, kik mindenféle orvosságokkal kínozták, gyöngítették. Annál jobban örült, mikor látta, hogy pár nap mulva megint lóra űl, vadászik, hadiszemlét tart. Mindazáltal a marlyi voyaget (útat) megszakították s már 10-ikén befejezték; egyrészt, hogy a király a versaillesi palotában teljes fejedelmi fényében adhasson búcsúkihallgatást a perzsa követségnek,[14] másrészt, hogy gyorsan készülődjenek, mert a király Fontainebleauban hosszabb időt akart tölteni.[15] Az orléansi herczeg azonban már is teljesen megállapodott arra nézve, hogyan szervezze a regensséget, ha az angolok megnyerik fogadásukat és a király szeptemberre meghal.[16] Mások pedig türelmetlenkedtek, hogy, a király titkolt betegsége miatt, szokott mulatságaiknak nem élhetnek.[17]

Rákóczi jelen volt a király utolsó nyilvános szereplésén, a *perzsa követek* búcsúkihallgatásán, augusztus 13-ikán.[18] A fejedelem aznap délután *Tessé*vel Chantillyba utazott, *Bourbon* herczeg vadászataira. Azt tervezte, hogy onnan átrándúl *Conti*

[12] Fraknói ezt kereste, de nem találta meg. (Fraknói, Rákóczi vallásos élete, 20.)

[13] Önéletrajz, 273–6.

[14] Augusztus 10. Sz. Király, 358. Rákóczi, 276.

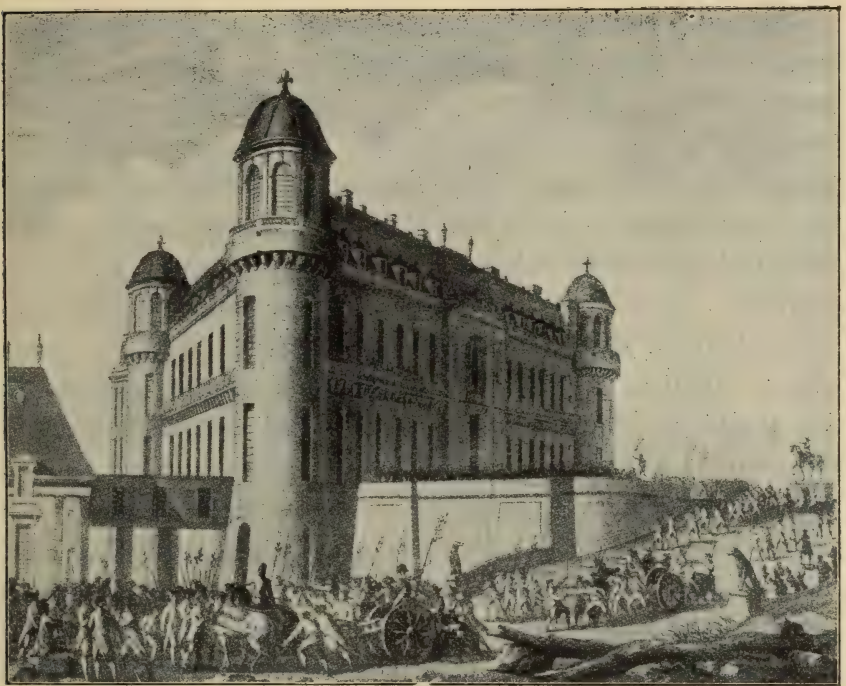
[15] Rákóczi, 276.

[16] St. Simon, XI. 241–376.

[17] Rákóczi, 276.

[18] U. o. Sz. Király, 358. St. Simon, XI. 384.

herczeghez is, az oly kedvesemlékű Isle Adamba, majd pedig *Toulouse* gróffal Fontainebleauba megy, hogy, a király megérkezése előtt egy héttel, vadászgyakorlatokat tartsanak. 17-ikén azonban megbízható értesítést kapott, hogy a király súlyosan megbetegedett. Azonnal visszatért tehát s másnap már meg-

136. A CHANTILLY VÁR.

jelent a király fölkelésénél. A király megkérdezte, miért szakította félbe a chantillyi vadászatokat. A fejedelem kitérő feleletet adott, de a király maga panaszkodott neki, hogy rosszúl van. Ebédnél — *Toulouse* gróf asztalánál — látta, hogy a király éhes, de szilárd ételt nem tud lenyelni; az «eszelős vén főorvos» (Guy *Fagon*) mégis a legtüzesebb borokkal itatja, hogy gyomrát rendbehozza és fölmelegítse.[19] Ennek a kínlódásnak másnap is

[19] Rákóczi 277. St. Simon, XI. 389.

szemtanúja volt. A király parancsot adott fiának, *Toulouse* grófnak, hogy vadászni menjen; ment tehát. A fejedelem is hozzászegődött s öt napon át a szokott módon vadásztak; sőt egy ízben a király leánya (özvegy Bourbonné) s unokája (Charolois kisasszony) is résztvett a mulatságban. A szarvast a versaillesi lóusztatóban fogták el.[20]

Másnap, nevenapján (augusztus 25-ikén), a király már nagyon rosszúl volt, még sem engedte meg, hogy a szokásos reggeli hangverseny elmaradjon; este azonban maga kívánta, hogy feladják neki a halotti szentséget. «Mit mondjak, Uram, Istenem — szólt Rákóczi[21] — erről a nagyszerű és szomorú látványról, melyet szememnek, fülemnek, eszemnek *a legnagyobb király* haláküzdelme színjátékában mutattál meg! Láttam egy nem istentelen, hanem valóban istenfélő és — ahogy halálával is megmutatta — igazán keresztény királyt. Láttam olyan kimagasló alakot, a milyen a Libanon czédrusa, mely megőrlött gyökerei következtében ledőlni készűl, mikor a világi méltóságok libanoni magaslatán már 76 esztendőt töltött.» Ez az *első* jelenet. A *másodikban* a király maga elé hivatta egész családját, száraz szemmel búcsúzott el tőle, a kormányzás feladatairól nyugodtan intézkedett, s végrendeletének záradékát megírta, vagy *Voysin* kanczellárnak tollba mondta. A *harmadikban* fejöket vesztették a rendkívűl nagyszámban összegyűlt urak, a kiket — kevés kivétellel — születni látott s a kiket fölnevelt, jótéteményekkel elhalmozott, fiainak tartott. A *negyedik* jelenetben az egyik sír, a másik nevet; az egyik fondorlatokon töri a fejét, a másik az éppen most tett végrendelet megmásításáról gondolkozik. Az *ötödik* jelenetben a ragyogó épületek, termek, a bájos kertek, a vár tágas udvarai megtelnek aggódó néppel, a mely szomorú, elfojtott hangon közli egymással a király állapotáról kiszivárgó híreket. Az ötesztendős dauphin a herczegek és herczegnők

20 Önéletr. 277. Sz. Király, 359.
21 Önéletr. 278.

kíséretében jön fogadni dédapja áldását; sírva távozik s a közönséget is könnyekre fakasztja.

Elevenebb, színesebb és megkapóbb leírás ez, mint a Saint-Simoné, a mely jobban érdeklődik a cselszövők, mint a haldokló iránt! Rákóczi megborzadt, midőn sorban fölkereste a királyi ház herczegeit, herczegnőit, kik vele mind barátságban álltak s tapasztalta, milyen hálátlanok a király iránt, a kit ő atyja gyanánt tisztelt. A nap legnagyobb részét a király lakószobáinak közelében, *Pompadour* marquisnál töltötte, a hol legjobb barátai óráról-órára értesítették a király állapotáról s az udvar forrongásáról. Orvosa, dr. *Lang*, a kit szintén meghíttak a királynál tartott orvosi tanácskozásra, lesújtó bírálatot mondott dr. *Fagon* s a többi orvos tudatlanságáról, elfogultságáról. Másnap (26-ikán) már a lábát akarták levágni a királynak, hogy az üszög (gangraena) terjedését megakadályozzák. A király azt felelte, hogy mégis csak inkább ép testtel megy a másvilágra; háromszor vett be dr. *Lang* orvosságából s jobban érezte magát; de a többi orvos ekkor újabb pancsokkal súlyosította helyzetét. Másnap az orvosi tanácskozáson elösmerték, hogy dr. Langnak jó az orvossága; de kijelentették, hogy az övék még jobb, tehát ezt alkalmazzák. Olyan nagy sikerrel, hogy beadása után a király halálát várták s már sokan el is költöztek a palotából.

A fejedelem nem bírta tovább nézni a haldoklónak rettenetes, de férfias küzdelmeit s azt a tülekedést, a mit öröksége miatt már is folytatnak. Sok olyat tudott, a mi a herczegek és főurak titkos tanácskozásain történt és sok olyat, a mit a halált bátran fogadó király mondott. Sajnos, másokra bízta «a rá nem tartozó» dolgok elmondását. Saint-Simon el is mondta azt nagy részletességgel; de nem azzal a lángoló szeretettel és tisztelettel, a mely Rákóczi mélyen érző lelkét eltöltötte. Másfél évtized előtt sorsát Isten után a franczia királynak kezébe tette le és bízni tudott benne végső leheletéig, mikor már mindenben csalódott s veszteni valója többé alig lehetett. Rossz anyagi viszonyok közt élt s még nagyobb ínségtől tartott; mert tudta, hogy az

új király trónraléptével a kincstár nem telik meg. De megindultságának, szomorúságának igazibb oka volt ennél, hogy menthetetlennek látta azt az uralkodót, a kit nemcsak *a világ legnagyobb politikusának*, hanem az ő *második atyjának* is tartott. Augusztus 28-ikán, éppen Szent Ágoston napján, azt hallotta, hogy a király már a delet sem éri meg. Egy valet de chambre s egy inas kíséretében tehát hazahajtatott Clagnyba s onnan még aznap Groisboisba, hogy magányában imádkozzék jótevője lelkiüdvösségéért. Talán az egyetlen volt egész Francziaországban, ki erre szívből gondolt. S valóban csodálatos jelenség a szabadságnak ez a hőse, ki fejét alázattal hajtotta a templom hideg kövére, hogy imádkozzék azért a királyért, a kit alattvalói a szabadság elnyomójának, zsarnoknak tartottak.

Rákóczi nagyon jól ösmerte ezt az ellentétet. Az önálló Magyarországért folytatott küzdelemben politikai eszményképe *XIV. Lajos* volt. Francziaországban töltött három esztendeje alatt a királylyal, a miniszterekkel, az összes intéző körökkel, magával a franczia néppel is megösmerkedvén, a király iránt való tisztelete lelkesedéssé fokozódott. XIV. Lajost olyan királynak találta, a milyen csak képzeletében élt. Úgy tapasztalta, hogy jámbor, jóságos, igazságos, okos, barátságos, komoly, nagylelkű, a kinek ítélőképessége rendkívűli s bölcscsé inkább tapasztalatai, mint tudományos ösmeretei tették. Hosszú uralma alatt országa ujjászületett, vagy legalább is átalakult, még pedig egészen akarata szerint. Két kitünő fejedelmi tulajdonság rendkívűl kifejlett benne: a megkülönböztető és az emlékező tehetség. Rákóczi maga is tanúskodott róla, hogy testőrezredének régebben szolgáló tisztjeit és közlegényeit nevök és emlékezetes tetteik szerint ösmerte. Intézkedéseihez, rendtartásához szigorúan ragaszkodott. Mindenben úgy tett, ahogy Rákóczi szeretett volna tenni. Családjának minden tagjával éreztette atyai tekintélyét. Az udvarában élő öreg főuraknak barátja, minisztereinek ura volt. Sok óra hosszat dolgozott velük s meghallgatta előterjesztéseiket, de mindig maga döntött. Rákóczi, a ki nagyon jól ösmerte a király

körül levő nőket, de ösmerte a nép ellenkező felfogását is, avatatlan és felületes bírálatnak tartotta azt az állítást, hogy az asszonyok tanácsaira hallgatott, sőt — élete utolsó éveiben — csakis ezekre hallgatott volna. A közigazgatás zavartalan menetelét — szerinte — a király azzal biztosította, hogy a hivatalokat,

137. A PÁRISI NOTRE-DAME.

tisztségeket örökölhetőkké tette s így az apák munkáját a fiúk folytathatták. Hatóság, nép, katonaság, önként és szeretettel hajolt meg a király hatalma előtt.

Csakhamar tapasztalta, hogy *nem* hajolt meg s hogy ítéletében olykor nemcsak a néppel nem járt egy úton, hanem a történelemmel sem, a melyre az utolsó szó kimondását bízta. De az ő saját élettörténetét ez a lelkes és nagyon figyelemre

méltó jellemzés teszi érthetőbbé. Ebben az élettörténetben is várni kell az utolsó szó kimondásával, helytelenűl választotta-e meg politikai eszményképét, mikor az önálló Magyarország kormányzására vállalkozott. Végre sem szabad feledni, hogy Magyarország kuruczai — okkal vagy ok nélkűl — félszázad óta XIV. Lajostól várták a szabadságot, s hogy XIV. Lajos halála után Francziaországtól többé sohasem várhatták.

Saját nyilatkozata szerint[22] a király megédesítette keserű állapotát. Az udvarában töltött időt kedvesebbnek tartotta, mint magát a trónt, a melyről Isten leszállította. Azt hitte, mindent elvesztett, mikor haldokolni látta «ezt a nagy királyt». A haldoklásról *Toulouse* gróf mindennap értesítette a grosboisi remetét s augusztus 29-ikén kérte is, hogy jöjjön vissza, mert a marseillei orvosságtól jobban lett. A fejedelem oda is rendelte kocsiját Grosboisba, de azonnal még arra a hírre sem jött be, hogy *XIV. Lajos* vasárnap, szeptember elsején délelőtt egynegyed kilenczkor meghalt, három nappal hetvenhetedik születésnapja előtt.[23]

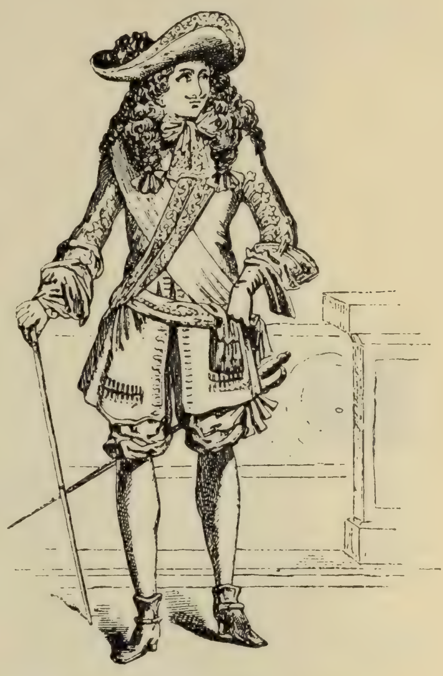
A fejedelem harmadnap ment Versaillesba, hogy szentelt vizet hintsen a koporsóra s kifejezze részvételét az orléansi herczeg, mint régens előtt. A mint maga mondja,[24] kereste a czédrus helyét, a melyet ledőlni látott, de nem találta. Néhány nap előtt, a mikor távozott, a versaillesi palotának minden zuga tele volt kesergőkkel. Akkor a titokban örvendezők is szomorúságot mutattak. Most a szomorkodók is vidámak akartak lenni, mert örvendezni kellett az új kis királynak, *XV. Lajos*nak és a *régens*nek. Mindenki a régens kegyét kereste, s a király végrendeletét szidta. Azt hitte, álmodik: mesélnek és félrebeszélnek előtte, mikor ma egészen mást mondanak, mint tegnap. A király alig húnyta be szemét, a herczegek máris egyesültek, hogy

[22] Morvillehez 1724 márczius 3. Fiedler. II. 533.

[23] A király utolsó napjairól: Rákóczi önéletrajza, 277—285. Sz. Király Ádám naplója, 359—363. St. Simon, Mémoires, XI. 394—6., 437—457. Europ. Fama, 1715. CLXXIV. 550—558., CLXXVI. 603—637. stb.

[24] Önéletr. 280., 285.

végrendeletét megváltoztassák. Másodikán, mikor azt a parlamentben fölolvasták, az orléansi herczeg izgatottan jegyezte meg, hogy vagy a végrendelet hamis, vagy pedig megcsalta őt a király. A parlament valóban őt ismerte el egyedüli kormányzónak. A regens mellé — Rákóczi szerint — azok a fiatalabb urak sorakoztak, a kik az öreg király életében bűnös és erkölcstelen életök miatt meghuzódtak. Az öreg király barátai vagy az árral úsztak, vagy elhagyták az udvart, mely három nap alatt úgy megváltozott, hogy alig ösmert reá.

138. KIRÁLYI TESTŐR XIV. LAJOS UDVARÁBAN.

Megutálta a szolgahadnak ezt a nyílt hálátlanságát, de barátai rábeszélésére és régi jó barátságánál fogva mégis elhatározta, hogy tisztelegni fog az orléansi herczegnél. A tolakodók közt csak nehezen törhetett magának útat a herczeghez, a ki, a mint észrevette, azonnal eléje sietett. A fejedelem meghatottan fejezte ki részvételét, de szívből üdvözölte új méltóságában. A herczeg szokott szívességével fogadta s a maga és az új király jóindulatáról biztosította. Gyásznak nyoma sem volt a teremben. Azon nem csodálkozott, hogy a regens legjobb barátai jókedvet, vidámságot mutattak; de nagyon bosszantotta az a vén roué, a ki egyidős volt a királylyal, mindenét neki köszönhette s most, mikor jótevője ravatalon feküdt, nevetett, enyelgett és bókolt. L'homme, qui rit! Undorral fordult el tőle, hamarosan búcsút vett a herczegtől és közös barátaiktól. A királyi herczegeknél és herczegnőknél is sietve tette meg a köteles látogatá-

sokat; gyorsan megebédelt, kiszakította magát ebből a háládatlan világból, a hozzá annyira méltatlan környezetből s elmenekült a magányba, Grosboisba, a hol nincsen műkönny és erőltetett nevetés. Kerülte a képmutatókat s nem ment el szeptember 9-ikén XIV. Lajos temetésére.[25] Aznap talán ő, a magyar volt az egyetlen, a ki, senkitől sem látva, hallva, szívéből fohászkodott, hogy a francziák Napkirályának örök világosság fényeskedjék!

IX.

SZÁMŰZETÉS ÉS REMETESÉG.

— 1715 június 10.—1716 márczius 27. —

Tizennegyedik Lajos nagy betegségének és halálának idejében tudták meg Párisban, hogy III. Károly 1715 június 10-ikén szentesítette azt a 136 törvényczikkelyt, a melyet az 1712—5. évi országgyűlés hozott s a melyek közől néhány a lefolyt szabadságháború megtorlására vagy valamely újabb mozgalom megelőzésére keletkezett.

Legfontosabb a XLIX. törvényczikk. Előrebocsátja, hogy a legújabb lázadás fejeit, Rákóczit és Bercsényit, az országgyűlés a szatmári megegyezés előtt minden rangú és rendű párthíveikkel együtt összesen és egyenkint száműzte. Azonban a király az osztrák fejedelmeknek velök született jóságánál s kegyelmességénél fogva nem tekintette a sok millióra menő kárt. A szívek egyezségét, a béke gyorsabb elérését óhajtva, a szatmári megegyezésben a száműzetés szigorúságát mérsékelte, a kitűzött határidőre visszatérőknek általános bűnbocsánatot, életökre, javukra nézve kegyelmet adott s a neki és híveinek okozott károk feledését kijelentette.

[25] U. o. és Sz. Király, 362—6.

Mivel azonban (2. §.) Rákóczi, Bercsényi s még mások a kitűzött határidőre vissza nem jöttek, sőt a szörnyű felségsértés ki sem mondható bűnében mostanig is makacsúl megmaradtak: őket *mint törvényes királyuk és hazájuk nyilvános ellenségeit és*

139. III. KÁROLY.

mint árulókat s az igaz szabadság felforgatóit összesen és egyenként *törvényesen száműzik,* törvényes büntetésök kiszabása végett őket mindenütt *üldözni, elfogni rendelik* s a királyi kincstár részére *összes ingó és ingatlan javaikat elkobozzák.* Velök (3. §.) minden érintkezést fölségsértés büntetésének terhe

alatt egyszerűen és kereken eltiltanak. Azokat ellenben (4. §.), kik a megegyezésben kitűzött határidőig visszatértek, s a hűség esküjét letették, a számüzetés alól fölmentik s őket általános bűnbocsánatban részesítik; azonban a hívek (5. §.) a mozgalomban elvesztett ingóságaikat törvényesen visszaszerezhetik. Végre (6. §.) a vármegyék tisztviselőit, az uradalmi tiszttartókat, kamarai jövedelmek és jószágok kezelőit számadásra kötelezik.

Az utóbbi meg is történt, de nem oly kíméletlenűl, mint Francziaországban, hol a pénzügyek korábbi bérlőitől az új kormány 225 millió livret elkobzott és 250 gazdag családot koldúsbotra juttatott. Mindez végre is számadásra kötelezett emberekkel történt. De Magyarországban egy fölkelés megbüntetésének ürűgye alatt a kincstár egyszerre sohasem gazdagodott annyi ingatlannal, mint most: Rákóczi, Bercsényi, Esterházy Antal, Forgách, Sibrik, Vay stb. ingatlanainak elkobzása következtében. Ez az eljárás Csehország 1621. évi «lecsöndesítésének» módjára emlékeztetett; de annyival rosszabb volt, hogy az auri sacra fames itt és ezúttal magát a törvénykönyvet használta eszközűl. Fölösleges kutatni, az eladóvá tett uradalmakat kik és mennyiért vásárolták meg. Ingyen egyetlenegy új földesúr sem kapott részt az elkobzott javakból és mindegyik megadta a kincstártól követelt vételárt, ha a jószágot — ősi szokás szerint — adományképpen kapta is a királytól.[1] Rákóczi soha, egyetlenegy szóval sem tett nekik szemrehányást, hogy éltek a birtokvásárlás jogával; jobban fájhatott neki, hogy

[1] 1713-ban Pálffy János 100.000 forint ajándékot kapott a munkácsi uradalomból; 1716 május 26. Trautson hg. 150.000 forinton megkapta Sárospatakot és Regéczet; Illésházy 1717-ben a Rákóczi-javakból 100.000 forintot nyert; 1721-ben Ónod részben Sickingené, részben Csáky Zsigmondé lett; 1724-ben b. Altenberg Ottó bérbevette Munkács és Szentmiklós uradalmait; ugyanakkor Mattyasovszky kanczellár örökösei örökösen megvásárolták Ledniczét; 1725-ben Perlas, a spanyol kamara titkára, az odaigért Rákóczi-javak helyett Szlavóniában kapott uradalmat Csáky Zsigmond pedig 16.200 forintért megvette Csetneket; 1727-ben Breuner leányai, 1728-ban pedig Dietrichstein kamarai elnök szerezte meg Diószeget (Biharban); 1728 augusztus 2-ikán a munkácsi és szentmiklósi uradalmakra Schönborn mainzi érsek nyert adományt. Károlyi birtokszerzéseiről már volt szó a 238. lapon. (Marczali a M. Nemzet Történetében, VIII. 92—97.)

az állam még ártatlan fiait, feleségét sem kímélte, s megélhetésökről nem gondoskodott. Nem érhetett föl hozzá a birodalmi lapoknak az a rágalma,[2] hogy két esztendő óta a franczia udvarnál buzgón törekedett elhagyott magyar uradalmai visszaszerzésére és hogy Francziaországban is vásárolhat néhány uradalmat s jól élhet, mert hiszen erre a czélra Magyarországban elég pénzt tett félre. Ha száznegyven esztendő múlva egy szegény ügyvédet is illettek ilyen váddal, hogyan ne tettek volna fel ekkora élelmességet egy nábobról, kinek több jobbágya volt, mint a hány alattvalón egyik-másik fejedelem uralkodott s uradalmai fölértek egy kis országgal. Ha nem látja hazája nyomorúságait, megújúit sebeit, ha nem hallja nemzete panaszait: a Rákócziak öröklött gazdasági képességeivel megsokszorozhatja roppant uradalmai jövedelmét s jóllétben, gazdagságban senkivel sem cserél ezen a világon. De hiszen a szomszéd ország koronája is azért nem kellett neki, hogy kivehesse részét hazája minden nyomorúságából. Maga mondja,[3] de a történelem igazolja, hogy azért lett a szükség, inség áldozata, mert a közügyet a magánügy fölé helyezte s kincseket nem gyüjtött. És hívei utánamondták, a mit Hantz Jakab mondott Bercsényinek:[4] Auch hat mein Fürst zu leiden, so kann ich gedulden ... S a fejedelem most is elmondhatta, mint vagyona első elkobzásakor,[5] hogy milliónyi vagyonából többen gazdagodtak; de hála Istennek, ki elvette tőle az alkalmat, hogy gazdagságával visszaéljen.

Völgyben ült az a gyáva kor, mely úgy ítélt fölötte, és szédelgett, ha ősi saslakára néha-néha föltekintett. Oda, a magas hegy tetejére, csak majdnem két század múlva emelte vissza a ledőlt szobrot, mely olyan méltóságosan nézett alá a bámúló világra. Az 1906: XX. t.-cz. eltörölte az 1715: XLIX. törvényczikknek 2. és 3. §§-ait, de kimondta, hogy ennek az eltörlésnek semminemű magánjogi következményei sincsenek. A király a törvényt

[2] Fama, 1715., CLXXVIII. 741.
[3] Önéletrajz, 209.
[4] Arch. R. VII. 106.
[5] Önéletrajz, 15.

attól áthatva szentesítette,[6] hogy «az elődeire hosszú századokon át súlyosan nehezedett ellentétek és félreértések ma már egy végképp letűnt korszak történelmi emlékei.»

Maga a fejedelem csak Istennek adott számot tetteiről. A nemzet miatt búsúlt, aggódott s «Rákóczi kesergője» otthon is megrezegtette a szíveket:

> «Német már a vezéretek, . . .
> Jaj, be szánlak benneteket!
> Isten veletek!»[7]

A magányba vonúlt; nem akarta, hogy a világ mint szegény fejedelmet lássa, a kit Francziaország — annyi igéret után — elhagyott. És Isten az ő végtelen irgalmával — úgymond[8] — annyira kedvezett üdvös tervének, hogy a remeteségben nemcsak nem unatkozott, hanem mindvégig ott maradt volna, ha fejedelmi hivatása és súlyos kötelességei annak elhagyására nem szólítják. A világot elhagyta, mégis benne forgolódott; mert hiszen nem az a maga ura, a ki egymagában él, hanem az, a ki az Istennel van. Jól esett neki a remeteség, a hol nem látja a hálátlanok, rágalmazók, rosszakaratúak tömegét. Tettét többen gúnyolták, mint helyeselték; de ez utóbbiak voltak a komolyabbak, tekintélyesebbek, megfontoltabbak.[9] Olyan jól elzárkozott a világtól, hogy a császáriak egyideig azt sem tudták, hol tartózkodik? A császár és a szultán közt a viszony akkor már feszesebb lett és gyanítani lehetett, hogy a török-velenczei bonyodalom az osztrákok beavatkozását vonja maga után. Azt híresztelték tehát, hogy Rákóczi Marseilleből nagy titokban Konstantinápolyba hajózott s most Nándorfehérváron várja az ügyek fejlődését. Mások ebben kételkedtek, mert legbiztosabbnak tartották Rákóczira nézve, ha továbbra is Francziaországban marad: «a császári és az angol rebellisek eddigi védő országában.» Hiszen a császári fegyverek mostani hatalma mel-

6 1906 október 24. 1906: XX. t.-cz.
7 Thaly, Adalékok, II. 318.
8 Morvillehez, Fiedler, II. 533.
9 Önéletrajz, 286.

lett Magyarországban egy maroknyi fölkelő néppel most úgyis csak «rövid ugrást tehetne». Ő római császári felsége oly helyzetben van, hogy minden ottani ellenségének fejét veheti.[10]

Francziaország, a bujdosók szemében, a számkivetés beczikkelyezése óta az a hely volt, a mely elűzött fejedelmöknek egy-egy pillanatra pihenést adott. Szét voltak szórva Európa minden részében, de mostantól fogva megújították őseiknek a vérszerződésben tett fogadását, hogy követik jó fejedelmöket, a hová sorsa vezeti. Vay Ádám, a ki már megírta végrendeletét,[11] egy pillanatig még a hazatérésre gondolt. Gyötrelmes gondolatait[12] tetézte *attól* való elválása és *annak* boldogtalansága, a kinek vérét s életét fölszentelte vala. Ösmerte és tisztelte azt az isteni hatalmat, a mely megfeddé a tengert, a szelet s azonnal nagy csöndesség lett; és a mely a kánai vizet jókedvre derítő borrá

140. GRÓF VAY ÁDÁMNÉ.

[10] Fama, 1715. CLXXVIII. 741.

[11] 1714 deczember 19. Képes Folyóirat, 1906. II. 496.

[12] Kifejti ezeket kelet nélkül a fejedelemhez intézett emlékiratában. Erdélyi Nemz. Múzeum, Kemény-gyüjt. 1715. Hét pontban sorolja fel, hogy «ő felsége a maga fejedelmi csemetéinek igen kicsiny rövidségével» a magáéból mivel jutalmazhatta volna hűségét; mert bizonyosan tudja, hogy, ha boldogúl, fejedelmi házától üresen nem ereszti el.

változtatta át. Egy szempillantásban az ő keserves nyomorúságukat, szükségöket is örömre, boldogságra változtathatja. De ha saját és nemzeti (tagadhatatlanúl tetemes) bűneikért stabit ineluctabile fatum, a két irtóztató szélsőség közől quocunque fata vocent, háza népére nézve az utolsó nagy rosszat (a meghódolással járó hazamenetelt) csak úgy választja, ha a fejedelemnek tetszik. Mert mint azelőtt, úgy mostan is Isten után alázatosan az ő vezetése és igazgatása alá ajánlja magát. Halni, nem élni akar hazájában; de ha más vígasztalást nem remélhet, mit tehet róla! «Ibo, quo fata vocant...» «Megyek, hová a sors hí.» De nem ment, s fiának is csak három esztendő múlva engedte meg a hazatérést. Jól tudta, hogy, a fejedelem boldogulása nélkűl, nemhogy jószága bírásában volna reménysége, de még élete megmaradásáról sem biztos. Nagy, jó, kegyelmes urára bízta magát egészen.[13]

A fejedelem, a kit hazája számkivetett, önmagát *Grosbois*ba száműzte. Orvosán, dr. *Lang*on kívűl, egyelőre csak három bejáróját vitte magával:[14] Szathmári *Király* Ádámot, *Mikes* Kelement és — valószínűleg — *Kisfaludy* Boldizsárt. A többinek megtiltatta, hogy engedelme nélkűl hozzájöjjenek; csakhogy ezt az engedelmet jóformán senkitől sem tudta megtagadni. Bujdosótársai a kedves, könnyelmű Párisból is az ő komor, csöndes magányába kívánkoztak. Nem akartak, nem tudtak elszakadni tőle, ő pedig sajnálta elbocsátani őket. Mikessel[15] többben elmondhatták, hogy nem volt egyéb okuk elhagyni hazájukat, mint az, hogy igen szerették a fejedelmet. Szívesebben látták volna, ha állandóan Párisba költözik, hol számukra amúgy is bérelt házat. Óhajtották, hogy ezentúl is minél gyakrabban látogassa

[13] U. o. Van ott egy végrendeletszerű tervezete is (folio 16 oldalon), a melyben elmondja, külföldön szerzett tapasztalataiból mit alkalmazna gazdaságában, ha édes hazájába visszatérhetne.

[14] Önéletrajz, 279. Juras tábornagy, a ki ezt a vadászkastélyt 1749-ben a kamaldoliaktól bérbe vette, kötelezte magát, hogy olyan jó karban tartja, mint egykor az erdélyi fejedelem. A ház jelenleg a Caron-családé. (Chélard a Budapesti Hirlap 1906. 274. számában.)

[15] 1738. deczember 15-én Csernavodáról írt levelében.

az udvart, mert így jobban gondoskodhatik róluk s magáról. De *Tessé* tábornagy, a ki már egy hét múlva (szeptember 11-ikén) meglátogatta, nagyon lelkesedett érte, hogy legszebb férfikorá-

141. A «HÔTEL DE TRANSYLVANIE» PÁRISBAN.

ban[16] így lemondott a világról. Maga is odakívánkozott, hogy vele és kamaldoliakkal egy karban végezze lelki gyakorlatait. A fejedelem azonnal egy szobát bocsátott hű barátja rendelkezésére. Többet nem adhatott, mert háza népe már is nagyobb

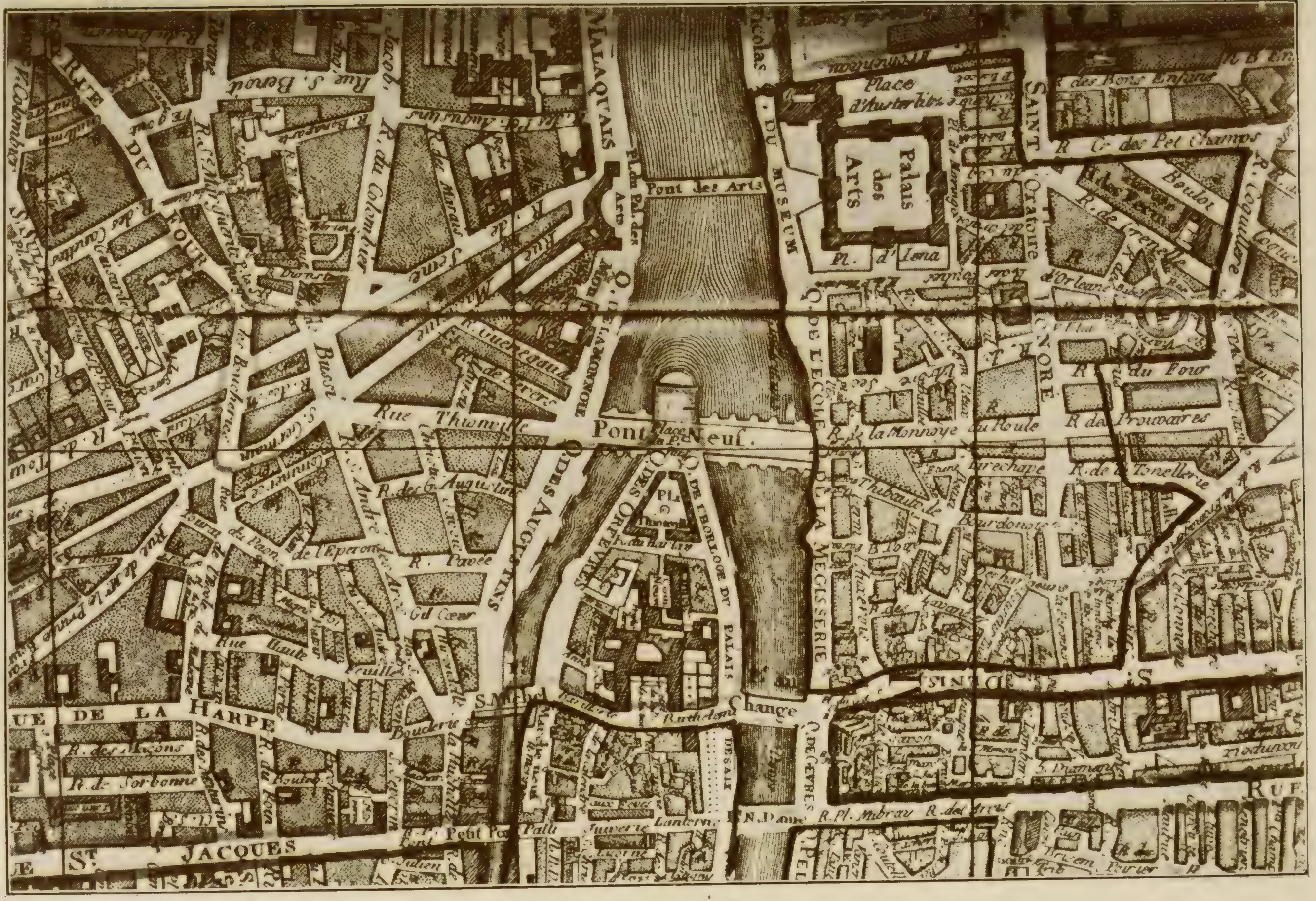
16 Rákóczi 39 éves volt, Tessé 65.

volt, mint szerette volna. Ezt mégsem bánta, mert bujdosótársainak szigorú erkölcse nagy örömére és vígasztalódására szolgált.

Szeptember 17-ikéig nem mozdúlt ki remeteségéből; akkor azonban bement Párisba, talán hogy megnyugtassa Párisban maradt híveit. Ezek számára a Hôtel du Pérou helyett akkortájban szemelte ki lakásúl a *Hôtel des Hillerin*t, mely a rue Dauphinetól számítva a Szajna partjának 39. száma alatt a Hôtel Notre-Dame, ez pedig a st. germaini apátság szomszédságában állt. Most a Malaquais-part 9. száma alatt fekszik s egyik szárnya hosszasan benyúlik a rue Bonapartera. Alkalmasint csak egy esztendőre, október elsejétől foglalta le, mert 1716 október elsejétől fogva már más a bérlő. Ettől fogva azonban a palotát Hôtel de Transylvanienak nevezték.[17] Képzelhető-e, hogy a fejedelem, ki Grosboisban bujdosótársai erkölcsösségének örűlt, itten akár Brennernek, akár másnak engedelmet adott volna, hogy tiltott kártyajátékkal növeljék jövedelmöket? Saint Simon írva hagyta róla, hogy Rákóczi udvara mindig meglehetősen nagy volt s a mi ennek szellemét, költségeit, pontos fizetését illeti, a fejedelem mindig a legkifogástalanabb és legtapintatosabb.[18]

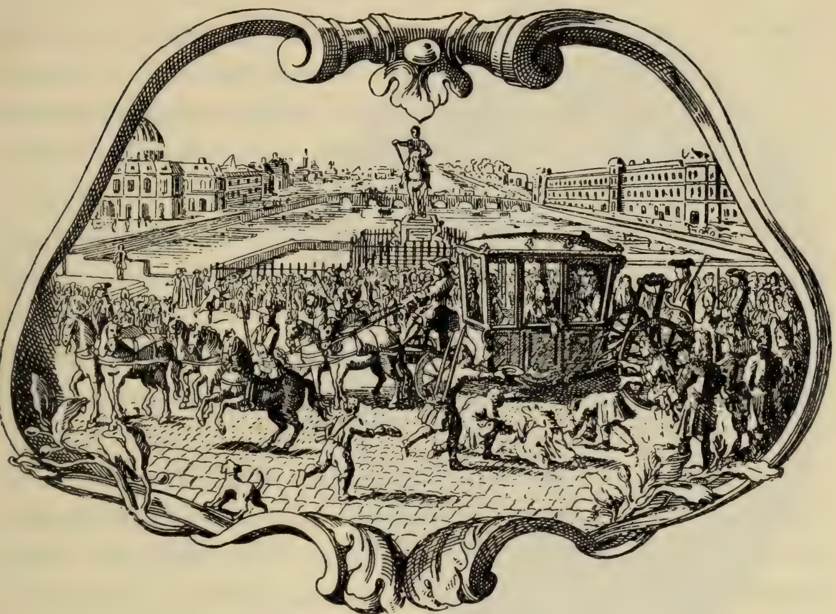
Párisból, Dangeauék ebédje után, a fejedelem 17-ikén meglátogatta *Conti* herczegnét falusi lakásán s úgy ment át Clagnyba, hol szállását egyelőre megtartotta. Szeptember 18-ikán Toulouse gróffal már újra kezdte a *rambouilleti vadászatokat*, melyeket azután minden héten három napon át: csütörtökön vaddisznóra, pénteken szarvasra, szombaton, az oszlás napján, kisebb vadakra folytattak. Örömest vett bennök részt, mert jó barátja volt a grófnak, s a mozgást egészségi szempontok is javasolták. Találkozott régi barátaival, de teljesen is visszavonúlhatott tőlük; mert Rambouilletben mindenki úgy élt, a hogy akart. Az egyik csoport vadászni ment, a másik lakomázott és mulatott, a harmadik a válogatott művekből álló könyvtárban olvas-

17 Részletesen Mouton, L'hôtel de Transylvanie, 1—21. l.
18 St. Simon, IX. 415.

PÁRIS RÉGI TÉRKÉPE.

gatott. Rákóczi itt sem mulasztotta el reggeli könyörgéseit, vallásos olvasmányait és a misét, a hét többi napját pedig a grosboisi kedves magányában töltötte, vagy a szomszédos senarti erdőben vadászott. Néha azonban egy hétig sem látta Grosboist. Rambouilletbe onnan csak egyszer-másszor ment a rövidebb úton; rendesen azonban Párisnak és Versaillesnak került,

142. A RÉGENS PÁRIS UTCZÁIN.

vagy útba ejtette *St. Maur*t,[19] hogy özvegy Bourbon herczegnét meglátogassa. Rambouilletnél tovább csak ritkán ment; pl. akkor, mikor *Broglie* apátot néhány napra meglátogatta a *vaux- de-cernayi* apátságban, mely oda csak valami 15 kilométerre volt.

Akkor már megint Páris volt az állami és társadalmi élet középpontja, mert a kormányzó orléansi herczeg legszívesebben itt, a Palais Royalban lakott. Rákóczi ismételve tisztelkedett nála,[20]

[19] A Marne hatalmas kanyarulatában, Páris délkeleti szomszédságában.
[20] Október 13., november 16.

a herczegeknél, Bourbon és Conti özvegy herczegnőknél s elfogadott egy-egy meghívást is. Az éjszakát nem saját párisi bérházában, hanem Tessé lakásán szokta volt tölteni, ki egy teljesen berendezett lakosztályt bocsátott rendelkezésére. A tábornagy néhány hét mulva külön kis házat bérelt magának Grosboisban is, Rákóczi tőszomszédságában; oda gyakran ellátogatott s barátjával együtt gyakran ájtatoskodott. A fiatal *Ilosvay* Jánosnak, a ki champagnei tanulmányútjából nemrégen tért vissza, jobban tetszett volna, ha urát és jótevőjét politikai és katonai tanulmányokba elmélyedve s a párisi udvari körökben forogni látja. Ezt meg is mondta a fejedelemnek, a Párisban való állandó letelepedésre kérte és, mint református, tréfát űzött a kamaldoliak és a fejedelem életrendjéből. A fejedelem egyszer éppen akkor nyitott reá ajtót, mikor egy másik, nagyon vallásos udvari emberével a világi életnek rövidségéről és nyomorúságairól vitatkozott. Beleszólt a vitába és fejtegetéseivel mélyen meghatotta a kételkedőt. Szavainak hatása alatt Ilosvay azonnal a kamaldoliak templomába ment, meghallgatta ott egy szerzetes nyilt gyónását és Saulusból Paulus lett. Még aznap visszatért Párisba, és ott Rákóczi apródjainak tanítója és káplánja megismertette a katholikus hit lényegével. Pár hét múlva ismét Grosboisba ment s a meglepett fejedelmet, a ki az ünnepekre deczember 21-ikén jött vissza, arra kérte, hogy állandóan ott maradhasson és áttérhessen a kath. hitre. Most viszont a fejedelem állott az ő nyilatkozatának hatása alatt. Karácsony estéjén mélyen megbánta Szieniavszkával éppen tizennégy esztendeje kötött viszonyát;[21] másnap általános bűnvallomást tett s megfogadta, hogy mindennap vezekel érte. Vízkereszt ünnepen pedig (1716. január 6.) jelen volt a kamaldoliak templomában, a mikor *Ilosvay* ünnepélyesen áttért a kath. hitre, a melynek ettől fogva legbuzgóbb követői közé tartozott.[22] Július 14-ikén Noailles párisi érsek-bíbornok már meg is bérmálta őt az érsekség házikápol-

21 Önéletrajz, 178., 290.

22 U. o. 288—290. Sz. Király, 369—375.

nájában. Bérmaapja a fejedelem volt, bérmaanyja . . . . . a fejedelemasszony, a kit egy szegény asszony helyettesített.[23]

Rákóczi, 1716-ra boldog újesztendőt kívánni, január 8-ikán ment be Párisba. Meglátogatta a kis királyt, XV. Lajost, a ki téli szállásra deczember 30-ikán költözött be Vincennesből; és sorra látogatta a királyi herczegeket. Akkor negyedfél napot töltött Párisban, a mely ebben az időben tele volt pletykával *Berry* herczegnéről, ki a királynét adta, az orléansi herczegről, kit az állam ügyei nem érdekeltek jobban, mint a színésznők, vagy Maine herczegékről, a kik most az arzenálban laktak s onnan ügyeltek a maguk érdekeire. Visszamenekült grosboisi remeteségébe s látogatását a herczegeknél és herczegnőknél csak február 11-ikén ismételte. Unta már őket, sőt a vadászatokat is, a melyekben csak derék orvosának, dr. Langnak sürgetésére vett részt. Havonkint kétszer vadászott tehát *Toulouse* gróffal vagy *Bourbon* herczeggel, a ki amannál jobban törődött a politikával. Ez a visszavonúltság javára vált olyan időkben, a mikor Francziaország szemmel látható módon közeledett Ausztriához. Az orléansi régensherczeg, a kit január 22-ikén fölkeresett,

143. NOAILLES LAJOS ANTAL HERCZEG.

[23] Sz. Király, 379.

nagyon szívesen fogadta.[24] A császár párisi követének, *Pentenridter*nek vagy *Benterider*nek,[25] a ki arra kérte, hogy Rákóczinak ne adjon menedéket, nemsokára azt felelte, hogy erre nincs oka. Rákóczi csöndesen, visszavonúltan lakik Grosboisban a kamaldoliaknál és nem érdeklődik a politika iránt.[26] «Nagyon ájtatosan beszél — írta a régens anyja[27] — de a mellett jókedvű, szívesen nevet és cseveg. A falun, Páristól 5—6 mérföldre lakik a kamaldoli barátoknál, kiknek olyan szigorú a rendjök, mint a karthauziaknak. Mikor a barátoknál van, egészen ezeknek módjára él; éjfélután velök együtt kel fel és együtt imádkozik velök, a mellett gyakran böjtöl. Nem tudom, hogy élete és szerencsétlen sorsa mellett, hogy' lehet olyan vidám. Belsejében azonban gyötrődhetik, mert irtózatosan megváltozott, száraz és sovány lett, holott mikor Francziaországba jött, vastag, erős és friss volt.»

Valóban, mesének tartották sokáig,[28] hogyan élhetett úgy, a hogy élt, mikor az istenség ködébe akart behatolni. Nem Betlehemben, hanem szívében kereste Jézust és Istentől, a szegények atyjától kért vígasztalást,[29] mióta *Szent Ágoston* vallomásait és életrajzát olvasgatta.[30] Saját apródjait is hasznos és kegyes munkák forgatására buzdította. Párisban tanítót és káplánt tartott részökre,[31] s őket mathematikára is taníttatta.[32] Az egyik bujdosó elpanaszolja,[33] hogy idegen helyeken nagy inségbe esett; de rongyos állapotban, gyakran koplalásban is az iskolák porában nyughatatlankodott. A fejedelem rászoktatta őket, hogy franczia műveket olvassanak, a botanikus és az állatkerteket, az observatoriumot, képtárakat, gyárakat látogassák.[34] Mikes Kelemen, Sz. Király Ádám, Kisfaludy Boldizsár,

[24] Dangeau, XVI. 306.

[25] Fama, 1716. CLXXXIV. 332.

[26] Dangeau, XVI. 359.

[27] Menzel, Briefe d. Pr. Elisabeth Charlotte, 1718 szeptember 4. 331.

[28] Rákóczi önéletr. 291.

[29] U. o. 279.

[30] U. o. I.

[31] U. o. 289.

[32] 1715 április 4-én halt meg a mathesist tanító mesterök. Sz. Király, 350.

[33] Thaly, Irodalomtörténeti adalékok, II. 385—6.

[34] Több példa Sz. Királynál.

báró Zay Zsigmond, Joó János, gróf Bercsényi László, Ilosvay János, Nyitrai Tóth András, Pollereczky Mátyás, Dessewffy Zsigmond, Dávid Zsigmond, Béri Balogh Farkas, Szendrői Török Zsigmond s mások: életök legboldogabb napjai közé számították, mikor Párisból szolgálattételre mehettek Grosboisba a fejedelem mellé. Készen álltak, hogy a miket atyáik véghez nem vihettek, «azokat s azoknál nagyobbakat vigyenek végbe és ő felsége (Rákóczi) szárnyai alatt holtig szolgáljanak».[35] Szolgáltak is, a míg lehetett, neki, azután pedig fogadott hazájuknak, Francziaországnak, hol Bercsényi idők múltán tábornagy, Tóth tábornok, Pollereczky, Dessewffy és Dávid ezredes, Balogh és Török kapitány lett. Megmutatták, hogy a fejedelem nem hagyta őket szabadjára Párisban, hanem gondoskodott eszök és szívök kiműveléséről. *Ráttky* György franczia ezredes és brigadéros, a ki a fejedelmet Clagnyban többször meglátogatta, a hadi, *Brenner* Domokos pedig a politikai tudományokban lehetett a párisi magyar ifjúság vezére. Azonban, Rákóczi későbbi ítélete szerint,[36] Bren-

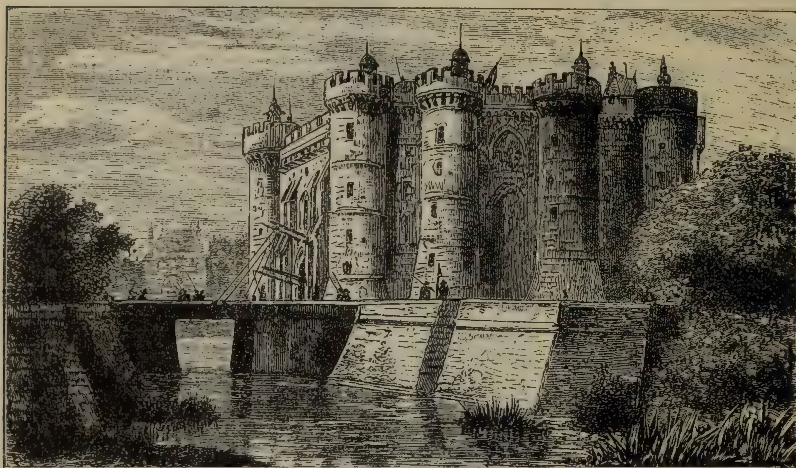

144. XV. LAJOS.

[35] Török András, fia odaküldésekor, Rákóczihoz 1711 szeptember 26. Thaly bevezetése Mikes leveleihez, díszkiadás, XXXI.

[36] 1723 október 25. Századok, 1870. 3.

nernek tisztán emberi tudománya nem ösmert kegyeletet s a Hôtel de Transylvaniet nemcsak a komoly törekvéseknek, hanem a tiltott játékoknak is megnyitotta. Az «akadémiában» külön játékterem volt, közepén nagy asztallal a fáraózók, s a karzaton kisebb asztalokkal egyéb kártyajátékok számára. Odajárt Antoine *Prévost* is, akkor még könnyelmű, fiatal katona, ki egyik regényében önmagát festi le, mikor a hamisan kártyázó Des Grieux

145. A BASTILLE.

lovagról beszél. A hogy mondja, ez a kártyabarlang R..... herczegnek jövedelmezett, a ki akkor Clagniban lakott, Prévost csak regényének s emlékiratainak megjelenése *után* lett Conti herczeg titkára, házi káplánja és családi történetírója. Urától s különösen urnőjétől *csak akkor* tudhatta meg, hogy Rákóczinak nem volt része ezekben az üzelmekben.[37]

Éppen negyvenedik születésnapján, 1716. márczius 27-ikén, megkérte Rákóczi az orléansi herczeget, vegye figyelembe ügyeinek szomorú és elég ösmeretes helyzetét, a minek oka évjáradékának késedelmes fizetése; és tekintse azt a zavart, melybe

[37] Prévost, Suite des mémoires et aventures d'un homme de qualitè. (Amsterdam, 7133.) 133. l. Sainte-Beuve ezt (Lescaut Manon előszavában) Prévost legtermészetesebb, legtisztább, az élethez leghívebb regényének nevezi.

jut, ha a Hôtel de Transylvanieból ki kell költöztetnie s máshova elszállásolnia számos egyént, kik szolgálatot tettek a közügynek. Mégis *elhatározta, hogy kiköltözteti őket;* egyrészt illendőségből, másrészt azért, mert a *régente* (cidevant) *ottan berendezett játék rá nézve nagyon terhes lett.* Minthogy a lakásváltoztatás pénz nélkül nem eshetik meg s hitelezőinek nagy száma őt rendkívül zaklatja, arra kérte a kormányzót, hogy a királyi kincstárt évjáradékának haladéktalan kifizetésére utasítsa. Arra kérte továbbá, hogy teljesítse egyszer már kedvezően fogadott kérését és Brenner abbét, a ki menedéket és honosítást keresett Francziaországban, vegye figyelembe az üresen álló egyházi javadalmak betöltésénél.[38]

Rákóczi még csak félesztendeje bérelte a házat, de a visszaélésről értesülve, már a harmadik hónapban felmondott, mire 1715 deczember 10-ikén a házat tulajdonosa 1716 október elsejétől fogva évi 4000 livreért az orléansi herczeg egyik tisztjének, Geoffray *Sinet*nek és feleségének, Marie-Magdelaine *Michault*nak adta bérbe.[39] Brenner megtartotta lakását a házban,[40] de kevéssel azután öngyilkosságot kísérelt meg. Vánkosa alatt meztelen kardot találtak, s inasa alig tudta megakadályozni, hogy a Hôtel de Transylvanie ablakából le ne vesse magát.[41] Már a Bastille rabja volt, mikor (1722 tavaszán) öngyilkossága sikerült.[42] Megbüntette magát azért, hogy játékos hírébe keverte azt a nagy embert, a kinek dicsőségét, mint történetíró, először ő hirdette olyan lelkesedéssel.

38 Közli Mouton, L'hôtel de Transylvanie, 18—19. a franczia külügyminisztérium levéltárából.

39 U. o. 19—20.

40 Életében ez a ház még kétszer cserélt gazdát: 1720 április 20-ikán Conti herczeg és felesége s nagyon rövid idő mulva gróf Fontaine tábornagy, majd, 1723 október 31-ikén, Gramont herczegné vette meg. Méltatlan és alaptalan Moutonnak (18—25. l.) az a föltevése, hogy Sinet és Fontaine tábornagyné csak álvevők, a kik mögött valamely nagyúr, az orléansi herczeg vagy Rákóczi állt, hogy a tiltott játékbarlangot így tartsák fenn.

41 Rákóczi levele 1723 (?) október 25. Fiedler, II. 527—8. Századok, 1870., 3.

42 Rákóczi végrendelete 1732. Rákóczi eml. 310. Az öreg orléansi herczegnő szerint (1721 november 1., Hollandnál, Briefe der Herzogin E. Charlotte, 261.) «az az apát, ki Ragotzy ügyeit itt vezette és pénzeit beszedte, önmagának a torkát elvágta. Százezer tallér volt a keze alatt; jó volna tudni, honnan jött ez a pénz; a kutatás megérdemelné a fáradságot».

X.

RÁKÓCZI ÉS III. AHMED SZULTÁN.

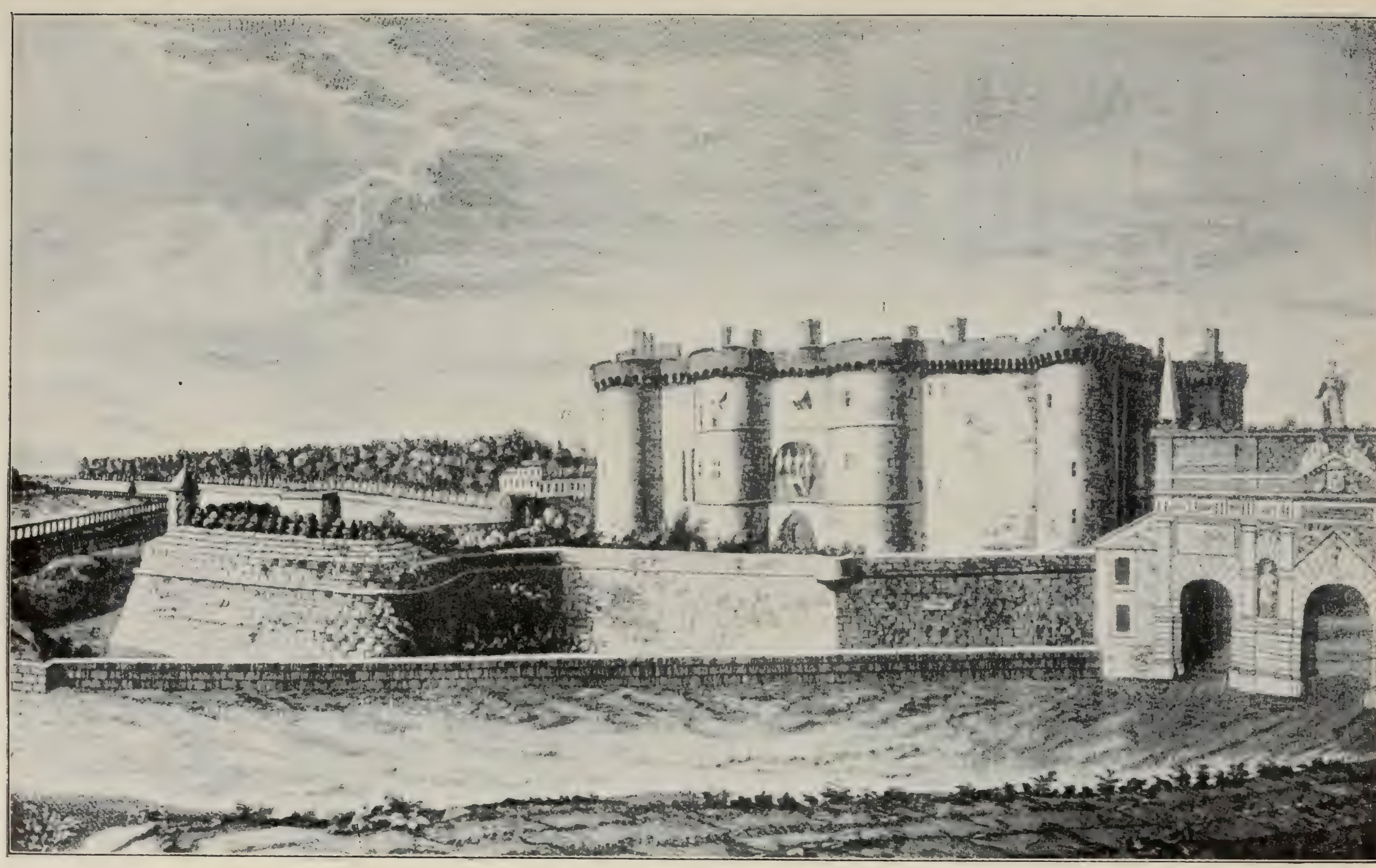
— 1716—1717. —

Régóta gyanította a fejedelem, hogy a török-velenczei háború török-osztrák háborúra vezet; mert a velenczeiek magukra hagyatva nem bírják a küzdelmet s Olaszország megtámadásától tartva, a pápával és az olasz fejedelmekkel együtt a császártól kérnek és kapnak segedelmet. Azonnal utasította Lengyelországban bujdosó hívét, *Pápay* Jánost, hogy Oláhországba menjen oly ürűgy alatt, mintha ott megélhetést keresne. Mint magánember találkozzék *Kantakuzenos* János fejedelemmel s figyelmeztesse őt, hogy a törökök rendes hadsereg nélkül nem állhatnak ellen a császáriaknak. Juttassa eszébe, hogy van egy keresztény fejedelem, a ki ösmeretségénél és összeköttetésénél fogva az osztrák hatalom ellenségei közt szövetségesekre találna. Szerezzen tehát magának érdemeket azzal, hogy a szövetség vezetésére a dolog természeténél fogva legalkalmasabb erdélyi fejedelmet a portának mint szövetségest beajánlja. Legjobb volna, ha *Kantakuzenos* magát Pápayt küldené követségbe a portára. Ha küldi, Pápay azonnal értesítse Rákóczit, a ki a királyt ráveszi, hogy kieszközölje a török-erdélyi szövetség megkötését.[1]

Nem elég megbízható adat szerint[2] a törökök akkor már olyan fényes ajánlatokat tettek neki, hogy hajlandó volt átmenni Konstantinápolyba a császár terveinek megakadályozására. Összeköttetésbe akart lépni a magyar és az erdélyi urakkal s rávenni Ágost lengyel királyt, hogy béküljön ki a svédekkel, mi a törökkel is állandó békére vezetne. Nagyobb haszna lenne belőle, ha

[1] Önéletrajz, 296—7.

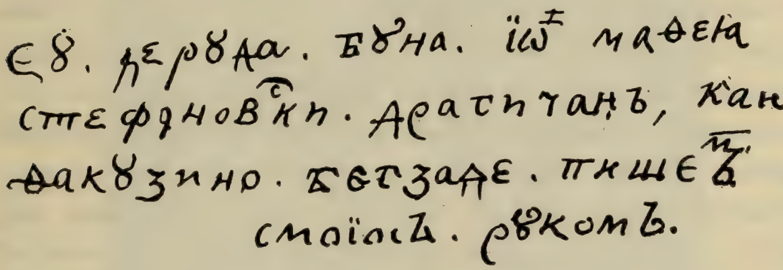
[2] Klement Fiedlernél, II. 15.

A BASTILLE ÉS KÖRNYÉKE.
(Volkaert metszete után.)

segítené Rákóczit Magyar- és Erdélyország visszaszerzésében; mert eljöhet a napja, hogy ennek következtében magának vagy valamelyik fiának megszerzi a császári koronát, ha t. i. a mostani császár fiúutód nélkül hal meg.

Az öreg király nagyon szerette Rákóczit s a jövendő kormányzó, az orléansi herczeg is mindjobban megszerette anyja befolyása és annak következtében, hogy lángesze és elvei tetszettek neki. Bántotta ugyan, hogy olyan jó barátságban élt Maine herczeggel és Toulouse gróffal, de azt hitte, támogatnia kell Rákóczit, ki Francziaországnak előbb-utóbb nagy hasznára

146. KANTAKUZENOS JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

válhatik.[3] A király halála után a fejedelem nemcsak a lapokból, hanem a diplomatáktól is értesült a török ügyek fejlődéséről, nagyszámú barátnőitől pedig a régens herczeg elejtett nyilatkozatairól. Közölte tehát a régenssel legújabb tervét, a melytől a császári hatalom megbénítását remélte, föltéve, hogy a herczeg a törököket s a magyar és az erdélyi elégületleneket az ő érdekében felhasználja.[4]

Vetésy László és *Klement* Jakab siettek fölajánlani szolgálataikat VI. Károly császárnak,[5] hogy megkegyelmezésökre és előmenetelükre a fejedelem terveinek elárulásával szerezzenek érdemeket. A fejedelem *Brenner*rel nélkülök is folytatta diplo-

3 U. o. 16.
4 U. o. 16.
5 Vetésy emlékírata VI. Károlyhoz Fiedlernél, I. 1–14. Klementé 1715 szeptember 22-ről u. o. II. 1–17. Amaz 236, emez 271 okíratot adott át.

mácziai működését, melynek főhibája éppen abban állt, hogy nagyon is sok országra terjedt ki. Örült, hogy a császár a badeni béke után sem bocsátotta el katonaságát, sőt új ezredeket állított, újonczozott, a Dunán nagyobb hajókat épített, szóval: háborúra készült. *Bercsényi*, *Forgách*, *Esterházy*, *Csáky* grófokat levelekben figyelmeztette az eshetőségekre. Mindamellett egy esztendő mulva is csak annyit tudott Pápayról, hogy valóban elment Bukarestbe; de nem tett előterjesztést Kantakuzenosnak, ki a császárhoz húzott s így Bécsben elárúlhatta volna. Magától a régenstől vagy *Torcy* külügyminisztertől azon melegében hallhatta, hogy a császár 1716. április 13-ikán védő- és daczszövetséget kötött Velenczével[6] s pár nap mulva, 16-ikán, szigorúan eltiltotta azokat a deákból magyarra fordított lázító iratokat, a melyeket Magyarországban s a hozzákapcsolt tartományokban terjesztenek, hogy a szultán nevében pártütésre izgassák a népet. Elrendelte, figyelmeztessék a népet, hogy a terjesztett hamis híreknek hitelt ne adjon; nyugtassák meg, hogy a cs. kir. fegyverek segítségével atyailag gondoskodik oltalmukról s meghagyta, hogy az iratokat elkobozzák, szerzőit és terjesztőit kikutassák, elfogassák. Május 22-ikén újabb rendeletben tiltotta a forradalmi gyanús konventikulumokat. *Savoyai* Jenő már is készülődéseket tett, hogy az Adriai-tenger mellékét s a Temesközt, Magyarországnak még leigázott részét, felszabadítsa a törökök uralma alól.[7] A fejedelem nem bánta most már, hogy két nap alatt (április 29—30.) túlesett a fontainebleaui vadászatokon, melyektől azelőtt két hónapot sem sajnált. Akkor járt utoljára Toulouse gróf kedves vadászkastélyában, a Château de la Rivièreben. Most jobban esett Grosbois csöndje, hova Párisból «a levegő frissesége végett» *Brenner* prépostot is kivitte.[8] Együtt dolgoztak az eddigi szabadságharczok történetén, melynek közzétételét a politikában várható fordulat min-

[6] Ennek szövege: Katona, Hist. Crit. XXXVIII. 261—269. A szövetség megkötésének érdeme Grimani Péteré.

[7] A hadjárat története: Feldzüge des Prinzen Eugen, XV. kötet.

[8] 1716 július 29. Sz. Király, 379.

den pillanatban alkalmivá tehette; és együtt kísérték figyelemmel a napi eseményeket, s végezték a politikai levelezést.

Az események színhelyéhez közelebb, különösen a Lengyelországban lakó bujdosók már a török-orosz háború első hírére

147. OLÁH NEMESEMBER A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN.

megmozdultak. *Khalil* basa nagyvezír *Alboér* Ábrahám belgrádi nagykereskedőt, Rákóczi egykori szállítóját bízta meg, kutassa ki, hol vannak Rákóczi és tábornokai. *Pápay* János, *Pápay* Gáspár és *Horváth* Ferencz, Rákóczinak egykori portai követei, akkor Oláhországban tartózkodtak, hol a császárias Kantakuzenost a szomszédos Moldva hoszpodárja, *Maurocordato* Miklós,

ez a nyelveket tudó és sok ismerettel ékeskedő ember[9] váltotta fel a fejedelemségben. *Pápay* János azonnal jelentkezett nála, még pedig nem a maga, hanem a fejedelem nevében, a mivel súlyos hibát követett el. Mindazonáltal az oláh fejedelem, mint Rákóczi követét, szívesen fogadta; megtiszteltetve érezte magát s a kivánt előterjesztést nem a maga, hanem Rákóczi nevében tette meg a nagyvezírnél.[10] *Ali basa* nagyvezír, a ki akkor már Nándorfehérvárnál állt, *Alboér* Mózest (Ábrahám testvérét) azonnal az oláhországi magyar bujdosókhoz küldte s megbízta, hogy ha kell, a lengyelországi magyar tábornokokat is fölkeresse. Megizente, hogy a törökök csapatokkal és pénzzel segítik őket Magyarország visszaszerzésében, csak jöjjenek Törökországba. Utána küldte Oláhországba a lippai *Ahmed* agát is, a csausz basát, a ki azután, tanácskozván a három magyarral, Alboér kiséretében *Damat Mehemed* muhafiz choczimi basához, az oláhországi török katonai parancsnokhoz utasította őket. Egy török történetíró szerint levelet küldött a vajdának, hogy megnyerje a magyar tábornokok szívét a magas birodalom számára.

Pápay magával vitte *Horváthot*, *Csákyt*, *Talabát*,[11] söt *Ebeczky* Sámuelt is, kit Jassyban[12] talált, Bercsényinek Maurocordato fejedelem meghívására adott válaszával együtt. Pápay kijelentette, hogy tárgyalni csak Rákóczi nevében lehet, Rákóczinak pedig ő a meghatalmazott követe. Meg is mutatta Ebeczkynek azt a meghívó levelet, a melyet a szultán intézett Rákóczihoz; de Ebeczky mindjárt megjegyezte, hogy ilyen dölyfös meghívásra s minden biztosíték nélkül a fejedelem nem fog megmozdulni. Mindamellett Pápay utasítások nélkül is Rákóczi nevében folytatta a tárgyalásokat, melyekre Damat basa, a már ott levő *Esterházy* Antalon kívül, *Bercsényit*, *Forgáchot* és *Csákyt*

9 Rákóczi önéletrajza, 298.

10 Rásid efendi Karácsonnál, Kath. Szemle, 1903. 755.

11 Hurmuzaki, Documente, VI. 152.

12 Nem Viddinben, mint Rákóczi írja, kinek önéletrajzán kívül (298—300. l.) ezen ügyre nézve főforrás Alboer Ábrahámnak 1716 október 7-én Des Alleurshöz intézett levele. (Angyal, Adalékok II. Rákóczi Ferencz törökországi bujdosása történetéhez, 6., 29—30.) V. ö. Histor. Bildersaal, VIII. III. Katona, XXXVIII. 292—3.

is meghítta. Eljöttek mind a hárman. Bercsényi nem akarta, hogy az ügyet elhamarkodják és megbántva érezte magát, hogy a fejedelem ily nagy titokba őt nem avatta be. Mindazonáltal nagyon higgadtan és okosan szólt a dologhoz. Különösen azért hibáztatta Pápayt, hogy egyenesen Francziaországba akar menni, holott a francziák a császárral kibékültek és csak árt Rákóczinak, ha ilyen kevés óvatossággal folytatja a dolgot. Pápayban ezzel azt a méltatlan gyanút keltette, hogy Rákóczi helyett ő maga akar a mozgalom élére állani. Azonban Bercsényi és a tábornokok levélben figyelmeztették Ali nagyvezírt, hogy a német hadsereg nagyon erős, tehát igen óvatosan kell kezdenie a támadást. A maguk részéről időt kértek a készülődésre és arra, hogy az ügyek állásáról Rákóczit értesítsék.[13]

Ahmed aga és Alboér ezt a levelet még idején, július 23-ikán, átadták; Ali azonban, saját csillagjósán kívűl, senkire, a belgrádi basára sem hallgatván, négy nap mulva átkelt a Száván. Augusztus 2-ikán Karlócza alól, kemény küzdelem után, visszaszorította *Pálffy* János lovasságát, de 5-ikén Pétervárad alatt *Savoyai Jenő* ellen a csatával együtt életét is vesztette.

Az új nagyvezír *Khalil basa* lett, a palotaőrök basája, a kit Rákóczi okos, szelíd, emberséges embernek tartott, nem harczravágyónak s a tanácsadásnál a tanács befogadására alkalmasabb embernek vélt.[14] A nagyvezír azonnal nándorfehérvári táborába hívatta *Pápay* Jánost és a törökűl jól tudó *Horváth* Ferenczet. Mind a kettőt, mint Rákóczi követeit, teljes tisztességgel fogadta, pedig megbízó levelet nem mutathattak fel. Sokat tanácskozott velök, a szultán milyen módon hívja be a fejedelmet. Ennek a meghívásnak a körülmények nem kedveztek, mert Savoyai Jenő 44 napi ostrom után október 16-ikán *Mehemed* basától Temesvárt elfoglalta s ekként egész Magyarországot felszabadította a török uralom alól. A nagyvezír már maga

[13] Wolde Alajosnak július 24-i tudósítása szerint Rákóczi Bercsényivel és Forgáchcsal ekkor Ilyvóban volt! Hurmuzaki, VI. 155.

[14] Önéletrajz, 300.

is csak a határok védelmére akart szorítkozni, egyúttal azonban *Bonnac* marquisnak, a konstantinápolyi követnek is írt Rákóczi bejövetele tárgyában,[15] mert a két magyar azzal biztatta, hogy Rákóczi jövetelének hírére a határon minden magyar fölkel s legalább is tízezer ember gyűl zászlai alá. Elfogott német tisztektől különben is azt hallotta, hogy Franczia- és Spanyolországok hadat izennek a császárnak, ha születendő fiát csakugyan spanyol királylyá nevezi ki.[16] *Bonnac* marquis éppen Temesvár feladása napján írta meg XV. Lajos királynak, hogy

148. TEMESVÁR VISSZAVÉTELÉNEK EMLÉKÉRME.

Ahmet agával hosszasan beszélt erről a dologról. A porta fölajánlaná Erdélyt Rákóczinak a szükséges segítséggel együtt;[17] de ő azt felelte, hogy Rákóczi aligha mond le azokról a nagy előnyökről, a miket Francziaországban élvez és nem teszi ki magát olyan rossz bánásmódnak és elhanyagolásnak, a milyenben Thökölynek volt része.[18]

Azonban a nagyvezírrel Nándorfehérvárott megkezdett tanácskozásokat Pápay Drinápolyban azzal fejezte be, hogy a nagyvezír őt egy csausz kíséretében küldi a XV. Lajosnak és Rákóczi-

15 Angyal, 6—7., 31.

16 Az 1716 április 13-án született Lipót valóban Ausztria és Asturia herczege lett, de már november 4. meghalt.

17 Bonnac xv. Lajoshoz 1716 október 16. Angyal, 32.

18 U. ő október 30. Angyal, Adalékok, 33.

nak szóló levéllel. Pápay titkos küldetése ellen, Bonnac szerint,[19] a császáriak semmit sem tehetnek, de a küldetés nem lehet titkos, ha látják, hogy csausz is megy vele. A németek mindent el fognak követni, hogy meghiusítsák a törökök ígéreteit, s Rákóczit a törökökhöz való csatlakozástól s minden merészebb vállalkozástól visszatarthatják, mivel fiai mint kezesek

149. A RÉGI SÈVRESI PORCZELLÁNGYÁR.
(Troyon vízfestménye után.)

élnek Bécsben. A csausz francziaországi útja csak kellemetlenséget okozhat XV. Lajosnak.

A fejedelem ezalatt csöndesen élt Grosboisban. Minden hónapban meglátogatta az orléansi herczeget,[20] de ez csak udvariasságszámba ment, mint az özvegy orléansi herczegné meglátogatása is, a melyet a Sèvres közelében levő st-cloudi porczellángyár megtekintésével kötött össze. Az őszszel csak Bourbon herczeg meghívását fogadta el a chantillyi és Toulouse grófét a rambouilleti vadászatokra. Október nagyobb részét, szokott lábbaja miatt, különben is otthon kellett töltenie Grosboisban.[21]

19 Bonnac a királyhoz deczember 24. U. o. 33.
20 Szeptember 22., október 8., november 24. (Sz. Király, 379–380.
21 U. o. 380.

Sehogy sem volt megelégedve azokkal a jelentésekkel, a melyeket *Pápay* tett küldetéséről s meglehetősen önfejű eljárásáról. Ezt október havában határozottan ki is jelentette s egyúttal utasítást küldött neki és *Horváth* Ferencznek, hogy együtt vagy külön miként tárgyaljanak tovább, mint az ő felhatalmazottjai. Mert föltette magában, hogy nem mozdul ki Francziaországból, míg annak rendje-módja szerint egyességet nem köt a törökkel. Pápaynak megparancsolta, hogy addig Drinápolyban ne vegye át a szultán meghívó levelét és fermánját; ha pedig már elindult, térjen vissza. *Bonnac* marquist is megkérte, hogy a szultánnak hozzá küldött követét tartóztassa fel, míg követei egyességet nem kötnek a törökökkel.

Ennek a bölcs óvatosságnak nagy és fontos okai voltak. A fejedelmet nem hiúság vezette, hanem valódi kötelességérzet. Vigyáznia kellett, hogy erdélyi fejedelemségét ne a kereszténység érdekeinek megsértésével szerezze vissza s az orvosság rosszabb ne legyen a betegségnél. A kereszténység érdekei és saját lelkiösmerete nem engedték meg, hogy Erdélyt török hadsereggel hódítsa vissza; a töröktől csak *pénzt* fogadhatott el, hogy azon *önálló keresztény hadsereget* szervezzen. Vigyáznia kellett arra is, hogy a török a visszafoglalandó tartományokból vagy várakból semmit se tartson meg magának s Magyar- és Erdélyországok szabadságait meg ne sértse. Mivel mindehhez sok pénz kellett, magányát nem akarta addig odahagyni, míg önálló eljárásának eszközeit, útját és módját nem biztosította.[22]

Félt a fejedelem, hogy a multak emlékei romlásba viszik és Istenhez fordult, oltalmazza meg minden hiú képzelgéstől, tetszeni akarástól, még a hazaszeretet túlságaitól is; de vezesse a kezét, ha Isten dicsőségével és saját lelke üdvösségével megegyezik. A midőn újra fejedelemséggel kínálták, hálát adott Istennek, hogy fölmentette rangjának kötelességei alól és megengedte, hogy grosboisi csöndes magányában egyedűl neki szolgáljon.[23]

22 Önéletrajz, 302–303. 23 Önéletrajz, 2–3.

Szent Ágoston vallomásain felbuzdulva, novemberben és deczemberben [24] ő is hozzáfogott vallomásainak megírásához. Úgy hitte, hogy a munka, melyhez fogott, erejét meghaladja, emlékezőtehetsége pedig gyönge annyi mindenféle eseménynek visszaidézésére. Azonban oly gyorsan dolgozott, hogy karácsony táján már az 1700. esztendeig jutott el. Az 1716. év karácsony hetében, a mikor az emberiség újjászületésének emlékét ünnepelte s az emberi természet megújúlásának titkát kutatta,[25] saját politikai életének újjászületésére is gondolt. A mikor arról elmélkedett, az emberi természet Ádám által hogyan újult meg, megerősödött az a hite, hogy a multakon okulva kell új feladatokhoz látnia. Elgondolta, hogy Krisztus, kit atyja bölcsesége töltött el, harmincz esztendeig homályban élt, azután pusztában lakott s onnan visszatérve is elutasította magától a világi fejedelemséget, uralmat, hanem rendeltetését követte. Ő szintén követi. Most megint fejedelemsége kormányzására híjják vissza. Nem az élvezetek, nem az uralkodás csábító vágyai vonzzák. A trónra rögös utakon, minden elképzelhető veszedelmen keresztűl híjják. Krisztushoz fordul, kövesse-e? A rögös pálya egyenes útra vezeti-e? Őt kéri, ne engedje meg, hogy a veszedelmek előre-látása megzavarja állása kötelességeinek teljesítésében. Engedje remélni akkor is, mikor nincs mit remélnie. Hiszen természetfölötti segedelemre van szüksége, hogy véghezvigye munkáját. Istennek hatalma van csodák tételére s erős hittel hiszi, hogy tesz is csodát, a mikor ki kell jelentenie dicsőségét ama népek előtt, a melyeknek körébe Rákóczit híjják. Az ő erőtelenségében mutassa meg isteni erejét, a melyet segítségűl hí, hogy felszabadítsa azt a népet, a melynek élén állott valaha. Tekintsen Isten a nép siralmaira, a szegények, özvegyek sóhajaira. Hallgassa meg a nép kiáltását, derítse föl vakságát.

[24] «A Krisztus születésének ünnepségét megelőző napokban.» U. o., 1.

[25] Meditationes in forma soliloquiorum de mysterio reparationis naturae humanae per Adam. (Rákóczi önéletrajzában, akad. kiadás, 78—91. Domján fordításában Rákóczi Önéletr. 88—103.) Elhatározásának lélektani magyarázata ez.

Ezalatt Oláhország törökös és kuruczos fejedelmét, Maurocordato Miklóst, a császári csapatok 1716 november 24-ikén magában Bukarestben fogták el s Nagyszebenbe hurczolták; viszont elődjét, a németes, labanczos Kantakuzenos Jánost, a szultán 1717 januárius 26-ikán Konstantinápolyba vitette és kivégeztette. Utódukat, *Maurocordato* Jánost, mind a ketten elösmerték. Azonban a bujdosó magyarok többé nem tartották tanácsosnak, hogy átutazzanak, vagy éppen hosszasabban tartózkodjanak Oláhországban, hol a határszéli császári katonaság őket könnyen elfoghatja; követték tehát a porta meghívását s egyenesen Törökországba mentek. Erdély császári biztosa és főhadparancsnoka, a mozgalom hírére, november 26-ikán azonnal követelte Rákóczi legfőbb erdélyi híveinek száműzetését; s az erdélyi országgyűlés Szebenben 1717 januárius 28-ikán teljesítette is kívánságát. Zágoni *Mikes* Kelement, Nagyajtai *Cserey* Jánost, Csernátoni *Kálnoky* Mihályt, Tordai *Joó* Jánost, *Pápay* Jánost, *Hajdú*, másképp Makkfalvi *Dósa* Mihályt, Dévai *Csáky* Andrást, kik nemcsak résztvettek Rákóczi fölkelésében, hanem a szatmári béke után is megmaradtak hűtelenségökben s mindmaig visszautasítván a felajánlott cs. kir. kegyelmet, a hazán kívűl maradtak, az 1712 márczius 30-ikán kiadott rendelet és a hazai törvények értelmében *felségárulóknak* nyilvánították s mint Károly erdélyi fejedelem lázadó ellenségeit fejök, tisztségök, megyei és székely ősi vagy szerzett ingó és ingatlan vagyonuk elkobzására ítélték.[26] A gubernium megbízta Háromszék tisztjeit, továbbá *Gidófalvy* Gábort és *Bartha* Andrást Mikesnek a kincstárra visszaszállt javai fölbecslésével; de Mikes édes anyjának javait nem engedte lefoglalni.[27] Ennek a törvényczikkelynek eltörléséről a nemzet akkor sem gondoskodott, mikor az 1715:XLIX. törvényczikkelyt az 1906:XX. t.-cz.-ben

[26] Fogalmazványa és egykorú másolata az Erdélyi Nemz. Múzeumban, Kemény-gyüjt., 1717 januárius 28. Mikes eddigi életrajzai nem említik.

[27] 1716 februárius 16. U. o. A makkfalvi Dósa-család iratai közt (melyeket Dózsa Endre alispán közölt velem) Dósa Mihály nevét nem találom.

eltörölte; kétségkívűl azért nem, mert a két ország egyesülése következtében ennek hatálya amarra is kiterjedt.

Talaba Máté, Esterházy Antal egykori hadsegéde s ösmert diplomata, időközben arra sürgette *Bonnac* konstantinápolyi

150. OLÁH NEMESASSZONY

franczia követet, hogy *Pápayt* a kikötőben horgonyzó valamelyik franczia hajóval azonnal Francziaországba küldje Rákóczihoz a szultán levelével. A követ őt drinápolyi útja tapasztalataival kivánta kiábrándítani. A magyarok alkalmasint hiában várakoznak Rákóczira, a kinek sok oka van a maradásra s a kit meg is kellene győzni arról, hogy segítségre itten nem számíthat, mert Törökország viszonyai még sohasem voltak

ilyen zavarosak.[28] A nagyvezír azonban január 13-ikán a reiseffendi, a kiaja és a két franczia tolmács: *Fornetti* és *Ponson* jelenlétében megmondta Bonnacnak, hogy a háború folytatására nézve nagyon előnyös volna *Rákóczi* bejövetele; ennélfogva írt is neki s Pápayt egy kapudsi basával küldi hozzá. A követ megjegyezte, hogy hasznos lehet ugyan a szultánra nézve, ha a császár erejének egy részét a magyarok lekötik; de ez az adott helyzetben bajosan fog menni, mert Rákóczi nem alakíthat hadtestet sem itt, sem a császári seregekkel megrakott magyar területen. Ha a porta másképp gondolkozik, ne küldjön Francziaországba kapudsi (ajtónálló) basát, mert ennek az útja elárulja tervét, a melyet Konstantinápolyban *Pápay* már is kifecsegett. Mivel még semmi sincs rendben, nem valószínű, hogy Rákóczi koczkára tegye Bécsben kezesek gyanánt tartott gyermekeinek életét. Hiszen vannak itt más magyarok is, a kik csak olyan hasznos szolgálatokat tehetnek, mint Rákóczi. Könyebben is elhatározhatják magukat s nem teszik ki a Rákóczi-fiúkat sem a császár bosszújának.[29]

Nem akarta, hogy ennyire zaklassák a fejedelmet olyan emberek, kik a helyzetet nem képesek felfogni. Temesvár, Oláhország a császáriaké, Moldva ingadozik. A bujdosók önmagukat és a törököket ámítják azzal, hogy ha Rákóczi tízezer emberrel jelenik meg a határon, az egész Magyarország fölkél. De a magyaroknak ezt a biztatását nem lehet kiverni a törökök fejéből s most a világnak legegyügyűbb dolga foglalkoztatja a portát. Pápay és Horváth a törökök szája íze szerint úgy kiszínezték Rákóczi jövetelének sikerét, hogy egészen meggyőzték a porta minisztereit. Még Bercsényire, Forgáchra sem bíznak csapatokat Rákóczi érkezése előtt. Pedig nyolcz hónapnál előbb nem lehet számítani Pápay s a kapudsi basa útjának sikerére, holott akkorra már alkalmasint véget ér a háború s el is felejtik a dolgot.[30]

28 Bonnac a királyhoz 1716 deczember 28. Angyal, 33—34.

29 U. az 1717 január 23. U. o. 34—35.

30 U. o., 35—36.

Bercsényi, a ki január 26-ikán[31] érkezett Drinápolyba, *Ibrahim* kajmakámot, a szultán vejét és miniszterét csodálkozásba ejtette a Lengyelországból hozott hírekkel. A svéd király kibékült a dán és porosz királyokkal, de folytatja a háborút a czárral, Lengyelország dolgai pedig zavarosabbak, mint valaha. A hírek egy részét Bonnac is megerősítette, de már másnap találkozott a főtábornokkal. Megmondta a nagyúr minisztereinek, hogy eljárásuk nem elég gyakorlati. A fölkelést könnyebben és pontosabban megcsinálhatják Bercsényivel, mint Rákóczival. Bercsényi, a ki nem Rákóczi kiszorítására jött ide, hanem azért, mert a császári miniszterek üldözései miatt Lengyelországban már nem volt biztonságban, a föladat nehézségeit ismerte; már sokat tanácskozott a török miniszterekkel és «sok szelleme lévén», kiábrándította őket Pápaynak s Horváthnak nem egy téves eszméjéből. Rákóczi jövetelében sem hitt s rajta volt, hogy a kapudsi basát visszahíjják, ha még el nem indult.

Bonnac helyesen gyanította,[32] hogy Rákóczi óvatos lesz és bajosan szánja el magát remetesége odahagyására. A franczia királyra nézve sem lehet kellemes, hogy, mikor tiszteletben tartja a császárral kötött rastadti békét, országából egy ember a császár megtámadására siessen. Erre nincs is szükség, mert Bercsényi nélküle is megteszi a magáét, ha cselekedni hagyják s az időt most sem vesztegeti hiában. Egyébiránt a törökök június előtt[33] úgy sem folytathatják a háborút, mert lovaik negyvennapi tavaszi füveltetése előtt nem indulnak, a határok pedig messze vannak. Rákóczi meghívatása a háború folytatását jelentette; de még mindig bizonytalan volt, akar-e jönni Rákóczi s ha akar is, a franczia király megengedi-e jövetelét. A törökök számítanak rá s már 50.000 tallért adtak Bercsényinek hadak fogadására. Attól nem lehet tartani, hogy ha Rákóczi csakugyan elindul, a törökök az ő utazása közben békét kötnek; de Bon-

[31] «Hat napja», írta Bonnac XV. Lajosnak február 3. Angyal, Adalékok Rákóczi bujdosásához, 37.

[32] XV. Lajoshoz márczius 1. Angyal, 40.

[33] Bonnac D'Huxelles tábornagyhoz február 25. U. o. 43.

nac a külügyi tanács elnökét, *d'Huxelles* tábornagyot is úgy tájékoztatta,[34] hogy a háború folytatásához nem szükséges Rákóczi jelenléte. Bercsényi jól, sőt jobban is elvégzi a szükséges dolgokat.[35] D'Huxelles eleinte valóban még azt sem akarta, hogy a régens elfogadja Rákóczi megbizottját. A fejedelem tiltakozott ez ellen s az orléansi herczeg előtt emlékíratban fejtegette, mennyire fáj neki ez a dolog, mely Francziaországnak oly keveset használ, dicsőségének annyira árt. Utóbb a régenst nemcsak Toulouse grófnak, hanem magának d'Huxellesnek jelenlétében tájékoztatta tervéről, a melyet Francziaország érdekeinek és hasznának előmozdítására készített; s ekkor megígérték, hogy *kéz alatt* pártolni fogják.[36]

A kapudsi basák közül a *küccük báhri aga* (kis tengeri aga, vagyis második tengernagy) február 24-ikén Pápayval együtt elutazott Rákóczihoz,[37] kinek érkezését a nagyvezír napról-napra várta.[38] Pápay márczius elején Rákóczival a marseillesi kórházból tudatta megérkezését. Ezt a levelet Toulouse grófja juttatta el a fejedelemhez, ki a nagyhetet (márczius 21—27.) grosboisi remeteségében akarta eltölteni. A gróffal havonkint kétszer most is kirándult Rambouilletbe; egyébként, úgy látszott, csak az a gondja, hogy rendbehozza grosboisi kis kertjét és lakását. Kertjének virágai közt, kézi munkáiban, festésben, rajzolásban keresett szórakozást. Néha azon vette észre magát, hogy mindez elvonja a lelki gyakorlatoktól; de legalább is észrevétette vele, hogy nemcsak lelkéről, de testéről, egészségéről is kell gondoskodnia. Kereste az élő hitet, meg lévén győződve, hogy a ki erősen hisz, erősen is akar;[39] de a politikai viszonyok kizavarták csöndes elmélkedéseiből.

Pápaynak Párisba érkezéséről értesülve, meghagyta, hogy ösmeretlenül tartózkodjék Grosbois szomszédságában, hol házat

[34] Február 25. U. o. 44.

[35] Pecquethez február 25. U. o. 45.

[36] 1724 márczius 3. Fiedler, II. 534. Ellenben az óvatos Bonnac nem is felelt Rákóczi két levelére. Angyal, 46.

[37] Kath. Szemle, 1903. 757. és Bonnac levele márczius 9. Angyal, 45.

[38] Angyal 47. Küldetésöket a svéd királylyal is tudatta. U. o.

[39] Önéletrajz, 304—308.

bérelt vendégeinek elszállásolására. *Ilosvayt* küldte hozzá, hogy jövetele okát megtudja s őt titoktartásra intse. Pápay tudatta, hogy nem kapta a fejedelem parancsait, de hozza a szultán és a nagyvezír leveleit s tisztelegni akar előtte a kapudsi basával együtt, hogy határozatát s elutazását siettesse. Márczius 24-ikén, hogy nagyheti ájtatosságának megszakítása saját cselédjei körében se keltsen föltűnést, Rákóczi a szomszédos erdőben fogadta Pápayt, a ki itten ismételve találkozott vele s átnyújtotta *III. Ahmed* szultán aranyos borítékú, aranyos pecsétű, ezüst tokba helyezett levelét. Rákóczinak jól esett ez a kitűntetés, mert egy igazi világbirodalom uralkodója így csak egyenlő rangú uralkodóknak szokott írni s erdélyi fejedelem hasonló kitűntetésben még nem részesült.[40]

151. III. AHMED SZULTAN.

A szultán[41] hívatkozott Rákóczi őseinek igaz és őszinte barátságára, a melylyel a felséges Ottomán-ház iránt viseltettek, hogy meghálálják a magyar nemzet iránt tanusított jóságát, melylyel a német zsarnokság s elnyomatás alól felszabadítani ügyekezett. A porta ezt a jóságot kiterjeszteni akarta rá is, a ki követei útján egyszer-kétszer kérte segítségét, csakhogy akkor

40 Önéletrajz, 308—9.

41 Levelének franczia fordítása Angyalnál, 41—42. Rásid efendi szerint (Kath. Szemle, 1903. 755.) az volt a levél tartalma, hogy a szultán a magyar és az erdélyi királyságot, melyek öröklött országai, de egy idő óta a német nép kezében vannak, magas birodalmából mostan Rákofdsi-oglunak adományozza úgy, ahogy azt a szultán nagy őseinek ideje óta Rákofdsi atyja és elődjei bírták. (III. Ahmed maga 1703-ban lépett trónra).

a porta és a császár közt még nem bomlott fel a béke s a porta nem is akarta azt megszegni, tehát határozott feleletet nem adhatott. A mikor azonban a béke mégis felbomlott, megérkezett Rákóczi ügyvivője és minisztere, *Pápay* Jani, a ki nagy ember a Messiás vallásán levők közt s legyen is boldog a halála. Megismertette a szultánnal az ellenség veszedelmes eljárását, a magyarok elnyomatását s kijelentette, hogy az ellenség megtörésére Rákóczi felajánlja szolgálatait és közreműködését. Pápay Jani többször tanácskozott a nagyvezírrel és főtábornokával, *Khalil* basával, a kinek az Isten adjon örök dicsőséget és gyarapítsa hatalmát. Értekeztek Rákóczinak, Erdélynek és Magyarországnak ügyeiről. A nagyúr elhatározta, hogy ha Rákóczi bejön, csapatokkal és más szükséges dolgokkal megsegíti s készpénzzel fizeti fegyelmezett csapatait, a melyeket a vele szövetséges fejedelmek területén gyüjt. Őt, a magyarokat s az erdélyieket a Bethlen Gábor korabeli kedvezésekben részesíti s arra az esetre, ha a fejedelem megérkezése előtt vagy után a porta béketárgyalásokba bocsátkozik a németekkel, a porta megszabadítja Erdély- és Magyarországot a németek igájától s a békébe foglalja Rákóczit, Erdélyt és Magyarországot. Mivel Rákóczi *egyik* feje Erdély és Magyarország szövetkezett rendjeinek, szükséges, hogy a magas portával együtt törekedjék felszabadítani Erdélyt és Magyarországot a németek uralma alól. Ez országok neki engedelmeskedjenek, s a gonoszokat, a kik elég merészek volnának megverekedni a muzulmán sereggel, megöljék és rabszolgákká tegyék. De a városok és várak lakosait nem viszik rabságra, nem fosztják ki, hanem állapotukban megtartják. Mihelyt Rákóczi az országba érkezik, a fényes portától pénzsegítséget kap. A szultán nem kételkedik, hogy ha a fejedelem természetes jóindulatát, bátorságát, buzgóságát megtartja, a porta jó sikerét láthatja szolgálatainak. Ha Isten úgy akarja, hogy Rákóczi a portára érkezzék, a szultán meghallgatja Magyar- és Erdélyországra vonatkozó kívánságait, sőt ezeket belefoglalja a császárral köthető békébe is; és jelen levele rendjén, vala-

mint Pápay útján biztosítja, hogy a magyar nemzetet védelmébe veszi.

Átadta Pápay *Ibrahim* kajmakám levelét is, a mely szerint a szultán a leghatározottabban ígéri, hogy helyreállítja Magyarország jogait és szabadságait, a lugosi és a karánsebesi bánságok, valamint a temesi grófság területeit az erdélyi fejedelemséghez csatolja, s készpénzben kétmillió ötszázezer tallér segítséget ad. Keresztény foglyokat ajándékoz neki, hogy belőlük rendes hadsereget alakítson, s katonai intézkedéseinek és hadvezetésének önállóságát biztosítja. Kijelenti, hogy az erdélyi fejedelemség helyreállítása és Magyarország szabadságainak biztosítása nélkül békét nem köt. Mindezt a szultán külön íratban is kijelentette; azonban a latin fordítás olyan hibás és hiányos volt, hogy az ígéreteket ebben az alakban a fejedelem nagyon homályosaknak, értelmüket elcsavarhatóknak találta.[42] Pápay nem tagadta, hogy vannak benne kétértelműségek, de megjegyezte, hogy ez már a módosított és javított szöveg, mely a nagyvezír és az összes miniszterek hozzájárulásával s azzal az őszinte ügyekezettel készült, hogy Rákóczinak minden követelését teljesítsék. A fejedelemnek tehát élnie kell a megtiszteltetéssel és a jó alkalommal. Föl kell szabadítnia hazáját s növelnie is azt a a töröknél maradt területekkel. A török nemzet és a szultán belé veti legfőbb reménységét; a minisztérium is egy szívvel, lélekkel óhajtja jövetelét. Feleljen meg a bizalomnak, s éljen az idővel; mert ha késlekedik, a helyzet még ezen a nyáron nagyon megváltozik, akár győz a török, akár vereséget szenved. A törökök péterváradi csatavesztése ne csüggeszsze. Van katonaságuk, ágyújok, mindenféle hadiszerszámuk, pénzök, mert a hosszú béke alatt a szultán mindezekről gondoskodott. A szultán idáig nem vágyakozott keresztény fejedelmek barátságára,

[42] Bizonytalanok és általánosak, a mik jóra vagy rosszra fordulhatnak — írta az orléansi herczegnek 1722 május 24-én. (Fiedler, II. 513.) Az okosság — úgymond — azt tanácsolta, hogy ne bízzék bennök; de a kötelesség azt parancsolta, hogy — pusztán a személyét fenyegető veszedelmektől tartva — ne utasítsa vissza.

hadjárataiban egyikkel sem szövetkezett, s egyiket sem hítta magához. Ezt először Rákóczival teszi. Ha tehát ajánlatát visszautasítja, megtörténhetik, hogy a bosszús szultán tatárokat küld a magyarokra, vagy valamelyik tábornokát állítja a magyar hadsereg élére, s azt ülteti Erdély trónjára, a mi rendkívűl sokat ártana a hazának, a szövetkezett rendeknek, az erdélyi fejedelemségnek és a nemzetnek.[43]

A fejedelem tudta, hogy Törökországban élő tábornokai sem értenek egyet és viszálykodnak, de hűségökben nem kételkedett s Pápay gyanúsításának hitelt nem adott. Az egész előadásból az ragadta meg legjobban a figyelmét, hogy *Magyar- és Erdélyország megint független lehet,* és szabadságát *önálló hadsereg* biztosíthatja. A szultán mindezt csak általánosságokban ígérte meg, de kijelentette, hogy mihelyt megérkezik, rendes szerződést köt vele s teljesíti Magyarországra és Erdélyre vonatkozó minden kívánságát. Alaposnak találta Pápay aggodalmát, hogy a szultán ily körülmények közt minden levelezést huzavonának és bizalmatlanságnak tekintene.

Visszavonult tehát Grosboisba s még három napot töltött csendes ájtatosságban, elmélkedésben. Titkát egyesegyedűl gyóntatójával közölte, a ki megnyugtatta, hogy kötelessége még az ájtatosságnál is előbbre való. Nagyszombat napján tehát, Krisztus feltámadása és saját születése ünnepén, bevitte az *orléansi kormányzó herczeghez* a szultán levelét és mint jó barátjával, zárt ajtók mögött közölte vele annak tartalmát.

A herczeg a latin fordítást gyanúsnak, egyes kifejezéseit, szavait szándékosan homályosaknak, félreérthetőknek találta. Nem tagadta, hogy a fejedelem útja és a török háború hasznos a francziáknak, de még sem ajánlta, hogy ilyen határozatlan és kétséges ígéretek alapján koczkáztassa személyét. Kérte, gondoljon a megelőző esetekre, különösen a svéd király példájára, hogyan bántak vele. Értesült, hogy a törökök már békét kértek

43 Önéletrajz, 309–311.

a császártól. Várja meg legalább a nyár végét. Hiszen ha a törököket tönkreteszik s ő közöttük lesz, megeshetik, hogy a béke kedvéért kiszolgáltatják ellenségeinek. A fejedelem azonban megjegyezte, hogy esküvel fogadta meg fejedelemségének s a vele szövetkezett rendeknek fölszabadítását. Biztonságukról élete koczkáztatásával is kell gondoskodnia, mert sorsa az utolsó válság előtt áll: *akár a németek győznek, akár a törökök,* Magyarországot a tatárpusztítástól csak az ő megjelenése mentheti meg. Idáig nem volt rá eset, hogy a török szultán valamely keresztény fejedelem barátságát keresse. Ausztriát sok más fejedelem gyűlöli, mert fél tőle; ha tehát ő a török háború idején önálló hadsereggel támad reá, szívesen szövetkeznek vele. A szultán őket pénzzel is segítheti. Azt hiszi, addig kell a vasat ütni, míg meleg s ilyen jó alkalmat elszalasztani nem szabad. A törököket csak az ő megjelenése tarthatja vissza a béke megkötésétől; ha nem megy, bizonyosan megkötik. A levél szavainak homályossága eloszlik, ha elfogadják azt a szerződést, a melynek pontjait Drinápolyba már elküldte. A tábornokainak tett ígéretek következtében reméli, hogy ezeket a pontokat elfogadják. *Attól nem retten vissza, hogy kiadhatják; pedig tudja, hogy akkor gyalázatosan kivégzik. Nem fél a méregtől, a tenger és a háború viszontagságaitól,* mikre méltóságánál és kötelességénél fogva mindenkor készen áll. Személyesen megy Törökországba, hogy lássa, miben áll a dolog.

152. FÜLÖP ORLÉANSI HERCZEG, RÉGENS.

A régens filozófusnak nevezte őt. Ellenvetéseket tett és csodálkozott elhatározásán. Intette, hogy semmire se vállalkozzék, míg a törökök be nem váltják ígéreteiket; egyébiránt nem bíztatta, de le sem beszélte. Megmondta, hogy *hivatalosan* semmit sem tehet érte; azonban, *mint barátja*, biztosította, hogy, a mennyire lehet, őszintén segíti mindenben, a miben hasznára lehet.[44]

XI.

BÚCSÚ FRANCZIAORSZÁGTÓL.

— 1717. szeptember 16. —

Az orléansi herczeg nem avatta be a politikai titkokba *Berry* herczegnét, vagy kedveseit, különösen a szép *Parabère* asszonyt, még múlató társait sem, a kiket ő nevezett el rouéknak, kötnivalóknak. Az országot Rákóczi barátai: *La Villière, Villeroi* és *Torcy* meghallgatásával kormányozta;[1] de ezek az urak harcz helyett most már barátságot kerestek az osztrákokkal s így Rákóczinak sem állott érdekében, hogy a herczeget a törökökkel folytatott tárgyalásai minden titkáról értesítse.[2] Istentől kért tanácsot s húsvét napjaiban (márczius 28—29.) magába zárkózva elmélkedett.[3] «A mi jó, becsületes Rákóczi herczegünk — írta az öreg orléansi herczegné[4] — éppenséggel és semmiképpen sem kicsapongó; szorgalmasan, majdnem sokat is imádkozik, s valósággal ájtatosnak mondható. Hogy a törökökhöz megy, nem csoda; mert a császár rosszúl bánik vele, élete ellen tör; a törökök pedig megigérték Rákóczinak, hogy nélküle nem kötnek békét s

44 Rákóczi önéletrajza, 311—313. Levele az orléansi herczeghez. 1722 május 24. Fiedler, II. 513. Emlékeztette «Sárosy gróffal» milyen természetesen és nyiltan beszélt.

1 Vie, journées et conduite personelle de M. le duc d'Orléans. St. Simon, XII. 440—446.

2 Rákóczi önéletr. 314.

3 U. o. 313.

4 Briefe der Elisabeth Charlotte, 152.

visszasegítik fejedelemségébe.» Most már, a nagyvezírrel és a kajmakámmal tanácskozva, Bercsényi is arra buzdította, hogy teljesítse a szultán· kívánságát, bízzék becsületszóval erősített igéreteiben, ne vesztegesse az időt a szerződés alakszerű megkötésével, hanem jöjjön be azonnal. A porta oly kitünően gondoskodott róla, hogy bejövetelekor többet ő maga sem kívánhat; meg kell hajolnia a tett intézkedések előtt s köszönetet mondania a portának.

Rákóczit meglepte, hogy Bercsényi ajánlja az elutazást, holott Pápay szerint ezt nem óhajtja, mert a porta támogatásával a vonakodó Rákóczi helyett maga akar Erdély és a Magyar Szövetség fejedelme lenni. Ez nagyon méltatlan vád volt, mert hiszen a magyar szövetkezett rendek főnökei április 10-én újra letették az esküt II. Rákóczi Ferencz, mint a szövetkezett rendek vezérlő fejedelme iránt, sőt *Esterházy* Antal azonnal be is küldte az országba *Pap* István kapitányt és *Sarmaságh*y Ádámot a toborzás megkezdése végett.[5] A fejedelem mindamellett még erősebben elhatározta, hogy nem mozdúl, míg keze közt nincs a szerződés, a melynek kieszközlését *Horváth* Ferenczre, Pápay portai helyettesére bízta. Pápay megérkeztéről s elhatározásáról a portát is értesítette, de megírta, hogy mindakettőjük érdekében csak akkor kel útra, ha a fejedelmek barátságát vagy éppen szövetségét kieszközölheti.[6] A nagyvezír akkor már értesítette a svéd királyt, hogy «barátját, az igen tisztelt Rákóczi fejedelmet» napról napra várja, *Bonnac* pedig *Bezenval* varsói és *De Camprédon* moszkvai követ útján tájékoztatta a lengyel és az orosz diplomácziát.[7]

Azt beszélték, hogy a szultán hadai egyszerre többfelől rontanak Erdélyre. Rákóczi hívei nem a tatárokhoz, hanem egyenesen a törökökhöz csatlakoznának, a betöréskor minden erőszakoskodástól tartózkodnának, mert ők nem a zsarnokság, hanem a magyar szabadság érdekében viselik ezt a háborút. Még a török katonák is magyar ruhát viselnének, hogy az erdélyieket megnyerjék.[8]

5 Hurmuzaki, Documente, VI. 170—2.
6 Önéletrajz. 313—4.
7 Angyal, 46—47.
8 Hurmuzaki, VI. 178—9.

A szultán parancsa szerint *Regeb* basa szeraszkiernek 30,000 törökkel, *Nuradin* tatár szultánnak 10,000 tatárral, s a két oláh vajdának is tekintélyes hadakkal kellett volna betörnie Erdélybe s a fejedelem útját biztosítania.[9]

Rákóczinak még messzebbmenő tervei voltak. Azt a hármasszövetséget, a melyet Francziaország, Anglia és Hollandia kevéssel azelőtt[10] kötött, hogy V. Fülöp spanyol királynak trónrajutását meggátolja, egy franczia-orosz-porosz szövetséggel akarta kiegészíteni s a magyar-kérdésre hasznosabbá tenni. Sokat tárgyalt erről az orléansi herczeggel mint kormányzóval s azt hitte, nem idegenkedik tőle egykori szövetségese sem, *Nagy Péter* czár, a kit akkor vártak Párisba. A czár április 25-én érkezett Calaisba, de sok időt töltött a vidéken. Május 7-én[11] végre Beaumontba ment, hol a király nevében *Tessé* tábornagy fogadta, még az este Párisba kísérte, s azontúl igen gyakran találkozott vele szállásán, a Lesdignières-palotában s máshol. A naplóban,[12] a melyet ott tartózkodásáról a lapok közöltek, Rákócziról nincsen szó; de ösmeretes, hogy pl. május 17-én a czár együtt villásreggelizett Rákóczival, a ki azután kérésére elkísérte Meudonba is, hogy együtt nézzék meg a király lovait, kertjét, parkját.[13] A királyi család tagjainak meglátogatásakor a fejedelem máskor is gyakran értekezett vele,[14] a mi egy kissé idegessé tette gróf *Königsegg* császári követet, ki *Vireck* és *Kniphausen* útján a czár minden lépésére ügyelt. Rákóczi nem is titkolta Kniphausen előtt, hogy a törökök erősen híjják s ő be is megy közéjök.[15] Jól gyanította, hogy a czár nem idegenkedik a szövetségtől; miniszterei: *Safirow*, *Kurakin* és *Tolsztoj* — amazok Rákóczinak régibb ösmerősei — folytonosan tárgyaltak

9 A szultán Maurocordatohoz június 3. Hurmuzaki, Documente, 180. Az egészet Bercsényi tervének tartották. (Rosetti jún. 13., u. o. 183.)

10 Angliával 1716 szeptember 30-án (végképpen november 28-án), Hollandiával 1717 január 14-én.

11 Fama, CCI. 793—5. Rákóczi önéletrajza, 314. Hist. Bildersaal, VIII. 171.

12 Fama CCI. 795—808.

13 St. Simon, XIV. 27.

14 Rákóczi, önéletr. 314. Bonnac d'Huxelleshez, szeptember 21. Angyal, 53.

15 St. Simon, XIV. 67.

a franczia miniszterekkel, a kiket a fejedelem nem tartott elég őszintéknek. O maga annál őszintébben adta elő terveit a czárnak, a ki azonban azokat veszedelmeseknek és aggasztóknak találta. Ügyekezett lebeszélni barátját az elutazásról, de megigérte, hogy közbenjár a török-béke megkötésénél, ha erre fölszólítják. Francziaország nevében az orléansi herczeg hasonló nyilatkozatot tett. A fejedelem ezek után nem ok nélkül remélte, hogy az erőtelen szatmári béke helyett majdan Orosz-, Franczia- és Törökország, valamint szövetségeseik biztosítják Magyarország függetlenségét. Már pedig augusztus 4-én Franczia-, Orosz- és Poroszország, a lezajlott szabadságharczban Magyarország legjobb barátai, a hármasszövetséget valóban megkötötték. Egy *Welez* nevű gazember,[16] ki a fejedelmet Francziaországba követte, ura kegyét elvesztve, fölajánlotta szolgálatait Königseggnek. Megigérte, hogy mindenről értesíti, a mit megtud. Átadta Rákóczinak egy állítólag elfogott levelét, a melyben feleségét tudósítja, hogy Párisban tárgyalásokat folytatott a czárral s ezek a svéd és a lengyel királyokra is kiterjednek. Welez legkönnyebbnek tartotta volna, hogy Rákóczit pápai területen, Avignon vidékén gyilkolják meg, mert a pápai felsőbbségtől nincs mit félni. Hamburgban elfogattak egy *Chavigny* nevű tisztet is, a kit Rákóczi kül-

153. KURAKIN HERCZEG.

16 St. Simon, XIV. 153.

dött Lengyelországba, a kit azonban most a császár nevében kivégeztek.

Törökországban biztosra vették Rákóczi jövetelét, a mire annál jobban számítottak, mert a németek új és nagyszerű hadikészületeket tettek s remélték, meghiúsíthatják azokat a reményeket, a miket a szultán Rákóczi jöveteléhez fűz.[17] A fejedelem egyremásra küldözgette utasításait a törökországi magyarokhoz, de nem a franczia külügyi, hanem a tengerészeti tanács leveleivel, a mi bántotta de Bonnacot, mert így *Horváth* Ferencz előbb értesült az ügy állásáról, a mi a különben is gyanakvó törököket bizalmatlanokká tette vele szemben.[18] A kis király,[19] vagy inkább a franczia kormány, a czár távozása[20] után nagyon veszedelmesnek tartotta volna a portát megtartani abban a hitben, a mit Rákóczi ügyvivői keltettek, hogy Rákóczi puszta megjelenése fölkelést támasztana Magyarországban a császár ellen. A törököknek be kell látniok, hogy csak a maguk erejére támaszkodhatnak, mert ha továbbra is bíznak a magyaroktól keltett hiú reményekben s nem tesznek meg mindent a háború folytatására, olyan békét kell elfogadniok, a milyet a császár ajánl. Egy 20,000 főnyi zsoldos svájczi had felfogadásában épp úgy nem bizhatnak, mint a magyarokban, a kik nem felejthetik el, a szultán milyen keveset törődött velök utolsó küzdelmeikben, s Rákóczi elődjeivel szemben is milyen hibákat követett el.

Két hajón húsz ember kíséretében *Mehemet Bahri* kapudsi basa akkor már Toulonba érkezett.[21] Párisba magánügyekben, mint gabonakereskedő akart menni, mert, negyven esztendeig állván a porta szolgálatában, tudta, hogy kellemetlen volna a franczia kormányra, s ezt összeütközésbe hozná a császárral,

[17] Bonnac, június 15. Angyal, 48.

[18] Bonnac d'Huxelleshez június 17. Angyal, 48.

[19] XV. Lajos és d'Huxelles levelei Bonnachoz július 6-ról. U. o. 48--50.

[20] Rákóczi szerint (Önéletrajz, 314.) június elején, mikor a czár Párisból eltávozott; ez azonban csak 20-án történt. V. ö. de Guichen, Pierre le Grand et le premier traité franco-russe. (Kivált 245—282.)

[21] Talán ugyanaz a csausz, ki, Dangeau szerint (Journal, XVII. 132.), július 18-án szállt ki Marseilleben s a szultán nevében Erdély «föllázítására» szólította fel. Beszélték (u. o. XVII. 139.), hogy Bercsényi alatt Erdély már föl is kelt.

ha mint a porta követe jelennék meg Rákóczi előtt. A fejedelem, az orléansi herczeggel egyetértve, valóban szerette volna, hogy Toulonban várakozzék Rákóczira, mert Párisba jövetele diplomácziai magyarázatokra, s talán bonyodalmakra adhatna alkalmat.[22] A basa elküldte Rákóczihoz, d'Huxelleshez és Toulouse grófhoz a nagyvezír és a kapudán basa (török tengernagy) leveleit, de *Defiennes* párisi török tolmács útján figyelmeztette a kormányt, hogy szóbeli üzenetet is hozott.[23] Előállt *Alboér* konstantinápolyi nagykereskedő is azzal a követeléssel, hogy a franczia kormánytól megkapja 81,699 livrenyi követelését, a melylyel a Rákóczinak az öreg király megbízásából tett szállítások fejében még tartoztak neki, s a melynek kifizetését, egy ötödrész leütésével, meg is igérték.[24] Ennél is kellemetlenebb volt, hogy *Mehemet Bahri* basa mint a szultán követe akart megjelenni Rákóczinál, a ki azonban — az orléansi herczeggel egyetértve — Pápayt sietve hozzá küldte, hogy Toulonban való maradásra kérje, mit a basa meg is igért. *Horváth* Ferencz ezalatt értesítette urát, hogy a portán elő sem állott követelésével, mert úgyis tudja, hogyha megjön, függőben hagyott kívánságait teljesítik.[25]

A fejedelem bosszúsan intette erre s figyelmeztette, hogy ebben az ügyben a czárral is tárgyalt, mire Horváth csakugyan újból beszélt a török miniszterekkel,[26] s így az okoskodó ember valamennyire jóvá tette múlasztását. Azonban a fejedelem, kinek óvatosságát a francziák is helyeselték,[27] minden részlet elintézésére most már valóban nem várakozhatott. A törökök, kik bizonytalan helyzetökben nem akartak, de nem is tudtak pénzt küldeni a svéd királynak, Rákóczi után még mindig vágyakoztak, ha napról napra kevesebbet bíztak is Magyarország fölkelésében. Bántotta őket Rákóczinak Párisban a czárral folytatott

[22] Rákóczi önéletrajza, 314. Pecquet levele Bonnachoz, augusztus 2. Angyal, 52.

[23] Mehemet Bahri levele, Angyal, 50—51.

[24] Bonnac a királyhoz július 25. U. o. 51—52.

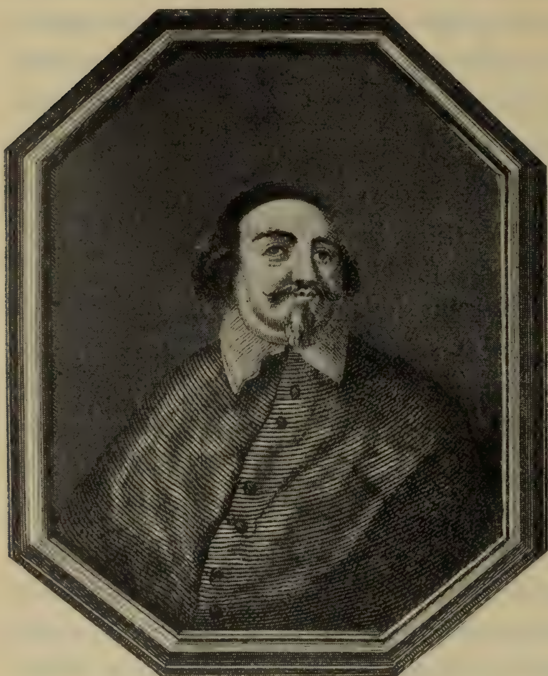
[25] Önéletrajz, 314—5.

[26] Bonnac d'Huxelleshez, szeptember 21. Angyal, 53.

[27] Bonnac Pecquethez, augusztus 2. U. o. 52.

tárgyalása is, de senki sem hitte, hogy beavatkozásával a czár koczkára tegye a pruthi békességet.[28]

A fejedelem attól tarthatott, hogy a németek folytonos győzedelmei következtében a törökök elcsüggednek s nélküle is megkötik a békét. *Savoyai Jenő* június 18-án már Nándorfehérvárt is ostrom alá vette. Fölmentésére *Khalil* nagyvezír Nis alatt hatalmas sereget vont össze. Akár egyiknek, akár másiknak a győzelme veszedelmes volt Rákóczira nézve. Csöndes magányában a fejedelem Istentől kért tanácsot.[29] A törökök fényes igéretei nem vakították el s kel-letténél jobban nem bízott bennök. Nem vágyott fényre, hatalomra, mert a magányt már megszerette. Sejtette, tudta, hogy veszedelmek, csapások várakoznak reá. De mindent jól megfontolva, bűnnek tartotta volna, hogy bizalmatlanságból elálljon kötelessége teljesítésétől és hogy hazájára, Erdélyre zúdítsa a tatár hadakat. Már azelőtt kikötötte, hogy tatárokat a törökök ne küldjenek a Magyarországban álló császáriak ellen. A porta ezt meg is igérte, de mivel a fejedelemre s a magyarok fölkelésére hiában várakozott, csakugyan

154. ALBERONI BIBORNOK.

28 Bonnac d'Huxelleshez, szeptember 25. U o. 53.

29 Lelki küzdelmeiről önmaga fest képet. Önéletrajz, 315.

a tatárok beküldésével kötötte le a császáriak erejének egy részét.[30]

«A törökök őszinte barátja», Rákóczi — *Mehemet* nagyvezír szerint[31] — eközben egyik levelet a másik után írta *Horváth* Ferenczhez, a kit biztosított a porta iránt való barátságáról, buzgóságáról s egyes keresztény fejedelmekkel folytatott tárgyalásairól. Annál inkább nyugtalanította a nagyvezírt, mikor ez a levelezés egyszerre megakadt. Remélte, hogy ebben nincsen része igen tisztelt, igen szeretett, nagy barátjának, a franczia «császárnak», a kinek őszinte és régi barátságát már sok alkalommal tapasztalták. A dolgok rendje Istentől függ s a nagyvezír remélte, hogy Isten segítségével a törökök mindenkor győznek s bosszút állhatnak ellenségeiken. Ezt Rákóczi egy török-spanyol szövetség megkötésével akarta elősegíteni.

Erdélyben elfogott levelekből értesült volna a bécsi udvar, hogy *Alberoni* bibornok, spanyol miniszter, Rákóczival a török-spanyol szövetség megkötéséről tárgyal. A Rómából császári olasz területen át hazatérő spanyol követet a gyanakodó császáriak elfogták, s iratait elkobozták. A sértés megbosszúlására V. Fülöp nyiltan háborúra készült a császár ellen s a Barcellonában a törökök ellen szedett hajóhadat[32] július 5-én a császár nápolyi királysága ellen küldötte.

Rákóczi azt hitte, álmodik, mikor a nagyszerű hadikészületekről hallott. A csodával határosnak tartotta ezt a váratlan változást. Hogy megbizonyodjék róla, azonnal értekezett[33] *Cellamare* (Giudice duc de Giovenazzo Antal) herczeggel, a ki, mint spanyol követ, XIV. Lajos utolsó esztendejében jött a franczia udvarba. Idáig csak a király fölkelésekor, az előszobában találkozott vele, a hol közönyös dolgokról szoktak beszélgetni.[34] Ez a találkozás az Académie des belles lettresben,

30 A tatárok utolsó beütésének történetét Szilágyi István írta meg a Szigeti Albumban, 1860. 284. s köv. ll.

31 Levele Angyalnál, 54—55.

32 Rákóczi (Önéletr. 316.) ennek erejét 20 hajón 13.000 emberre teszi; de csak 8600 ember volt 12 hajón.

33 Rákóczi önéletr. 316.

34 Cellamare Paulucci bibornokhoz. Fama, 1718. CCXVII. 82.

Dangeau apát úrnál történt; mert a követ — saját állítása szerint[35] — különben sohasem kereste föl a fejedelmet sem lakásán, sem a kamaldoliaknál. Tagadta, hogy egyáltalán politikai dolgokról szólt volna vele s hogy ezt még Párisban is állíthatnák, a hol pedig a követeknek legkisebb mozdulatát is figyelemmel kísérik. Azonban a fejedelem és St. Simon határozottan mondja,[36] hogy föltárta előtte terveit s kérte, tartson fenn számára egy hajót, a melyen nagyobb biztonságban utazhassék Törökországba, mit Cellamare meg is igért. Gróf *Gallas* római császári követ állította,[37] hogy ekkor a Rákóczival és a szultánnal kötendő szövetség tervét is megbeszélték s hogy Rákóczi ennek kész tervét adta oda Cellamarenak.[38] A követnek ez a vádja — írta Cellamare[39] — úgy tűnt föl neki, mintha művészi regényt olvasna, a mit valamely kiváncsi ember a közönség gyönyörködtetésére írt. Egy spanyol közmondás szerint nincs olyan valószínűtlenség,

155. GRÓF GALLAS JÁNOS VENCZEL.

[35] U. o. 82—83. V. ö. Dangeau 1718 április 19-i naplóját, XVII. 292.

[36] Önéletr. 316. St. Simon, XIV. 150.

[37] A pápánál 1718 márczius 16. emelt panaszában, a melyet külön füzetben ki is nyomatott. Fama, CCXVII. 83—85.

[38] Hogyan áll a dolog, talán csak akkor derül ki, ha a magyar történelem czéljaira is fölhasználhatjuk Cellamarenak a British múzeumban 8756. sz. a. levő olasz és még kiadatlan emlékiratait (Mémoires de Cellamare), a melyeket tudtommal idáig még csak Bourgeois értékesített legújabb nagy, de a mi viszonyainkkal keveset törődő jeles munkájában. (Le secret du régent et la politique de l'abbé Dubois. Paris, 1909.) A kérdéssel általában véve a következő nevezetesebb munkák foglalkoznak: Rousset, Histoire du Cardinal Alberoni (Spanyolból), 1719.; Bersani, Storia del Card. Alberoni, 1861.; Mazade, Le Card. Alberoni (a Revue des deux Mondesban, 1860 nov. 1. füzet, 183—201.); Papa, Alberoni, 1876.; Professione, Alberoni, két kötetben, 1890—1897. (olaszúl); Vatout, La Conspiration de Cellamare, két kötetben, 1832. stb.

[39] Fama, CCXVII. 82. V. ö. St. Simon, XV. 45—46.

a miben valami igaz nem volna; de ebben a teljesen valótlan állításban a legkisebb valószínűség sincs. Biztosította a bíbornokot, hogy ebben a kényes ügyben semmit sem tett, a miről nem felelhetne. Gallas félrevezette a főherczeget (VI. Károly császárt) és a pápát bosszantó, de gyönge lábon álló tudósításával s *Rákóczi* emlékiratát mondva csinálták. Minthogy semmiféle összeköttetésben sem álltak egymással, hogyan juthatott volna Rákóczi arra a gondolatra, hogy olyan tárgyalásról és szövetségről írjon, a miről Cellamarenak fogalma sem volt? A kik ilyen meséknek hitelt adnak, ezt a levelet s az egész török-szövetséget abban a körben keressék, a mely Olaszország minden vendégfogadójában hasonló koholt levelet köröztetett arról, a szultán hogyan buzdítja a spanyol királyt Sardinia elfoglalására. Gallas grófnak, mielőtt elhamarkodta volna vádját, meg kellett volna tudnia, valóban ösmeri-e ő Rákóczi kincstartóját, bankárját s azt a *Polani* nevű embert, a kit Cellamare pénzzel küldött volna Konstantinápolyba. Tartottak-e valóban értekezleteket, s kik azok az ügyvivők, a kik rendelkezésére pénzt bocsátottak, hogy a tisztek és katonák közt kioszsza, részben pedig hadiszerek és fegyverek bevásárlására fordítsa?

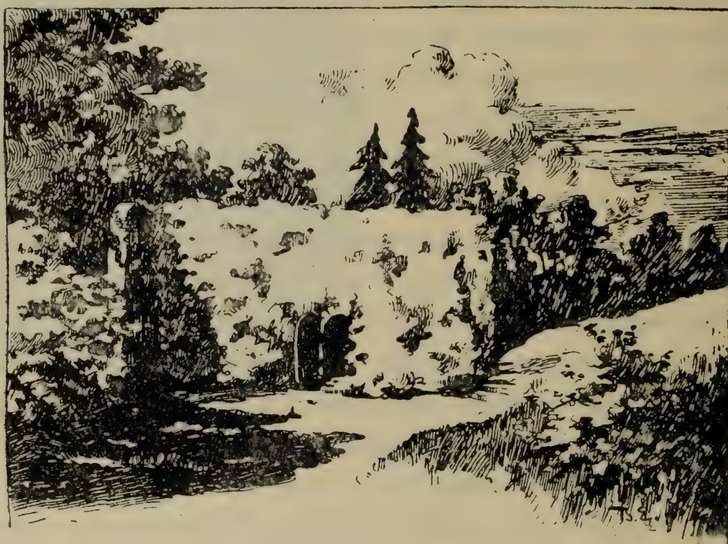
Részrehajlatlanúl vizsgálva a dolgot, lehet-e lelkiösmeretbe vágó kérdést csinálni abból, hogyha államai visszaszerzésében segítenék Rákóczi herczeget, a kit Francziaországban buzgó katholikusnak ösmernek; s ha a spanyol monarchia ádáz ellenségével szemben melléktámadást intéznének a nélkül, hogy a hitetlenekkel szemben a németek győzedelmét gátolnák?

A német lapok azonban úgy találták, hogy Cellamare a Lethe vagyis a Felejtés vizéből ivott, mikor tagadta, hogy V. Fülöp és Alberoni egyetértett a törökökkel és Rákóczival.[40] Valóban nem történhetett a követ tudta nélkül, hogy a fejedelem régi hű emberét, *D'Absac* ezredest újból a spanyol királyhoz küldte s tudatta vele, hogy Törökországba megy.[41] Marseillebe már

40 Fama, 1718. CCXVII. 85. 41 U. o. CCXIX. 86.

korábban küldött egy embert *Bruni* ügyvivőhöz, a kit Toulouse gróf ajánlott neki s megbízta, hogy egy hajót szereljen föl részére; de jobban szerette volna, ha spanyol hajón mehet új állomására.

Nagyboldogasszony (augusztus 15.) előtt egy héttel bezárkózott remeteházába, a melyet kertjének egy zugában nemrégen saját kezével épített. Egy hetet háborítatlan ájtatosságban töltött s a magyarok Nagyasszonyának napján tiszta és megmásítha-

156. A GROSBOISI KOLOSTOR ROMJAI.

tatlan elhatározással, kötelességének teljesítésére teljesen készen lépett a kamaldoli atyák elé. A tanácsteremben könnyekig megindúlva köszönte meg nekik, hogy fölvették őt maguk közé; kérte, imádkozzanak érte és hazafias vállalata sikereért s azt a napot még gyülekezetökben ájtatoskodva töltötte.

Másnap, augusztus 16-án, minden kíséret és podgyász nélkűl örökre odahagyta Grosboist, a csöndet, az édes nyugalmat. Párisban is csak legbizalmasabb barátaitól búcsúzott el. Az *orléansi herczeg* azt tanácsolta, hogy útja irányának és czéljának titkolása végett *Tessé* tábornagygyal Normandiába menjen, vagy

legalább mondja, hogy oda megy és úgy kerüljön Marseille felé, hol legalább idő marad a becsomagolásra. Könnyek közt vált el az orléansi herczegtől és jó barátaitól, a kik még egyszer megkísérlették, hogy lebeszéljék a veszedelmes útról; a politikusok azonban bizonyára szívesen látták távozását, mely megmentette őket attól a kellemetlenségtől, hogy kiadatása felől tárgyalniok kelljen a bécsi udvarral. Hiszen az orléansi herczeg maga figyelmeztette, hogy még se menjen Normandia felé, mert a császár titkos kémei tőrbe ejthetik. Lovászmesterét, *Charrière* ezredest, és másik megbizottját, *L'Hopital* grófot, a hannoveri Stadeban már is elfogták s őt még nagyobb veszedelem érheti.[42] *Dangeau, Tessé, Toulouse* gróf újból lelkére beszéltek. *St. Simon* úgy találta, hogy nagyon kicsiny, tehetségtelen és szellemtelen az az ember, a ki valaha olyan nagy zajt csapott a világban, most pedig egy csausznak hitegetésére hallgatott. Megfoghatatlannak tartotta, hogy annyi vihar után révbe jutva, megint a hullámok kegyelmére bízza magát s azokra hallgat, a kik hajóra szállását sürgetik. A fejedelem azonban hajthatatlan maradt s ment végzete elé. Nem gyaníthatta, hogy St. Simon, a ki túléli őt, még ezerszerte megfoghatatlanabbnak találja, hogy ott Törökországban miképpen maradhat ugyanaz, a ki itten volt s a ki az egyszerűséget szerette, hogyan élhet ott olyan fényben,

157. SAINT-SIMON.

42 St. Simon, XIV. 161.

pompában?[43] Pedig Rákóczi most már harmadszor állt azon a ponton, hogy «itt hagyja a vagyont, keresse a nincsent . . .»

Augusztus 18-án végképpen elbúcsúzott legjobb barátaitól. Másoknak azt mondta, hogy Párisból visszatér grosboisi magányába. Valóban megtette ennek feleútját Choisyig. Az éjszakát s a következő napot ott töltötte barátnőjénél, «az erényeivel és kegyességével tündöklő» *Conti* herczegnénél. Ott tette meg utolsó intézkedéseit és igen sok levelet írt. Azalatt *Pápay* már útban volt Toulon felé, hogy a kapudsi basával útra indúlását tudassa s még az ő megérkezése előtt elvitorlázzon. A herczegné s barátai még egy kísérletet tettek, hogy lebeszéljék; de már semmi, a legkedvesebb nő kérése sem tarthatta vissza.

Augusztus 19-én este saját fogatán indúlt Fontainebleau felé; de ott könnyebb kocsira szállt át s 21-én Lyonba érkezett. Még az éjjel hajóra űlt s a Rhôneon folytatta útját Barbentanne[44] faluig, a Durance torkolatáig. Kétszázharmincz kilométernyi vízi út után ott ismét kocsira űlt és Choisyból való indúlása hatodik napján (augusztus 25.) ügyvivőjének, *Bruni*nak, falusi házában szállott meg, a mely Marseilletől alig egy órajárásra volt. Ez a falu bizonyára *St. Just* volt, a mai Marseille északkeleti részén. Onnan gyakran elmerenghetett a tengeren és nyugodtan végezhette lelkigyakorlatait, mert a házigazdán kívűl más nem ösmerte. Misére a *saint-marthei* templomba gyalog járt. Szeptember 3-án néhány párisi barátja leveléből ebben a magányában értesűlt, hogy Nagyboldogasszony napján a törökök Nándorfehérvár alatt teljes vereséget szenvedtek, de a spanyolok elfoglalták Sardiniát s így megkezdték a háborút a császár ellen. Mivel, podgyászára várakozva, még nem indúlhatott, Kisasszony napja előtt három nappal, szeptember 5-én, a Jarret folyócska mentén lement a St. Justtól délre levő karthausi kolostorba, *Les Chartreux*be, hogy ünnepi ájtatosságára s a nagy útra ott készűljön. Meglepte, hogy a gyóntató szerzetes őt fejedelemnek

43 U. o. XIV. 119.

44 Rákóczi (Önéletrajz, 318.) Bourbant-nak írja, de kétségtelenűl Barbentannet érti.

158. LYON.

szólította, holott álnevet viselt. Kiderült, hogy császári katonatiszt volt s Bécsben gyakran látta, most pedig fölismerte őt. A fejedelem többé nem titkolódzott az atyák előtt, kik a legnagyobb szívességgel segítették mindenben. Ünnepi ájtatossága végeztével csak nehezen bocsátották el s megigérték, hogy imádkoznak érte. És az ő áldásuk kísérte a bujdosót, mikor hajóra szállt, hogy elhagyja Francziaországot.[45]

45 Rákóczi önéletrajza, 317—320. Dangeau, XVII. 151. Histor. Bildersaal, VIII. 217—8.

159 XIV. LAJOS ÉRME.

TIZENHARMADIK KÖNYV

TÖRÖKORSZÁGBAN.

160. TÖRÖK FEJEDELMI SÁTOR.

I.

MARSEILLETŐL DRINÁPOLYIG.

— 1717 szeptember 14.—november 7. —

SÁROSY GRÓF megint helyet adott Rákóczi fejedelemnek.[1] Hajókon, kocsikon érkező negyven cselédét 1717 szeptember 14-én[2] és 15-én[3] hajóra ültette. Csütörtökön, 16-án délelőtt 11 órakor a *Gábor Angyal* (L'Ange Gabriel) nevű hajón megindúlt velök.[4] Ideje volt; mert útikészülődései már sem maradtak titokban és gróf *Königsegg* párisi császári követ kémje, *Welez* nyomán, minden mozdúlatáról értesűlt.[5] Tudta, mikor érkezett Marseillebe, melyik házba szállt, mikor találkozott a török követtel, Toulouse gróf melyik hajót szereltette föl számára. Hallotta, hogy *Bercsényi* László gróf franczia szolgá-

[1] Morvillehez. Fiedler, II. 534.

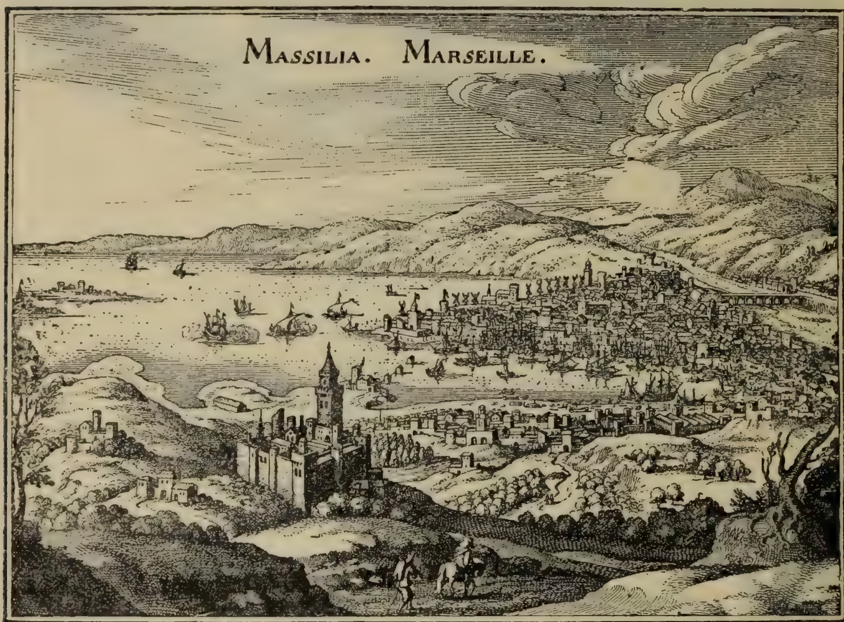
[2] Eur. Fama, 1718. CCX. 460. CCXII. 652.

[3] Rákóczi önéletr. 319. Mikes Török-orsz. Lev. I.

[4] Rákóczi önéletr. 319. határozottan mondja, hogy őmaga 16-án indúlt. A hajót 5000 piaszteren a kücsük báhri aga bérelte ki Rásid szerint. Kath. Szemle, 1903., 757.

[5] St. Simon, XIV. 161—2.

latának és ezredesi rangjának megtartása mellett követi őt a török hadseregbe. A kém biztosította a császári követet, hogy Rákóczi nem folytatja útját Konstantinápolyba, ha értesül a császáriak győzelméről, hanem visszatér, hogy a neki megígért számtalan jótéteményt élvezze. Az orléansi herczeg pedig tud a fejedelem minden tervéről s így nagyon megfeledkezett a *Penterrieder* volt császári követségi titkárnak adott szaváról.

161. MARSEILLE.

A fejedelem, a ki élete legveszedelmesebb útjára indúlt, még szeptember 16-án este megérkezett a *Hyères-szigetekhez* (Ile de Porquerolles, Ile de Port Cros, Ile du Levant), a melyek — Toulontól keletre — a Hyèresi-öböl előtt sorakoznak. A középkori lovagok rendesen innen indúltak a keresztes háborúkba. A Gábor Angyal most a *kapudsi basának* ott várakozó hajója közelében vetett horgonyt. Másnap, 17-ikén,[6] a basa átjött a fejede-

[6] A Fama szerint (CCXII. 652.) 15-én.

lemhez s őt újból ünnepiesen meghítta Törökországba. A fejedelem kijelentette, hogy elmegy, de arra kérte, menjen előre *Pápay* Jánossal s a portát értesítse indúlásáról, mert, ügyei teljes rendbehozása végett, neki néhány napig még vesztegelnie kell. A basa Pápayval még aznap délben el is vitorlázott.[7] Rákóczit bántotta, hogy a szultánnak, nagyvezírnek, minisztereknek szánt ajándékok nem érkeztek meg; azonban üres kézzel nem jelenhetett meg a fényes porta előtt. Fogatára is várakoznia kellett. A kényszerű pihenés alatt *D'Absac* grófot, egykori ezredesét, a spanyol királyhoz küldte követségbe[8] azzal a kérelemmel, küldjön hozzá Törökországba egy teljes hatalmú követet, a kivel a török szerződés megkötése után a *magyar-spanyol szövetséget* megköthesse. Mind a két szerződésben megóvni akarta a kereszténység érdekeit; s mint jó keresztény, most is mindennap eljárt a Hyères-öböl legészakibb részén, *Les Salins* sótelepen levő kápolnába misét hallgatni; de azután vadászgatott is a tájékon.

Végre megérkeztek a várva-várt dolgok és szeptember 17-ikén kedden este ősz kezdetével a *Gábor Angyal* enyhe széllel nekiindúlt a nyilt Földközi-tengernek. Éjfél előtt nagy szél kerekedett s a matrózok rézsútosan állították a vitorlákat, hogy a vihar az olasz partokhoz ne verje őket. A bujdosók nagy része félt, mikor hajójukat akkora habok emelték föl, mint az erdélyi hegyek, máskor meg mély völgybe sülyedtek le. A vízhegyek — *Mikes* szerint[9] — mégis emberségesek voltak, mert kelleténél többet nem adtak inni. A tengeri betegséget azonban ezúttal is csak a fejedelem kerülte el.[10] A szél szeptember 22-ikén reggel oly közel hajtotta őket Afrikához, hogy partjait szemtől-szemben láthatták. Egyszerre szélcsend állott be, de éjjel megint kitört a vihar. Végre megjött a kedvező szél, a mely nyugat felé hajtotta őket. 24-ikén *Tunisz* előtt haladtak el s látták *Galita*-szigetét, majd *Bizertát* és *Tuniszt*[11] s Rákóczi vágyakozva keres-

7 U. o. és Önéletrajz, 321.
8 Fama, CCXVII. 86.
9 Törökorsz. Levelek, I.
10 Önéletrajz, 321.
11 A Fama (CCXII. 653.) Gaëtét, Bizottet, Tunist ír.

hette szemével *Karthago* helyét. 27-ikén tizenöt kilométernyi távolságban eveztek el Malta-sziget előtt, 29-ikén pedig Görögország déli részén az *Archipelagos* elé jutottak. A Kykládok közt csak óvatosan hatolhattak előre s október 2-ikán, mikor a szél megfordúlt, kénytelenek voltak *Syra* (Syros) sziklás szigetén *Hermupolis*ban kikötni.[12] A fejedelem kiszállt a püspöki székvárosban. Nevenapján, Ferencznapon, a franczia király pártfogása alatt álló kapuczinusok templomában ájtatoskodott s a kolostorban töltötte a napot. Másnap (október 5-ikén) gyönge szellővel indúltak tovább. *Tenos* (Tinos) szomszédos szigete táján a szél akkora lett, hogy kénytelenek voltak *Mykonos* szigetére visszahúzódni. Két álló napig gyönyörködhetett Rákóczi ott a *Dimastos*-hegyben, a hol óriási gránitdarabok mutatják, hogy ott folyt valaha a gigászok harcza. A vihart szélcsend követvén, útjokat csak 8-ikán folytathatták, mikor kedvező szelök támadt.[13]

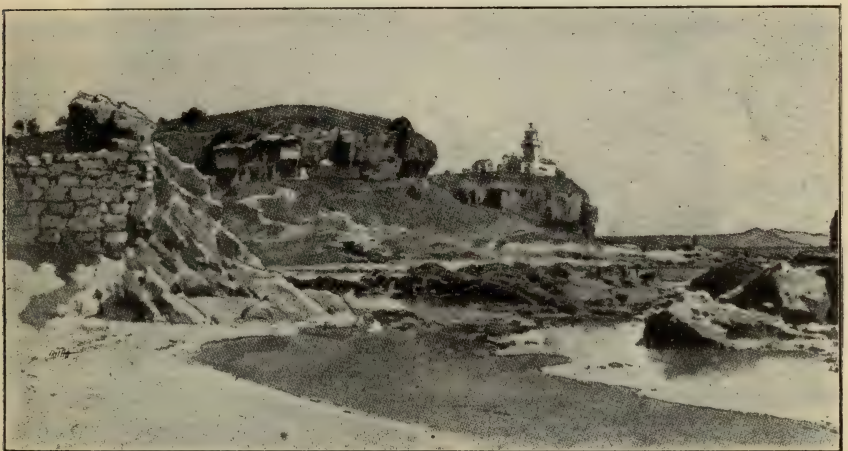
Október 10-ikén vasárnap este érkeztek meg a Dardanellák útjába, *Gallipoli* városába, egy török helytartó (müteszárif) székhelyére. Abban a városban, a hol a törökök európai története és birodalma kezdődött, a fejedelmet senki sem üdvözölte, mint a török szultán vendégét; mert a kapudsi basa, ki fogadtatása előkészítése végett Pápayval előbb indúlt, lassúbb járatú hajóján csak 10—12 óra múlva érkezett meg.[14] A fejedelem a portának azonnal bejelentette érkezését s aggódva tudakozódott, megérkezett-e *Pápay*. A mint megérkezett, rögtön megparancsolta, hogy néhány órai pihenés mulva Drinápolyba menjen, hová a szultán, a nándorfehérvári veszteség hírére, Szófiából október 9-ikén érkezett meg. Kérnie kellett, hogy a hadiköltségek fedezésére megígért milliókból azonnal küldjenek neki százezer tallért,

[12] Dangeau szerint (XVII. 185.) Tessé novemberben levelet kapott Rákóczitól, hogy nagy vihar után Cyprus-szigetére ért. A kisázsiai és sziriai partok előtt álló s útba nem eső Cyprus neve csak tévedésből állhat Syrus helyett.

[13] Rákóczi, Önéletrajz, 321—2. Europ. Fama, CCXII. 653—6.

[14] Rákóczi, 322. Bonnac levele d'Huxelleshez október 16. és 21. Angyal, 56. A Fama tehát (id. h.) tévesen írta, hogy a kapudsi basa itt várakozott reá.

mert a hajót ezzel a pénzzel azonnal visszabocsátja, hogy számára fegyvereket s más hadiszereket vásároljon. Hírt adott Rákóczi *Bonnac* franczia követnek is, a ki üdvözölte is megjövetele alkalmából, de egyáltalán nem örvendett érkezésének. Kedvezőtleneknek találta a körülményeket s attól félt, hogy teljesen czéltalan jelenlétével zavarokat okoz, mert «nem ez az első eset, hogy áldozatúl esett hiúságának».[15] Egy tatár kán, ki tizenhét hónap óta Gallipoliban élt száműzetésben, még partra

162. GALLIPOLI.

szállta előtt ajándékokat küldött a fejedelemnek, többi közt egy szép nyerges lovat; a fejedelem viszont az ifjú gróf *Bercsényi* Lászlót küldte köszöntésére.[16]

A kapudsi basa csak október 11-ikén délután 3 órakor jött át a Gábor Angyalra, hogy az ünnepies bevonulásnál oldalán legyen. Köszvényes bántalmai miatt a fejedelemnek gyaloghintóba kellett ülnie. Bejárói, szolgái, a kapudsi basa s egy janicsár aga lóháton követték. Mikor a számára fentartott palotába ért, ünnepies kihallgatást adott a kapudsi basának, mint a

[15] Bonnac október 21. Angyal, 56. Fama, CCXII. 653.
[16] Mikes, I. Fama, CCXII. 653.

szultán követének s megérkezéséért a Sacré Coeur templomában hálát adott Istennek. A törökök őt a koronás főket megillető tiszteletben részesítették, társait azonban «ebűl» szállásolták el.[17]

A fejedelem intézkedett udvartartásának berendezése iránt s a mint köszvényes fájdalmai csillapodtak, meglátogatta a *tatár kánt*, a ki idáig is mindennap küldözgetett hozzá követeket s ajándékokat. A kán mostan kezet szorított a fejedelemmel, kávét, szorbetet s mindenféle jószagú vizet és illatszert hozatott tiszteletére. A kapudsi basa visszavonúlt, mihelyt a fejedelem belépett a művészi szőnyegekkel beborított szobába. A tatárok jó szívvel látták embereit is; de sehogy sem tudtak velök beszélgetni. A távozásnál csak fejbillentéssel üdvözölték egymást. A kán az ablakhoz lépett, hogy a fejedelmet lóra űlni lássa. Eközben megérkezett a szultán küldötte: egy kapi aga hat csauszszal s egy vörös posztós hintóval, a melybe négy fehér ló volt fogva. A négy ló éveinek száma összevéve lehetett vagy nyolczvan s a nagy őszszakállú kocsis egy polgármester komolyságával hajtotta őket. Az aga üdvözölte és — ilyen lovakon — gyors utazásra sürgette a fejedelmet, a kit azonban újra kezdődő köszvényénél az a hír még jobban kínozott, hogy a hajó s udvara költségére csak 4000 tallért hozott. A népnek Ázsia felé való menekülése is kedvetlenítette; hátha még tudja, a mit *Pápay* a kajmakámtól (a nagyvezír helyettesétől) tudott, hogy már alkudoznak is a római császárral s így nincs valami nagy szükségök Rákóczira!? A fejedelem már-már visszatérésre gondolt, de mégis maradásra szánta el magát. Csak annyit fogadott meg, hogy világos szerződés nélkűl nem fog semmiféle hadi vagy politikai vállalatba. Másrészt remélte, hogy a maga s más kereszt-

[17] U. o. Pater Clément, a Sacré Coeur missio főnöke, Rákóczi emlékezetére hivatkozva indított gyűjtést Magyarországban az 1908 novemberében leégett gallipoli templom fölépítésére Budap. Hirlap, 1909. 300. sz. Rákóczi Cellamarét azonnal értesítette megérkeztéről. (Hurmuzaki, Documente, VI. 205.) Az orléansi öreg herczegnének azonnal megírta, hogy minden másképp történt, mint gondolta. (Fiedler, II. 534.)

tény fejedelmek hozzájárúlásának megígérésével csakugyan könynyíthet a törökök aggasztó helyzetén s visszatarthatja őket a békétől, melyre, kétesztendei folytonos vereségeik következtében, nagyon hajlottak. Pedig gyanította, hogy a törökök, ha megszorúlnak, *az ő kiadatása árán* kötnek békét s hogy ő maga,

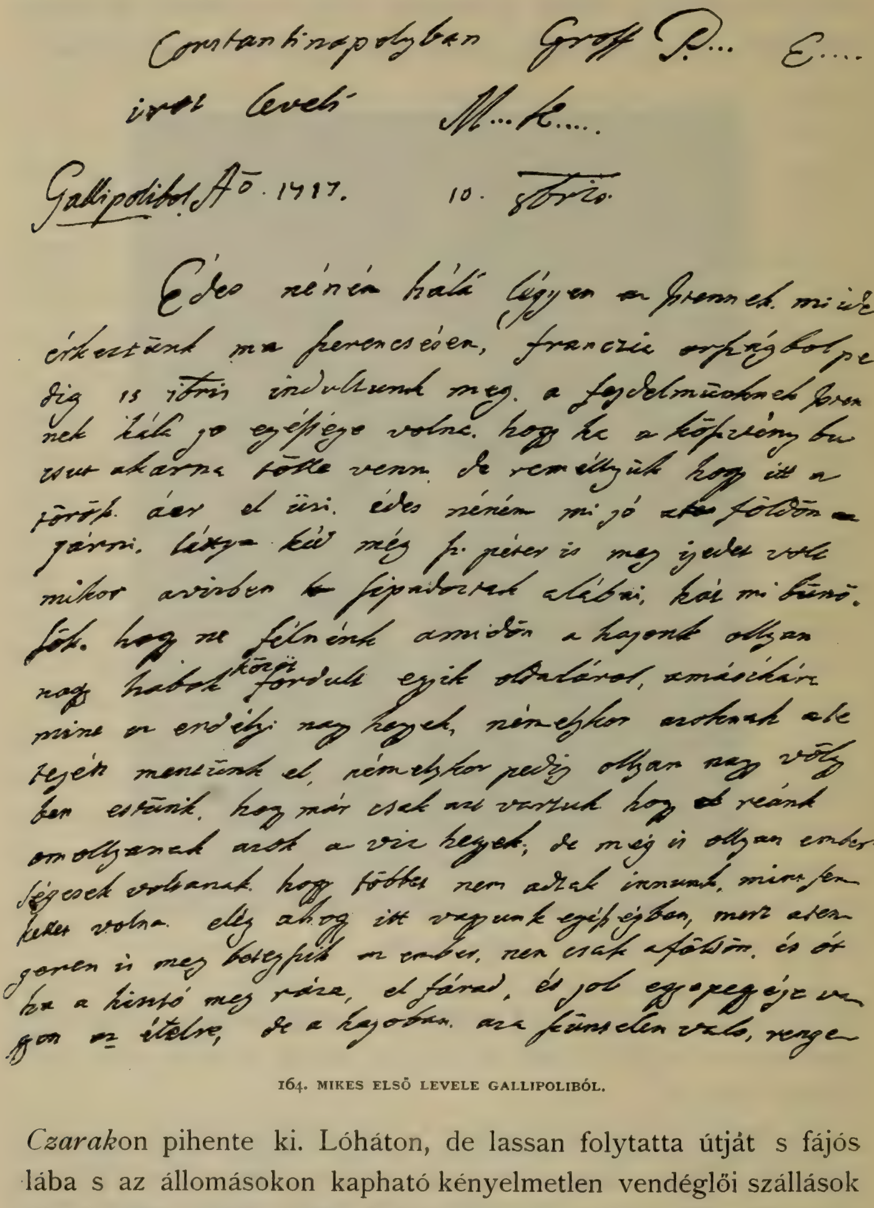

163. A KAPI AGA.

Istenen kívűl, másban nem bízhatik. A valóságban így gondolkozott az az ember, a kit, a franczia követ szerint, csak dőre hiúság vezetett.

Gallipoliban október 22-ikén, a köszvénynyel nem törődve, *Rákóczi* felűlt a kajmakámtól kapott szép lóra. Hívei lóháton követték. Elkísérte a kapudsi basa is sok előkelő szolgával és

egy janicsár-csapattal együtt. A merre mentek, a nép mindenütt rendkívűli örömmel fogadta s mezei terméséből mindenféle ajándékokkal kedveskedett Rákóczinak, ki az első nap fáradalmait

Constantinapolyban Groff P... E...
irtt leveli M...k....

Gallipolibol Aō 1717. 10. 8bris.

Édes néném hálá légyen az Istennek mi is
érkeztünk ma szerencsésen, franczia orszagbol pe
dig 15 8bris indultunk meg. a fejedelemnek igen
nek kell jo egéssége volne. hogy ha a köszvény bu
szut akarna tölle venni. de reméllyük hogy itt a
török áer el üzi. édes néném mi jó a száz földön a
járni. látya kéd még sz. péter is meg ijedet volt
mikor a vizben kezdett sülyedni, hát mi bünö-
sök. hogy ne félnénk amidön a hajonk ollyan
nagy habok között fordult egyik oldalárol, amásikára
mint az erdélyi nagy hegyek, némellykor azoknak a te
tején mentünk el, némellykor pedig ollyan nagy völgy
ben estünk, hogy már csak azt vártuk hogy reánk
omollyanak azok a viz hegyek; de még is ollyan ember
ségesek voltanak hogy többet nem adtak innunk, mint szük
séges volna. elég az hogy itt vagyunk egésségben, mert a ten
geren is meg betegszik az ember, nem csak a földön. és ót
ha a hintó meg rázza, el fárad, és jobb egésségje va
gyon az ételre, de a hajoban. az a kénsetlen való, renge-

164. MIKES ELSŐ LEVELE GALLIPOLIBÓL.

*Czarak*on pihente ki. Lóháton, de lassan folytatta útját s fájós lába s az állomásokon kapható kényelmetlen vendéglői szállások miatt sokat kellett tűrnie. A kapudsi basa egészen *Uzun-Köprü*ig

kísérte, honnan, a rendelkezések meghallására, előre sietett az alig 60 kilométerre levő Drinápolyba. A míg odajárt, a bujdosók eleget tanakodhattak a fejedelem udvarán levő óriási szőlőtő árnyékában, mi lesz a sorsuk.

A fejedelem, a ki a törökök szokásait és szertartásait nem ösmerte, olyan fogadtatást kívánt, a milyenben János Zsigmond erdélyi fejedelem és választott magyar király részesült a szultánnál. A szultán kijelentette, hogy a kánnak nevezett tatár királynak és a saját vérébõl való herczegeknek módjára fogadja. Ezt a hírt hozta a kapudsi basa, a ki 27-ikén *Pápay*val és *Huszta* basa vezetése alatt húsz bosztandsival (kert- és palotaőrrel) érkezett hozzá *Kastrides*be, egy Drinápolyhoz két órajárásra fekvő faluba. A fejedelmet a válasz kielégítette, mert remélte, hogy fogadtatásának fénye megnyeri a török nemzet tiszteletét, kielégíti a vele barátságos keresztény fejedelmek várakozását, jó hatást és reményt kelt az erdélyiekben, s megfelel fejedelmi állása fényének és méltóságának. De csakhamar úgy tapasztalta, hogy a követett szertartások alkalmasabbak voltak egy keresztény fejedelem megalázására, mint fölmagasztalására.[18]

Október 28-ikán reggel 9 órakor *Rákóczi* lóra ült. *Sibrik* Miklós udvarmester és Csebi *Pogány* Ádám lovászmester díszmagyarban lovagolt mellette, a nemesek, apródok és tisztek pedig utána. Drinápolytól tíz kilométerre, *Agür-köi* táján várakoztak a fejedelemre a szultán legelőkelőbb udvari és haditisztjei. *Ibrahim* kajmakám (a szultán veje és a nagyvezír helyettese) a tiaját vagyis udvari kapitányt előkelő és válogatott urak élén a szultán és a nagyvezír nevében üdvözölte őt. A lovassági tábornokok közül ott voltak: *Speilar aga*, a vörös és *Szelejktár aga*, a sárga zászlósok parancsnoka. Ott voltak továbbá: *Musszons* janicsár aga, a janicsárok helyettes tábornoka; a nagy tár-

18 Rákóczi önéletrajza, 324—6. Fama, CCXII. 654—5. Dangeau (XVII. 219.) terjedelménél fogva nem közölte azt a jelentést, a melyet Rákóczi drinápolyi fogadtatásáról kapott.

nokmester az alája rendelt tisztviselőkkel; a szultán lovászai, a kapudsi basa és tisztjei, a csausz basa a bosztandsikkal; a nagy fizetőmester; a szultán sátrainak tábornoka stb. A sátortábornok Drinápolytól 7 kilométerre, a *Mikhál-köprüszü* hídfőnél[19] 15 sátort bocsátott Rákóczi és a bujdosók rendelkezésére. A magyarokat azonnal egy sátorba vezették, hogy megvendégeljék őket. A fejedelmet európai módon terített magas asztal mellé ültették s az asztalnokok száz tál étellel, talán magának a szultán szakácsainak remekléseivel kínálták meg. A kíséretet két törökös asztal mellé, alacsony dívánokra ültették. Nyolczvannál több tál ételt hordtak fel, de «alig mártottak egyet a tálba, már vitték»; Mikesék a tömérdek étel mellett is éhen maradtak s ebéd után «igen könnyen ültek lóra». A szultán mindnyájuknak küldött egy-egy lovat, a fejedelemnek pedig egy gyönyörű paripát, a mely pompásan volt fölszerelve s vastag aranyos szőnyeggel leborítva. *Rákóczi* a janicsárok sorfala közt még aznap (október 28-ikán) pompás bevonulást tartott Drinápolyba. A szultán oly kitüntetéssel fogadta, a milyennél különbet a portán — egy tudósítás szerint[20] — képzelni sem lehet. *Királynak* nevezte és tekintette.[21]

A mikor a palota elé érkeztek, a fejedelmet azonnal a kihallgató terembe s onnan saját lakosztályába vezették. Elhelyezték a bujdosókat is, a kiknek a kajmakám jó vacsorát küldetett. Mostan jól is laktak, mert saját cselédeik szolgáltak fel s akkor vitték ki a tálakat, mikor ők mondták. A fejedelem azonban szűknek, kényelmetlennek találta szállását s már az első napon csalódottnak érezte magát. Másnap különben már mint uralkodó fejedelem fogadta az oláh követet.[22] A hónap utolsó napján felszólí-

19 Rásid, Kath. Szemle, 1903. 757.

20 Fama, 1718. ccx. 461.

21 De a török barátságban nincs ok bízni — tette hozzá a Fama. Ha még oly fényesnek látszik is, állhatatlan és hamar vége szakad. Azért senki sem nagyon vágyakozik reá s talán Rákóczinak is van oka meggondolni, hogy abból a komédiából, a melyet vele űznek, váratlanúl nem lesz-e tragédia. V. ö. Histor. Bildersaal, VIII. 125.

22 Fama, CCXII. 656—7. Mikes, 3—4. Bonnac, november 14. (Angyal, 57.) Rákóczi kijelentette (325.), hogy nem írja le fogadtatását, mert művében nem a külső, hanem a belső dolgokkal foglalkozik.

totta *Forgách* tábornagyot, hogy a mikor jöhet, jöjjön hozzá; mert «Istennek szent ítélete újonnan egy országba összehozván mindnyájunkat, a kik hazánktól s kötelességünktől viseltetve, szenvedünk: én is szívesen várom azt az időt, hogy *egy helyben*

165. A SZULTÁN SZAKÁCSA.

összegyűlvén, énnekem alkalmatosságom adassék, hogy kegyelmedhez való igaz atyafiságos barátságomat hathatósabban megmutathassam, mint eddig lehetett».[23]

Ha Rákóczi elégedetlenkedett is, egykorú tudósítás szerint,[24] a török történelemben nincs rá eset, hogy keresztény fejedel-

[23] Képes Folyóirat, 1903. XXXIV. 626. [24] Fama, id. h. 657—9.

met hasonló fénynyel fogadtak volna. Ez mindenesetre jele annak a nagy és mély tiszteletnek, a melylyel a porta ő iránta viseltetik; de ez a szokatlan tisztelet mégis önzésen alapúlt, mert a törökök nagyon sokat reméltek Rákóczitól. A tudósító nem tudta, a nagy kitüntetés közben a fejedelem nem aggódik-e kissé; mert hiszen a törökök még jobban, csaknem Isten módjára tisztelik szultánjokat s ha úgy jön a sora, nyakát mégis kötéllel díszítik föl. Nem bírta elképzelni, hogy annyi túlzás egyedül Rákóczi személyének szóljon s hihetetlennek találta, hogy olyan tiszteletben tartsák, a milyennel behozták.

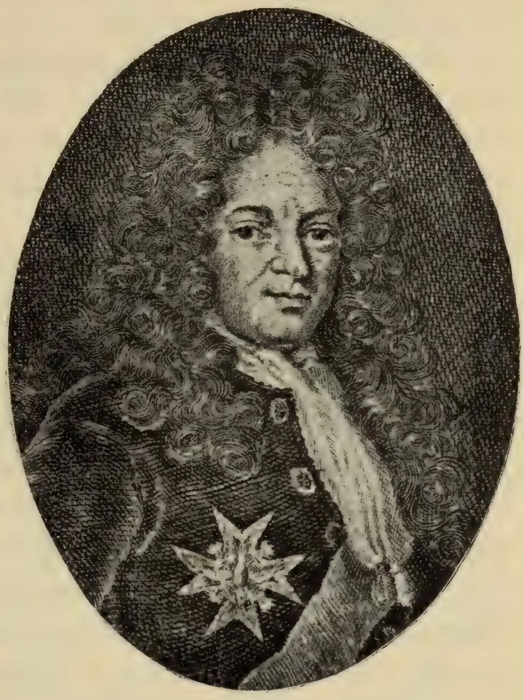
Annál inkább feltűnt, hogy Rákóczit a szultán vagy legalább a kajmakám, mindjárt az első napokban nem fogadta; de ezt azzal magyarázták, hogy a miniszterek a legnagyobb bizonytalanságban éltek, lesz-e béke vagy sem?[25] Rákóczi különben is lealázónak tartotta volna magára nézve, hogy ő látogassa meg először a kajmakámot, a kinek gyógyítására azonban szívesen elküldte orvosát, dr. *Lang*ot.[26] Végre a kajmakám értesítette őt, hogy a szultán parancsából tanácskoznia kell vele. Ezt a fejedelem helyes megoldásnak találta, mert látogatása így nem a kajmakámnak, hanem a szultánnak szólt. November 7-ikén[27] tehát fölkereste Ibrahimot, a ki nagy kitüntetéssel fogadta. A fejedelem előadta, hogy a szultán meghívásának azért tett eleget, mert ösmeri állása kötelezettségét s használni akar a portának, melynek ügye összeforrt az övével. Azért szívesen jött, hogy meghallja, mit mond neki a szultán nevében. Ibrahim azt válaszolta, hogy a szultán a közös ellenség ellen akar élni tanácsaival és közreműködésével; ügyét pedig annyira szívén viseli, hogy fejedelemségébe visszahelyezi akár béke, akár háború útján. Szeretné tehát tudni, tavaszszal hajlandó volna-e egy méltóságának megfelelő erős török vagy tatár sereg élére állni s milyen hadműveletet javasol, hogy az intézkedéseket idején megtegyék.

25 Bonnac november 14. Angyal, 57.

26 Rákóczi önéletrajza, 326.

27 Bonnac, november 14. Angyalnál, 57. Mikes, nov 7. Törökorsz. Levelei, 5.

A sokat ígérő beszédre a fejedelem óvatosan válaszolt. Szerencsét kívánt a szultánnak, hogy ügyei jól állanak. Megköszönte, hogy róla olyan hízelgő módon rendelkezett, s méltónak tartja, hogy hadai vezetését átvegye. Jóakaratát azzal kell viszonoznia, hogy ne ragadtassa el magát olyasmire, a miből neki és a szultánnak nagy kára lehetne. Már pedig ő nem ismeri a török és tatár hadak erkölcseit, szokásait, rendjét, nyelvét. Vannak a szultánnak basái, a kik azokat a maguk rendje, módja szerint vezessék. Az eddigi példákból okúlhattak, hogy ellenséggel szembe erőt kell állítani. Ez az erő nem a számban, hanem a rendben és fegyelemben van. Ő neki, a tett ígéretek és biztatások szerint, *külön* hadsereget kell gyűjtenie, összeállítnia és fölszerelnie; mert ha csak annyi ereje lesz, mint másnak, hasznos szolgálatot nem tehet. Ha a török kincstár elegendő pénzt ad, 30,000 főnyi sereget vezethet Magyarországba; s ha Spanyolország is hatalmas hajóhadat küld Nápoly és Milano ellen, Ausztria erejét úgy megosztják, hogy a török könnyen győzelmet arathat.[28] A magyar nemzet jóindúlatában, készségében s Erdély hűségében nem lehet, nem szabad kételkednie; de

166. TORCY KÜLÜGYMINISZTER.

[28] Katona XVIII. 363—4.

a szultán és saját méltósága érdekében sem lehet őket üres szavakkal és biztatásokkal fegyverbe szólítani. Gyönge hadisegítséggel meg sem védelmezhetné őket, mivel a törökök és tatárok a nyári hadjárat befejeztével téli szállásokra mennek, míg a német télen is táborban marad. Á szultán hadaival neki szintén vissza kellene vonúlnia, vagy pedig a nemzeti hadseregnél maradnia; csakhogy ez egymaga nem állhat ellen a németeknek, kiknek haragja a nemzetre zúdúlna. Így ő nem a magyarok felszabadúlásának, hanem pusztúlásának eszköze lenne. Föltétlenűl ragaszkodik tehát ahhoz, hogy megkapja a *keresztény hadsereg* szervezésére megígért összeget. Kéri, hallgassák meg előterjesztését s a szultán levele értelmében kössenek vele írásos szerződést.

Ibrahim megkérdezte, milyen segítséget nyújthatnak a keresztény fejedelmek s *Rákóczi* hogyan akarja szervezni hadseregét? A fejedelem azt válaszolta, hogy a spanyol király a császár ellen már megkezdte háborúját s több uralkodó magatartása a spanyolok és magyarok sikereitől függ. Azoknak, a kik pénztelenségök miatt vonakodnak a háborútól, a rendelkezésére bocsátandó összegből akarna juttatni segítséget, a többit pedig a háború folytatásával bátorítaná fegyverfogásra. A törökök tehát szakítsák azonnal félbe a kárhozatos béketárgyalásokat s hajtsák végre azokat a megállapodásokat, a mikre vele tanácskozva jutnak.[29]

A fejedelem félre nem érthető, világos tervezetét a kajmakám két órahosszat nagy figyelemmel hallgatta. Búcsúzáskor szép paripával, felesége pedig — a szultán leánya — néhány keszkenővel ajándékozta meg. Ez a barátság nagyon értékes volt; mert — úgymond a kíséretben levő *Mikes*[30] — ha ő olyan közel volna Zágonhoz, mint a kajmakám a nagyvezírséghez, úgy már a határában volna. Azonban még most sem tudták bizonyosan, lesz-e valami abból, a miért idejöttek. Félni lehetett,

29 Rákóczi önéletrajza, 326—9. 30 Mikes, 5. l.

hogy hadakozásuk füstbe megy, «mert a török örömest megbékélik, ha megverik». A fejedelem, *Toulouse* grófhoz, és *Torcy* miniszterhez intézett leveleiben, félhivatalosan azonnal jelentést tett az orléansi herczegnek. Könnyelműen nem vállalkozott olyan magyar háborúra, a mely a józan észszel és a háború alapelveivel ellenkezett volna. Váratlanúl kemény magatartásával azt koczkáztatta, hogy a porta durván bánik vele; de beváltak alapelvei, a mikre számítását alapította. «Isten kegyelme megőrízte minden veszedelemtől s idővel megszerezte neki a török nemzet tiszteletét, becsülését, bizalmát.»[31]

II.

A MAGYAR-TÖRÖK-SPANYOL SZÖVETSÉG.

— 1717 november 26.—1718 márczius 15. —

RÁKÓCZIT a drinápolyi udvarnál nagyon megbecsülték. Tudták, hogy Magyar- és Erdélyországban nem felejtették el. «Talán hiszik is, — írta egyik lap[1] — hogy ezekben a tartományokban sok az elégedetlen.» Rákóczi képzelőerejének megmutatására ösmertettek egy emlékiratot, a melyet a fejedelem a szultánhoz adott volna be. «Bizonyos, — írta egy osztrák lap[2] — hogy *Rákóczi* és V. *Fülöp* kissé fölemelték a levert kedélyeket. A törökök nagyobb része a mult idők, a másik a politikai okosság alapján számít s a jövendőre gondol.» A háború-párttal szemben áll a békepárt s a hatalmasabb fog felülkerekedni. A törökökről nem igen lehet a politika szabályai szerint ítélni; inkább a tömeg hajlamát kell tekintetbe venni, ez pedig rendesen a legváratlanabb módra hajlik.

A fejedelem maga is elégedetlen volt. A diván tagjaival folytonosan tanácskozott, mit tegyenek a szultán tekintélyének

[31] Rákóczi a régenshez 1722 május 24. Fiedler, II. 514.

[1] Fama, CCX. 461.

[2] U. o. 460—3.

helyreállítására. Úgy találta,[3] hogy a két hadjárat tökéletesen leverte őket; olyan zavar és rettegés vett rajtuk erőt, mintha a német már Konstantinápoly kapuját döngetné. O maga első sorban az udvar irányadó pártjainak megösmerésére törekedett. Hogy megnyugtassa őket, felsorolta a veszteségeik pótlására alkalmas eszközöket; de belátta, hogy a cselszövések és pártoskodások itt erősebbek, mint Európa bármely más udvaránál.

A döntés pillanata közeledett, mikor november 29-ikén *Khalil* basa nagyvezír győztes hadvezért megillető fénynyel vonúlt be Drinápolyba. «Más országokban a királyokat sem fogadják olyan pompával.»[4] Azonnal értekezletre hítta a fejedelmet, de azután mindenféle izengetésekkel, a szerződés ellen való kifogásokkal húzta, halasztotta a kihallgatást. *Bonnac* franczia követ is akadékoskodott, mikor Rákóczi kérte *Fonton* követségi titkárt, hogy, a franczia kormány ígérete alapján, a kihallgatáshoz bocsássák rendelkezésére a követség tolmácsát. Nem akarta a dologba keverni a franczia királyt s azzal mentegetőzött, hogy két tolmácsa a táborban van, a többit a folyó ügyek kötik le; csak olyat küldhetne, a ki nem áll nyiltan Francziaország szolgálatában, s erre a czélra senki sem alkalmasabb egy renegát magyarnál.[5] A kihallgatás ily körülmények közt csak deczember 17-ikén történt meg. A fejedelem alkalmasint abban a kaftánban jelent meg, a melyet a szultán küldött neki, hogy ne járjon franczia ruhában.[6] A nagyvezír a kíséret minden tagja alá küldött egy-egy lovat, mert csak a fejedelemnek volt három lova. Nagy szertartással és a szultán s nagyvezír éljenzésével fogadták őket.[7]

Khalil és *Rákóczi* teljes két óra hosszat tárgyaltak magányosan. A nagyvezír is azon kezdte, hogy a németnek

[3] Cellamarehoz 1717 november 26. írt levelében. Közli a bécsi cs. levéltárból Hurmuzaki, Documente, VI. 205–6. Említi Histor. Bildersaal, VIII. 218.

[4] Rákóczi, 329. Mikes, 6–7.

[5] Bonnac d'Huxelleshez november 14. Angyal, 58. Ez a renegát magyar kétségtelenül Ibrahim effendi volt.

[6] Mikes, deczember 10., 8. l.

[7] Mikes, deczember 17., 9. l.

nincs kedve a békekötésre, a várak és Erdély visszaadására. A dolog természetéből folyik tehát, hogy a szultán folytatni akarja a háborút. Ezt Rákóczi bátran tudathatja barátaival s meg kell tennie előkészületeit. Mindamellett a szultán nem sza-

167. A MUFTI.

kíthatja félbe a béketárgyalást, a melyet az angol és holland követek közbenjárásával folytat; de ez nem gátolja a hadi készülődéseket. Egyébiránt a kajmakám szellemében nyilatkozott. A fejedelem kifejtette s újabb okokkal is támogatta, miért káros a béke megkötése; de nem tiltakozott az ellen, hogy a porta hasznos békét kössön. A nagyvezír szívesen hall-

gatta[8] a mufti politikája ellen fölhozott okait s hogy a spanyol király szárdiniai győzedelme a török birodalomnak javára szolgál. Megkérdezte Rákóczit, van-e fölhatalmazása, hogy *a spanyol király nevében* tárgyaljon vele. A fejedelem azt felelte, hogy nincs, de könnyen szerez, ha biztosíthatja ő katholikus felségét, hogy a Nagyúr alkudozni akar vele. A nagyvezír szerint a Nagyúr semmit sem óhajt jobban, mint hogy barátai számát gyarapítsa s ellenségei számát apaszsza. A fejedelem — a béke ügyére visszatérve — nem javasolta, hogy a közbenjárást egyedül a németbarát angolokra és hollandokra bízzák; s a hogy valaha a magyar szabadságharczban: közbenjárásra a franczia, lengyel és porosz királyokat, sőt a czárt is fölkérni javasolta. Ennek elfogadását az első és az utolsó neki már meg is ígérte. A nagyvezírnek tetszett a gondolat. Azonnal mindeniknek megíratta a közbenjárásra kérő leveleket s mindenik udvarhoz követeket rendelt.[9] A fejedelem, a kit egy paripával ajándékozott meg, a mészárosfiúból lett nagyvezírről azt mondta a bujdosóknak, hogy több esze van, mint egy mészárosnak és nemcsak a bárdot tudja forgatni, hanem az ország dolgát is. Megtörte a békepártot; a hadjárat folytatása elhatározott dolog. A diván még nem foglalkozott a részletekkel, de kimondta, hogy tengeren és szárazon egyszerre támad. Az összes basák rendeletet kaptak a készülődésre, a kapudán basa a hajóhad növelésére. A fejedelem megírta *Alberoni*nak, hogy a körülmények sohasem kedveztek ennyire a tervbevett ügynek, s a nagyvezír hajlandó annak tárgyalására. A velenczeiek itt békét akarnak nyerni, a mivel jó szolgálatot tesznek a spanyoloknak. Reméli, hogy ő sem küzd hasztalanúl a béke ellen, s hogy a spanyol király közbenjárásával minden tervök valósulhat.[10] Azonban

[8] Cellamaréhoz írt levele szerint. (Hurmuzaki, VI. 206.) Ez a levél azonban nem kelhetett november 26-án, mert a nagyvezír csak 29-én vonult be és először deczember 17-én fogadta Rákóczit. A levél dátuma, sőt hitelessége ellen szól, hogy önéletrajzában (330. l.) Rákóczi nem említi a spanyol-ügy szóbahozatalát.

[9] Rákóczi Ferencz fejedelem önéletrajza, 329—330.

[10] Rákóczi Cellamarehoz, Hurmuzaki, VI. 206.

elég bizonytalan volt a nagyvezír állása, melyre a kajmakám vágyakozott. Ha azt eléri, a békességet megcsinálja; ha pedig megcsinálja, a bujdosók odaülhetnek egy kazal kenyér mellé, mert a míg azt meg nem eszik, Törökországból ki nem mennek.[11]

A fejedelem nem természetben, hanem pénzben követelte a maga és hívei ellátását. Szomorú helyzetével nagyon elégedetlen volt.[12] Az adott segítségből udvarának fizetése, ruházása, sőt mindennapi élelme sem került ki. Sokat gyötrődött a miatt, hogy ekként nyomorogtak azok, a kik sorsának társai lettek. Lengyelországból a magyar urak az ő hívása és akarata nélkül nagyon sok cseléddel jöttek be s a fejedelem méltán aggódott annyi férfiú, nő és gyermek sorsa miatt.[13] A szerződés megkötését is folyton sürgette, de az értekezés idejét haszontalan és nevetséges kérdésekkel, vállvonogatással, halasztgatásokkal töltötték.[14] *Pápayt*, a kit követnek akart elismertetni, a kajmakám többé fogadni sem akarta, s Rákóczinak személyesen vagy egy kapudsi basa útján kellett megtennie előterjesztéseit. *Bercsényi* sem jött Drinápolyba, hogy tanácsaival támogassa őt, hanem Ruscsukba ment a Duna mellé azzal az ürügygyel, hogy felesége beteg,[15] voltaképp azonban azért, hogy más magyar tábornokokkal együtt *Rákóczi parancsa nélkül is* folytassa a toborzást. A fejedelem ezt rosszalta, mert ilyen toborzásról s a hadjáratban való részvételről a szerződés megkötése előtt tudni sem akart. Inkább magát teszi ki veszedelmeknek, mint fejedelemségét és hazáját.[16] A portán különben bíztatták, hogy a közbenjáró angol és holland követeket visszahíjják Konstantinápolyba.[17] Karácsonykor viszont ő bíztatta a portát, hogy a czár és a brandenburgi választó (a porosz király) már háborút izent a császárnak, a spanyol király pedig, a kihez ő *D'Absac*ot

[11] Mikes, 10.

[12] Bonnac xv. Lajoshoz november 26. Angyal, 58.

[13] Rákóczi, 331.

[14] Rákóczi, 330.

[15] Bonnac deczember 14. Angyal, Adalékok, 58.

[16] Rákóczi, 331.

[17] Bonnac deczember 23. Angyal, 59. (Le Noir értesítése alapján).

küldte, haladéktalanúl követet küld Rákóczihoz, hogy a háborúban való részvétel módozatait megbeszéljék.[18] Ő maga egy megfelelő keresztény sereg fölállítására egymillió ötszázezer tallért követelt.[19] Különben a birodalom főkanczellárjánál (a reisz effendinél), mint egyúttal külügyminiszternél, benyújtott jegyzékeiben többször kijelentette, hogy ha kívánságait nem teljesítik, visszatér Franczia- vagy Spanyolországba.[20] A hajó, a melyen ide jött, a Gábor Angyal, valóban ott várakozott rá a Megarisiöbölben,[21] majd — Trója klasszikus partjaival szemben — Tenedosnál,[22] Priamos dús szigeténél, a mely most «tengeröböl s romlott hitelű állása hajóknak».[23] A hajó hazatérésére a szultánnál való kihallgatása után adott engedelmet.

A *szultán* őt Drinápolyban 1718 januárius 4-ikén olyan kitüntetéssel fogadta, a mely teljes elégtételt adott neki, sőt éppen túlzásával bántotta büszkeségét.[24] A mikor belépett a divánba, vagyis a tanácsházba, egy másik ajtón a nagyvezír jött be s a szultán rácsos ablaka előtt telepedett le. A szultán egy rostély mögött már a trónon ült s hívei köröskörül mélységes csendben inkább félelemmel, mint szeretettel tekintettek reá. A fejedelem nagy figyelemmel nézte az előtte teljesen új jelenetet. Jöttek a védő és vádló ügyvédek, vagyis az íródeákok, másoldalt pedig a vádlók és vádlottak. A nagyvezír a szultán nevében röviden, mint valami oraculum, mondott ügyükben ítéletet, a melyet azonnal végre is hajtottak.[25] A törvénykezés egy óra mulva véget ért s Rákóczit és kíséretét a szultán nevében megvendégelték. Kis kerek asztalt tettek eléje hatalmas nagy ezüst medenczével, de abrosz, asztalkendő, kés, villa nélkül. Szomszédságában külön asztaloknál ültek a nagyvezír és a kajmakám. A fűszeres ételek hosszú sorát egyenkint tálalták

18 Bonnac deczember 26. U. o. 59.

19 Bonnac a királyhoz, 1718 januarius 10. U. o. 59.

20 Bonnac, 1718 január 10. Angyal, 59.

21 Önéletrajz, 330.

22 Bonnac, deczember 23. Angyal, 59.

23 Vergilius, Aeneis, II. 23.

24 Bonnac, januarius 15. Angyal, 60. Ezt a fogadtatás részletei alig igazolják.

25 Rákóczi, 332.

fel; de az ebéd alig tartott félóra hosszat.[26] Asztalbontás után a nagyvezír levélben tudatta a szultánnal, hogy a fejedelem kihallgatást kér tőle. Hosszúnak látszó idő multán megjött a válasz s a nagyvezír és a kajmakám hosszú folyosókon át a

168. A SZULTÁN ÉS A KIZLÁR AGASSI.

császár kapujához vezették őt. Negyed óra hosszat várakoztak a kapu kinyitására. A megnyitás után két kapudsi basa (ajtónálló) azonnal karonfogta, a mi megtiszteltetés lett volna, de a fejedelemnek sehogy sem tetszett, különösen azért, mert az idegent így kényszerítik, hogy jövet-menet mélyen meghajoljon a szultán előtt.

26 Rákóczi, 332—3. Mikes, 10.

A fejedelem röviden elmondta jövetele okát, czélját s magát a szultán jóindulatába ajánlta. Beszédét a tolmács lefordítván, a szultán a nagyvezírnek, ez pedig a tolmácsnak adta meg az udvarias választ. A fejedelem ekkor átadta emlékiratát, melyben a keresztények számára szabad vallásgyakorlatot kért. Két eunuch a szultán parancsából és jelenlétében azonnal nyusztos kaftánt adott reá; kinn várakozó társait is felkaftánozták s mindnyájukat visszavezették szállásukra. A fogadtatás következtében minden jót remélhetett, de már kiábrándultnak érezte magát.[27] «Édes néném, ne nevessen kegyed, — írta Mikes — mert ha minket látott volna ked a kaftánban, olyan, mintha annyi egyiptomi király kísérte volna a fejedelmet; csak éppen hogy nem vagyunk olyan feketék.» A szultán a fejedelemnek ajándékozta a paripát, a melyen hazatért, egy buzogánynyal és karddal együtt,[28] s közös érdekükben sajátmaga írt a franczia királynak s más uralkodóknak.[29]

Nagy «czirógatásokban», kedvezésekben azután sem volt hiányosság; de mit ért, ha nem adtak pénzt, s Rákóczit tétlenségre, bizonytalanságra kárhoztatták? Azt beszélték, hogy az egyesített *Moldva-Oláhország kormányzóságával* akarják kielégíteni; de még ez is a háború eshetőségeitől függött.[30] Feles számmal érkeztek hozzá szökevény császári magyar katonák, s a török kormány arra kérte, hogy a többi magyart is elpártolásra és csatlakozásra szólítsa. De ő semmit sem tett a szerződés megkötése előtt, mert sem őket, sem önmagát nem akarta ámítani és kétes ígéretekkel tévedésbe ejteni.[31] Nyugtalanította,

[27] Rákóczi, 332—3.

[28] Januarius 4., 10—11. l.

[29] Bonnac januarius 15. Angyal, 60.

[30] Bonnac januárius 26. U. o. Bonnac május 20. Hurmuzaki, VI. 254. Urechiă (Reaţiunile Franciei cu Romania sub Ludovicu XIV., XV. şi XVI. az Atheneul 1883—4. évi Conferenţe Publiceiben, 113—114. l.) azt hiszi, hogy Francziaország politikája 1718-ban teljesen megváltozott; az udvar, magába térve, a két oláh fejedelemséget megmenteni akarta az osztrák kétfejű sas körmeitől s az új állam (Erdély s a két oláh fejedelemség) megalapítására Rákóczit jelölte ki, miben Spanyolország is egyetértett vele. Bonnac könnyen megegyezett Mauracordatoval s a tervnek (Rákóczi hoszpodárságának) az oláh urakat is megnyerni törekedett.

[31] Rákóczi önéletrajza, 333.

hogy eddigi fő pártfogója, Francziaország, gróf *Stanhope* ösztönzésére, hír szerint belép a négyes szövetségbe, a melynek többi három tagja Németország, Anglia és Hollandia volna. Február 11-ikén délelőtt tehát fölkereste *Fonton* franczia követségi tolmácsot, hogy feleljen nem kíváncsiságból, hanem a franczia király érdekében tett kérdésére.[32]

169. GRÓF STANHOPPE JAKAB.

Bonnac félig-meddig már valóban elveszett embernek tartotta Rákóczit. A törökök nem küldik el, de csak úgy tárgyalnak vele, mint a kire még szükségök *lehet.* Nagyon elcsüggedtek azok a franczia tisztek, kik buzgalommal ajánlták föl neki szolgálataikat. A fejedelem nem gondoskodhatik ellátásukról, a mi a franczia követet nem csekély zavarba hozta.[33] A köszvényes fejedelem, a hogy ő tudta,[34] néhány napja már el is küldte *Pápay*t a czárhoz, hogy tőle kérjen menedéket. De ki gondolt erre, mikor márczius iduszán Rákóczi mint uralkodó fogadta a spanyol király követét?

[32] Fonton, február 12. Angyal, 66–68. Bonnacnak a királyhoz február 15-én tett jelentése (u. o. 60–66.) Rákóczi nevének említése nélkül is eléggé tájékoztat az ügyek állásáról. Bonnac nem sürgette a török-osztrák békét, de a módozatokra nézve másképp gondolkozott.

[33] Bonnac d'Huxelleshez február 15. Hurmuzaki, VI. 249.

[34] U. o. u.-ahhoz márczius 12. U. o.

V. Fülöp a mult nyáron szívesen látta Rákóczi követét, gróf *D'Absac* Antal ezredest. Elhatározta, hogy pártolni fogja a magyarországi fölkelést s bő utasításokkal a franczia *Boissimène* ezredest küldte hozzá követségbe, hogy megtudja, miképpen állanak ügyei és mire számíthat.[35] Boissimène 1717 november 30-ikán *D'Absac* gróffal együtt utazott el Madridból. Januárius nagy részét Marseilleben töltötte. *Alberoni* bíbornok januárius 24-ikén gondoskodott továbbutazásáról. Megbízta,[36] mondja meg Rákóczinak, hogy ha megfelel a róla táplált fenkölt véleménynek, számíthat a királyra. Mondja meg, hogy a folyó hó 20-ikán hajón 2000 lovast és 2000 gyalogost indítottak útnak Barcellonából Szárdinia felé s februárius közepéig ezt a számot 15,000-re növelik; nemsokára pedig 30,000 emberrel, 124 ágyúval és 30 hadihajóval fognak támadni. Biztosíthatja a fejedelmet, hogy Spanyol- és Francziaországok, valamint Sziczilia szövetkeznek egymással, a hollandok pedig nemcsak semlegesek maradnak, hanem valószínűleg meg is támadják a császárt. De a fejedelem kérje meg a portát annak kijelentésére, hogy nem bántja a keresztény vallást és csak azért harczol, hogy biztosítsa határait, *visszaadja Magyarországnak a nemzeti királyválasztás jogát, Erdélynek pedig törvényes fejedelmét.* A velenczei háború megszüntetésére ajánlja fel a spanyol király közbenjárását és kezességét. Biztosíthatja a fejedelmet, hogy helyreállítják Európa egyensúlyát, a mi csak úgy lehetséges, ha Olaszországban egyetlen egy német sem marad. Spanyolország mindent megtesz a fejedelem javára és közös érdekeik előmozdítására; semmit sem tárgyalnak addig, míg vele nem közlik. A spanyol király szava szent s a király inkább elveszti koronáját, mint hitét megszegje. Madridból januárius 14-ikén Párisba is érkezett egy futár *Cellamare* herczeghez, a ki azonnal kiment Grosboisba, a kamaldoliaknál lakó *Kisfaludy* Boldizsárhoz és *Bren-*

[35] St. Simon, XIV. 245. A követ neve Boissimènes, Boischimène, Boissemeine és Boissimieux változatban is előfordul.

[36] Hurmuzaki, Documente, VI. 207—8.

ner apáthoz, kik Rákóczi pénzét kezelték. Felszólította őket, hogy a toborzott tiszteket és a vásárolt fegyvereket azonnal Rákóczihoz küldjék Konstantinápolyba. Oda ment Marseilleből Alberoninak egy meghitt embere is, *Don Giuseppe,* Rákóczinak egy testőrkapitányával együtt, hogy a fejedelem elé vezesse *Boissimène*t,[37] a ki február 18-ikán csakugyan megérkezett Gallipoliba. Megjövetele alkalmából a fejedelem nevében egy előkelő magyar üdvözölte.

D'Absac gróf azonnal előre sietett, hogy eljárásáról urának jelentést tegyen. A fejedelem ekkor egy fiatal bejáróját küldte eléje két portai útlevéllel és három csauszszal *Malgará*ba, mely a Kuru-dagh északi oldalán fekszik. Nekik kellett a követ számára előfogatokat szerezniök és őt egész útján kísérniök, fedezniök. Márczius 12-ikén, mikor a követ már 20—22 kilométerre volt Drinápolytól, a Szent Lajos-rendnek egyik lovagját küldte üdvözletére s felajánlta neki azt a szállást, a melyben azelőtt saját hívei laktak. Márczius iduszán *Pogány* főlovászmester vezette hozzá a követet. Négy lovas csausz és a kapudsi basa néhány szolgája nyitotta meg a menetet. Két vörösbe öltözött lovász drágán fölszerelt ajándéklovat vezetett a követ előtt, a ki lóháton, egy nemesnek és valamennyi szolgájának kíséretében, egy díszbe öltözött janicsár-ezred sorfala közt haladt a fejedelem palotája felé. A palota bejáratánál, a lépcső alján, a fejedelemnek valamennyi nemes ifja fogadta, a lépcső felső fokánál pedig *Sibrik* udvarmester az egész udvarral. Végigvezették a folyosón, a hol a kapudsi basa, az oda basa és a fejedelem testőrségének parancsnoka köszöntötte. Az apródok, a komornyikok, a svájcziak és az inasok két sorban álltak a kihallgatóterem ajtaja előtt.

A fejedelem a követ belépésekor fölkelt támlás székéről, levette süvegét, azután az emelvényre ment, a mely a teremnek majdnem felét elfoglalta. A követ eléje lépett, háromszor mélyen

[37] Mindezt a Histor. Bildersaal (VIII. 218.) eredeti levelekre hivatkozva írja; de Cellamare utóbb ezeket a leveleket is koholtaknak mondta. (Fama, CCXVII. 86—87.)

meghajolt, s átnyújtotta a spanyol király levelét. Biztosította őt a király teljes és őszinte barátságáról s arról, hogy támogatja igazságos törekvéseiben, az ausztriai főherczeg által bitorolt tartományai visszavételében. A király a főherczegi házzal nem köt addig békét, míg az igen nagy osztrák hatalom vissza nem tér az egész Európa nyugalmára szükséges egyensúly határai közé s míg a fejedelem meg nem kapja elődeinek államait, vagy legalább el nem fogadja a főherczegnek ebben a közös ügyben teendő javaslatát. Átnyújtott egy levelet *Alberoni* bíbornoktól is, a ki megparancsolta a követnek, hogy a fejedelmet teljes alázatáról biztosítsa s tudassa vele, hogy a legközelebbi hadjáratban a király csapatai vitézűl küzdenek Olaszországban s felszabadítják azt azon iga alól, mely alá az osztrák főherczeg — a semlegességi szerződéssel nem törődve — juttatni akarja. A bíbornok reméli, hogy ezen fontos oldaltámadás és a szultán segítsége következtében a fejedelem könnyebben jut ismét országaihoz. Iránta tisztelettel és nagyrabecsüléssel viseltetik. A követnek is örömet okoz, hogy ura, a király, ily nagy fejedelemhez küldte őt. Szabadságot vesz magának, hogy mély tiszteletéről biztosítsa. Mindent elkövet, a mi érdekében áll s a mi tetszésének és a király akaratának megfelel.[38]

A fejedelem azt válaszolta, hogy már első ízben is, mikor Magyarországban fegyvert fogott, ezt abban a reményben tette, hogy valamit tehet ő katholikus felsége (a spanyol király) trónjának megszilárdítására s arra, hogy Olaszországot az osztrák főherczeg elviselhetetlen igájától megszabadítsa. Munkáját, életét és vérét ezentúl sem kíméli a király szolgálatában. A követtel azután még igen kegyesen beszélgetett. Elolvasta a királynak spanyolúl s a bíbornoknak olaszúl írt levelét. Azután a követ

[38] A Fama (1718. CCXVII. 88—90.) szó szerint közli Boissimène beszédét; a fejedelem (Önéletrajz, 334.) azt emeli ki, a mi ebben nincs meg, hogy ha a porta szerződésben biztosítja a fejedelemnek a keresztény vallással megegyező kívánságait, ő is szerződésben lép vele hadi szövetségre. Mikes (12. l.) annyit ír, hogy a király igen sokat igért s mindenekben segíteni fogja őket.

három mély meghajlással elbúcsúzott tőle s ugyanolyan szertartással és kísérettel távozott, a milyennel jött. Az udvaron igen pazarúl feldíszített lovat a főlovászmester, a fejedelem nevében, neki ajándékozta. Délután a fejedelem magánkihallgatáson fogadta a követet, kit másnap Törökországnak majdnem valamennyi nagyja üdvözölt;[39] ellenben az angol és a holland követek nagyon megütköztek rajta, hogy a spanyol király nyilvános követet küld olyan fejedelemhez, a kinek nincs sem országa, sem hadserege.[40]

170. V. FÜLÖP SPANYOL KIRÁLY.
(Van Loo festménye után.)

«Melyik politikus az, — kérdezte *Rákóczi*[41] — a ki nem hitte volna, hogy a spanyol követ jövetele az én ügyemre nézve a legnagyobb nyereség és hogy a szerződés megkötését siettetni fogja? Ez volt idejövetelemnek nem megvetendő gyümölcse; olyan dolog, *a milyet a török birodalomban sohasem hallottak és reméltek.*»

«A pártatlan világ fog arról ítélni, — felelte egy akkori hírlapíró[42] — hogy a spanyol miniszter tudatlansága hihető-e. A szentséges pápától kapott bíborát *Alberoni* egy fenhéjázó főpap cselével és rosszakaratával nem szennyezheti be.» Sőt gyanította, hogy a spanyolok olaszországi támadásában s Rákóczival való szövetkezésében a pápának is van némi része.

39 Fama, CCXVII. 86—91.

40 Bonnac d'Huxelleshez, június 24. Hurmuzaki, VI. 256.

41 Önéletrajz, 334.

42 Fama, CCXVII. 91.

III.

DRINÁPOLYBAN.

— 1718 április—július. —

KÉT HÉTTEL a spanyol követ fogadtatása után a nagyvezír megmondta Rákóczinak, hogy a szultán békét fog kötni. Megkérdezte, az ő meghatalmazottjaik képviseljék-e erdélyi fejedelemsége ügyét, vagy másképpen gondoskodik róla? A fejedelem az elsőt kérte, de — mint *Fonton* franczia tolmácsnak mondta — a békealku megakadályozására törekszik; mert nem járja, hogy az az angolok és a hollandok közbenjárásával történik, holott a szultán erre a franczia királyt már előbb felszólította. *Bonnac*, a ki oly ridegen viselkedett,[1] megköszönte Rákóczinak a francziákba helyezett bizalmát, de kijelentette, hogy annak nem felelhet meg. Hiszen a török miniszterek *a franczia király közbenjárását* a nélkül kérték, hogy a másik két hatalom közreműködéséről lemondtak volna, a békét tehát halogatni akarják. A *spanyol követ* különben is oly állapotokban találta itt a dolgokat, hogy bizonyára nem képes teljesíteni királya parancsait, és szeretne azonnal hazatérni. Rákóczi útján kéri is a portát, hogy hazamehessen, ha nem teljesítik a Rákóczinak tett ígéreteket.

Bonnac, mint Boissimènenek mondta, nem hitte, hogy a fejedelem ide jöjjön, *a bizonytalanságok országába* s azt sem várta, hogy a spanyol király nyilvános követet küldjön hozzá. Utasítása sincs ebben az ügyben; de ha már itt van, tartson ki mindvégig és se őt, se Rákóczit ne hagyja magára a béketárgyalások idején.[2] Hiba volt, hogy ide jöttek, de még nagyobb hiba volna, ha a béke megkötése előtt távoznának. Megtörténhetik, hogy éppen Rákóczi vagy Boissimène távozása után kelet-

[1] Rákóczi panasza ellene 1724 márczius 3. Fiedler, II. 534—5.

[2] Bonnac XV. Lajoshoz április 1. Hurmuzaki, VI. 249—250.

kezik olyan helyzet, a melynek — itt maradva — hasznát vehették volna.[3]

Rákóczinak a török miniszterek előtt tett kijelentése szerint a régens-herczeg neki távozásakor szavát adta, hogy a török ügyben elfogadja a közbenjárást. *Bonnac* remélte, hogy ez nem történt olyan határozottan, mert a jelen körülmények közt ilyen biztosítás nem volna szükséges és hasznos.[4]

Egyébiránt a *török-spanyol-magyar szövetség* fordulatot adhatott volna a török-német háborúnak. A török külügyminiszter április elején szívesen fogadta Rákóczi ajánlatát, hogy a Velenczével, a császár egyik szövetségesével kötendő külön békéhez kieszközli a spanyol király közbenjárását s hogy Velencze addig is semlegesen viselkedjék a hadjáratban. Megigérte, hogy a szultán maga is ír a királynak levelet, a melyet *Boissimène* külön futárral küldene Madridba. Maga a fejedelem azt követelte, hogy érdekei képviselete végett *nyilvános követet* küldhessen a békekongresszusra. A franczia követ nem bízott benne, hogy ez a kivánsága teljesedjék; sőt abban sem, hogy a fösvény nagyvezírtől megkapja a működéséhez szükséges pénzt.[5] Végre is azt ajánlták neki, hogy álljon egy tízezer főnyi hadtest élére, a mely azonban a nagyvezírtől függjön. Ez az ajánlat zavarba hozta a spanyol követet, mert Madridban azt hitték, hogy Rákóczi a nagyvezírtől független, külön sereget fog vezetni. A spanyol udvar nem tarthatna követet olyan fejedelemnél, a ki tulajdonképpen egy *török tábornok* kötelességét végzi. A franczia követ szintén úgy találta, hogy a hadjárat idején fölösleges volna Rákóczi mellett maradnia s azt tanácsolta, hogy a hadjárat kezdetén valamely ürügy alatt ne mozduljon ki Drinápolyból. Ő maga a személyes érintkezésben úgy viselkedik Rákóczival, mint a hogy Bercsényivel szemben viselkedett. Egyébiránt minden lehetőt megtesz érte, a spanyol követtel szemben pedig

[3] Bonnac d'Huxelleshez április 1. U. o. 250—1.
[4] Bonnac d'Huxellesnek 1718 április 9. s a királynak ápr. 22. Hurmuzaki, VI. 252.
[5] Bonnac a királynak április 13. Angyal, 68.

ügyel a két korona közt levő jó viszonyra. A követ azt mondta neki, hogy a spanyol király 10,000 embert ígért Rákóczinak, a porta pedig meghagyta a Dardanellák s más kikötők parancsnokainak, hogy a legénységet hozó spanyol hajókat befogadják.[6]

Bonnac nagyon húzódozott a drinápolyi költséges és mégis haszontalan utazás gondolatától, mert gyanította, hogy a törökök úgyis megkötik a lehetetlennek látszó békét; ebben pedig az ő közreműködésére is számítanak, mert szentül hiszik, hogy az orléansi herczeg valóban megígérte a közbenjárást.[7] *Alberoni*, *Boissimène* és *Rákóczi* folyton hirdetik, ő pedig nem tudja határozottan megczáfolni a franczia és spanyol királyok közt levő szövetséget, minek az lehet a vége, hogy a császáriak mérsékelni fogják követeléseiket s a törökök megkötik a békét.[8]

Nagyon nyugtalanította ez Rákóczit is, a ki a török államférfiak kapzsiságának, lustaságának, gyávaságának tulajdonította a béketárgyalások erőltetését s azt, hogy az angol és a holland követeket már fel is kérték az alkudozások helyének kikeresésére. Őt nagyon biztatták, hogy elvesztett birtokai és fejedelemsége visszaadása nélkül nem kötnek békét,[9] de nem bántak vele olyan fejedelmi módon, mint a hogy két hónapja fogadták. Ellátására havonkint csak 2000 tallért adtak, s *Bercsényi*t, a többi magyar tábornokkal együtt, igen nagy nyomorúságban hagyták. Kitértek minden komolyabb tárgyalás elől.[10] Nem is válaszoltak a fejedelemnek, a ki búcsújegyzéket intézett hozzájok, mert Francziaországba visszatérni készült s megjövendölte veszedelmöket, romlásukat, ha reá nem hallgatnak. Izgatottan, türelmetlenül várta a külföldi keresztény fejedelmek válaszát és, meghívásra, gyakran fölkereste a nagyvezírt, a ki még mindig a régi képtelen ajánlatokkal zaklatta: Álljon 30,000 albánnak, vagy még nagyobb számú töröknek, tatárnak élére, a nagyvezír főparancsnoksága

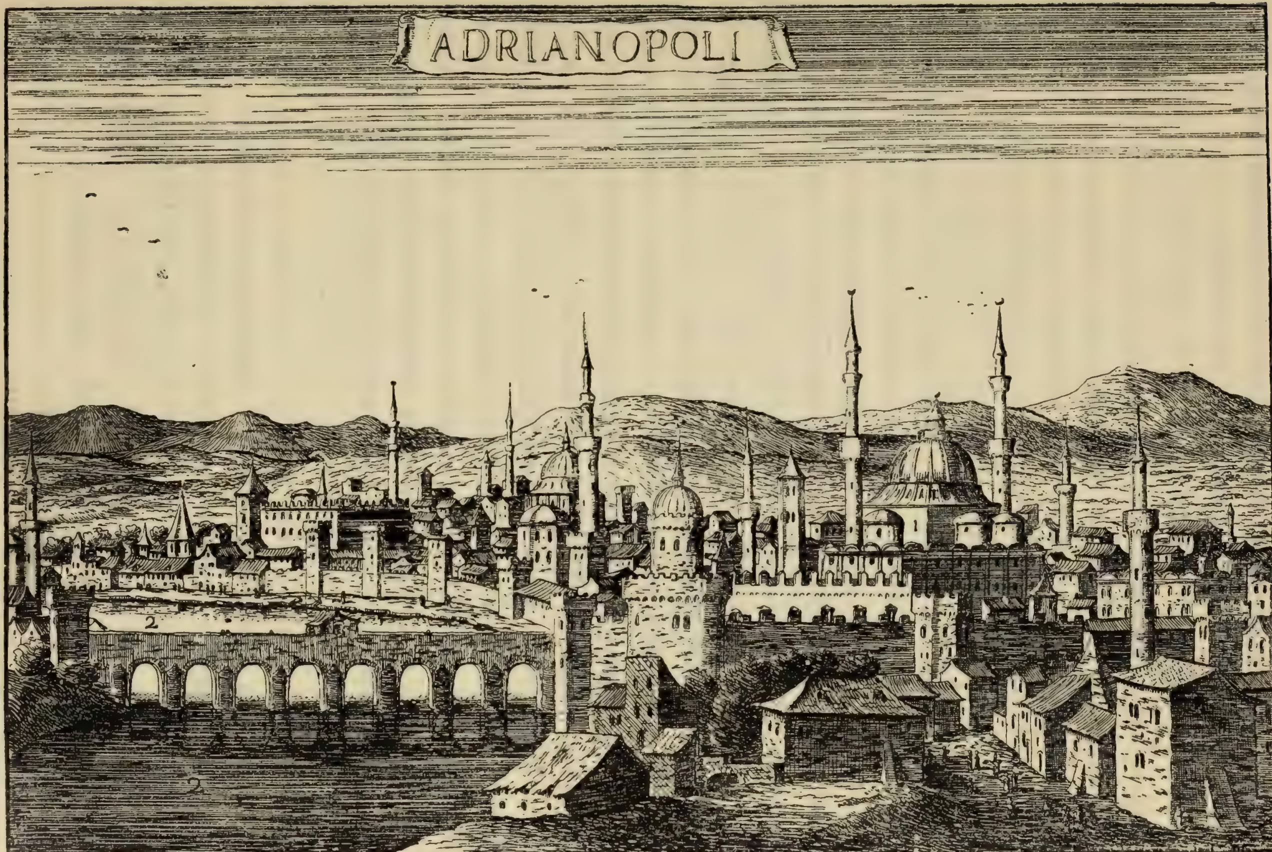
6 Bonnac XV. Lajos királynak április 22. Angyal, 68—69.

7 Bonnac Pecquetnek április 21. Angyal, Adalékok, 69.

8 Bonnac d'Huxelleshez ápr. 24. U. o. 70.

9 Önéletrajz, 334.

10 Bonnac XV. Lajoshoz május 20. Angyal, 70.

171 DRINÁPOLY.

alatt hadakozzék, vagy külön törjön be erdélyi fejedelemségébe. Pedig tudták, hogy fegyelmezett, *önálló hadsereget* követel s efféle hazarontó portyázásokra nem vállalkozik.

Khalil nagyvezír már kivonult a Drinápoly alatt levő táborba, hogy onnan egyenesen a hadjáratba indúljon, mikor április 17-én húsvét első napján délelőtt Rákóczit még egyszer magához hítta tanácskozásra. A fejedelem újból előadta, hogy követe útján a spanyol király milyen ajánlatokat tett neki. Elmondta, hogy *Alberoni* bíbornok levele és a követ szóbeli értesítése szerint Spanyolország lázasan készűl a háborúra. Ideje, hogy a bizonytalan béke helyett a jövendő háborúról ők is komolyan beszéljenek. A nagyvezír megígérte, hogy a miniszterek meghatalmazottakat küldenek ki a fejedelem megbízottjaival való tárgyalásra; levélben jelenti ki, hogy elfogadják a spanyol király közbenjárását a velenczei béke megkötése iránt s Velencze ellen a hajóhaddal addig sem intéznek támadást. A szép ígéreteket azonban mélységes hallgatás követte,[11] a mit a német-franczia-angol-holland *négyesszövetség* réme elég érthetővé tett. Előkelő és nagyrabecsült *száműzöttnek* s nem hatalmas szövetségesnek tekintették Rákóczit, a kinek megvalósítható ígéretet nem tehetnek.[12] Még zárkózottabbak voltak május 9-ike után, a mikor a magyarok Drinápolyban ablakaikból szánakozva nézték, miként viszik számüzetésbe az eddigi nagyvezírt, *Khalil* basát és aggodalommal, milyen fényesen vonúl be sátrába *Ibrahim* kajmakám, az új nagyvezír.[13]

«Mi is itt ülünk, a míg lehet — búslakodott Mikes;[14] — mert csaknem bizonyos, hogy már hadakozást nem kell várni és a békességet is maga mellé ülteti... Az új nagyvezír elméje nagy, de nem hadakozásra.» *Rákóczit* egy portai jóakarója most már arra intette, hogy távozzék a birodalomból, mert megeshetik, hogy a béke kedvéért kiszolgáltatják a császárnak.[15]

[11] Önéletrajz, 334—5.
[12] Histor. Bildersaal, VIII. 126.
[13] Mikes, 14.
[14] U. o. április 27-ről, 13.
[15] Histor. Bildersaal, VIII. 126.

Különben az új nagyvezír már május 12-én fogadta a spanyol követet és a fejedelmet. Délután három órakor mindketten lóháton érkeztek a nagyvezír első sátorához. Már félórahosszat voltak benn, mikor a nagyvezír *Fonton*t hívatta. A nagyvezír szokott helyén ült, oldalán pedig *Rákóczi* ugyanolyan dohányzó szófán, *Boissimène* pedig olyan tábori széken, a milyenre a követeket szokták ültetni. A nagyvezír, a mint mondta, tudta, hogy a király a követet Rákóczihoz küldte; Rákóczi itt külön *magyar hadtestet* alkot körülbelül 20,000 emberrel s ha kell, többet is kap. *Boissimène* megjegyezte, hogy királya ugyan nem adott neki megbízó levelet a portához, melylyel elődei sohasem álltak összeköttetésben; de kifejezheti előtte jó kívánságait. Hiszen közös ellenségök a császár, a ki ellen a király 70,000 embert állít talpra, hogy elvegye tőle Szárdiniát s Olaszországnak a spanyol koronához tartozó részeit. Csak a törököktől kér segítséget és szívesen jár közbe, hogy a szultán kibéküljön a velenczeiekkel. Kéri, bocsásson ki a szultán egy manifesztumot, hogy nem a keresztények ellen hadakozik, hanem csak elvesztett területeit, *Magyarország régi szabadságait és Rákóczi erdélyi fejedelemségét* akarja visszaszerezni. A nagyvezírnek tetszett a dolog s a velenczei béke, a melyet azonban a velenczeieknek kell kérniök; kijelentette, hogy a szultán a spanyol királynak levelet ír, a melyben a keresztény fejedelmeket megnyugtathatja. Szorbettel és illatszerekkel kínálták meg *Rákóczit*, a ki azután, a spanyol követ kíséretében, a jövetelnél megtartott rend szerint tért haza.[16]

A spanyol követet a fogadtatás nem elégítette ki. *Bonnac* marquisnak, a ki az új nagyvezír üdvözletére május 15-én Drinápolyba érkezett, két nap mulva már panaszkodott, hogy a törökök keveset törődnek vele s javaslatait csak Rákóczi útján teheti meg. *Montaigue* angol követ sem viszonozta Boissimène üdvözletét, Bonnac azonban megadta neki a követeket megillető

16 Fonton jelentése május 13. Hurmuzaki, VI. 252—3.

tiszteletet.[17] Reá 19-én a nagyvezír figyelmét is felhítta. Elmondta, hogy a francziák a *háború érdekében* engedték ide jönni Rákóczit s ha nyíltan nem harczolhatnak is a császár ellen, előmozdították a spanyol király olaszországi támadását, mely a császárt arra kényszeríti, hogy hadai egy részét Magyarországból oda rendelje. A spanyol király semmit sem kíván Törökországtól, sőt 70,000 katonáján és 40 hadihajóján kívűl még ő maga szerel föl 20,000 embert, hogy azt és az itt alakuló keresztény hadat *Rákóczi* vezesse. A spanyol király a nagyvezírtől csak annyit kér, jelentse ki egy manifesztumban, hogy a keresztény államokat megtámadni nem fogja, hanem *beéri Belgrád és Temesvár visszafoglalásával, Magyarország régi szabadságainak helyreállításával s Rákóczinak az erdélyi fejedelemségbe való visszahelyezésével.* A nagyvezír Törökország erejére hivatkozott s biztosította a követet, hogy békét csak előnyös feltételek mellett köt. A követ, a kit szorbettel kínált meg, megkérte *Fornetti*t, sugja meg a nagyvezírnek, hogy nem érti, azelőtt miért buzgólkodott annyira *Rákóczi* érdekében. *Ibrahim* csak annyit felelt, hogy Rákócziról s egyebekről a tolmácsok jelenlétében nem beszélhet; szabadabban cseveghetnek, ha éjjel meglátogatja őt lakásán.

Bonnac zavarban volt, hogyan tegyen eleget Rákóczinak, a ki — szerinte — mostani szomorú állapotában is többet gondol a fejedelmi szertartásokkal, mint egyebekkel. Megizente neki, hogy megérkezett, szeretné látni, de ezt a mostani körülmények közt nem teheti *nyiltan*, sem a király, sem a fejedelem érdekében. Mivel azonban tudja, mennyire tiszteli őt a király, a kinek hasznosan szolgálhat, itt tartózkodása alatt mindent elkövet érdekében. Ez az izenet Rákóczit felizgatta. Rosszakaratnak tulajdonította, hogy nem akarja őt látni s *D'Absac* útján küldött levélben[18] figyelmeztette, hogy az udvaroknál bevett szokásokhoz kell alkalmazkodnia, már csak azért is, hogy a törökök előtt botrányt s ellenségeinek örömet ne okozzon *a köteles első láto-*

17 Bonnac d'Huxelleshez május 10. U. o. 254.
18 Kelet nélkül Hurmuzaki, VI. 254—5.

gatás elmulasztásával. A követ engedett s látogatását a fejedelem «csodálatos méltósággal» fogadván, egyszerre jó barátja lett, minden gyanúját elfelejtette.[19] Bizalmasan közölte vele a nagyvezír igéretét, hogy idején tudtára adja, ha a császáriak követe-

172. TÖRÖK NAGYVEZÍR.

lőzései következtében távoznia kell. *Bonnac* azt ajánlotta, hogy ez esetben *Szárdiniában kérjen szállást* a spanyol királytól. A fejedelem azt is mondta, hogy ha Erdélyt meg nem kaphatja, *a töröktől Moldva- és Oláhország fejedelemségét szeretné megkapni*, mert onnan egy nap Erdélybe is visszatérhetne. *Bonnac*

[19] Bonnac d'Huxelleshez május 20. U. o. 254.

ennek a valósítását nagyon nehéznek találta, de magára vállalta, hogy szól a minisztereknek; csak független uralkodást ne emlegessen, mert azt felelhetik, hogy azokkal az országokkal tetszésök szerint rendelkeznek. Egyébiránt Rákóczi még most is bízott benne, hogy a magyarok és az erdélyiek a császárral szemben melléje állanának.[20]

Május 21-én a nagyvezír újból magához kérette Rákóczit és a spanyol követet, a ki mellé *Bonnac* adott tolmácsot. A vezír udvariasan beszélt a követtel, meghallgatta előterjesztését, kedvesen fogadta Rákóczi szerencsekívánatait, de egyiknek sem adott határozott választ.[21] Mindamellett Rákóczi, a franczia udvarban elterjedt hírek szerint, a melyeknek forrása Bonnac lehetett, azzal «dicsekedett» volna,[22] hogy őt a spanyol király arra sürgeti, hagyja oda a porta és a miniszterek tudtával Törökországot, s vegye át a császáriak ellen induló *spanyol hadak főparancsnokságát.* Ezt azzal akarta valószínűbbé tenni, hogy Boissimènehez külön futár jött ilyen javaslattal; el akarta hitetni a portával, hogy állandó összeköttetésben áll a madridi udvarral, mely futárokat küldöz hozzá. *Mongaillard* franczia tiszt, a kinek nagy jövendőt ígért, önként ajánlkozott, hogy elviszi levelét *Alberoni* bíbornokhoz. *Rákóczi* elfogadta ajánlatát, s a tiszt elutazott; de sohasem tért vissza Konstantinápolyba, hanem a spanyol király szolgálatába állt. Igy beszélték ezt a párisi udvarban.

Rákóczihoz nemsokára a török főkanczellár ment látogatóba s újra sürgette, szálljon táborba a nagyvezírrel, a szerződés tervezetét pedig vele közölje, mert teljes hatalma van a tárgyalásra.[23] A fejedelem szívesebben tárgyalt volna külön meghatalmazottal, de parancsára *Sibrik* Miklós udvarmester és *Horváth* Ferencz portai ügyvivő a pontozatokat így is föltette. A fő-

20 Bonnac május 20. Hurmuzaki, Documente, VI. 256.

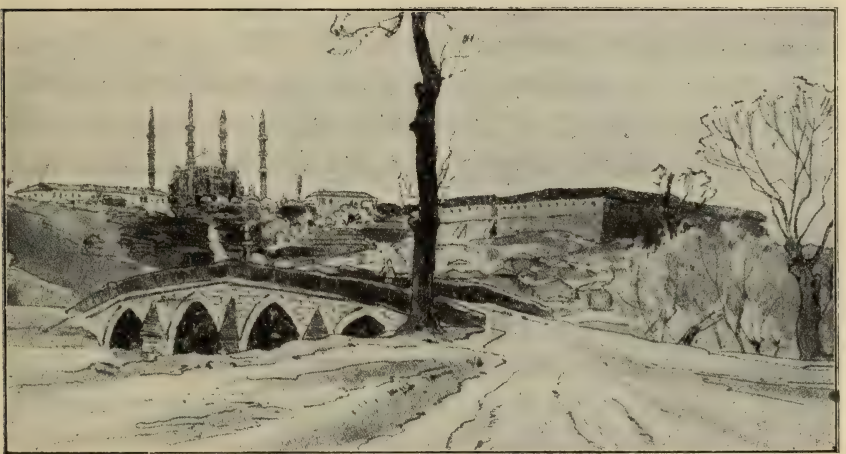
21 Bonnac XV. Lajoshoz május 20. Angyal, 70—75. Fontannak Rákóczi és Boissimène kihallgatásáról a levélhez csatolt jelentése nincs közölve.

22 St. Simon, XV. 233.

23 Rákóczi önéletr. 336.

kanczellár, azoknak elolvasása után, kijelentette, hogy könnyen megegyezhetnek. A szultántól néhány nap múlva visszatérve, tudatta, hogy *a szultán békét köt, de követelni fogja Rákóczi erdélyi fejedelemségének helyreállítását.* A szerződés pontjait mindamellett átadta a nagyvezírnek, a ki azonban azt kívánja, legyen készen, hogy ha békét nem köthetnek, a csatatérre kövesse.

A fejedelem erről tudni sem akart. Mint a franczia követnek is megmondta,[24] az *egész Európát* érdeklő tervezet végrehajtá-

173. DRINÁPOLY.

sára jött ide, *követeléseit tehát nem mérsékelheti.* Ha idején nem kötik meg vele a szerződést, a mit a szultán meghívó levele értelmében követelhet, inkább visszamegy a kamaldoliakhoz Grosboisba. Nem béketárgyalás, hanem hadviselés végett hitták ide. Nem válnék becsületére, ha mint könyörgő vagy alárendelt tiszt követné a tábort. A közbenjárását kérő uralkodók tudta nélkül nem akar foglalkozni a békével s a jelen körülmények közt különben sem nézhetne a németek szeme közé. *A békekötés nem adhatja vissza az ő fejedelemségét;* arra kérte tehát a török urakat, hogy a tárgyalásoknál szóba se hozzák a nevét.[25] A bécsi

[24] Bonnac május 20. Angyal, 75.

[25] Bonnac szerint (Hurmuzaki, VI. 256.) kérte a nagyvezírt, hogy idején figyelmeztesse, ha mennie kell, mit meg is igért.

udvar annyira gyűlöli őt, hogy jobb, ha még a tárgyalások megkezdése előtt eltávozik a birodalomból; a porta legalább szemébe mondhatná Bécsnek, hogy azért távozott, mert dicstelen követeléseket el nem fogad. Kérte a kormányt, gondoskodjék elutazásáról s Konstantinápolyban adjon neki tisztességes szállást addig, míg hajót kap az elutazásra. Addig eldőlhet a béketárgyalás sorsa; ha pedig háború lesz, nagyobb tisztességére válik, hogy megkötött szerződéssel térjen vissza, mint az, hogy a békekötés után számkivetésbe menjen. A nagyvezírrel már csak azért akart találkozni, hogy elbúcsúzzék tőle.[26]

A kanczellár gyakran járt a fejedelemhez. «Minden zsebét, kebelét, csalmáját tele hozta igéretekkel; de csak ígérettel, nem valósággal.»[27] A nagyvezír, a ki feltűnő módon készült a hadjáratra, már szóba sem állt *Rákóczi* megbízottjaival s alárendeltjei vállvonogatva bíztatták őket egyik napról a másikra, mikor kapnak választ. A fejedelemnek majdnem emberfölötti erőre volt szüksége, hogy megőrízze nyugalmát. Annyi baj, kétség és veszedelem közt is állhatatos és rendületlen maradt. Tudta, hogy a bécsi udvar *az ő és társai kiadatását* fogja kívánni s hadával erre a portát kényszerítheti is. Szívtelenségnek, sőt hitébe ütköző dolognak tartotta, hogy egymaga titkosan elmeneküljön, a magyar urakat pedig feleségeikkel, gyermekeikkel, cselédjeikkel együtt kitegye a *kiadatás* veszedelmének. Elhatározta tehát, hogy semmit sem tesz a porta tudta nélkül, még ha nem tanácskoznék is vele a nagyvezír a hadjáratba indúlása előtt.[28]

Pünkösd napján, június 5-én, a nagyvezír *Fornetti* főtolmács és a beosztott kapudsi basa útján Rákóczit igazán az utolsó pillanatban hítta magához értekezletre, mert másnap már indúlni akart, hogy a hadjáratot megkezdje. Megmondta a fejedelemnek, hogy idestova békét kötnek, s így mostan már nem felelne meg sem az ő, sem a porta érdekeinek, hogy a hadsereggel menjen; de kérte, hogy elutazását se hamarkodja el. Talán semmi sem

26 Önéletrajz, 336—8.

27 Mikes junius 6., 15. l.

28 Rákóczi lelkiállapotának szép rajza: Önéletrajz, 338—9.

lesz a békéből, mert hiszen ő sem azért kezd hadjáratot, hogy törvényeket szabasson magának. Ha az alkudozások megszakadnak, kéri, jöjjön a táborba; de ne mint az ő alárendeltje, hanem *mint a porta barátja,* a kinek tanácsát szívesen meghallgatják. A fejedelem ezt megígérte, de azt kívánta, hogy *Konstantinápoly környékén szállásolja el* és szekereket bocsásson rendelkezésére, hogy, ha mégis meglesz a béke, idején távozhasson.[29]

Kívánságát június 8-án *Bonnac* terjesztette újból a nagyvezír elé,[30] a ki nem ellenezte, hogy *Rákóczi* akkor távozzék Drinápolyból, a mikor akar. Onnan azonban csak Konstantinápolyba mehet, a hol *Perában, Galatában vagy a csatorna mellett fog lakni;* sétálhat, vadászhat a mennyi tetszik s húsz esztendeig is ott maradhat. A szultán meghagyja mostani tartásdíját, vagyis *kétezer tallért ad neki havonkint.* A nagyvezír azonban jobb szeretné, hogy vele menjen a hadjáratba s tanácsokkal lássa el. De a fejedelem kárpótlásúl évi 2½ millió tallért kívánt olyképp, hogy egy millió piasztert azonnal kifizessenek. «Hát méltányos ajánlat ez a mostani körülmények közt? — fakadt ki a nagyvezír.[31] — Minek neki annyi pénz, mikor csak nyolczvan embere van?» A követ megjegyezte, hogy ezt a kívánatot a birodalomnak tett hasznos szolgálatokhoz mérte; de ha az lehetetlen, beéri azzal is, hogy oly tisztességgel bocsássák el, mint a hogy fogadták.

A nagyvezír azt is kijelentette, hogy most, mikor a béke megkötése foglalkoztatja, a spanyol királynak nem írhat levelet. Megszűnt tehát Rákóczinak az az aggodalma, hogy a spanyol követet ennek a levélnek elküldésével akarják eltávolítani oldala mellől. A követ azonban csakhamar még sértőbb körülmények közt távozott. *Gallas* gróf császári követ ugyanis a római pápánál márczius 16-án panaszt emelt *Alberoni* bíbornok ellen, a ki *Cellamare* és *Boissimène* útján a törökökkel és Rákóczival tárgyalt. Rákóczi külön levélben tájékoztatta a pápát a helyzetről.[32]

29 Rákóczi, 339—340.

30 Bonnac XV. Lajoshoz június 8. Angyal, 75—76.

31 Bonnac XV. Lajoshoz június 8. Hurmuzaki, VI. 255.

32 Fiedler, II. 535.

Azonban a bíbornok már márczius 29-én feleletre vonta Cellamarét, a ki, hogy a bíbornokot fedezze, a vádat hamisnak nyilvánította s levelét a hírlapokban közölte. A bíbornok erre, királyi visszahívó-levél küldése nélkül, egyszerűen hazaparancsolta *Boissimène*t. Bonnac szerint[33] ugyan hasznos szolgálatot tett urának azzal, hogy valakit küldött Rákóczi mellé; de ha jobban ismeri a fejedelmet, vagy azt, a kinek a megbízatást adta, elkerülhette volna a fölösleges lármát és azokat a zavarokat, a miket a császáriaknak ellene Rómában emelt vádjai okoztak.

A követ azonnal megkezdte útikészületeit s egy karavánnal, biztos fedezet alatt, június 20-án akart Konstantinápolyba indúlni.

A kajmakám, egy kapudsi basa útján, meglepetve kérdezte a fejedelemtől, mi igaz a hírből. A még jobban meglepett és megsértett fejedelem csak azt felelhette, hogy a spanyol követet, ha menni akar, nem tarthatja vissza.[34] A követtől sohasem tudta meg visszahívatása okát, csak gyanította, hogy a spanyol királyt megrémítette az angoloknak és francziáknak a spanyolok ellen a császárral — hír szerint — már megkötött szövetsége: azért szakít vele s a törökökkel. Később szemrehányást tett Rákóczi önmagának, hogy egy politikai titkot, a melyről jobb lett volna hallgatnia, *Boissimène*nek tartózkodás nélkül elbeszélt. Nem gondolta, hogy a követ meggondolatlan kérdésére adott őszinte felelete olyan bajba keveri. Úgy hitte, az csak az egyik féllel szemben volt titok, de megmondhatja annak, a kit illet és a kinek javára válik. Később is gyakran kérdezte önmagától, vétett-e ezzel, vagy a természet törvényét követte.[35] Sértette, hogy a követ, ki ünnepiesen köszöntött be hozzá, nyiltan el sem búcsúzhatik tőle; s aggasztotta, hogy a törökök, a kik annyit reméltek a spanyol szövetségtől, ennek meghiusúlta következtében őt kiadják az osztrákoknak, a spanyol követet pedig letar-

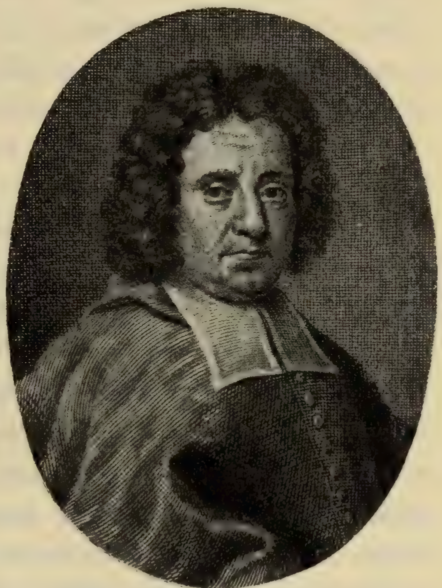
33 Bonnac d'Huxelleshez június 24. Hurmuzaki, VI. 256.

34 D'Absac Bonnachoz június 15. Angyal, 76. Boissimène ugyanahhoz június 16. U. o. 77.

35 Önéletrajz, 380., 414.

tóztatják. Érezte, hogy felelős.[36] Figyelmeztette a kajmakámot, hogy a követ szabad ember s mivel itt többé nincs dolga, oda mehet, a hová tetszik; pedig méltán sérthette, hogy *Alberoni* sem a hozzá, sem a követhez írt levelében nem említette az ő nevét, mintha annak idejében nem is hozzá küldte volna.

Június 16-án a kajmakám élesen hangoztatta, hogy Boissimène, mint Rákóczihoz küldött követ, az illendőséghez képpest *csak Rákóczival együtt* utazhatik Konstantinápolyba, hol, mint idegen fejedelemhez és nem a szultánhoz küldött miniszter, a porta engedelme nélkül nem tartózkodhatik; a nagyvezír engedelme nélkül különben sem eresztheti el.[37] A követ kijelentette, hogy nem várakozhatik a fejedelemre, ki bizonytalan helyzetében nem tudhatja, mehet-e vagy sem. A fejedelem nem menekülve jött ide, mint a svéd király, hanem szabadon, s a spanyol király őt is szabad jövetel és menetel reményében küldte *hozzá,* nem pedig a törökhöz.

174 ALBERONI GYULA BÍBORNOK.
(Az «Eur. Fama» után.)

A fejedelem azt felelte, hogy minden lehetőt megtesz érdekében, de ilyen népség közt egyikök sincs biztonságban. Szemére vetette különben, hogy a király szakítani akar vele. A követ megjegyezte, hogy királya érzelmeiről nem adhat számot, de elutazása használhat a fejedelemnek. Másnap a fejedelem megizente neki, hogy mivel királya részéről úgy sincs mondani valója, elutazása ügyében *Sibrik* udvarmesterrel vagy *D'Absac*kal értekezzék s tőle ne búcsúz-

36 Ezt Boissimène is ráhárította. Angyal, Adalékok. 78.

37 Boissimène Bonnachoz június 17. Angyal, 78. Önéletrajz, 341.

zék el. Boissimène megjegyezte, hogy ha nem tárgyalhat is többé a király nevében, spanyol követi jellegét azért nem vesztette el. Ha a fejedelem meg nem védheti, mint született franczia és a Szent-Lajos-rend lovagja, a franczia követ oltalmához fordúl. Talán nem követ többé az erdélyi fejedelemnél, de még mindig tiszteletbeli alattvalója a franczia királynak.[38] *Bonnac* kijelentette, hogy mindez a világ legegyszerűbb dolga; de Boissimène nehéz helyzetbe hozta Rákóczit azzal, hogy utazását annyira elhíresztelte s hevesen lépett föl; egyébiránt biztos lehet benne, hogy a fejedelem a maga nagy okosságával rendbe hozza a dolgot, a mint tekintélye és valódi érdekei követelik.[39] Ez meg is történt.

A fejedelem megizente a kajmakámnak, hogy a spanyol király azért hítta vissza követét, hogy róla és a porta béketerveiről hírt halljon; de alkalmasint visszaküldi, ha szükségesnek látja. Ő nem tarthatja vissza s útját nem késleltetheti; ez a portára nézve is veszedelmes volna, ha a spanyol király csakugyan kibékűl a császárral. Kéri tehát, hogy a követet méltóságának megillető díszszel engedjék távozni. Ezt nem is ellenezte a nagyvezír, kihez a kajmakám fordúlt; de fölkérte, hogy ő maga ne távozzék, mert a békéből aligha lesz valami.[40] A követtel ugyan eléggé éreztette, hogy nem számít többé a spanyol segítségre, de a megsértett *Rákóczi* kívánságát teljesítette. Egy hónap mulva *Boissimène*t tisztelettel szállíttatta el a Dardanellák régi várába, hogy onnan hazahajózzék. Így a dolog símább végződött, mint azt a Rákóczin ejtett sérelem s a követ hevessége és okvetetlenkedése következtében várni lehetett. A fejedelem hideg búcsúlevelet írt a spanyol követnek, de egy sort sem küldött *Alberoni*nak, a kinek magaviselete olyan nagy zavart okozott.[41]

Arról, hogy egykori diplomatája, *Klement*, ügyesen koholt levelekkel ugyanakkor Porosz-, Lengyel- és Szászországot a

38 Boissimène Bonnachoz, június 17. Angyal, 78—80.

39 Bonnac jún. 21. U. o. 80—81. Június 24-én élesen fakadt ki Rákóczi és az egész követküldés ellen. Hurmuzaki, VI. 256—7.

40 Rákóczi önéletrajza, 341—2.

41 Bonnac levelei XV. Lajoshoz és d'Huxelleshez, július 23. Angyal, Adalékok, 81—82.

császárral majdnem háborúba keverte[42] s így tulajdonképpen az ő ügyét szolgálta, a fejedelemnek alig volt értesülése. Ezek a fondorkodások, melyek Klementet két esztendő mulva vérpadra juttatták, különben is csak az esztendő végén pattantak ki. Abban a tekintetben mindenesetre tanulságosak, hogy ha a minisztereiktől és hadaiktól körülvett uralkodók oly súlyos politikai hibákat követhettek el s egy csalónak három ország is felűlt, nem lehet könnyedén ítélni Rákócziról, a ki mindenkitől elhagyatva, két nagyhatalom csalóka ajánlataival szemben olyan óvatosnak, olyan messzire látó diplomatának bizonyúlt. A hazáért mindent koczkáztatott, de a hazát semmiképpen sem tette koczkára.

IV.

BÖJÜKDERÉBEN.

— 1718. augusztus—szeptember. —

HÓNAPOKKAL azelőtt megírta már a fejedelem, hogy Törökország nem bírja sokáig a háborút, a melyet egy *Jenő főherczeg* vezet és, Spanyolország kivételével, egész Európa rokonszenve kísér.[1] Akkor sem remélt, a mikor *Ibrahim* nagyvezír, mint valami Herkules, tollasan, fegyveresen indúlt meg a hadakkal: «mert ez csak komédia: már régen járnak a békesség után».[2] S ha oly nagyon járnak, két kongresszust szeretett volna; egyet Lengyelország határain, hogy a czár, a franczia, lengyel és porosz királyok csináljanak békét a törökkel; egy másikat pedig Versaillesban, hogy Ausztria túlságos növekedése ellen védekezzenek. Tulajdonképpen mindakettőt Franciaország magatartása hiusította meg.[3] Az orléansi herczeg a fejedelemnek ez ügyben és egyéb kívánságai iránt írt levelét

42 Weber Klementről, Aus vier Jahrhunderten. Droysen, Friedrich Wilhelm I., I. 229—247. Szalay László Kelementről, Századok, 1870. 102—114., 168—185.; 1871. 587—8.

1 Rákóczi Gualteriohoz, Magyar Tört. Eml. Okm. v. 292.

2 Mikes június 6., 15. l.

3 Rákóczi gróf Morvillehoz 1724. márczius 3. Fiedler, II. 535—6.

még válaszra sem méltatta.[4] Féltékenykedett Spanyolországra, mely a hajóhaddal Szicilia ellen készült, hogy onnan egész Olaszországot felszabadítsa az idegen uralom alól. A császárnak nagyon érdekében állt, hogy *Pozserováczn*ál a békealku mielőbb véget érjen. Június 25-ikén Magyarország képviselőit (báró *Sándor* Gáspárt és *Antolics* Jánost) is kizárta onnan, hogy a tárgyalást késlekedésök miatt ne kelljen halogatni.[5] Akkor már különben is húsz napja folytak a tanácskozások. A császári biztosok (gr. *Virmond* táborszernagy s *Thalmann* és *Fleischmann* haditanácsosok) már az első űlésen, június 5-ikén követelték *Rákóczi*, *Bercsényi*, *Forgách*, *Csáky*, *Vay* és *Esterházy* kiadatását, hogy a császár kellően megbüntesse őket. A kongresszus, a melyen Velencze, Anglia és Hollandia követei is megjelentek, tizenöt napon át függőben tartotta ezt a kérdést, a melyet a török megbízottak (*Ibrahim* szilihdár, *Mohammed* effendi és *Maurocordato* oláh vajda) a nagyvezír elé terjesztettek. A nagyvezír pedig kijelentette, hogy készebb megszakítani a tárgyalást, mint hogy elfogadjon olyan határozatot, a mely sérelmes a porta meghívott vendégére nézve és ellenkezik a vallás törvényeivel.[6] Pozserováczon tehát a porta megbízottjai megmondták, hogy *Rákofdsi-oglu* a magas birodalom vendége és nem hogy bilincsekbe verve, de még tisztességes alakban sem adják őt ellenségének kezébe. Ilyen becstelenséget semmi áron sem fognak elkövetni.[7]

Olyan nemes szavak, a miket a magyar nemzet sohasem feledhet el.[8] Mikor azután híre jött, hogy a spanyolok 35,000 emberrel kötöttek ki Sziciliában s már Messzinát ostromolják, a császári követek nem erősködtek többé s Rákóczi és társai egyelőre megszabadúltak a legnagyobb veszedelemtől, a kiadatástól. Egyébiránt a tárgyalást oly titokban tartották, hogy a

4 Mikes, 16. l.

5 Feldzüge des Pr. Eugen, XVII. 337. A békeoklevélben szó sincs róluk.

6 Rákóczi önéletrajza, 342.

7 Rásid efendi. Kath. Szemle, 1903. 758.

8 Tessének Rákóczi méltán írhatta, hogy a szultán kitüntető módon bánik vele. Dangeau, XVII. 469.

fejedelem akkor még semmiről sem értesült biztosan. Meg volt győződve, hogy Ausztria elbizottságát a spanyol támadás alábbszállítván, a törökök jó békét köthetnek. Ezt azonban már belső politikai viszályaik s a kormány helyzetének bizonytalansága miatt sem remélhették.[9] A tárgyalásokat most már a meglevő állapotok, az *uti possidetis* alapján folytatták, s július 22-ikén a békét húsz pontban 24 esztendőre meg is kötötték.[10] Ennek XIV. pontja (a karlóczai béke 9. pontjának megfelelő módon) kölcsönösen eltiltja a rossz emberek, lázadó vagy elégedetlen alatt-

175. A POZSEROVÁCZI BÉKE EMLÉKÉRME.

valók befogadását; a XV. pont szerint pedig, «hogy a határok csendje és az alattvalók nyugalma semmiképpen se zavartassék meg: *Rákóczi, Bercsényi, Esterházy* Antal, *Forgách, Vay* Ádám, *Csáky* Mihály és más magyarok, kik a felséges római császárnak (!) tartozó engedelmességtől elpártoltak és a háború idején ottomán területeken kerestek menedéket, az ottomán császárság területén tetszés szerint, de a végektől és a határoktól távol eső helyeken nyerjenek és kapjanak szállást; feleségeik azonban akadály nélkül követhessék férjeiket és velök a kijelölt kerületben tartózkodhassanak».[11]

9 U. o. 342–4.

10 Szövege Dumontnál, VIII., I. r. 520–528. Katona, XXXVIII. 371–392. Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reichs, IV. 161. s köv. l.

11 Katona, XXXVIII. 385.

A szultán már előbb egészen másképpen intézkedett. A hedsra 1130. évében Redseb hó 15. napján (1718 június 13-ikán) meghagyta, hogy «Rákóczi király» és udvari népe, valamint a magyar tábornokok számára *magában Konstantinápolyban* a tenger partján keressenek alkalmas lakásokat. Azonban két hét múlva a számukra kijelölt épületek leégtek s «mivel a tűzvész miatt most igen nehéz Isztámbulban lakást találni», július 3-ikán a szultán megparancsolta, hogy Rákóczinak és kíséretének *Szárijeri*ben és *Böjükderé*ben rendezzenek be elegendő számú és egymáshoz közel eső lakásokat.[12] A fejedelem, kivel a szultán csak augusztus elején tudatta akaratát, csöndes intésnek vette ezt, hogy a birodalmat elhagyja; a kajmakámtól tehát e czélra ujból lovakat, szekereket kért. Megnyugtatták, hogy mindenről gondoskodtak s legfőbb óhajtásuk, hogy kitűzze indulása napját. Augusztus 16-ikára tűzte ki, de a nehezebb podgyászokat s az építő mestereket már tíz nappal előbb elküldte. Mikor azonban a nagyvezírhez szóló útlevelet kért ügyvivője, *Horváth* számára, a kajmakám megizente, hogy majd csak akkor ad, ha elhagyja Drinápolyt s intette, hogy ne keressen ürűgyet útja halogatására. A fejedelem augusztus 13-ikán fölindúlva izente vissza, hogy idáig sem tartotta magát a porta hívatlan vendégének s nem tudta, hogy a portának olyan sürgős az ő utazása, a melyet különben ő már két hónappal korábban, a nagyvezír elutazása előtt siettetett. Most már tudja, mit akar a porta; s ezért becstelenségnek tartaná, ha csak egy órával is tovább maradna és terhére lenne. Ebben a pillanatban is szívesen menne, de mivel kocsikról még mindig nem gondoskodtak, három napig várakoznia kell. Három nap múlva néhány lovas cselédjével azonnal elhagyja a várost s inkább a szomszédos erdőben várja meg többi cselédjét, mint hogy kelletlenül legyen a városban.

12 Karácson Imre, Rákóczi lakása Konstantinápolyban. Századok, 1910. 402—5. l. A szultánnak a szerájban meglevő két rendeletével czáfolja Saussurenek (1. 254.) azt az állítását, hogy Rákóczi valaha Konstantinápolyban és pedig éppen az erdélyi házban lakott volna. Saussure állítását más adatok sem igazolják.

A kajmakám a kapudsi útján azzal mentegetődzött, hogy ő a porta kedves és meghívott vendégét nem akarta kiűzni a városból, csak attól tartott, hogy a nagyvezír neki tulajdonítja a halogatást, mivel már jelentette, hogy minden készen áll az utazásra. A fejedelmet — kívánságára — meg is kérte a porta nevében, hogy három napig még maradjon.[13]

A bujdosók tehát csomagoltak. Könnyen ment: hiszen néha tíznek a holmija sem töltött meg egy szekeret. Mikes vagyona elfért egy szekérnek a negyedrészére. Ötven magyarnak mindössze is csak öt lova volt; a kajmakám mindegyik alá adatott lovat vagy öszvért a császári istállókból. Így azután — éppen Grosbois elhagyásának évfordúlóján, augusztus 16-ikán reggel, napkelte előtt — Rákóczi *Forgách* Simonnal s ötvenedmagával *odahagyta Drinápolyt,* a hol néhány nap híján[14] tizenegy hónapot töltött.

Rendesen éjjel utaztak, s a rendkívűl meleg nappalokat sátrak alatt töltötték. Negyednap eléje jött az építőmester, a kit a kijelölt szállások megvizsgálása végett előre küldött. Leverő jelentését azonnal közölte drinápolyi ügyvivőjével, hogy a minisztereket rábírja a legszükségesebb javítások megtételére. Nem tudta még, a békekötés hogyan intézkedett róla; de ilyen mostoha bánásmód után jót nem várhatott. Szomorúan folytatta útját *Böjükdere* felé, a hol laknia kellett. Társai nagy lemondással viselték sorsukat s a fejedelem bátorító, vígasztaló szavait csöndesen hallgatták. A kapudsi basa, a kit a kajmakámhoz akart küldeni, hogy jobb szállást és kíméletesebb eljárást kérjen, nem teljesítette kívánságát, a mi Rákócziban azt a gyanút keltette, hogy őt és társait a bécsi udvar kedvéért tulajdonképpen *számüzetésbe küldik.* A kapudsi sürgette utazását, hogy a szultán lovait s drága áron fogadott szekereit máshova küldhesse. Ezt talán csak a velök jött francziák nem bánták volna,

[13] Rákóczi önéletrajza, 343—5.

[14] 1717 szeptember 28. 1718 augusztus 16. A 346. lapon csak tévedésből állhat augusztus 13.

a kik most először ültek lóháton, s a bús magyarokat is megnevettették, hogyan megviselte őket a hosszú utazás és hogyan várták az állomásokat. A tizedik állomás augusztus 23-ikán *Konstantinápoly* alatt volt, a tizenegyedik és utolsó másnap Böjükdere, a hol lakniok kellett.[15]

Böjükdere s a vele északfelé egybeépült *Szárijeri* három patak közt a Kabatas-dagh lejtőségein a Boszporus legnyugatibb középső öble mellett az ázsiai partokkal szemben épült. Gyönyörű tekintet nyílik onnan a tengerre, Ázsiára és Therapiára. Csöndes időben a tenger csodálatosan átlátszó; s egy hálóvonásra félmillió szkombrét is foghatnak benne. Az ősz igen szép s deczemberig is eltart. A poirász (boreas, északi szél) néha kellemetlen, de a lodosz (déli szél) nagyon kedvez a hajózásnak.[16] Százhúsz esztendő múlva egy bujdosó magyar[17] megdícsérte a két meredek hegy oldalain épült városnak ékes palotáit és mezei lakásait, villáit. Azonban Rákóczi bujdosói egyetlen ép házat sem találtak a városban s inkább *a déli rétségen* ütötték fel sátraikat. Ezen a helyen idáig is többnyire száműzöttek laktak. A fejedelem számára kijelölt ház tárva, nyitva állt, s elpusztúltak az ablakai, ajtói, padozata, lépcsője. Rákóczi értesítette a vele jött kapudsit, hogy a házat *saját költségén* állíttatja helyre; hozzon tehát építőmestert Konstantinápolyból, hogy a helyreállítás dolgát és költségeit megbeszélje vele. Remélte, a török mester költségvetése meggyőzi a nagyvezírt, hogy csakugyan romba küldte lakni. Az építő ki is jött a kincstartó kíséretében s egy kis vizsgálat után elhitetni akarták vele, hogy a ház lakható, hamarosan kijavítható s így beköltözhetik. A fejedelem bosszankodva válaszolta, hogy az bizony nem embereknek, hanem fecskéknek való lakás; s addig sátrak alatt marad, míg a nagyvezír jobb szállást nem ad. Már lóra is pattant, mikor

[15] Rákóczi, 346—7. Mikes 17.

[16] Moltke gróf levele Böjükderéből 1836. november 30. (Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei.)

[17] Szemere, Utazás Keleten, I. 73. 1830 augusztusában Széchenyi is töltött néhány napot a Konstantinápolynál jobb levegőjű városban.

eléje jött a derék öreg *bostandsi basa*, a szultán palotáinak és kertjeinek főfelügyelője. Kijelentette, hogy a szultán kedves vendégének mindenben szolgálni kíván. A fejedelem megköszönte szívességét, de kilovagolt a szép kis rétre, hol társai rombadőlt

176. SZULAK BASI, A SZULTÁN KAPITÁNYA.

épületek közt, sátrak alatt tanyáztak s ugyancsak óvakodtak a skorpióktól.

A bostandsi basa csakhamar utána izent, hogy küldjön melléje valakit, a kivel együtt alkalmas házat választhasson számára. A fejedelem teljesítette kívánságát, de másnap, 25-ikén, a kajmakám tudtára adta, hogy a nagyvezírtől kijelölt helyen kell laknia, hacsak át nem költözik az ázsiai *Nikomédiá*ba, a hol

Thököly lakott. Rákóczi keserűen válaszolt. Nem hitte volna, hogy száműzzék azért, mert eleget tett a szultán nagyon ünnepies meghívásának; de ha ez a parancs, az erőszaknak nem állhat ellen. Az öreg bostandsi basa azonban most már maga jött látogatására s olyan szívesen, barátságosan ajánlotta fel jó szolgálatait, hogy megint csak melléje adta udvarmesterét, *Sibrik*et, vegyék sorra még egyszer a falu házait. De a sok rom között most sem találtak szállást s a fejedelem megizente a nagyvezírnek, hogy kénytelen sátrak alatt maradni.[18]

Innen egy-egy három lapátos hajón, Mikes és mások, könynyen berándúlhattak Konstantinápolyba, mely csak három órajárásnyira volt; vagy látogatást tettek a szomszéd faluban, *Therapiá*ban, hol több követ nyaralt s Bonnacnak is háza volt. Bonnac azonban három hét alatt sem ért rá meglátogatni Rákóczit, vagy inkább tőle várta a látogatást. «Abból pedig semmi sem lesz, — mondta *Mikes*[19] — mert urunk tudja, mi illendő.» A fejedelem már csak azért sem mehetett, mert *Bonnac* nem akarta megadni neki a fejedelem czímet. A többiek szívesen fölkeresték Bonnac nyaralóját, hol a rendkívűl kedves és jó háziasszony szívesen látta, vígasztalta őket. *Mikes* szerint olyan ez az asszony, mint egy darab nádméz, mint a jóféle gyöngy a többi gyöngy között.[20] Ura magaviseletét az a levél magyarázza meg, a melyet *XV. Lajos* király szeptember 9-ikén írt hozzá.[21] A király elhitte, hogy nagyon kellemetlen a Rákóczi helyzete; de a most (augusztus 2-ikán) kötött londoni szerződésben *a négyes szövetségben*[22] megígérte, hogy eltávolítja országából mindazokat az egyéneket, a kiket valamelyik szerződő állam lázadónak nyilvánított. *Nem adhatja meg tehát Rákóczinak jövőre azt a menedéket*, a melyet idáig élvezett államában. A nélkűl, hogy ezt a nyilatkozatot az ő nevében megtenné, figyelmeztesse őt

18 Rákóczi, 348—9.

19 Mikes Törökországi Levelei, szeptember 15., 18. l.

20 Mikes, 18.

21 Közli Angyal, 82.

22 Rákóczi nyilatkozata erről: Önéletrajz, 341—2. és 1722. május 24-én Fiedlernél, II. 514—5.

erre a kötelezettségre, kivált ha észreveszi, hogy visszakívánkozik Francziaországba; de enyhítse azzal, hogy remélheti a viszonyok változását. Értesse meg vele, hogy a katholikus (spanyol) király most háborút folytat a császárral; s nemcsak reá,

177. XV. LAJOS.

de különösen a két herczegre (Rákóczi fiaira) nézve is biztosabb, ha nem csatlakoznak egyik vagy másik félhez. Igy nem volna lehetetlen, hogy a császár, a ki mindenkor hajlandó volt kedvezően gondoskodni róluk, a békekötés alkalmával belenyugszik, hogy a spanyolokhoz mehessenek, a kik *Rákóczi* személyéhez és érdekeihez vannak fűzve. A király követének bölcseségére bízza, hogy Rákóczit figyelmeztesse mindezekre s lebeszélje a visszatérés gondolatáról.

Ekként tehát *Francziaország is száműzte a fejedelmet.* Összefüggött ez azzal az összeesküvéssel, a melyet barátai: *Maine* herczege és Polignac herczeg *Cellamare* spanyol követtel szőttek, hogy az orléansi régens herczeget elfogják, Spanyolországba vigyék s franczia régenssé a spanyol királyt, helyettesévé pedig Maine herczegét kiáltsák ki. Majdnem ugyanakkor történt, hogy a császári követ sürgetésére *Lengyelország is kiutasította a fejedelemnét,* mivel urával, Rákóczival, a családi levelezést meg nem szakította. «Sok nyomorral látogattál meg, Istenem — írta a fejedelem[23] — s látogatni meg nem szűnsz.» Keserves volt a franczia üzenet, aggasztó feleségének helyzete, a melyen nem segíthetett s kétségbeejtő a jövő, ha a spanyolok is kibékűlnek a császárral; mert a törökök, kik őt csak arra tartogatták, hogy az európai háborúban valamiképpen fölhasználják, azután kényökkedvök szerint bánhatnak vele. De a bajok csak megerősítették a lelkét,[24] kivált mikor meghallotta, hogy *a törökök nem adják ki őt a császáriaknak.* A béke pontjait azonban még ekkor sem ösmerte; nem tudta, nem hoztak-e róla valami titkos határozatot Pozserováczban s így jobbnak tartotta, hogy Böjükderében csöndesen várakozzék.

A mint Böjükderében valahogyan elhelyezkedett, üdvözöltette *Ibrahim* nagyvezírt, de nem kért kihallgatást, hogy vissza ne utasítsák. A nagyvezírt *Lohmann,* a lengyel király török tolmácsa, Drinápolyban értesítette, hogy ura megbízásából Rákóczit is kell üdvözölnie. A fejedelem vágyva-vágyott vele találkozni, de jobbnak látta, hogy ezt se sürgesse. Lohmannak Pápayval még Choczimban folytatott beszélgetéséből azt következtette, hogy a bécsi udvar a törökök szilárd magatartásán s a spanyol és egy fenyegető északi háború veszedelmén kívűl[25] a lengyel király tanácsa következtében állott el kiadatása követelésétől. Mielőtt erről megbizonyosodhatott volna, megnézte *Therapiá*ban

[23] Rákóczi önéletrajza, 354.

[24] U. o. 354—5.

[25] Ebből sejteni lehet, hogy Rákóczi tudott Klement politikai cselszövéséről, mely majdnem háborúba sodorta Porosz-, Szász- és Lengyelországot.

RÁKÓCZINÉ.

(Dörre T. rajza a kassai múzeum festményéről.)

a kajmakámtól felajánlott lakást, de azt lakhatatlannak találta. Megizente, hogy a két rossz közt választani nem tud és nem akar. Hozzanak rendbe valamely házat s belemegy; a nagyvezír megérkeztekor így legalább nem mondhatják, hogy kényelmetlen szállásának ő maga az oka. A nagyvezír megkorholta a kajmakámot; a szálláscsinálást a derék bostandsi basára bízta és szeptember 22-ikén «a bujdosó ízraeliták a sátrak alól végre házakba szálltak»: beköltöztek Jeniköibe.[26]

V.

JENIKÖIBEN.

— 1718 szeptember 22.—1719 február 25. —

THERAPIÁNAK tulajdonképpen déli folytatása a jeniköi villatelep s délfelé összefügg Szteniával, melynek jó öbléből egy szép kis festett hajó három erős török evezővel mint a nyil vihette őket Konstantinápolyba. A bosztandsi basa elég kényelmes házakat jelölt ki a fejedelemnek és kíséretének, a melyből Böjükderében sokan megbetegedtek, ketten pedig meg is haltak. *Mikes* háza éppen a tenger partján feküdt; ajtajából egyenesen a csolnakba léphetett. Dicsekedett vele, hogy olyan szép házban lakik, mint egy főispán, pedig szűcs volt a gazdája; igaz, hogy a nagyvezír szűcse. Kevés holmijával félóra alatt mindenki beköltözhetett a maga szállására. Asztal, szék csak a fejedelem házában volt. Mire való lett volna nekik, bujdosóknak, a bútor, a kik ma itt, holnap másutt vannak! És hátha még visszaviszi őket az Archipelagusban várakozó hajó Francziaországba . . .[1]

[26] Mikes, 19. Rákóczi, 349. A szerájban megvan a kőmíves számlája Rákóczi házának kijavításáról. Századok, 1910. 404.
[1] Mikes, 19.

Mikes egy kis széken írogatta végtelenül kedves és rendkívül megható leveleit[2] s október 19-ikén a fejedelem is megkezdte *vallomásai* írásának folytatását[3] attól az időtől fogva, a mikor Hullbe érkezett. November 9-ikén áttért *törökországi útja leírására*[4] s oly gyorsan haladt, hogy újesztendő napján[5] már majdnem naplószerűen folytathatta elmélkedéseit.

Október 21-ikén kíséretével a konstantinápolyi kapu elé lovagolt s egy kertből, mint egyszerű érdeklődő, titkon nézte végig *III. Ahmed* szultán a hadjáratból, vagy inkább a békekötésből visszatérve, hogyan vonúl be a fővárosba.[6] A fény s a gőg hivalkodása inkább megvetést, mint vágyat keltett benne. Többre becsűlte ennél a maga keresztjét és nyomorúságát. Szívében is ott volt az az érzés, a mi Petőfit később dalra fakasztotta: boldogtalan volt egész életében, csak az vígasztalta, hogy meg nem érdemelte. A *hit* mentette meg abban a küzdelemben, a melyet a dicsvágy és a kétségbeesés tágas határai közt folytatott.[7]

Alig tért haza, váratlanúl lepte meg a kapudsi basának az a jelentése, hogy a hazatért nagyvezír addig egy külföldi követ üdvözletét sem fogadja, míg vele nem találkozik; s már másnap látni szeretné akár nyilvános, akár magánkihallgatáson. A fejedelem megköszönte barátságát; azonban kijelentette, hogy díszes fogadtatás külföldieket illet: ő, mint barátja, fény nélkül, csekély kísérettel, *magánkihallgatáson* akar eléje járúlni. Másnap három csolnakon «repűlt» *Konstantinápoly* kikötőjébe. Csauszok vártak reá, hogy a nagyvezír lovain vigyék be őt és hat udvari emberét. Mindez nagyobb fénynyel és feltűnéssel történt, mint óhajtotta.

A nagyvezír, a szokott szertartások és üdvözlések után nem titkolta előtte, mint a porta barátja és beavatott embere előtt,

[2] U. o. 19.

[3] Önéletrajz, 249.

[4] U. o. 302.

[5] U. o. 361.

[6] Rákóczi, 350. Mikes a 20. lapon érdekesen írta le a bevonúlást.

[7] Önéletrajz, 355. «Tégy velem szent akaratod szerint.»

hogy a szultán csak kényszerűségből kötött békét. Nem volt elegendő hadi fölszerelése és katonasága, pedig a spanyolok támadásától jót remélhetett. Rákóczinak azonban a szultán nagy barátja maradt, s a németek tolakodó kívánságát nem teljesítette, mert őt mindig kedves vendégének tekinti. A fejedelem ezt megköszönte. Belátja, hogy a békekötés után a fényes portának nem igen használhat; de reméli, hogy a nagyvezír gondoskodni fog róla békében és háborúban egyaránt. Azután hosszasan beszélgettek az európai dolgokról s kérdésére a nagyvezír kijelentette, hogy a lengyel király tolmácsával találkozhatik. A fejedelem biztosította, hogy még nem beszélt s örűl, hogy csak ezen fogadtatás után beszélhet vele. Biztosan tudja, hogy a bécsi udvar fél attól a határozottságtól, a melylyel a porta őt pártfogásába vette s most a lengyel király közbenjárása mellett akar vele kibékülni. Azonban szeretné erre nézve a nagyvezír barátságos tanácsát hallani. Ibrahim észrevette, hogy azt akarja megtudni, személyére történt-e valami titkos megállapodás; tehát semmiképpen sem válaszolt egyenesen. Azt mondta, jobb, ha figyelemmel kíséri, mi lesz az *északi háború* vége. A fejedelem ezt bizonytalannak tartotta s megjegyezte, hogy a lengyel király küldöttjét nem bocsáthatja el válasz nélkűl. A nagyvezír óvatosan annyit mondott, hogy a porta mindig becsűli Rákóczit s ha fejedelemsége helyreállítására nem vehette is rá a németeket, kész békességben közbenjárni, hogy annak *legalább egy részét* visszaadják. A fejedelem figyelmeztette, hogy nincs szó öröklött uradalmairól, a melyeket neki már sokszor felajánlottak. Letett hitéhez képpest *követeli, de nem kéri Erdélyt s annak megosztását sem fogadhatná el.* De mivel most már ösmeri a porta felfogását, a maga ügyét a barátságos keresztény uralkodók útján fogja szorgalmazni.[8]

Ezzel ért végett a másfélórai kihallgatás, mely megmutatta, hogy a politikai világ még mindig számolt vele. Pár nap mulva

[8] Önéletrajz, 356–8.

Lohmann, a lengyel küldött, levélben értesítette, hogy csak úgy keresheti föl, ha Rákóczi újabb kérésére megengedik, hogy hozzámehessen. A fejedelem bosszankodva felelte, hogy ezt a nagyvezír már megengedte s föl sem teheti, hogy visszatartson tőle valakit, mert ő a portának nem alattvalója, nem foglya, hanem vendége. Lohmann tudja, mi a megbízatása s mikor hajtsa végre; az ő dolga csak az, hogy ha jön, kihallgassa. Csak úgy fogadja, ha el van látva királyi meghatalmazással; de figyelmezteti, hogy előterjesztései dolgában a porta megkérdezése nélkűl nem határozhat. A küldött erre fölkereste, királya üdvözletét s baráti köszöntését átadta, de politikai nyilatkozatot hosszas beszélgetése alatt nem tett. Magyar-, Török- és Francziaország száműzöttjét bántotta a csalódás, de nem faggatta a követet; megköszönte királya jóindúlatát s elbocsátotta.

Valószínű, hogy a küldött azért nem tette meg a várt nyilatkozatot, mert *Klement* szélhámossága akkor már kiderűlt[9] s az északi háború veszedelme megszűnt. Másik nagy, de nem váratlan csalódása az volt, hogy, *Toulouse gróf* levele szerint, valóban nem szabad visszatérnie Francziaországba. Ezt a franczia királynak a császárral kötött szövetsége kívánja így. A régens azonban továbbra is barátja marad s azt tanácsolja, hogy *Spanyolországba menjen,* hol a megígért franczia évdíjat pontosan megkapja.[10] Azonban mire ez a levél Jeniköibe érkezett, a régens elfogatta *Cellamare*t és *Boissimène*t; Maine herczeget Doullensbe, feleségét Dijonba, *Polignac* bíbornokot egy flandriai kolostorba, Pompadourt, Saint-Geniezt a Bastilleba csukatta, másokat pedig száműzött, mert deczember 8-ikán kiderűlt, hogy Francziaországot spanyol uralom alá akarták juttatni.[11] Boissimènet ki is végezték, a miért Rákóczi önmagát vádolta, mert egy (kétségkívűl az összeesküvésre vonatkozó) politikai titkot mondott el neki.[12]

9 A Fama (1719. CCXXI. 392—5.) Klement János Mihályt Rákóczi volt kabinet-titkárának nevezi.

10 Rákóczi önéletrajza, 359—360.

11 Geffroy, Sur les prétentions de Philippe V. a la couronne de France, az Alberonira vonatkozó életrajzok, valamint St. Simon stb., legújabban pedig Piépape (La duchesse du Maine, 1910.) 144—211. l.

12 Önéletrajz, 414.

Franczia barátjai közől sokan részesek voltak az összeesküvésben, de a toulousei gróf nem támogatta bátyja nagyravágyó törekvéseit.[13] Hű maradt s kétségkívűl Rákóczit is védelmezte olyan gyanúsítások ellen, mintha egyetértett volna a frondeurködőkkel. Erre nagy szükség volt, mert *Rákóczi* több levelet írt az orléansi herczegnek, hogy megakadályozza a francziáknak a spanyolok ellen a császárral való szövetséget.[14] Aznap, a melyen Anglia háborút izent Spanyolországnak, *V. Fülöp* pedig az

178. A SZERASZKIERAT KAPUJA ÉS TORNYA.

orléansi herczeg ellen fölkelésre szólította a francziákat, a fejedelem egész áhítattal végezte karácsonyi ájtatosságait.

Minden másképpen történt, a hogy idejöttekor remélte. Az ígéretekből semmi sem valósúlt meg. Legjobban sajnálta, hogy elzárták előle a grosboisi kellemes magányhoz vezető utat. Hónapról-hónapra a «hitetlenektől» kellett kenyeret kérnie. Még cselédeit sem tudta illendően eltartani. Többé a keresztény fejedelmekben sem bízhatott. Boissimène visszahívatása óta a spanyol király még jelét sem adta érdeklődésének. Európában egy talp-

13 St. Simon, XVI. 158—9.

14 Önéletrajz, 360.

alattnyi földre sem számíthatott, a melyen a bécsi udvar üldözései elől biztosnak érezhette volna magát. Karácsony elmultával mégis visszatért lelkének nyugalma.[15] «Mert szegénynek drága kincs a hit: tűrni és lemondni megtanít.» Őt azonban csak tűrni tanította meg; lemondani sohasem.

Mostan már közelében volt *Bercsényi* Miklós is, a ki családostúl deczember 15-ikén érkezett Konstantinápolyba.[16] Összefügghet érkezésével, hogy a fejedelem találkozni óhajtott *Ibrahim* nagyvezírrel, a ki vejének, a főkanczellárnak házában, deczember 29-ikén fogadta is őt.[17] Ibrahim sokáig elbeszélgetett vele; kérte, legyen meggyőződve barátságáról, a melyről ismételten biztosította. Kijelentette, hogy a portától elvárhatja, el is kell várnia a megfelelő taïnt (pénzsegélyt). Említette, hogy a császárt észak felől új háború fenyegeti; de, mint őszinte ember, bizonyos hírek nélkül nem akarja őt reményekkel kecsegtetni. Jól tenné, ha az európai ügyekről alapos és hiteles értesüléseket szerezne s barátjait, a keresztény fejedelmeket is megnyugtatná a porta szándéka felől. Első sorban az oroszokat, a kiket az angolok háborúra ingerelnek a törökök ellen. A németeknek mindenesetre tetszenék, ha az *oroszok* másfelé volnának elfoglalva, mert így békét élvezhetnének s orosz-támadástól sem tarthatnának. A fejedelem elösmerte a nagyvezír éleslátását. Ígéretei nem adtak az eddiginél több reményt, de legalább jóakarat jelei voltak s így ennek a viszontagságos 1718. esztendőnek némi megnyugvással mondhatott búcsút.

Udvara 1719. újesztendő napján beszéddel üdvözölte őt. Aznap a fejedelem még kilovagolt, gyalog is sétálgatott; másnap azonban a köszvény újból gyötörni kezdte. Mikes szerint[18] azt nem igazán mondják, hogy gazdagot keres a köszvény, mert «úgy a mi urunkra rá sem nézett volna». Szomorúságot hozott a fejedelem házába *feleségének* a levele is, a mely három hónapi

[15] Önéletrajz, 360–1.
[16] Mikes, 21–22.
[17] U. o. 22. Rákóczi az önéletrajzban (361–362.) 1719 elejére teszi a találkozást.
[18] Mikes, 23.

késedelemmel jutott el oda. A fejedelemasszony idáig Varsóban tartózkodott és ura az eddiginél jobban segítette Törökországból; annyit azonban nem adhatott, hogy csak valamennyire is rangjához méltóan éljen és az adósságoktól megmentse. Mindamellett októberben a király és a tanács a császári követ felszólították őt, *hagyja el Lengyelországot*. Ezt a fejedelemasszony meg is ígérte; mikor azonban azzal ijesztgették, hogy a király katonaságot küld elfogatására és Szászországba viteti, Varsó

179. A GALATAI ST.-BENOÎT-TEMPLOM ÉS KÖRNYÉKE.

külvárosának, Prágának egy apácza-klastromába menekűlt. Onnan írt urának gyöngéd levelet, a melyben elpanaszolta üldöztetését s a megélhetés nagy nehézségeit. A fejedelem, egyéb segítség hiányában, a török kormányhoz fordúlt. Emlékíratban kérte a nagyvezírt, hogy ha már a szultán oly fényes ígéretekkel hítta magához s annyi tisztességben részesítette, necsak őt, hanem feleségét is oltalmazza meg az üldöztetések ellen. Hiszen a császár éppen azért követelte a fejedelemasszony kiutasítását, mert levelezést folytat urával s így fenyegeti a szultán és a császár közt kötött békét, holott senki sem bizonyíthatja be, hogy levelezések árthatott volna a békének. Kérte, a lengyel követ útján figyelmeztesse *Ágost* királyt, hogy egy barátságos fejedelem

feleségével nem illik így bánnia s a szomszédság és a barátság nevében kérje, ne háborgassák többé. Ezenfelül ötezer tallér segítséget kért részére.

A nagyvezír néhány nap mulva egy kapudsit küldött hozzá, hogy a körülményekről bővebben tájékozódjék s a királyhoz írandó levél és a követutasítás dolgában írott javaslatot tegyen. Meg is tette; de a halogatás láttára egy hónap mulva megsürgette az ügy elintézését. A nagyvezír azonban azt válaszolta, hogy *Rákóczi* jobban ismeri Európa külügyeinek állását. Tudja, hogy küszöbön áll a háború s így el sem küldhetik azt a követet éppen akkor, mikor napról-napra várják a császár és a czár követeit, kik ezt bizalmatlanúl néznék. A szultán ugyan nem mond le a követküldésről, de azt alkalmasabb időre halasztja, őt pedig biztosítja barátságáról, nagyrabecsüléséről. Kérésének második részéről, az ötezer tallérról, szót sem ejtett s így a fejedelem kénytelen volt a maga háztartásának megszorításával küldeni egy kis pénzt, a mi azonban távolról sem volt elegendő a szükségletek födözésére. A fejedelmet nemcsak az bántotta, hogy felesége őt kötelessége elmúlasztásával vádolhatja, hanem az is, hogy ennyire csalódott *Ágost* királyban és a lengyel urakban, a kiket barátainak hitt. Aggódott és szomorkodott, de el nem csüggedett.[19]

Időközben, január 23-ikán,[20] viszonozta *Bercsényiék* látogatását. A még mindig szép asszony örömében azt sem tudta, mit csináljon és ha meri, talán meg is tánczoltatja, mint valaha Kassán vagy Ungvárt a híres Miklós-napokon. A jókedv, mosolygás visszavarázsolta *Ráthonyi* Jánosnénak, a görgényi hős özvegyének szépségét is[21] és vonzóbbá tette *Kajdacsy* Péter ezredes

19 Önéletrajz, 362–5.

20 Mikes, 24.

21 «Az óbesterné szép asszony volt — írta Mikes u. o. — főképpen a midőn legelőször láttam gyermekkoromban, akkor görgényi kommendáns volt az ura.» Ráthonyi 1706–8. volt görgényi parancsnok, a mikor Mikes csak 16–18 éves lévén, közel állt a gyermekkorhoz. Az özvegyet és gyermekeit Rákóczi vette pártfogásába. Thaly (Rákóczi-emlékek, 97–8.) és Miklós Ferencz (Irodalomtört. Közl. 1904. 304–5.) szerint az óbesterné a rodostói anyakönyvekben gyakran említett Elisabeth Spax, igazi nevén alkalmasint Paksy Erzsébet lett volna. De Görgénynek nem volt Paksy nevű

özvegyének az arczát. Két kedves leány is volt a társaságban: az egyik *Talaba* Máténak, a diplomatának szép mátkája, a másik *Köszeghy* Zsuzsika,[22] a kinek «igen fösvényen osztogatták a szépséget, de rendes, tisztességes személy és tiszta jószág». Mikes ekkor látta először és mindjárt megszerette; de sohasem lehetett az övé.

Maga a fejedelem február 25-ikén[23] Konstantinápolyba, a jezsuiták galatai Szent-Benedek-templomába zarándokolt. Ki tudja, mit érzett, mikor leborúlt a Boldogságos Szűz oltára előtt, hol — a sírkő felirata szerint — az ő férfias lelkű édesanyja, nemének és századának büszkesége, *Zrínyi Ilona,* 1703 óta pihent? Talán már ekkor számot vetett azzal a gondolattal, hogy «testét édesanyja mellé minden világi pompa nélkűl nyugosztassák».[24] Ez a templom, a melyet romjaiból XIV. Lajos állíttatott helyre, franczia védelem alatt állt s ő, a történtek után is, az alatt akart maradni. A gyászmise után, melyre már 1716-ban tett alapítványt,[25] az *angorai érsek*nek, a konstantinápolyi patriarchaság apostoli helytartójának, átadta azt az értekezését, a melyet az emberi természetnek Ádám által lett megújítása titkáról még Francziaországban írt.[26] A becsületes, egyszerű és szentéletű férfiút arra kérte, hogy bírálja meg és javítsa ki tanulmányait, mely miatt őt néhányan jansenistának tartották. Megjegyezte, hogy művét nem a nyilvánosság elé szánta. Az érsek elolvasta, de még egy domonkos- és egy ferenczrendi olasz theológussal is közölte kéziratát. A szerzetesek kíméletlen bírálat kíséretében

parancsnoka, Paksy nevű kurucz ezredes sehol sem szerepel az Archivum Rákóczianumban, a Paksyak nem is voltak grófok s így nem is lehet az gróf P ... E ..., a kihez Mikes írta leveleit. Spatzné pedig nem volt özvegy, mert ura még 1735-ben is gyógyította a fejedelmet. Ha a P. E. név nem költött, Radáknét, gróf Pekri Erzsébetet lehetne a betük alatt sejteni; de Radák nem volt görgényi parancsnok.

22 Családjáról Thaly, Rákóczi-emlékek, 102—111.

23 A fejedelem (Önéletrajz, 365.) ezt mondja édes anyja halála napjának; a sírkő szerint február 18-a.

24 Levele Ali nagyvezírhez 1732-ben. Emlékiratai, 321.

25 Thaly, Rákóczi-emlékek, 149.

26 Meditationes in forma soliloquiorum de mysterio reparationis naturae humanae per Adam. (Önéletrajz, akad. kiadás, 78—91.; Domján fordításában a magyar önéletrajzban, 88—103.)

küldték vissza a «vallástalan» munkát, a melyet az érsek a nikápolyi püspök társaságában adott vissza írójának. A két főpap távozása után a fejedelem megütődve látta, hogy bírálói minden sorának értelmét elferdítették, megcsonkították, kitörölték. Eretnek és hamis tanításnak bélyegezték, mert a XVI. századbeli *De Bay*[27] és a németalföldi *Jansen* Kornél nyomán haladt, holott ezeknek tanítását a pápa az Unigenitus bullában éppen Rákóczi francziaországi tartózkodásának ideje alatt kárhoztatta. A fejedelem külön tanulmányban akart válaszolni bírálóinak; de, indúlatai csillapultával, elhatározta, hogy inkább élőszóval, beszélgetés közben adja meg a kívánt magyarázatokat és felvilágosításokat. Meg volt győződve, hogy az egyháznak már is sokat ártott a betűkhöz való ragaszkodás és hogy sem a tudákosság, sem a kérkedő hazudozás nem homályosíthatják el annyira az igazságot, hogy azt a hívők fel ne találnák szíveikben.[28]

180. A GALATAI TORONY.

[27] Linsenmann, Michael Bajus und die Grundlegung des Jansenismus. Tübingen, 1867.
[28] Önéletrajz, 365—7.

VI.

TRÓN VAGY BILINCS.

— 1719 április—szeptember. —

Theologiai elmélkedései közt Rákóczi egy pillanatra sem feledkezett meg arról, hogy erdélyi fejedelemségének, hazája szabadságának visszaszerzésére kell törekednie.[1] Erőt merített reá Constantius Veratius hírneves röpiratából, a melyet bizonyára elővett, a mikor meghallotta, hogy annak halhatatlan szerzője, a legbölcsebb magyar, báró *Vay Ádám*, Danczkában január 31-ikén elhunyt.[2] Vay világos közjogi fejtegetései — mint hitte — végre is meggyőzik Európa fejedelmeit, hogy czéljaiban segítniök kell Rákóczit, ki a maga boldogúlását azelőtt sem a török-német béke fölbontásával kereste. Hír szerint, *Görz* svéd miniszter ügyes politikája következtében, Péter czár kibékült XII. Károly svéd királylyal s most vele s a porosz királylyal, a spanyol király érdekében, a császár megtámadására készül. A törökök erre az eshetőségre kezdtek ismét foglalkozni Rákóczival,[3] a ki azonban most már nem óhajtotta a három máshitű uralkodó pártfogását, mert támadásuk sok bajt hozhatna Magyarországra. Jobbnak tartotta, hogy előbb azok tegyenek neki ajánlatot. A nagyvezírt ilyen reménykedések közt váratlanúl érte az a hír, hogy XII. Károlyt Frederikshall norvég vár ostroma közben 1718 deczember 11-ikén meggyilkolták. Rákóczi azonban úgy vélte, hogy ez nem változtat az ő dolgán. *Máriássy* Ádámot, lovas testőrségének volt ezredesét, már azelőtt bő utasítással indította a czárhoz, hogy rávegye, küldene a portához követet, ki a császár ellenében

[1] Önéletrajz, 367.

[2] Sírfelirata Petrovaynál, A Vayak és az Ibrányiak. (Turul, 1910., 74. l.) Holttestét a magyar nemzet küldöttei Danzigban 1906 június 18-án átvették s 20-án Vaján hazai földbe temették. Legméltóbb emléke iratai nak összegyűjtése és kiadása volna.

[3] Bonnac szerint (febr. 9.) a nagyvezír jól bánik vele, de bizonyára sohasem engedi eltávozni a császárságból. Angyal, 83.

teljes hatalommal kösse meg a török szövetséget. A szultánnak tetszett a gondolat s Máriássy útját minden módon megkönnyítette; azonban a határszéli basák, kellő utasítás hiányában, annyira késleltették, hogy a rendes időnél csak két hónappal későbben érkezett az orosz határra. Azonban akkor már útban volt a czár követe, *Daskow* Elek, a ki körűlbelül két hét mulva érkezett Benderbe.[4]

E közben a nagyvezír a fejedelmet is meghítta arra az ünnepségre, a melyet április 15-ikén Konstantinápolyban *a szultán tiszteletére* rendezett. Rákóczi és kísérete, egy csausz kalauzolása mellett, a főváros szélén, egy dombról nézte a mulatság kezdetét. A réten sátrak álltak a szultán s a méltóságos urak számára. Lófuttatás, czéllövés, birkózás után a nagyvezír fényesen megvendégelte s megajándékozta a szultánt és az urakat; a szultánnak három gyönyörű leányt, ékszereket és paripákat adott. A magyarok azonban nem vállalkoztak arra, hogy reggeltől estig nyeregben ülve, étlen, szomjan gyönyörködjenek mindezekben. A fejedelem már félóra múlva megunta a dolgot; hazalovagolt kíséretével ebédre, de megizente a nagyvezírnek, hogy köszöni szépen, nagyon jól mulatott.[5]

Jobban érdekelte *Daskow* orosz követnek a fővárosba való bevonulása május 2-ikán. Közhit szerint a követ azért jött, hogy Rákóczit kikérje, s a czárhoz kísérje, a ki *a lengyel trónra akarja ültetni.* A fejedelem el volt rá készülve, hogy e helyett inkább *erdélyi fejedelemsége visszaadását* fogja sürgetni. Daskow azonban az első napokban nem tisztelgett nála, mi a fejedelmet nagyon bántotta, mert a törökök ebben a késlekedésben nem láthatták a czárnak azt a barátságát és jóindulatát, melyről évek óta többször beszélt nekik. Úgy vélte, hogy a bizalmatlan czár előbb a török miniszterekkel akart tisztába jönni s náluk puhatolózott, hogy meglepetések ne érjék. De a fejedelem attól tartott, hogy a csalódott törökök visszaküldik, mint Lohmannt,

4 Rákóczi, 367–8.

5 Mikes, 25–26.

a lengyel király küldöttjét. Méltóságával sem egyezett volna, hogy előbb ő kérdezősködjék Daskownál. Meghagyta tehát *Bercsényi*nek, hogy, mint régi ösmerőse, üdvözölje s valamiképpen hozza szóba őt is. A nagyvezírt szintén kérte, ne siettesse Daskow hazatérését, mert az óvatosság és a tárgyalások halogatása orosz szokás. Bercsényinek azonban a követ csak annyit mondott, hogy, megbizatása szerint, a fejedelmet is biztosítnia kell a czár barátságáról. A nagyvezírnél történt kihallgatása után titkára útján valóban bejelentette megérkezését Rákóczinál, a ki a hű és kellően tájékozott *Le Bon* franczia századost küldte hozzá, hogy jövetelének a czélját megtudja. A követ udvariassággal ütötte el a feleletet s titkárja útján másnap küldött levelében is csak általánosságban biztosította a czár barátságáról. A fejedelem azt felelte, hogy ez ugyan hízelgő rá nézve, de kevés a czár ügyei iránt tanusított jóindulatához képpest. Ennek újabb jelét akarja adni a nagyvezírrel legközelebb való tanácskozásában; tehát izenje meg, miben lehetne hasznára. A követ erre a titkár útján arra kérte, tudja meg a nagyvezírtől, megújítják-e a pruthi békekötést s adnak-e kárpótlást a tatárok legutóbbi betöréseiért; egyúttal beszélje rá, hogy ne gátolja a béke megerősítését s a konstantinápolyi állandó orosz követség fölállítását. Ez a kívánság majdnem úgy megrémítette a portát, mint a május 25-iki földindúlás, a melytől Bercsényiné ijedt meg legjobban.[6]

Aznap, a melyen a szultán fogadta, Bercsényi is fölkereste *Daskow*ot, a ki megvallotta neki, hogy utasítása értelmében a porta előtt nem hozhatja szóba a czárnak a császár és a lengyel király ellen való ellenséges szándékait; *Bercsényi* azonban meggyőzte arról, hogy ezt utasításainak ellenére is meg kell tennie s világosabban beszélnie. Most már Rákóczi is nyugodtabban mehetett abba a Jeniköivel szomszédos kertbe, a hol a nagyvezír találkozót adott neki. Eleinte közömbös dolgokról

6 Mikes, 26.

beszélgettek. Fekete kávé után az udvari emberek visszavonulván, Rákóczi fölemlítette, hogy az orosz követ régen megjött s urától hozzá is van megbízatása. A nagyvezír megjegyezte, hogy látta a követet és megbízó levelét, de ez későbbi utasításokra hivatkozik s így nem tudja, mit akar. *Rákóczi* hozzátette,

181. KONSTANTINÁPOLY A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN.

hogy a követet csak emlékeztetni akarja azokra az ígéretekre, a miket a czár neki tett, ha háborút indítana a császár ellen. A nagyvezír nyomban kijelentette, hogy ilyen háború esetében szavának áll. A békekötés miatt ugyan *nyiltan* nem adhat segítséget és sereget, de *titkon* pénzzel és minden egyébbel szívesen segítené Rákóczit.

A fejedelem csak arra kérte, hogy úgy ne bánjanak vele, mint a multkor, midőn a porta, a császáriak izgatására, háborút

izent a czárnak, a ki vele és a franczia királylyal már-már szövetséget kötött a császár ellen. Természetes, hogy a czár most óvatosan puhatolózik, nem éri-e hasonló meglepetés; de megnyugodnék, s török háborútól nem tartva, erősen készülődnék, ha a porta mindenekelőtt megerősítené a pruthi békét s kölcsönösen elintéznék az időközben okozott sérelmeket. Erre ajánlatot sem a szultán, sem a czár nem tehet, de — ha a nagyvezírnek tetszik — ő maga tesz ajánlatot a czárnak, a ki követének kétségkívűl megadja a kívánt utasítást. A nagyvezír nyomban felhatalmazta a levél megírására. Kijelentette, hogy ők, mint Francziaországgal tették, készek állandó békét kötni Oroszországgal, melynek legkisebb részére sem vágynak, Kijevet pedig még ajándékban sem fogadnák el.

Rákóczi örült ennek a készségnek; de mégis sürgette, hogy a porta a békekötésben biztosítsa a konstantinápolyi *állandó orosz követség* szervezését, mert egy ilyen követség könnyebben lecsöndesíthetné a támadásra, háborúra mindenkor kész kozák és tatár szomszédokat. A nagyvezír szabadkozott, hogy ez nem tőle függ. A népben gyökeret vert az a hit, hogy veszedelmes volna az állandó orosz követség, mert a czárral egy hiten levő görögök állambomlasztó munkáját mindenesetre támogatná. Ő, a maga részéről, nemcsak az orosz, hanem a spanyol követség fölállításától sem idegenkedik; Daskownak pedig megmondja, hogy a porta szívesen venné, ha valamire vállalkoznék Rákóczi érdekében, ki nagyon bízik a czár barátságában.

Barátságosan váltak el egymástól. Rákóczi örült, hogy ezt az ügyet természetes mederbe terelte s tájékozás végett levélben értesítette a beszélgetés részleteiről *Daskow*ot. A követ néhány nap mulva föl is kereste őt, s nagyon udvarias volt vele szemben, de mindig csak nagy általánosságokban nyilatkozott. A fejedelem úgy vette észre, hogy mostan még nincs felhatalmazása tárgyalásokra; csak a háborús gondolatok eloszlatására küldték ide s titkosabb utasításokat csak ezután kap. Az eddigiekből különben meggyőződhetett, hogy a törökök meg-

tartják a békét és jó néven veszik, ha a czár háborút izen a császárnak.[7]

Mindez akkortájban történt, a mikor június 18-ikán ellátogatott Rákóczihoz az a két elűzött *georgiai* fejedelem is, a ki most a szultántól kérte visszahelyezését. Udvari embereik, cselédeik rongyosak voltak s fejedelemségöknél Mikes szívesebben elvállalta volna a brassai bíróságot.[8] Ellenben Rákócziról már a franczia követ is megírta XV. Lajosnak,[9] hogy a czár *Moszkvában akar neki menedéket adni.* Daskow gyakran értekezett a porta első tolmácsával s többet akart a pruthi béke egyszerű megerősítésénél: háborúra készülődött Lengyelország és a császár ellen s figyelmeztette a portát, hogy az ő érdekeinek is ártana, ha II. Ágost örökössé tenné a lengyel királyságot s fia, a szász választófejedelem követné a trónon. A franczia követ szerint[10] Rákóczi mindent elkövet, hogy beavatkozásra bírja a törököket, de még idáig kevés sikerrel. A fejedelem, a kivel beszélgetett, úgy képzeli, hogy *Livland* az a szikla, a melynél Észak minden dolga hajótörést szenved. Veszedelmes volna a békét akaró északi fejedelmekre nézve, ha ezt a tartományt átengednék egy harmadiknak; s ha *Livland* nem volna az osztozkodás tárgya, a békét könnyen megköthetnék. A fejedelem azt állította, hogy *a czár fölajánlotta neki Livland kormányát;* de ő ezzel nem érheti be. Bizalmaskodását azzal egészítette ki, hogy a tárgy fontosságára levélben szeretné fölhívni a franczia s általa a svéd és lengyel királyok, valamint a czár figyelmét. A követ azzal tért ki ezen kívánsága elől, hogy hiszen itt van az orosz követ, a ki nagyon kedvező utasításokat kapott Rákóczira nézve; egyszerűbb tehát, ha vele beszél. «Mialatt Rákóczi herczeg — írta *Dubois* abbénak[11] — dicsvágyát ilyen kevéssé alapos reményekkel kecsegteti és táplálja, nem számol vele eléggé, hogy a törökök kezében van.» Ezek pedig, mint a

7 Rákóczi önéletrajza, 370—5. Fiedler, Aktenstücke, II. 536.

8 Mikes, 26—27.

9 Június 25. Angyal, 83.

10 Július 15. Duboishoz. U. o. 83—4.

11 Július 15. U. o. 84.

nagyvezír aznapi beszédéből is kitűnik, nem engedik távozni országukból, pedig most igazán nincs rá okuk, hogy visszatartsák. Július 21-ikén *De Bonnac* a nagyvezírnek is megmondta,[12] hogy ha a czár csakugyan magához híjja Rákóczit, akkor bizonyosan háborút akar indítani a lengyel király ellen. Hiszen már a poltavai csata és Szaniszló király távozása után

182. A MOSZKVAI KREML.

is Rákóczit szerette volna megválasztatni *lengyel királynak.* Ha háborút kezd Ágost királylyal, követni fogja XII. Károly példáját s *versenytársúl Rákóczit állítja vele szembe,* a mi megtörténik, ha őt távozni engedik Törökországból. A nagyvezír a kérdés elől kitért. Szerinte Rákóczi nem panaszkodhatik bánásmódjuk ellen; s azoknak a fejedelmeknek, kik a porta védelme alatt állnak, nincs okuk más hatalmak pártfogása alá kívánkozniok. A porta békénél egyebet nem akar.

[12] Július 21. XV. Lajoshoz. U. o. 84—5.

Akkor már VI. Károly császár bő utasításaival ellátva,[13] gróf *Virmond* Hugó Döme császári követ útban volt Konstantinápoly felé.[14] Parakin és Rasan közt június 15-ikén találkozott a Bécsbe utazó török követtel, *Ibrahim* basa rumeliai béggel, a kivel a pozserováczi békeoklevél aláírt példányait kicserélték. A franczia követ beavatkozása következtében történhetett, hogy *Bercsényinek* ki kellett költözködnie most már Perából, mert a császári követ nem akart vele egy városban lakni. A bujdosók tehát július 16-ikán, kettő kivételével, mind Jeniköibe szorultak s valószínűnek tartották, hogy innen is szétugratják őket. Bercsényi különben is csak addig akart maradni, míg therapiai szállását rendbehozzák.[15] Augusztus 9-ikén[16] *Virmond* a legnagyobb fénynyel vonult a szultán elé s ő volt az első császári nagykövet, ki osztrák köpenyben jelenhetett meg a nagyúr és a nagyvezír előtt.[17] A fejedelem tudta, hogy az ő államférfiúi működését a legnagyobb figyelemmel kell kísérnie s meg kell tennie vele szemben kötelességét. Hiszen úgy hallotta, gyülölettől, bosszútól, keresztényhez illetlen szenvedélytől elvakítva fog föllépni ellene a portánál.[18]

183. DUBOIS ABBÉ.

Azonban nem a császári követ, hanem a napról napra jobban terjedő *pestis* miatt határozta el, hogy levegőt változtat s átmegy nyaralni a Bosporus túlsó, ázsiai partjára. A porta

[13] Május 6. Hurmuzaki, VI. 262—3.

[14] Követségét leírja Drieschius: Historia magnae legationis caesareae. Bécs, 1721. 8r. 749 oldalon

[15] Mikes, 28.

[16] U. o. 29. Drieschius, id. m. III. 14. Rákóczi önéletrajza (387. l.) szerint is 11.-e előtt, a Histor. Bildersaal szerint (VIII. 557—8.) 14-én érkezett meg.

[17] Beszéde Drieschiusnál, Hist. magnae legationis, III. 115.

[18] Önéletrajz, 387.

184. KONSTANTINÁPOLY.

kincstartójától kölcsönkért sátrait tehát augusztus 11-ikén Therapiával szemben, *Beikoz* és *Jaliköi* falvaktól északra, a bithyniai *Szelviburun*nál, vagyis a *Cyprus-foknál* ütötte fel.[19] «Minket már úgy tekintsen keed, mint *ázsiai magyarokat*», enyelgett Mikes a nénjével. Sátraik szép helyen, a tenger partján álltak. Végignézhettek a Bosporus gyönyörű csatornáján, jól hallhatták a Fekete-tenger zúgását, láthatták az oda menő «rettentő nagy sajkákat». Ez a csatorna egy ágyúlövés széles, alig 40 kilométer hosszú s két nagy tengert köt össze. Más nemzet csodát csinálna belőle, kétfelől városokat, kastélyokat, házakat építene; de az európai oldalon csak Jeniköi, ez az igen rút város a legkülönb, az ázsiai oldal pedig majdnem mindenütt puszta. Nagy kár ilyen szép és kies helyeket pusztán hagyni; de Mikesék csakugyan nem építhették be.[20] A fejedelem áthozatta lovait is, mert gyakran akart vadászni.

Ezen a szép helyen értesült arról, hogy megérkezett *Daskow*hoz a czár futárja, a ki hírűl hozta, hogy ha a czár *Ulrika Eleonóra* svéd királynéval békét köthet, védelmébe veszi Rákóczit s háborút indít a császár ellen, ki ellene az angol és a lengyel királyokkal szövetkezett. A futár szerint a pápa, a bajor s a kölni választók, valamint Frigyes hessen-kasseli fejedelem (a svéd királyné ura) támogatná a czárt a császárral szemben. A czár a porosz udvarral is szövetkezni akar s egész hajóhadával együtt átmegy Svédországba, hogy a királynét békekötésre kényszerítse. *Daskow* ennek következtében sietve kért kihallgatást Rákóczinál, a ki őt szeptember 7-ikén sátrában fogadta is és megvendégelte.

A mit hallott, igazolta politikai éleslátását, de maga a terv nem tetszett neki. Attól tartott, hogy egy török háború mindent elrontana. Ha a porta a hadjáratban a szövetségesek segítségével győzne, Magyarország és Erdély sorsa csak annyiban változnék, hogy a németek igájából megint a törökök járma alá

19 Önéletrajz, 387. 20 Mikes, 30.

kerülne. Ha pedig nem győz, a császár szabná meg a béke föltételeit, a szövetségeseket a pápával együtt szintén részleges békére kényszerítené, a magyarok pedig (mivel a török miatt elpusztult országot a czár és a fejedelem hadai meg nem szállhatnák), a török igától félve, inkább a németekhez csatlakoznának. Jobb tehát, ha a töröktől csak pénzben fogadnak el segítséget; így a magyarok és a szerbek is szívesebben vesznek részt a támadásban. A követ mindezt helyeselte s megkérte Rákóczit, hogy ebben a szellemben még az ő kihallgatása előtt szóljon a nagyvezírrel.[21]

Azonban az orosz követ kihallgatása nagyon elhúzódott s már arról is beszéltek, hogy a törökök Daskowot, Virmond sürgetésére, elfogták volna. *Rákóczi* türelmetlenül figyelmeztette a nagyvezírt, hogy a németek barátságát az orosz czár jóindúlatánál többre nem becsülheti; orosz szempontból sürgős, török szempontból ajánlatos a követ kihallgatása.[22] *Mikes* dicséretesnek tartotta a nagyvezírben,[23] hogy *külügyekben gyakran kér tanácsot a fejedelemtől* s azt beveszi és követi, mert nagy eszét megismerte. Most — tanácsát megelőzve — csakugyan magához hívatta *Daskowot* s nagyszerűen és barátságosan fogadta. Fölszólította, beszélje meg Rákóczival, hogyan lehetne őt támogatni a császár nyílt megtámadása nélkűl; mert a porta a fejedelem érdekében mindent megtesz, a mit tehet. Ellenkezik ugyan a pruthi békével, hogy a czár megszállja Lengyelországot; de a porta nem veszi tudomásúl, hogy ott orosz hadak vannak. A fogadtatás miatt gyanakodó császári követet a tolmács útján azzal akarta megnyugtatni, hogy csak a tatároknál levő foglyok kiadásáról s más kisebb ügyekről volt szó. A franczia követ *D'Absac* ezredessel, a kit hasznavehetősége és hűsége miatt nagyon dícsért,[24] bővebb tudósítással látta el *Dubois* abbét; a királynak pedig megírta,[25] hogy a török miniszterek nem bán-

[21] Önéletrajz, 387—9.
[22] Önéletrajz, 389.
[23] Mikes, 29.
[24] Duboisnak szeptember 16. Angyal, 85—6.
[25] Szeptember 20. U. o. 86.

ják ugyan, ha a czár a császár ellen támad, de Rákóczit, a ki nyiltan bizalmas összeköttetésben áll a czár követével, *nem engedik Moszkvába utazni.* Ezt magától a nagyvezírtől hallotta. A nagyvezírt *Stanyan* az angol király nevében nem mint a császár, hanem mint a porta barátja óvta az oroszok ajánlataitól; mert a czár olyan szín alatt, hogy más hatalmak ellen gyüjt hadat, Törökországot akarja megtámadni, téli szállásra vezetett katonaságával Lengyelországot leigázni, *Rákóczit lengyel királylyá tenni* s Törökország ellen őt is felhasználni. A nagyvezír csöndesen csak annyit felelt, hogy nem tudja, mi lakik a czár szívében, de készületlenűl őt nem találja. Rákócziról pedig már beszélt a császári követtel. S a követ akadékoskodásaira erősebb hangon válaszolta, hogy lesz-e török-orosz háború, egészen a czár és a szultán dolga, melyhez egy *harmadiknak* nincs szava.[26]

Virmond ezek után nyugtalanúl kereste az alkalmat, hogy a nagyvezírrel újból beszélhessen, mert Bécsből utasításokat kapott, hogy újból sürgesse az Ausztriai Ház ellenségeinek, *Rákóczinak és társainak kiadatását.* A nagyvezír ismételte gyakran hangoztatott kijelentését, hogy *Rákóczi* a porta vendége s a porta lelkiismerete, becsülete, törvénye tiltja ilyesminek elkövetését; kérte tehát, álljon el effélének kívánásától. *Virmond* azonban erősködött, hogy Bécs nem tarthatja a porta barátságát őszintének, s a két birodalom közt nem lehet addig jó szomszédság, míg a császár ellenségei török földön vannak. Azért, a kölcsönös bizalom megszilárdítása érdekében, azt tanácsolja, hogy legalább *távolítsák el Rákóczit a főváros közeléből.* Küldjék olyan távoleső vidékre és tartsák olyan szoros őrízet alatt, hogy senkivel se levelezhessen; mert Rákóczi mind a két birodalomnak ellensége. Nagyobb nyomaték végett bemutatta *Savoyai Jenő* herczegnek, a haditanács elnökének, a császár parancsára írt levelét s a választófejedelmeknek egy folyamo-

26 Önéletrajz, 390.

dását, azzal a hozzáadással, hogy a porta meghatalmazottjai egy jegyzékben ezt már a pozserováczi béke megkötésekor megígérték.

A nagyvezír felháborodva, nemesen válaszolt. *Rákóczi a császár meghívott vendége és a porta védelme alatt áll. Biztonságban van, ha ellenség volna is. Nincs olyan bokor, mely, ha lehet, a menedéket kereső madarat nem védené. Hát hogyne védené meg ekkora birodalom?* A pozserováczi ígéretről nem tud, pedig az ő utasítása nélkül semmit sem ígérhettek; azonban felvilágosítást és magyarázatot fog kérni az ittlevő császári másodkövettől. *Virmond* még ezek után is sürgette a választ, mert ideküldetésének fő czélja Rákóczi eltávolítása volt. A nagyvezír a kihallgatást azzal a száraz kijelentéssel fejezte be, hogy a követ végezze a maga kötelességét; majd ő is elvégzi a magáét.[27]

Másnap a nagyvezír a pozserováczi török meghatalmazottat[28] szigorúan kérdőre vonta, tettek-e külön ígéretet Rákóczi ügyében? Ez oklevelekkel bizonyította be, hogy nem határoztak róla egyebet, mint a mennyit a békepontokba foglaltak. Virmond már a békekötés *után* kért engedelmet, hogy ebben az ügyben Konstantinápolyba jöhessen és új előterjesztéseket tehessen; ezt azzal adták meg, hogy a porta azt fogja tenni, a mit a törvény és becsület megenged. A nagyvezír megparancsolta tehát, hogy menjen a császári követhez; jelentse ki, hogy ajánlatainak rosszra magyarázása miatt sértve érzi magát és szólítsa fel, hogy álljon el hasonló kérelmektől. *Virmond* azonban sem erre, sem újabb izenetekre nem állott el. Végre is be kellett érnie azzal a keleti virágos nyelven adott általános kijelentéssel, hogy a barátság jogai nem erősebbek, mint a fennálló törvények.

A fejedelem csak néhány nap mulva értesült róla, hogy Isten olyan lelkierőt öntött a nagyvezírbe, a milyet a keresztény fejedelmekben nem talált. Meghatotta, hogy a szamaritánus gyakorolta vele azt a jót, a melyet a pap és a levita meg-

27 Önéletrajz, 390—1. Levele 1724. márczius 3. Fiedler, II. 536.

28 A török meghatalmazott Ibrahim szilihdár, Mahommed effendi és Maurocordato vajda volt.

tagadott tőle. De a politikában nem keresett érzelmeket. Azt hitte, a törökök csak azért pártolják a bécsiekkel szemben, mert remélik, hogy hasznát vehetik a német-orosz háborúban, minek következtében Magyar- és Erdélyország elszakadhat a törököket is fenyegető császárságtól. Attól tarthatott tehát, hogy ha reményökben csalódnak s a czár nem indít háborút a császár ellen, a császári követ újra előáll követeléseivel s elér annyit, hogy őt a fővárostól messze eső vidékre küldik. Ilyen helyzetbe jutott. Egyedűl Isten bátoríthatta sorsának viszontagságaiban, a melyek mindinkább növekedtek és a viharos tenger hullámainak módjára dagadtak. Hányták-vetették csolnakát; s Rákóczi még nem ösmerte a kikötőt, a hol fejét lehajthatja.[29]

VII.

BUJDOSÁS A BUJDOSÁSBAN.

— 1719 október—1720 április. —

SVÉDORSZÁGON júliusban az orosz hadak pusztító fergeteg gyanánt vonúltak végig s a svéd királyné újból alkudozni kényszerűlt Aland szigetén. *Daskow* ezt megizente Rákóczinak s közölte vele a czár rövid levelét, a melyben meghagyta a követnek, hogy tudja meg a porta végső szándékát, állandó békét akar- s belenyugszik-e, hogy az orosz hadak Lengyelországon átvonúljanak. Meghagyta, hogy *mindenben Rákóczi megkérdezésével és tanácsa szerint járjon el.* A fejedelmet, ki *Máriássy* útján tett előterjesztéseire is választ várt, mindez nem elégítette ki. Azt tanácsolta Daskownak, hogy tartsa titokban a czár levelét, mert még nincs felhatalmazása a béke tárgyalására. A porta könnyen gyanakodhatnék a czár őszinteségé iránt, hiszen a német és az angol követek már is azzal

[29] Önéletrajz, 392., 399.

vádolták, hogy csak időt akar nyerni. Ha pedig ilyen nyers modorban beszélnek vele, a porta elhiszi, hogy a czár nem meri megtámadni a németet, mert csalódott a svéd békében s fél az angol királytól; azért a török békét is új meg új kérdésekkel halogatja. Az alandi békealku valóban nem sikerült. *Rákóczi* jobbnak tartotta volna, ha a követ azt jelenti a nagyvezírnek, hogy a czár a hajókkal szerencsésen visszatért Szentpétervárra s hogy — tekintettel az angol király ellenséges állásfoglalására — újabb utasításokat küld, a mi időbe kerül. *Daskow* azonban megjegyezte, hogy olyan ura van, a ki leütteti a fejét, ha parancsát nem teljesíti kellőképpen; futárok küldözgetésével tehát nem vesztegeti az időt. A fejedelem ezután nem ellenezte, hogy a czár föltételeit közölje a nagyvezírrel; sőt azokat írásba is foglalta, hogy a dolgot a nagyvezír eszejárásához alkalmazkodva adhassa elő. A követ azonban, tolmácsa útján, a porta tolmácsával a pontokat nagyon ridegen közölte, minek következtében, kihallgatás helyett, azt a váratlan figyelmeztetést kapta, hogy készüljön a hazautazásra. A mikor a szultán elé bocsátják, majd megkapja a választ, mely a kölcsönös bizalmat megerősíti.

A követ sietett megkérdezni a fejedelmet, hazamenjen-e, vagy itt maradjon; mert akár egyiket teszi, akár a másikat, itt vagy otthon veszedelem vár reá. Jó tanácsot adni bajos volt, mert már is kitűnt, hogy a czár előterjesztései homlokegyenest ellenkeztek azzal a reménynyel, a melyet irántuk Rákóczi keltett a portán; pedig ezen a reményen alapúlt az egész diplomácziai érintkezés és a követ kedvező fogadtatása. Rákóczi legjobbnak tartotta, ha a követ a porta megbízhatatlan tolmácsának elmozdítását követeli s a nagyvezírt azokra a levelekre emlékezteti, a melyeket a czárnak az ő meghagyásából írt; mert ha most ezekkel ellenkező tudósítással tér haza, a czár neki tulajdonítja, hogy a porta minden ok nélkül hirtelen megváltozott, a miért fejét leütteti. Ilyen magatartás után a czár és a vele tartó fejedelmek megváltoztatják haditervüket; hiszen ezek a követ hazaküldésében a törökök háborús szándékát látják az oroszok ellen

s így mindenképpen kibékűlnek a császárral. Mivel ez nem lehet a porta czélja, Daskow nem megy el innen addig, míg, jelentése alapján, a czár vissza nem hívja. A portára hárítja a felelősséget, ha követi méltóságán sérelem esnék.[1]

Daskow megfogadta a jó tanácsot s ebben a szellemben kemény jegyzéket küldött a portához, mire a birodalmi kanczellár barátságosan válaszolt.[2] Rákóczi emberösmeretének és diplomácziai ügyességének tehát része volt benne, hogy a törökök az oroszokkal nem szakították meg a diplomácziai összeköttetéseket s hogy *Daskow*nak végre — igaz, hogy nagy pénzáldozatokkal s egy teljes esztendő mulva, 1720 november 5-ikén — a pruthi helyett sikerült megkötnie az *örök békét.*

Időközben vége felé járt a *beikozi* (magyarosan is elég találóan békósi) nyaralás. A fejedelem szokott módon vadászattal szórakozott, olvasgatott, társalkodott. *Forgách* Simonnak egyszer azt fejtegette, milyen buzgósággal kell áldozni. A tábornagy elnevette magát; mert — szólt mentegetődzve — eszébe jutott, hogy a minap áldozni akarván, mikor a pap hozzáközelített, arra gondolt, hogy a rajta levő casula milyen jó volna — czafragnak. Az is megesett Forgáchon, hogy míg a legény csolnakot keresett, a melyen átevezhessen Therapiára, hol áldozni akart, unalmában pipára gyujtott s már csak a csolnakban jutott eszébe, hogy áldozás előtt nem szabad dohányozni; visszatért tehát a táborba, hol egész nap nevettek ájtatos dohányzásán; de a fejedelem bizonyára szeliden megfeddette. *Mikes* nem tudta, a császári követ miért üldözi ezeket a szegény bujdosó magyarokat, a kik itt a tengerparton sóhajtozással csak dohányoznak. Akármely napon visszamennének ők Francziaországba, de a franczia udvar egyenesen még nem válaszolt a fejedelemnek, holott az orléansi herczeg jó barátja volna, ennek az anyja pedig úgy szereti, mint a fiát. De olyan a fejedelmek barátsága, atyafisága, mint a nádszál . . . A bujdosókat a cyprusfoki tanyáról

[1] Rákóczi önéletrajza, 399—402. [2] U. o. 409—410.

október 7-ikén egy felhőszakadás sátraikkal együtt majdnem elvitte; 9-ikén ebéd után tehát összeszedték sátorfáikat és vacsorájukat már az európai oldalon, Jeniköiben költötték el. Táborukból — Mikes tréfálkozása szerint — nem az ellenség, hanem a sok eső elől jöttek el, a melyet nem űzhettek el, pedig két generális is volt velök.[3]

185. A BOSZPORUSZ LÁTKÉPE.

Karácsony éjszakáján, a mikor szokott ájtatosságát Lukács evangéliumában elmerűlve végezte, a fejedelemből kitört a keserűség. «A fájdalom kenyeréből — írta[4] — íme, mennyi baj alatt roskadozunk! Szomorúsággal telnek napjaink. Ellenségeink ennyivel sem érik be; üldöznek bennünket és életünkre törnek. Mit mondjak uram, pásztorom, a juhokról, kiket egykor őrízetemre bíztál s most béresek kezébe adtál?» Értök hányszor tette s milyen szívesen tenné most is koczkára életét; de megvallja, nem volt jó pásztoruk. Azért viselik most az igát és ide-

3 Mikes, 31—33.

4 Önéletrajz, 108—109.

gen uralkodik rajtuk. «Meddig dühöng felettünk, uram, jogos bosszúállásod? Mikor könyörülsz rajtunk s mindenkorra elvesztjük-e örökségünket, a mely után számkivetve sóhajtozunk?! ...» «Tekints, uram, állapotunkra, külső, belső nyomorúságunkra, szükségeinkre! Láthatod, hogy, legelőinktől távol, idegen legelőket kell keresnünk. Az ellenség üldöz bennünket s nincs nyugalma lelkeinknek. Idegenek ragadták el örökségünket, elárvúltak fiaink, gyalázatos lett a nevünk. Inség, szegénység, atyánkfiainak nyomorúsága nehezedik reánk s még a nyugalom reménye sem maradt meg számunkra.»

Az esztendőt is azzal a sóhajtással végezte:[5] «Testvéreimet szabadítsd ki, uram, ellenségeik kezéből és a vasigából a te hatalmas kezed erejével! ...» És az 1720 újesztendőt azzal kezdte,[6] hogy elmult minden, még a történetek emléke sem maradt meg. Mit érne vele, ha boldog lett volna is, ha nem tudná, hogy épp ilyen lesz abban az esztendőbe, a melyben, éppen belép? Mivel *a multból semmi sem maradt meg,* már csak a jövendőben remélhet s nem veszti el önbizalmát.

Végképpen eltűnt az orosz-német háború reménye; a spanyol-franczia-német háború vége felé járt s Alberoni megbukott. Valószínűnek látszott, hogy a császár Magyarország határain hadsereget von össze s annak élén követeli a portától a bujdosók kiadatását. A fejedelem az orléansi herczegtől újra engedelmet kért, hogy visszatérhessen Francziaországba, mert a spanyolok legyőzetésével a franczia-német szövetség önmagától megszűnik. Vágyakozott a grosboisi magányba ebből a környezetből. Isten itt megőrízte a pestistől s gondoskodott mindennapi kenyeréről, de versengés, nagyivás, kishitűség terjedett el a bujdosók közt s közülük ketten török szolgálatba állván, mohammedánok lettek. Ő maga *könyvei* közé temetkezett, de bevallja, hogy szórakozott volt. Sokat írt, különösen valláserkölcsi elmélkedéseket; ideje egy részét festésre, képfaragásra

5 U. o. 110.

6 U. o. 111–115.

fordította s ilyenkor teljesen beleélte magát a munkába. Még imádkozásra is csak erős akarattal szakított magának időt. Megunta ezt az életet s arra kérte az Istent, csak őt sujtsa, ostorozza: kímélje híveit.[7]

Márczius 3-ikán a janicsár aga nagy ünnepséggel küldött neki ajándékba sok szép virágot és mindenféle gyümölcsöt. A kuruczok megmosolyogták az asszonyoknak való ajándékot; de búslakodtak másnap, mikor a nagyvezír magához hívatta *Horváth* Ferenczet és tudtára adta, hogy Jeniköinél jobb és alkalmasabb helyet ad a bujdosó magyaroknak. A fejedelem, mint igaz keresztény, csöndes elmével fogadta ezt az izenetet és a változás nem változtatta meg gondolkodását. Pedig nem tudhatta, nem Anatoliába vagy az Archipelagus valamelyik szigetére száműzik-e?[8] Mikes szerint[9] elmondhatta volna Dáviddal: Miglen magasztaltatik föl ellenségem én rajtam?[10] és: Pirúljanak meg mindazok, a kik az én nyomorúságaimon örülnek.[11] De, Krisztus tanítását követve, áldást kért üldözőire.[12] Nem a portának tulajdonította ezt a változást, hanem Virmondnak, ki ártalmukra törekszik.

Márczius 25-ikén kirándúlt a Szimplega-szokhoz (a Cianei-sziklákhoz), *Pompeius oszlopához*, a mely a Boszporus és a Fekete-tenger határán, egy nagy kősziklán emelkedik. A kaikból kilépve, kíséretével fölment a meredek sziklán romladozó oszlop tövéig. És talán eszébe jutott Lucanusból Pompeius, ki Pharsalia alól futva is arra biztatta híveit, hogy erősen tartsák magukat. Abban a csatában ő nem bukott el egészen. Szerencséje nincs úgy megalázva, hogy ne bírná fölemelni a fejét s a romlást ne tudná elhárítani. Tetteinek híre egymaga is megvédelmezi, mert a népek kedvelik a nevét. Nem akarja, hogy honától a halálban egy egész földrész válaszsza el, barbár hant nehezűljön rá s egy kis koporsó dicstelenűl fedje . . .[13]

7 Rákóczi, önéletr. 428—432.
8 Saussure, 255.
9 Mikes, 35.
10 13. zsoltár, 35. vers (latinúl).
11 6. zsoltár, 11. vers.
12 Mikes (35. l.) szavai nem szóvirágok; l. Rákóczi önéletrajzát, 395., hol megbocsát üldözőinek.
13 Lucanus, Pharsalia. VIII. 265—274., 393—395.

Akkor már tudta, hogy a török kormány *Rodostó*ba fogja küldeni, hová a szálláscsinálókat útnak is indították. Mikes erre a hírre azzal vígasztalódott,[14] hogy szép dolog, ha az embernek minden gazdagsága csak egy ágy, egy kis láda és egy asztal; de hát «a kik bujdosó fejedelmet szolgálnak, hogy lehetne azoknak valamijök?» Kettejüknek, hármajuknak, a kik mindenkor vele vannak, többjük is lehetne; de a fejedelem csak annak ad, a ki kér; az erdélyi ember pedig nem az adományért szolgál, hanem a becsületért s azt sem veszi fel, ha egy kis hálátlansággal fizetnek...

Most ilyen elszánt emberekre volt szüksége a fejedelemnek. Jeniköiben szomorúan telt el a negyvennegyedik születésnapja. Életének újabb fordúlópontján — ki tudja, hányadszor — fontolóra vette sorsát. Feleségétől, gyermekeitől megfosztották. Azóta, hogy feleségével még csak nem is levelezhet, inségét annyira sem enyhítheti, mint idáig. És csak az Isten tudja, ellenségei miként nevelik fiait. Oly keveset tud róluk, mintha nem is élnének. Világosítsa fel Isten és erősítse meg feleségét, hogy békén tűrje nyomorúságait; őrködjék fiai felett, hogy elvégezhessék azt a munkát, a melyre születtek...[15] Tudta már, hogy távoznia kell innen, mielőtt a császári követ elhagyná a fővárost. A nagyvezír eleinte ellenállt; hiszen közelből jobban vigyázhat a bujdosókra! Az orosz követ is tiltakozott az eltávolítás ellen, a melynek ügyét *Ibrahim* nagyvezír végre is az ulemák elé terjesztette.[16] «Rákóczi képmutató és hitetlen — írta volna *Virmond* az ulemák elé került iratában.[17] — A köztünk és a magas birodalom közt lefolyt háború az ő nyugtalankodása és képmutatása következtében ütött ki. Kezünkbe kerültek azok a levelei, melyeket a péterváradi ütközetben elesett *Ali* basa szerdárnak (fővezérnek) írogatott. Azt mondta bennök, hogy a

[14] Mikes, 35–36.

[15] Önéletrajz 427–8.

[16] Hurmuzaki, Fragmente zur rumänischen Geschichte. IV. 201., 230.

[17] Rásid efendi a Tárikhban. Ösmerteti Karácsony, Kath. Szemle, 1903. 758–9. Karácsonytól reméljük a Rákóczira vonatkozó török források megismertetését.

német most igen elgyöngült és tízezer katona fölszerelésére sincs ereje; ilyen kedvező alkalom sohasem lesz. Mindezt pedig a maga gonosz szándékának előmozdítása végett írta s így a háborút az ő nyugtalankodása okozta.»

186. A JANICSÁR AGA.

Április 2-ikán *Virmond* cs. követ ünnepiesen elbúcsúzott a szultántól.[18] A nagyvezír nem akarta, hogy úgy tűnjék fel a dolog, mintha a császári követ sürgetésének engedne s erőszakkal akarná eltávolítani Rákóczit; rávette tehát a fejedelmet, hogy *maga kérje* máshová telepítését.[19] Április 15-én a fejedelem

[18] Drieschius, IV. 530.
[19] Bonnac a királyhoz április 14. Angyal, 86.

búcsúzni ment a nagyvezírhez. Szóba hozta, hogy Rodosto talán mégis messze van s hogy jobb szeretne a portához közelebb lenni. *Ibrahim* azt mondta, hogy ha Rodosto kissé messze van is, alkalmas hely. Különben nincs is olyan messze; hiszen az itten megfőzött rizskását melegen vihetik oda. Mivel már ekkor emlegették a versaillesi békekongresszust, a fejedelem arra kérte a nagyvezírt, küldjön oda Törökország érdekében követet; mert sok keresztény fejedelem nyugtalankodik a császár nagyhatalma miatt s a török követ megjelenése nyilatkozatra bátorítaná őket. A nagyvezír nemcsak ezt ígérte meg, hanem azt is, hogy kipuhatolja, miként gondolkozik *Dubois* bíbornok Rákóczi erdélyi fejedelemségének visszaszerzése dolgában. Aztán megajándékozta egy szép török puskával. Nagy barátságban váltak el egymástól.[20]

Másnap *Jeniköi*ben «megütötték a dobot, fujták a készülőt». Azok a hajók, a melyek a fejedelem embereit és podgyászát vették föl, már 16-ikán megindúltak Rodosto felé. A fejedelem, *Forgách* Simon, *Mikes, Lang, Sibrik* s néhány cseléd még maradt. Készen várta a fejedelmet az a gálya, vagy vízihintó, a melyet maga a szultán küldött utána, «a mi igen nagy méltóságára esett a fejedelemnek». Ezt a gályát 26 pár lapát vonta; mindenik lapátnál 3—4 rab, összesen 220 ember dolgozott; azonkívűl száz fegyveres levente vagy hajdú volt a hajón a császár kapudsi basájának és egy csorbadsinak parancsnoksága alatt. *Bercsényi*ért külön nagy hajó ment Therapiába. Április 16-ikán[21] reggel 7 órakor a fejedelem és kísérete beszállt a hajóba. Megdördűltek az ágyúk; a horgonyokat felvonták, a hajó megindúlt.

A mint Konstantinápoly és Iszküdar közt elérték a Marmaratenger torkolatát, szembe fordúlt velök a szél, minek következtében közelebb maradtak az ázsiai (bithyniai) partokhoz és dél-

[20] Mikes, 36. Rákóczi Morvillehoz 1724 márczius 3. Fiedler, II. 536. V. ö. Drieschius, IV. 571.

[21] Rásid efendi (Karácsonynál, Kath. Szemle, 1903. 759.) a hedsra 1032. esztendeje Dsemádi-ül-ákhír hónapjának 8. napját, azaz április 18-át, de Mikes ismételve (36., 37.) 16-át említi.

keletnek, a *Kizil-Adalar* (Herczegszigetek) felé tartottak. *Forgách* erre nyugtalankodni kezdett és magyarázgatni kezdte a fejedelemnek, hogy nem Rodostóba viszik őket, hanem az Izmidi-öbölbe s onnan Nikomédiába, a hová Thökölyt száműzték. A fejedelem csitította, hogy ezeknél a szigeteknél csak jobb szelekre várakoznak. Nem félt, hogy Nikomédiába vigyék, mert nem adott rá okot a portának, hogy akaratja ellen vitesse máshová. De Forgách csak akkor nyugodott meg, mikor délelőtt 11 órakor a szigeteknél (alkalmasint *Chalki* és *Prinkipo* közt) horgonyt vetettek. Demonesi, ahogy ezeket a szigeteket gyüjtő nevükön híjják, kilencz termékeny kis szigetből áll és a gazdag konstantinápolyiaknak már akkor is sok nyaralójuk volt ottan. Ebéd után Bercsényi és kísérete is megérkezett.

187. GRÓF VIRMOND.

Körűlbelűl harmincz órát vesztegeltek itten s így alig hihető, hogy a fejedelem valamelyik szigetre ki nem rándúlt volna vadászat végett.

Talán ő is látta, mint kis másfélszázad mulva egy másik magyar szabadságháború számüzöttje, Szemere, hogy csattogó ekléssel miként száll el fölöttük a vándordarvaknak V betüje. A lég vándorainak útja keresztezte az övét. «Mi a föld bujdosói vagyunk — mondhatta volna ő is Szemerével, — ők a lég hajósai; ők észak, mi nyugat felé sietünk.» És Tenedos

közelében neki is eszébe juthatott Vergilius verse, milyen híres, milyen gazdag volt az a sziget Priamus korában, míg most csak öböl és a hajóknak veszedelmes állomása.

Végre 17-ikén este 6 órakor tovább indúlhattak. A kedvező szél úgy dagasztotta vitorláikat, hogy a szegény rabszolgák pihenhettek. Északnyugatnak tartva, április 18-ikán reggel 8 órakor *Eregli*, vagyis Heraklea (a régi Perinthos) jó és biztos kikötőjében vetettek horgonyt. Eregli már a rodostói szandsák-basasághoz tartozott. A fejedelemnek elég ideje maradt, hogy megszemlélje az amphitheatrum romjait és vadászgasson, mert a kapudsi basa előre ment Rodostóba szállást csinálni és csak az ő izenete után indúlhattak. 21-ikén megjött a tudósítás, hogy minden rendben van. Április 24-ikén tehát, szerdán, Szent György napján, reggel öt órakor megindúltak. Újra megcsörrentek az evező rabszolgák lánczai. «Nem szeretnének megszabadúlni?» — kérdezte *Mikes* két magyar rabtól, a kik már húsz esztendeje voltak a hajón. «Miért mennénk mi már Magyarországba? — sóhajtott az egyik. Feleségünk, gyermekünk talán már meg is halt: ott is miből élnénk? Itt ételt adnak, és — *megszoktuk már ezt a nyomorúságot!*» Tizenegy órakor abbahagyták az evezést. *Horgonyt vetettek Rodostó előtt.* A török urak és főtisztek tisztelettel fogadták a partralépő fejedelmet s nagy fénynyel kísérték be a városba.[22] S a bujdosóknak, a kik követték, eszökbe jutott, mit mondtak a rabok, kik a szabadságharcz vezérét idáig hozták. «Miért mennénk mi már Magyarországba? Itt ételt adnak. Majd megszokjuk ezt a nyomorúságot . . .» *Virmond* április 27-ikén nyugodtan indúlhatott vissza Bécsbe.[23]

[22] Mikes levele április 24., 37—38. l. A Histor. Bildersaal szerint (VIII. 894—5.) a szultán Rákóczit kitiltotta Konstantinápolyból, a czár nem fogadta be s így Ázsiába kellett vonúlnia. Ezt a «hiteles» tudósítást 1727-ben írták. Nagyon jellemző tájékozatlanság.

[23] Histor. Bildersaal, VIII. 558.

VIII.

A RODOSTÓI ÉLET KEZDETE.

— 1719—1720. —

Rodostó a Máramara-tenger legnépesebb városa volt 15—20.000 lakossal. A népesség egyik fele török; a másik örmény, görög, spanyol zsidó. A várost a tengeren érkező nagyon kiesnek, sőt bájosnak találja; a bujdosók is olyannak találták. Tetszett nekik az elég nagy és elég szép város, mely a tengerpartig lenyuló kies hegyoldalon fekszik. Sekély kikötője szeles időkben nem biztos; hajók tehát nem igen keresték föl, csak sajkák, bárkák, evezősek. A lakosok Konstantinápoly felé gabonával és gyümölcscsel kereskedtek. Városuk fő nevezetessége az elég szép és nagy mecset, a mely mellett még 2—3 kisebb és 2—3 keresztény templom volt; továbbá a jól fölszerelt bezisztán, vagyis bazár.[1] A fejedelemnek sehol sem adhattak jobb lakóhelyet.[2] Mindenkit kényelmesen szállásoltak el. A város nyugati szélén, az örmény-negyedben, valami nyolczvanan, összesen 30 házban laktak[3] s kertje majdnem minden háznak volt. Házbéröket a porta fizette s lakásaikat szépen rendbe hozatta. A házból kilépve, mindjárt a jól művelt szántóföldön, szőlős- és veteményeskertek közt, a szabadban voltak. Annyi ott a szőlőhegy, hogy otthon «egy egész vármegye beérhetné vele». Májusban sok gyapotot vetnek s októberben szedik. A termelés az asszonyok dolga, a kereskedés a férfiaké.[4] Az állami (vakuf) földekből a szultán a várostól délre, a tenger partján, *Panados* és *Kumbas* halászfalvakig terjedő legjobb földeket és réteket örökjoggal, külön fermánban adományozta a magyaroknak. 1799-ben ugyan a bujdosók közül az utolsó, a százhúsz esztendős *Horváth* István is

[1] Saussure, 196.
[2] Mikes, 38—39.
[3] Saussure, 255.
[4] Mikes, 39—40.

meghalt, de a török kormány mindmaig a magyarok birtokának tekinti azt a területet s még csak bérbe sem adja.[5]

A várost az innen Gallipoli felé húzódó hegylánczról a törökök *Tekirdagh*nak nevezik. A tengerparttal egyirányban hosszú főutczája van, a melynek legkeletibb, örmény részét a szultán szintén a bujdosóknak adta. A belső, baloldali házsorban a fejedelem és főbb emberei, a külső, jobboldali sorban az udvari emberek és cselédek telepedtek le s házaikat örökjoggal kapták.[6]

Rákóczi szállásához a főbejárat a tenger felől szolgált. Egy aga parancsnoksága alatt ott, a főkapunál állt a harmincz főnyi janicsár díszőrség. A fejedelem részére több házat tartottak fenn, s összekötő folyosókkal látták el, hogy egyikből a másikba ne kelljen az udvaron vagy az utczán át mennie. Kápolnája, ebédlőpalotája, fogadótermei, dolgozó- és hálószobái már is rendben voltak, de csak esztendők mulva nyerték azt a művészi díszt, a mely két század mulva a kegyeletes magyar látogatókat annyira elragadta.[7] Évek hosszú során át a fejedelem nagy tudással, ízléssel és áldozattal díszíttette lakosztályát, hol élnie, halnia kellett; de első sorban házi kápolnáját rendeztette be a Boldogságos Szűznek, Magyarország Védőasszonyának tiszteletére.

Megérkezése után egy hónappal már mindenki szorosan megtartotta a házirendet, a kolostori életmódot.[8]

Reggel félhatkor a főkapunál megütötték a dobot, hogy a cselédek fölkeljenek és hat órára készen legyenek. Hat órakor, a második dobszóra, a fejedelem is fölkelt, felöltözködött, a kápolnába sietett és misét hallgatott. Mise után az ebédlőházba ment, a hol társaságban kávézott és dohányzott. Háromnegyed nyolczkor elsőt doboltak misére, nyolcz órakor másodikat, egy kis idő mulva harmadikat. A fejedelem ájtatosan hallgatta meg a misét. Azután lakóházába tért, írt, olvasott vagy festegetett

5 Thaly, Rákóczi-emlékek Törökországban 55–56.

6 U. o. 25.

7 U. o. 24–39. Szádeczky, Századok, 1904. 619–633.

8 Erről Mikes, 40–41.

s a bujdosók is oda mehettek, a hová akartak. Féltizenkettőkor megint összedobolták őket ebédre, a mely pontban tizenkettőkor kezdődött. Ilyenkor azután «törvényt tettek a tyúkokra», vagy elmondták a napi eseményeket.

Ebéd után félháromkor a fejedelem visszavonúlt a kápolnába imádkozni s ott maradt három óráig, mire megint munkához

188. MAGYAROK UTCZÁJA RODOSTÓBAN.

látott. Háromnegyed ötkor elsőt doboltak esteli imádságra, ötkor másodikat s egy kevés idő mulva harmadikat. A kápolnából visszatérve, az udvari emberek szétoszlottak. Félhétkor már megint vacsorára doboltak. Az estebéd nagyon rövid ideig tartott. Nyolcz órakor a fejedelem már levetkezett, de nem feküdt le azonnal s már éjfél után két órakor fölkelt ájtatoskodni és dolgozni, de csak hatkor öltözött fel. Így ment ez napról-napra, még mikor a fejedelem gyöngélkedett is. *Mikes* nem tartotta kicsiny dolognak, hogy félhatkor fölkeljen, de azért

hatkor mindig pontosan jelen volt a fejedelem öltöztetésénél, hogy urának kedvében járjon.

A fejedelem egyébként nem korlátozta udvari embereinek mulatságát, időtöltését. Ő maga minden héten kétszer kilovagolt, estig társaival fogolyra vagy nyúlra vadászott, de a legtöbb időt *íróasztalánál* töltötte. A bujdosók nem jártak látogatóba, mert az örmény asszonyok futottak előlük, szűcsöket, szabókat s más mesterembereket pedig nem tartottak magukhoz méltóknak. A törökök vendégszeretetét nagyon unalmasnak találták. Legszívesebben még a távolabb, a török negyedben lakó Bercsényiékhez mentek ebédre vagy vacsorára; de a fejedelem akkor is rendesen otthon maradt.

Ez idő szerint meg lehetett elégedve a törökök bánásmódjával, a minek talán csak az volt a czélja, hogy ne kedvetlenítsék el, mert a császárral szemben minden pillanatban szükség lehet reá. Ő azonban megint szabadulásra gondolt, mikor Rodostóban meghallotta, hogy a spanyolok *Hágában* február 17-ikén csatlakoztak a négyes szövetséghez és kibékültek a császárral. A béke értelmében a császárnak és a spanyol királynak az országon kívűl levő alattvalói visszatérhetnek hazájukba, vagy legalább is visszanyerhetik vagyonukat. Rákóczi ezt a pontot magára nézve kedvezőnek tartotta.[9] Június 10-én az újraéledő bizalom hangján írt egyik franczia barátnéjának, alkalmasint az öreg orléansi herczegnének.[10] Az öreg herczegné akkortájban arról értesült, hogy a szultán letette a nagyvezírt, a muftit megfojtatta, a háborút a császárral újra kezdi, és hadserege élére Rákóczit állítja; holott gyaur még sohasem állt a török had élén s nem is hiszik, hogy úgy legyen.[11]

Fontosabb ennél, hogy *Le Bon* ezredest, ki már négy éve állt szolgálatában, Rákóczi Párison át *V. Fülöphöz* küldte azzal a kérelemmel, karolja fel ügyét a *cambrayi kongresszuson*,

9 Morvillehoz. Fiedler, II. 537.
10 Fiedler, II. 620.
11 Dangeau, XVII. 469.

eszközölje ki visszatérését, vagy legalább azt, hogy fiai visszakapják magyarországi javaikat. Kérése támogatására régi ösmerősét, *Trémoïlle* cambrayi érseket is megkérte, a mit De Bonnac mindjárt ellensúlyozni törekedett.[12] A követ különben sem találta volna már életben Trémoïllet, a kongresszuson pedig a szakácsoknak több dolguk akadt, mint a meghatalmazottaknak.[13] Mindazonáltal maga a régens, *Toulouse* gróf közbenjárására, *Dubois* jelenlétében fogadta *Le Bont*, a kinek azután a bíbornok megígérte, hogy útlevelet ad neki Madridba s a franczia követ útján mindenképpen támogatja Rákóczi kívánságát, mert hiszen ez a legkevesebb, a mit Francziaországnak tennie kell érte. Azonban a bíbornok — Rákóczi szerint[14] — valószínűleg csak annyiban ajánlta őt a madridi udvarnál, a mennyiben a franczia követnek ki kellett jelentenie, hogy a fejedelem derék, ájtatos ember. Méltó a király kegyelmére, mivel a nagyúr birodalmában tartózkodván, valamikor még használhat a spanyoloknak. «Azt hiszem — szólt a fejedelem — ki kellett ábrándulnom a lakonikus ajánlatból, a mely olyanforma volt, mintha valamely szegény koldus javára tennék.»

189. TREMOÏLLE JÓZSEF BÍBORNOK.

Le Bon ekkor Párisban maradt, hol a Luxembourg-palota kis kapujához közel, a d'Enfer-utczában lakott s a franczia és

[12] Szeptember 28. Angyal, 87.
[13] St. Simon, XVII. 162.
[14] Rákóczi Morvillehoz 1724 márczius 3. Fiedler, II. 537—8.

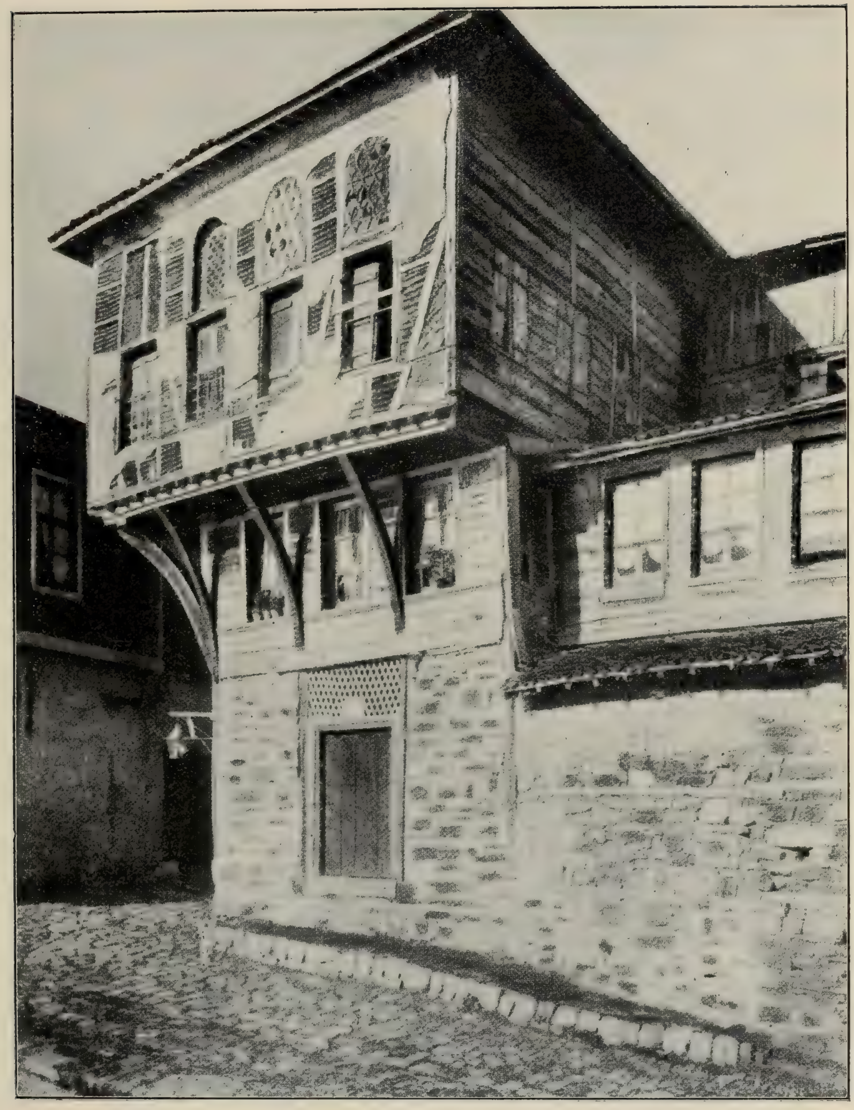
spanyol ügyekben mindhalálig hűséges ügyvivője volt a fejedelemnek.[15]

Augusztus második felében a bujdosók négy napra fölkeresték a Rodostóhoz 30 kilométerre levő *jedzsiköji* fürdőt. Hűseltek a harmincz méter átmérőjű sárvízben más kétszáz emberrel együtt s melegítve itták a zavaros, sós vizet. A fejedelem csak nevette, hogyan «vendégeskednek». Különösen *Forgách* Simon sajátságos kúráján mulatott; de maga nem használta a fürdőt és a forrást, hanem a Tekirdagh tövében vadászattal töltötte az időt. Rodostóba hazatérve is minden héten kétszer vadászni ment; azt nem mulasztotta el, «ha szinte varrótűeső volna is».[16] Színesebb lett a rodostói élet, mikor szeptemberben gróf *Bercsényi* László megérkezett, hogy franczia huszárezrede számára Moldvában és Havasalföldön magyar huszárokat szedjen.[17] Erre a czélra XV. Lajos 20,000 livret bocsátott rendelkezésére.[18]

A bujdosók novemberben már tudták, hogy útjokat a cambrayi kongresszuson is bevágták. A svédek kibékültek a poroszokkal, a dánokkal és az angolokkal; Daskownak is sikerült megkötnie a török-orosz békét.[19] A hogy a dolgok ekkortájban folytak Európában, a bujdosók legkisebb sugarát sem láthatták szabadulásuknak. «Még csak a reménységet is ládába kell zárni.»[20] Hiában mulattak *Kajdacsynén*,[21] a ki 1721 első napján Bercsényinek azzal kívánt boldog újesztendőt, hogy Isten azt csak otthon engedje eltölteni. De nem mondta meg a módját, hogyan lehessen az, ha nem mehet haza.

Az újesztendő a fejedelemre új gonddal virradt. Ekkor tudta meg, hogy *Law* párisi bankja megbukott s az ő pénzének nagy része is odaveszett. Még Francziaországban volt, mikor John *Law* a régens jóváhagyásával 1716 május 3-ikán 6 millió livre

15 Kont a Revue Hongrieben, 1910. 187.
16 Mikes, 42—44.
17 U. o. 44.
18 Le Blanc és D'Evreux gróf levelei július 5. Hurmuzaki, VI. 302—3.
19 A béketárgyalások Hurmuzakinál, VI. 341—346.
20 Mikes, 43.
21 Kajdacsy Péter ezredes felesége. U. o. 45.

RÁKÓCZI RODOSTÓI HÁZA.

alaptőkével bankot alapított. A kormány a bankjegyeket egy esztendő mulva már az adópénztáraknál is elfogadta. Óriási mértékben emelkedett a bizalom, mikor a bank a Mississippi mellékén levő aranybányák kiaknázására kereskedelmi társaságot alapított. Mindamellett Rákóczit nem kapta el a pénznek mostan egész erővel kitört láza. A mikor Párisba érkezett, a királylyal szemben fönnálló 600,000 livre követelését a párisi városházára szóló kötvényekben ügyekezett biztosítani s 82,000 livre-re szólót Sárosy gróf neve alatt jegyeztetett be. *Brenner* prépost elhitette vele, hogy az ilyen szerződéseket mások neve alatt szokták kötni; s mivel a kamatokat is abc-rendben fizetik, jobb, ha a szerződést nem a maga *François*, hanem az ő *Dominique* nevére íratja át. A fejedelem ezt megtette; azonban visszautasította Brenner ajánlatait, hogy tőkepénzét a rendkívül emelkedő bankrészvényekbe fektesse be s aranypénzét többszörös értékű papirospénzzel cserélje be. Egyáltalán nem akarta vagyonát az eszes, de könnyelmű Brennerre bízni. A mint tehát Törökországba indult, az útjára kapott kétesztendei kamatelőleg fejében kötvényeit *Toulouse gróf* kincstárnokánál tette le, azonban nem intézkedett, hogy két esztendő mulva a kötvényeket kinek adják ki? Mielőtt tehát elrendelte volna, hogy azokat bankára, Jean-Baptiste *Hélissant* vegye át, kézrekerítette Brenner, a kinek nevén állták. Időközben Law bankja állami jelleget

190. LAW JÁNOS.

nyert. A régens elrendelte, hogy a kötvényeket részvényekért kell beváltani s megengedte újabb 300,000 részvény kibocsájtását.

Brenner azt hitte, egyszerre milliomossá teheti urát, ha a kötvényeken részvényeket vásárol. Vásárolt is, de ugyanakkor, a mikor az orléansi herczeg, rosszat sejtve, jó áron eladta a maga részvényeit. A fejedelem nagyon felindúlt Brenner eljárásán s megkérte a régenst, hogy elfogassa és a Bastilleba záratssa. Úgy történt; de a régens biztosai a papirosokat hiány nélkül megtalálták Brennernél s átadták azokat Maine herczeg és Toulouse gróf jóbarátjának, Claude-Gabriel *d'O* marquisnak, a kit Rákóczi az ügy rendezésére fölkért. Teljesen elkésett. 1720 október 10-ikén a bank két milliárd livre adóssággal megbukott s a fejedelem úgyszólván *minden pénzét elvesztette.* Hiában kérte a franczia kormányt, hogy a részvényeket cseréljék vissza a párisi városháza kötvényeivel. Az orléansi herczeg udvariasan válaszolt s a fejedelemnek már ez is jól esett. «A sors csodálatosan bánik velem — írta a régensnek;[22] — meglátogat kellemetlen dolgokkal, de vigasztalást küld királyi fenséged jóindulatában.» Sorsa olyan kemény, hogy leírásával nem is alkalmatlankodik. Nagyon messze van és azt sem tudja, hogyan állanak ügyei, különösen most, mikor *Brenner* hűtlensége és sikkasztása következtében mindene veszendőbe megy. Arra kérte, bízza ügyeinek rendezését *Toulouse* grófra. Ha meggondolatlanságnak látszik is, kérte, cselekedjék úgy, a hogy a grófnak írta. Ha Isten másképpen rendelkezett róla, bizony bölcsebbnek kell lennie, mint elutazásakor; hiszen *tízannyi baj érte,* mint a mennyire idejöttekor gondolt. Arra kéri az Istent, sugallja neki azt, hogy tegyen érte valamit; mert a legjobbnak tartja, hogy karjai közé vesse magát.

Toulouse gróf csakugyan eladatta Rákóczi részvényeit, a hogy lehetett. *Brenner* maga elég jóhiszeműen járt el; pl. a

[22] Augusztus 31. Fiedler, II. 500—1. Másnap De Bonnacnak is írt. U. o. 621.

Sárosy néven levő kötvényeket nem adta el, s ezeket mégis visszautasították, mert a király vagy inkább a régens rendeletére minden kötvényt részvénynyel kellett volna becserélni; a Brenner nevén levők pedig azért vesztek el, mert részvényeket vettek rajtuk. A fejedelem oly sok tönkrement család közt annyiban még jól is járt, hogy 82,000 livre kötvénye fejében 6000 livre életjáradékot kapott. Csupán 100,000 livre évdíját nem bántották, a melyet XIV. Lajos rendelt neki; mert a külföldi fejedelmeknek adott subsidiumok csak azon fejedelmek elhunytával szabadulnak fel.[23]

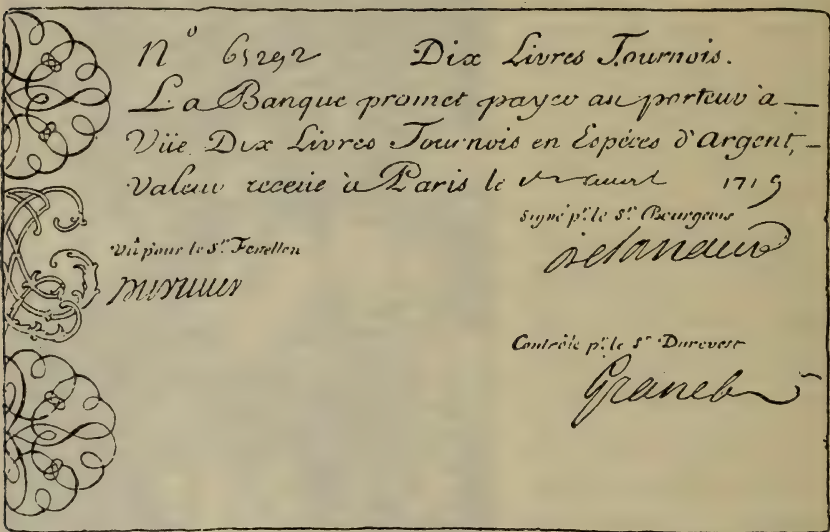
191. HOLLANDI GÚNYKÉP LAW BUKÁSÁRÓL.

A rodostói udvar jövedelme amúgy is megcsappant. *Virmond* császári követ, hogy Rákóczinak ne legyen pénze izgatásokra, a portától a *taïn* (subsidium) leszállítását követelte, s *Ibrahim* nagyvezír nem mert ellenkezni. A havi 2000 piaszter segítséget pár hét alatt leszállította 1500-ra, majd ezerre, s most tavaszszal végre is 1500 piaszterben állapodott meg, vagyis napi 65 piaszter helyett 50-et adott.[24] A fejedelem ez ellen nagyon találóan és méltóságosan tiltakozott, mire a nagyvezír, külön ajándékképpen, három erszény pénzt küldött neki azzal a bizta-

[23] Rákóczi levele 1723. október 25. Századok, 1870. 3. Végrendelete 1732 október 27. Rákóczi eml. 309—311.

[24] Bonnac jelentése, 1721 márczius 22. Angyal, 87—88. Hurmuzaki, Fragmente, IV. 254.

tással, hogy időnkint hasonló módon segítenek rajta. Ilyen körülmények közt *Rákóczi* nem bánta volna, ha többen is fölcsapnak *Bercsényi* László katonái közé. Támogatta is ügyét a török minisztereknél, de elutasították, mert nem válnék a nagyúr dicsőségére, ha vendégei más uralkodónál keresnének szolgálatot. Pedig Rákóczi és társai erre nem gondoltak, a névtelen hősökkel pedig ki törődött volna?[25] A reisz efendi nem elle-

192. LAW BANKJEGYE.

nezte, hogy ezeket összegyüjtsék a Dardanellák váraiban s közülök márcziusban százat, júliusban pedig magával Bercsényi Lászlóval még háromszázat útnak is indítottak; de csak a fele volt magyar.[26] Velök ment a kis *Esterházy* Bálint-József,[27] egyetlen fia Antal úrnak, a ki néhány hónapja szintén csatlakozott a rodostói számüzöttekhez. Antal úr szép, fiatal lengyel asszonyt hozott magával, a ki szerette a mulatságot. «Nekünk — Mikes szerint — ilyen kell az unalmas Rodostóra.» Ellenben *Forgách* Simon a nyáron otthagyta őket. «Nekem úgy tetszik — szólt

25 Angyal, 88.

26 U. o. és Mikes, 46.

27 Mémoires du Comte Valentin Esterházy, VII. l.

megint Mikes, — hogy illendőbb lett volna a többivel itt szenvedni, mivel semmi rövidsége nem volt. De kiki a maga kádjáról dézsmál.»[28] A kegyelmet kereste,[29] 1730-ban mégis lengyelországi számüzetésben halt meg. *Bonnac* is megírta a fejedelemnek,[30] hogy hiszen csak olyan jól ismeri az európai viszonyokat, mint ő s így tudhatja, hogy Európának egyetlen egy helyén sincs nagyobb biztonságban, mint a török birodalomban.

Augusztusban a fejedelem a bujdosókkal megint pár napot töltött a *jedzsikői* fürdőben, majd kirándult egy valamivel távolabb lakó török úrhoz, a ki meghítta igen jó vadászterületére. Ott látta először, hogyan halásznak bivalyokkal. Tudniillik vagy húsz bivalyt hajtottak be a tóba, fölkeverték velök a tó vizét s azután a sárból az emberek kézzel fogdosták ki a halakat. Csak két napig maradhattak ott, mert a sok eső miatt ki sem bújhattak a sátrak alól. A basához tett kirándulás és a taïn leszállítása adhatott okot arra a születlen mendemondára, a mit német lapok ebben az időben a fejedelem kegyvesztettségéről írtak.[31]

A fejedelem azonban szeptember 9-ikén[32] már megint «otthon» volt Rodostóban, a melynek belső életével, lakosainak szokásai-

28 Mikes, 46.

29 Thaly, Adalékok, 267.

30 1721 márczius 22. Angyal, 89.

31 «Az Ausztriai Ház nyugtalan esküdt ellenségei — írta a Fama (1721. CCXLVIII. 746—7) — Rákóczi, Bercsényi s más hozzájok hasonlók még török területen vannak. Rákócziról azt mondják, hogy elvesztette a nagy szultán kegyét. Ennek a történetét így beszélik el. Rákóczi a szerailban tisztelegni akart a nagyszultánnál. Az őrség megtiltotta neki a bemenetelt, de Rákóczi azt kivont karddal akarta kierőszakolni. Ekkor egy tiszt ugrott eléje s tudatta vele, hogy a nagyszultán parancsa értelmében őt többé nem szabad a szerailba bocsátani. Rákóczi egy basához, jóbarátjához menekült, ki azzal a szomorú hírrel tért vissza hozzá, hogy az udvar nagyon elégedetlen vele, mert fegyvert ragadt az őrség ellen, a mely csak a parancsot teljesítette. Megszünteti tehát a segélypénzt, a melyet idáig a szultántól kapott s meghagyják, hogy három nap alatt a török területről is távozzék. Ez a hír Rákóczit a legnagyobb zavarba hozta; azonnal az orosz követhez fordult s tőle akarta megtudni, Oroszország nem fogadná-e oltalmába? Mivel azonban kétértelmű feleletet kapott, hir szerint egész csendben elutazott Konstantinápolyból. Szállásán egy czédulát hagyott, a melyben fenyegetőzik. Módjában lesz — úgymond, — hogy annak idején, adott alkalommal, nyomatékosan megtorolja az ottomán porta hálátlanságát. Így beszélik el ezt a komédiát, a melyet némelyek csak szemfényvesztésnek tartanak s biztosan tudni vélik, hogy Rákóczi Oláhországban van a török udvar tudtával s azon dolgozik, hogy Magyarországban újból pártot szerezzen magának.»

32 Mikes, 46—47.

val a bujdosók már apróra megismerkedtek.[33] Arra az idétlen hírlapi czikkre mintha csak válasz volna Mikes költeménye:

«Lakunk partján a tengernek,
Töltjük napját életünknek.
Annak gyakran nagy zúgását
Halljuk s látjuk hánykodását.
Abban nagy halak játszanak,
S örömükben ugrándoznak.

De a parton a kik laknak,
Szomorúan sóhajtoznak:
Régen napot jönni látjuk
A tengerből s azt sóhajtjuk . . .
. . . Minden tetszik bujdosónak
Hazáján kívűl soványnak . . .»

IX.

«NAGYSZERŰ ÁLMOK.»

— 1721—1722. —

EGY ÍZBEN Rákóczi nagyszerű álmoknak nevezte azokat a gondolatokat, a melyek Európa ügyeinek szemlélése közben foglalkoztatták. Rodostóban tudta meg igazán, hogy az élet álom; de álomra mindig abban a hitben hajtotta a fejét, hogy ébredéskor erős munka vár reá.[1] Azt hitte, ebben a munkában a franczia udvarnál most már *felesége is* segítheti. A fejedelemasszony odahagyta Varsót s október 4-ikén Meaux-ból, Bossuet egykori püspöki városából jelentette *Dubois* érseknek, miniszternek és bíbornoknak, hogy Francziaországba érkezett s az oda 45 kilométerre levő Párisban fog letelepedni.[2] 9-ikén *Béthune* marquisné már megkérdezte az öreg orléansi herczegnét, a fejedelemasszonyt mikor fogadja. Az öreg asszony nagyon haragudott, minek jött ide. Az ő tanácsára történhetett, hogy Rákócziné a *Chasse-Midi* párisi apáczakolostorba húzódott vissza.[3]

[33] Leírja u. ő, 47—50.

[1] 1723 januárius 22. Fiedler, II. 523.

[2] U. o. II. 621., 19. sz.

[3] A Chasse-Midi (az orléansi herczegné szerint Chesmidy vagy Chasmidy)-utcza, a mai rue du Cherche-Midi, Páris 16. arrondissementjában fekszik s most a Boulevard du Mont Parnasseról északkeleti irányban a Croix Rougehoz és innen a Du Four-utczán át a Boulevard de St. Germainre vezet. Korábban csak északi felét nevezték Cherche-Midinek. Házainak történetét megírta Fromageot a Bulletin du VI-e arrondissement 1910 januáriusi füzete számára. (Charles de la Roncière úr szíves értesítése Párisból, 1909 november 10.)

«Adja Isten, hogy ez megtérését jelentse» — sóhajtott Liselotte.[4] Később hallotta,[5] hogy mikor bevezették szobájába, megdöbbenve állt meg. «Meglátjátok — szólt cselédeihez — innen nem költözöm ki élve. Ezt a szobát láttam én varsói álmomban, mikor álmomban megmérgeztek.» Olyan sejtelem, a mely csakhamar valósúlt.

Rákóczinak egyelőre csak azokkal a párisi hírekkel kellett beérnie, a mit októberben *Mehemet* effendi török követ hozott.[6] Ezek nagyon érdekelték volna, mert arra kérte az effendit, hogy az ő érdekében is beszéljen *Dubois*val; Mehemet azonban oly csekély jóindulatot tanúsított a fejedelem iránt, hogy jobbnak látta elhagyni az egészet; azt pedig nem ajánlhatta, hogy visszahívják Francziaországba, mert ez a porta szándékaival ellenkezett.[7] Csak annyit jelentett Párisban, hogy a szultán megengedte a szentsír temploma kápolnájának kijavítását. Ezzel kapcsolatban a fejedelem emlékíratot adott be a nagyvezírhez[8] és kifejtette, hogy ha a porta a *dulcignoi viszály* következtében háborúba keverednék Velenczével, megint csak úgy járna, mint a legutóbbi hadjáratban, mert a császár újból beleavatkoznék. Várakozzék tehát addig, míg szert tehet szövetségesekre. Tanácsának nagy része volt abban, hogy a háború elmaradt. November közepén viszont *De Bonnac*hoz küldött egy emlékíratot azzal a kérelemmel, hogy azt *Dubois* bíbornokkal közölje s rábírja, hogy a keleti keresztények védelméről jobban gondoskodjék. A követ megírta a fejedelemnek, hogy nem tartaná illőnek, ha ebben az ügyben a portánál bármily lépést tenne. Mivel azonban mégis tehetett s a követ félszeg helyzetbe juthatott volna, ha a nagyvezír ez ügyben kérdést intéz hozzá, deczember 14-ikén az emlékíratot elküldte Duboisnak.

A fejedelem szerint a követ dicsőséget szerzett a *jeruzsálemi templom* ügyében a római szentszéknél s a portánál elért siker-

4 Deczember 13. Briefe der Pr. El. Charl. Hollandnál, 295. (A fejedelemné idáig egy hôtelben lakott gróf Schliebennel s fiatal gyóntatójával, Le Roux abbéval.)

5 1722. febr. 19., 21. U. o. 330., 332–3.

6 Bonnac a királyhoz 1721 október 20. Angyal, 89–90.

7 U. o. 18.

8 Bonnac október 28. U. o. 90. Hurmuzaki, Fragmente, IV. 257.

rel. Ebből látszik, hogy a porta nagyra becsüli a franczia király hatalmát s így újabb engedményekre is hajlandó lehet; mert a császári hatalom növekedésével szemben a franczia barátságra szüksége van. A nagyvezír, mint utolsó találkozásakor neki mondta, jogosan aggódik a pozserováczi békének a császári kereskedelemre és tengerészetre vonatkozó pontja miatt. Ha a keresztények veszedelme és Olaszország romlása nem járna vele, Francziaország kölcsön adhatná a portának az afrikai hajókat, hogy azokkal rontsa le a császárnak nápolyi fölszereléseit. A miniszter nem szegezheti szemeit mereven a jelenre, hanem időnkint a jövőre is kell tekintenie. Szomorúan szemléljük ebben az országban szent vallásunk állapotát. A vallás, melyet a király pártfogása alatt teljesen szabadnak mondanak, sokkal jobban fejlődhetnék, ha a szent congregatio jobban lelkesednék érte s ha a görögök és az örmények szelleméhez jobban alkalmazkodnék. A jezsuitákat és franczia kapuczinusokat kivéve, a szerzetesek mind olaszok és nem dolgoznak az Úr szőllejében. Politikai szempontból emelné a franczia király dicsőségét és jámbor hírét, ha a *franczia misszió* elfoglalná az összes perai és galatai missziókat s az apostoli vikáriust a király jelölné ki, a mi nem jelentene szakítást Rómával. Rómának mindenesetre tetszenék, ha franczia pártfogás alatt a görög egyházat egyesíteni lehetne a rómaival. A követ azonban fanyaron jegyezte meg, hogy a konstantinápolyi három olasz plébános helyébe a pápa bizonyára nem enged be francziákat; s nagyon kétséges, hogy a visszavonúlt dominikánus *Gallani* helyébe is kinevezi-e a pápa apostoli vikáriusnak a szintén dominikánus, de franczia *d'Ussont.* Dubois agyonhallgatta Rákóczi emlékiratát.[9] Pedig a fejedelem «nyerget is tett a lovára».[10]

Miközben a válaszra hiába várakozott, 1722 első napjaiban Rákóczi elküldte titkárát de Bonnachoz s elpanaszolta, hogy a törö-

9 Az emlékírat és Bonnac kísérő levele deczember 14-ről Angyalnál, 91–94. Rákóczi Morvillehoz 1724 márczius 3. Fiedler, II. 537.
10 U. o. II. 358.

kök nem gondoskodnak róla tisztességesen. Már elvesztette azt a reményét, hogy megváltozik a kormány s vele az ő helyzete. Néhány barátja biztatja, hagyja oda Törökországot, mert Francziaországban szívesen fogadják s e végből egy franczia keres-

193. TÖRÖKORSZÁGI KERESZTÉNY KERESKEDŐ.

kedelmi hajót küldenének elszállítására. Azonban elmenetele két dologtól függ. Kéri a követet, tájékozódjék a nagyvezírnél, hogyan fogadnák a nagyúr államaiból való eltávozását. Magyarázza meg neki, hogy Rákóczi Franczia- vagy Spanyolországban a portának sokat használhat; ennek következtében eszközölje ki segélypénze fölemelését valamely rendkívűli segélylyel együtt. A követ az első kérést nagyon kényesnek tartotta, de remélte,

hogy a második teljesedhetik, mert hiszen a lapok is írták, hogy ügynöke (Brenner) elsikkasztotta pénzét s így az eddiginél nagyobb segítségre szorúl. A fejedelem másodszor is elküldte titkárát Bonnachoz. Hivatkozott a hírlapokra, melyek szerint Franczia-, Spanyol- és néhány más ország a császártól elvenni akarják Nápolyt és Szicziliát s ezzel a két királysággal kárpótolják *Stuart* Jakab angol trónkövetelőt. Mivel ennek következtében a török-német béke szilárdabb lett (mert ilyen körülmények közt a császáriak nem támadhatják meg Törökországot), barátjai Nyugat-Európába hívják, hogy tervökben ottan segítse őket. A dolgot nem akarja elsietni; de mindenesetre jó volna, ha az események színteréhez közelebb folytathatná levelezéseit. Ugyanakkor eleget tehetne fogadalmának is, hogy *elzarándokoljon Jeruzsálembe.* A nagyvezír kijelentette, hogy ő semmi bizonyosat nem tud a hatalmak tervéről, de ha igaz is, akkor sem tanácsolná Rákóczinak, hogy a török birodalmat elhagyja, vagy a főváros közeléből eltávozzék; mert némelyek ezt arra magyaráznák, hogy a török elégedetlen a békével s türelmetlenűl lesi az alkalmat, hogy visszaszerezze a mit elvesztett. Azt azonban tapasztalatból tudják, hogy szükséges lekötniök a császár erejét valamely oldaltámadással; ha tehát ennek ideje eljön, a maguk és *Rákóczi* érdekében szükséges szemmel tartaniok Magyar- és Erdélyországot. Biztosítja tehát, hogy ha a császárt Franczia- és Spanyolország bármily ürügy alatt megtámadnák, a török sereg késedelem nélkül támogatná őket.

A követ ezek után nagyon aggódott, hogy a fejedelem titokban elutazik azon a kereskedelmi hajón, a mely Francziaországból az ő rendeletére már meg is érkezett a konstantinápolyi kikötőbe. A porta gyanúba foghatná, hogy ő szöktette meg. A kereskedővel tehát, a kinek neve alatt küldték a hajót, azonnal szállítási ügyletet kötött s így a hajót elvonta rendeltetésétől.[11] Egyébiránt tudhatta volna, hogy *Rákóczi,* ha elhagyja, csak

[11] Bonnac du Boishoz 1722. február 26. Angyal, 94—96.

nyiltan hagyja el a török birodalmat. Túl volt már a koczkáztatások és a kalandok korán. Ezt bizonyítja *Dubois* bíbornokhoz február ius 24-ikén intézett *emlékirata* is,[12] a melyről bevallja, hogy naiv és őszinte bizalommal, de elszigetelt helyzetében *az európai viszonyoknak kellő ismerete nélkűl* írta. Maga mondja, hogy Törökország az egyetlen hatalom, a mely megvédelmezi őt azoknak bosszúja elől, kik nem annyira személye, mint *örökölött vagyona miatt* törnek reá. Azonban a néhai franczia király még dédapját megtisztelte a szövetséggel, tehát semmi sem csökkentheti azt a lelkesedést, a melylyel háza viseltetik Francziaország iránt. Türelemmel viseli sorsát s aláveti magát a gondviselés akaratának; bármi éri, vakon bízik benne.

Emlékirata inkább politikai szemlébe, mint egy miniszter asztalára való tanulmány; azonban akadémikus jellegű fejtegetéseihez a maga politikai szempontjából is mélyreható következtetéseket fűzött. Elmondja, hogy a négyes szövetség nem érheti el czélját: Európa békéjének és nyugalmának biztosítását; Spanyolország nem járúlhatott hozzá őszintén, s a cambrayi kongresszus maig sem tudott határozni. A spanyol és franczia királyi házakban történt eljegyzések megváltoztatják a tengelyt, a mely körűl a gépezetnek forognia kell s a két országot ismét egymásra utalja. Mikor — Richelieu és Mazzarini idejében — Spanyolország és a császárság az Ausztriai Ház alatt egyesült, Francziaországnak mind a kettővel szemben kellett állnia s messze földön — Svédországban, Erdélyben — keresnie szövetségeseket. Erdélynek köszönhette, hogy a császár erejét megoszthatta. Francziaország hadserege, ipara, kereskedelme, művészete, jóléte felvirágzott; de azonnal hanyatlani kezdett, a mint szövetségeseit elhanyagolta. Az ország népessége fogyott, ipara, kereskedelme, külföldi befolyás alá került s a hadsereg, a melyet (hogy szövetségesekre ne legyen szükség) 600,000 főre növeltek, a földmíveléstől a népet elvonta s tönkretette. A bajok eláradtak,

[12] Közli Fiedler, II. 502—512.

mint a patakok, s *papirosgátakkal* nem védekezhettek ellenök. A mellett, akármily nagy volt a franczia hadsereg, I. Lipót elfoglalhatta volna Spanyolországot, ha ebben a magyarok fölkelése nem akadályozza. A fejedelmek és miniszterek azóta is ki vannak téve csalódásoknak, ha Mazzarininek nem hiszik el, hogy a jó barátban már a jövendő ellenséget sejthetik. Nemcsak a jelennel, hanem a jövendővel is kell törődni.

Francziaországnak békére van szüksége, hogy kereskedelmét, pénzügyeit rendezhesse; de saját érdekén kívűl a szövetségesekét is feláldozná, ha egy eshető háborúban támadás helyett *védelemre* szorítkoznék. A spanyol-franczia dinasztikus házasságok következtében a két monarchia egy család, egy nép s mind a kettőnek egy az érdeke; de harmadiknak Sardiniát kell bevenniök a szövetségbe. Meg lehet bocsátani, ha Olaszország államainak felosztásakor a négyes szövetség nem gondolt a spanyol-franczia dinasztikus házasságokra. Képzelhetetlen, hogy a császár, a ki akkor Szicziliát kapta, Don Carlos infánst megtűrje Firenzében és Parmában. Nyiltan vagy leplezve hűbéresévé teszi; vagy régi szokása szerint, *Macchiavelli*t követve, fölingerli a gyöngébbet, hogy ürügye legyen megrohanni. *Don Carlos*t a sardiniai király egymaga nem mentheti meg, Spanyolország hajóhada pedig s Francziaország hadserege későn érkezhetik segítségére. Azonban Francziaországot a császár ellenében másrészt a *levantei kereskedelem* ügye késztetheti háborúra. A hollandok és az angolok már is érzik az ostendei császári kereskedelmi társaság versenyét. A császárnak csak 3—4 esztendei nyugalomra van szüksége, hogy a francziák a Bécsben fölállítandó levantei társaságról beszélhessenek.

Csalódnak, a kik azt hiszik, hogy az Ausztriai Ház bukása előestéjén áll. Az összes tünetek arra vallanak, hogy e Ház *fiúságának kihalása esetében* a birodalmi választók osztatlanúl adják a hatalmat annak, a ki a *császár leányát* (Mária Teréziát) elveszi. S ha egyes kis királyok nem ösmerik el vezetőjüknek, Francziaország kitérhet-e a viszály elől? A választók egy nap

azt mondhatják, hogy Elsasst a császárság alkotmányának ellenére kapta meg s azt akkor az Ausztriai Ház örököse sereg élén követelheti vissza, hogy családi birtokká tegye. Magyar- és

194. MÁRIA TERÉZIA GYERMEKKORI ARCZKÉPE.

Csehország azonban azonnal fölkelne és elszakadna, ha az utód a császár örökjogánál fogva követelné. Az Ausztriai Ház több oknál fogva koczkáztatja ezeket az országokat; de a mostani császár Magyarországgal szemben elődeinél *jobb kormányzati*

rendszert követ. Adományokkal fűzi magához a papokat, nemeseket, főurakat. Mindenben sokkal jobban kedvez nekik. Csapatai közt tökéletes fegyelmet tart. Házának fiúágon való kihalása esetében biztosította a királyválasztás szabadságát. Ezek után nyugodt lehet, hogy az urak nem választanak az ő Háza érdekeivel ellenkező módon.

A viszonyok másképpen is háborúba sodorhatják Francziaországot. Hiszen a császár most is spanyol királynak nevezteti magát, grandokat és aranygyapjas vitézeket nevez ki, a mi azt mutatja, hogy számít a spanyol monarchia egy részére. A nagy távolságokban levő dolgok fölismerésére messzelátó szükséges. Hogy Francziaország a bekövetkezhető eseményekkel szemben biztosítsa önmagát, tudnia kell, mostan miben áll az Ausztriai Ház ereje. Igen szépen fejtegeti *Rákóczi*, hogy a földrajzi viszonyok és a belső, rendezett állapotok miként emelik vagy gyöngítik egy-egy állam erejét. A török hódítás korában a határok eltolódása pl. Magyarországot, a kereszténység védőbástyáját, kiszolgáltatta az osztrákoknak, kik ellen most sincs biztosítva. Ellenben az Ausztriai Ház monarchiája Magyar-, Cseh- és Morvaországgal, valamint Sziléziával kiegészítve, földrajzi helyzeténél és belső viszonyainál fogva, erős lett. Az egymás közt egyenetlenkedő birodalmi fejedelmek fedezik Francziaországgal szemben s pénzért mindig ellátják katonasággal. A monarchia népes és termékeny. Gyárakat alapítanak benne s kereskedelme erősödik. Nem lehet tudni, erejében bízva, egynap mit tehet. Azonban erején kívűl gyöngeségét is szemügyre kell venni s a ki Ausztriát támadni akarja, tudnia kell, *régebben* hol és milyen sikerrel támadták.

Francziaország a Habsburgokkal szemben leginkább akkor szállhatott szembe, mikor az erdélyi fejedelmek — Bethlentől az emlékírat szerzőjéig — szövetségesei voltak. Ezek a fejedelmek oly nagy monarchiával szemben nem voltak elég hatalmasak; de támadásuk veszedelmes volt, mert rövid idő alatt Bécs kapuja előtt, Morvaországban és Sziléziában portyáztak s

ezeknek népeit fölkelésre szólították. Az uralkodóházat olyan válság elé állították, hogy az örökös tartományok védelme végett hadait vissza kellett hívnia Olaszországból s a Rajna mellől és lemondania Spanyolországról. Hír szerint a franczia király Sziczilia és Nápoly királyságokat Szent György lovagjának *(III. Stuart Jakab* spanyol trónkövetelőnek) akarja adni, a mi által veszélyezteti György Ágost walesi herczeg trónörökösödési igényeit. Mantovát és Padovát elvenni s Ausztriát meggyöngíteni, saját uralmát pedig a Földközi-tengeren biztosítani törekszik. Olasz szövetségesein Franczia- és Spanyolország, a czár és az erdélyi fejedelem megnyerésével segíthet. A czár Párisban már hajlandónak mutatkozott a föllépésre. Csapatainak átvonúlását a lengyelek akarva sem akadályozhatnák meg. S ha igaz, hogy

195. GYÖRGY ÁGOST WALESI HERCZEG.

Nápolyt és Szicziliát a császár Stuart Jakabnak engedi át, úgy a császár az elől sem térhetne ki, hogy *Erdélyt Rákóczinak adja vissza.* Ha a cambray-i kongresszus másképp gondolkodik is, világos, hogy jobb volna, ha a császár Erdélyt kényszerítő eszközök nélkül adná vissza. Halála után, mikor nemcsak Magyarország, de Cseh- és Morvaország, valamint Szilézia is elszakad házától, Erdélyt úgyis helyre kell állítani. Sem a fejedelmek, sem minisztereik nem teljesítik kötelességöket, ha csak a saját maguk

nyugalmáról gondoskodnak. Ha egyszer elismerik az erdélyi fejedelem követelésének igazságos voltát, semmi sem könnyebb, mint a maga helyén és idején rámutatni a helyreállítás eszközeire. Itt azonban ő oly szomorú helyzetben van, hogy előterjesztéseire hat hónapnál hamarabb választ sem remélhet.

A kik, mint *Dubois*, a fejedelmet nem ismerték személyesen, könnyen napirendre tértek javaslatai fölött; de jobb ismerősei azok közé számították, a kik mindenkor készek a legnagyobb feladatokra. Május 24-ikén Rákóczi azért fordúlt *újabb emlékírattal*[13] az orléansi herczeghez. Érezte, hogy a *négyes szövetség* az európai reakczió kútforrása. Szerinte, ha a cambray-i kongresszus is mindjárt kezdetben hozzájárúl, a császári követek nem találtak volna Cambrayban elég magas paripát, hanem legalább is tevehátról beszélnek a többi hatalmassággal. Így azonban *Windischgrätz* császári követ szertartás nélkül vonúlt be s a bécsi minisztertanács előszedi udvari szótárából a legélesebb jelzőket, hogy a franczia kormányzót tárgyalásainak méltányos és őszinte voltáról biztosítsa.

A fejedelem — az orléansi herczeghez beadott emlékíratában — kifejtette, hogy Francziaország igazi érdekei Magyarországban vannak, nem Ausztriában. Ő maga jobban szeretné életét abban a homályban végezni, a melyben a gondviselés oly régóta tartja. A háború elveinek és saját lelkiösmeretének ellenére nem akart zavarokat támasztani hazájában. Nem akart meggyújtani olyan szalmát, melynek tüze kelleténél tovább terjedhetne. Tudja, hogy a porta akarja is, bírja is őt segíteni, sőt nyilt háborút kezdene érdekében, ha Franczia- és Spanyolországok segítenék, hogy a császárt rászorítsák a négyes szövetségben a toscanai örökség iránt fölvállalt kötelezettsége teljesítésére.[14] Ez ugyan tetszetős, de nem használna sem Franczia-

13 Közli Fiedler, II. 513—520.

14 A quadrupple-alliance II. részének 5. pontja értelmében Toscana, Parma és Piacenza birod. hûbérek, de, hogy ha megürûlnek, V. Fülöp spanyol királynak második (a parmai herczegnővel kötött házasságából született) fia s annak utódai öröklik.

országnak, sem Rákóczinak. Mert a törökök nem hajlandók a fejedelmet a megígért keresztény hadtest élére állítani, saját katonáik pedig keresztény vezérnek és tiszteknek nem engedelmeskednének. Különben is csak nyaranta szolgálnak, télire hazamennek családjaikhoz. Ezt akkor is megtennék, ha egész esztendőre fogadná fel őket; hazaszökdösnének s hol találna annyi embert, a ki visszahajtaná őket a táborba? De meg télen se mondanának le a nyáron megszokott zsákmányról. Portyázásaikkal, dúlásaikkal elpusztítanák erdélyi fejedelemségét és szegény hazáját. Még óriásibb akadály, hogy a nagyúr és miniszterei a visszahódított Magyar- és Erdélyországot a török birodalomhoz akarnák csatolni. Ezt nem vallják be, de győzelem esetén megtennék; s ha vonakodnának is, a diadalaira büszke katonaság rákényszerítené őket. Hiszen a közönséges törökök Magyarországról mint hazájukról és apai örökségükről beszélnek, mert ennek a földje s népe valaha nekik adózott s a várak őrségei köztük voltak felosztva. Ez történnék, ha a törökök győznének; s ha vesztenének, ez két-három hadjáratba kerülne.

Nem mozdúlt volna ki francziaországi magányából, ha a törökök valóban beérik annyival, hogy pénzt és fegyelmezett keresztény hadtestet adnak a magyarországi fölkelésre. De mivel mellékes czélzatokat vett észre s látta, hogy *felelős vezért* nem ismernek, abbahagyta a dolgot s ennek okát nemrég a nagyvezírnek is mondta.

Szeretné, ha Franczia- és Spanyolország csak nyugodtan néznék azt a darabot, a melyet a czárral ő játszanék Magyarország színpadán. Ebben a töröknek csupán annyi szerepe volna, hogy Rákóczit pénzzel segítse, tavaszszal kitűzze a lófarkas lobogót s kiszellőztesse, de a Drinápoly körűl levő tábori pavillonokat őszszel megint becsukja. Csak haragos Jupiternek mutatkozzék, a ki kezében tartja mennykövét, de nem sujt vele. A törökök azt szeretnék, hogy ennek a tervnek és a török érdekeknek ő nyerje meg a czárt; de Rákóczi többet várt az orléansi herczeg diplomácziai lépéseitől. Hiszen a czár a dicsőséges

nystädti béke után is folytatja fegyverkezéseit s úgy látszik, a császár ellen készül. Ha Francziacrszág még barátságban él Angliával, iparkodjanak rávenni a czárt, hogy elsímítsa a *holsteini* és a *mecklenburgi* ügyet. A czárt mind a két herczeghez rokoni kötelékek fűzték; lánya a holsteini, unokahuga, Anna, a mecklenburgi herczeghez ment férjhez. Ezen a réven mind a kettőnek ügyeibe beleavatkozott, s uralmát az Elbéig és a Balti-tenger déli részéig akarta kiterjeszteni. Bécsben csalódva, mind a két herczeg hozzá folyamodott; amaz, hogy visszanyerje, emez, hogy a császár ítéletével szemben megtartsa uralmát. *Rákóczi* nem szerette volna, ha miattok a czár olyan háborúba fog, mely egyedül a császárnak használhatna. Jól tudta, hogy a bécsi udvar szívesen fogad el segítséget a birodalmi herczegektől és örülne neki, ha Mecklenburgban háborúra kerülne a dolog. Ott úgyis a hannoveri és a szövetséges csapatok csinálnának rendet, mialatt a császári csapatok csöndesen maradnának Olaszországban. Mecklenburgba szárazföldi úton a czár csapatai csak Lengyel- és Poroszországon keresztűl vonúlhatnának, mi nagyon költséges, de bajos is, mert útközben fegyverhelyekre nem számíthatnak. Tengeren át a hajók évente csak négy hónapon át (?) közlekedhetnek. Ha az oroszok egyszerre vizen és szárazföldön törnének Mecklenburgra, ezt a terméketlen kis tartományt csakhamar kiélnék és ellenséggé tennék. Ha a czár elfoglalja ezt és Holsteint, bizonyára őrséget hagyna benne, seregét pedig hajókon hazahozná. De ezt a játékot évenkint újra kellene kezdenie, a mi az egész világot nyugtalanítaná és csak a zavaroktól távol álló császárnak használna.

Ennél többet érne, ha az orléansi herczeg rábeszélné a czárt, hogy *Rákóczi visszahelyezése végett* a szultánnal szövetkezzék. Ezzel a czár Németországban is czélját érné. A császárt olyan helyzetbe sodorná, a milyenben XIV. Lajos volt a gertruydenburgi tárgyalások alatt; vagyis kényszeríteni lehetne mindenre. Megadna mindent, a mit tőle a holsteini és a mecklenburgi herczegek részére követel.

A czárnak a magyar háborúból nagy haszna volna. Az egész lakosság melléje állna. Az ország termékeny és gazdag. Oroszországgal Ukrajnán és Podolián keresztűl az összeköttetés könnyű; mert nem áll útban egy hatalom sem, a lengyelek pedig sohasem értenek annyira egyet, hogy a czár átkelését vitássá tehetnék. Tízezer emberrel Magyarországban többet tehet, mint másutt nyolczvanezerrel, s három nyáron át ütközet nélkűl is békére kényszerítheti a császárt. A magyar nemzet ugyanis bizonyára oly erősen szorongatná a császári csapatokat, hogy azoknak téli szállásokra az osztrák örökös tartományokba, Cseh és Morvaországba kellene vonúlniok; mert a magyar várak nem elég nagyok erős helyőrségek befogadására. A hadjáratban a császáriak kénytelenek volnának megosztani erejöket. A török miatt Belgrád előtt tekintélyes hadtestet tartanának; de ezt a szerbek olyképp vennék körűl, mint Spanyolországban néhányszor a hegyivadászok (miquelets) tették a francziákkal. Évenkint betegség és inség miatt is sokan elvesznének. A szerbek ugyan a mult szabadságharczban a császárhoz csatlakoztak, de azóta halálos ellenségei lettek. Rákóczinak; mióta Törökországban van, gyakran felajánlották szolgálataikat. Mihelyt hallanák, hogy jönnek a muszkák, a kik szintén görög-keletiek, úgy fogadnák őket, mint a szabadításukra érkezett Messiást.

196. I. FRIGYES VILMOS POROSZ KIRÁLY.

Franczia- és Spanyolországok az első esztendei hadjáratot csak nyugodtan szemlélnék, de bizonytalanságban tartanák a császárt. Fegyverkeznének, Olaszország, Németalföld és Elsass határain csapatmozgalmakkal tüntetnének s ekként meggátolnák a birodalmi fejedelmeket, hogy csapataikat a császár rendelkezésére bocsássák. Majd, a czárral megállapodva, fölajánlanák közbenjárásukat s azon fél ellen nyilatkoznának, a melyik azt el nem fogadná. Képzelni sem lehet, hogy a bécsi udvar ellenszegűlne; sőt az ajánlatot segélyforrásnak tekintené s föltétlenűl résztvenne olyan kongresszuson, a melynek egyik föladata *az Ausztriai Ház örökösödési jogának szabályozása* volna. A mecklenburgi s a holsteini herczegek is ezen a kongresszuson nyernének elégtételt.

Rákóczi könnyűnek találta tervét. A gépezet működésbe hozatalára elegendőnek tartotta, hogy — időnyerés végett — vontassák a *cambrai-i* tárgyalásokat. Késznek nyilatkozott, hogy a czárnál, a franczia követtel egyetértve, előmozdítsa az ügyet. Figyelmeztette e végből az orléansi herczeget, hogy a czár és miniszterei mennyire szeretik a magyar bort. Annak idején Mencsikov ezt tőle is szívesen fogadta. Jó volna, ha erre a czélra Franczia- és Spanyolországok két-háromszázezer tallért áldoznának. Udvarias ajándékokat maga a czárné is elfogad. Ha a két ország helyesli eszméjét, Rákóczi *Francziaországba menne,* hogy tervét részletesebben kifejtse. Onnan átmenne *Spanyolországba,* sőt — ha kell — *a czár udvarába is.* A porta már megmondta, hogy akaratának ellenére nem tartja őt vissza. A nagyvezír tudja, hogy komoly tervei vannak és így szívesen beleegyeznék utazásába. A hannoveri miniszterek mindig császári érzelműek voltak, titkot pedig nem tartanak; azonban fejedelmök *I. György Lajos*, mint egyúttal Anglia királya, hasznot látna a dologból s így nem kerűlne nagy fáradságába, hogy a hannoveri miniszterek nélkűl kezdjen tárgyalást.

Az orléansi herczeghez intézett emlékíratában a fejedelem még szeretett volna kiterjeszkedni azokra az okokra is, a mik

a czárt egy németországi háborúba késztethetnék; mert ily háborúba a császárt is belebonyolítaná s magyar vállalatát is végrehajtaná. Párisban a czárral folytatott beszélgetése erre sok reményt nyújt neki. A czár akkor sokban helyeselte javaslatait; mivel azonban még hadakozott a svédekkel, azt válaszolta, hogy egyszerre nem akar két nyúlat kergetni. De bármit remélhetett is, Rákóczi semmire sem akart vállalkozni addig, míg az orléansi herczeg elhatározását nem ismeri. Eléggé lehangolta, hogy ezt hat hónapnál előbb nem tudhatja meg.

Nem csüggesztethette, hogy a czár Németország északi partjain keres föladatokat, mert remélte, hogy, éppen ennek következtében, előbb-utóbb ellensége lesz VI. Károlynak, ki amúgy sem akarta őt elismerni császárnak. Azt hitte, Németországban már első lépése is annyi nehézségbe ütközik, hogy tekintetét önkéntelenűl Magyarországra fordítja. De a fejedelem nem hiában mentegetőzött a régens előtt, ha terve idejét múlta. Elismerte, hogy Rodostóban nem tájékozódhatik Európa dolgaira nézve. Péter czár valóban nem állította élére a mecklenburgi és a holsteini herczegek ügyét. Elestek tehát az ehhez fűzött tervezgetések is és így a régensnek sem tetszett az a terv, a melytől Rákóczi Francziaországnak is hasznát és dicsőségét remélte. A régens nem kívánta odautazását sem, a mire pedig Rákóczi segitséget kért tőle; mert «helyzetének alacsonysága és megaláztatása ahhoz a mindennapi kenyérhez köti, a melyet Isten azoknak kezéből nyújt, a kikhez hajlandóság s édes gyöngéd barátság semmiképpen sem fűzi». «Azonban — tette hozzá, mintha enyhíteni akarná nyilatkozatát — a hála arra kötelezi, hogy csodálja a törökök magaviseletét.»

Fejtegetéseit azonban félbeszakította, mert észrevette, hogy egy nagy monarchia kormányzójának ír s különben is észrevette, hogy a barátság heve tollát, mely olyan őszintén fejezte ki szivének őszinteségét.

Ez a memorandum egymaga is elegendő volna, hogy irodalomtörténetünk Rákóczival, mint politikai íróval foglalkozzék.

X.

SZOMORÚ NAPOK.

— 1722. —

Le roux abbé, lazarista szerzetes, márczius huszadika táján hírül hozta a fejedelemnek, hogy a fejedelemasszony Párisba érkezett. Az abbé egyszer már Lengyelországból is hozott üzenetet úrnőjétől s járt Perzsiában is, a melyet a czár most készült megtámadni. A konstantinápolyi császári követség tehát gyanakodott, hogy mostan is fontosabb küldetésben jár s a franczia kormány üzenetét hozza.[1] Ez azonban nem valószínű. Az abbé alkalmasint csak a fejedelemasszonyról s néhány párisi ösmerőséről beszélt a fejedelemnek; pl. *Conti* herczegnéről, ki most válik az urától;[2] *Maine* herczegről, kivel az orléansi herczeg és Dubois már kibékült, de a király még nem fogadta;[3] *Toulouse* grófról, ki a fejedelem anyagi ügyeit rendezi; *Tessé* tábornagyról, a ki a grangei kamaldoliakhoz kivánkozik[4] stb. Az abbé azután ott is maradt a rodostói udvarban s a fejedelem házi papja lett.

Alig négy hét mulva, április 15-én újabb, de szomorú hír érkezett Párisból. Nem kellett többé kérdezni:

«Búbánatos szőke asszony, kékszemű,
Meddig lesz még a te sorsod keserű?»

Vaskaliczkája nem csillogott, ragyogott, mert már nem volt aranyos,[5] mint Bécsben. A telet Rákócziné udvarhölgyével, *Landenberg* kisasszonynyal a legnagyobb visszavonúltságban töltötte a párisi Chasse-Midi apáczakolostorban. Csak néha-

[1] Bonnac Duboishoz márczius 19. Angyal, 96—97.

[2] Bőven: Fama, CCLVI. 268—271., 733—6.

[3] U.-o. 736—742.

[4] Mémoires et lettres du maréchal de Tessé, II. 349.

[5] Arany: Rákócziné.

napján látogatott el unokanénjéhez, a kedves öreg *orléansi herczegnéhez,* a ki annyi szeretettel tudta megbocsátani gyöngeségeit. Még február 11-én is nála volt; 17-én friss jó egészségben kihúzatta egy fogát, hogy másikat tétessen helyette, de az ejtett seb következtében lázt kapott s orvosság, három érvágás sem segített rajta. Másnap este hét órakor az erős, termetes asszony meghalt élete negyvenkettedik évében.[6] 20-án a kolostor templomában temették el.[7] Nénje tizenkét napig gyászolta,[8] s a szomorú hírről 26-án értesítette a hessen-rheinfelsi herczeget és Rákóczit, a kit fia gyanánt szeretett.[9]

A fejedelem őszintén megsiratta a feleségét, a ki miatta volt olyan szerencsétlen. Boldogságuk nagyon rövid ideig tartott; tizenegy esztendeje nem is látták egymást. A fejedelem sohasem felejtkezett meg háztartása ellátásáról, de nagyon bántotta, hogy ennek a kötelességének a bujdosásban nem igen tudott megfelelni s a fényűzéshez szokott asszony szükséget szenvedett.[10] Az utolsó levélcsomagot, a melyet márczius 15-én küldött, felesége halála következtében felbontatlanul és — a pestis miatt — eczetbe mártva, megfüstölve kapta vissza.[11] Fiai is szegényesen éltek Bécsben. Anyjukért csak úgy ölthettek gyászruhát, hogy gróf *Bonneval* tábornok adta kölcsön a szükséges összeget.[12] Ellenben Rodostóban a fejedelem mindenkinek fekete ruhát csináltatott. «A micsoda állapotban vagyunk — írta Mikes,[13] bizonyos, hogy hozzánk illik a gyász, ha szinte senki haláláért nem viselnők is....» A fejedelem addig nem akarta elhagyni a pestises várost, míg feleségéért a gyászmiséket el nem mondatja s emlékezetét vallásos módon meg nem üli.[14] Le Roux gyászmiséje alatt csöndesen olvashatta azt az imádságot, melyet

[6] St. Simon, XVIII. 440—1. Briefe der Herz. Elis. Charl. 1722 február 19., 21. Hollandnál, 328., 332—3.

[7] Február 21. U.-o. 332.

[8] Február 28. U.-o. 338.

[9] U.-o. 335. Márczius 21. levele szerint többet nem ír róla. U.-o. 352.

[10] Mikes, 50. Acsády, Die Ehe Fr. Rákóczi's II. Pester Lloyd, 1906. 263.

[11] Rákóczi Fiedlernél, II. 526.

[12] Saussure, 257.

[13] Mikes, 52. (június 24.)

[14] Rákóczi Fiedlernél, Aktenstücke, II. 259.

önmaga írt:[15] «Szenvedni vagy meghalni akart, Istenem, a te kedves lányod, kinek szivét a szeretet nyila járta át.... Urának élete szenvedés volt, szenvedésének vége a halál, halála megdicsőülés. Szenvedni és meghalni tehát azért akart, hogy egyesüljön szerelmesével.»

A halál angyala a rodostói bujdosókat utolsó menedékhelyükön is fölkereste. Április óta a pestis a városban mindjobban terjedt. *Bercsényi* derék jezsuita alamizsnása és öt-hat cselédje csakhamar elhúnyt. A szeretet azt sugallta a fejedelemnek, hogy a török negyedből az egészségesebb örmény negyedbe hijja és saját lakásába fogadja be jó barátját és családját; pedig már orvosa, dr. *Lang* is nagyon beteg volt és csak bajosan épűlt fel. A fejedelemnek két cselédje is megkapta, de kilábolta a pestist, mely a nyáron már annyira dühöngött, hogy egynap néha százötven halottat is temettek. A fejedelem ablakai alatt minduntalan elvittek egy-egy halottat. Rákóczi maga is mosolygott, mikor az öreg Bercsényiné szentelt vízzel gyógyítgatott egy daganatot, melyet a pestis jelének tartott, de még az asszonyoknak is szégyelte megmutatni. Máskülönben júniusban még mindenki jól érezte magát az udvarban, mikor a fejedelem egyrészt maroknyi népe egészségének megtartása végett, másrészt, hogy a bujdosók le ne szokjanak végképpen a hadiéletről, parancsot adott a táborozás megkezdésére.[16]

Június 22-én tehát a bujdosók Rodostótól két óra járásra egy nyomorúlt falu, *Böjük-álli* mellett egy szépen fekvő magaslaton ütötték fel sátraikat. *Bercsényiék* magában a faluban, egy rozoga udvar-házban rendezkedtek be, *Esterházyék* pedig egy rodostói réten táboroztak. «A bujodosó magyaroknak — mondta *Mikes*[17] — a bujdosásban is bujdosniok kell, hogy valamiben hasonlók lehessenek az Isten bujdosó fiához.» Három nap mulva a fejedelem czukrásza, reggel megfőzvén a kávét a fejedelemnek, ebéd után

[15] Egy keresztény fejedelem áhításai. Önéletrajz. 544.)
[16] Rákóczi levele 1723 (?) október, Fiedler, II. 529. Mikes, 52.
[17] Mikes, 52.

pestisben váratlanúl megbetegedett és harmad nap (június 27-én) a konyhától tíz lépésnyire éppen akkor halt meg, mikor az ebédet a fejedelemnek beadták.[18] A bajt a környezetében levők is megkapták s a konyhamester két fia csakhamar szintén meghalt. Az egyszerre fellépő betegség terjedése a fejedelmet nem rémítette meg. Az a szeretet, a melylyel hívei iránt viseltetett, nem engedte, hogy elhagyja a betegeket és kis csapatát. Csak azt tiltotta, hogy — az ápolókat kivéve — az egészségesek a betegekkel érintkezzenek. Példája a betegeket is megnyugtatta; visszanyerték a gyógyulásba vetett hitöket, a melyet a szenvedők többnyire elvesztenek, s egymásután meggyógyúltak.[19] A nevetés ugyan kiment a divatból,[20] de augusztusban már nem volt beteg a bujdosók közt.

Augusztus 6-án, az Úr színe változása napján, gróf *Esterházy* Antal tábornagy, ki misét hallgatni minden vasárnap és ünnepen kijött a táborba, jó egészségben ebédelt meg a fejedelemnél. Ebédután fájlalta a fejét, de haza lovagolt a rodostói rétre. Az aggódó fejedelem másnap kiküldte hozzá orvosát. *Dr. Lang* a tábornagyot eszmélet nélkül találta, s bár magához térítette, mellette maradt. 9-én személyesen jelentette a fejedelemnek, hogy a tábornagy nem pestisben, hanem forrólázban szenved s ha a válságos negyednapot kiállja, gyógyulását reméli.[21] Azonban a válság végzetes lett.[22] *Esterházyné* tizedikén, vasárnap, mindenkitől elhagyatva, egy szolga és egy kis lány kiséretében gyalog tette meg a tizenöt kilométeres útat, hogy a fejedelemnek zokogva jelentse ura halálát. A fejedelem illő kiserettel küldte vissza s gondoskodott a tábornagy eltemetéséről, a melyben kiséretével kétségtelenűl ő maga is résztvett. A rodostói kis görög templomban, a Szent Szűznek, a vizek királynéjának egyházában,[23] *Esterházy* nyitotta meg a bujdosó urak temetkezéseinek a sorát.

[18] Rákóczi id. levele, 530. Mikes, 53.
[19] Rákóczi id. h.
[20] Mikes, 53.
[21] Rákóczi id. levele, 530.
[22] Mikes szerint harmadnap, tehát 9-én; de Esterházy síremléke és Rákóczi levele szerint a halál 10-ikén (vasárnap) történt.
[23] Leírja Thaly, Rákóczi-emlékek Törökországban, 43—51.

Sírirata szerint «kemény katonasága jól megérdemelt jutalmának elvételére a seregek ura, a földi királyok királya magához szólította.» *Esterházy Bálint József*, kit a fejedelem kevéssel azelőtt ajánlott szolgálattételre a királyi család némely tagjának figyelmébe,[24] diszes síremléket állított apjának, a kinek katonai erényei azonban unokájában, Bálint franczia tábornokban éledtek újra.[25]

A java korában, élete 46. évében levő, kövér, vidám tábornagy váratlan halála s a vele járó elég aggasztó körülmények a fejedelmet is élete utolsó perczére emlékeztették. *Végrendeletet* akart csinálni. De alig gondolt reá, mivel tartozik bujdosó társainak, észrevette, hogy kötelességének nem tud eleget tenni. Hiszen az, amit a török kormánytól kap, csak a napi kiadásokra elegendő; s félnie kellett, hogy a szél elröpíti Francziaországban levő papirosait (kötvényeit), a miből egész vagyona áll. Szegénységének s annak érezte, hogy társairól nem gondoskodhatik, nagyon megrontotta kedélyhangúlatát.[26]

Fenmaradt az a *végrendelete*,[27] a melyet fiaihoz intézett s utóbb két kötet politikai végrendeletté bővített ki. Ezen a világon — szerinte — mindenki csak utazó s ennek meggondolása adott neki nyugalmat, hogy félelem és türelmetlenség nélkül várja kínos útja végét. Lehet, hogy ez közelebb van, mint elég erős és edzett természeténél fogva hiheti; s ő még *szeretne is élni.* Isten úgy akarta, hogy fiai neki köszönjék születésöket, de úgy intézkedett, hogy atyjuk és anyjuk segítsége nélkül érjenek férfikort. Az egyiket csak bölcsőjében, a másikat pedig sohasem láthatta és csak annyit tudott róla, hogy megszületett. A természet mégis beleoltotta azt az érzést, hogy gondoskodjék róluk, szeresse őket; s akármily messze vannak tőle, mégis maga előtt látja, pedig talán csak egy boldogabb világban láthatja fiait. A *szeretet* azt az erős vígasztalást adja, hogy mindennap a kö-

24 Rákóczi levele 1723 október. Fiedler, II. 530.

25 Mémoires du Cte Valentin Esterházy. Paris, 1905.

26 Rákóczi id. levele. Fiedler, II. 530.

27 A párisi nemzeti könyvtár kézíratából közli Horn Emil, François Rákóczi II., 431—434.

nyörület istene, minden vígasztalás atyja előtt járnak s reá bízzák földi és örök életöket. Hogy tehát keresztényiesen élhessenek, *elmélkedéseket* ír számukra, a miknek elveit követve, eljuthatnak abba az országba, a melyet Isten a benne hívők és az

197. ESTERHÁZY BÁLINT JÓZSEF ÉS FIA, BÁLINT.

őt követők számára készített. Édes anyjuk már előre ment oda és Isten bizonyára irgalmas volt iránta; leghasznosabb és legméltóbb vágyuk az legyen, hogy majdan ott találkozzanak mindnyájan. Adjon az Isten erős hitet nekik, hogy ennél melegebben semmit se óhajtsanak. Az a vágyuk, hogy atyjukat még e világon lássák, a sok ezer veszedelem miatt aligha teljesül; de megláthatják Isten színe előtt.

Ha meggondolják, Isten milyen irgalmas irántuk, látni fogják az ő csodálatos tetteit. Egyszer majd olvasni fogják *atyjuk saját irataiból,* mit tett érette Isten s akkor bizony boldogtalanok lesznek, ha Istent nem szeretik. *Felejtsék el születésök minden*

198. ÖRMÉNY MENYASSZONY.

elönyét és csak arra gondoljanak, hogy keresztények és az Isten fiai; hiszen ez egyen kívül a halál minden egyebet elvehet tőlük. Nagyon megeshetik, hogy *atyjuk megvetésére* tanítják őket; ezt megbocsátja nekik, csak mennyei atyjukat dicsőítsék. Nem bánja, ha azt mondják is, hogy Istennek köszönnek mindent, neki pedig semmivel sem tartoznak. Ne panaszkodjanak sorsuk miatt, hanem türelemmel, megnyugvással viseljék el mennyei atyjuk

akaratát; mint a maga sorsát, az övékét is Istenre bízza, aki megvédi fiait a gazdagság, nagyság, urálkodás hiú vágya ellen. Atyjuknak hozzájuk ez az *első és talán utolsó szava.* Anyjuk már megszűnt szólani, de bizonyára könyörögni fog érettök. Adja Isten, hogy megértsék azokat az atyai intelmeket, a miket isteni sugallatra könyvbe foglal. Ennél és atyai áldásánál egyebet úgy sem adhat nekik....

Hiszen a bujdosóknak még meglevő kevés vagyonkájuk is pusztúlt. Augusztusban a *böjük-alli* táborban meggyúladt *Sibrik* főudvarmester kétezertalléros sátora s egy negyedóra alatt elhamvadt. «Nem lehetett szebb égést látni, mint az volt; mert a sátor sokféle színű matériákkal lévén felczifrázva, a láng is mindenféle színt mutatott.»[28] Az unalmas tábori életben különben nemcsak testöknek, hanem lelköknek épségét is megőrízték. de óvatosságból mindaddig maradtak, míg a hideg szél végre is behajtotta őket «kaliczkájukba», Rodostóba. A pestis ottan — egyelőre — megszűnt, de elkészűltek rá, hogy télen is kitörhet, mert Konstantinápolyban folytonosan uralkodik s a lakosok nem törődnek vele.[29] Ennél nagyobb pestisre a rodostóiak sem emlékeztek.[30] A fejedelem, — a hogy maga írta[31] — a várost mostan egészen másnak találta, mint mikor elhagyta.

Rodostóba visszatérve, azonnal válaszolt[32] az öreg *orléansi herczegné* május 6-iki levelére s még a rodostói örmény lakodalmak

28 Mikes, 54.

29 Rákóczi levele Fiedler, II. 531.

30 Mikes, 55.

31 1723 január 22. Fiedler, II. 523—4. Azt hiszem, az öreg orléansi herczegné az Altesse Royale, a kinek ír; mert mondja, hogy a rheimsi koronázáson (október 25.) a lorrainei herczegnővel (leányával) részt vett, már pedig itt a királyi vérbeli herczegnők közől csak ők ketten jelentek meg (St. Simon, XIX. 82. Hist. Bildersaal, VIII. 626—7.), mert a természetes herczegnők nem vehettek részt. Conti herczeg ugyan a királylyal egy kocsiban ment a koronázásra, de válni akaró feleségét a port-royali kolostorba belebbezték (Fama, CCLXXI. 644.). Rákóczi a levél írásakor még nem tudhatta, hogy az öreg orléansi herczegnő deczember 8-án már meghalt.

32 Közli Fiedler, II. 525—532., részben Szalay a Századokban, 1870. 2—3. Mindketten 1723 október 25-re teszik, majd Fiedler (II. 532.), önmagát kijavítva, egyszerűen oktoberre teszi a keltezést. A hónap helyes, de a levél 1722-ben kelt, mint ezt a felsorolt események mutatják, a melyeket mint abban az esztendőben, tehát 1722-ben történteket említ. Az a névtelen franczia herczegnő, a kihez írt, nem is Conti her-

és tánczok leirásával is mulattatta nénjét. A herczegné közbenjárásának tulajdonította, hogy az orléansi herczeg, a ki ösmeri jellemét, ismét kedvezően nyilatkozott róla s nem ad hitelt a róla terjesztett rossz híreknek. Erre nézve *Toulouse gróf* is megnyugtatta. Anyagi ügyeinek rendezése, értékpapirosainak megmentése körül mindketten annyi érdeklődést tanúsítottak, hogy ebben a gondviselés kedvezését látta, s hitte, hogy most már valóban visszatérhet Francziaországba. *Brenner* prépost, a ki hibás, vagy éppen hűtlen pénzkezelésével vagyonából kiforgatta, ennek az esztendőnek tavaszán öngyilkos lett. A nemeslelkű fejedelem nagyon találóan és alaposan jellemezte őt, s megbocsátott neki; de ilyen kárt szenvedvén, ő sem volna ember, ha vissza nem kívánkoznék olyan országba, a melyet ezer ok tett rá nézve kívánatosabbá Törökországnál, hol ezer nélkülözés közt él. A bécsi udvart bizonyára a gyűlölet vezette, mikor azt követelte, hogy Francziaország őt ne fogadja vissza. Most azonban Francziaország kibékült Spanyolországgal, a mely csatlakozott a négyes szövetségeshez; s a bécsi udvar többé nem kívánhatja, hogy most, a háború bevégzése után is kirekeszszék őt Francziaországból, hová különben sem hívja más, mint a *kamaldoliak* remeteségének a csendje.[33] Kész szavát adni, hogy az orléansi herczegtől csupán a kamaldoliakhoz való visszatérés megengedését kéri. Önként megfogadná, hogy sohasem megy Párisba; de ki követelhetné, hogy a herczegnőhöz néha-néha el ne menjen St. Cloudba? Adja Isten, hogy megszabaduljon emberi gyarlóságaitól s ne vágyakozzék többé Francziaországba . . . . .

czegné volt, mint Szalay gyanítja (id. h., 2.), hanem az öreg orléansi herczegné. Ezt bizonyítja, hogy üdvözli levelében őt unokái, Mademoiselle de Valois orléansi herczegnőnek a modenai herczeggel (St. Simon, XVII. 10—11.) és Mademoiselle de Beaujolaisnak Don Carlos spanyol infanshoz való férjhezmenetele alkalmából; továbbá hogy egy orléansi herczeg nyilatkozatát az ő leveléhez csatolva kapja; hogy szeretné őt meglátogatni St. Cloudban (a hol lakott és nemsokára meg is halt); hogy részvételét nyilvánítja a családjában történt bajok, bánatok miatt, de örömét is, mivel Isten megtartotta őt egész királyi családjával együtt stb.

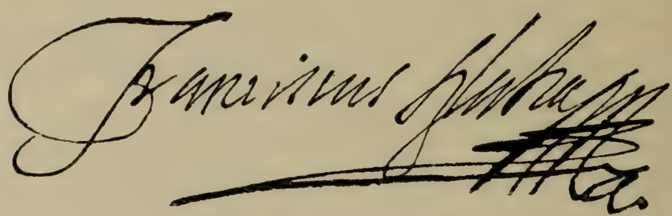
33 A remeteségbe való visszatérésének vágya, úgy látszik, még élénkebb lett azóta, hogy 1723-ban az elbocsátott Le Roux helyett udvari papja a kamaldoli Damofili lett.

Mégis nagyon kegyetlennek találná sorsát, ha a császár tovább is üldözné őt s megfosztaná attól a vígasztól, hogy abban a keresztény országban éljen. Ha a császártól függne a sorsa, bizonyosan elvinnék őt *Ázsia szélére*, hogy kitegyék a mindennapi kenyerét megadó holdas császárság minden viszontagságának. Most attól fél, hogy két fiát, a kik *méltatlanok születésökre*, váratlanúl megházasítják. Elképzel ugyan valami *kiegyezést* a bécsi udvarral, de azt veszedelmesnek tartaná magára nézve itt Törökországban; s ez is növeli vágyát, hogy Francziaországba menjen. Nem kutatja a jövendőt; de attól tart, hogy a jelen hamarább elcsavarja fejét, ha hite és az Isten akaratában való megnyugvása le nem csöndesítenék.

Fájdalmas arra gondolnia, hogy talán nem is lakhatik másutt, mint *Spanyolországban*. Ott ugyan kastélyt építhetne magának, de arra már nincs pénze, hogy benne meg is éljen. Tapasztalatból tudja, hogy az orléansi herczeg a királyi kincstárból őt nem segítheti, a fiatal király kiadásai pedig inkább növekednek, mint fogynak. Azért tehát a spanyol királynak némi segítségét kellene elfogadnia, hogy — a mi itten képtelenség — államának valamelyik zugában nyugodtan éljen. Bocsánatot kért a herczegnőtől, hogy ilyen szerénytelenűl, nyiltan és naivúl beszél vele; de nem vádolja magát azért, hogy *úgy beszél, a hogy gondolkozik.* Különben is fölbátorítja jósága, melylyel minden dolga iránt érdeklődik. Szerencsétlen emberi természeténél fogva ír ilyen nyugtalanúl; de a magára erőltetett nyugalom egykedvűségének, nemtörődésnek a jele volna. Érzéketlen volna, mint egy darab kő, ha nem érdeklődnék mások és a világ bajai iránt, a miket szerető szive mindennap észrevesz. *Szakálla* napról-napra növekedik. Ez az egyetlen jószága, a mi satnya testében még bízik, de ez is a *föld felé* terjed. Az ilyen nagy szakáll Törökországban tiszteletreméltó; másutt nevetséges, vagy legalább is szokatlan.

Levelét egy korszakalkotó politikai eseménynek, a *pragmatica sanctio* elfogadásának fölemlítésével végezte. Az erdélyi ország-

gyűlés az 1722. márczius 30-án s a magyar országgyűlés június 27-én tett indítványra törvénybe iktatta a Habsburg-család leányágának örökösödését, ez utóbbi helyen éppen egy volt kurucznak, *Szluha* Ferencznek az indítványára. «Meg vagyok győződve — írta Rákóczi a herczegnének,[34] — gondolt rám királyi fenséged, mikor olvasta, mi történt a magyar országgyűlésen.» Ha az egész világ oda figyelne, hamar észrevenné, milyen felelősség terheli azokat, a kik másokat akaratukkal és meggyőződésükkel ellenkező beszédekre kényszerítenek. A dolgok különben nem mennének olyan könnyen és símán. Azonban «csodálatos az Isten gondviselése mindezekben. Akár tetszenek nekem, akár nem,

199. SZLUHA FERENCZ ALÁÍRÁSA.

Isten az ő határozataiban nem csalódik s minden az ő dicsőségére válik, mert az ember határoz, de az Isten végez.» Ez vígasztalja, ebben bízik legerősebben. Aláveti magát a legfelsőbb akaratnak és attól kéri, bocsássa meg gyöngeségeit. Adjon Isten több vígasztalást az új esztendőre, a mihez boldogságot azért kíván egy évnegyeddel hamarább, mert sorai (a melyeket *Tessé* tábornagy leveleivel küldött) csak deczember vége felé érkezhetnek Párisba.

Az évnegyed elmúlt s a fejedelem türelmetlenűl, de hiában leste ablakából a franczia hajókat, meghozzák-e a választ. Csak ez vígasztalná ebben a helyzetében, a melyből nem tudja: mikor szabadúl, vagy mindenkitől elfelejtve, mikor temetik el benne. Mert szomorú tapasztalatból tudja, hogy a szellemi és a testi

34 Fiedler, II. 532.

halálon kívül van még egy: *a politikai halál.* Azonban Európa ügyei nagyszerű álmokban ringatják őt s remélnie engedik, hogy valaha még teheti nála tiszteletét s visszatérhet francziaországi magányába. Tudja, hogy a herczegné október 25-én a lorraini herczegnővel (leányával) együtt részt vett Rheimsban *XV. Lajos* megkoronázásán és gyönyörködött minden nagyszerűségben, a mit csak előadni lehet a világ színpadán. Azonban a mit a herczegné ottan látott, csak részben különbözik attól, a mit ő egy rodostói lakodalomnál tapasztal. Látványosság dolgában Európa legnagyobb királya koronázásánál az ellentétek csak oly szeszélyesek, mint valami görög menyegzőnél. A természetet az ellentétek tartják fenn s azok semmisítik meg. Napjainkat az élet eseményeinek folytonos változásai közt töltjük. Mi lehetne nagyobb boldogság annál, hogy éljünk az idővel, de úgy, hogy ez meg ne rontsa kedvünket és szívünk ne törődjék a *múlttal?* A szellemi munkásság és a magány többet ér a világi életnél. Elég szemrehányást tesz magának, hogy gyarló indulatai következtében még sem keresi föl az édes nyugalmat, a melyre vágyik. Olyan ő ezen a világon, mint a szelekkel küzködő hajós. Az idők forgataga az örökkévalóság felé ragadja s nem saját ereje viszi oda. Őmaga rest és hideg arra, hogy a boldog örökkévalóságra vágyakozzék. Pedig *semmije sincs ezen a világon,* a mi itt maraszsza. Nem használhat többé annak, a kinek használni akart s kétszeresen boldogtalan, mert önmagára nézve is fölösleges. Mégis úgy veszi észre, hogy *inkább akar élni, mint meghalni.* Isten nem akarja, hogy még ezen a világon bűnhődjék s ő veszedelmesnek tartaná, hogy világi boldogságot kívánjon magának. Elkeserítik a fejedelmek és a bíbornokok, a kik leveleire nem is felelnek; de ennél jobban megvígasztalja Isten és az érte imádkozó herczegné.[35] Azonban a herczegné akkor már, deczember tizedike óta, ott feküdt a saint-denisi sírboltban; s Rákóczinak Istenen kívűl nem maradt más vígasztalása . . . .

[35] Rákóczi levele 1723 január 22. Fiedler, II. 522—525.

XI.

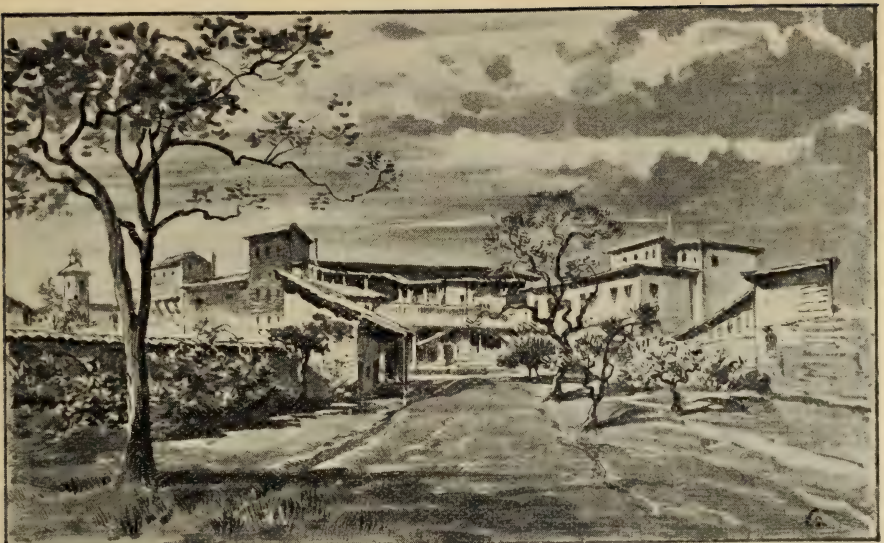
POLITIKAI HALDOKLÁS.

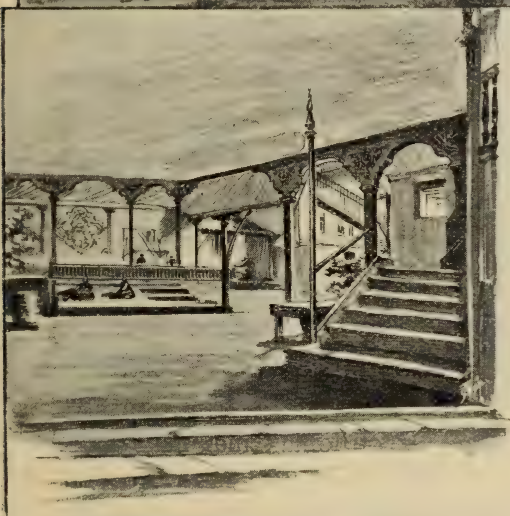
— 1723—1725. —

Rákóczi a pragmatica sanctio lényegének törvénybe iktatása óta foglalkozni kezdett a *politikai halál* gondolatával.[1] VI. Károly császárt azonban *Jenő* savoyai herczeg 1723 márczius 13-ikán a koronatanácsban ingerülten figyelmeztette, hogy az elbizakodott magyarok, kik már annyiszor fellázadtak az Ausztriai Ház ellen, a pragmatica sanctiót csak kényszerűségből, a Ház nagy hatalma előtt meghajolva fogadták el. Egyben-másban, jutalmúl, lehet ugyan kedvezni nekik, de mindig óvatosnak kell velök szemben lenni.[2] Természetes tehát, hogy a bécsi udvar a rodostói bujdosókat tovább is szemmeltartotta.

Rodostóban egyhangúan, nem ritkán szomorúan teltek a napok. Pestisben elhúnyt franczia cselédei helyett a fejedelem az Egei-tenger görög szigeteiről, vagyis a Bahr-i-szefid vilájetiből (a Fehér-tenger vilájetjéből) néhány török ráját fogadott fel. A rodostói adószedő nemcsak ezektől követelte az adót, hanem szokatlanúl *Rákóczi* magyar és franczia cselédeitől is. *Pápay* Gáspár konstantinápolyi ügyvivő (kapu-kethuda) ez ellen fölszólalt, mire a szultán 1723 április 23-ikán fermánt adott ki s megtiltotta, hogy Rákóczi *király* magyar és franczia cselédeitől adót szedjenek.[3] Februáriusban meghalt a fejedelem másik portai residense, *Horváth* Ferencz, a ki mindig jókedvű volt, pedig negyvenhárom esztendőt töltött hazátlanúl.[4] Annál jobban félt *Bercsényiné* (gróf Csáky Krisztina), hogy hamarább meglátja a

[1] 1723 jan. 22. levele. Fiedler, II. 522. Közli Karácson Imre a szeráj levéltárából. Századok, 1910. 230—1.
[2] Horváth, VII. 142.
[3] Az 1135. év Sábán hónap 18. napján.
[4] Mikes, 56.

200. BERCSÉNYI RODOSTÓI HÁZA ÉS UDVARA.

mennyországot, mint Magyarországot. Április 25. már haldoklott. A fejedelem ottan ült ágya mellett és szép csöndesen beszélgetett vele. A nagyasszony még akart valamit mondani, de néhány szó kiejtése után halálküzdelem nélkűl kimúlt. Csak azután költötték fel urát, a ki délutáni álmát aludta s most megkönyezte jóval idősebb feleségét.[5] Másnap a nagyasszonyt koporsóba tették, titokban Konstantinápolyba vitték s a jezsuiták Saint-Benoît-templomában Zrínyi Ilona sírjával szemben temették el. Sírfölírata szerint[6] a szellem, természet és szerencse minden ajándékában részesűlt és, száműzetve, azt a helyet tartotta hazájának, a hol, mint hitte, vele van Isten és az ura. Félesztendő mulva, október 17-ikén,

5 Mikes, 56—57.

6 Thaly, Rákóczi-emlékek, 155—157.

Bercsényi a fiatal, szép *Kőrösy* Zsuzsikát vette el feleségül.[7] Szegény *Mikes*, szomorúan látta, hogy «más kézre kerül a madár», a kit ő szeretett volna mindörökre a szívébe zárni. Két hónapig nem is ment Bercsényiékhez, a kiknél idáig, Zsuzsika kedvéért, mindennapos volt. Azonban a fejedelem, a kit november közepe óta a köszvény gyötört, egy kissé jobban lévén, deczember 19-ikén magával vitte őt látogatóba s mosolyogva hallgatta, mikor a menyecske megpirongatta lánykori udvarlóját, hogy oly sokáig nem nézett feléje.[8]

Mikes éppen akkortájban kapott levelet az édes anyjától, hogy kegyelmet szerez neki, jöjjön haza; mert a fejedelem is halandó ember lévén, holta után mire jut abban az idegen országban? És a mint elolvasta édes anyja sorait, Mikes nem hitte el többé a bujdosóknak, hogy az ember el is felejtheti hazáját. De a haza eszméjét abban a dicsőséges emberben látta megtestesítve, a kinek szolgálatára fiatalságát, jövendőjét, pályáját, vagyonát, mindenét föláldozta. És a ki ennél ezerszerte többet áldozott, hogy elveiből a kényelmes élet miatt semmit se kelljen megtagadnia. «Itt mi már úgy vagyunk — tette hozzá csöndes megnyugvással[9] — mintha mindenkor itt laktunk volna és . . . mintha mindenkor itt kellene laknunk.» A független Magyarország eszméje akkor valóban csak Rodostó magyar utczáját éltette. A lenyugvó napot az otthoniak már nem látták, de bíztak fölkelésében.

A német lapok pedig hírül hozták,[10] hogy «ő császári felsége veleszületett jóságánál fogva a szerencsétlen *Rákóczi* herczeg két fiának nem tudja be annyira atyjuk bűnét, hogy őket a miatt legmagasabb gondoskodására és kegyelmére méltatlanoknak tartsa». Prágában, hol gróf *Kuenburg* érsek nagy fénynyel koronázta meg cseh királynak, még az ünnepség napjaiban 1723 julius 3-ikán kelt adományleveleivel mind a kettőt szicziliai

7 Mikes, 57—59.

8 U.-o. 60.

9 Mikes, 60.

10 Fama, 1724. CCLXXII. 694.

földesurakká tette, de *családi nevöket megváltoztatta.*[11] József az Abruzzókban szabad nemesi hűbérekké és őrgrófsággá tette *Romanucció*t, a mely azelőtt *De Brando* Fülöpé volt és *Muscianó*t, a mely *De Sancto Paolo* Hannibalról *Romanuccio* Alfonzra, ennek halálával pedig a kincstárra szállt. «Egregius dominus Josephus Ragozzi» Terra di Lavoro kincstári jövedelmeinek terhére ezenfelül 3500 scudi évi járadékot kapott, de törvényes örököseivel együtt ezentúl a *Marchio di Romanuccio* nevet és rangot kellett viselnie. Ragozzi Györgyöt «születésének kitűnő fénye s jeles lelki tulajdonságai miatt» a király felette ajánlatosnak tartotta. Már gyermekkorától fogva házának gyámságába s pártfogásába vette; most pedig hűséges magaviselete, engedelmessége és jóakarata következtében kegyelmességét magára vonván, őt a kincstárnak két hűbéresbirtokával, t. i. *Del Contrasto*val és *Valle di Giunchi*val, továbbá 2500 scudi évjáradékkal ajándékozta meg; s neki és örököseinek a *Conte di Giunchi* nevet és rangot ajándékozta, hogy kényelmesen és méltóan élhessenek. József akkor huszonhárom esztendős volt, György huszonkettő. Biztos kísérettel azonnal Nápolyba kellett utazniok, a hol az alkirály őket kitüntetésekkel fogadta s Györgyöt augusztus 13-ikán, bátyját pedig másnap be is iktatták mint új földesurakat. Alig néztek körűl a Nápolytól északra, az Abruzzó-tartomány-

201. GRÓF KUENBURG FERDINÁND PRÁGAI ÉRSEK.

[11] Az oklevelek kivonata Thalynál, Turul, 1884. 93. és Horváthnál, VII. 93.

ban eldugott uradalmaikban, azonnal vissza kellett térniök Bécsbe.[12]

Német lapok hírei szerint[13] «atyjuk, ki még most is a nagy szultán kegyelméből él, a mint mondják, rossz néven vette, hogy herczegei a császári udvarban találnak ellátást. Fenyegetőzött volna, hogy egy török hajóhaddal elhozatja fiait Szicziliából[14] s őket hűtlenségök és engedetlenségök miatt megbünteti. Azonban — tette hozzá a hírlapíró — bízunk benne, hogy nem haragszik olyan nagyon s belenyugszik, hogy megszabadúl gyermekei eltartásának terhétől olyan időben, mikor önmagáról is csak nehezen gondoskodhatik». A fejedelem bizonyára értesült arról, hogy fiai letették a nevét s elfogadták a császár adományát, de tudta, hogy kényszerűségből cselekedték s a Rákóczi nevet egy tenger sem moshatja le róluk.

Más híreket is hallott, pedig a télen a hajók a nagy szelek miatt ritkán jártak.[15] Politikai tekintetben legjobban érdekelte *Dubois* bíbornok, majd (1723 deczember 2.) az *orléansi herczeg* halálának[16] és annak a híre, hogy helyette *Bourbon herczeg* lett az első miniszter, Charles *Morville* gróf pedig a külügyi államtitkár. A herczeghez kedves vadászemlékek fűzték, a grófot pedig *Tessé* és *d'O* marquis úgy festették le előtte, mint a ki lelkesedik Francziaország dicsőségéért és érdekeiért. Részvétét sietett kifejezni a régens fia, Lajos orléansi herczeg előtt, azonban örült, hogy Francziaország külügyei élén azt a férfiút látja, ki hisz olyan eszményben, a miben ő sohasem vesztette el a hitét.[17]

[12] Az 1724-i Fama szerint (CCLXXII. 694.) «ő felsége e két úrnak Szicilia és Nápoly királyságokból 13.000 forint évi jövedelmet utalt ki, melyből az idősebb 7000, az ifjabb 6000 forintot fog élvezni azzal a kikötéssel, hogy a Rákóczi-nevet letegyék s az idősebbet ő felségéről marchese di Santo Carlonak, a fiatalabbat az uralkodó császárnéról marchese di Santa Elisabetának nevezzék és írják».

[13] Fama, CCLXXII. 695.

[14] Jókai szó szerint veszi a Szicilia elnevezést és Györgyöt «Rákóczi fia» cz. regényében az Etna alá vezeti, hogy beültesse a contrastói uradalomba. Ez azonban a többivel együtt «egy más planétán» volt: t. i. Közép-Olaszországban, az Abruzzókban.

[15] Mikes, 61.

[16] 1724 márczius 3-i Rodostón kelt és Morvillehez intézett levelében már néhainak nevezi. Fiedler, II. 534.

[17] U.-o. 533. Hozzá intézett egész emlékírata 532—542. l.

Morville — Dubois szerint[18] — csupa édesség és okosság volt; a mellett szellemes, a ki a szépirodalmat szereti s valaha még a franczia akadémia tagja is lehet. A fejedelem 1724 márczius 3-ikán hosszú *emlékíratban* tárta föl előtte Francziaországhoz való viszonyát. Azon a mathematikai alapelven kezdte, hogy a természetes helyzetéből kimozdított, egyensúlyából kizavart test ingadozik; mi arra figyelmezteti, hogy egy trónjától elmozdított fejedelem sem tudja méltóságát megtartani a nélkül, hogy minden pillanatban hibás lépést ne tegyen. Ő maga jobban szeret *Sárosy grófként* szerepelni, mióta mint fejedelem másoknak alkalmatlan lett. Csalódásai mellett is mélységes tisztelettel emlékezett meg *XIV. Lajosról*, de már az imént meghalt *orléánsi herczegről* csak kímélettel, *De Bonnacról* pedig élesen. Néhány oldalon nagyon világosan vázolta franczia- és törökországi száműzetése alatt politikai helyzetét s azokat a nagy terveket, a mikben igazán európai szempontok vezették.[19] Pedig nem titkolhatta szegénységét, mert egész Európa olyan fejedelemnek ösmerte, a kit Francziaország eleinte fölbíztatott, azután pedig elhagyott. Élete Isten jósága nélkül elviselhetetlen lett volna. De nem a maga szegénysége bántotta, hanem a vele bujdosó magyar urak nyomorgása.

202. LAJOS ORLÉANSI HERCZEG, A RÉGENS FIA.

18 Levele Bourgeoisnál, Le Secret du Régent, I. 290.

19 Végtelen kár, hogy az emlékíratához csatolt tíz mémoire és levél közöl, melyek a franczia külügyminisztérium levéltárában lappanghatnak, csak 2—3 maradt meg.

Elmondta *Morville*nak, hogyan bánt Francziaország vele, a bujdosóval, — személyében hányszor és hányféle módon homályosította el a maga dicsőségét. Csüggedten várja most már nyomorúlt élete végét, mert bajai egyedűl így múlhatnak el. Mindazoknak örömére, a kik újra meg újra figyelmeztették, el kell ismernie, hogy *Francziaország kórháza azoknak a fejedelmeknek, a kiket szerencsétlenekké tett.* Tudna vigasztalódni, ha szenvedése javára válnék Francziaországnak, melyet miatta talán meg is rágalmaznak. Őt nem a játék, fényűzés, rendetlenség hozta ebbe a nyomorúlt helyzetbe. Kevesebbel Francziaországnak egyetlen egy pártfogolt fejedelme sem érte be, követeléseiben egyik sem volt szerényebb, az államot jobban egyik sem kímélte. Pedig két fiára is kell gondolnia.

Francziaország miniszterelnöke, *Bourbon herczeg*, olyan hősöktől származik, a kik mindenkor nagy lelkesedéssel csüggtek Francziaország dicsőségén. De Francziaország dicsősége a fejedelem állapotának javítását is megkívánja s a herczeg, a ki annyi jelét adta barátságának, talán módot is nyujt arra, hogy *idehagyja ezt a birodalmat*, hol nem használhat sem a francziáknak, sem önmagának. Francziaországba szeretne menni, ha egyebek közt a porta arról biztosítaná, hogy védelmezni fogja az ittmaradó bujdosókat és szükség esetében őt is visszafogadja. Francziaországban olyan bánásmódot kér, mint a milyenben a multkor volt része. A réginél is nagyobb örömmel térne vissza *remeteségébe*, a honnan mintegy lőtávolból figyelhetné meg, a jelen körűlmények közt mit remélhet magára nézve a cambrai-i kongresszustól. Erre nézve *Le Bon*t a régenshez szóló utasításokkal látta el. Nem tudja, sürgős-e a dolog, a kongresszus még nem ért-e véget? Vaknak érzi magát Európa mostani helyzetével szemben; de azt hiszi, a császár nem robbantaná szét a kongresszust csak azért, mert Spanyol- és Francziaország visszaállítani akarnák őt a fejedelemségbe, a melyben egykor elösmerték. Az utrechti és a rastadti békében ő ellene semmit sem tettek; jog szerint tehát most ki sem zárhatják a négyes szövet-

ség 8. pontjából az erdélyi fejedelemségére, a maga és bujdosó társai öröklött javaira nézve. A császár követei ugyan nevének hallatára nagy lármát csapnának, de nem hagyják abba a tárgyalást, melyen két korona tesz ilyen hozzáméltó javaslatot.

*Le Bon*t arra nézve is kioktatta, hogyan nyerje meg a tervnek az angol és a holland követeket, a kik jól tudhatják, hogy Erdélyt már protestáns érdekekből is el kellene szakítani a császárságtól. A magyar protestánsok saját fejedelmök védelme alatt mindenesetre jobban élvezhetnék törvényes jogaikat. Azt valóban nem tudja, hogy a császárt miként lehetne *Erdély visszaadására* kényszeríteni; azonban a visszaadás javaslása mégis dicsőségére válnék a királynak s könnyebben kapnák vissza öröklött birtokaikat gyermekei és a vele kibujdosottak számára. Erdélyhez való jogát ebben az esetben nem bolygatná; a gőgös bécsi udvar amúgy sem ösmerné el. Ha pedig ennyi kérés után is arra volna kárhoztatva, hogy Rodostón fejezze be napjait, utolsó kedvezésképpen legalább azt kéri, hogy rendesen fizessék segélypénzét s biztosítsák a párisi városházára szóló kötvényeit. Vessenek véget bizonytalan helyzetének, a mely kegyetlenebb a halálnál. Most *Bourbon* herczeg kezébe tette le a sorsát; határozatát úgy fogadja, mint az isteni gondviselés ren-

203. BOURBON LAJOS HENRIK, CONDÉ HERCZEGE.

delkezését s ebben megnyugodva várja szomorú élete végét. A mit érte tesznek, Francziaországért s annak dicsőségéért teszik.

Miközben a válaszra várakozott, Németországban csodálatos hírek terjedtek el róla. Beszélték,[20] hogy a szultán őt *oláhországi hospodárrá* teszi, ő pedig állandóan 3000 lovast tart a szultán szolgálatára. Már a bécsi udvarnak is megizenték, hogy ha őt és utódait elösmeri a hospodárságban, magyarországi javaikról lemondanak. Más hírek szerint a porta az *Alinzam Poitiram* herczeg vezetése alatt fellázadt *arabok* ellen akarta küldeni; ő azonban gyöngélkedés ürügye alatt kitért a megbízatás alól s így a fölkelést egy basának kellett levernie. A fejedelem, a kit így szerepeltettek, valóban nagy tervekkel foglalkozott. Meg akarta akadályozni, hogy a törökök beavatkozzanak az orosz-perzsa háborúba s e végből tervet készített, hogy az oroszok és a törökök egymás közt feloszszák a Kaukázust. Mikor (1723 szeptember 12.) a perzsák és az oroszok kibékűltek egymással, ezt a tervet nagyjából a franczia követ is magáévá tette s közbenjárását felajánlván, a kaukázusi és perzsiai határokat Orosz- és Törökország az 1724 junius 12-iki szerződésben Rákóczi javaslatának figyelembe vételével állapították meg.[21]

Pár nap mulva, 1724 junius 26-ikán, a fejedelem a bujdosókkal Rodostó közelében sátrak alá ment lakni és csak julius 18-ikán tért vissza a városba, hol házaira ez idő alatt Mikes viselt gondot.[22] Augusztus 16-ikán vadászni ment egy Rodostótól majdnem hetven kilométer távolságban levő helyre. Megint Mikest hagyta otthon házőrzőnek, a ki azután elég pajkos adomákkal múlattatta a szintén otthon maradt Zsuzsikát, Bercsényinét, s nem bánta, hogy nem kell foglyokra vadásznia.[23] A fejedelem csak két hét múlva tért haza. Nagyon egyszerűen,

20 Histor. Bildersaal, IX. 826.

21 Brückner, Peter der Grosse, 481–2. Angyal, Adalékok, 21.

22 Mikes, 64–66. Július 19-i levelének keltezésében hiba lehet, mert már ekkor ír Lajos spanyol király haláláról, a mi pedig augusztus 31-én történt, mire ismét apja, V. Fülöp lett a király.

szigorúan meghatározott munkakörben élt tovább. «A nagy vigasságban csak sohajtunk — írta *Mikes*[24] — és olyan jó kedvünk van, hogy majd meghalunk búnkban.» A munkára «elég jó» példát adott a fejedelem, a ki szorgalmasan dolgo-

204. A KONSTANTINÁPOLYI GÖRÖG PATRIÁRKA.

zott politikai végrendeletén s azt csak egyszer-másszor szakította félbe. Például november 18-ikán, mikor *a konstantinápolyi érsek* érkezett látogatására s néhány napot nála töltött.[25] Majdnem karácsonyig szép, nyárias idők jártak; még deczemberben is zivatarok voltak villámlással és mennydörgéssel.[26] Az eszten-

23 Mikes, 66—67.
24 Mikes, 70.
25 U.-o. 70—71.
26 U.-o. 72—73.

dőt abban a megnyugvásban végezték be, hogy sehol sem segítik úgy a bujdosókat, mint Törökországban. Ez a nemzet nem olyan irtóztató, mint a híre, a magyarokat pedig minden más népnél jobban szereti.[27]

Az 1725. újesztendő gyászszal kezdődött. Januárius 14-ikén meghalt Konstantinápolyban Langenthali dr. *Lang* Ambrus, a fejedelem udvari orvosa és tanácsosa. Síremléke szerint, melyet a hálás fejedelem készíttetett, «kitűnő férfiú, a vegytannak és a természet titkainak igen pontos kutatója, ki evang. vallása iránt a legnagyobb lelkesedéssel s mindenki iránt a legnagyobb emberszeretettel viseltetett, miért is fejedelme és mindenki nagyon kedvelte. Minden betegséget ösmért, azt az egyet kivéve, a melyben elhúnyt.»[28] A bujdosók holtában is követték tanácsát, s hogy egészségökre jobban vigyázhassanak, a fejedelem parancsára május 22-ikén, kissé kelletlenűl is, kiköltöztek a sátrak alá.[29] A városban követett házirendet a fejedelem a táborban is szigorúan megkövetelte.[30] Irtak, olvastak, vitatkoztak; pl. a selyemhernyótenyésztésről, a melylyel hazájok iparát óhajtották föllendíteni; vagy a gyermeknevelésről, a melyet otthon annyira elhanyagolnak.[31] Junius elsején visszamentek a városba, de 11-ikén már ismét a sátrak alá költözködtek. «Itt kell a vászon alatt perkelődni, és úgy süt a nap itt minket, valamint a koldús lábát sütik a tűznél.»[32]

A kétszeres táborozásnak oka az lehetett, hogy a fejedelem alaposan kijavíttatta rodostói házait, közőlük többet kívűl-belűl feldíszített, vagy éppen újra építtetett, szebbé, kényelmesebbé, otthonosabbá tett,[33] s a templomot vagy inkább kápolnát, hol annyi időt töltött, szépen rendbehozatta.[34] Diadalívhez hasonló kaput emeltetett palotái bejáratához s két szép függőhíd kötötte

[27] U.-o. 74.

[28] Rákóczi emlékiratai, 335.

[29] Mikes, 77.

[30] Mikes, 78—79.

[31] Mikes 1725 április 21., május 23., június 11. U.-o. 75—81.

[32] U.-o. 81.

[33] Saussure, 326.

[34] Moroni, Dizzionario di erudizione storico-ecclesiastica. XVII., 109. A fejedelem rodostói lakásának részletes és kész leírását, térszűke miatt, mellőznöm kellett.

össze palotáit. Két gyönyörű kertje lenyúlt egészen a tengerig, a melynek mentén szép fasor vezetett a *magyarok kútjához*, a madsar cseszméhez. Mostantól fogva több esztendeig tartott építkezése, a melynek dísze romjaiban is meglepi az utazót.[35] Nagyszerű alkotásai tanusítják, hogy Rodostót most már csakugyan végső állomásnak tekintette. Péter czár halála (február 8.) hírén kívűl erre figyelmeztette az a levél is, a melyet éppen Nagyboldogasszony napján kapott Francziaországból. E szerint a király újra megadta 60,000 livrenyi évjáradékát, de többet az állam zilált pénzügyei miatt nem adhatott.[36] A fejedelem, ki szeptember 6-ikán visszaköltözött a városba,[37] 10-ikén azt felelte,[38] hogy a királynak ugyan szívesen fölajánlaná minden vagyonát, megmaradt utolsó obolusát is, de éppen az Olaszországból jövő hírek sem engedik, hogy minden követeléséről lemondjon. Remélte, hogy *Bourbon herczeg*, a ki iránta idáig is jóakaratot tanusított, őt az elsők sorában fogja kielégíteni. A császár konstantinápolyi követe még azt a csekély kedvezést is sokalta; panaszkodott Francesco *Gritti* velenczei követnek, hogy *Andrezel* franczia követ a portán mindent megtesz Rákócziért, a ki amúgy is igen nagy tiszteletben áll a nagyvezír előtt.[39]

A fejedelem azonban «hol szomorúan, hol kedvetlenűl» töltötte tovább idejét «megunt kedves városában», hol «az az Isten viselt reájok gondot, a ki a hazájokban levőket élteti».

> «Sohajtás könnyíti a nyomorúltakat,
> Nagyon engeszteli szomorúságukat.[40]

A szomorúság még nagyobb lett, mikor *Bercsényi* Miklós halálosan megbetegedett. A fejedelem szeptember 23-ikától fogva gyakran meglátogatta barátját;[41] «mindenkor mellette volt és

35 Thaly, Rákóczi-eml. 29., 60–61.
36 Fiedler, II. 542.
37 Mikes, 82.
38 Morvillehez. Fiedler, II. 542.
39 Gritti 1725 november 13. Malagola a Deutsche Revueben, 1907. 241.
40 Mikes, 82–83.
41 U.-o. 84., 86.

hozzája való barátságát holtig megmutatta». Egykori főtábornoka a rettenetes kínok közt is megőrízte nyugalmát. Ájtatosan fölvette a halotti szentségeket, azután pipára gyujtott, még kissé beszélgetett s november 6-ikán reggel két órakor *a fejedelem karjai közt lehelte ki a szabadságért égő nemes lelkét.*[42]

«Elvette sok szenvedésének jutalmát — mondta *Mikes;* — és nem szükséges szánni; hanem azokat kell szánni, a kiket árváúl hagyott itt, idegen országban.» A görög templomban, az érseki trónszék előtt temették el, mert Konstantinápolyba valamely okból nem vihették el. Sírfelírata szerint, a melyet alkalmasint maga a fejedelem szerzett,[43] «czímeinél fogva híres, érdemeit tekintve dicsőséges és most egy maréknyi föld fedi a száműzöttet. Ebből tanúld meg, utazó, hogy, az emberi viszontagságok föltétele szerint, a száműzetésben senkinek sincs állandó és örökös vagyona. Hogyan kell élni az ég számára, életében példás jámborságával, a száműzetésben nemes megnyugvással, a betegségben hosszas türelemmel, a halálban rövid, de bátor küzdelemmel nemes példát adott az utódoknak. Menj, utazó, s ne feledkezzél meg a jámborúl elhúnytról; gondold meg, hogy ezekkel a fegyverekkel vívta ki az eget». A fejedelem alapítványt tett, hogy barátjának, a szabadság halhatatlan hősének emlékére, a görög templomban évenkint gyászmiséket mondjanak.[44] Mondhatott misét *Gallani* sophiai római katholikus érsek is, a ki a görög papok vádjai s a török kormány üldözései elől deczemberben a fejedelemhez menekűlt s bujdosásában a bujdosótól kért segítséget.[45] Honnan tudhatta volna a fejedelem, hogy az érsek a császáriak zsoldjában áll és csak kémkedni jött hozzá?[46] Volt rá ideje, mert félesztendeig maradt nála.

42 U.-o. 87.

43 Thaly, Rákóczi-emlékek, 45—46. Rákóczi emlékíratai, 332.

44 Thaly, id. m. 46.

45 Mikes, 90.

46 Angyal, 24.

XII.
«MUNKÁK ÉS NAPOK.»

— 1725 - 1727. —

Rodostói magányában a fejedelem, kivált Péter czár halála után, megszokta azt a gondolatot, hogy fejedelemségét, hazája szabadságát ő maga többé vissza nem szerezheti; de remélte, hogy fiai több szerencsével folytatják s meg is oldják kettős feladatát. Hiszen Isten szíveikbe öntötte szeretetének hatalmát s az életben követniök kell atyjuk tanítását, mely abban áll, hogy a hatalom csak olyan termése az üdvözítő tanításának, mint a gyümölcs a fának. 1725 január 15-én fejezte be fiai számára írt *politikai végrendeletének*[1] első részét s alkalmasint még abban az esztendőben[2] elkészült a másodikkal is. Sokan kétségbe vonják, hogy ezt a munkát ő maga írta;[3] de bizonyítani csak annyit lehet, hogy könyve nem egészen eredeti alakjában maradt reánk.

Szeme előtt Szent Istvánnak Imre herczeghez intézett intelmei lebegtek.[4] Ő is fiait akarta tájékoztatni a politikai hatalomról s a polgári életnek és a keresztény műveltségnek alapelveiről.

Figyelmeztette azokat, kik tudományos munkában, vagy a stílus szépségeiben gyönyörködnek, hogy ne olvassák művét, mely Európának egyik félreeső zugában, tudósoktól, bölcsektől, könyvektől elzárt helyen készült. Őt ugyan semmi sem emlékeztette arra, hogy apa, de mégis mint apa és fejedelem akart hatni gyermekeire, hogy ha az isteni gondviselés határo-

1 Testament politique et moral. Hága, 1751. 8r. 509 lapon. Scheurleer kiadása.

2 Az első részt 1722—25. írta.

3 Pl. Annales Camaldulienses, VIII. 652. Azonban Ballagi szerint (Pallas Lex. XIV. 386.) a párisi Bibliothèque Nationale eredeti kéziratán ez a régi jegyzet áll: Ouvrage du Prince Ragotski, paraphé de sa propre main. Maga Saussure 1735 augusztus 13-án írt levelében (273. l.) éppen a Traité sur la politesse-t (az udvariasságról szóló könyvet) tartotta Rákóczi legjobb és kinyomatásra érdemes munkájának. Tehát két egykorú följegyzés igazolja, hogy a végrendeletet Rákóczi írta.

4 Le is fordította francziára.

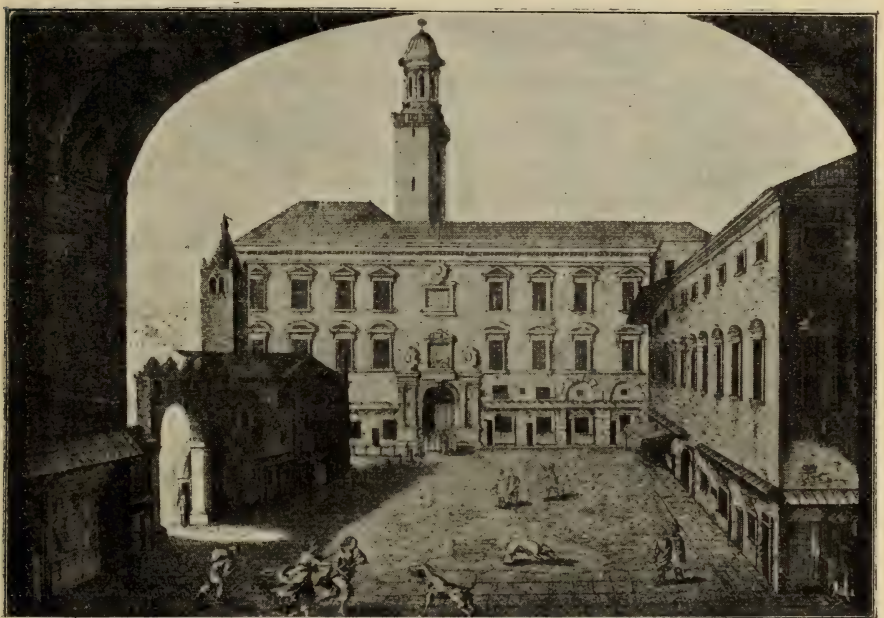
zatából engedelmeskedniök vagy parancsolniok kell, azt keresztényi módon tegyék. Iratában a józan észt s nem a különböző írók felfogását követte, de katholikus szellemben. Ne féljenek az uralkodók: nem akarja lerontani törvényes hatalmukat, nem hirdeti a lázadást és a függetlenséget. A tudósok és theológusok se latolgassák aggodalmasan egyes állításait. Gyönyörűen fejtegette azután a józan ész hatalmát, mely alatt magát az Istent értette s nagy tudással tárgyalta az erkölcsi és a vallási, az isteni és az emberi törvények egymáshoz való viszonyát, a végrehajtó és az uralkodói hatalmat, a fegyveren és a szereteten alapuló hatalom eredetét. Megrajzolta a keresztény fejedelem eszményképét s vázolta a fejedelem és a nép közt való viszonyt, melyet a népfölség elvére alapított. Csak ezután tért át a polgári élet és a keresztény műveltség alapelveire.[5]

Bizonyosnak tartotta, hogy, a természet törvényei szerint, a tudósok is csak a szeretet alapján dönthetik el, mi jobb: az örökös vagy a választó királyság-e, vagy éppen a köztársaság? Azokkal a fejedelmekkel szemben, a kik népeiket nem szeretik, meggyőződése szerint örökre érvényes II. András aranybullájának záradéka, hogy a törvénysértő király ellen alattvalói a felségsértés bűne nélkűl felkelhetnek.

Politikai végrendeletében tehát fiaira a fejedelem csöndes filozófiával is azt a politikát hagyta, a melyik őt fiatal kora felbuzdulása következtében Rodostóba vezette. «Dicsőségetekre válik, — szólt hozzájuk, — hogy olyan nemzethez tartoztok, a melynek első királya *a szabadságot a szeretet valódi törvényére alapította* s meghagyta, hogy országában a szeretet hatalma uralkodjék. Bocsássatok meg azoknak, a kik nem tudják, mit beszélnek, mikor ezt a nemzetet a lázadó gyűlöletes nevével illetik. Az ilyenek nem tudják, hogy szeretni kell a közjót, testvéreinket, önmagunkat, gyermekeinket, utódainkat, a törvények megtartását. Olvasni fogjátok hazátok történetében az apátoknak

[5] Rákóczi politikai végrendeletéről a M. Történelmi Társulatban 1910 márczius 17-én tartott felolvasásomat itt, térszüke miatt, nem közölhetem.

adott jelzőket; de vígasztalódjatok: Isten másképpen ítél mint az ember. Megbocsátja azoknak gyarlóságát, a kik nem követték lelkiösmeretöket, hanem Isten és emberek előtt hazudoztak. Az igazság egy nap megjelenik az egész földön s eljön az élők és a halottak rettenetes ítélete. Ez a nagy és valódi vígasztalás megnyugtatja azoknak lelkiösmeretét, a kiket a rágalom befeke-

205. A PÁDOVAI EGYETEM.

tített. Én pedig — szólt végezetűl — *dicsőségemet találom abban, ki arra lelkesített, hogy a törvényes szabadságért hazaszeretetből, uralkodásra és hatalomra nem vágyakozva cselekedjem...*»

Ennek a politikai végrendeletnek megírását alkalomszerűvé tette, hogy kisebb fia, *György*, 1725 őszén odahagyta Bécset, november 27-én beiratkozott a padovai egyetemre joghallgatónak, majd, 1726 elején, elment farsangolni Velenczébe, s onnan azután, alkalmasint a velenczei franczia követ segítségével, kimenekült Francziaországba.[6] A fejedelem tehát újabb buzga-

[6] Saussure, 258.

lommal írta tovább politikai végrendeletét, még pedig francziáúl, mert azt hitte, hogy fiai így mégis csak tudnak, ellenben oly járatlanok a magyarban, mint ő volt, mikor Németországban (Ausztriában) nevelték. Könyvét pedig azért akarta kinyomatni, hogy könnyebben olvashassák fiai, a kiknek szánta[7] és kiknek politikai hivatását a világ előtt igazolni akarta. Mialatt Mikes azon törte a fejét, hol nyomassa ki nénjéhez írt leveleit, a fejedelem szükségesnek tartotta, hogy *végre Törökországnak is legyen sajtója,* melynek egy magyar fölkelés idején hasznát vehesse. Magyar születésű portai tolmácsa, *Ibrahim effendi,*[8] a lángeszű Ibrahim nagyvezír segítségével föl is állította az első török nyomdát, mely három év mulva már teljes erővel működött.

A fejedelem, ki mindenesetre részes ebben a sikerben, 1726 május 25-ike óta ismét Rodostó mellett táborozott. «Csak tengődünk, lengődünk, mint szegény bujdosók — írta Mikes másnap. — Az urunknak az mégis mulatság, hogy a mezőn lakunk; mert az unalom itt igen bő és a szegény urunk itt csak egynéhányunkkal maradott.» Gallani sophiai érsek, a ki deczemberben hozzámenekült, most már tovább akart bujdosni Ragusába, mert a fejedelem s mások sem tudták kieszközölni, hogy visszatérhessen méltóságába. *Bercsényi özvegye* Lengyelországba készült, de imádója, *Mikes,* csak itt akart maradni; mert nem tartotta, a mit Forgách, hogy a hűség csak a kutyához illik.[9] A bujdosók soha sem láttak idegent sátraikban. Egyik nap olyan, mint a másik; csakhogy az egyik melegebb, a másik szellősebb. Sütkéreztek a verőfényben s hallgatták a rodostói kakasok kukorékolását. Az egész Európa békességben élt, csak ők laktak sátrak alatt.[10]

Július elején bementek a városba, de 27-én visszamenekültek sátraik alá, mert Rodostóban megint kiütött a *pestis.*[11] A fejedelem maga látta, a mint ajtónállóját a betegség megtámadta s a kü-

7 Testament politique, 2.

8 Mikes, 96. Szemere is tudja (Utazás keleten, I. 254.), hogy Ibrahim Bakmadzsi magyar volt.

9 Mikes, 97—101.

10 Június 16. U. o. 98—99.

11 U. o. 100.

szöbön megölte. Másnap valamennyi cselédje lázas volt; ő ezt a pestis jelének tartotta, mások csak hideglelésnek gondolták. A sok cseléd közt alig akadt egy, a ki a fejedelemnek szolgálhatott volna. A jó tűz mellett a szakácsok reszketve főztek. A fejedelmet magát is a harmadnapos hideg gyötörte, minek következtében elgyöngült és lefogyott. Nem félt a haláltól.[12] «Keresztényibb módon gondolkozik, mint mi — írta *Mikes*,[13] — mert készületeiből kilátszik, hogy *örömest megyen, ha Isten kiszólítja a világból.*» A mint tehát a hideg elhagyta és ő szeptember 16-án visszaköltözött a városba, azonnal *végrendeletet* csinált. «Szívtelenség lett volna — szólt,[14] — hogy ne érezze, milyen szerencsétlen sorsban hagyta volna gyermekeit s mindazokat, kik hozzácsatlakoztak.»

Augusztus végén meghalt a fejedelem első titkára, a derék *Mullot abbé*, a kit három esztendővel azelőtt D'O marquis ajánlatára fogadott szolgálatába.[15] Meghalt *Cachaud* (Cachodus) Jakab jezsuita atya is, kit Rodostóban mindenkor szívesen látott, mert Izmidben valaha édesanyjának udvari papja és gyóntatója volt. Azt természetesen nem tudhatta, hogy *Dirling* konstantinápolyi cs. követ zsoldjában állt s mindenről gyorsan és részletesen beszámolt, a mit a fejedelemtől vagy a bujdosóktól megtudott.[16] Ez a haláleset Dirlinget annál jobban bántotta, mert a konstantinápolyi franczia követ, vicomte *D'Andrezel* megbízásából szeptemberben báró *Vigouroux* volt orosz ezredes Rodostóba érkezett[17] s azóta többször megfordult Rodostó és Konstantinápoly közt. A bujdosók gyanakodva fogadták a francziát. «Mindenkivel azt akarja elhitetni, hogy mindent tud és mindent látott — dohogott Mikes.[18] — Ha huszat szól, tizenkilencz szava hazugság. Már itt némelylyel elhitette, hogy aranyat tud csinálni. A mint

[12] Rákóczi D'O marquishoz 1726. nov. 29. Fiedler, II. 545.

[13] Mikes 101—2.

[14] Id. levele, Fiedler, II. 545.

[15] Rákóczi D'O-hoz 1726 november 29. Fiedler, II. 546.

[16] Dirling 1727 márczius 12-ikén, Saussure, 53

[17] U. o. Mikes, 102. Thaly a Turulban, 1908. 11—14. Vigouroux leveleit Thaly hagyatékából a nemz. muzeum őrzi.

[18] 102. l.

látom, megakad itt közöttünk; mert az ilyen sokbeszédű, síknyelvű *sehonnain* itt igen kapnak.»

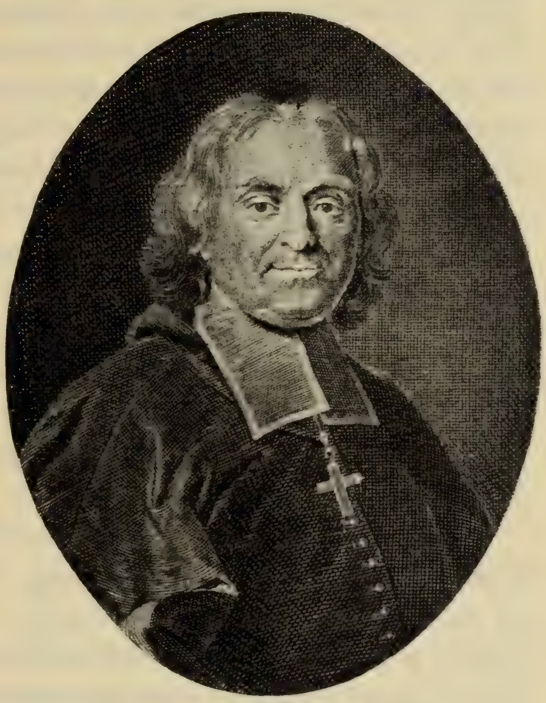
Ebben a vádban nemcsak szemrehányás volt, hanem igazság is. Mert a fejedelem most elhunyt régi hű titkára helyett félesztendő mulva *Bohn* Pál Vilmos dán származású német hadmérnökkapitányt fogadta maga mellé, a kiről megint nem tudhatta, hogy *Dirling* cs. követet titkos tudósításokkal látja el.[19] Ezekre pedig megint szükség volt most, mikor a fejedelem ismét bízni kezdett,[20] hogy Isten nem hagyja el Francziaországot örökre s újból fölvirágoztatja *Fleury* André Herkules bíbornok minisztersége alatt. Szívesen üdvözölte volna az új miniszterelnököt, de nem akarta ellentétbe hozni azzal a nyilatkozattal, a melyet a király tett küldöttje, *Le Bon* ezredes előtt. Nagyon sértették *Morville* külügyminiszternek ezen nyilatkozathoz fűzött megjegyzései. Hogyan mondhatta Morville, hogy *XIV. Lajos* az utrechti béke óta nem írt a fejedelemnek s hogyan mondhatta mellékesnek *Le Bon* előterjesztésében azt, hogy a spanyol udvar, a mely pedig jó viszonyban él a bécsivel, Rákóczit erdélyi fejedelemnek ismeri el és altesse serenissime gyanánt bánik vele? Hiszen az ilyen elismerés egyszer s mindenkorra szól; s ha *Morville* mást mond, akkor őt Francziaország soha sem ismerte el annak, holott XIV. Lajos minden levelében így nevezte. Azonban már minden elveszett, a mit a nagy király tett érte. *Morville* arra kérte, hogy nyugodjék meg a dologban. De megnyugodhatik-e, mikor széttépik, kétségbe vonják fejedelemségét, a császár lázadó alattvalói közé sorozzák; tehát elveszik mindenét, húzzák-halasztják segélypénze kifizetését, az évjáradéknak csak felét adják meg s a mellett bezárják előtte Francziaország kapuit? Úgy tesznek, mintha fölbérelték volna őket, hogy Rákóczit a bécsi udvar előtt maga megadására kényszerítsék. Bizonyos, hogy *megunták,*

19 Dirling levele, Saussure, 53. Bohn 1696-ban Bornholm szigetén született.

20 1726 november 29-i levele D'O marquishoz. Fiedler, II. 543—548. Jellemző levél, már azon nyilatkozat miatt is, hogy Francziaországban D'O marquis (Toulouse gróf egykori nevelője) az egyetlen, a ki előtt Rákóczi teljesen kiöntheti szívét.

nem törődnek vele. Kímélik a bécsi udvart s örűlnének, ha ezzel kibékülne. Ezért ösztönzik engedékenységre.

*Fleury*től mindenesetre szerette volna megtudni, mire számíthatna a *spanyol királynál.* Egészen *V. Fülöpre* akarta magát bízni: tegyen vele, a mit akar, mert már egyáltalán nincs biztos jövedelme, hogy tengődhessék viszontagságos életének még hátralevő napjaiban; hiszen már a törökök sem várnak tőle semmit. Idestova kénytelen kiszolgáltatni magát a császárnak, mondhatni az akasztófának. A franczia kormányra nézve kétségkívűl kívánatos volna, ha ő meghódolna a császárnak, mert akkor többé semmivel sem tartoznék a fejedelemnek. De mostan még tartozik s ha pörre kerűl a dolog, a fejedelem könnyen kimutathatja, hogy a párisi városházára betáblázott tőkéjét a franczia kincstár elvette s őt vagyonától megfosztotta. Azonban semmit sem akart tenni a legkeresztényibb király ellen, mert hitte, hogy újra szívébe fogadja őt. Isten a bizonysága, hogy csak a legnagyobb szükség kényszeríthetné olyan elhatározásra, a melyben maga sem ösmerne magára. Valóban, soha sem gondolta, hogy így vélekedjenek róla. Mivel tíz év óta semmiféle kérését nem hallgatták meg, most hogyan engednék meg, hogy Spanyolországba Francziaországon keresztűl mehessen, hacsak éppen a bécsi

206. FLEURY ANDRÉ HERKULES BÍBORNOK

udvarnak nem akarnak vele szívességet tenni? *Toulose gróf* kétségtelenűl megérti, miért jutott erre a különösnek látszó gondolatra s *Fleury*t nyilatkozatra bírhatja.

Tapasztalatból tudta, hogy az ő érdekében a franczia udvar soha sem járna közbe a bécsinél; ha tehát Törökországban teljesen sorsára hagyná s végső inségre jutni engedné, már csak a spanyol király közbenjárásában bízhatott, mivel a spanyolok éppen most egyezkednek a császárral. Arra kérte tehát *D'O* marquist, képzelje magát az ő rettenetes helyzetébe, a melyben többé nem ösmer önmagára. Ha az alkalmatlankodás ellenkezik is természetével, sürgesse meg Fleuryt ebben az ügyben és győzze meg arról, hogy kívánsága nem ellenkezik a keresztény politikával, mely nem ismeri a tettetést. Intézkedett, hogy *Hélissant*, ha a hátralékokból kaphat valamit a kincstártól, egész esztendei fizetést előlegezzen *Le Bon*nak, a kit Spanyolországba küldött; helyébe Francziaországba más ügyvivőt szemelt ki. *Le Bon*nak a spanyol királyi párnál nyíltan a spanyol és német korona közt való kiegyezést, titokban azonban azt is kellene sürgetnie, hogy a spanyol király állást foglaljon Rákóczi és a császár kiegyezése ügyében.

Fleury bíbornok a Morvillehoz küldött emlékiratból és egyebekből könnyen meggyőződhetik, hogy a fejedelem nagyon távol áll azoktól a zavargásoktól, a melyeket a bécsi udvar neki tulajdonít.[21] Mindössze annyi történt, hogy mikor a császári ezredeket az ország különböző részeiben szétosztották, ebben a horvátországi lovasok a szerb nép szabadságának sérelmét látván, mintegy nyolczezeren táborba szálltak. Megfogadták, hogy, ha kell, fegyverrel is megvédik népök kiváltságait; azonban, a császár engedékenysége következtében, hamarosan lecsillapodtak.[22] Magának Rákóczinak a legfőbb vágya volt, hogy visszatérhessen *grosboisi* magányába, a melyből a négyes szövetség megkötése

[21] Fiedler, Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's, II. 547.

[22] Katona, XXXVIII. 593. Arról is beszéltek, hogy a nyáron Csíkba négy zászlóalja török ütött volna be. Vass László naplói. MHH. XXXV. 532., 535.

előtt zavarták ki. Látta, hogy Európának egy hatalmassága sem kívánja a háborút, de a politikai bizalmatlanság következtében mégis valamennyi fegyverkezik. Nem bizalmatlan a gondviselés iránt, de vétkeznék, ha koldúlna, mielőtt lelkiösmeretesen mindent meg nem tenne, hogy azt elkerűlje. S ha másképpen nem tehetne, *még a császárral is kiegyeznék;* mert Isten a megmondhatója, hány szegény magyar nem viselné a turbánt, ha kétségbeejtő helyzetökben tőle nem kapnának egy darab kenyeret. Több megtért protestáns él már körülötte és pedig példásan; *Rodostót* tehát, ha kötelessége másfelé szólítaná, *nem hagyná el kevesebb sajnálkozással, mint annak idején grosboisi magányát,* melybe oly szívesen térne vissza. De nem megy csak azért, hogy elég népes háztartása gondjaitól szabadúljon. Istent arra kéri, hogy hatalmas minisztereivel és embereivel megadassa mindennapi kenyerét. Politikai gépezetében ez a fődolog... Isten mentsen, hogy csak egy csepp vér is omoljon trónja helyreállításáért s azért, hogy népét fölszabadítsa a mostani kormányzat alól, a mire pedig hivatást érez magában. De ha Isten akaratából Európában a háború tüze újra föllángol, föláldozza magát, megszabadítja népét a nyilvánvaló bitorlástól és *Szent László példáját követi.* Ez az ő theológiája, a melyet alávet *Fleury* bíbornok bölcseségének; egyébként pedig ezentúl is Isten akaratára bízza magát.[23]

Az 1726. esztendőt a fejedelem mégis azzal a *költeménynyel* végezhette, a mit a vasmegyei hagyomány neki tulajdonít.[24] A világ sok búval árasztotta el, elbágyasztotta, elfárasztotta szívét. Árvánhagyta, gonddal kínozta, majdnem koporsóba szállította. Élete siralmas; nincs helyén a szíve, nincs földi reménysége. Gyötrődik, búsúl, gyakorta könyezik. Nincs, a ki vigyázzon a bujdosóknak árva fejére, életére. Istenre bízza tehát magát: az el nem hagyja, meg nem alázza, nem szégyeníti meg. Reménysége

[23] Fiedler, II. 547—8. Ezzel a rendkívül becses oklevéllel végződik Fiedler jeles oklevéltára, az Aktenstücke.

[24] Közli Thaly, Adalékok, II. 407—410.

táplálja, hogy még öröm száll szívére, a búbánat mostan már elkerüli; mert minden csak Istenen áll, a ki megalázhatja, de föl is magasztalhatja, bánatát eltávolíthatja. Istenben bízik, nem emberi erőben; s a ki Istenben bízik, meg nem csalatkozik, míg az ember ezerszer is megcsalja jó reménységében. Nincs egy hajaszála sem, melyre Isten gondot nem viselne. Kéri tehát, tekintsen reá, ne adjon fejére több bút; jajszavára, siralmára nyissa meg előtte az eget!

Az 1727. esztendő sem tette vígabbá *a bujdosó Rákóczi énekét.*[25] «Járok gyászruhában én a bujdosásban... Fényes napja, ragyogó csillaga örömimnek köddel van bevonva. Régen voltam fényes, minden előtt híres és nagy, becsületes, tisztességes, híres, nevezetes.»

Az év elején a gyöngélkedő[26] fejedelem nemcsak gondolatait, de leveleit is rendbe szedte, miként hűséges *Mikes* Kelemenje, a ki azonban azt tanácsolta «nénjének», hogy dobja tűzbe az ő «törökországi leveleit».[27] Pedig borostyánlevelek azok, a mik a rodostói remete fejét mindörökre ékesíteni fogják. Szépségökből nem von le, hogy a levelekbe szőtt történetek és leírások egy részét Ricaut, Bayle, Brantôme, Boisteau, Bandello, Guillet-Laurent, Scudéry-Sagredo s mások könyveiből vette.[28] Ez a jegyzék mindenesetre bizonyítja, hogy a bujdosók szorgalmasan olvasgattak s az irodalmi újdonságokat is meghozatták maguknak. *Mikes* csakhamar meg is unta, hogy a fejedelem kedvéért «reggeltől fogva estig csak a könyvet túrogassák».[29] A fejedelemnek magának is szép kézikönyvtára volt. Politikai végrendeletén meglátszik, hogy buzgón olvasta *Calmet* Histoire de l'ancien et du nouveau testamentját, a melynek első kötete, *Fleury* Kolozs bíbornok költségén képekkel és térképekkel gazdagon ellátva, 1719-ben jelent meg; s mikor 27 kötetben teljes lett, a

25 Thaly, Adalékok, II. 412–415.
26 1727 január 7-én kilelte a hideg.
27 Mikes, 104.
28 Király György, a Törökországi Levelek forrásaihoz. Philol. Közlöny, 1909. 257–277., 334–345. Dézsi, Mikes fordításairól, 8r. 20 lap.
29 Mikes, 112.

drága munkát a fejedelem a galatai St. Benoît-egyháznak ajándékozta.[30]

«Mi csak csendességben élünk: töltjük, húzzuk, vonjuk az időt — panaszkodott *Mikes.*[31] — Minden mulatság előttünk fut. De ugyan miért is keresné a mulatság a bujdosókat, mikor másokat is talál?!» A mulatságra nézve — mint máskor zsörtölődik[32] — mindegy nekik, akár május, akár deczember: otthon ülnek és télen nyáron egy szokást tartanak. Nem ösmert *olyan klastromot,* melyben a rendet úgy megtartanák, mint a fejedelem udvarában. Mikesnek volt egy kis kutyája; már az is tudta a rendet. Mikor doboltak s Mikes misére ment, rá sem nézett a gazdájára; de mihelyt ebédre doboltak, azonnal felugrott és hozzá ment. Ha a fejedelemhez vagy a templomba készűlt, hívásra sem követte gazdáját, mert tudta, hogy arra a két helyre nincs szabadsága. *Dolfin* Dániel velenczei követ szerint is[33] Rákóczi és kétszáz (?) magyarja komoly, vezeklő életet folytatott Rodostóban s a porta 40.000

207. FLEURY KOLOZS BÍBORNOK, XV. LAJOS GYÓNTATÓJA.

30 Thaly a Századokban, 1890. 8—9.

31 1727 márczius 15., 106.

32 Május 7, 108—9.

33 1727 április 27. Malagola (ki éppen ezen kötet nyomtatása közben hunyt el), a Deutsche Revueben, 1907, 241—2.

piaszteréből és Francziaország tiszteletdíjából éldegéltek. A francziák szerették volna a fejedelmet kibékíteni a császárral, de Dolfin nem vállalkozott közbenjárásra. Derű ritkán hatolt be a rodostói kolostorba; s a fejedelemnek az is csalódást okozott.[34]

XIII.

APAI GONDOK.

— 1727—1729. —

A fejedelem 1727 április elején értesült, hogy kisebbik fia, *Rákóczi* György, Párisból Rodostóba indúlt.[1] Nagyban készülődött fogadtatására, sőt a lakodalomra is; mert a Héttoronyban tavaly megfojtott *Rakovicza* Mihály moldvai hoszpodár fiatal özvegyével akarta összeházasítani[2] s talán Moldva fejedelmévé tenni. Azonban ezt a méltóságot *Ghica* Gergely nyerte el. A tervezgetésekkel összefüggött, hogy Rákóczi a Párisba küldött b. *Vigouroux* angliai útját egyelőre nem siettette,[3] ellenben Lengyelországba és Choczimba sürgős leveleket küldött.[4] Az ifjabb báró Vigouroux és hat más ember kiséretében *György herczeg* egy franczia tartaneon (a Földközi-tengeren használatos bárkán) már június 15-én[5] megérkezett Rodostóba. Atyja csókokkal, nagy örömmel fogadta 26 esztendős fiát, a kit

34 Június 11-én egy zsidó jelentkezett a fejedelemnél s arra kérte, hogy kereszteltesse meg. Radalovics János és Damofili udvari papok azonnal oktatni kezdték a legényt, a ki 13-án valóban kikeresztelkedett. Keresztapja, a fejedelem, könyezett örömében. A szertartás után az újkeresztény elmondta, hogy most már nem maradhat meg rokonai közt, nem kereskedhetik otthon, tehát egy kis segítséget kér, hogy megélhessen. A fejedelem száz tallért ajándékozott neki. Másnap azután hiába kerestette. A legény, a ki már többször megkeresztelkedett, társaival együtt elvitorlázott Konstantinápolyba. «Így csala meg minket az asinus zsidaja, — vagyis inkább magát.» Mikes, 110—111.

1 Dirling az udv. haditanácshoz 1727. április 16. Thaly, Rákóczi-emlékek Törökországban, 54.

2 U. ő, május 3. U. o. 55.

3 U. o.

4 U. o. (Dirling, június 9.)

5 Mikes, 111. Dirling július 6-i levele szerint 17-én, július 7-i levele szerint «e napokban». (Thaly, Rákóczi-eml. 55.)

még sohasem látott.[6] «Másnak — *Mikes* szerint — nem lehet azt megfogni, hogy micsoda szeretetet éreznek az atyák a fiukhoz; azért atyának kell lenni.» A szép, eszes, értelmes ifjú a bujdosóknak is tetszett; de csakhamar észrevették, hogy természetes adományait «a tudomány föl nem ékesítette, a jó neveltetés föl nem czifrázta». Bécsben rajta voltak, hogy nevelésben ne részesüljön s még írni is csak nagyjából tanítsák meg. A «nádszál már vastagodni kezdett, nehezebben hajolt»; apja a találkozás első örömei után mégis elkezdte hajlítását, nevelését. Politikai szerepet szánt annak az ifjúnak, kinek herczegi rangját maga a franczia király is elösmerte.[7] Rajta volt, hogy a nagyvezírnek is bemutassa.[8]

Kedvéért újra kezdte a *vadászatokat* is, a melyeket egy esztendő óta elhanyagolt. «Sok veres bóbitás fogolynak kellett meghalni, sok portyázó, verdigályos nyúlat fogtak el rabúl.» A fiatal herczeg vadászhatott annyit, a mennyit akart. Atyja azt hitte, hogy ezzel a szórakozással be is éri; de egyebekben neki is alkalmazkodnia kellett a rodostói élet rideg szabályaihoz, járnia «a baráttánczot». A százhétesztendős örmény patriarcha helyett, a kit atyja nagy tisztelettel fogadott, szívesebben forgolódott volna — Mikessel együtt — tizenhét esztendős lányok társaságában; azonban «itt tilalmas dolog az asszonyokra nézni». Asszony csak nagy nehezen jelenhetett meg az udvarban s a fejedelem lassankint a nőgyűlölő hírébe jutott.[9] «Az asszony itt olyan gyümölcs, a melyet sohasem visznek az asztalhoz.» György herczeg a *jedzsiköji* fürdőben augusztusban látott ugyan asszonyokat, lányokat, de azok «felkendőzik magukat sárral és olyanok, mint az ijesztők sárosan, de nem másként: ott meg lehet látni húsz Sárosit és annyi Sárosinét egyszersmind». A fejedelem

[6] Dolfin augusztus 2-i levele szerint atyja ugyan szeretettel fogadta, de, úgy látszik, nem tetszett neki, hogy Bécsből a császár engedelme nélkül távozott el s ott ma sem tudják, hosszabb tartózkodásra jött-e ide, vagy azért, hogy visszatérjen. (Malagola a Deutsche Revueben, 1907. 242.)

[7] Dirling, Thaly, Rákóczi-csal. 55.

[8] U. o., július 7.

[9] Mikes, 111—2.

maga vitte ki beteges fiát «az orvosságos forráshoz», a melyben «Sárossy» György gróf Mikessel többször fürdött is. Három nap alatt megivott vagy negyven ejtel ásványvizet; de Mikes úgy találta, hogy nem beteg az ifjú herczeg, csak a megszokott víg élet után vágyakozik. A fürdőből azonban Szent István napján Rodostóra mentek vissza s pár nap mulva három mérfölddel távolabb szálltak táborba. Pedig a fejedelem ezt is egyedül azért rendelte így, hogy fiát mulattassa.[10] Csak november elején tértek vissza, a mikor az eső behajtotta őket; különben a kedvesen duzzogó Mikes szerint talán az egész telet sátor alatt töltötték volna.[11] Az építőmesterek, ácsok, festők ezalatt nyugodtan dolgozhattak a fejedelem házaiban.

A fejedelem eközben nemcsak maga foglalkozott fia nevelésével, hanem *tanítókat* is rendelt melléje. Erre mutat, hogy *Mikes* Kelemen mindig a herczeggel volt s hogy az udvartartásban feltűnik két, idáig ösmeretlen alak: *Kiss* István és *György* (alkalmasint *Kovách* György) deák.[12] Amaz udvari műveltségre és politikára tanította,[13] emez fölolvasója és íródeákja volt. György deák másolta le[14] azt a Magyar Filozófiát, a melyet *Kiss* István jó erdélyi magyar nyelven, sok tekintetben Rákóczi Testament politique-jának s a fejedelem társalgásának szellemében és bizonyára a fiatal herczeg számára írt. S milyen fölséges gondolatokra tanította benne! A magános jónak keresete a közjónak romlása. Ha elveszett hazád, elveszett hajód. Állj hazád mellett, hogy vele együtt el ne essél...

10 Mikes, 113–4.

11 U. o. 114.

12 Gordiák. Thaly, Rákóczi-eml. 72.

13 Thaly azt gyanította, hogy Kiss István Pápay János oldalán az udvari kanczellária tisztviselője volt, de csak annyi biztosat tudott róla, hogy 1730-ban már készen volt magyar filozófiája s 1741-ben még élt. (Alexander: Magyar filozófia Rodostóban. Budapesti Hirlap, 1906. 296. sz. 30. l.) «Rákóczi-emlékek Törökországban» cz. művében az ott lakó 58 udvari ember közt (69–72. l.) nem említi. Bohnnak Párisban a Bastilleban 1734 november 17-én tett vallatásából tudjuk, hogy Kiss 50 éves volt (tehát 1684 táján született), Kovách pedig (a kit vele egy sorban említ s a kit ezért talán egynek vehetünk György deákkal) 30 éves volt. Több esztendeig szolgáltak Rákóczinál, a ki azonban megengedte, hogy tisztséget vállaljanak Ráttky franczia huszárezredében. (Kont a Revue de Hongrieban, 1910., 183.)

14 1730-ban. Alexander, id. h.

TÖRÖK LAKADALMI MENET KONSTANTINÁPOLYBAN

Erős nemzeti érzést akart szívébe oltani, a mikor figyelmeztette, hogy főnixmadarak az országok; szegény a főnix, de meg nem hal, mert holteleven hamvából új főnix támad . . . Az udvari dicsőség fényes rabság, de hazafias kötelesség is. «Megérdemli a fejedelem — szólt, mikor saját száműzött urára gondolt, — hogy övé légy inkább, mint a magadé. *Ha magadé vagy, egyé vagy; ha fejedelmedé vagy, mindenkié vagy.*» De saját értékére figyelmezteti, mikor arra tanítja, hogy «dicsőségesebb magától

208. RÁKÓCZI PAROSI ÉS NAXOSI FEJEDELEMSÉGE.

fényeskedni, mint csak eleitől vett fényesség sugaraival élni. Az érdemes jó erkölcs az egyedül igaz nemesség. *Tudatlan*, kinek minden tudománya mások pennájában, *nemtelen*, kinek minden nemessége *mástól* vagyon. Szebb dolog embernek érdeme után nemesedni, mint úgy csak születni». *Kiss* István könyve mögött, mint első ismertetője írja,[15] feltűnik a rodostói élet középpontja: a fejedelem; és az a nagy ügy, mely benne testet ölt: a nemzet szabadsága és függetlensége.

Rodostóban a bujdosók nagyon csöndesen éltek, a bécsi udvarban mégis nyugtalanító hírek keltek szárnyra a filozófus

15 Alexander, id. h. 31.

fejedelemről és fiáról. A velenczei követ már 1727 augusztus 27-én azt ujságolta, hogy valami 3500, nagyobbrészt *angol kalóz* Madagaskár szigetéről kincsekkel megrakott tizenhat hajón az Égei-tengerben a Kykladokban, *Naxos* és *Paros* szigetén akarnak letelepedni. Megigérték, hogy ottan, *mint Rákóczi fejedelem alattvalói,* elösmerik a török fenhatóságot s hűségök és engedelmességök jeléűl a portának átengedik kincseik negyedrészét. A konstantinápolyi franczia követ, hír szerint, pártolta ezt a tervet, a császári követ azonban nagyon felháborodott ellene. A velenczei bailót (követet) is figyelmeztette, milyen csapás volna a köztársaságra, ha az Adriai-tenger szomszédságában ilyen veszedelmes kalózok telepednének le. Így történt, hogy a nagyvezír, a kinek a terv eleinte tetszett, jóváhagyását megtagadta s megtiltotta, hogy a dologról tovább beszéljenek.[16]

Bohn titkár a fejedelem íróasztalán talált levelek közül egynéhányat hamarosan szintén lemásolt megbízója, *Dirling* cs. követ részére. Így azt, a melyiket a fejedelem az öregebb *Vigouroux*nak és azt, a melyiket *Szieniavszkij*né a fejedelemnek írt.[17] A herczegné tavaly (1726 február 18.) vesztette el férjét, a lengyel hadsereg nagyvezérét,[18] Rákóczi és a magyar ügy jó barátját; de ő maga Choczimon át tovább is folytatta levelezését a fejedelemmel. Ezt a bécsi udvar annál veszedelmesebbnek találta, mert, a kém tudósítása szerint, újabban Magyar- és Erdélyországokba saját kezével írt leveleket küldözött, *Vigouroux* pedig, a fejedelem franczia ügyvivője, legújabban Hágában és Aachenben járt.[19] A konstantinápolyi császári követségen siettek is megszerezni a fejedelem s Vigouroux levelezésének a kulcsát. Bohn útján megtudták, hogy György makoviczai herczeg már elkívánkozik Rodostóból, pedig apja éppen most élénk levelezést folytat Lengyelország felé, mert Györgyöt egy előkelő

16 A május 9., augusztus 4., 27. velenczei sürgönyöket kiegészítik az október 4. és deczember 10. kelt levelek. Malagolánál, Deutsche Revue, 1907, 242.

17 Dirling 1728 szeptember 15. Thaly id. m. 55—56.

18 Századok, 1888. 599.

19 Dirling, szeptember 17. Thalynál, 56.

lengyel hölgygyel, alkalmasint *Dönhoff* gróf özvegyével, akarná összeházasítani.[20] Mindent el is követett, hogy fia maga is odamehessen ház-tűznézőbe, de a nagyvezír — bizonyosan *Dirling* közbelépésére — megtagadta a Lengyelországba szóló útlevelet.[21] Azt a velenczeiek is tudták,[22] hogy az eleven természetű György herczeg nem szereti atyja komoly udvarát; Mikessel együtt[23] szívesen hagyta volna másokra (a fejedelemre) a litánia-csinálást, «a mely mind haszontalan, mind pedig a mértéken felül való». György alig érkezett meg, máris visszavágyott Francziaországba, a mit azonban *Fleury* bíbornok eleinte semmiképp sem akart megengedni, hogy kellemetlenségei ne legyenek a bécsi udvarral; mert «a fiatal herczeg nyughatatlan lelkű; egészen más, mint a bátyja, József, a ki Bécsben lakik s híven engedelmeskedik a császárnak».[24]

A fejedelem azonban az idősebb *Vigouroux* után a fiatalabbat is Párisba küldte, hogy *György* visszatérhessen Francziaországba, ott neveltetése hiányait pótolja s különösen katonai tanulmányokat végezzen. A hadmérnökségre akarta taníttatni s *Bohn*t, mint hadmérnököt, jelölte ki útitársának. Bohn titokban azonnal megkérdezte a császári követet, elfogadja-e a megbizatást, vagy pedig valamely ürügy alatt kibujjék alóla? A követ jobbnak tartotta, hogy vele menjen, de mindenünnen pontos jelentést küldjön róla.[25] Márczius iduszán azonban (1728.) az ifjabb Vigouroux Párisból azzal a hírrel érkezett Rodostóba, hogy atyja Marseilleben várja György herczeget s a fejedelem rendeleteit.[26] Azok pedig nem késtek. Márczius 23-án[27] éjfélkor a makoviczai herczeg elbúcsúzott atyjától, ki nehezen vált meg tőle, mert nagyon szerette. György nem Bohnnak, hanem a Lengyelországból nem régen érkezett *Genévier* franczia drago-

[20] U. o. 56.

[21] Dirling, május 7. U. o. 57.

[22] Dolfin, 1727 deczember 10. Malagola, Deutsche Revue, 1907. 242.

[23] Mikes, 116.

[24] Dolfin, id. h. 242.

[25] Dirling, 1728 februárius 20. Thaly, Rákóczi-emlékek, 57.

[26] U. ő. márczius 16. U. o.

[27] Mikes, 119. Dirlingnél május 7-én (Thaly, Rákóczi-emlékek 57), tollhibából állhat április 23.

nyos kapitánynak és szolgáinak kíséretében, málhákkal jól megrakodva, azonnal elvitorlázott. A mint a császáriak hitték, Francziaországba csak azért megy, hogy onnan Svájczon keresztűl mégis Lengyelországba utazzék.[28] «Kivánjunk neki szerencsés útat és hogy hazáját megláthassa» — mondta Mikes, de borongva kérdezte azután: «Hát mi?» A herczeg nem hibás, hogy még Rodostóban sem tanúlt meg magyarúl. Hiszen németek nevelték, a kik még a miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarúl megtanúlja. Francziaországban azonban sokat tanulhat, mert az jó iskola. Nem olyan, mint Törökország, a hol az egész világon legjobban lehet unatkozni. Nem lehet ösmeretséget kötni, házakhoz, családokhoz járni.

TRAITÉ DE LA PARESSE, OU L'ART DE BIEN EMPLOYER LE TEMPS EN TOUTES SORTES DE CONDITIONS.

QUATRIÉME EDITION.

Revuë, corrigée, & considerablement augmentée.

A PARIS, rue Saint Jacques.

Chez JEAN-FRANÇOIS JOSSE, à la Couronne d'épines, & à la Fleur de Lys d'or. ET CHARLES-JEAN-BAPTISTE DELESPINE, Imprimeur ordinaire du Roi, à la Victoire, & au Palmier.

M. D. CC. XLIII.

Avec Approbation, & Privilege du Roi.

209. MIKES «AZ IDŐ JÓL ELTÖLTÉSÉNEK MÓDJA» CZ. FORDÍTÁSÁNAK EREDETIJE.

«Hogy pedig mindenki úgy töltse az időt, mint a mi urunk — írta *Mikes*[29] — arra az *Isten ajándéka* kívántatik. Mert ebédig az olvasásban és az írásban tölti az időt. Ebéd után pedig, a ki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember. Vagy fúr, vagy farag, vagy az esztergában dolgozik. És az ő gyönyörű szakálla sokszor tele forgácscsal, hogy maga is neveti magát. És úgy izzad, mintha munkája után kellene ennie kenyerét. Őt mindenki csodálja; ő pedig neveti az olyat, a ki panaszolkodik, hogy elúnja magát. Ritka, édes néném, a ki úgy tudja az időhöz alkalmaztatni magát, mind pedig, hogy úgy mondjam,

[28] Dirling, május 7. U. o. 57—58.

[29] 1728 márczius 24. Mikes, 119.

az időt magához alkalmaztatni. A fia azt úgy végbe nem vihetvén, jól tette, hogy elment . . .»

De mióta elment, az élet még egyhangúbb lett Rodostóban. «Hogy e világon levő zarándokságukat el ne felejtsék», szeptember 9-én táborozni mentek egy három mérföldre levő török falu (alkalmasint *Böjük-álli)* mellé. Egy hónapig sem maradhattak, mert a fejedelem köszvényes lábai megint dagadozni kezdtek s így október 2-án visszatértek «édes-keserű laktuk helyére».[30] Még a francia követséggel is megakadt az összeköttetés, mert a derék vicomte *D'Andrezel* meghalt s utódja, marquis Louis-Saveur de *Villeneuve,* csak november 12-én érkezett meg Konstantinápolyba, oly utasításokkal, melyek Rákóczi támogatására egyáltalán nem vonatkoztak.[31]

Ebben a politikai szélcsendben *Le Bon* május 29-én emlékiratban kérte XV. Lajost, hogy a *soissonsi kongresszuson* vegye pártfogásába Rákóczi ügyét. Visszament egészen a westphaleni békéig, hogy kimutassa Rákóczinak Erdélyre való jogait s fölemlítette, hogy a császáriak Rákóczi fiait kegyetlenűl fosztották volna meg az utódok reményétől, ha ezt egy jámbor püspök meg nem akadályozza.[32]

A bujdosók csöndesen mentek át az 1729. esztendőbe. Csak tavasz felé kezdték megint hinni, hogy egyszer már talán az ő csillaguk is feljön, mert április 7-én délután egy órától négyig csillagot láttak ragyogni az égbolton. Pár nap mulva *a rodostói görög érsek* nagy pompával, négy más püspök társaságában, de gyalog ment a fejedelem látogatására.[33] Kevéssel azután Konstantinápolyban 12,000 más házzal együtt leégett, az *erdélyi ház* is, a melyben utoljára Rákóczi követei képviselték Erdélyt, vagy inkább annak önállása eszméjét.[34] A fejedelem ekkortájban tudta meg, hogy a bécsi udvar megint szóba hozta a Török-

[30] Mikes, 119.

[31] Vandal, Une amdassade française en Orient, 68—79. Villeneuve augusztus 11-i utasításai. U. o. 72—75. Andrezel leveleit Thaly lemásoltatta, de már nem adhatta ki.

[32] Kont a Revue de Hongrieban, 1910. 187—8.

[33] Mikes, 120—1.

[34] Saussure, 40. Hist. Bildersaal, IX. 1420. Az Erdel szeráji Balat városrész-

országban neki nyujtott menedéket. Egy basa ugyanis, ki 1728 novemberében a selyemzsinór elől Triestbe menekült, *Jenő* savoyai herczeg útján a bécsi udvar pártfogását kérte, de levelét a bécsi török követ elfogta s a basa kiadatását követelte. A bécsi udvar (a mely kémet tartott Rodostóban Rákóczi leveleinek lemásolására) tiltakozott a levéltitok szentségének megsértése ellen s kijelentette, hogy a basától nem tagadhat meg olyan védelmet, a milyenben a szultán a lázadó Rákóczit állandóan részesíti.[35] Pedig a fejedelem most már határozottan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy, ha nem is a maga jövendőjét, de fiai s a bujdosók megélhetését a császárral való kiegyezésben biztosítsa.

Az öregebb *Vigouroux* bárót és dr. *Bachstrom*ot e végből 1729-ben Drezdába küldte a lengyel királyhoz. Nem élt többé az a nagyeszű, lelkes asszony, a ki ügyét a lengyel királynál valaha oly buzgón védelmezte. *Szieniavszkij Ádámné*, Lubomirszkij Erzsébet herczegné, Oleszycében márczius 22-én elhúnyt s már el is temették Bržezánban,[36] hol valaha menedéket adott a fejedelemnek. Vigouroux senkire sem számíthatott a lengyel-szász udvarban, mikor a fejedelem szeptember 5-i levele értelmében arra kérte *II. Ágost* királyt, bírja rá a császárt, hogy Rákóczit, a míg él, ösmerje el erdélyi fejedelemnek. Fiának, *József* munkácsi herczegnek, adja oda a *burgaui* herczegséget és a *nellenburgi* grófságot, a melyek évenkint kétszázezer tallért jövedelmeznek. Kegyelmezzen meg valamennyi bujdosónak s adja vissza javaikat, vagy térítse meg káraikat. Rákóczi Lengyelországba menne lakni s ha a király szükségesnek tartja, levelet ír a császárnak, hogy ellene semmit sem tesz ezentúl. A lengyel király kezeskednék, hogy a császár és Rákóczi kölcsönösen megtartják igéreteiket. *Vigouroux* hozzátette, hogy a törökök távozni engednék a fejedelmet, ha megizenné nekik, hogy szüksége van

ben, a Madsarlar jokusu (Magyarok feljárója) nevű nagyon meredek, keskeny utcza felső végén, a Molla Aski mecset tere közelében állt. A tűz emlékét a tér iskoláján emléktábla örökíti. Századok 1910. 402–3.

35 Hist. Bildersaal, IX. 93.

36 Századok, 1888. 600.

rá s hajót küldene utána. Sőt Rákóczi a lengyel királynak hűséget is esküdnék, s ha lengyelországi uradalmába nem eresztenék vissza, csöndesen élne Szászországban vagy Hamburgban.[37]

210. RÁKÓCZI JÓZSEF ARCZKÉPE.

Vigouroux előszóval is előadta, hogy a fejedelmi czím elösmerése a császárnak nem kerülne földjébe, Rákóczi tehát nem is esküdnék neki hűséget. Figyelmeztette az udvart, hogy a

37 Arneth, Prinz Eugen, III. 267. Hurmuzaki, Fragmente, IV. 203. Horn, François Rákóczi, 405–6. Horváth, VII. 180. Szilágyi, Magyar nemzet tört. VIII. 170–1.

bujdosókkal császári tábornokok s más előkelő tisztek is összeköttetésben állnak; megtörténhetnék tehát, hogy a fejedelem halála után, a támaszukat vesztő bujdosók, ezekben bízva, háborúra izgatnák a szultánt, vagy pedig mindnyájan mohammedánokká lesznek. A tatár kán máris buzdítja őt, hogy vele szövetkezzék s moldvai székelyek, krimi ó-németek élén keresztény hadsereggel törjön be Magyarországba.

Ágost király és szász minisztere, gróf *Manteuffel* Ernő Kristóf, a követnek nem adtak elutasító választ, mert Magyarország legteljesebb megnyugtatását éppen a császár érdekében óhajtották. Hiszen ha a francziák Olaszországban megint megtámadják a császárt, ki az oroszszal együtt állandóan fenyegeti Törökországot, ez bizonyára fegyvert ragad ellene és ebben az esetben nagyon is számolni kell a köztük élő Rákóczival; annyival inkább, mert a bujdosók könnyen elhitethetik, hogy *Magyarország a török pártfogás mellett még állam maradhat, de az osztrák uralom alatt csak tartomány lehet.* A király és minisztere 316-od magukkal éppen abban az időtájban viszonozták Potsdamban és Berlinben a porosz király drezdai látogatását.[38] Értékes lehetett a két udvar barátsága, mert a takarékos porosz király csak tűzijátékra ötvenezer tallért áldozott; Vigouroux tehát semmiképpen sem mulaszthatta el, hogy Drezdából Berlint is fölkeresse. Ottan is sikerrel járt, mert gróf *Seckendorf* Frigyes berlini császári követ, Frigyes Vilmos porosz király kívánságára, Wackenbarth-Salmur gróf bécsi porosz követ útján 1729 november 4-én fölkérte *Jenő* savoyai herczeget, *eszközölje ki Rákóczi kivánságainak teljesítését,* ha azt akarja, hogy Rákóczi lemondjon bizonytalan terveiről. A herczeg azonban november 16 án azt felelte[39] a szász követnek, hogy Rákóczit nem az indította erre a lépésre, mintha a szívén viselné, hogy száműzött társait megtartsa a keresztény vallásban. Az udvar egész bizonyosan tudja, mert kezei közé jutott Rákóczi terve,

[38] Leirja Hist. Bildersaal, IX. 155—171. [39] Horn, 407.

hogy mostan is Magyarország föllázításán töri a fejét s, a mint írja, egy hónap alatt fölkelésre is bírja. Ösmerik fondorlatait, színlelő ravaszságát. Lelkében még mindig mélyen gyökerezik a lázadás szelleme. Egyáltalán nem remélhetni tehát, hogy békességesebben viselkedjék, mint idáig, ha megengednék neki, hogy a császár örökös tartományainak közelében lakjék. Deczember 7-én, *Seckendorf* útján, a porosz királynak is megírta, hogy az udvar nem tudja elgondolni, a császár örökös tartományai és az egész kereszténység miért volnának nagyobb biztonságban, ha Rákóczi visszatérne. Hiszen nem párthíveinek vallása, hanem a miatt teszi ezt a lépést, hogy, hajlott korának daczára, *feleségül vehesse Jablonovszka Konstantina herczegnőt.* Már pedig, ha ez a szándéka sikerülne, az eddiginél is jobban lehetne tartani tőle; mert köztudomás szerint most sem akaratán, hanem erőtelenségén múlik, hogy újabb zavarokat támasszon; mit könnyebben megtehetne, ha Törökországon kívül lakik. Azon pedig csodálkozott a herczeg, *Seckendorf*, mint értelmes miniszter és tábornok, hogyan hiheti el Vigourouxnak, hogy a bujdosókkal császári tábornokok és más tisztek is összeköttetésben állnak. *Jenő herczeg* ezt az egészet mesének tartja, mert jól ismeri a tábornokokat; érett megfontolás után sem gyanakodhatik egyikre sem. Mindezek után deczember 10-én kijelentette, hogy a császár nem fogadhatja el a porosz király közbenjárását és semmiről sem akar tudni. *A császár sohasem alkudozhatik lázadóval* és annak kérelmét csak úgy veheti figyelembe, ha egyenesen *ő maga* folyamodik hozzá. Ehhez elsősorban az kívántatnék, hogy *Rákóczi a multakat őszintén megbánja s örökös urától és királyától föltétel nélkül kérjen kegyelmet.* A császárnak méltóságán alul áll, hogy tárgyaljon egy oly *végtelen gonosztettekkel bemocskolt lázadóval.*[40] Magát Vigourouxt pedig csupán a lengyel királyra való tekintetből nem fogatták el.

[40] Arneth, III. 268—69. és 570. Horn, 407—408. Horváth, VII. 181—82. A Magyar Nemzet Tört. VIII. 172.

Ezek után szó sem lehetett többé közeledésről. Az udvar a maga érdekeit követte, nem a nemzet érzületét. Pedig egy esztendő óta megint hangzott «Pannonia siralma»:[41]

«Szegény Magyarország, bánatát újítja,
Könnyező szemeit siralomra nyitja,
Fejét lecsüggesztvén, könnyeit árasztja...»

Az udvar *Dirling*et visszahítta Konstantinápolyból, de a helyébe küldött *Thalmann* továbbra is meghagyta Bohnt rodostói «bizalmas» levelezőnek;[42] mert ha otthon az volt a jelszó, hogy «ne higyj, magyar, a németnek», Bécsben meg az volt, hogy «ne higyj, német, a magyarnak!». Azonban egyik német most mégis hihetett volna a másiknak: a bécsi a drezdainak, berlininek, a kiknek békülésre intő szózata éppen a maga idejében érkezett. Hiszen a német-török háború minden pillanatban kitörhetett. Erre alkalmat adhatott gróf *Bonneval* Sándor tábornok terve. A gróf, egy limousini nemes család tagja, gróf Tourville alatt a franczia tengerészetnél kezdte, majd, Catinat és Vendôme tábornagyok alatt, a szárazföldi seregnél folytatta katonai pályáját 1706-ig, midőn harminczegy esztendős korában, a megsértett Maintenon asszony üldözései elől menekülve, osztrák szolgálatba állt s a Provenceban, a Dauphinében, Torino alatt s Malplaquetnál hazája ellen harczolt. Nemcsak katonai tehetségeivel tűnt ki, hanem élénk szelleme, olvasottsága, jó társalgása, ékesszólása következtében is; a francziák azonban tékozlónak, örökösen pénzzavarral küzködőnek, nagy csalónak s becstelen és lelkiösmeretlen embernek ösmerték. Átpártolása miatt XIV. Lajos in effigie fel is akasztatta s Bonneval, mint már császári tábornok, pár év múlva hiában tett kísérletet, hogy kegyelmet kapjon s hazájába visszatérhessen.[43] A rajta Ausztriában esett sérelem

41 Thaly, Adalékok, II. 417—420.

42 Thaly, Rákóczi-emlékek, 58.

43 St. Simon, Mémoires, IV. 408—9. és XIII. 198—9. Bonneval önéletrajza (Mémoires du Comte de Bonneval. London, 1737. Két kötetben, 8r. 192. és 184. lap) 1675-től 1729-ig terjed; ennek folytatása a Nouveaux mémoires (London, 1737. 8r. 269.

következtében[44] a tábornok az osztrákokat is odahagyta; török szolgálatba akart állani s Travnikból[45] a nagyvezírnek s *Villeneuve* konstantinápolyi franczia követnek 1729 június 29-én nagyszabású javaslatokat küldött. Ezeknek az a lényege, hogy

211. GRÓF BONNEVAL SÁNDOR.

azt a sérelmet, a mely rajta Bécsben esett, a császár ellen indítandó magánháborúval akarja megbosszúlni s e végből török szolgálatba lép. Ha elveheti a császártól Magyarországot, mely hadseregének melegágya és visszaszoríthatja örökös tartomá-

lap), mely már Rákócziról is tartalmaz néhány adatot. Az Anecdotes Venetiennes et turques, ou nouveaux mémoires du comte Bonneval (Két kötetben. Frankfurt, 1740. 8r. 218. és 216. lap.) voltaképp De Mirone regényes és meg nem bízható korrajza. Bonnevalról lásd még: Vandal, Une ambassade, 116–146.

44 Bonneval emlékiratainak egész második kötete ezzel (voltaképp a spanyol királynéról terjesztett rágalommal) foglalkozik.

45 1731-ben már ottani szandsákbasa volt 2000 arany fizetéssel és 2000 tallér kegydíjjal. Legalább így írja a Histor. Bildersaal, IX. 1429.

nyaiba, ezzel nagy szolgálatot tenne a franczia királynak. Levelét[46] a portai tolmács augusztus 18-ikán mutatta be *Villeneuve*nek,[47] a ki *Ibrahim* nagyvezírnek egyelőre csak annyit tanácsolt, hogy vigyázzanak Bonnevalra Sarajevóban, bánjanak vele jól; maga pedig utasításokat kért Versaillesból. Onnan azonban azt a választ kapta,[48] hogy utasításain nem módosítanak, Bonnevallal pedig *nyiltan* ne érintkezzék, hogy gyanút ne keltsen Bécsben.

Deczember 19-ikén, a követhez intézett második levelében, *Bonneval* azt írta a követnek, hogy összeköttetésbe lépne *Rákóczi*-val arra az esetre, ha kiütne a német háború, melyet a törökök, ha okosak, arra az időre halasztanak, mikor a császár szakítani fog Francziaországgal. A nagy szultán, erre az időre számítva, a mennyiben teheti, áldozza fel Moldva- és Oláhországok adójövedelmét. A két terjedelmes és termékeny tartományt vegye el mostani fejedelmeiktől s az egész adót engedje át *Bonneval*-nak és *Rákóczi* fejedelemnek, hogy abból hadtestet állítsanak fel, a melyet a béke idején jól begyakoroljanak. II. Ágost király halálának esetében a francziák jelöltjének, Leszcsinszkíj Szaniszló királynak támogatására ez a sereg Felső-Magyarországon vagy Erdélyen át Lengyelországba nyomúlna s ott a császár ellen igen hasznosan működhetnék.[49]

Azonban *Ibrahim* nagyvezírnek, vagy inkább *Mehemet* basa kiajának, annyira nem tetszett az egész terv s annyira kedveztek a császáriaknak, hogy a fejedelemtől még eddigi évdíjának is csaknem a felét levonták. A fejedelem, hogy fiát, Györgyöt és a bujdosókat jobban segíthesse, eladta lovait és vadászati fölszereléseit.[50] Lemondott tehát egyetlen úri kedvteléséről is, a mely a száműzetés idején valamennyire szórakoztatta; de növekedő szegénységében sem mondott le a maga és családja küldetésébe vetett hitéről.

46 Közli Vandal, Une ambassade, 134—5.
47 U. o. 134.
48 Október 15. U. o. 137—8.
49 Hurmuzaki, Documente, Suppl. I. 469. Angyal, 25. Horn, II. 402. Urechiă, Relatiunele Franciei cu Romania. (Conferenţi Publice 1883—4. 116—7.) Vandal, 142.
50 Saussure, 326.

XIV.
RÁKÓCZI IRODALMI MUNKÁSSÁGA.

— 1730. —

RODOSTÓBAN a fejedelem csöndesen, a legnagyobb visszavonúltságban várta, mikor szabadúlhat onnan, vagy mikor üt a cselekvés órája. Mióta vadászparipáit eladta, csak ritkán mozdúlt ki, hogy friss levegőt szívjon. Rendesen a palotája előtt levő elég szép kertekbe ment sétálni. Gyönyörködött, hogyan fejlődnek a fák, a miket ő maga ültettetett s milyen szépek a virágágyak, a melyeket tervei szerint készítettek. Olykor billiárdozott egyik-másik belső emberével, kik közűl *Sibrik* Miklós már annyira megnyugodott ittmaradásukban, hogy családi leveleit a konstantinápolyi (pérai) páter trinitáriusoknál helyezte el.[1] A fejedelem, a mennyire tőle telt, minden bujdosónak életét kellemessé akarta tenni. Nekik és magának elefántcsontból vagy fából igen csinos tárgyakat esztergályozott. Naponkint 3—4 órát töltött íróasztala mellett s többnyire latin vagy franczia nyelven tanulmányokat írogatott. Néha rajzolgatott, miben nagy tökéletességre vitte. Szabad idejét olvasással, imádkozással, beszélgetéssel töltötte.[2]

212. RÁKÓCZI ESZTERGÁLYOZOTT SÓTARTÓJA.

Átnézte, kijavította, módosította Franczia- és Törökországban írt műveit: a fölkelések történetét, emlékiratait, vallomásait, imádságait és politikai végrendeletét.

[1] Ráttky levelei 1729 június 6., deczember 6-án, a Sibrik-levéltárban. (Nemzeti Múzeum.)

[2] Saussure, 257., 327.

A fölkelések története (Histoire des révolutions de Hongrie) tulajdonképpen *társas munka,* melyet a fejedelem *Brenner* Domokossal együtt készített. Jean *Neaulme* hágai könyvkiadó már 1739-ben megjegyezte,[3] hogy *névtelen* szerzője kétségtelenül magyar ember, mert semmiképpen sem valószínű, hogy idegen és külföldi olyan jártas legyen a magyar nemzet kiváltságaiban, jogaiban, szokásaiban. Föltevését azzal is támogatta, hogy a mű stílusa tiszta ugyan, de nem mindenütt elég francziás. Rodostói magányában a franczia átdolgozást bizonyosan átnézte Louis *Bechon,* Louis *Molitard,* majd *Saussure,*[4] a mi maga is mutatja a fejedelem rendkívüli gondosságát és lelkiismeretességét. Mindamellett a mű első és, csodálatosképpen, mindmaig utolsó kiadója panaszkodott, hogy nem talált a tulajdonnevek írásában teljes következetességet és egyformaságot s ő sem kapott senkit sem, a ki a többnyire magyar és elég nagyszámú nevek helyes kiírásában segítette volna. Azonban a különbségek, szerinte is, oly jelentéktelenek, hogy zavart nem okozhatnak.

A szerzőnek — saját bevezető szavai szerint — az volt a terve és feladata, hogy megírja *Magyarország törvényes kormányának eszméjét*[5] s napvilágra hozza az annak felforgatására vagy megtartására irányuló törekvéseket. Nem menekülhetett ama kötelesség elől, hogy elmondja, honnan származtak a magyarok, kik haditetteikről úgy elhíresedtek. Királyaik uralkodásának chronológiai ismertetését is adta. Mert — szerinte — a fejedelmek életének ez a története sok világosságot vet kormányzatuk természetére, uralkodásuk idejére, eszökre, egyéni tehetségeikre. Meg akarta mutatni, hogy béke és bőség volt az olyan királyok alatt, kik hűségesen megtették kötelességöket és együttéreztek népeikkel. Ilyen boldog időkben majdnem mindenkor győzede-

[3] Az előszóban. A kézirat most gróf Apponyi Sándor tulajdona, hova egy párisi antiquariustól vásárlás útján került.

[4] Saussure, 200—1.

[5] A könyv czíme is: «Histoire des révolutions de Hongrie, ou l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement». Megjelent Hágában 1739-ben egyszerre egy negyedrétű 2 és egy kisnyolczadrétű 6 kötetes kiadásban, Rákóczi arczképével. Amott a II., emitt az V—VI. kötetben van Rákóczi emlékirata a szabadságharczról.

lem követte a fejedelmek és alattvalóik egyetértését, összetartását; kiterjedt birodalmuknak a határa, megtartották, sőt bővítették is hódításaikat, megalázták, hatalmuk alá vetették összes ellenségeiket. A magyarok minden más nép közűl kitűnnek a szabadságért égő szeretetökkel, és mindig mereven ellene állottak dicsvágyó királyaiknak, kik esküjöket megszegték, zsarnokok lettek és tetszésöknek, szeszélyöknek akarták föláldozni személyes szabadságukat és jólétöket. Ezek a viszontagságok elég gyakoriak a magyarok történetében s nemcsak érdekesek, hanem tanulságosak is. A fejedelem jogosan remélte, hogy a történelemnek s különösen az Ausztriai Ház ellen való fölkelések elbeszélésének minden részlete kellemesen kielégíti az olvasó várakozását és kíváncsiságát.

A mű ehhez képpest hat könyvre oszlik. Az első megismerteti a magyarok eredetét, különböző neveit, a királyság alapítását s az erre következő fél ezredévet egészen 1526-ig. A második az I. Ferdinánd trónralépésétől IV. Ferdinánd haláláig terjedő időszakot, a harmadik pedig I. Lipótnak eseményekben minden eddiginél gazdagabb uralkodása első felét tárgyalja. A negyedik elbeszéli az örökös királyság megalapításától a karlóczai béke megkötéséig történteket, az ötödik pedig azt fejtegeti, hogyan bántak a magyarokkal I. Lipót és miniszterei a karlóczai béke megkötése után 1703-ig? Mindezt nagyon egyenlően megírt (a 4-r. kiadásban 30—30 lapra terjedő) fejezetekben. Ellenben aránytalanúl hosszú [6] a hatodik könyv, mely, latinúl és francziáúl, a Recrudescunton kezdve 1706 szeptember 15-éig egészen vagy kivonatban közöl 104 oklevelet, a szatmári béke oklevelével s Veratius Constantius röpiratával (Remarques apologetiques-jével) együtt, hogy teljes világosságba helyezze a fejedelemnek a szabadságharczról szóló emlékiratait.

Az emlékiratok kétségtelen szerzője, már az egykorúak szerint is, maga a fejedelem. «Teljesen bizonyos ez — írta Saus-

[6] A 4-r. kiadásban a 164—504. oldalon.

sure.[7] Nemsokára azután, hogy szolgálatába álltam, néhány becsúszott helyesírási és irályhiba kijavítására átadta nekem a kéziratot.» «Csak pár lapot kell olvasni belőle, — szólt a mű első kiadója, *Neaulme*[8] — hogy eredetiségéről meggyőződjünk.» Gondja volt rá, hogy «úgy adja, *egy szó változtatása nélkül*, a hogy a szerző kezéből kikerült; mert meggyőződése szerint a jóízlésű emberek szívesebben fogadják úgy, mint a stílus simítgatásával.» Már szó volt róla,[9] hogy vázlata nagy részét még Magyarországban elkészíttette, sőt, oroszra fordítva, Dialogus czímen 1709-ben a czárnak is elküldte.[10] Istennek, az Örök Igazságnak ajánlván művét, botorságnak tartotta volna, hogy a történteket más színben tűntesse föl. Az igazságon kívűl egyebet nem akart írni; s úgy írt, hogy őt önmaga ellen is védenie kell a historikusnak. Hiszen mindannak, a mit tett, legnagyobb részét saját siralmas gonosz vágyainak, emberi gyarlóságainak, hiúságának, kevélységének, önzésének, meggondolatlanságának, ügyetlenségének, sőt undokságának tudta be; s nem szívesen írta le mindazokat, a mikért véres könyeket kellene sírnia. Nem dicsekszik «vétkes büszkesége» művével; nem keres, a világi fejedelmek módjára, az utókorban emléket vagy halhatatlan nevet. Ilyen «gyalázatos indítóokok» valóban nem vezérelték s a puszta igazságnál egyébre nem törekedett. Szíve belsejét tárja föl, mikor elmondja külső cselekedeteit, hogy megismerjék tettei okait s tetteit magukat. Ezt pedig megtehette olyan ember, a ki nem törődött az emberek ítéletével, nem hajhászta a népszerűséget s a hol kellett, szembeszállt a közfelfogással.

A dolog természeténél fogva, ő maga áll az események középpontjában; de ezt az előnyét nem becsüli többre annál a nézőpontnál, a melyről az utazó tekinti a körülötte levő földrajzi tényeket. Bizonyára szívesebben időzött a fölkelés első éveinél, a mikor előtte a jövendő tündérkert gyanánt állt, mint

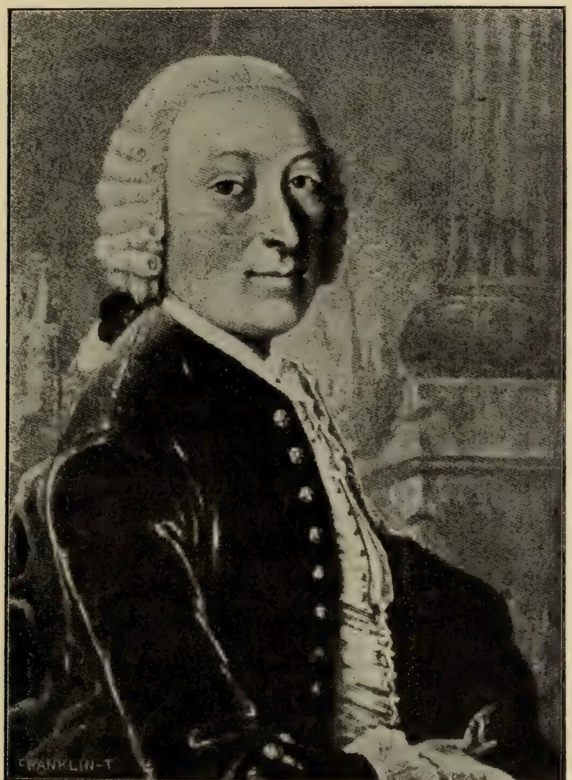
7 Törökországi levelei, 201.

8 A Histoire des révolutions előszavában.

9 II. kötet, 441., 461. l.

10 Fiedler, Archiv für österr. Gesch. XLIV. 492.

a későbbieknél, mikor «a tömkelegbe lépvén, észrevette gyászos tévedését». Leírásai eleinte színesebbek, vonzóbbak; később fanyarabban, kedvetlenebbül beszél. Nem a remények, de nem is a csalódások pillanatnyi hatása alatt, hanem két évtized mulva, forrásaitól, levéltárától, a szereplők legnagyobb részétől

213. DE SAUSSURE CZÉZÁR.

távol, idegen országban, az Istenben és a történtekben való megnyugvást keresve írt. Vele szemben alig lehet szigorúbb kritikát alkalmazni, mint a milyet ő alkalmazott önmagával szemben.

Emlékiratának nagy *jelességei* közé tartozik a tiszta igazságra, elfogúlatlanságra való törekvés, az események okainak nyomozása, a tanúlságok levonása, a szebbnél szebb ítéletek,

az általában véve nagyon találó jellemzések, a becses taktikai megjegyzések, az igazán jellemző földrajzi leírások s a kitűnő helyzetrajzok. Például, mint történelmi essay, külön is irodalomtörténeti nevezetességre tarthat számot az ország közviszonyainak ismertetése 1704 elejéről.[11] Azonban *hibái, fogyatkozásai* sem csekélyek. Gyakran téved egyes adatokban.[12] Előadásának hézagai közé tartozik, hogy a keresztneveket ritkán írta ki, vagy eltévesztette, s a vezetékneveknél különböző helyesírást követett. Néha a valóban fontos eseményeket is elhallgatta s pl. Károlyi, Bottyán, Balogh Ádám egyes haditetteiről megfeledkezett.[13] Chronológiája néhol hibás. Ritkábbak *földrajzi* botlásai; pl. hogy a zarándi Kaján-szorost összetéveszti a Vaskapuval, Zólyomot és Beszterczebányát fölcseréli s a vihnyei fürdőt Selmecz helyett Körmöczbánya mellé helyezi. Akaratlanúl is méltatlan, mikor egész általánosságban mondja, hogy a brigadérosok nem tudtak vezényelni, vagy a mikor Kuckländert együgyűnek jellemzi, Bottyánnak nevét sem említi a dunántúli hadjáratban, melylyel pedig neve mindörökre egybeforrt s megbélyegzi b. Révay Gáspárt, a ki pedig nem ágyúlövés nélkül adta fel Nyitrát. Egyeseket sötéten, a későbbi események hatása alatt jellemzett; pl. Ocskayt, Bezerédjt már kezdetben elítélte, sőt egy ízben Esterházy Antal bátorságát is csak a multra való tekintetből ismerte el. Néhol különben megvallotta, hogy emlékezete cserbenhagyta, főképp oly eseményekre nézve, a melyekben neki nem volt része.

Mindamellett művét, *Katona* István ideje óta, a magyar s a külföldi történetírók kellő kritikával szívesen idézték, a magyar közönség pedig szeretettel olvasta.

A vallomások könyve (Confessio peccatoris) részben megelőzte, részben követte az emlékiratokat, a melyeket tehát *idő-*

[11] A Thaly Kálmán-féle ötödik magyar kiadásban a 63—80. lapon.

[12] Ezeket s a többieket könyvem megfelelő helyein megigazítottam.

[13] Ezekre nézve l. Thaly jegyzeteit, Rákóczi emlékirataihoz 60., 84—85., 95. 119., 171., 184—5., 204—5., 230., 234—5., 238—9. l.

rendben ennek a közepére kellene beilleszteni.[14] Ezt azonban tenni nem lehet,[15] mert jellege teljesen más, mint amazoké. A mémoire nyilt beszámolás és önigazolás az emberek számára. A másik azonban a bűnösnek gyónása, vallomása, a melyet írója sohasem akart a közönség elé juttatni.[16] Nem történeti mű, nem életrajz,[17] hiszen ekkor foglalkoznia kellene élete legdicsőségesebb korszakával, a szabadságharcz történetével is. Ezt azonban külön munkában, az emlékiratokban ösmertette. A vallomások behatóan foglalkoznak a politikai történelemmel, de mégsem a világtörténelmi alaknak, hanem — saját mondása szerint — egy bűnösnek lelkiállapotát tárják elénk. Elmélkedéseit csak részben fűzi külső, világi eseményekhez. Alapúl saját lelke világát veszi, azt a belső forrongást, a mely jóra vagy rosszra, nagy tettekre vagy kicsinyességekre, nagyravágyásra vagy Istenben való megnyugvásra késztette. Nincs közéletünknek egyetlen nagysága sem, a kinek lelki élete ilyen világosan és ilyen érthetően állana előttünk. Száraz történeti adatok alapján a legnagyobb ellenmondásokat találhatni a fejedelem életében és tetteiben; ezek az ellenmondások többnyire eltűnnek, vagy enyhűlnek, mihelyt ezt a hatalmas lélektani tanulmányt olvassuk. Valóban úgy kell olvasnunk, a hogy ő maga kívánja: a *szellem* és nem az írás fölött elmélkedve. Idején tiltakozott az ellen, hogy szövegét megcsonkítsák, vagy kétséges helyeit rosszra magyarázzák. Hiszen jól tudta, hogy ha már van valami a szívben, azt a toll és a száj hiában titkolná Isten előtt[18] Nem azt akarta, hogy műve vagy gyónása *mások* véleményének, felfogásának ismétlése, másolata legyen, hanem hogy kifejtse és Isten előtt kitárja saját tetteit, belső érzéseit, bűneit. Azért töre-

[14] Erre maga is hivatkozik az emlékiratok elején (a magyar kiadás 19. lapján).

[15] Mint az Önéletrajz 188—9. lapján mondja, ennek a nyolcz évnek történetét itt nem is akarja elbeszélni, még a magánéletére vonatkozót sem; csak a 168—192. lapon jellemzi röviden nyolczesztendei lelki életét.

[16] Csak néhol tesz czélzást esetleges olvasóira; pl. a 437—9. lapon ismételve.

[17] Önéletrajz czímén következetesen ebben a munkában azért idézgettem, mert úgy a latin szöveg akadémiai kiadása, mint Domján Elek magyar fordítása ezen a czímen jelent meg.

[18] Önéletrajz 437.

kedett egyszerűségre és őszinteségre.[19] Istent kérte, segítse visszaemlékezéseiben, mert az ő emlékezőtehetsége fogyatékos; és kérte, emlékeit óvja meg a képzelet játékaitól.[20] Emlékezete kiterjedt mindenre, a mit látott, hallott; sőt ezeknél végtelenül többre is, mert igen sok olyan képzete volt, a mit a multról, jelenről, jövendőről se nem látott, se nem hallott.[21] Gyanította, hogy a képzelet az emlékezet része, vagy megfordítva, az emlékezet jár képzelettel. Az emlékezőtehetségnek ez az ága nem ösmer zabolát és sohasem nyugszik meg.[22] Mindez eléggé mutatja, hogy valóban nem közönséges értelemben vett önéletrajzot, nem történeti munkát, hanem lélektani megfigyeléseken alapuló erkölcsi elmélkedéseket, lelki életrajzot akart írni. A Szentírás, Szent Ágoston, Aquinoi Szent Tamás, Szent Anzelm, Szent Bernát, Kempis Tamás és más aszketikus (erkölcsépítő) irók egyes tételein elgondolkozva, vetette magát szigorú vizsgálat alá.[23]

Egy ösmertetője szerint[24] úgy járt el, mint a zeneszerző, ki mástól kölcsönzött vezérmotivum alapján, saját teremtő géniusza tárházában talált anyagból építi föl új alkotását. Eredetiségét érezve, úgy vélte, hogy a kik az ő könyvéből olvasnak Istenről és rendeltetésünkről, vagy vele okoskodnak, vagy kinevetik őt, vagy csodálkoznak rajta, de mindenesetre kevesebben lesznek, a kik Isten segítségével fölfogják és követik.[25] Érezte, hogy filozófiai és erkölcsi fejtegetései ellenmondást kelthetnek,[26] s vallomását az emberek majdan sokféleképpen bírálják, ha *történetesen* napvilágot lát; mert a theológia használatos, elfogadott kitételeit, kifejezéseit nem ösmeri és szívének egyszerű beszéde a bírálatoknak elejét nem veheti. De ő nem is az embereket akarta tanítani, hanem saját szívét és tetteit vizsgálni.[27] Elég

19 U. o. 436.
20 U. o. 3., 77., 104.
21 U. o. 455—6.
22 U. o. 433.
23 Karácsonyi a «Katholikus Szemlé»-ben (1903. 637—641.) egybeveti Sz. Ágoston és Rákóczi vallomásait s úgy találja, hogy nagyon különböző lelkek lévén, nem csoda, hogy vallomásaik is szerfölött különböztek.
24 Fraknói, II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái, 26.
25 Önéletrajz, 408.
26 U. o. 418.
27 U. o. 435—6.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.
(Eredetije a Tört. Arczképcsarnokban.)

eseményről írhatott volna, de csak saját ügyeiről akart beszámolni;[28] mégsem a maga dicsőségére[29] s nem történetet,[30] nem is a világ fiainak s nem az élvezetek hajhászóinak írt.[31] Mert művének feladata nem a külső, hanem a belső dolgok leírása volt.[32] Mindezt — a hogy megjegyezte — mesének tartják valamikor azok, kik a világ szellemében olvassák[33] és sajátságosnak vélhetik, hogy Isten oktatását és tollbamondását követve, *egyéni felfogását feláldozza*.[34] Ez azonban nem történt az eredetiség rovására. Gondolatai sokszor magasabban szárnyaltak, mint azok az elmélkedések, a melyeket különböző íróktól olvasott.[35] Mindössze csak két (az isteni gondviselés útjairól s az isteni malasztnak az emberi akaratra gyakorolt hatásáról szóló) *hittudományi* értekezés van vallomásaiban. Néhol *filozófiai* fejtegetésekbe bocsátkozott; de művének ennél nagyobb érdeme, hogy saját személyes körűlményeinek *lélektani* magyarázataival tette érthetőkké politikai törekvéseit, nemzeti vágyakozásait.

A születésétől 1703-ig terjedő első könyvet, a melyre már emlékiratai elején hivatkozik, Francziaországban 1716—7-ben írta; a másodikat, a melyben elmélkedéseit az 1703—17. év eseményeihez fűzi, 1718 februárius 21 — november 9-ike közt készítette; a harmadikat 1718 november 9-ikén kezdte, majdnem naplószerűen folytatta s 1719 deczember 31-ikén fejezte be. Az egész kéziratot halála után hívei Rodostóból küldték megőrzés végett Grosboisba s ma már nem lehet tudni, ő maga, vagy a könyvet beköttető szerzetes, Pater *Carbonnier* tévedett-e, mikor az 1719 végén írt elmélkedéseket mindjárt az 1717 márczius 27-ikén befejezett sorozat után tette. A munkának más chronológiai fogyatkozásai is vannak; pl. a fejedelem már arra sem emlékezett, hogy atyja nem 40, hanem csak 31 éves volt, mikor meghalt. Azonban mint egyetemes *történelmi forrás* is

[28] U. o. 81.
[29] U. o. 283.
[30] U. o. 170.
[31] U. o. 145.
[32] U. o. 325.
[33] U. o. 291.
[34] U. o. 436.
[35] U. o. 436.

sok tekintetben elsőrangú; mert pl. a hussi csata (1711 július 8—9.) s a pruthi béke leírását magának Péter czárnak elbeszélései nyomán adta; a franczia udvari élet, XIV. Lajos halála, vagy a portai viszonyok leírását pedig a kornak egyetlen történetírója sem mellőzheti.

Könyvét nem szánta a nyilvánosságnak, de több helyéből látható, hogy mégis számított az olvasókra, vagy talán csak azokra, a kik Grosboisban fognak hozzáhasonlóan vezekelni. A kamaldoliaknál különben nemcsak a szóbeli, hanem az írásbeli nyilt gyónás is szokásos volt s ő nem akart elszakadni attól a helytől, hol önmagát s az emberi lelket oly alaposan megfigyelte és megösmerte. Műve 1735—1792 közt a grosboisi kamaldoliak könyvtárában volt letéve, hol 1746-ban *Carbonnier* kamaldoli atya rendezte.[36] Onnan, a kolostorok eltörlésekor, a párisi nemzeti könyvtárba került,[37] honnan Grisza Ágost lemásolván, a M. T. Akadémia 1876-ban latin nyelven közrebocsátotta. Magyarúl 1903-ban csaknem teljesen *Domján* Elek[38] és, rövidebben átdolgozva, *Kajlós* Imre adta ki.[39]

A fejedelem ehhez a kéziratához csatolta «*Aspirationes Principis Christiani*» (Egy keresztény fejedelem áhításai) czímű munkáját, a melyet alkalmasint Louis *Bechon*nal másoltatott le, de minden egyes oldalon saját nevének kezdőbetűjével hitelesített.[40] Műve, legalább annak nagyobb része, még Grosboisban készült s Rodostóban most csak az utolsó simítást adta meg neki. Latinúl írta, de francziára is lefordította. «Uram-Istenem, — kezdődik az ágyból való fölkelésre írt imádság — a ki nem az én érdememen miatt, hanem csupán a te irgalmasságodból méltóztattál megtenni engemet ezen a földön a te képviselőddé: add,

[36] Thaly az Önéletrajz akad. kiadása előszavában, VI—VII. és Századok, 1876. 316. l.

[37] Most is ott őrzik «13628. fonds St. Germain des Pres latin» jegy alatt, Rákóczinak hozzákötött más munkáival együtt, k. 4-r. 1111 lapon.

[38] II. Rákóczi Ferencz fejedelem önéletrajza. Miskolcz, 1903. 8-r. 439 lap.

[39] II. Rákóczi Ferencz vallomásaiból. Budapest, év nélkűl. Két füzet (a Magyar Könyvtárban). 16-r. 80 és 79 lap.

[40] Akad. Önéletrajz, VI—VII. l. Az egész ott a 381—589. oldalon.

hogy méltó legyek a te törvényeidhez a szentségben, az igazságban és a könyörületben, és hogy ezen a napon oly tökéletesen hajtsam végre a te munkádat, a hogyan te kívánod tőlem.» Ezt követték a mosdáskor, öltözéskor, az udvari nép, majd a trón megpillantásakor, a templomba-menetelkor, az odabelépéskor s az onnan visszatéréskor mondandó imádságok. A tanács kezdetén és végén, ebéd elején és végén, minden munka kezdetén, vadászatkor, nyilvános ünnepségen, lefekvéskor külön imádságokat mondott. A hiúság, kevélység, fösvénység, harag, torkosság, pazarlás, mogorvaság, látás, hallás, szaglás kísértései közt Istenhez fohászkodott. «Uram, segíts, hogy semmit se tegyek nélküled — szólt, midőn haragját gerjedezni érezte. — Mert erős a lelkem, de gyönge a testem: felizgatja, felgyujtja az emberi szenvedelem. Adj kezembe féket, hogy megzabolázzam. Ember ingerelt haragra és türelmetlenségre; de, Uram, a ki nem okozod, hanem inkább elhárítod a bajokat, a te kezedből várom a *türelem* fegyverét. Kérlek, csillapítsd le indúlataimat s add meg azt a kegyelmet, hogy szeretettel büntessek és könyörűljek. Legfőbb bíró, a ki bíróvá tettél a földön, emelj engem önmagam fölé, hogy jobban tudjak megkülönböztetni és ítélni; hogy megfenyítsem az ellened vétőket, de kíméljem, a kik ellenem vétettek és megbocsássak nekik.» Betegségében, szárazság idején, társalgás közben is az Istenhez fordúlt.

Tábori könyörgéseit hazájára gondolva írta. A tábor szemlélésekor, megindúlásakor, bejárásakor, a katonaság csatarendbe állításakor, az ellenség láttára, sortűzadásakor, a győzelem kivívásakor, a csata elvesztésekor, a holttestek megpillantásakor Istenhez fordúlt. Távol legyen tőle minden emberi öröm és dicsvágy; mert hogyan örűlhetne, mikor annyi rokona, annyi rábízott embere elesett, annyi ezer lélek elveszett, nyájából annyi bárány odalett? Nem ennek, hanem csak annak örűl, hogy teljesedett Isten szent akarata, népét megszabadította mostani ellenségeitől. Bárcsak úgy élnének Isten kegyelmével, hogy ne kelljen újból bűnhődniök!

A könyörgések legnagyobb része a szent áldozás előtt és után való harminczkét elmélkedésből áll. Alapelve, hogy mivel az ember önmagában véve semmi, szeretnie kell azt a lényt, a ki minden más létezőnek lényegét magában egyesíti. És imádságos könyvét azzal a megható, mert nagyon igaz vallomással végzi, hogy mindenkor Istenhez fordúl a maga nyomorúságával, a melyről sohasem feledkezhetik meg; hiszen senki máshoz nem folyamodhatik, s mástól nem kérheti, a mije nincs.

Politikai végrendeletét (Testament politique), a melyet öt esztendővel ezelőtt készített,[41] szintén most rendezhette lemásolás, vagy éppen sajtó alá. Valószínű, hogy ennek a munkának a hatalomról szóló része lényegében megfelel annak az értekezésnek, a melyet «*De potestate*» czímmel Párisban még 1714-ben írt és barátjának, *Jablonovski* János russiai palatinusnak ajánlott,[42] melyet azonban a végrendeletben csak latinból francziára átdolgozva használhatott. Ezt csak a latin kéziratnak és a nyomtatott franczia szövegnek összehasonlítása után lehetne megmondani; de az a valóság, hogy ezzel a kérdéssel 1714—1726-ig irodalmilag foglalkozott, egymaga is mutatja azt a lelkiösmeretességet és alaposságot, a melylyel dolgozott.

Összes műveit sajtó alá *Bechon, Molitard, Mikes, Kiss* és utóbb *Saussure* — mondhatni, a rodostói akadémia — közreműködésével őmaga akarta előkészíteni. Másfél század mulva a M. T. Akadémia tett kísérletet, hogy összes műveit kiadja,[43] de csak a kéziratban heverők közől adhatott ki egy kötetet. Így a dicsőséges fejedelmet, Magyarországnak egyik legnagyobb gondolkodóját, a haza még mindig nem láthatja azon a magaslaton, mely mint *írót* is megilleti.

[41] L. e könyvben, III. 607—9. l.

[42] Varsóban a Krasinszkiy grófok könyvtárában Romer Flóris 1874-ben találta meg a fejedelemnek ezt a kéziratát. Századok, 1874, 591.

[43] 1875-ben ezt a «Mémoires sur la guerre de Hongrie» kinyomatásával kezdte meg, de a 214 lapnyi füzetből csupán húsz példányt vontak le, a többi szedést megsemmisitették. Szinnyei, Magyar Írók, XI. 473.

XV.

OTTHON ÉS A BUJDOSÁSBAN.

— 1730—1732. —

A BÉCSI kálvárián levő feszület 1729 június 15-ikén «Németország felől csodálatosan Magyarországra fordúlt». «Kinek adja Isten jó végét», mondta *Károlyi* Sándor a hír hallatára.[1] Otthon a rendek országgyűlést tartottak, melynek ötven végzését a király november 20-ikán szentesítette. Élete hátralevő tizenegy esztendejében többé össze sem hítta a rendeket, kik számára «folytonos imáikkal Istentől az életerős öregség késő éveiig tartó viruló életet s a távol örökösökre és utódokra átszármazó legszerencsésebb kormányzást kértek.»[2] Engedtek mindenben, a miben lehetett, «csak azzal az ő felsége hazánk ellen lött indulatja engeszteltessék».[3] Így történt, hogy a vallásügyeket teljesen kikapcsolták az országgyűlés feladatai közül s azt a király elintézésére bízták. A király pedig *Jenő* savoyai herczeg elnöklete alatt egy osztrákokból álló bizottságot küldött ki s annak munkálatai alapján olyképpen rendelkezett,[4] hogy elkeserítette vele a protestánsokat, s a katholikusokat sem elégítette ki.

1729 szeptember 29-ikén az országgyűlés tárgyalásaival és törvényeivel elégedetlen magyaroknak követei már Rodostóban jártak s otthon elegen akadtak, a kik *várták a fejedelmet.* A kormány elfogatta a rodostói Joó János kanczelláriai lajstromozónak valamely rokonát, *Joó* János birtokost, *Barta* Mihály fornosi lakost, Rákóczi egykori zászlótartóját, az engesztelhetetlen kuruczot és az ifjú *Darcsi* György fornosi birtokost, mert Joónak

[1] Károlyi önéletírása, I. 332.
[2] Az 1729. törvények előszava, 2. §.
[3] Károlyi, I. 339.
[4] Rendelete csak később, 1731 márczius 21. jelent meg. Főbb pontjait ösmerteti Horváth, VII. 166—8.

naphegyi szőllejében «összeesküvést forraltak a király ellen». Mindnyájokat a munkácsi várba csukták.[5] A nyáron *Torday* István Abaújvármegyében gróf *Károlyi* Sándor nevében toborzott katonaságot, mely ügyben a vármegye azonnal vizsgálatot indított, maga Károlyi pedig a helytartótanácshoz jelentést és tiltakozást adott be.[6] A nép, mint utóbb is egy ízben,[7] azt hitte, hogy felbuzdúlt benne a régi kurucz vér, és Rákóczi számára szedi a hadakat. Magáról a fejedelemről még a rodostói kém, *Bohn* is csak jelentéktelen híreket közölhetett Thalmann cs. követtel; a fejedelem bizalma különben is megingott Bohn iránt, a ki most már attól félt, hogy fölfedezik árúlását, a mi azonban csak évek múlva történt meg.[8] A sevillai szerződésben (1729 november 9.) Franczia-, Spanyol- és Angolországok, két hét múlva pedig Hollandia is szövetkeztek egymással a kereskedelmök érdekeit fenyegető Ausztria ellen s 1730-ban a háború kitörése elég bizonyosnak látszott. Mindenki természetesnek tarthatta, hogy a mely pillanatban Francziaország állást foglal Ausztria ellen, számításba veszi Rákóczit; XV. Lajos apósa, Leszcsinszkij Szaniszló, máris összeköttetésbe lépett vele, hogy, a lengyel trón várható megüresedése esetében, királyságának visszaszerzése végett hasznát vegye Ausztria ellen.[9]

Az ősz kezdete elsöpörte az Ausztriával szemben óvatos török kormányt, mely Európában mindenképpen békét akart, hogy helyreállítsa tekintélyét Ázsiában, melyet egyrészt az oroszok térfoglalása, másrészt a perzsákkal folytatott szerencsétlen háború fenyegetett. *III. Ahmed* szultán maga akarta átvenni az ázsiai hadsereg fővezérletét. Azonban szeptember 28-ikán Konstantinápolyban kitört a forradalom, melyet két egyszerű janicsár: *Kalil Padrona* és *Muszlu* vezetett.[10] Harmadnap a nép haragja

[5] A Magyar Nemzet Tört. VIII. 171. Lehóczky, Bereg vármegye tört. I. 242–3.

[6] Károlyi naplója, 1730 június 29., július 3., 4. Önéletírás, I. 369.

[7] Márki, Peró lázadása 16., 18.

[8] Saussure, 58.

[9] Horváth, VII. 184–5.

[10] A Nouveaux mémoires du Comte de Bonneval (London, 1737., 53.) szerint a janicsárok azért lázadtak fel, mert Magyar- és Erdélyországban néhány helyet kellett volna megerősíteniök.

következtében vesznie kellett *Ibrahim* nagyvezírnek s négy más miniszternek, mire október 2-ikán maga a szultán is lemondott unokaöcscse, *I. Mahmud* javára.[11]

A volt szultán és nagyvezíre nem közönyös nevek hazánk történetében. Magyarország a pozserováczi békében az ő idejökben

214. TÖRÖK NŐ A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN.

szabadúlt föl teljesen a török uralom alól. Ehhez e békeszerződéshez kényszerűségből ragaszkodtak ugyan, de a német-római császár hatalmának gyöngítésére ezentúl is készen álltak. Rákóczit egy újabb veszedelmes háború hírére sem adták ki, de távozni sem

[11] Mikes, 121–123. Bildersaal, IX. 1422–26. Hammer-Purgstall, III. 425–432. Vandal, 147–181.

engedték, hogy azokkal a nagy eszmékkel, a miket képviselt, és helyzetével, a mely a török barátságra utalta, a császárt örökös aggodalomban tarthassák.

A bujdosók úgy gondolták, hogy a konstantinápolyi forradalom következtében Rodostóban is lehet zenebona és zsákmányolás; éjjelenkint tehát őrködtek, vigyáztak. «De itt — *Mikes* szerint [12] — minden oly csendességben volt, mintha csak álom lett volna a rebellió.» Csodálták azt a nagy rendet, a melyet a törökök még a fölkelésben is megőríztek. Könnyen fölverhették volna a gazdag görög, örmény kereskedők boltjait, rámehettek volna a császár kincstartójára; azonban a tárház, a hol mindenkinek fizetni szoktak, a bujdosóknak is épp úgy nyitva állt, mint azelőtt.

Az új szultán november 25-ikén elnyomta a nyakára nőtt forradalmat és kivégeztette annak vezéreit, a két hatalmas janicsárt,[13] és ezután azonnal megadta Rákóczi teljes évdíját, a melyet 1729 előtt élvezett.[14] A volt császár leánya, *Ibrahim* nagyvezír özvegye, 1731 márcziusában még egy kisérletet tett az arnótok és a janicsárok fellázítására s a hatalom visszaszerzésére, a miért azonban őt vízbe, a lázadást pedig vérbe fojtották.[15] A szultán megfogadta nagyvezírének azt a tanácsát, hogy vezíreit soká uralkodni ne hagyja. Letette őt és 1731 szeptember 19-ikén Rodostón át már a harmadik nagyvezír, *Topál (Sánta, Topa) Ozmán* basa, a francziák nagy barátja ment Konstantinápolyba, hogy rendkívűl fontos hívatalát elfoglalja.[16]

A kormányban tapasztalt gyors változások a bujdosókat kevés jóval bíztatták. Soruk is egyre ritkúlt. *Forgách* Simon a lengyelországi Zolkiewben (Zulkwán), a hol nyomorgása miatt ezer talléron családi levéltárát is elzálogosította, még a múlt esztendőben elhúnyt. «Már ex magnatibus senki sincs — írta

[12] Mikes, 123.

[13] Igen érdekesen írja le Mikes november 27-ikén, u. o. 124—5.

[14] Saussure, 256., 326.

[15] Mikes, 1731 márczius 25., 126. l.

[16] «De az esze nem Sánta, mert nagyeszűnek mondják.» Mikes, 1731 szeptember 20., 128—9. Vandal, 168—171.

RÁKÓCZI RODOSTÓI KAPOLNÁJA.

fia,[17] — hanem méltóságos gróf *Csáki* Mihály úr, a ki is nem kontentáltatván fejedelem Rákóczi testamentumával, mivel csak a francziát szereti, Konstantinápolyba transferálta magát; *Zay* Zsigmond sem kontentáltatik, de ugyancsak még a fejedelem mellett vagyon. Én pedig ide, Lengyelországba jövék. Ex praenobilibus vannak a fejedelem mellett *Sibrik* Miklós, *Ilosvay* János, *Máriássy* Ádám, *Mikes* Kelemen, *Kapy* Gáspár. Adta volna Isten, *soha Rákóczi, se Bercsényi ne született volna. Hazánkat elpusztították, minket koldúsbotra juttatának.* Bezzeg, a fejedelemnek jól van dolga; mert Magyarországban sem volt a kuruczvilág előtt annyi jövedelme, mint most a franczia királytól és török császártól. Bezzeg, nem ád a szegény magyarnak: *verje meg az Isten!*» A könnyelmű fiatal embernek csak az a mentsége, hogy ezt a levelet olyan emberhez írta, a kitől mindjárt meg is kérdezte, hogyan nyerhetne kegyelmet a császártól?

A lengyelországi menekültek sorsán és az ott küszöbön álló változások miatt aggódva, az onnan visszatérő ifjabb *Vigouroux* helyébe a fejedelem *Bohnt* akarta Lengyelországba küldeni, hogy érdekeit megvédje.[18] Nem jól választotta meg emberét, mert ezt a bécsi udvari haditanács elnöke, mint a császár érdekeinek hű képviselőjét, dícsérte.[19] A fejedelem, szerencsére, vissza is parancsolta őt, talán arra a hírre, hogy Drinápolyon át egy lengyel tábornok megy hozzá.[20] Bohn attól tartott, hogy a fejedelem nyomára jött kémkedésének és szolgálatai jutalmáúl a császártól már most őrnagyságot kért a hadmérnökségnél;[21] hiszen máshol mindenütt hasznosabban szolgálhatna a császárnak, mint Rodostóban! De a fejedelem és a konstantinápolyi követség egyaránt szükségesnek tartotta őt, mivel otthon volt a katonai tudomá-

[17] 1731 október 11. Varsóból gróf Révay Péterhez. Forgách-levéltár, a Nemzeti Múzeumban. (Másolat.) Zay elégedetlenségét Chauveline levele is (1734 november 13.) igazolja. Közli Kont, Revue de Hongrie, 1910. 45.

[18] Thalmann 1731 augusztus 31. Thaly, Saussure törökországi leveleihez írt életrajzában. 58—59.

[19] Szeptember 19. U. o.

[20] Október 5. U. o.

[21] Deczember 18. U. o. 59—69.

nyok minden ágában s nagyjából a politikai ügyekben is. Állítólag Rákóczi első titkára és kegyeltje, Louis *Bechon* is csak a tavaszig akart maradni Rodostóban, mert a portától nem kapott biztató választ a rábízott dologra nézve. *Rákóczi* tudniillik arra kérte a szultánt, engedné meg, hogy Moldva- és Oláhországban, Erdély határán, földeket vehessen bérbe, de olyan kiváltsággal, hogy akármi változás történnék a portán vagy a két fejedelemségben, nekik semmitől se kelljen tartaniok s első megállapodásukat meg ne másítsák. A porta azt felelte, hogy a fejedelemségeket nem veheti el; urai birtokaiknak mindaddig, míg a fejedelmek megfelelnek kötelességeiknek; nem volna igazságos, hogy másoknak kiváltságokat és jogokat osztogasson ebben az országban a fejedelmek tudta és beleegyezése nélkül. Ha azonban ezeknek nincs kifogásuk ellene, a porta sem vonakodik teljesíteni kérését.

A fejedelmek hozzájárulásának kikérése végett a fejedelem azonnal írt Oláhországban levő küldöttjének, *Vigouroux*nak s remélte, hogy újesztendeig kedvező feleletet kap. Hír szerint a fejedelem kamarása, *Mikes* Kelemen, a határon szintén földet akart bérelni, hogy azután elvehesse Bercsényinek Lengyelországban élő özvegyét, *Kőrössy* Zsuzsikát. A bérlet politikai czélja az volna, hogy a fejedelem, mint valami gyarmatba, oda gyűjtse össze a magyar elégűletleneket, a kik a fölkelésre mindenkor készen álljanak. Velök, vagy még ő előttük menne oda egy *Batthyány* nevű magyar, a ki néhány hónapja kijött Rodostóba s a fejedelem évdíjat ad neki, mert testvérétől, az erdélyi kormányzóság irnokától, jó értesűléseket szerezhet az erdélyi ügyekről. «Ilyen itt az élet és a tervezgetés azóta, hogy *Don Carlos* bevezetése nem nyugtalanítja a kedélyeket — szólt Bohn;[22] — most már nem bíznak benne, hogy az ő örökösödése valamely változást okozhatna.» Ezzel arra czélzott, hogy Don Carlos infanst a spanyolok és az angolok a négyes szövetség ötödik

[22] 1731 deczember 27. Hurmuzaki, v. 15—16. Angyal, 26. Pethő, M. Krónika folytatása II. 104—5. Documente, VI. 499—501. U. ő, Fragmente,

pontja értelmében közös erővel helyezték be Parma, Piacenza és Toscana valóságos birtokába, a mi azonban a bécsi udvar előleges beleegyezésével történt.[23]

Mikes szerint[24] a bujdosók oly nagy csendes nyugalomban éltek, hogy úgy tetszik, mintha másutt mindenki meghalt volna, csak ők élnének; pedig, jól meggondolva a dolgot: mások élnek, *csak ők alusznak*. «De van-e egyéb dolga a bujdosónak?» Azonban a bizalmatlanság, kételkedés, fekete irígység is velök bujdosott, «mintha ők sem maradhattak volna meg az országban». Sok bujdosót eltemettek már, de az irígység csak megmaradt; az egyenetlenség is egészséges és nem vénűl. «Talán ugyanezek temetik el a bujdosókat, hacsak a jó Isten el nem veszi közőlük őket.» A bujdosóknak testvériesebben kellene élniök, mint az otthoniaknak; de ennek az ellenkezőjét tapasztalták Rodostóban. Az ájtatos fejedelem hiába fáradozott, hogy a viszálykodásokat megszüntesse. «De a mit a halál végbe nem vihet, hogy vinné ő azt végbe?» Mikes szerint égetni valók. Hiszen egy a sorsuk, az állapotuk. Egyik is odahagyta jószágát, a másik is. Tisztségeket, jószágokat Rodostóban nem osztogatnak. Az északi meg a déli szelet mindegyik egyformán kapja. Csak abban különböznek, hogy az egyiknek az egészsége jobb, a másik többet ehetik, ihatik, a harmadik tovább sétálhat a tengerparton, mert jobb lába van. Kevés foglalatosságuk következtében unatkoznak, sőt egymást is megúnják s már nem szeretik egymást látni. Minden bajnak oka az *unalom*.

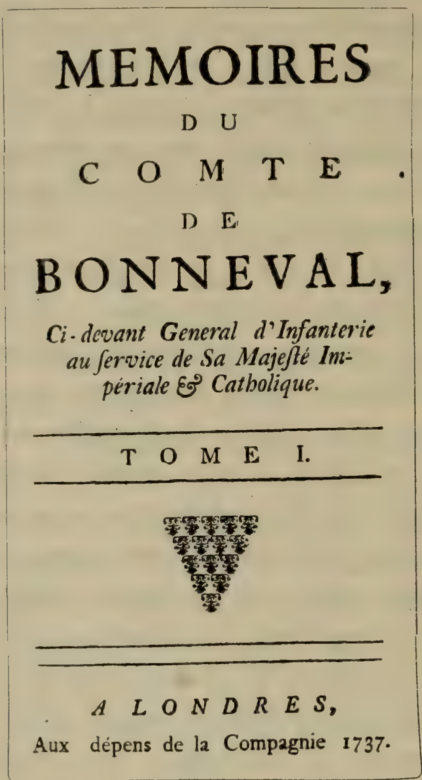
Ilyen hangulatban érte őket az 1732. esztendő, a mely azonban csakhamar nagy dolgokkal kecsegtette mindnyájukat. *Villeneuve* mindenképpen meg akarta győzni lelkes barátját, *Topál Ozmán* nagyvezírt, hogy az osztrák elnyomás miatt nekibúsúlt magyarok s a Mazeppa kivégzése miatt bosszús kozákok főbbjeit *Ausztria és Oroszország ellen* kellene ingerelni s háborúra bírni.[25] Azonban aggasztotta, hogy a török hadsereg, kiképzés

[23] Hist. Bildersaal, IX. 1124—5, 1129—33.

[24] 1731 deczember 24., 129—131.

[25] Villeneuve Montihoz 1732 márczius 9. Vandal, 173.

tekintetében, annyira elmaradt ellenségei mögött. Ekkor lett figyelmes a nagyvezír *Bonneval*ra, ki emlékíratot adott be a török hadsereg ujjászervezéséről,[26] minek valósítására teljesen alkalmasnak is találta. Villeneuve helyeslésével[27] Ozmán Konstantinápolyba hívatta Bonnevalt s ünnepiesen, nagy tisztességgel fogadta a tábornokot, ki időközben, *Ahmed* néven, amúgy is mohammedánus lett. A reábízott tűzércsapatot rövid idő alatt nagyszerűen kiképezte; de Ozmánt, ki már benne látta a megtorló háború vezérét, a vén kizláraga (az eunuchok főnöke) csakhamar megbuktatta. A magyarok sajnálták, mert a németeknek ellensége, nekik pedig jótevőjük volt. A viszonyokat jellemzi, hogy utódjai közt Bonneval is szóba jött.[28] Emlegetése bizonyítja, hogy Rákóczira vonatkozó terveit a török kormány elég figyelemre méltóknak találta. Mint boszniai szandsákbasa, maga mellé hítta Bohnt, a ki már most az osztrák követségtől kért tanácsot, oda menjen-e, vagy Francziaországba, hová a fejedelem akarta küldeni, hogy *György* makoviczai herczeg számára az udvartól egy külön ezred fölállítását eszközölje ki.[29] Bohn, a kit VI. Károly császár őrnagygyá nevezett ki, küldetését

MEMOIRES
DU
COMTE.
DE
BONNEVAL,
Ci-devant General d'Infanterie au service de Sa Majesté Impériale & Catholique.
TOME I.
A LONDRES,
Aux dépens de la Compagnie 1737.

215. BONNEVAL EMLÉKIRATAINAK CZIMLAPJA.

26 Közli Nouveaux memoires du comte de Bonneval, 64—91.
27 U. ő. Chauvelinhez június 2. U. o.
28 Mikes, 1732 márczius 14., 131. l.
29 Thalmann, 1732 márczius 8. Saussure, 60.

még a nyáron is bizonyosnak tartotta.[30] Útjából azonban egyelőre semmi sem lett s a követ hiában törte a fejét, hogy ha Bohnnak Rodostóból távoznia kell, tudósítónak megnyerheti-e Rákóczi konstantinápolyi török tolmácsát, a magyar *Ibrahim* effendit, az első török nyomda alapítóját.[31]

A hazából érkezett hírek közűl a fejedelmet legjobban érdekelhette, hogy egykori ellenfele, gróf *Pálffy* János nádor, 1732 február ius 20-ikán meghalt, mire az önkényuralom levetette alkotmányos álarczát. *III. Károly,* törvény ellenére, vejét, *Ferencz* lorraini herczeget nevezte ki Magyarországban királyi s Erdélyben fejedelmi helytartónak. Mit remélhetett még Rákóczi, ha mindez «egész nemzetünknek vigasztalására» történt?[32]

XVI.

RÁKÓCZI VÉGRENDELETE.

— 1732. október 27. —

A PESTIS, a mely az egész török birodalomban pusztított, 1732 őszén a fejedelem udvarából is elragadott egynéhányat.[1] A fejedelem, mint hasonló veszedelemben máskor is tette,[2] október 27-ikén elkészítette *végrendeletét,*[3] hogy gyermekei és hívei jövendőjéről valamiképpen gondoskodjék.

Az oklevél élén felsorolta czímeit,[4] a melyeket Istentől részint

30 Április 21., július 10. U. o.

31 Szeptember 24. U. o. 61.

32 Károlyi Önéletírása, II. 53.

1 Thalmann, 1732 szeptember 24. Saussure, 283.

2 Latin nyelvű végrendeletét nem ösmerjük, de a mostaniban a fejedelem hivatkozik reá. (Emlékiratai, 307, 321.) Saussure szerint (238. l.) annak csak codicillus-jellege volt. Néhány ékszerről, pl. egy ismétlő-óráról (Mikes számára), egy arany keresztről, gyűrűről stb. s néhány egyéb tárgyról hagyakozott benne főbb tisztjei részére.

3 Közli a Hist. des révolutions, továbbá Testament politique et moral du prince Rákóczi, I. 48—67. Magyarúl Thaly, Rákóczi emlékirataiban, 305—319.

4 Ferencz, Isten kegyelméből Erdélyországnak keresztény fejedelme, Rákóczi fejedelem, a római szent birodalom fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek grófja, munkácsi és makoviczai herczeg, Sárosvármegye örökös főispánja, Sárospatak, Tokaj, Regécz, Szerencs, Lednicze, Somlyó, Ecsed és Ónod örökös ura stb.

egy szabad nemzet választása, részint születése következtében kapott; de nem dicsekedett velök, mert pornak, hamunak vallotta magát. Sőt hálátlannak is Isten iránt, mert sokáig nem élt kegyelmeivel, testi, lelki javaival, a mikkel pedig bőségesen elárasztotta. Csak később tért hozzá, ki vágyat oltott belé, hogy élete hátralévő részében lelke üdvösségét keresse. Hálát ad mostan Istennek, hogy elvette tőle a fejedelemséget s mindazt,

216. JAROSZLÓ.

a mit a világ javaknak nevez; meglátogatta mindennemű szomorúsággal, üldözéssel, gyaláztatással, rágalommal, a miket a világ nagy embereitől szenvedett. De főképp azért ad hálát, mert beleoltotta azt az erős kötelesség-érzetet, a melynél fogva elhagyta a csöndes és nyugodalmas élet édességeit s eljött ebbe az országba, mely lelkületével és természetes büszkeségével annyira ellenkezik. Ezzel alkalmat szolgáltatott, hogy büszkeségét legyőzze, lemondjon az emberi elme hiú számításairól, a véges ész tanácsairól, a földi hatalmakba vetett hitéről s ne bízzék másban, mint a gondviselésben, Isten akaratában és csak azt akarja, a mit az Isten akar.

Egyik könyvében, a Vallomásokban, elmondta, miben tapasztalta Isten irgalmát s nem titkolta, hogy ezzel szemben hálátlan volt. Érzi lelkének háborgását most, midőn még el sem öregedve, testben, lélekben meg nem gyöngűlve, azért tesz végrendeletet, mert jól ismeri állapota romlandóságát, a ragadós betegségek veszedelmeit, különösen pedig kötelességét, a melynek elmúlasztásától leginkább retteg.

217. A JAROSZLÓI SZŰZ-MÁRIA-TEMPLOM.

Tudja, hogy a legönkényesebb, leghatalmasabb fejedelmek sem biztosíthatják végső akaratuk végrehajtását. A végrendeletek hitelességét és érvényét minden nemzet törvényekben állapította meg; de ő olyan országban és olyan helyzetben él, hogy egyiknek sem veheti hasznát. Latin nyelvű régibb végrendelete végrehajtását olyanokra bízta, a kik, úgy látszik, szeretik őt s hozzá mindíg hűségesek voltak s pontosan teljesítik mindazt, a mit itten levő javaira nézve elrendelt. Ezúttal tehát csak a dicső emlékezetű *XIV. Lajos* szerződéseiben, kiváltságaiban, kegyleveleiben biztosított igényeiről rendelkezik. Ha ezeket, az igazság rovására, nem teljesítik, a hitetlenek közt magukra maradnak mindazok,

a kiket saját gyermekei gyanánt szeret; saját gyermekei pedig tengődni fognak és sorsukon semmiképpen sem segíthet. Istenhez fordúl, mert az embereket éveken át hiába kérte; de azt hiszi, egyedűl politikai okok tartották vissza őket, hogy egyébként tanusított barátságuk szerint cselekedjenek. Az emberek csak végrehajtották Isten ítéletét, mikor nem engedték őt visszatérni a keresztény országokba. Mégis szereti őket és megbocsát azoknak, kik legjobban üldözték és rágalmazták; hiszen nem tudták, mit cselekszenek!

Semmit sem hozott magával erre a világra, semmit sem visz el belőle. Különben is hiába rendelkeznék, mert szándékainak foganatosítására nincs törvényes módja. Gyermekeiért és szeretteiért mégis mindent megtesz, a mit tehet; mert fájdalommal hagyná el őket ilyen állapotokban, ha nem bíznék benne, hogy Isten gondját viseli annyi árvának. A mit tehát Francziaországgal szemben igazságosan követelhet, arról mint meglevő és valóságos vagyonról rendelkezik.

Ehhez képpest a *jaroszlói uradalom felét,* a melyet számára Lengyelországban *XIV. Lajos* vásárolt meg, fiának, *György* makoviczai herczegnek hagyja s kéri *XV. Lajost,* hogy fiát, pör esetében, lengyelországi követe útján segítse. A *párisi városháza* 600.000 livre értékű kötvényeinek beváltása után mindössze 82.000 livre tőkéje maradt; az ez után kapott 6000 livre évjáradékot szintén György herczegre hagyta. Fentartja jogát a *XV. Lajos* kegylevele alapján neki járó 100.000 s a bujdosókat illető 40.000 livre évjáradékhoz, mert ez az adomány nem annyira egyéni akaraton és szereteten, mint inkább szerződésen alapúl s így, mint elvállalt kötelezettség, Francziaország államadósságához tartozik. Egyik művében, Vallomásaiban, elmondta fegyverfogásának okait, melyekből kitűnik, hogy nem ennek a szerződésnek alapján viselt háborút, de nem is folytathatta azt XIV. Lajosnak írásban és követei útján tett biztosításai nélkűl. Bízva tehát *XV. Lajos*ban, hogy eleget tesz XIV. Lajos elvállalt kötelességének, az őt személyesen illető összegből körülbelül százezer

livret egyházi czélokra[5] és udvari embereinek,[6] a magyarországi főurak és tisztek nyugdíjára rendelt összegből pedig 42.000 livret négy főembernek hagyományozott.[7] A mit *XV. Lajos* ezen felül mint adósságot még fizetne, azt fiának, *György*nek adja, de oly kikötéssel, hogy törvényes adósságait kifizesse, noha nem hiszi, hogy bárkinek is tartoznék. Lehet ugyan, hogy a szabadságharcz idejéből egyes tisztek követelni fogják hátralevő zsoldjuk kifizetését, de ő csak a néhai franczia királytól a megnevezettek részére adott segélypénzek kifizetésére köteles. A hadiszükségletekre szállított árúkat is az ország pénztárából kellene kifizetni, azonban ennek tőkéi elvesztek. Az elfogatása előtt csinált adósságok pedig jószágainak mostani tulajdonosait terhelik.

Mivel kihalt minden család (a Rákóczi, Zrínyi, Báthory, Frangepán, Lorántffy, Gerendy familia), a melyből származik, *nincs egyetlenegy közel rokona sem,* a kitől támogatást remélhetne XV. Lajosnál. A király csak gyönge gyermekkorában látta őt s így aligha emlékezik reá. Azonban a királyi herczegek és herczegnők, a kik barátságukkal érdemei fölött kitüntették, feljogosítják arra, hogy utolsó lehelletéig bízzék bennök. Nagylelküségöktől várja, hogy fiai és a többiek érdekében a királyt végrendelete végrehajtására kérjék. Nagy Lajos méltó utóda, *XV. Lajos,* azzal mutatja meg legjobban elődjétől öröklött érzelmeit, ha teljesíti ezt az utolsó, alázatos kérését. Szeretető-

5 A jezsuiták archipelágusi és szárazföldi vándor-missióira ezer, a grosboisi kamaldoli atyáknak 5000 livret.

6 10—10,000 livret kapott szeretett udvarmestere, Sibrik, és szeretett főkamarása, Mikes; 5000-et szeretett fő udvari papja, Radalovics és 2000-et káplánja, Damofili; 6000-et az, ki az aranygyapjas rend jelvényeit visszaviszi Spanyolországba. Nemes testörsége főkapitányának, Louis Molitardnak 3000 s minden kegyleveles nemes testőrnek fejenként 2000 livret. Keresztfiának, Kajdacsy Ferencznek, és Louis Bechon udv. osztálytitkárnak egyenként 3000, keresztleányának (Charrières ellenőr leányának) 2000, a komornyikoknak fejenként, valamint Kovács Gergely pohárnoknak, Lázár ajtónállónak, Kőszeghy fegyvertöltőnek, szolgái tisztjének ezer-ezer, az apródoknak s Parajdy előszobai őrnek fejenkint ötszáz livret hagyott. Libériás és egyéb inasairól, minden szolgájáról, legényéről, szobatisztogatójáról egyesztendei béröknek kifizetésével gondoskodott.

7 Gróf Csáky Mihály altábornagynak 15,000, báró Zay Zsigmondnak, Krucsay szövetségi titkárnak és Máriássy Ádám ezredesnek 8—8000, s Pápay Gáspár alezredesnek 3000 livret.

nek, kegyességének, kegyelmének legnagyobb jelét azzal adja, ha meghallgatja egy elhunytnak a szavát; mert hiszen végrendelete felbontásakor ő már csak por és hamu lesz. Így legalább nem világi tekintetek és nem állami érdekek vezetik, mint a fejedelmek szándékait rendesen; tehát nem is figyelmezteti azokra az okokra, a mik előtte érdekessé tehetnék emlékezetét.

Nem él már akkor az a fejedelem, a ki bölcsőjétől fogva játékszere volt a szerencse legkegyetlenebb változásainak; a kit a legnagyobb gyűlölettel üldöztek, a legiszonyúbban rágalmazták, kizártak a keresztény fejedelmek birodalmából és annyi esztendő óta a törökök kenyerére szorítottak. De két fiának és társainak kegyelmet, vagy inkább igazságot kér, mert állapotuk az ő halála után még rosszabb lesz. Az összes herczegek és herczegnők, az udvar, sőt minden alattvalója megmondhatja XV. Lajosnak, nagyatyja mily szíves érzelmekkel, megbecsűléssel viseltetett iránta. Sohasem hitte, hogy ezeket a háborúban tett szolgálataival érdemelte volna ki; úgy hiszi, inkább a személyéhez való ragaszkodást akarta viszonozni. Ebben a ragaszkodásban szívének bizonyára több része volt, mint kötelességének vagy helyzetének.

Rákóczi világi szerencséje a nagy uralkodó életével lealkonyúlt; de, szerencséjére, ugyanakkor megismerte, hogy tőle ilyen ragaszkodást egyedül a teremtő érdemel. Isten irgalma megerősítette ebben a gondolatban s elvezette a magányba, majd erre a helyre kalaúzolta, hogy megtegye, a mire a bujdosót ottan tanította. Megvált a világ minden gyönyörétől; lemondott minden hiú gondolatról. Élete végén egyetlen érzése: a *szeretet* azok iránt, a kiket oly szánalomra méltó helyzetben hagy itt, hacsak a király nem teljesíti utolsó kérését. Kéri, Jézus kiontott vérére kényszeríti, szánja meg állapotukat; s ő, ha elnyeri az örök boldogságot, szűntelenűl könyörög szerencsés uralkodásáért.

Régi barátságának és bizalmának megmutatása végett *Bourbon* herczeget, *Charolois* grófot, *Du Maine* herczeget és *Toulouse grófot*

kérte föl végrendelete végrehajtására. Ezzel talán mostani lealázott állapotában sem vét az őket megillető tisztelet és illendőség ellen. Sőt nagylelkű barátságuk emléke arra is bátorítja, hogy kegyeibe ajánlja neveltjét, Louis *Molitard* franczia nemest, valamint franczia komornyikjait és szolgáit, a kiket szolgálatukban alkalmazhatnának; mert ő nem tudja biztosítani hátralevő napjaikat s kellően nem jutalmazhatja meg hűségöket.

Teljesítvén ekként kötelességét, Isten kezébe ajánlotta lelkét: vegye vissza, a mikor neki tetszik és fogadja be örök hajlékába. Kijelentette, hogy a római kath. hitben született s abban is akar meghalni. Hiszi mindazt, a mit a kath. hit tanít és ő is kárhoztatja, a mit ez kárhoztat. Óhajtja, hogy az egyház szentségeit halálos ágyán majdan méltóan és teljes öntudattal vehesse magához. Állhatatosságot kér Istentől, hogy az ő kegyelmében haljon meg s utolsó lehelletével is tanusítsa Isten iránt való szeretetét.

A fejedelem *a franczia követhez* és a nagyvezírhez előre megírta leveleit, a melyeket halála esetében kellett átadni. A követet arra kérte,[8] hogy kanczellárját *Nagy* Dávid kereskedő s egy más kereskedő kíséretében, a halál hírének vétele után, azonnal küldje Rodostóba az ingóságok fölbecsűlésére; mert azt akarja, hogy mindenkor hű főtisztjeit, a kik rendeletét bizonyára pontosan végrehajtják, senkise gyanusítsa és ne rágalmazza. Minden szolgáját atyai módon szeretvén, egyedűl az ő sorsukon aggódnék, ha nem bíznék a gondviselésben. Kéri a követet, oly különböző nemzetbeli udvari emberei számára eszközölje ki a franczia király pártfogását és szerezzen nekik biztonságot, szabadságot, hogy követhessék intézkedéseit, a miket annak idején a franczia követ kanczellárja fog velök közölni. Végrendeletének nincsen meg minden alaki kelléke; de nincsenek rokonai sem, a kik ellene mondhatnának; szegény gyermekei pedig boldogtalanúl cselekednének, ha azt megbolygatni vagy

[8] Levele: Testament politique, I. 70—72. Rákóczi emlékiratai, 321—3.

perelni akarnák. Ő maga rettegés nélkül néz az irgalmasság utolsó perczei elé.

A nagyvezírhez azért írt,[9] mert a győzhetetlen császár iránt való hálája ösztönözte, hogy búcsúvétel nélkül ki ne menjen ebből a világból. Kérte, tolmácsolja majdan a szultánnak háláját. Mindenkor Isten megfoghatatlan bölcsesége rendeletének tulajdonította, hogy ebbe a fényes birodalomba jött, még pedig oly időben, mikor annak dolgai, a szerencsétlen hadakozások következtében, a legnagyobb változások közt forogtak. Élete utolsó órájában elmondhatja, hogy Istenbe vetett bizalmában és a porta pártfogásában nem csalódott. Személyét a porta becsületben tartotta, kevésszámú híveivel együtt eltartotta, ellenségei gonosz szándékától megoltalmazta. Arcza pirúlása nélkül múlik ki ebből a világból; mert lelkiösmerete nem vádolja, hogy valakit a legkisebb dologban is megbántott. Mindig a porta javára törekedett. Csöndes nyugalomban készült élete utolsó órájára, melytől egyedül várhatta, hogy nyomorúságaitól megszabadúl. Hitének törvénye azt parancsolja, hogy Istent mindenekfölött, felebarátjait pedig mint önmagát szeresse. Elmondhatja, hogy a gondviselésére bízottakat, a kik szolgálatára voltak rendelve, fiai gyanánt szerette s végrendeletében mindenét szétosztotta köztük. De nem szégyelli megvallani, hogy szűkös állapotában a melléje rendelt török tisztek megjutalmazására semmit sem hagyhatott. Ha tehát a győzhetetlen császár valamennyire érdemesnek tartja őt, kéri, hogy ezek, különösen pedig hű tolmácsa, *Ibrahim* effendi iránt, mutassa meg kegyelmét. Isten áldja meg jóságáért. Végre kéri, engedje meg a szultán, hogy kevésszámú hívei, ezek *a pásztor nélkül maradó juhok*, teljesítvén végrendeletét, holttestét *néhai édesanyja hamvai mellé* minden világi pompa nélkül temessék el, ők maguk pedig bátran mehessenek más országokba, vagy, a kinek úgy tetszik, ebben a birodalomban maradhasson.

9 Levele: Rákóczi emlékiratai, 319–321, s Mikes, 153–4.

XVII.

AZ UTOLSÓ HÁBORÚS TERVEK.

— 1733—1735. —

Az 1733. esztendő első napjaiban a fejedelem *Bohn*t Párisba akarta küldeni,[1] mert a kétszínű emberrel, ki *Villeneuve* bizalmát is megnyerte, fontos diplomácziai kérdést akart előkészíteni. A küldetésből ezúttal sem lett semmi; de valóban végzetes tévedés, hogy Rákóczi és Villeneuve egyaránt olyanra bízták titkaikat, ki azokat a császár és a czár követeinek azonnal bemondta, a mit, természetesen, egyikök sem gyanított. Viszont Rákóczi is néhány titkos jellegű politikai hírt hallhatott *Saussure* Czézártól, a ki, mint titkár, gróf *Kinnoul* konstantinápolyi angol követ szolgálatában állt. Saussure Konstantinápolyban megösmerkedett báró *Zay* Zsigmonddal, a ki a sok korhelykedés miatt beteges barátját üdűlés és pihenés czéljából meghítta magához Rodostóba. Saussure februárius elejétől márczius közepéig hat kellemes hetet töltött barátjánál, vagy inkább Rákóczi udvarában. Úgy találta, hogy «a fejedelemnek elég szép udvartartása van, mely számos szolgából, több nemesből, tisztből s néhány magyar főúrból áll, kik fejedelmi uruk sorsában osztoznak».[2]

A mikor, márczius idusa táján, szárazföldi úton egy karavánnal hazafelé indúlt, az *osztrák-franczia háborút* már mindenki bizonyosnak tartotta Rodostóban. Még az ő ottlétekor, márczius 4-ikén hallották, hogy februárius elsején *Erős Ágost* lengyel királyból «a lélek kiment s a halál benne maradott».[3] A császár és Oroszország Varsóban nem akartak «franczia helytartót» s

[1] Thalmann 1732 januárius 2. Saussure, 61.
[2] Saussure 1733 márczius 26. Saussure Törökországi Levelei, 196.
[3] Mikes, 133.

így a franczia király apósának és pártoltjának, *Leszcsinszkij* Szaniszlónak jelöltetése ellen és *III. Ágost* megválasztása mellett nyilatkoztak. *Monti* varsói és *Villeneuve* konstantinápolyi franczia követek már május 23-ikán utasítást kaptak, hogy Szaniszló érdekében járjanak el.

Villeneuve az oroszok ellen először is a tatárokat akarta feltüzelni. A konzulinál nagyobb hatalommal tehát a tatár kánhoz követet akart küldeni, ki egyúttal katonai kérdésekben is tanácsokat adjon. Rodostóban élt egy ideig s a Bercsényi-huszárok közé fölcsapva is többször ellátogatott oda Nyitrai *Tóth* András (francziásan Tott, vagy Tottandrez) őrnagy, sőt alkalmasint feleséget is onnan vett magának.[4] Champignyben éppen ekkor született egyetlen fia, a későbbi tábornok és a Szuezi-csatorna tervezője, kit atyja, Rákóczi tiszteletére, Ferencznek kereszteltetett.[5] *Tóth* András ezen a nyáron megint Rodostóban és Konstantinápolyban járt s onnan, kormánya megbízásából, Magyarországba akart menni, hogy a Bercsényi-huszárezred számára legényeket szedjen. *Villeneuve* saját felelősségére megváltoztatta feladatát, módosította útitervét s követségbe küldte a tatár kánhoz. Tóthnak a kán megígérte, hogy két sereget állít fel: egyet Ukrajna határán, egy másikat odább keletre és a Kaukázus felé. Sőt Tóth meg is szemlélte és lelkesítette a fölállított hadakat, a melyeknek hópénzét a franczia kincstár fizette. Augusztusban már mind a két sereg készen állt a harczra.[6]

«Mi itt csak fülelünk és várjuk, mely felől zavarják a vizet, hogy mi is foghatnánk valamit», jegyezte meg *Mikes* az innen-onnan érkező hírek hallatára.[7] Csakhogy «a szegénynek a szeren-

4 Thaly: A Szuezi-csatorna magyar tervezője. Egyetértés, 1888. 95. sz. Jankó János a Földr. Közleményekben, 1889. 330—1.

5 Ez a Tóth Ferencz azzal kezdi «Mémoires du Baron de Tóth» czímmel a törökökről és a tatárokról írt könyvét (Mastricht, 1785. Öt kis kötet), hogy ő 1756 április elején indúlt vissza Konstantinápolyból Párisba (I. 1), atyja pedig gróf Csáky karjai és honfitársai közt Rodostóban 1757-ben hunyt el. (II. 1.) Egyéb magyar vonatkozás nincsen emlékirataiban, melyekben különben is az 1775 május 21-étől vele történteket beszéli el.

6 Villeneuve jelentései Chauvelin külügyi államtitkárhoz 1733 július 4., augusztus 1., 23. Vandal, 197.

7 Szeptember 15., 134. l.

cséje is szegény.» Varsó mellett, a vólai síkságon a lengyelek (szept. 12-ikén) egyhangúlag királynak választották *Szaniszlót,* de Rodostóba majdnem egyszerre érkezett ennek hírével az oroszok benyomulásának a híre. *Ali nagyvezír* tehát hidegen fogadta Villeneuvet, és csak azután kezdett érdeklődni, mikor

218. SZANISZLÓ LENGYEL KIRÁLY.

*Bonneval*t, ki Topal Ozmán bukása óta minden befolyását elvesztette, s a magyar bujdosókon kívűl másokkal alig érintkezett, *Said effendi* megösmertette vele. Ettől fogva a lengyel ügyekben Bonnevalra hallgatott. Mély benyomást tett reá, sőt a szultánra is emlékirata, melyben kifejtette, miért kell a szultánnak háborút indítania[8] s a török hadsereg diadalát hogyan lehet biztosítani.[9] Bonneval akkor már többször találkozott

[8] Nouveaux mémoires du comte de Bonneval. (London, 1737.) 238—247.
[9] U. o. 247—267.

Rákóczival s együtt vitatták meg, hogyan vegyék rá a szultánt a háborúra. Rákóczi azért óhajtotta a háborút, hogy visszaszerezze az erdélyi fejedelemséget s Bonneval, hogy bosszút álljon a bécsi udvari tanácson, mely hitelt adott rágalmazóinak.[10] Az emlékiratokon meglátszik, hogy az eszmék s adatok egy része a fejedelemtől származik.

Bonneval kifejtette, hogy az Ausztriai Ház, mely annyi ideig zavarta Európa nyugalmát, biztosan hanyatlik. VI. Károlynak nincs fiúörököse s ha ő maga abban a korban van is, hogy még lehet, mégis olyan intézkedéseket tesz, mint a ki biztos róla, hogy nem lesz. Azonban intézkedései nem válhatnak be. Szeretné, hogy legidősebb leányának ura, a lotharingiai herczeg, kövesse őt Ausztriában, Magyar-, Cseh- és Erdélyországban, sőt Flandriában is. A német fejedelmek, kik a császárságra igényt tarthatnak, nem szívesen látják ezt a rendelkezést, különösen József császár vejei.[11] Azért tehát megnyerni, vagy — ha ellenkeznek — méltóságuktól megfosztani törekesznek őket. Most, a mikor tudják, hogy ez a Ház kihal, minden német fejedelem új támaszt keres magának. Csak lanyhán gyámolítanák a császárt, a kinek 30—40.000 oroszt kellene segítségűl hívnia s végre is kénytelen volna lemondani államai egy részéről. Lehetetlen, hogy Németország, a mely sok jogának és kiváltságának elvesztése miatt panaszkodik, az alkalmat föl ne használja ezeknek visszaszerzésére. Új császárával együtt keveset törődnék Magyar- és Erdélyország elvesztésével.

A háború Magyarország földjén folynék és pedig, minden jelenség szerint, szerencsésen. A népes és harczokban megedzett hadak biztosítják a sikert. A körűlmények századok óta nem kedveztek ennyire; ha most elszalasztják, sohasem térnek vissza.

Bonneval meg volt győződve, hogy ha követik tanácsát, *Magyarország gazdát cserél.* Részletes tervében tehát arra buz-

[10] U. o. 235—6.

[11] Károly Albert bajor fejedelem és III. Ágost lengyel király, szász választó-fejedelem.

TÁNCZOLÓ DERVISEK A PERAI TEMPLOMBAN.

dította a portát, hogy hadseregét a keresztények módjára szervezze. A magyarok és az erdélyiek azonnal csatlakoznak, mihelyt a szultán manifesztumban kijelenti, hogy nem akarja őket alattvalókká tenni, hanem egyedűl régi szabadságukat és kormányukat akarja helyreállítani. Mindezt *Bonneval* megbeszélte *Rákóczi*val s néhány megbízott bujdosó magyarral. Úgy hitték, a dolog most már egészen a nagyvezírtől függ, kinek Oroszország és Ausztria ellen minden erejének végső megfeszítésével kell készülődnie.[12] Azonban októberben, mikor a francziák hadat izentek a császárnak, az oroszok a nagyvezírnek 425.000 tallért ajándékoztak azzal az egyetlen föltétellel, hogy a lengyel ügyekben a porta az esztendő végéig *semleges* maradjon. Az is maradt, de, a francziákra számítva, mégis egész csöndben készülődött.[13]

«Mindezért nagy hadakozást várjunk — írta *Mikes* az év vége felé.[14] — Mi hasznunk lesz benne, Isten tudja. Mi csak remélünk, csak remélünk mindaddig, míg meg nem halunk. Az olasz példabeszéd azt mondja, hogy a ki csak reménységgel él, az ispotályban hal meg. Ha ispotályban nem is, talán Rodostón...»

A karácsonyt már együtt ünnepelték *Saussure* Czézárral, a ki az angol követségnél november 13-ikán[15] felmondta a szolgálatot, és hazakészült Francziaországba; előbb azonban búcsút akart venni rodostói barátaitól. Ezek nagyon szívesen fogadták s rábeszélték, hogy maradjon náluk s mint udvari nemes, álljon a fejedelem szolgálatába. A fejedelem már ösmerte s megszerette a művelt, fiatal[16] svájczit. Egyik titkára olvasásra odaadta neki a magyarországi fölkelések történetének és emlékiratainak kéziratát,[17] a mely olyan hatást tett reá, hogy azonnal lemondott útitervéről s a fejedelem szolgálatába állt.

[12] Bonneval, Nouveaux mémoires, 261—8. Ligne hg., Mémoire sur Bonneval, 168. Vandal, Une ambassade, 202—7.

[13] Vandal, 207—9.

[14] 1733 deczember 4., 138. l.

[15] Saussure, 199.

[16] Saussure, 1705 június 12-én Lausanne-ban született, s húsz esztendős korában hagyta oda szülőföldjét. Saussure, 28.

[17] Saussure, 200—201.

Csupán annyi időt kért, hogy Pérában (Konstantinápolyban) rendezhesse ügyeit s megígérte, hogy a lehető leggyorsabban visszatér.

Lelkesedve olvassa a kéziratot, a melyből bőséges és szellemes jegyzeteket tett. Januárius 29-ikén még Pérában lakott,[18] márczius 13-ikán már Rodostóban;[19] s egy ösmerőse számára ezen a két helyen ösmertette a kéziratot, egy nemzet szabadságharczának történetét, a mely elragadta. Hát még azok a magyarázatok, a mikkel a fejedelem kísérte s az 1711-ben megszakadt kéziratot élőszóval egészítette ki!

A fejedelmet azonban a politika az irodalomnál is jobban érdekelte. A francziák és a szárdok Olaszországban a császár ellen már októberben megkezdték a háborút. Az oroszok megválasztatták lengyel királynak *III. Ágost*ot; Szaniszló tehát, ki Danczkán töltötte a telet, a bujdosók szerint valóban elvesztheti Lengyelországot, de remélték, hogy a császárnak viszont Olaszországból kell kiköltöznie. «Hát nekünk vagyon-e most ideje, hogy várjunk valamit? — tűnődött *Mikes*.[20] — A szegény urunk, a mit a pennájával tehet, el nem múlatja. Eleget is ír mindenfelé. Mert mi olyanok vagyunk, mint az evangéliumbeli beteg, a ki harmincz esztendeig volt a tó mellett, várván, hogy valaki belevesse, a midőn az angyal felzavarta. Mi is ezt várjuk, hogy valaki valamely zűrzavart csináljon; mert mi magunkkal jótehetetlenek vagyunk. Az Isten elhozza még a mi óránkat is: ha most nem, másszor.» »Mindezekből nekünk mi hasznunk lesz? — kérdezte az újabb háborús hírekre.[21] — Talán csak semmi. Még a mi óránk nem jött el; — addig csak baráttánczot kell járni.» Hiszen kormányától *Villeneuve* is csak annak kijelentésére nyert fölhatalmazást,[22] hogy «a király nem feledkezik meg a nagyúr érdekeiről, mikor Európa nyugalmának megőrzéséről lesz szó.»

18 U. o. 227.
19 U. o. 258.
20 1734 februárius 15., 139. l.
21 Mikes, Törökországi Levelei, márcz. 15., 140 l.
22 Januárius 23. Vandal, 215, 224.

A fejedelem, hogy jobban lásson ebben a dologban, február 28-ikán újból rendelkezett, hogy *Bohn* Párisba utazzék. A francia követ útlevelet szerzett Bohnnak, az osztrák pedig márczius 5-ikén kezébe adta alezredesi kinevezését 100 zechino útiköltséggel együtt. Thalmann annak megtudását bízta rá, hajlandó-e a franczia udvar segítni Rákóczit, ha ez be akarna törni Magyarországba; teljesíti-e azt a kívánságát, hogy e végből Francziaország 30—40.000 francziát küldjön melléje Istriába? Mert Rákóczi kellő biztosíték nélkül tudni sem akar a betörésről.[23] A fejedelem ezer tallér jutalommal kecsegtette őt s Bourbon és Du Maine herczegek s Toulouse gróf pártfogásába ajánlta. Bonneval, a franczia minisztereknek való bemutatás végett, rábízta a portához beadott emlékirata másolatát, melyben kifejti, hogy európai, de különösen angol érdekből kell Törökország területét biztosítani s Oroszország növekedését gátolni.[24] Bohn azonban *Neplief* orosz követnek is megígérte, hogy titkos jegyekkel tudósításokat küld Golovkin hágai orosz követnek s a franczia követtől szintén vitt magával leveleket Párisba, hova márczius 20-ikán indúlt el s ott a seine-útczai Hôtel d'Espagneba szállt.[25] Thalmann hamarosan nem talált más kémet helyette Rodostóba, pedig kettővel is alkudozott.[26]

Lengyelország koronájának sorsa csakhamar eldőlt. Az oroszok és a szászok körülvették Szaniszló király menedékét, Danczkát, melynek megmaradásában a rodostóiak sehogysem bíztak.[27] De az ő készülődéseikről is aggasztó hírek terjedtek el Bécsben. Báró *Apor* Péter szerint[28] Moldvában magyarok gyűlekeznek, a kik okvetetlenül be akarnak törni Erdélybe. Bukarest környékén egy *Gyulay* nevű magyar szedi a hadakat; mikor támad velök, nem bizonyos, de sokáig nem késlekedik. Moldvából új sereg közeledik a határok felé s a vajda vigyázatra intette a lakoso-

[23] Kont, Les dernières années de Fr. Rákóczi. Revue de Hongrie, 1910. v. 40—42. Thaly, Rákóczi-emlékek, 63.

[24] Vandal, 217.

[25] Kont, 40. Thaly, id. h. 63—64.

[26] Április 9. Thaly, u. o. 64.

[27] Mikes, június 16., 142.

[28] 1734 május 17. Hurmuzaki, VI. 514.

kat. Ha csak tatárok volnának, nem félnének tőle és szembe szállanának velök; de mivel magyarok, a kikhez *Nagy* János Francziaországból éppen most érkezett meg parancsolatokkal, a csekély számú császári hadakkal a székely határokat nem igen lehet megvédelmezni. Apor nem bízott a maga századában és Altorja alól Brassó felé akart visszahúzódni; azonban attól félt, hogy ebben az esetben a nép mozgolódni kezd, mert máris azt híresztelik, hogy a francziák megverték a császáriakat. Pár nap múlva[29] az udvari haditanács arról értesült, hogy néhány ezer tatár Choczimnál áll; föltette ugyan, hogy csak a török határok biztosítására vannak ott,[30] de aggasztónak találta, hogy egyes rosszérzelmű magyarok, mint *Gyulay* és *Nagy* János, Oláhországban és Moldvában hadakat szednek s így a legfelsőbb császári szolgálat kárával igen könnyen nyugtalanságot, károkat okozhatnak. Meghagyta tehát gróf *Wallis* hadparancsnoknak,[31] barátságosan figyelmeztesse a két vajdát, hogy a jó szomszédságot zavartatni ne engedjék, mert mindez a pozserováczi békével ellenkezik. Ha azonban a tatárok és a hűtlen magyarok betörnének, *Wallis* az ottlévő hadakkal verje őket vissza, mert több csapatot nem küldhetnek az erdélyi határok fedezésére.

Egyes oláhországi martalóczok már azelőtt be-becsaptak az Olton túl lévő császári Kis-Oláhországba (a hajdani Szörényi bánságba), minek következtében *Ghica* Demeter oláh vajdát *Thalmann* intézkedésre kérte,[32] mert különben a császári és az erdélyi kormány a portán panaszt emel ellene. A vajda azzal mentegetőzött,[33] hogy a határsértések kölcsönösek s ha ő a császári sereg szökevényeit csakugyan pártolná, már egy-két ezredet állíthatott volna fel ilyen szökevényekből.

[29] Május 22. U. o. 515.

[30] Márczius 23-án gr. Wallis is ezzel nyugtatta meg a székelyeket. Szádeczky, Székely Oklevéltár, VII. 374–5.

[31] Június 5. Hurmuzaki, V. 515. Chauvelin, 1734 november 13-án értesítette Villeneuve-öt (Revue de Hongrie, 1910., 45.), hogy »röviddel ezelőtt (Bohn szerint) [Rákóczi fejedelem Choczimba küldött néhány hozzá ragaszkodó tisztet, hogy onnan Magyarországba menjenek. Ezek közül az egyik Máriássy ezredes, a másik Gankó (Jankó: Nagy János ?) nevezetű«.

[32] Hurmazaki, Documente, június 25. U. o. 516.

[33] Július. U. o. 517.

A főkormányszék azonnal intézkedett a határok eltorlaszolásáról s a katonakötelezettek és a tisztségre alkalmas nemesek összeírásáról,[34] de már abban a reményben, hogy ellenséges támadástól nincs mit tartani. Mindamellett ezek az adatok is bizonyítják, hogy egy keletről jövő támadás a nép magatartása miatt is aggasztotta a császáriakat. A fejedelem azonban távol állott minden ilyen elhamarkodott vállalattól, és szövetségesek nélkül semmit sem akart kezdeni.

219. MIKES KELEMEN ARCZKÉPE.

Rodostóban július 27-ikén már tudták,[35] hogy Danczka 2-ikán megadta magát, de *Szaniszló* harmadmagával megmenekült. «Az való, hogy elhagyván Lengyelországot, a királyságot is elhagyta.» Vigasztalóbb hírek érkeztek Olaszországból. Ott «nem igen jól folytak a császár dolgai». «Már Milanóban sem kiáltanak berdót.» «Vendégeskednek, mert sok császármadarat öltek ott meg.» «Irtóztató nagy dolgok mennek végbe ezen a mi keserves lakóhelyünkön — írta Mikes.[36] — Mi csöndesen aluszunk, másutt meg erővel fektetik le arra a hosszú álomra az embereket.» A franczia *Saussure* nem értette a száműzött magyarnak búslakodását. Igen jól érezte magát Rodostóban, pedig a fejedelemnek udvari nemesein és tisztjein kívűl nem volt más társasága. Maguk között szórakozva is elég kellemesen töltötték

[34] Június 10—11. Szádeczky, Székely Oklevéltár, VII. 375—6.

[35] Mikes, 143.

[36] Július 27., 143. l.

idejöket. Gyakran jártak ki vadászni s a francziát a sok vad közől leginkább a reznek (otis tetrax, outarde campêtière) érdekelte, ez a fáczán nagyságú madár, melynek húsát igen finomnak találta. Túzokot is gyakran lőttek. Egy túzokot a fejedelem föl is nevelt s úgy magához szoktatta, hogy ha hítta, odajött hozzá s a kezéből evett. Szerette az egész udvar s ő is tudni látszott, hogy «a fejedelem az ő ura épp úgy, mint minekünk is».[37]

«A fejedelem környezeté»-ben nagy érdeklődést keltett egy-egy nyugatról érkezett levél, a mely híreket hozott az európai háborúról.[38] *Szaniszló* Königsbergbe, a porosz király védelme alá menekült s ügyét még éppen nem tartotta elveszettnek. *Bonneval* most állt hatalmának, befolyásának tetőpontján.[39] S a bujdosók tőle várták, hogy a portát beavatkozásra és az ő ügyük felkarolására ösztönzi. Még a holland és az angol követek is kedvében jártak s *Villeneuve* egyenes összeköttetésbe lépett vele; mert Bonnevalt többé nem hazaárúló franczíának és nem hitehagyott kereszténynek, hanem muzulmánnak és befolyásos államférfiúnak tekintette.[40] Az új basa összeköttetésben állt valamennyi odamenekült bujdosóval, száműzöttel; velök együtt hányta-vetette meg a portához intézett emlékiratait. Nem gondolta meg, hogy ezek közt akadhatnak, a kik titkait jó pénzért az osztrák vagy az orosz követségnek elárúlhatják. Augusztus végén a nagyvezír, Villeneuve és Bonneval már abban állapodtak meg, hogy a törökök a perzsa háborút még ebben az évben bevégzik, Szaniszló királyt magukhoz hívják s tavaszszal a nagyvezír és Bonneval őt az egész ázsiai hadsereg élén viszik vissza Lengyelországba.[41]

A magyar menekültek velök mentek volna. Hiszen *Ilosvay* János, *Máriássy* Ádám, *Krucsay* István, *Jávorka* Ádám, *Dudássy* Gábor s mások még mindig ottan éltek Jaroszlóban s másutt.[42]

37 Saussure, július 24. 259—260.
38 U. o. 259.
39 Vandal, 228—9.
40 Július 28. U. o. 230.
41 Augusztus 31. U. o. 233—4.
42 Jellemzi őket Thaly a Századokban, 1888. 313—8. és Magasházy László, Budapesti Hirlap, 1910., 19. sz.

Az egykori kuruczok mint gyalogok szolgáltak a lengyel hadseregben s könnyen összeköttetésbe léphettek az otthoni magyarokkal és szerbekkel, kiknek egy része amúgy is nyugtalankodott. Több magyar főúr és nemes megizente *Rákóczi*nak, hogy nem felejtették el: mindvégig hűségesen ragaszkodnak hozzá s várvavárják, mikor bizonyíthatják be ezt tettel és cselekedettel.[43] Szegedinácz *Péró* pécskei határőrvidéki kapitányt szállásmestere, *Matulay* Pál, az egykori kurucz, eleget figyelmeztette, hogy a nagy adók nemcsak a szerbeket, hanem a magyarokat is nyomják, a mi ellen tenni kellene valamit. A nép különben is *egyre várta az öreg Rákóczit* s tőle remélte szabadúlását. Híre futott, hogy a nyáron szegénylegények jártak *Károlyi* Sándornál s megkérték, állna még egyszer az élökre. A tábornagy nem hallgatott rájok, mégis bíztak benne. Mikor egyszer — 1734 július 4-ikén — a békésmegyei Szentandráson keresztűl utazott, csak sebes hajtással menekűlhetett kezeik közől; s mikor az őszszel engedelmet kapott, hogy ezredét öt századdal növelje,[44] azt hitték, Rákóczinak szedi a hadat.[45] Hiszen minduntalan együtt látták *Halász* Péterrel, a volt kurucz ezredessel, a kiről valaha, 1708-ban, a fejedelem maga írta Károlyinak, hogy megérdemli előmozdítását. Ugyanakkor Péró *Sebestyén* János és *Szilasy* István szentandrási lakosok jelenlétében megesküdött, hogy mihelyt a magyarok felülnek és kuruczok lesznek, ráczaival melléjök áll s megvédi őket utolsó csepp vére hullatásáig. Mikor pedig arra figyelmeztették, hogy a nép Rákóczi ideje óta nem bízik a ráczokban, megígérte, hogy ő maga kezdi a támadást.

A két magyar mindjárt kurucz ezredesnek ösmerte el Pérót s rábízták a szervezést és a vezetést. Elhatározták Péróval együtt, hogy koldus ruhában *követet küldenek az öreg Rákóczi*hoz; értesítik, hogy a magyarok és a ráczok közös erővel kel-

[43] Saussure, 281.

[44] Károlyi önéletírása, II. 143.

[45] Kanczelláriai levéltár ad Nr. 59. Orig. Ref. Márki, Péró lázadása, 15—16. Károlyi 1734 január 8-án kapott engedelmet, hogy magyar lovasezredet állítson fel s azt május 29-én már a királyi párnak is bemutatta. Károlyi önéletírása, II. 107., 123.

nek föl s behíjják, hogy fejök és fejedelmök legyen.[46] Szeptember végén *Villeneuve* megizente a fejedelemnek, hogy fia, *József* munkácsi herczeg, Bécsből megszökött és Velenczébe érkezett.[47] A herczeg azonnal megírta apjának, hogy mihelyt teheti, meglátogatja, előbb azonban Rómába s onnan *Don Carlos* nápolyi király udvarába megy, hogy Károly császártól nyert birtokaira új adományt nyerjen tőle.[48] «Az apja pedig igen várja, — írta *Mikes,*[49] a ki úgy találta, hogy elsőben mégis ide kellett volna jönnie; — de csak nehezebb az atyai és anyai szeretet a fiúi szeretetnél.» Rodostóban úgy is nagy volt az öröm, hogy *már egy Rákóczi sincs a császár keze alatt.* Igaz, hogy hárman háromfelé voltak: *Ferencz Rodostóban, József Velenczében, György Párisban.* De a fejedelem azon volt, hogy mostan már maga köré gyűjtse és nagy feladataikra előkészítse fiait.

Versaillesból is jó hírek érkeztek. Leveleiben Bohn eldicsekedett, hogy átadta a *Bourbon herczeg, Du Maine herczeg és Toulouse gróf* részére küldött leveleket s Rákóczi és a török nagykövet kedvéért őt nemcsak a vérbeli herczegek fogadták, hanem Jean *Maurepas* gróf és Louis *Chauvelin* miniszterek is [50] gyakran tanácskoztak vele a keleti ügyekről s a franczia-német háború eshetőségeiről, miről Bohn a fejedelmet *is* értesítette.

Szeptemberben azonban a *nagyvezír* tudatta Rákóczival, hogy *Villeneuve* franczia követtel nem bír tisztába jönni. Egy esztendő óta folytonosan sopánkodik, hogy az oroszok Lengyelországban terjeszkednek. A nagyvezír megjegyezte, hogy a porta kész szövetkezni kiverésökre a franczia udvarral, csak teljes hatalma legyen Villeneuve-nek az alkudozásokra; a követ egy idő mulva azt állította, hogy kapott is ilyen felhatalmazást, de titkos írással s ezt nem akarta megmutatni. «Ki látta, hogy így intézzék az ügyeket?» [51]

46 Márki, Péró, 16.

47 Október 12. Mikes, 144. Saussure, 268., 338.

48 Saussure, 339.

49 Mikes, 144.

50 Saussure, 271.

51 Rákóczi Le Bonhoz 1735 január 20. Kontnál, Revue de Hongrie, 1910., 190.

N°. I. HALLAS PETER, Colloncl d'un Corps de Noblesse Hongroise, au service de la Reine de Hongrie, &c. &c. &c.

HALLAS PETER, Collonel van een Corps Hongarische Edellieden, in dienst van Haere Majesteyt de Koninginne van Hongaryen. &c. &c. &c.

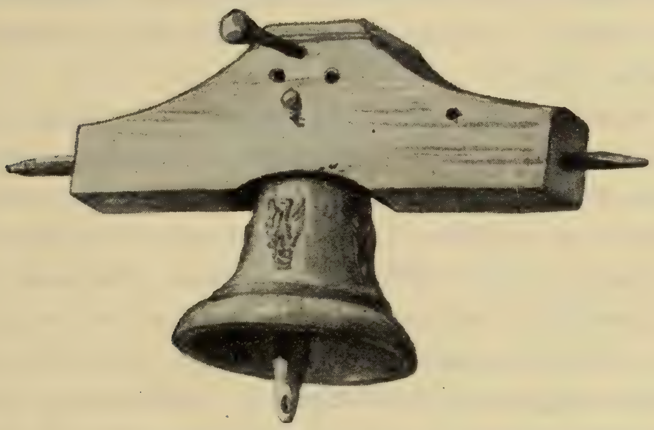
220. HALÁSZ PETER.

A fejedelem becsületesnek, de korlátoltnak tartotta Villeneuve-t, a kinek nincsenek diplomácziai értesülései s beéri az ujságokkal, vagy azokkal a hírekkel, a miket más követektől hall.[52] Nem remélte, hogy egy bíbornok, Fleury, XV. Lajosnak a kereszténység ellenségével, a törökkel való szövetkezést ajánlhassa;[53] nem is támogatta tehát Bonnevalnak és Rákóczinak erre való törekvéseit s már jóformán szóba sem állt velök. A nagyvezír levele következtében azonban a fejedelem *Pápay*t október 12-ikén beküldte a portára,[54] mely most már hajlandóbb lehetett a háborúra, mert a császár a két Sziczilia elvesztésével fizette meg, hogy Szaniszlót megfosztotta a lengyel koronától. Deczember 2-ikán *Saussure*t is beküldte a fővárosba némely ügyének megsürgetése végett, s magával vitte *Gresset* atyát, a levantei jezsuita misszió főnökét, ki két hétig a fejedelem vendége volt.[55] Útközben összeütköztek egy másik hajóval, a mely elmerült. A károsult török gazda a megérkezés után azonnal pörbe fogta a görög kormányost, a kit csak a fejedelem közbenjárása mentett meg a nagyobb büntetéstől. *Kinnoul* angol nagykövet Saussuret azonnal magához hívatta, igen jól fogadta s deczember 16-ikán *Villeneuve* franczia és *Calkoen* hollandi nagykövetek jelenlétében is szívességekkel halmozta el. Ez a figyelem nem elbocsátott titkárának, hanem *Rákóczi* küldöttének szólt s bosszanthatta a császári nagykövetet.

A franczia, holland és kölni lapok, melyeket Rákóczi elég rendesen kapott, akkor már telekürtölték Európát a szultán háborús készülődéseivel. A franczia nagykövet valóban mindent elkövetett Rákóczival és Bonnevallal együtt, hogy háborúba keverje az oroszokkal és az osztrákokkal. *Ali* basa nagyvezír előtt bizonyítgatták, hogy az oroszok megszegték a pruthi békét, mert sereget küldtek Lengyelországba, s meggátolták a békében biztosított szabad királyválasztást. A császárt viszont

[52] U. o. 189—190.
[53] Vandal, Une ambassade, 213.
[54] Mikes, 144.
[55] Saussure, deczember 15-én, 260—264. l., nagyon érdekesen írja le viszontagságos útjokat.

azzal vádolták, hogy csak az alkalmat lesi, mikor szegje meg a pozserováczi békét, s bizonyára azonnal támad is, mihelyt a francziákkal most végezhet. Jobb volna tehát, ha a porta már most fölhasználná elfoglaltságát s visszaszerezné Belgrádot, Temesvárt az elvesztett területekkel együtt. *Le Bon*[56] meg nyugtatni törekedett Chauvelin külügyminisztert, hogy Rákóczi mióta Törökországban él, *sohasem akarta török fegyverrel fölszabadítani Magyarországot* s a portánál sohasem gátolta

221. A RODOSTÓI TEMPLOM KIS HARANGJA.

Francziaország terveit. Csak szítni akarja a féltékenységet a törökök és az oroszok közt. A háborúnál jobban szeretné, ha a porta figyelőhadtestet küldene a határokra s ekként sakkban tartván az oroszokat, megakadályozná őket, hogy a császárt Magyarország védelmében segítsék. Azonban, közhit szerint,[57] *Ali*t a császár, a czárné ajándékokkal, az angolok és a hollandok pedig erősségekkel (argumentumokkal) akarták semlegességre bírni. Ali basa, az akkori török birodalom legnagyobb politikusa, mint finom diplomata, fogékonynak mutatkozott minden iránt, nagyon kedves és udvarias volt mindenkivel szemben, biztatásokban, ígéretekben nem fukarkodott, de valamennyit

56 Levele 1734 október 28. Kontnál, Revue de Hongrie, 1910, 188.
57 Péra, deczember 17. Saussure, 260—7.

függőben tartotta. Olyanformán, mint Péró otthon a magyarokat.

Mialatt a fejedelem karácsonykor Rodostóban csöndesen végezte szokott ájtatosságait, a sarkadi hajdúk, kik mindvégig harczoltak érte, *Szűcs* István, *Domján* Miklós, *Tokay* György, *Kovács* János, *Szőcs* András tamáskodva hallgatták a szentandrásiak biztatását, hogy már most *Péró* rácz kapitány lesz a *Rákóczi vezére,* ő kezdi újból a *kurucz világot.* Csak akkor kezdtek hinni, mikor a békésiek, doboziak is megizenték, hogy rendben van a dolog, bízhatnak Péróban: legyenek készen minden pillanatban.[58]

A fejedelem 1735 újesztendő napján a bécsi újság deczember elsejei számából értesült megbízottjának, *Bohn*nak árúlásáról.[59] Érdekeit Párisban a múlt esztendőben három ember képviselte: *Faberon, Bon* és *Bohn.* A két utóbbit már nevök hasonló hangzása miatt is összetéveszthették s Bohnnak, a kémnek, olyasmit is megmondtak, a mit csak Bonnak, a hűnek lett volna szabad tudnia. Bohn különben öt-hat ízben meglátogatta Bont is, a ki csakhamar gyanakodni kezdett reá. A dán fitogtatta, hogy csak a st.-germaini apátság könyvtára iránt érdeklődik; de *Fleury*nél s más minisztereknél tett látogatásai után rendesen nagyobb levélcsomagokat küldött Hága, mint Rodostó felé, hová különösen az elégedetlen *Zay* Zsigmondnak, *Gresset* atyának, s *Bechon* titkárnak irogatott.[60] Bon figyelmeztetésére *Chauvelin* külügyminiszter a postán szemmel tartotta levelezését, minek hírére *Bohn* október 28-ikán *Waldegrave* lord angol követ palotájába, onnan pedig 31-ikén *Heyen* holland követségi intendánshoz menekült a Bourbon-utczába. November 2-ikán René *Hérault*

58 Márki, Péró lázadása, 17.

59 Rákóczi levele 1735 január 20. Kont a Revue de Hongrieban, 1910. 191. Amikor tehát Villeneuve aláiratlan levélben intette, hogy ezt titokban tartsa, válaszában jogosan gunyolódhatott, hogy túlságosan aligha rejtegethetnek olyan dolgot, amelyről egy német ujság már nyiltan, s a név említése nélkül a hollandi lapok, különösen a Mercurius, már novemberben írtak. U. o. 197.

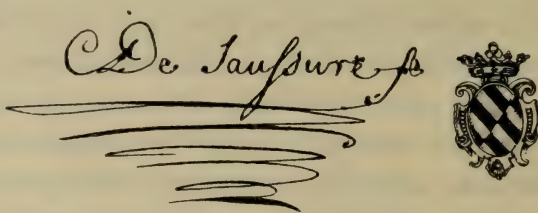
60 Kont, Revue de Hongrie, 1910. 45—46. (Chauvelin levele Villeneuvehöz. 1734 november 13.)

rendőrfőnök elfogatta, s november 6-ikán a Bastillenak abba a szobájába csukatta, a honnan a savoyai herczeggel s a spanyol királylyal hazája ellen összeesküvő *Biron* tábornagy 1602 július 31-én a vérpadra lépett. Különben jól bántak vele, félig-meddig hadi fogolynak tekintették, de három ízben alaposan kihallgatták.[61]

Rákóczi — a fogoly szerint — főképpen csak a lengyelországi ügyekkel s azzal törődik, hogyan térhetne vissza Magyarországba. Erre vonatkozó terveibe Bonnevalt is beavatta, összeköttetésök azonban lassankint megszűnt. A fejedelem nem tudta, hogy *Bohn* Francziaországnál jobban szolgálja a császárt és Anna czárnőt; de — bár mindig jó volt vele szemben, — titkosabb dolgokat sohasem bízott reá. Most sem annyira a fejedelem, mint a maga érdekében jött Francziaországba, de a fejedelem 600 tallér évdíjat ígért neki arra az esetre, ha a tűzérségnél megfelelő állást nem találna. Párisból hét vagy nyolcz levelet írt a fejedelemnek, a ki csak arra kérte, puhatolja ki, hajlandó-e a franczia kormány Istriába s onnan ővele Magyarországba 30—40.000 embert küldeni. Egyébiránt 10—12 esztendő alatt meggyőződött róla, hogy Rákóczi nem nagyon bízik Francziaországban. Többet vár Angliától; mert Francziaország nem váltotta be ígéreteit, *Fleury* bíbornok pedig nem tartozik személyes barátai közé. Ha a háború kitörne, Rákóczi a francziák mellé állana, azután azonban inkább Angliától remélné erdélyi trónja visszaszerzését. Egy angol-franczia háború esetében Rákóczi nem nyilatkoznék Francziaország ellen, mert segítséget csak ettől vagy a portától várhat; azt pedig tudja, hogy a béke megkötése után Anglia mindenesetre kedvezne neki az erdélyi protestánsok miatt, a kiknek megígérte, hogy mindig őrködik jogaik és kiváltságaik felett, a miket a császár folytonosan boly-

[61] A Bastille, a rendőrfőnökség és a külügyminiszterium levéltáraiban levő tanúvallatások, elfogatási parancsok s egyéb, ezekkel összefüggő iratok (Kontnál a Revue de Hongrieban, 1910. 40—46. és 183—203.) sok tekintetben helyreigazítják Saussure-nek (171—3., 270—273. és 330—332.) ez ügyre vonatkozó későbbi följegyzéseit.

gat. Nem igaz, mintha Rákóczi megbízta volna, hogy *Thalmann* császári követtel alkudozzék. Thalmanntól hallotta, hogy a császár inkább félhet *Bonneval*tól, mint Rákóczitól, a ki — a mennyire tudja — a lengyel kérdésben inkább Szaniszló király felé hajlott. Egyszer a fejedelem állítólag megbízta, kérje meg a konstantinápolyi érseket, puhatolózzék Thalmann-nál, nem kapna-e egy herczegséget Sziléziában, vagy valahol Németországban, ha Magyarországban nem izgatna többé a császár ellen? Az érsek azt felelte, hogy ő minden katholikusnak atyja lévén, nem fordulhat egyenesen a követhez, de majd beszél ennek a gyóntatójával. Másnap megizente, hogy, jobban megfontolva a dolgot, a

222. DE SAUSSURE NÉVALÁIRÁSA ÉS CZIMERE.

gyóntatónak sem szól, mert ez annyi volna, mintha magának Thalmann-nak szólna, ő pedig nem akar beleavatkozni ebbe az ügybe; mire Rákóczi megírta, hogy hagyja abba az egészet, mert fölösleges a falra borsót hányni.[62]

A fejedelmet *Bohn* árulásánál is jobban sértették *Chauvelin* gyanusításai, melyek ellenkeztek őszinteségével, egész gondolkodásával, magával a józan észszel is. Józan észszel gátolhatta volna-e ő a portát abban, hogy háborút indítson az oroszok ellen, kik a német-franczia háború esetében 30.000 emberrel ajánlkoztak Magyarország védelmére? Ezt sem teljesíthették volna, ha a török viszont őket támadja meg. S ha a fejedelem semmit sem akarna is tenni, óhajthatja-e, hogy hazája, háza és gyermekei érdekeinek ellenére a szász választó, a császár teremtménye, meg-

[62] Kontnál, Revue de Hongrie, 1910., 186.

erősödjék Lengyelország trónján? 1735 január 20-ikán megbízta *Bont,*[63] nyugtassa meg a minisztert, hogy Francziaország javát éppen úgy szívén viseli, mint a magáét. Egyébiránt különösnek tartotta, hogy néha azt hiszik, semmi hasznát sem vehetik, máskor pedig elég erősnek vélik, hogy a franczia király tervei ellen dolgozzék. *Bohn*nak a párisi útra sem adott semmiféle politikai megbízatást; nem is bízhatott olyan emberben, ki nyolcz esztendeig kifogástalanúl szolgálta ugyan, de többször kérte elbocsáttatását, a mivel jelét adta, hogy nem ragaszkodik hozzá igazán. Eltávozása után is csak közömbös leveleket írt hozzá; meg akarta ugyan bízni, hogy *Szaniszló* királyhoz menjen, de elfogták, mielőtt levelét megkaphatta volna. Az isteni gondviselés tehát úgy hozta magával, hogy ez az ember ne ártson neki annyit, a mennyit árthatott volna. Hiszen *Bonneval* tervéről, a horvátországi támadásról is beszélt vele, s Bohn Grosboisban a főpecsétőrrel s másokkal titkosan értekezett is ebben az ügyben. A fejedelem megbízta Bont, hogy Szaniszló király ügyében *Quesnel*hez, tőkéi kezelőjéhez,[64] Bohn czímére küldött levelét visszatartsa. Mivel a franczia király többé nem akar élni buzgó szolgálataival, jogosan támogathatná a porta politikáját. Ezt bizonyos fokig meg is teszi, mert a török kormány, melynek jóvoltából él, a legnagyobb bizalommal viseltetik iránta.[65]

Bohnhoz, a Bastille foglyához, Chauvelin engedelmével, maga is intézett hat kérdést, a mikre a fogoly április 23-ikán reggel (tehát a fejedelem halála után 15 nappal) felelt *Hérault* rendőrfőnöknek. A fejedelemasszonynyal Bohn Varsóban 1717-ben ösmerkedett meg; gyakran ebédelt nála, vagy Bohn egyik rokonánál. Két esztendeig tartó moszkvai útja után is találkozott vele s így a fejedelem előtt néhányszor hivatkozhatott ösmeretségére. A fejedelemasszony társaságából senki sem küldte őt Rodostóba, hogy Rákóczi közelébe férkőzzék. Határozottan emlékezik, hogy

63 Revue de Hongrie, 1910. 188–9.
64 Quesnel deczember 24-én jelentette Rákóczi Józsefnek Bohn elfogatását.
65 U. o. 190–1.

senkinek sem másolta le azt a titkos írásmódot, a melyet maga a fejedelem talált ki. A bécsi *Heffenstock*kal azonban valóban közölte Rákóczi szándékát, hogy 25—30.000 francziával Isztria partjairól Magyarországba törjön. Újabb leveleit Rákóczi felelet nélkűl hagyta s *Heffenstock* sem válaszolt, mert a bécsi udvar nem tulajdonított fontosságot a dolognak. Rákóczi 1727-ben neki mondta tollba az angol és a holland ügyben adott utasításokat, de ezekből most már semmire sem emlékezett. Akkor azt sem tudta, hogy azok *Vigouroux* számára készűltek s el sem árúlta, mert akkor még nem állt összeköttetésben a császáriakkal.[66] A fejedelem házában senkivel sem állott bizalmas lábon, a titkok fölfedezésében senki sem segítette. Nem tudja, de nem is hiszi, hogy a fejedelem udvarában és szolgálatában állók közűl valaki levelezett volna a bécsi udvarral. Rodostóból elutazta után csak a fejedelem, *Bechon* és *Máriássy* ezredes írtak neki Konstantinápolyba. A kis *Hérmite* Antal apród és húga szintén nem tudtak a németekkel való cselszövéseiről.[67]

Bohn 1735 november 6-tól 1738 augusztus 29-ig maradt a Bastille foglya.[68] Árúlása, Fleury és Villeneuve ridegsége, valamint Chauvelin elhidegülése következtében a fejedelem nem remélte többé, hogy a francziák segítsék tervezett magyarországi támadását. Különösen fájt neki *Chauvelin*nek az a vádja, mely szerint a portán ő akadályozta meg a francziák tervét, hogy a törökök háborút izenjenek az oroszoknak. Ezt rágalomnak nyilvánította s később Chauvelin is inkább *Bonneval*t hibáztatta.[69] Rákóczi a franczia kormánytól több bizalmat kért maga iránt. *Villeneuve* nem kutatta, jobban bízik-e a londoni udvarban, mint a párisiban, de természetesnek találta, hogy odafordúl, a honnan többet remélhet.[70] A fejedelem azonban mindvégig hiában

[66] Ez nem igaz, mert Dirling 1727 márczius 12-i jegyzéke szerint (Thaly, Saussure, 53.) már a császár zsoldjában állt.

[67] Kont a Revue de Hongrie-ben, 1910. 192—3.

[68] Az erre vonatkozó iratokat közli Kont u. o. 201—3.

[69] U. o. 197.

[70] 1735 márczius 15. Revue de Hongrie, 1910., 198.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

kérte őt, hogy igaz képet adjon Francziaország iránt való buzgóságáról s eloszlassa azt a rossz benyomást, a melyet Versaillesben az ellene legutóbb emelt vádak keltettek.[71] Februáriusban a franczia kormány előtt részletesen kifejtette nézeteit az osztrák és orosz háborúról s *Villeneuve* helyett harcziasabb követet kért küldeni Konstantinápolyba.[72]

Pápay működésével sem lehetett megelégedve. A porta ugyan nem tagadta meg határozottan, hogy visszamehessen Francziaországba; de hozzátette, hogy ezt mostan még nem javallja, mert nincs itt az ideje. Nem tudták bizonyosan, ki gátolta meg, de bíztak benne, hogy Isten még ezt a csalódást is javukra fordíthatja. «Ezt most lelki szemmel nézzük, — mondta *Mikes*[73] — de még jövendőben testi szemmel is meg fogják látni; mert ugyanis hát ha a békességet oly hamar meg akarjuk csinálni, mint a mely hamar elkezdték a hadakozást, akkor ott (Francziaországban) mit csinálnánk? Visszafogadnának-e a fészkünkbe, vagy sem?» *Savoyai Jenő* herczeg, a ki a mult esztendőben harminczkettedik és ez életben utolsó hadjáratát a háromszoros erővel szemben sikertelenűl fejezte be, azt javasolta a császárnak, hogy mentől előbb békét kössön. A magára hagyott Ausztria sem mérkőzhetik meg a francziák, spanyolok, szárdok hadaival; Törökország támadását pedig csak az egyetlenegy nagyvezír ellenzi, mert Villeneuve és Bonneval a többi minisztert már megnyerte a háborúnak.[74] De a békekötésnél Franczia- vagy Spanyolország törődnének-e a magyar bujdosókkal? Annyi csalódás után ezek a földi hatalmak közől már csak a törökben bíztak. «Ide az Isten olyan nép közé hozott, — vígasztalódott Mikes[75] — a ki a másokkal való jótéteményt követi és az ő kezök által bőségesen táplál minket, a kiért hálaadással kell lenni a kézhez is.»

[71] Márczius 24. U. o.

[72] Kont (U. o. 190.) megigérte az emlékirat közlését.

[73] 1735. január 16., 146. l.

[74] Arneth, Prinz Eugen, III. 448.

[75] Január, 16., 146. l.

XVIII.

A FEJEDELEM HALÁLA.

— 1735 április 8. —

A BUJDOSÓK helyzete annyiban javult, hogy janicsáraga (a janicsárok főparancsnoka) *Abdullah* lett, a ki sok esztendeig volt Rodostóban csorbádsi (janicsárezredes). Ez is mutatja, hogy a porta a bujdosó fejedelem díszőrségének parancsnokságát nagyon előkelő állásnak tartotta. Az új parancsnok a fejedelemre hálával, tisztelettel gondolt, a minek új méltóságában azonnal jelét adta: 1735 márczius 11-ikén szép paripával ajándékozta meg. Rákóczi azonban többé nem ült lóra. Napról-napra fogyott ereje és jókedve, mely a bujdosóknak igazán éltető s melegítő napsugara volt.

Márczius elején gyönyörű, tavaszias idők jártak; a május maga sem lehetett szebb. De már az udvariak is észrevették, hogy urukat valami titkos bánat emészti és hogy jókedvét csak erőlteti. A jól megtermett, sőt kövérségre hajló ember teste, arcza észrevehetően soványodni kezdett. Bágyadtságát, szomorúságát, levertségét titkolta. Vidámságot mutatott, mint azelőtt. Tréfálkozott és csalódását, bánatát, baját senkivel sem közölte; de a szomszéd szobában háló belső szolgája észre vette, hogy valami nagy gond gyötörheti. Éjjelenkint nyugtalanúl és keveset aludt és gyakorta mélyen sóhajtott, a mit odáig sohasem tett. Hívei találgatták, belső baj, szomorúság vagy mind a kettő okozza-e mindezt; de bizony nem csodálták, hogy a meggyujtott gyertya fogyni kezd. Csak igen erős természetében bíztak. A ki másokon már régen nem uralkodhatott, önmagán mindenkor uralkodott. Mostan is a szabadban töltötte ideje egy részét s maga is segített munkásainak a kerti munkákban s egy kertiház építésében. Időközben szívesen társalkodott vendégével, a jezsuiták szuperiorával, «a ki is olyan papi ember, hogy az időt nem vesztik el

vele». Mindez kissé szórakoztatta. «De a mi állapotunk olyan, — búslakodott *Mikes*[1] — hogy csak kell valami vigasztalást keresnünk. Noha nem kellene, ha jó keresztény volnék, mert mindent az Isten akaratjára kell hagyni. De mikor erősen szeretünk valakit, akkor a *látható* elfelejteti velünk a *láthatatlant.*»

223. I. MAHMUD SZULTÁN.

Márczius 23-ikán a bujdosók aggódva vették észre, hogy a fejedelem bágyadt, nem eszik úgy mint rendesen és természetes arczszíne sincs meg, halvány. Mivel azonban nem panaszkodott, remélték, hogy változása majd csak elmúlik.[2] Estefelé azonban nem titkolhatta többé, hogy beteg. A mikor nyolcz órakor vetkezni kezdett, a jelenlevő *Mikes*től megkérdezte, nem fázik-e?

[1] Márczius 12., 147.

[2] Saussure, 268., 272.

Hű kamarása azt felelte, hogy az idő elég meleg: ő nem fázik. «De én nagyon fázom», válaszolta a fejedelem, mert akkor már a hideg borzongatta. Mikes abban a hitben, hogy ez csak a tavasz kezdetével járó változás, megvárta, míg a fejedelem lefekszik s azután hazament szállására. Nemsokára azzal a hírrel jöttek hozzá, hogy a fejedelem hányt; ezt Mikes csak gyomorrontásnak tulajdonította s otthon maradt. Másnap azonban, 24-ikén reggel hat órakor, szokás szerint megjelenvén a fejedelemnél, megdöbbent, a mikor észrevette, hogy urának máskor piros arcza most egészen sárga, «valamintha sáfránynyal megkenték volna». Valószínű, hogy *sárgaságos tüdőgyúladásban* (Pneumonia biliosa) szenvedett.[3]

A fejedelemnek idáig, az időnkint föllépő köszvényt kivéve, csak múló testi bajai voltak. *A negyednapos hideg* serdülő ifjú korában, 1694-ben gyötörte ugyan,[4] de azután 1708-ig nem háborgatta;[5] *a harmadnapos hideg* azonban Rodostóban 1727—8-ban annyira elővette s úgy elgyöngitette, hogy akkor végrendeletet is csinált.[6] A *hurutot, főfájást, forróságot, náthát* számba sem vette,[7] egyszer-másszor különben is csak tábori életében bajoskodott velük. Szegeden a rossz víz miatt 1704-ben *typhus*-féléje volt s akkor életét is féltették.[8] Egyszer említik,[9] hogy a sok nyughatatlanság «alterátussá» tette. Mindezek ellen herbathea, fahéjvíz, érvágás, fürdőzés, vagy dr. Langnak valamely egyszerű orvossága rendesen segített. Még gyomrát is ritkán rontotta el s ebben a tekintetben annyira rendben volt,

3 Mikes, márczius 25., 148. l. A bonczolásnál a borbélyok nem csodálkoztak a fejedelem halálán, mert «gyomra és vére tele volt sárral; az egész teste tele volt sárral». (U. o. április 16., 149. l.) Győry Tibor, ki a Természettudományi Közlönyben (1906. 670—9.) a fejedelem és bujdosótársai betegségeiről és haláláról írt, csupán a kórtörténeti adatokat közli egykorú följegyzésekből, melyekből azonban szerinte és más, általam megkérdezett jeles orvosok szerint, kétségtelen diagnózist megállapitani nem lehet. Purjesz Zsigmond a Pneumonia biliosát tartja legvalószínűbbnek.

4 Thaly, Rákóczi ifj. 227.

5 Rákóczi-tár, I. 163—4. Tört. Tár, 1882. 748—9.

6 Mikes, 102., 105.

7 Arch. R. II. 363—5. III. 88.

8 MHH. XXVII. 226. Simonyi, I. 453. Rákóczi eml. 99—100.

9 1709-ben. Beniczky Gáspár naplója Rákóczi-tár, I. 206.

hogy két hosszas tengeri útján a tengeri betegség is elkerülte. A tábori élet viszontagságai közt kapta meg a *köszvényt,* mely 1713 óta minden esztendőben egy-két heti pihenésre kárhoztatta, mert lábai felpüffedtek és bennök szaggató fájdalmakat érzett.[10] Hűlésből származhatott *nyakfájása* is, mely 1715-ben egyszer nagyon megkínozta, de a vadászatban nem gátolta.[11]

Szervezete általában véve egészséges volt s az utóbbi hét esztendőben *Mikes* semmi baját sem tapasztalta; annál jobban megrémítette őt és társait, hogy most egyszerre oly nagy változást vettek rajta észre. A fejedelem, ki sohasem hagyta el magát, most is erősebb akart lenni a betegségnél, a mely megtámadta. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján (márczius 25-ikén) felöltözött, átment a kápolnába s a nagymisét meghallgatta.[12] Bizonyára elmondta azt az imádságot, a melyet áhításai könyvébe önmaga írt, a betegek számára:[13]

«Igazságos vagy, Uram, és igazságos a te ítéleted, hogy, az első ember bűne miatt kiszabott méltó büntetéshez képpest, noha irgalmad a bűnt eltörölte, igazságod szerint ezt a büntetést méred a bűnösnek testére. Engedd, hogy a ki értem szenvedtél, most én szenvedjek miattad; mert a mikor örömest vetem alá magamat rendeletednek, remélni merem, hogy érted szenvedek. Erősíts meg, Uram, hitemben, hogy higyjem és megértsem, mit érdemlek, mert akkor belátom, mily könnyűk szenvedéseim. Az emberek mennyi és hányféle kínnak teszik ki magukat a fejedelmekért s mennyit szenvednek miattuk! Ki vagyok én, hogy teremtő Istenemért és uramért elszenvedni vonakodjam olyanokat, a miket egyik ember a másikért eltűrni dicsőségnek tart? A hús érzékeinél fogva vétkeztem; mi volna igazságosabb annál, hogy a bűnösnek eszközei legyenek a büntetés eszközei s hogy a miből a gyönyör fakadt, a bánat is abból támadjon? Felajánlom neked, Uram, a fájdalmakat, a miket szenvedek, mert ezek is a te ajándékaid. Föl sem ajánlhatnám neked, ha nem te bocsá-

[10] L. e könyv több helyét.

[11] Rákóczi-tár, I. 368.

[12] Mikes, 148.

[13] Önéletrajz, akad. kiadás, 404—7.

tottad volna reám; de ha ezen ajándékodat nem tetézted volna a türelem ajándékával, nem volna méltó hozzád az én áldozatom. Fogadd el azért, Jézusom s add, hogy a te szenvedésedet valamennyire megközelítse az enyém. Engedd meg, hogy a mit szenvedek, szomorúságnak ne látszassék...»

S mialatt a fejedelem Istenhez fordúlt, hívei is kérték az Istent, hogy «*tartsa meg ezt a nagy embert, a kit az ellenségei is nagynak tartanak*».[14]

A templomból hazatérve, nagyon bágyadtnak érezte magát, de a legkisebb fájdalomról sem panaszkodott. *Ötvenkilenczedik születésnapján*, márczius 27-ikén, hívei a szokottnál is melegebben, de szorongó szívvel kívántak neki boldogságot, jobb egészséget. Kérve kérték, kímélje magát, mert még mostan is dolgozgatott, esztergályozott. Naponkint megjelent a templomban, s ebédjét hívei társaságában fogyasztotta el, pedig már többször fájlalta gyomrát és szíve fájását sem titkolhatta. Sohasem panaszkodott. Nagyböjt ideje lévén, még a böjtölésről sem akart lemondani, a mire pedig nemcsak orvosa, de első káplánja (egyúttal tábori papja és gyóntatója, Radalovics) is hiában kérte. Orvosságot bevenni, ágyba feküdni, húst enni vonakodott, s így gyöngesége növekedett, ellenálló ereje fogyott. Április elsején a hideg erősen kilelte s úgy elbágyasztotta, hogy harmadnap, virágvasárnapján, már nem mehetett a kápolnába, hanem a szomszéd házból hallgatta a misét. A szentelt barkát, a melyet a pap odavitt neki, térden állva fogadta, de megjegyezte, hogy több ágat már aligha vehet el.[15]

Hétfőn, április 4-ikén, kissé jobban lett; másnap még a dohányzást is megkívánta. A házirendet mindenben megtartotta, s nem engedte meg, hogy ő miatta mások is elmúlaszszanak valamit. Alig állt a lábán, mégis egészséges ember módjára akart élni. A megszokott órában felöltözködött, ebédelt, lefeküdt. Szerdán, 6-ikán délután, már annyira erőt vett rajta a gyönge-

14 Mikes, 148.

15 Mikes, 149. Saussure, 268–9.

ség, hogy minduntalan elszunnyadt. Mikes néhányszor megkérdezte, hogy' van? «Jól vagyok, semmi fájdalmat sem érzek» — felelte ismételten.[16] A szokottnál most az egyszer korábban feküdt le s igen rosszúl aludt. Április 7-ikén reggel állapota rosszabbra fordulván, hívei többé nem titkolták előtte, hogy élete veszedelemben forog. Azonnal elhivatta a papot, és meggyónt.[17] «Oh üdvözítőm, lelkem orvosa, — fohászkodott[18] — milyen bonyolúlt a betegség, a melyben szenvedek! Milyen gyöngeség, a mit egészségnek neveznek! Milyen sötétség, a mit világosságnak vélnek! Milyen halandóság, a mit életnek hínak! Hozzád jövök tehát, hogy magamhoz vegyelek s kérjem, kívánjam, vágyódjam és törekedjem teljesíteni, a mit az Atyaisten akar, ki Téged az én megváltásomra küldött.» És igen nagy buzgósággal megáldozott.[19]

Egy kis idő mulva behívatta *Sibrik* Miklós udvarmestert, *Mikes* Kelemen kamarást, *Bechon* Lajos első titkárt s néhány udvari nemesét és tisztjét.[20] Tudatta velök, hogy 1732-ben végrendeletet írt; megmondta, hová tette, s előkerestette, fölolvastatta.[21] Kijelentette, hogy annak néhány tételét meg kell változtatnia, kivált elsőszülött fiára, *József* herczegre nézve, a ki akkor még Bécsben, a császáriak kezében volt s így nem intézkedhetett róla. Gondoskodni akart azokról is, pl. Saussure-ról, a kik azóta léptek a szolgálatába.

A gyónás és a végrendelet fölolvasása a fejedelmet annyira kimerítette, hogy a kívánt záradékot nem készíthette el azonnal, hívei jelenlétében. Pihenni akart s azzal a nyájas kérelemmel küldte el őket, hogy másnap reggel nyolcz órakor jöjjenek be, mert akkor teszi meg a változtatásokat.[22] Estefelé már nagyon

16 Mikes, 149.

17 Saussure, 269.

18 Egy ker. fejedelem áhitásai, 530.

19 Mikes, 149.

20 Saussure szerint (269) 2—3 urat.

21 U. o. Mikes szerint (149. l.) a testamentumot csak április 9-én nyitották föl. A dolog úgy történhetett, hogy 7-én csupán néhány, tanúnak meghitt úr előtt olvasták fel, kik, mivel a záradék elkészítésére már nem maradt idő, azt 9-én hivatalosan újra felbontották és az összes bujdosók előtt felolvasták. — Ezen végrendelet tartalmát l. Márki, Rákóczi, III. 653—659. ll.

22 Saussure, 269.

elgyöngült. Ketten is fogták a karját, mikor székéből fölkelt; de maga ment be hálószobájába. Az ágyban még beszélgetett velök, de csak nagyon nehezen értették meg, mit akar.[23]

A szegény bujdosók odakinn rettenetes bizonytalanságban virrasztottak.[24] Éjféltájban, mikor már minden reményök eltűnt, mindnyájan odagyülekeztek ágya mellé. Oly kevesen voltak már: gróf *Csáky* Mihály tábornok, báró *Zay* Zsigmond, *Sibrik* Miklós, *Krucsay* István (?), *Pápay* János és Gáspár, *Mikes* Kelemen, *Ilosvay* János, *Jávorka* Ádám, *Kajdacsy* Ferencz, *Joó* János, *Kőszeghy* János (?), és az idegenek közül Jean Jacques *Charrières*, Louis *Bechon*, a két *Vigouroux* (?), Louis *Molitard*, Césare *Saussure*. Két óra tájban a pap, *Radalovics* János, szeliden megkérdezte, fölveszi-e az utolsó kenetet? A fejével bólintott, hogy igen. Maradhatott-e szem szárazon, mikor a lelkész megadta neki az utolsó vigasztalást és szép szavakban vigasztalta? Maga a fejedelem is könnyezett.[25]

Istennek ajánlotta nagy lelkét s pár percz mulva csöndesen elszunnyadt. Hívei lélekzetöket visszafojtva figyelték reá; könybe lábadt szemekkel nézték jóságos arczát. *Reggel három órakor* észrevették, hogy szemei fölnyílnak, fölakadnak. Ebből tudták meg, hogy átment az örök valóságba. Mikes szerint úgy halt meg, mint egy gyermek; ágyban, párnák közt, nem a csatatéren, de mégis akként, a hogy bujdosása első esztendejében óhajtotta:[26] *hőshöz, törhetetlen lélekhez illően.*

Ez történt *1735 április 8-án*,[27] *nagypénteken*, a keresztény világnak amúgy is legszomorúbb napján. Az öreg kuruczok, a kik idáig uralkodtak magukon, most már hangosan zokogtak uruknak, vezérlőfejedelmöknek, Magyarország reménységének elmúlásán. Azóta is mennyi könyet fakasztott már az a gyönyörű levél, a magyar irodalomban ösmert legmeghatóbb gyász-

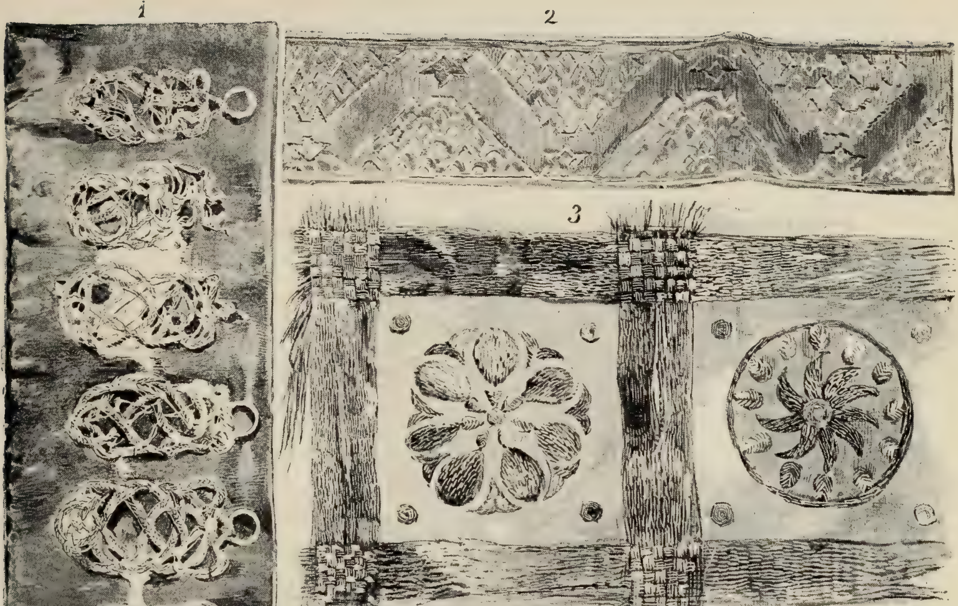
23 Mikes, 149.

24 Szépen rajzolja ezt a helyzetet Herczeg Ferencz «A bujdosók» czímű drámai költeményében, amelyet 1906-ban az ország minden nagyobb szinpadán előadtak.

25 Mikes, 149. Saussure, 269.

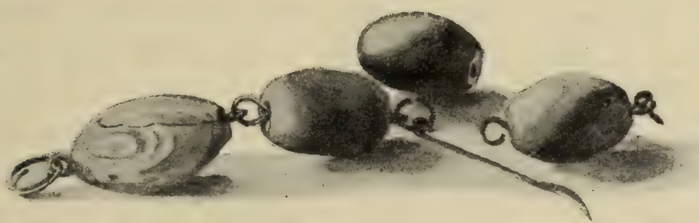
26 Önéletrajz, 246.

27 Mikes, 149., Saussure, 328. Az utóbbi a 269. lapon csak vétségből írhatott 9-ét. A fejedelem sírkövén is április 8-a áll.

RÁKÓCZI SIRJÁBAN TALÁLT RUHA- ÉS ÉKSZERMARADVÁNYOK.

jelentés, a melyet *Mikes* írt, fájdalmuk első legkeservesebb óráiban. «A mitől tartottunk, — írta[28] — abban már benne vagyunk. Az Isten árvaságra tett bennünket és kivette ma közőlünk *a mi édes urunkat és apánkat* három óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, *mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálukat kell siratnunk.* Az Isten mára halasztotta halálát urunknak, azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, a ki ma meghalt érettünk. A micsoda életet élt és a micsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották neki: Ma velem lészsz a paradicsomban!... Hullassuk bőséggel könyein-

224. TÖREDÉK RÁKÓCZI OLVASÓJÁBÓL.
(A Kassai Múzeumban.)

ket, mert a keserűségnek ködje valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkat sirassuk, mert őt az Isten annyi szenvedés után a mennyei lakodalomba vitte, a hol a gyönyörűségnek és az örömnek poharából itatja; hanem minmagunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt mi-közöttünk, még csak a legalábbvalón is.»

«Olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül...» sóhajtoztak a rodostói magyarok, mikor nagyszombat napján, április 9-ikén összegyűltek, hogy nagy könyhullatások közt hallgassák végig megdicsőült fejedelmök végrendeletét.[29] Ennek eredeti példányával *Molitard* udvari nemest azonnal[30] Konstantinápolyba

[28] Mikes, 148.
[29] Mikes, április 16., 149. Saussure, 335.
[30] Saussure szerint, 334. l., «néhány órával a fejedelem halála után», de ez csak másnap, a végrendelet kihirdetése után történhetett.

küldték, hogy átadja azt s a még 1732-ben írt leveleket [31] a nagyvezírnek és a francziа követnek; s egyúttal megkérje a nagyvezírt, hogy a fejedelmet édesanyja, Zrínyi Ilona mellé temethessék.

Az orvosok («a borbélyok» [32]) mindjárt ezután felbontották a holttestet, hogy bebalzsamozzák, mert temetlenűl kellett maradnia mindaddig, a míg Konstantinápolyba át nem vihetik. Az orvosok szerint nem lehet csodálkozni a fejedelem halálán, mert gyomra, vére, tele volt epesárral. Koponyáját egyik fülehegyétől a másikig keresztűlfűrészelték s a gerezdes nyíláson keresztűl agyvelejét kiszedték.[33] Az agyvelőt teljesen egészségesnek s annyinak találták, a mennyi két embernek szokott lenni. »Esze is volt annyi, mint tizenkettőnek», tette hozzá Mikes.[34] Szívét, azt az áldott jó szívet, külön úrnába tették hogy a végrendelet értelmében majdan elküldhessék a grosboisi kamaldoliak templomába; a bonczolásnál eltávolított részeket pedig egy ládában azonnal eltemették a rodostói görög templomban, a Panajia Revmatokratissában,[35] a hol Bercsényi, Esterházy, Sibrik nyugodott.

A föltámadás ünnepe máskor még a bujdosók szívébe is reményt öntött; de ezen a mostani ünnepen «Fejedelmünk, hajh! Vezérünk, hajh! Magyartok gyászban űl...» Csöndesen, könyeiket nem titkolva készűltek a temetésre. Ünnep első napján *Thalmann* császári követ «a legnagyobb sietséggel» annál örömestebb jelentette [36] a haditanácsnak, hogy «folyó hó 8-ikán nagypénteken Rákóczi Rodostóban hirtelen halállal (gähen Todtes) meghalt; s mivel vele a császári háznak egy, különösen a jelen körülmények közt nagy és veszedelmes ellensége állt odébb az útból, legalázatosabb kötelességének tartotta, hogy ezt a halálesetet a legkisebb időveszteség nélkül jelentse a herczeg ő excellentiájának és kegyelmességének». A mint megjegyezte, alig hunyta le szemét Rákóczi, máris azt beszélték, hogy helyébe

[31] Tartalmuk e kötetben 659—660, III. l.

[32] Villeneuve Chauvelinnek április 22. Revue de Hongrie, 1910. 198—9.

[33] Thaly, Rákóczi-emlékek, 224.

[34] Április 16., 149.

[35] U. o. Thaly (Rákóczi-emlékek, 51. ennek a sírnak helyét nem találta megjelölve.

[36] Thalmann jelentése, április 10. Bécsi cs. levéltár. Turcica, 1735 április—június.

öregebb fia fog ide érkezni, sőt már útban is van; de úgy tudja, hogy a porta most nem a legszívesebben fogadná. Azonban a porta miniszterei Villeneuve dragománjától meghatottan értesültek a fejedelem haláláról. Kijelentették,[37] hogy emlékezetét mindig kegyeletesen megőrzik ebben a császárságban s gondoskodni fognak a szolgálatában állókról.

Ezalatt a bujdosók czedrusfa koporsóba tették a fejedelmet. Felöltöztették a spanyol aranygyapjasrend egyenruhájába,[38] piros bársony fehér selyemmel bélelt arany paszomántokkal, arany csattokkal ékes kabátba, aranycsattos piros selyemnadrágba; vörös harisnyákat, czipőket húztak a lábára, aranynyal hímzett bársony süveget tettek a fejére.[39] Kardot nem kötöttek oldalára, de imára kulcsolt kezébe édes anyjának jeruzsálemi olvasóját adták, és nyakába akasztották nagyanyjának, Báthory Zsófiának talizmánját, a czenstochowi Boldogságos Szűz koronájából való követ, melyre Mária volt kimetszve a kis Jézussal. Czédrusfa forgácscsal telt párnát tettek a feje alá, arany- és ezüstszálakkal hímzett selyemfátyol szemfödéllel takarták le[40] és koporsóját igen gazdagon ékesített ravatalra tették egy nagy és szép teremben.[41] Eltelvén a húsvéti ünnepek három napja, április 13-ikán mindenkit odabocsátottak, hogy lássa a nagy halottat. Harmincz török is látta egyszerre. Jól ismerték, még sem hitték el, hogy meghalt «a magyar király»; azt híresztelték Rodostóban, hogy titkon elment s helyette más valakit öltöztettek föl. «Bár igazat mondanának!» — sóhajtott Mikes.[42]

Három napig a papok, praesente corpore, mindennap gyászmiséket mondtak. Három nap mulva, április 15-ikén, éppen édes anyjának, Zrínyi Ilonának nevenapján, koporsóba zárták a fejedelmet. Nagy zokogások közt vállaikra emelték, azután

37 Villeneuve jelentése április 22. Revue de Hongrie 1910., 199.

38 Saussure, 336.

39 Thaly, Rákóczi-eml. 224—7. A spanyol aranygyapjasoknak nem volt köpenyegök.

40 Thaly, u. o. 225—6.

41 Saussure, 336.

42 Törökorsz. Levelei, 150.

nyilvános szertartások közt kivitték a palotától nem messzire levő Belvedere-kioszk alá, egy bolthajtásos mély üregbe, a melyet a temetés után bezártak és befalaztak.[43]

Azt hitték, a míg élnek, ők maguk lesznek elmúlásának emlékei; s ha meghalnak, senki sem lép porainak közelébe. Némán borúltak le szent sírjára; csak szívök dobogása beszélt: nézzen le rájok a napfényes egekből, a magas föllegekből! Emlékezzék meg róluk, ne hagyja el őket, a kiket úgy szeretett, mint édes gyermekeit. Együtt viaskodtak a csatákban, együtt tűrtek a bujdosásban. Azért küzdöttek, a miért ő harczolt; s itt halnak meg, a hol ő meghalt. Vele voltak az életben, vele lesznek a halálban, majdan a magas menyországban is. Hazáért küzdöttek, haza nélkül halnak meg. Idegen hantokra hajtják le fejöket, de megnyugosznak rajta: az Úr így akarta.[44]

S így borúltak le sírjánál, de nem nyugodtak meg olyan könnyen, a kik másfél század mulva a hazából Rodostóba zarándokoltak.

«Messze Borsitól Rodostó, — ott kezdéd, itt végezéd;
S Borsi és Rodostó hálás könnyet ont emlékedért.
És neved dicsőségétől fénylik honn a magyar ég
És e part és e kék tenger szinte azt ragyogja még.
Küldd a délkelet szellőin, küldd hozzánk szent lelkedet:
Népem én példát mutattam, küzdj, mint én küzdék veled!
Küzdj bátran, híven, kitartón; áldozz, mint én áldozék,
S vértanúk porából üdvöt kelt hazádra a nagy ég!»[45]

43 Saussure, 336. Ezzel szemben a konstantinápolyi császári nagykövet még ápr. 30-án is azt ujságolta a haditanácsnak, hogy Rákóczit még nem temették el, mert «egyes hívei a jezsuiták konstantinápolyi templomába akarják eltemetés végett átvinni; de ebbe a porta mai napig nem akar beleegyezni s még ezután akarja eldönteni azt is, mit tegyen az ott maradt rebellisekkel», akik a fiatal Rákóczit várják. (Thalmann levele, bécsi cs. lt. Turcica, 1735. április—június.)

44 Bujdosók siralma. Thaly, Kuruczvilág, 149—152.

45 Rodostón, 1888 október 7-ikén. U. o. 161—166.

RÁKÓCZI-EREKLYÉK AZ EMIGRATIÓBÓL.

XIX.

A BUJDOSÓK ÉS AZ UTOLSÓ RÁKÓCZIAK.

— 1735—1780. —

RÁKÓCZIT szerette Magyarország, óhajtotta Erdélyország; szánta, bánta, még a gyermekök is visszakívánta. A mikor elment, magyarjai visszasóhajtották; a mikor meghalt, visszasiratták. Haló porából is feltámasztanák és összeszednék porhanyó csontjait.

Lehet-e szebb halotti beszéd annál, a mit a nép a még élő fejedelemről készített? A kinek sírja körül legenda képződik, sohasem hal meg egészen. A fejedelem halálában nemcsak a rodostói törökök nem hittek, hanem az otthoni magyarok sem, a kik hazavárták. Az elégedetlenek szentandrási gyűlése, a rodostói temetés után tizenkét nappal, április 27-ikén, már fegyverre hítta a népet. Hiszen «a mit régtől fogvást várt a szegény magyar, már Isten a sok özvegyek s árvák könyörgését meghallgatta, mert *igaz kurucz világ van és mi is igaz kuruczok vagyunk*».[1] Péró, *mint Rákóczi tábornoka,* magyar pátensben tudatta az alföldiekkel, hogy a ráczok és a magyarok fölkeltek. Mindenkit halálbüntetés terhe alatt kötelezett fegyverfogásra. A fölkelők esküt tettek, hogy *hívei lesznek Rákóczinak,* harczolnak a haza és a vallás szabadságáért, megvédik az özvegyeket és az árvákat és ellene állnak a császárnak.[2] Mint kegyelmes uruk ő felségének (Rákóczinak) igaz renden levő vitézei — ahogy mondták, — Rákóczi parancsolatjából készen álltak, hogy vérököt ontsák nemzetök és Istenök dicsőségéért.[3] Május 9-ikén

[1] Orsz. lt. kanczell. oszt. ad Nr. 293. Lit. Priv. Márki, Péró lázadása, 33.

[2] U. o. 36—37.

[3] Közli K. Papp, Az 1735. évi zendülés tört. 43—44. Mogyoróssy, Gyula hajdan és most, 240—1. Márki, id. h. 40—41.

azonban Erdőhegynél már csatát vesztettek s néhány hét mulva magyarok és ráczok a budai csonkatoronyban «vasakat viselvén, hordoztak lánczokat, lábukon hordoztak nagy vaskarikákat, nagy bánatban fújták a magyar nótákat».[4]

«Rendszerint mennélinkább távozik az ember a keserűséget okozó októl, — írta ugyanekkor *Mikes*[5] — a keserűségnek súlya annyivalinkább könnyebbedik és az idő lassankint mindent elfelejtet velünk. És mennél távolabb legyen az ember valamitől, annál kisebbnek tetszik. De itt nem úgy van; mert úgy tetszik, hogy *nevekedik és nem kisebbedik az urunk után való keserűségünk.* Mert hovátovább jobban észreveszszük, hogy *micsoda atyánkat vesztettük el* és hogy *micsoda pásztorunk hagyott el.* De a mi jó Istenünknek ha egyik kezében a vessző, a másikában a vigasztalás.» Április közepén a porta Rodostóba küldte *Ibrahim* effendit, Rákóczi egykori török tolmácsát, hogy a rodostói bujdosók helyzetéről tájékozódjék.[6] A fejedelem búcsúleveleit és végrendeletét, a melyet *Molitard* vitt Konstantinápolyba, ő fordította törökre azzal a levéllel együtt, a melyben a bujdosók jelentést tettek uruk haláláról. A nagyvezír a halál hírére nagyon elszomorodott, mert a fejedelem iránt mindenkor igaz tisztelettel és nagyrabecsüléssel viseltetett; s búcsúlevelének elolvasásakor úgy elérzékenyűlt, hogy nem fojthatta el könnyeit.[7] Azonnal teljesítette is a bujdosók kérését s meghagyta, hogy a kasznadár (főkincstartó) naponkint húsz tallért adjon a fejedelem udvarának eltartására mindaddig, míg a fejedelem nagyobbik fia, *József* herczeg, Rodostóba érkezik.[8] Most azonban Ibrahim mindenekelőtt megkérdezte gróf *Csáky* Mihály altábornagytól s az ideiglenesen vezetése alatt álló bujdosóktól, kívánják-e József herczeg jövetelét? Egy szívvel és lélekkel kívánták. Ibrahim azután a taïn dolgában értekezett *Sibrik*

4 Thaly, Adalékok II. 426.

5 Május 17, 150.

6 Mikes, id. h. Villeneuve levele, április 22. Revue de Hongrie, 1910. 199.

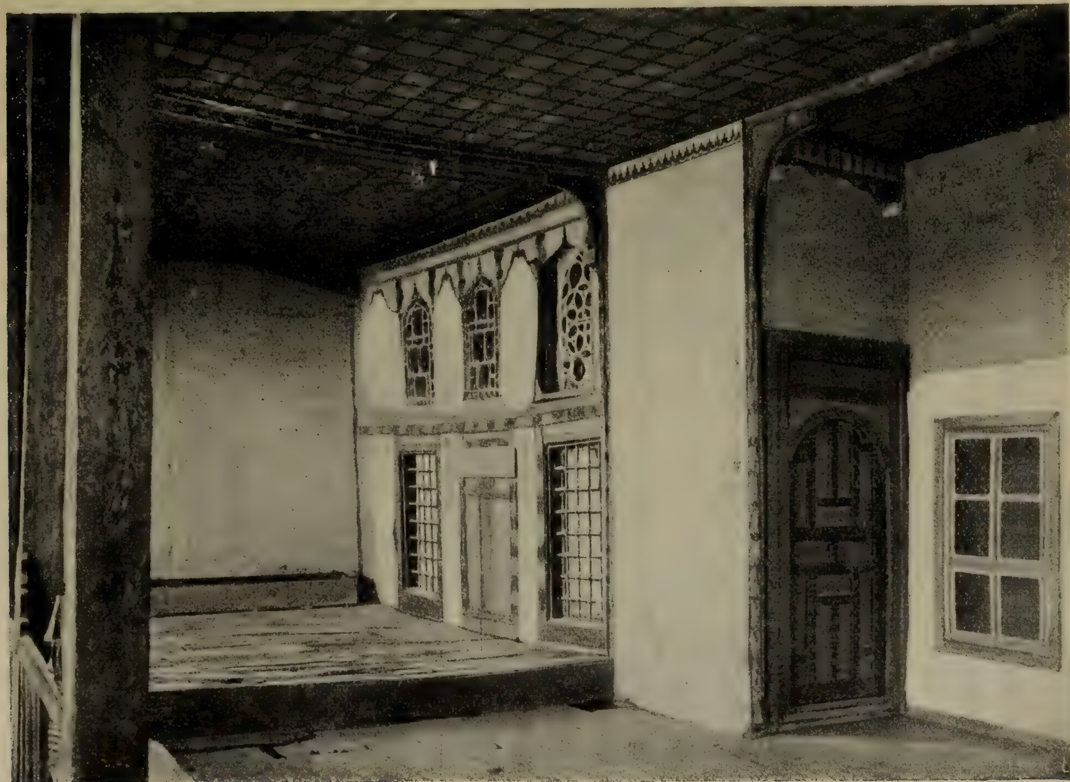
7 Saussure, 334–5.

8 U. o. 335. Rákóczi Józsefre nézve l. H. E. S. egykorú könyvét, Joseph Ragoczy, mely a fejedelem történetét is elbeszéli. (54–59.)

Miklós udvarmesterrel, kire most a háztartásnak egész dolga nehezedett. Naponkint csak tíz tallért ajánlott fel olyképp, hogy azt azok a magyarok kapják, kik a fejedelemnek szolgáltak. Ezt azonban Sibrik és Mikes így nem fogadták el, mert igazságtalannak tartották volna, hogy a fejedelem körül levő sok régi idegen szolga semmit se kapjon. Abban állapodtak meg, hogy magyarok és idegenek arányosan részesedjenek ebben a napi tíz tallérban mindaddig, míg a herczeg megérkeztével állapotuk javúlni fog.[9] Szólhattak-e másképpen, mikor még ott pihent köztük a fejedelem, a felebaráti szeretet és keresztény önzetlenség apostola? Pedig Mikest bántotta, hogy annyi idegen volt a fejedelem körül s éppen ezen szép elhatározás napján öltözött megint magyar ruhába a franczia köntös helyett, a melyben huszonkét esztendeig kellett járnia.

A fejedelem valóban szegényűl halt meg, a mi vagyonának összeírásakor világosan kitűnt. Féltősebb ingóságait huszonnégy ládába csomagolták, hogy, ha engedelmet kapnak reá, Konstantinápolyba vigyék. Az első ládában *franczia levelek és jegyzőkönyvek* voltak, a másodikban *a fejedelem munkái,* a harmadikban *Magyarországra vonatkozó iratok,* a negyedikben *a szultán fermánja más török írásokkal együtt.*[10] A többi húsz ládába a fejedelem ezüstnemüit, ékszereit, fegyvereit, ruháit, szőnyegeit, lószerszámait rakták el. Ezeknek hiteles leltára ránk maradt,[11] de később Konstantinápolyban a mérhetetlen becsű iratok és egyéb értéktárgyak elkallódtak.[12] Legtöbbet értek[13] ezüst asztalnemüi; «de másutt egy kalmárnak is több ezüstműve vagyon». Ládabeli portékája igen kevés, köves portékája pedig mindössze két gyémántos gyűrű, melyek közől az egyiket Mikesre hagyta. Ládabeli portékára, vagy ékszerre a száműzetésben sohasem is

9 Mikes, 150.
10 Saussure, 345.
11 U. o. 344—355. l., a franczia követségen 1736. márczius 20—21-én fölvett proces verbal de verificationban. Ezt a leltárt Bonneval megkeresésére François Belin, Villeneuve követ titkára készítette.
12 Thaly történelmi bevezetése Mikes Leveleihez, XXXIV.
13 Mikes, 154.

225. FÜLKE RÁKÓCZI RODOSTÓI HÁZÁBAN

költött, mert mindig csak föltétlenűl szükséges holmikat vásárolt. Két zsebórája közől az egyiket Sibrik, a másikat Mikes kapta. Csak két értékesebb lószerszáma, de elég házieszköze volt, mert örökké azt csináltatta. Pénze azonban éppenséggel alig maradt. Mikes mindössze 6—7 aranyat talált tentatartója ládájában, a bizottság pedig[14] $14^1/_2$ zechinót (alig 100 livret) s halálakor minden kincse ötszáz tallérból állott.[15] Ezen eleget csodálkoztak, a kik tudták, hogy naponkint 60—70 tallért kapott a portától, a mi 21.900—25.550 tallér jövedelemnek felelt meg. Mindez azonban a hogy jött, el is ment; mert sok embert tartott és mindenkit jól fizetett;[16] sokat költött építkezésekre, legfőképpen pedig az istentiszteletre, a kápolnára, mely «harmadik és leghasznosabb költsége volt».[17]

Rákóczi fiát, *József* makoviczai herczeget, ki Franczia- vagy Spanyolországban akart letelepedni, június 12-ikén *Bonneval* is figyelmeztette hivatására. «Emlékeztetem Önt, — írta[18] — hogy a hazát cserélő nagy házbeliek úgy járnak, mint a vén fák, a melyeket egyik földről a másikra visznek át. Sohasem lesznek többé olyan szép zöldek, s olyan életrevalók, hogy az erdő díszére váljanak. Elcsenevészesednek, gyökereik elszáradnak s levéltől, gyümölcstől megfosztva, csak a törzsük marad meg. Hasonlóképpen, akármilyen nagy állásba jut Ön Franczia- vagy Spanyolországban, mégsem lesz egyéb soha, mint méltóságos alattvaló, a helyett, hogy dicsőséges emlékű atyjának, a fejedelemnek útját követve, s az Önre nézve — szerintem — kedvező körűlményekkel élve, visszaszerezze házának egykori államait és javait, független legyen. Ez az én szememben sokkal dicsőbb és jobb annál, hogy Ön a Föld első uralkodójának alattvalója legyen, vagy akármilyen ezzel járó kényelmet, kitüntetést és czímet élvezzen.»

Maguk a bujdosók június 26-ikán a fejedelem végrendeletének végrehajtására fölkért franczia herczegekhez fordúl-

[14] November, 15, 155.
[15] Saussure, 349.
[16] 2—4—600 tallér fejenként. Mikes, 151.
[17] Mikes haszontalan költségeket is említ; november 15., 155.
[18] Vandal, Une Ambassade, 317.

tak.[19] Kérték, teljesítsék a végrendeletet, a mi a boldogúlt fejedelem iránt érzett barátságuknak és becsűlésöknek úgyis utolsó jele. Nagylelkűségökben bízva remélték, hogy szívökre veszik az elhunyt fejedelem bizalmának utolsó és megható jelét; megindulnak az ő árva s idegen földön fejétől megfosztott családjuk siralmas állapotán. Rábírják tehát *XV. Lajos* királyt, hogy meghallgasson olyan kérést, a melyet végrendeletében hozzá olyan fejedelem intéz, ki koronája érdekeihez mindvégig ragaszkodott s a kit nagyatyja, XIV. Lajos, szíves hajlandóságával tisztelt meg. A vérökben levő nagylelkűségnek és nemesszívűségnek ezzel adják legszebb jelét.

Külön írtak *Toulouse* grófnak,[20] mert ösmerték jóságát, kiváló nagylelkűségét, a fejedelem iránt tanusított becsűlését, szívbeli bizodalmát, barátságát. Nyiltan beléje helyezték legfőbb reményöket, hogy utolsó jelét adva a fejedelem iránt való barátságának, a fejedelem gyermekeit és udvari népét, kiket a boldogúlt oly szívrehatóan ajánlt jóindúlatába, pártolni s a végrendelet teljesedését előmozdítani fogja.

A bujdosók, a kik idáig hiában kérték a portát, hogy a fejedelmet, végrendelete értelmében, Konstantinápolyban nyugvó édes anyja mellé temethessék, most éppen az ingóságok biztosításának ürűgye alatt, a valóságban pedig a végrendelet végrehajtása végett arra kértek és kaptak is engedelmet, hogy a fejedelem ezüstneműit és egyéb asztali edényeit, szereit, továbbá bútorait és féltősebb ingóságait Konstantinápolynak valamely tűzálló tárházába vihessék, hogy a Törökországban olyan gyakori tűzi veszedelmek ellen biztosíthassák. A porta, a mely — *Ibrahim* effendi tájékoztatása után kétségkívűl nagyon jól tudta, hogy miről van szó,[21] — azt is megengedte, hogy ezeket a málhákat meg ne vizsgálják se a vámon, se egyebütt.[22]

19 Testament politique du Pr. Rákóczi, 1. 67—69. Rákóczi eml. 323—4.

20 Testament, 1. 69—70. Rákóczi eml. 69—70.

21 Mikes szerint (150. l.) egyenesen megengedte a Konstantinápolyba való átvitelt.

22 Saussure, 336—7.

A bujdosók, a kik a dolgot a galatai jezsuitákkal eleve megbeszélték, július elején 22 egyforma alakú és nagyságú ládát csináltattak a fejedelem holmijai számára; az egyikbe azonban elrejtették a fejedelem koporsóját, a melyet a rodostói ideiglenes sírból nagy titokban kiemeltek. Valamennyit *Romisi* kapitánynak külön erre a czélra kibérelt nagy hajóra tévén,[23] július 4-ikén *Mikes* felügyelete alatt[24] Konstantinápolyba küldték. A fejedelem tehát, a ki 1720. április 24-ikén még mindig bizalommal lépett Rodostóba, egy ládába zárva, mint három hónapja porladozó halott hagyta el a kies helyen fekvő, szépnek tetsző várost, hol egyhúzamban legtovább, tizenöt végtelen esztendeig lakott.

Mikes a rejtelmes szállítmánynyal július 6-ikán érkezett Konstantinápolyba, hol a jezsuiták rendházához legközelebb eső kikötőben vetett horgonyt. Onnan a D jelzésű ládát Saussure és mások felügyelete alatt azonnal a jezsuitákhoz, a betűkkel jelzett többi tizenhat ládát *Magy* Dávid nevű francziának galatai tárházába, a számokkal jelzett négy ládát pedig a franczia követség kanczelláriájába vitette. Ott kellett maradniok mindaddig, míg eldől, megérkezik-e Rodostóba Rákóczi József, vagy utána küldjék-e az egészet Francziaországba.[25]

Ezek a ládák felbontatlanúl hevertek 1736. márczius 20-ikáig, mikor a franczia követségen felbontották és hivatalos jegyzéket vettek föl róluk,[26] ellenben a D jelzésű ládát a jezsuiták éjnek idején, a legnagyobb titok leple alatt, azonnal felbontották. Kivették belőle s felnyitották a koporsót, hogy a testet meglássák. Sírt azon a helyen ástak, hová — több mint 32 esztendeje — a fejedelem édes anyját, *Zrínyi* Ilonát temették. A dicső asszonynak már csak alabástrom-fehér koponyáját s néhány csontját találták meg; azért eleinte arra gondoltak, hogy földi maradványait fia koporsójába teszik.[27] De mégis ragaszkodtak a feje-

[23] U. o. 337. Thalmann olasz levele 1735 deczember 10. Antonio Maturi naxosi érsekhez (1736 február 5-i jelentéséhez mellékelve.) Bécsi udv. lt. Turcica, 1736 január—április.

[24] Mikes, 150.

[25] Thalmann id. levele a naxosi érsekhez.

[26] Saussure, 345—370.

[27] Így is írja a jelen nem levő Mikes, 150. Ezzel szemben Thaly, Rákóczi-eml., 216—7.

delem végrendeletéhez, és rendbe hozván Zrínyi Ilona sírját, a dicsőséges fiút dicső anyja mellé temették el: a déli hajó szentélyében, Szűz Mária oltárától jobbra.[28]

Másnap reggel a jezsuiták csöndesen miséztek a Boldogságos Szűz oltáránál s a hideg márványra leboruló ájtatoskodók nem gyanították, hogy szentebb a föld, mióta a nagy ember benne nyugszik; «szentebb a multak ezredévi lapja, mióta ez a nagy név hozzá tartozik». A török népnek, sőt az osztrák kémeknek sem tűnt fel a dolog, mert mindenki az ázsiai csatatérre figyelt. Akkor tudták meg, hogy Nadir sah, kivel már Anna czárnő is szövetkezett, Arpadsainál június 15-ikén megverte a százezer főnyi török hadat s maga Abdullah-Köprili szeraszkier is elesett. Ez a hír éppen most buktatta meg a nagyvezírt. Mikes tehát és kísérete, a mily csendben és feltűnés nélkűl jöttek, éppen olyan csendben és feltűnés nélkül hajózhattak haza Rodostóba.

Július 17-én érkeztek meg «a szomorúságnak helyére, a hol is minden szomorúságra gerjeszt». Akárhova fordúltak, mindenütt azokat a helyeket látták, a hol uruk lakott, járt és beszélt velök: most pedig azokat a helyeket pusztán találták és azok a puszta helyek keserűséggel töltötték be szíveiket. «Elhagyattunk jó atyánktól és könnyhullatással vigasztaljuk árvaságban való maradásunkat...»[29]

Sibrik Miklós udvarmester, a ki «jó és balsorsban állhatatosan követte urának állhatatlan sorsát»,[30] öt esztendei betegeskedés után 1735. október 6-ikán a halálban is utánament szeretett fejedelmének.[31] Ettől fogva a háztartás gondja egészen *Mikes* Kelemen vállaira nehezedett; pedig «a kitől se adományt, se büntetést nem várnak, ott az engedelmesség sem egész; mert

[28] Mikes, 150. Saussure, 337. Thaly, Rákóczi hamvairól, Pesti Napló, 1862. 42. U. ő, Rákóczi és a többi magyar bujdosók sírjai Stambulban, u. o. 1862, 87. Ipolyi, Kubinyi és Henszlmann jelentése a konstantinápolyi és az athéni utról, Akad. Ért. 1862. Thaly, II. Rákóczi Ferencz hamvairól a Rákóczi-emlékekben, 187—233. Erődi Béla, Rákóczi és Zrínyi Ilona sírja. Vasárnapi Ujság, 1876. 4. sz. Rákóczi Ferencz sírjáról. (Hölgyfutár, 1862. 19., 20. sz.)

[29] Mikes, július 18., 150—1.

[30] Sírirata Thalynál, Rákóczi-emlékek, 47.

[31] 1735 október 8. Mikes 152.

az embereket vagy a haszonkeresés, vagy a félelem vezérli, — ritkán a szeretet és becsület». Minden pillanatban várták Józsefet, a fiatal fejedelmet, a ki iránt atyja nagy reménységet táplált s a ki Mikesnek most szép, vigasztaló és bátorító levelet írt. Mikes föltette magában, hogy úgy adja kezébe minden jószágát, a hogy atyja hagyta; de ő sem bízott benne sokat, a többi sem; mert nem ösmerték, nem tudták, milyen a természete.[32] Újabb levelében már Bonneval grófra bízta ügyei vezetését. «Szegény urunk — sóhajtott Mikes[33] — ha ezt láthatná, keserves szemekkel nézné fiának ezt a cselekedetét, hogy inkább bízza egy idegenre gondját és jószágát, mintsem olyanokra, kik gyermekségöktől szolgálták az apját.» De azzal vígasztalódott, hogy őket nem ismeri, Bonnevalt azonban még Bécsből ismeri; ő pedig legalább megszabadúl a gondtól, a felelősségtől, az emberekkel való bajoskodástól. Mert bizony eleget bántották, szidták a miatt, hogy ki nem osztogatja nekik a fejedelem jószágát s azt gondolták, hogy azt magának tartogatja.[34]

Akkor pedig már (1736. januárius 15.) Rodostóban is kihirdették, hogy háború lesz az oroszszal; május havában a boncsokos zászlókat, a háború biztos jeleit is kitűzték Konstantinápolyban. Képzelni sem lehetett, hogy az ő új gazdájuk, Bonneval, ki már elkészült a török hadsereg új szervezetével, ebben a háborúban ne számoljon rájuk és a fiatal fejedelemre. A háborúra, oktalan támadásával, az orosz éppen akkor adott okot, mikor szövetségesének, Ausztriának, dicső vezére, Savoyai Jenő herczeg elhunyt. A császár a farsangon adta férjhez a leányát, Mária Teréziát, Károly lorraini herczeghez és nagyon örült volna, ha a pragmatica sanctio értelmében szép csöndben biztosíthatja uralkodásuk jogát. Most tehát az ellenséges feleket mindenképpen ki akarta békíteni, s a portát rávenni, hogy be ne fogadja Rákóczi Józsefet, a kire nem terjed ki a pozserováczi békében

[32] 1735 november 15. U. o. 154.
[33] 1736 januárius 18. U. o. 155.
[34] Mikes, 1736 május 15., 156.

Rákóczira és társaira nézve kijelölt európai menedékhely joga. Ki is fejezte reményét, hogy hamis az a hir, mintha a porta Rákóczi Ferencz helyett fiát akarná Rodostóba hozatni, vagy éppen, apja módjára, kitüntetésekkel is fogadni.[35]

A mikor az idősebb báró *Vigouroux* az öreg fejedelem halála hírével Marseillebe érkezett,[36] a franczia udvar rendeletére azonnal Párisba indult; de Lyonból már visszatért, mert ezalatt Rákóczi József herczeg Marseillebe érkezett s tárgyalni óhajtott vele. A herczeg szeptember 8-ikán emlékiratot adott át neki, hogy azt a fényes porta elé terjeszsze. A portát biztosította, hogy mindenkor szívesen követi dicsőséges emlékezetű édes atyjának, Erdély fejedelmének alapelveit és magatartását; s figyelmeztette, hogy apja is kevés néppel kezdte, de azután kilencz esztendeig százezernél több emberrel folytatta a németek ellen háborúját; s ha a bécsi udvar meg nem nyeri néhány tábornokát s a pestis nem pusztítja katonaságát, kivívja Magyarország szabadságát s Erdély önállóságát. A portának most is érdekében áll, hogy ebben a két országban erős bástyát állítson a nagyravágyó Ausztriai Ház túlságos hatalma ellen. Már a néhai fejedelem megmutatta a portának, milyen javára válnék, ha az ellenséget saját területén támadná meg, seregét az eleség-szállítástól elvágná s a szövetkezett magyar rendek seregére támaszkodnék. Minthogy a helyzet ma is ugyanaz, tizennégy pontban fejtette ki a magyarok fölkelésének és csatlakozásának föltételeit.[37]

A herczeg Vigouroux-t Marseilleből azonnal visszaküldte Konstantinápolyba, hogy a nagyvezírrel — mostan már Sziliktár agával[38] — értekezzék, őmaga pedig Párisba utazott, hogy ott várja meg, mit izen a porta.[39]

35 Thalmann jelentése 1736 február 5. Bécsi cs. udv. lt. Turcica, 1736 jan.—ápr.

36 Ugyanazon jelentés mellett Thalmann olasz levele a naxosi érsekhez 1735 deczember 10.

37 Olasz szöveggel a torinoi államlevéltárból közli Thaly, Tört. Tár, 1890. 401—4. Elesik tehát Szilágyi Sándor (Vértanúk a magyar történetből, 418) vádjainak egy része, hogy József herczeg igen megfontolatlan ember volt, aki nem tartá meg atyja lobogójának jelszavait. A jelszavak megmaradtak, de bizonyos, hogy a herczeg gyönge volt azoknak megvalósítására.

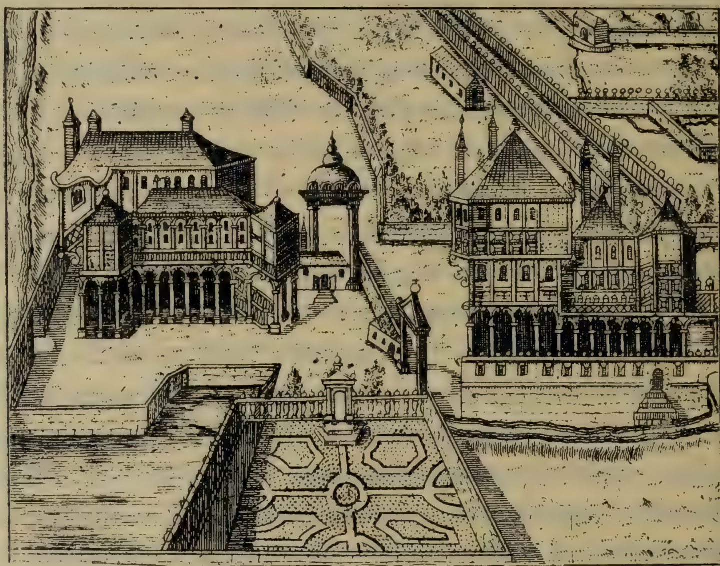
38 Mikes, 1736 január 18., 155.

39 Thalmann id. levele a naxosi érsekhez.

A bujdosók az egész nyáron sóhajtozva várták, annyival inkább, mert a herczeg minden levelében írta, hogy jön.[40] Úgy hitték, öcscsét is magával hozza; de deczember 5-ikén este csak egymaga érkezett Rodostóba. Hajóját Gallipolinál hagyva, kocsin jött, vendégfogadóba szállt és csak az odahívott Mikest fogadta. Másnap haragosan utazott el Konstantinápolyba.[41] Izgatottságának egyik oka, a politikai bizonytalanságon kívül, az lehetett, hogy feleségét, Marie *de la Constancière*t, a kit az év elején vett el, áldott állapotban hagyta Párisban, s mialatt a török fővárosban járt, leányuk, *Josephe-Charlotte,* deczember 11-ikén meg is született.[42] Atyjáról és nagyanyjáról így nevezték a szegény kis herczegnőt, a ki atyját sohasem láthatta. Rákóczi József Konstantinápolyból már deczember 17-ikén visszatért Rodostóba a nélkül, hogy a szultán vagy a nagyvezír fogadta volna. Még nem volt bizonyos, lesz-e háború a császárral; meghagyták tehát, hogy Rodostóban várakozzék.[43] Ott a bujdosók csakhamar észrevették, hogy az alma igen messze esett a fájától. Az ifjú fejedelmet vigasztalásukra várták, de szomorúságukra jött. Apja szép udvari rendtartását, a melyhez annyi éven át mindhalálig ragaszkodott, már harmadnap felforgatta s abból a fejedelemhez és keresztényhez annyira illő rendtartásból kevés idő mulva «csak egy foltocska sem maradt meg».[44] «Csak ebből elítélheti mindenki — panaszkodott Mikes[45] — mit remélhetünk, kivált mi, a kik *olyan nagy fejedelmet szolgáltunk volt, a kinek minden dolga okosságból, rendből és kegyességből állott.* Most pedig mind ellenkezőt látunk . . . Úgyannyira, hogy harmincz esztendőtől fogva való bujdosásunk oly súlyosnak nem tetszett, mint már ez a három hónap. *Most sóhajtjuk leginkább a mi meghalt urunkat;* mert szomorúan kell néznünk az atyja és a fia között való nagy különbséget . . . Az volna kívánatos dolog, hogy az atyja nyomdokát követné.»

40 Mikes, augusztus 15., 156—7.
41 Mikes, deczember 6., 157.
42 Thaly a Turulban, 1884. 95.
43 Mikes, 1737 január 1., 158.
44 U. o. 1737 márczius 8., 138.
45 U. o., 158—9.

Csakhamar elösmerték, hogy sok szép tehetsége, szép esze van, de nem tanúlt eleget; indúlatain nem tud uralkodni, azt pedig éppen nem tudja, «mi legyen a nemzetéhez való szeretet», mert a nemzetével sohasem társalkodott.[46] Atyja nevének és Erdély függetlenségének varázsa mégis csak hozzáfűzte őket. Mikor tehát 1737. júliusában a császár nagy erővel kezdte meg

226. KANTEMIR DEMETER KONSTANTINÁPOLYI PALOTÁJA.

a háborút, nem igen bánták, hogy a porta magához hívatta az ifjú fejedelmet. «Szegény fejedelem — tünődött Mikes[47] — ha most élne, mit gondolna és mit csinálna? Mert azt sokszor hallottam szegénytől, hogy nem kívánja a portának a némettel való hadakozását, mert irtózik a törökkel való hadakozástól és inkább szereti itt halálát, mintsem azt látni, hogy érette rablásokat tegyenek Erdélyben.» József herczeg azonban megmondta Mikesnek,[48] hogy nem hal meg itten, mint az apja; szeptember 15-ikén kevesedmagával hirtelen odahagyta Rodostót és 20-ikán

46 Mikes, 1737 július 20., 159.
47 1737 szeptember 13., 160.
48 Mikes konstantinápolyi levele, szeptember 21., 160.

Csákyval, Mikessel együtt bevonúlt Konstantinápolyba, hol talán a számüzetésben elhúnyt Kantemir Demeter moldvai vajdának lefoglalt konstantinápolyi palotájában szállásolták el s a szultánnak szívesen látott vendége volt. Lovakat adtak alájuk és felkaftányozták mindnyájokat. «Elkezdték a komédiát, mert itt azt gondolják, hogy mentül nagyobb becsületet tesznek nekik, a német annál inkább megijed».[49] A szultán deczember 3-ikán azzal a kijelentéssel fogadta a herczeget, hogy «az apád én hozzám sok ideig hűséggel volt; gondolom, hogy te is fogod azt követni».[50]

József herczeg, a ki most négy hónapot töltött a török fővárosban, ezt az időt felhasználta, hogy síremléket állíttasson édes atyjának. Fehér márványból faragtatta, a család czímerével ékesíttette és ezzel a latin felirattal[51] láttatta el:

«Itt nyugszik II. Rákóczi Ferencz, Isten kegyelméből Erdélyország választott fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ura. Életének tizenkettedik évében elszakíttatván, az isteni gondviselés csodálatos rendelése szerint börtönökön, számüzetéseken, és az élet különböző veszedelmein keresztűl vezettetve, itten nyugvó anyjának a halál visszaadta. A nyugalmat, mit életében nem ösmert, az Úrban feltalálta az Üdv 1735. esztendejében, április 8-ikán, 59 éves korában.»

A síremlék fölállításakor József herczeg már elhatározta, hogy ha a küszöbön álló hadjáratban elesnék, őt magát is édes atyja mellé temessék. 1738. januárius 25-ikén Mehemet ünnepiesen átadta neki s átvette tőle a 20-ikán aláírt szövetséglevelet, melynek értelmében őt előre is Erdély fejedelmének s Magyarország vezérlő fejedelmének, esetleg királyának ösmeri el, vele védő- és daczszövetséget köt, háború esetén önmagát 80.000, Erdélyt ellenben 20.000 és Magyarországot 100.000 katona ki-

49 Mikes, 1737 október 11., 161.

50 Mikes, deczember 3., 163. A fogadtatás részletei Villeneuvenél, 1738 februárius 4. Vandal, Une Ambassade, 318.

51 Közli Thaly Rákóczi emlékiratainak függelékében, 331. Ezt a sírkövet a bujdosók sírköveivel együtt az ország 1906-ban hazahozatta.

állítására kötelezi, a két ország barátságát és védelmét biztosítja, de a valaha török kézben volt várakat magának követeli. Ha pedig Rákóczi nem mehetne be Magyarországba, Rodostóban társaival együtt olyan ellátást és védelmet kap, mint édes atyja, de onnan más országba is szabadon elköltözhetik.[52]

A szövetséglevél is kegyelettel szólt II. Rákóczi Ferenczről,[53] a ki azonban azt sohasem írta volna alá, ha a porta még úgy fogadkozott is, hogy semmit sem óhajt inkább, mint Magyar- és Erdélyország jogainak és szabadságának biztosítását, s a német bitorlás megtörését. Fia azonban a bujdosókkal már január 27-ikén megindúlt Konstantinápolyból a hadjáratra[54] s másnap fegyverre szólította a nemzetet. Kijelentette, hogy atyja nyomdokain fog haladni. Elmondta, mennyi méltatlanságot, rövidséget, inséget szenvedett a császár miatt, a kit pedig tisztelt. A portától, a mely igen szívesen látta, nem fogadta el a fejedelemséget, hanem a rendekre bízza a szabad választást. Segítségével is csak addig él, míg magyar hadsereg élére állhat, s reméli is, hogy ennek élén visszaküzdi ősi jószágait és az ország szabadságát.[55] Február 18-ikán már Csernavodába érkezett, honnan Mikest Bukarestbe küldte a vajda köszöntésére. Márczius 27-ikén, a néhai fejedelem 62. születésnapján, Csernavodából átmentek Vidinbe, a Duna mellé, mert a porta azt hitte, hogy ha odaérkeznek (a mi április 6-ikán történt), az egész Magyarország és Erdély lóra ül s hozzájuk megy. «Talán így le-

52 A 11 pontú szövetséglevelet a stambuli török császári kincstárból közli Thaly, Tört. Tár, 1890. 405—414. Szó sem volt benne 40,000 piaszter hűberadó fizetéséről, amint Laugier után Hammer (IV. 341. és VII. 615.), sőt Szilágyi (Vértanuk, 421.) és Marczali is (Szilágyi, M. Nemz. Tört. VIII. 187.) állítja.

53 Tört. Tár, 1890. 341.

54 A háború leírása: Schmettau, Mémoires secrets de la guerre de Hongrie 1737—8 (Frankfurt, 1772. Ösmertette Salamon Ferencz: Az 1737. évi szerb hadjáratról, Budapesti Szemle, 1877.) Omer effendi: Die Kriege in Bosnien, 1737—9. Tupetz Sybelnél, Histor. Zeitschrift, 1878. XL. kötet, 1—51. l. Keralie, Hist. du guerre des Russes et des imperiaux contre les Turcs. (Paris, 1777.) Hammer, Gesch. des osm. Reiches, IV. Zinkeisen, Gesch. des osm. Reiches, V. Katona, XXXVIII. 757—838. Bonneval, Mémoires sur la guerre des Turcs. Mikes törökországi Levelei. Vandal, Une ambassade française, 294—450. lap. Thurchányi, Az 1738. török hadjárat és Rákóczi József (Délmagyarorsz. Értesítő, 1906.)

55 Szilágyi, Vértanúk, 423.

hetne, ha az öreg urunk élne — írta Mikes.[56] — De most, hogy hozzánk jöjjön valaki, Isten ne adja....» Még három hónap mulva is ott adott hálát az Istennek, hogy nem jött hozzájuk egy valamire való magyar sem.[57] Erdélyben ugyan Lobkowitz hg. katonai parancsnok márczius 20-ikán a szuperintendensen és *Borosnyay* Zsigmond nagyenyedi tanáron kívül hat mágnást is elfogatott, de ezek tisztázták magukat azon gyanú alól, hogy követet küldtek volna Máriásy Ádámhoz és onnan Rákóczihoz.[58] Május 6-án a király pártütőnek nyilvánította Rákóczi Józsefet, a ki «atyja vétkének példájával meg nem emlékezett maga becsületéről és hűségéről,» magát «szemtelen dicsekedéssel» erdélyi fejedelemnek és magyarországi herczegnek nevezte s atyjának olyan czímeivel él, a melyeket az 1703. április 30-iki ítélet és az 1715: XLIX. t.-cz. már eltörölt. Őt tehát számkivetésre és halálra méltónak jelenti ki s 10,000 forintot ad annak, a ki élve kézbe adja, 6000-et, a ki megöli.[59] XV. Lajos értesülése szerint XII. Kelemen pápa is exkommunikálta a herczeget,[60] a mi szeptember 5-ikén meg is történt.[61]

A beregvármegyei oroszok mégis szívszakadva várták Rákóczit; de nem a fiatalt, hanem az öreget, kinek halálát még mostan, három esztendő mulva sem tudták. *Konova* András zavadkai pap nyíltan bíztatta őket, hogy Rákóczi nemsokára visszajön. A mikor a pálnapi búcsún a vereczkei pap felszólította a népet, hogy imádkozzék VI. Károly császárért s kérje az Istent, segítse meg a törökök ellen, azt felelgették: «Minek imádkozzunk mi a császárért, a ki mindenféle adóval, fizetéssel, közmunkával, más terhekkel zaklat és nyomorgat bennünket, még a sóval sem enged kereskedni s nagy harminczadot szedet minden után a mit behozunk, vagy kiviszünk? *Inkább imádkozzunk*

56 1738 április 7., 165.

57 Július 9, 167. Különben még a manifestumot sem terjeszthették eléggé. Vandal, Une Ambassade, 331.

58 Marczali, VIII. 188. Szilágyi, 425.

59 Lakos Lajos közlése. Pesti Hirlap, 1906. október 28.

60 Mémoires du duc de Luynes, 1738. szeptember 22-ről. II. 249.

61 Mercurius (budai hírlap) 1738. 86., 87. sz.

a mi régi jó urunkért, Rákócziért, hogy mielőbb visszatérjen hozzánk a maga személyében.» Az *uklinai* (most aklosi) oroszok is megmondták papjaiknak magában a templomban, hogy nem imádkoznak a császárért. Jobb volt nekik Rákóczi alatt. Akkor 12 forintot fizettek adóba, most harminczat is fizetnek. Még a török alatt is jobb dolguk volt mint most. Akkor egy hatökrös gazda csak 12 dénárt adózott. *Rákóczi jó atyjuk volt; szeretnék, ha visszatérne.* «Könnyű a papoknak imádkozni — mondták a kisábránkaiak is: — ők minden tehertől mentesek.» Olyan egyszerű emberek mint *Pirohovics* Demeter a vereczkei kovácsműhelyben, vagy a szintén vereczkei *Malinics* Mihály, együgyűségökben is nevezetes tanúi a nép hangulatának, mikor nem a császárért, hanem Rákócziért akarnak imádkozni. A császár-király augusztus 29-ikén az egykori kuruczezredest, báró *Szentiványi* János beregi főispánt bízta meg a vizsgálattal, de annak az eredményét nem ösmerjük.[62]

Időközben, júliusban, *V. Fülöp* spanyol király Rákóczi Józsefnek adta atyja aranygyapjas rendjét,[63] *Jegen,* az új nagyvezír pedig május 13-ikán Villeneuve előtt még fogadkozott, hogy Erdély visszaszerzése nélkül nem köt békét.[55] Azonban augusztus 26-ikán megérkezett utasítása, hogy Rákóczi Erdélyről ne gondolkozzék, hanem Temesvár felé támadjon.[65] «Már most bízvást elmondhatjuk — írta Mikes pár nap múlva,[66] — hogy vége vagyon a komédiának: a vezér minden czeremónia nélkül felada rajtunk ... Ezután a fejedelem sem fogja mondani szokása szerint, hogy nagyobb becsülettel vagyon hozzám a porta, mint az atyámhoz volt.»

Betegen, megalázva indúlt október 6-ikán téli szállásra. A hajón Csáky Mihály, Mikes, Zay Zsigmond, Ilosvay, Pápay, Pázmándy s az olasz D'Arti kísérték. Mikes nagyot sóhajtott, mikor Drinápolynál meglátta az Olt torkolatát; hiszen olyan édes

62 Lehóczky a Századokban, 1867. 280—1.

63 Mém. du duc de Luynes, II. 249.

64 Szilágyi, Vértanúk, 424.

65 Mikes, 169.

66 Szeptember 1., 170.

BOROSNYAI NAGY ZSIGMOND.

hazából folyt ki, a honnét 31 esztendőtől fogvást van kirekesztve.[67] Ruszcsukban hosszasabban megpihenvén, október 19-ikén érkeztek vissza Csernavodába s november 10-én megint fő nélkül maradtak. *Rákóczi József herczeg hosszas szenvedés után meghalt 38 esztendős korában.* Végrendeletében[68] meghagyta, hogy apja mellé temessék. Bizony, «ha az atyja neveltethette volna, mind más természetű lett volna», hangzott Mikes búcsúztatója; mert hiszen «esze szép volt, szíve jó: de a haragról soha meg nem intették.»[69] Apja felől elmondhatta, a mit egy régi nagy emberről mondtak, hogy ha született, bár soha meg ne halt volna; a fia felől pedig, hogy ha a nyomorúlt világra nem jött volna, semmit nem vesztett volna rajta. Mert, szegénynyel, a vezér gyermek módjára bánt, pedig már a negyvenesztendő felé járt . . .[70]

Az ideiglenes temetés után a bujdosók váltig kérték a portát, hogy a herczeget apja mellé tehessék örök nyugalomra; hónapok mulva, 1739. május 14-ikén azt a parancsolatot kapták, hogy ott, Csernavodán temessék el, a mi 31-ikén meg is történt.

Ezalatt a bujdosók nagy bizonytalanságban éltek Csernavodán. «A mennyien maradtak, már egy szilvafának árnyékában is elfértek.» Isten az egész nemzetnek példát adott rajtuk; és «boldogok azok, kik az országgal együtt tartanak és füstből hasonló okok miatt el nem hagyják nemzetüket és örökségöket.» Azonban maga Mikes is érezte, hogy hiába minden intelme: mások is fogják még őket követni s nem beszélnek irtózattal az ő hosszas bujdosásaikról. Ők sem tanúltak másokon, mások sem tanúlnak rajtuk; mert mindenkor egyféle okok vezették, vezetik és fogják vezetni az embereket olyan állapotra, a milyenben most ők voltak. Ő neki magának hazája elhagyására nem volt más oka annál, hogy igen szerette az öreg fejedelmet.»[71]

[67] 1738 október 14., 172.

[68] Kelt november 7-én. Közli Thaly, Tört. Tár, 1890. 414—419. Érdemes összehasonlítani atyjáéval.

[69] November 10., 173.

[70] 1739 június 4., 176.

[71] Mikes, 1738 deczember 15., 1739 június 1., 174—5.

Törökországban már két Rákóczit temettek el. «A harmadikat Isten éltesse: az nem eszik török kenyeret». Bátyja halálának hírét György Párisban hallotta, de alaptalannak tartotta,[72] Rodostóban pedig hiában kérdezősködött, mert Csáky, Pápay, Mikes, Zay egy esztendeig Oláhországban bujdostak, Pápay meg is halt Bukarestben és a többiek csak 1740 június 21-ikén érkeztek vissza Rodostóba. III. Károly október 2-ikán aláírta a törökkel kötött belgrádi békét, de már 20-ikán elhunyt és «az Ausztriai Ház elfogyott a férfiágról».[73] «Vagyon több négyszáz esztendejénél, hogy a császári korona ki nem ment az Ausztriai Házból, a mely Háznak most lett vége».[74] A magyarok azonban az 1723 : I. és II. t.-czikkely értelmében 1741 június 25-ikén megkoronázták leányát, Mária Teréziát s ellenségeivel szemben szeptember 11-ikén életöket és véröket ajánlották érte. Mikesék Rodostóban ezekre a hírekre csöndesen várták halálukat, mert ezzel «tartoznak meghálálni a királynénak hazájukból való kirekesztésöket...» [75]

Rákóczi Györgyöt velök és hazájával szemben *Villeneuve* marquis, a volt portai követ figyelmeztette kötelességére. A herczeg 1742 április 23-ikán el is indúlt Konstantinápolyba,[76] de alkalmasint meg sem érkezett oda, mert Törökországi Leveleiben Mikes semmit sem tud róla. Nem tud arról sem, hogy 1751-ben a magyarországi elégületlenek vele és velök tárgyaltak volna,[77] pedig beszélték, hogy akkor egy beütés alkalmával elfogták és Munkácsba zárták, hol szökésközben a vár tetejéről lezuhant és szörnyet halt.[78] György herczeg azonban szép csendesen élt Párisban, hol éppen akkor vesztette el feleségét, Béthune marquis leányát; s mikor 1753-ban kitört *Pethő, Törő* és *Bujdosó* alföldi zendülése, a melyet éppen az ő izgatásának

72 Saussure, 340.

73 Mikes Rodostóból, 1740 november 19., 186.

74 U. o. deczember 27.

75 1741 szeptember 15., 190.

76 A bécsi udvar a pápához 1742 május 24. Századok, 1868., 586.

77 Heves vármegye itélete, 1754 márczius 30. Századok, 1870. 36., 38., 40.

78 Kazinczy, Magyar Pantheon, 366.

tulajdonítottak,[79] a kényelmes, kövér herczeg Pinthereau de Bois l' Isle kisasszonynyal nyugodtan élt Páris mellett, La Chapelle Saint Denisben; pontosan elvégezte imádságát, pontosan elköltötte a XV. Lajostól kapott 20.000 livre évdíjat és épp oly pontosan megivott naponkint 10—12 palaczk bort. Ilyen ember nem alkalmas arra, hogy politikai vállalatokat tulajdonítsanak neki, vagy éppen *Saint Germain gróf*fal, a XVIII. századnak egyik legélénkebb és egyik legeszesebb kalandorával azonosítsák.[80] Ez a St. Germain gróf még 1774 után is élt, ellenben György herczeg már 1756 június 17-ikén elhunyt,[81] s *fiúágon sírba vitte a Rákócziak fejedelmi családját.*[82]

Rákóczi Juliánna, Ferencz nénje, már 1717-ben elhunyt s dédunokájával, Aspremont Máriával, Erdődy György grófnéval, a magyar Aspremontok is kihaltak.

A fejedelmi ház és György egyetlen leánya, *Josephe-Charlotte*, a Sarlós Boldogasszonyról nevezett párisi apáczaklastromban (Cloître de la Visitation St. Marieban) mint ájtatos apácza negyvenhárom és fél éves korában 1780 július 3-ikán[83] s a Habsburg-ház egyetlen leánya, Mária Terézia magyar királyné 1780 november 29-ikén hunyt el. A Rákócziak fejedelmi s a Habsburgok császári és királyi háza tehát egy- és ugyanazon esztendőben, 1780-ban fejezte be történelmi küldetését, mely őket olyan élesen állította szembe.

Lassankint a szegény bujdosók is megtértek Istenhez és fejedelmökhöz. Férfiak és nők, nagyok és kicsinyek, a kiket a

79 Maga Thaly is, Századok, 1870. 38—39. és Turul, 1884. 94. Különben u. o. 95. l., maga említi, hogy szélhámosak is bitorolták a Rákóczi és Bercsényi nevet.

80 Ezt teszi Hesekiel s mások nyomán Falk Rikárd a Budapesti Hirlapban (az év és szám a nálam kivágva meglevő tárczában nincs följegyezve) Rákóczi fiáról írt czikkelyében; megczáfolta mindezt Thaly a Turul 1905. II. füzetében (a Rákóczi-ház magvaszakadtáról írt tanulmányában s ennek nyomán Junius a Budapesti Hirlapban, 1905., 214. sz. («Az utolsó Rákócziak.») Ujabban Sir Philip Lascelles Wraxall és Mrs. Cooper-Oakly levéltári adatok alapon állítják, hogy St. Germain gróf mégis Rákóczi György volt.

81 Thaly a Turulban, 1884. 94.

82 Második felesége, Marguerite Susanne Pinthereau de Bois l'Isle Cléryben 1768. deczember 23-án hunyt el. U. o. 1884., 95—96.

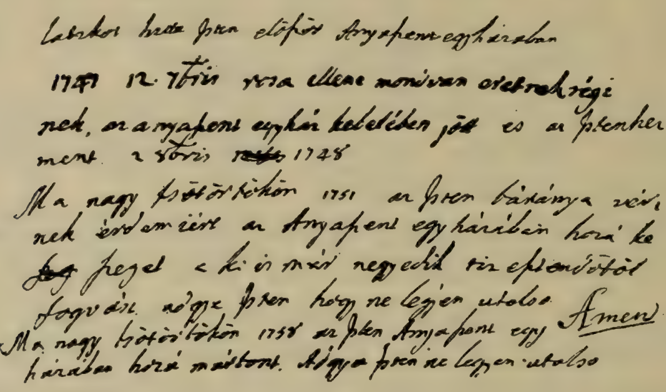
83 U. o. 95.

Rákóczi-név varázsa mindvégig a külföldön tartott, megérdemlik, hogy nevök odakerűljön a fejedelem dicső neve mellé. Ime, a külföld halottai:[84]

Bercsényi Miklós grófné (Kőszeghy Zsuzsánna) meghalt Jaraszlóban, 1750 márczius 21-ikén.[85]

Charrière Jakab ezredes 1774 július 1-én és leánya, Mária 1798 február 12-ikén.

Csáky Mihály tábornok 1757 deczember 7-ikén.

227. MIKES FÖLJEGYZÉSEI BUJDOSÓ TÁRSAIRÓL.
(A «Ker. gondolatok» cz. kéziratában.)

Dettrich Boldizsárné (Judit) 1756 október 18-ikán és ura, Dettrich Boldizsár, 1762 márczius 5-ikén.

Erdélyi Simon 1761 márczius 5-ikén.

Esterházy Bálint-József gróf, franczia brigadéros, Dieburgban, 1743.; fia Bálint-Miklós franczia tábornok Grodekban, 1805 július 23-ikán.

Györök Márton 1780 márczius 3-ikán.

Győry László 1767 október 18-ikán.

84 Betűrendbe szedve főképpen Thaly közlései nyomán (Rákóczi-emlékek, 74—82. és Jaroslawi kutatások a Századokban, 1888. 598—603.) Ahol helynév nincs, Rodostó értendő.

85 Bercsényi László a ki (l. Luynes, Mémoires, II. 45.) még Rákóczi József életében, 1738 február 24. lett franczia tábornagy, 1759-ben Mária Teréziától kegyelmet nyert, de ő is a külföld halottja.

Horváth István százhúsz éves korában 1799 szeptember 12-ikén és özvegye 1801 április 27-ikén.

Jávorka Ádám ezredes Jaroszlóban, 1747 augusztus 19-ikén.

Kajdacsy Péterné ugyanott, 1757 július 8-ikán.

Katinkay Illés 1763 november 11-ikén; özvegye 1765 augusztus 30-ikán; fiúk József 1768 szeptember 28-ikán.

Kovács (Kállai) Mihály 1762 június 6-ikán.

Kőszeghy József (Jánosnak 15 éves fia) 1745 januárius 10-ikén; nénje, Mária, 1746 deczember 16-ikán; testvérök, Ferencz, 1771 november 9-ikén.

Krucsay István, udvari titkár Jaroszlóban 1747 április 4-ikén.

Kutasy István 1780 július 12-ikén.

Laczkó László 1745 április 26-ikán.

Lazy István 1746 februárius 27-ikén.

Magyar Ferencz 1752 július 28-ikán.

Maloviczky Antal 1744 október 23-ikán.

Mikes Kelemen 1761 október 2-ikán.

Mosinszky Jakab gimnáziumi tanuló Jaroszlóban 1756 januárius 6-ikán.

Orsula Ferencz 1759 szeptember 19-ikén.

Pápay János Bukarestben 1740 május havában.

Pázmándy Péter ezredes 1742 augusztus 5-ikén.

Rósa Miklós 1748 október 2-ikán.

Sibrik Miklós, udvarmester 1735 október havában.

Spatz Erzsébet 1758 szeptember 19-ikén.

Szaniszlay György 1768 július 16-ikán.

Szatmári István 1752 november 22-ikén és András 1772 deczember 24-ikén.

Tóth András, franczia brigadéros 1757 szeptember 9-ikén.

Vay Ádámné (Zay Anna) Danczkában hunyt el. Halálos ágyán megátkozta unokáit, kik a császár hűségére állanának vagy pápistákká lennének.

Vitális Krisztina 1755 november 13-ikán és Katalin 1765 június 22-ikén.

Zay Zsigmond báró, Csáky halála óta a rodostói bujdosók feje, 1758 október 22-ikén.[86]

A mikor Zay is elhunyt, Mikes szomorúan jegyezte meg,[87] hogy már most nem mondhatja, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre; neki kell kimennie az áldozatra, mert, a kik ebbe az országba az öreg Rákóczival jöttek, azok már mind pihenni tértek. Ő maradt egyedűl a bujdosók közűl.

Egyedűl hallgatta tenger mormolását, tenger habja felett futószél zúgását: egyedűl, egyedűl a bujdosók közűl nagy Törökországban ... hacsak itt nem lebeg sírjában nyugovó Rákóczi nagy lelke az eget csapkodó tenger haragjában ! [88]

És az a nagy lélek bizony ott lebegett.

Három esztendő múlva Mikes is elérte a jó halált, az üdvösséget: megszűnt a kéréstől, a bűntől, a bujdosástól, a telhetetlen kívánságtól. 1762-ben a bujdosók rodostói telepe hivatalosan feloszlott,[89] de többen, a kik ott családot alapítottak, nem tudtak megválni «gyermek-reményök s bánatuk tanyájától». Ezek közűl a század vége magával ragadta Rákóczi fiának utolsó magyar követőjét is: a százhúsz esztendős Horváth Istvánt. De az új század Rodostónak «a honszabadság martírjai halálával megszentelt földje minden porszemét termékenynyé tette honszeretetben».[90] *Kemál* bej, a törökök nagy költője, a ki azon a földön született, a melyen Rákóczi meghalt, megjövendőlte, hogy «el kell jönnie annak az időnek, mikor a *hazaszeretet* lesz minden népnek a legfőbb vallása». Az a hazaszeretet, a melyről Rákóczi nemcsak mondta,[91] de életével és halálával be is bizonyította, hogy attól nem választhatja el sem a félelem, sem az erősség, sem a szegénység ...

86 Mikes, 223. A rodostói anyakönyv nem említi. Zay András ezredes, aki Rákóczit elkisérte Törökországba, amnestiát kapván, 1734-ben otthon, nyitra-kovarczi jószágán halt meg.

87 1758 deczember 20., 223.

88 Lévai József költeménye Mikesről.

89 Kultsár István Mikes Levelei első (1794.) kiadásának előszavában.

90 Kossuth szavai Aradról.

91 A sárospataki országgyűlésen 1708. deczember 17-én. Rákóczi-tár, I., 176—7.

BEFEJEZÉS.

Rákóczi lelke száztizenhárom esztendővel a földi halál után kitört az égből, s Kossuth akkor épp úgy leborúlt a nemzet nagysága előtt, mint valaha a fejedelem. A fegyverfogás feladata mindakét esetben egy: a Magyarországnak szánt tartományi szerep visszautasítása; de a küzdelem 1703-ban a nyilt, 1848-ban a leplezett absolutismus ellen indúlt meg. 1703-ban az ország-gyűlés már tizenhat éve szünetelt, 1848-ban együtt volt. 1703-ban a magyarság érintetlenűl találta a personalis uniót, melyet 1687-ben, az örökös királyság fölállításakor, az országgyűlés egyáltalán nem szabályozott; 1848-ban a pragmatica sanctioból folyó viszonyok tisztázására törekedett. Amott az uralkodó a nemzetnek a küzdelem hevében igért önálló igazgatást és had-sereget; emitt, a pénzügyeket is odaértve, mindezt éppen a küz-delem hevében tagadta meg. Az uralkodót mindakét esetben az imperialismus és absolutismus, a magyarságot pedig a nem-zeti állam és az alkotmány eszméje vezette. Erdély különállását 1704-ben s unióját 1848-ban éppen a magyar nemzeti állam és az alkotmány biztosítása követelte. Viszont a bécsi kormány minda-két esetben katonai Hinterlandokból dolgozott ez eszme ellen s a nemzetiségeket zúdította reá. A nemzet sohasem a király *személye,* hanem *politikai rendszere* ellen küzdött. Rákóczi sze-mélyes barátja, Kossuth pedig első dicsőítője volt annak az uralkodónak, kit utóbb a tróntól megfosztott. Mindakettőt azzal vádolták, hogy maguk akarnak királyok lenni; pedig őszinte ügyekezettel kerestek királyt a megüresedett trónra s az orosz szövetség megvalósítása azon múlt, hogy Rákóczi a neki fel-ajánlott lengyel koronát visszautasította.

A monarchikus államformához tehát egyik sem nyúlt. Rákóczi lengyel, Kossuth franczia minta szerint vezette az ideiglenes kormányt. Rákóczi birodalmi herczeg, erdélyi fejedelem, az ország leggazdagabb főura, katona, — Kossuth ügyvéd, hirlapíró,

vagyontalan polgár; mindakettő ősnemes, a tollnak és szónak mestere, a nemzet lelkesedésének tüzes élesztője. Rákóczi lelke Kossuthba, Széchenyi Pálé Széchenyi Istvánba, Telekesyé Lonovicsba, Vetési Lászlóé Szalay Lászlóba, Rádai Pálé Csányiba, Klobusiczkyé Duschekba, Bottyáné Bémbe, Károlyié Görgeibe, Mikes Kelemené Ihász Dánielbe látszott átszállani. Van valami hasonlatosság József ifjabb király és István nádor, Kollonich és Metternich, Rabutin és Windischgrätz, Heister és Haynau közt is. De társtalanúl áll Bercsényi, sőt az 1711. évi Pállffy is 1849-ben. Ez az oka, hogy akkor a *rendiség* Majtényból zökkenés nélkül folytathatta útját, míg a *demokráczia* Világos alól Arad alá jutott.

Mindakét szabadságharcz az európai bonyodalmakban bízott; de míg Rákóczit a francziák valamivel mégis csak segítették s más hatalmak is némi jóakaratot tanusítottak iránta, Kossuthtal csak az osztrák követek útján akartak érintkezni. Az oroszok 1707-ben a magyarokkal szövetkeztek Ausztria ellen, 1849-ben az osztrákokkal Magyarország ellen, pedig Péter czárt is bántotta, hogy lengyelek szolgálnak a kuruczok közt. Rákóczival maga a bécsi kormány kezdte az alkudozást, már a háború közben (1708.) helyreállította s 1711-ben külön békében biztosította a magyar alkotmányt; Kossuthtal szóba sem állt s ajánlataira a márcziusi összbirodalmi alkotmánynyal felelt. Rákóczit hadakozó félnek ösmerte el, a kivel alkudozott; Kossuthot lázadónak tekintette, a kivel nem alkudozhatik. Rákóczi három millió magyarja 116.000 katonát állított talpra, Kossuth ötannyi népe csak 150.000-et. Amazok nyolcz, emezek csak egy esztendeig bírták a küzdelmet. Rákóczi a küzdelem hevében is talált alkalmat, hogy Magyarországnak necsak politikai, hanem gazdasági önállóságát s nemzeti műveltségét is fejleszsze; Kossuthnak nem maradt ideje, hogy nagy terveit ezen a téren megvalósítsa. A kurucz még dalaiban is fogadkozott, hogy «meghalok én *ma* magyar nemzetemért». A fölszabadított jobbágy várta, mikor izen Kossuth *még egyszer*, mert akkor «mind-

nyájunknak el *kell* menni». Nem voltak oly szilaj dalai, mint a kurucznak; a Rákóczi-induló hangjai mellett rohant a csatába. A kuruczok és a honvédek névtelen félistenei egyaránt dicsőségesen küzdöttek, de a honvédek arattak nagyobb, fényesebb diadalokat.

A küzdelem végén mindakét népvezér az oroszokhoz fordúlt s Rákóczi visszavonta a Károlyinak, Kossuth a Görgeinek adott felhatalmazást. Rákóczi nem fogadta el a kegyelmet, Kossuthot meg sem kínálták vele. A szatmári békére országgyűlés, a világosi fegyverletételre katonai önkényuralom következett. A bujdosó Rákóczit Angliában és Francziaországban, Kossuthot ezen felűl Amerikában is, a nép mindenütt lelkesedéssel fogadta; azonban maga a diplomáczia nem a magyar függetlenség helyreállítására, hanem csak Ausztria ijesztésére tartogatta, hitegette őket. Észrevette ezt Rákóczi a grosboisi, Kossuth a collegnoi remeteségben; de Rákóczi Rodostóban, Kossuth Torinoban, számüzetésök utolsó állomásain is, megmaradtak a függetlenségi nyilatkozat alapján. Élénk politikai munkásságot fejtettek ki az emigráczióban. A csalódás keservei közt Rákóczi Szent Ágoston philosophiájában, Kossuth a természettudományokban keresett enyhűlést. Bujdosó társaik kimondhatatlan szeretettel, tisztelettel vették körűl őket, de Rákóczi híveiben több volt a kitartás; vele éltek, vele haltak.

A két vezér koporsóban, de diadalmenetben tért haza. Kossuth azonnal, de háromezer koszorúja közt egy sokat keresett ciprusság nélkül. Rákóczi 171 esztendő múlva, a vármegyék harminczhárom esztendei sürgetése után, de Kossuthnál egy ciprussággal gazdagabban. 1904. április 20-ikán *I. Ferencz* József király önként utasította a kormányt, hogy II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállításáról gondoskodjék. Mert — úgymond — «hála legyen érte az isteni gondviselésnek, azok az ellentétek és félreértések, a melyek súlyosan nehezedtek elődeinkre hosszú századokon át, ma egy végképp letűnt korszak történelmi emlékei... Keserűség nélkűl gondolhatunk tehát vissza mind-

nyájan a mögöttünk álló borús korszakra, s *király és nemzet egyesült kegyelete keresheti föl mindazok emlékezetét, a kiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekben*».

A király valóban szentesítette az 1906 : XX. törvényczikket, mely eltörölte a II. Rákóczi Ferencz emlékét meggyalázó 1715 : XLIX. t.-cz. 2. és 3. §§-ait s meghagyta, hogy Rákóczit és bujdosótársait országos ünnepséggel temessék el a kassai székesegyházba, Thököly Imrét pedig a késmárki ágostai hitvallású evangelikus egyház templomába.

És II. Rákóczi Ferencz 1906. október 29. óta ott nyugszik Kassán édes anyjával, fiával, Bercsényivel, Bercsényinével, Sibrikkel együtt a székesegyház sírboltjában.

Nyugovóra tért azóta *Thaly* Kálmán is, a ki megírta történetöket, haló porukból feltámasztotta őket, összeszedte porhanyó csontjaikat. Neki ajánlanom ezt a könyvet annyit jelent, mint a magyarság szívébe vésnem Petőfi szavait:

«Hazánk szentje, szabadság vezére,
Sötét éjben fényes csillagunk,
Oh Rákóczi, kinek emlékére
Lángolunk, majd sírva fakadunk, —
Majd, ha eljön győzedelmünk napja,
A *szabadság* dicső ünnepe,
Így kiált föl millióknak ajka:
A ki kezdte, az végezte be!»

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

I.

TÖREDÉK TELEKI MIHÁLY LEVELÉBOL.

(24. lap.)

Felseges Fejedelem | jó K*eg*y*e*lmes Vram!

Mind az Tömösvári ugy az Landor Fejervari meg lött ess Veghez ment | expeditionkhoz tartozo dolgokat, remeltem eddig irásban Papai | Janus Vram Felsegednek al*aza*tosan repræsenthalta; Ugy az utan | ő K*egy*e*l*me el jövetelitül fogva mik mentenek veghez Felseged ne- | künk adott k*egye*lmes instructioja szerint igy irtam le es Felse- | gednek al*aza*tosan ez szerint repræsentalom. |

Trigesima Martÿ. Papai Janos Vram Zarand Vár*me*gyei Vice Ispán | Ribitsei Laszlo Ura*m*mal együt el indult igen titkossan Tömös Varul | illyen dispositioval ess Potestassal hogy valamely bizonyos | hellyen Aba közönsegess köntösben őltözven, mint valami | Görög kereskedö Sigrayt Ribitsei Vr*am* Hajduival együtt kesír- | tesse Solyomkőig olly szinnel tavozván ell Tömösvárrul | az velünk valo Cselédek közülis hogy Fatsadon az le tött | Abakat perlustrallya, es mivel egy nehany Bal benne el veszet | azokat investigallja mi formában vesztenek ell mivel a Felseges | Fejedelem Papai Janus Vr*am*ra nem kevesse neheztell azon | Abak irant.

2.

BERTHÓTY FERENCZ LEVELE. 1708. AUG. 20.

(120. lap.)

Mostani Trencsényi Cásusrul való Novellákat Felséges Vrunk | parancsolatyábúl imprimaltatvan, kiván- | tam Nagyságodnakis meg küldenem, úgy az Bécsi novelláknak Pariajátis. |

Lőcsén 20. Aug: | alázatos igaz Szolgája
1708. Berthoti Ferencz m. p.

3.

A PÁLFFYNAK ADOTT MEGHATALMAZÁS ZÁRADÉKA.

(139. lap.)

licher als Unsz angenember sein und zu mehrerer versicherung | seiner beständigen Treüe gereichen würde, wann Er vor oder | bey seiner offentlichen herübertrettung denen Rebellen einen | merckliche̅n abbruch thun: Unsz hingegen einen ansehnlichen | Dienst leisten möchte. Also hastu dahin auff alle weise anzutra- | gen, und Unsz den erfolg in allem ausführlich zu berichten | Verbleiben dir anbeÿ mit Kaÿszer*lichen* und königlichen Gnaden | wohlgewogen. Geben in Unszerer Statt Wienn den | Zweÿ- und Zwanzigsten Decembris im Siebenzehen Hundert | und Zehenden: Vnszerer Reiche des Römischen in Ein und Zwan- | zigsten: des Hungarischen im Vier- und Zwanzigsten- und des | Böheimbischen in Sechsten Jahre. | Joseph. mp. | Joh*ann* Fried*rich* Freïh*err* Seilern. | Ad mandatum Sac*ræ* Cae*sareæ* | Majestatis proprium. | Johann Grov Buol m. p.

4.

PONGRÁCZ JÁNOS FEJEDELMI TITKÁR KLÁVISOS LEVELE.

1710. SZEPT. 15.

(157. lap.)

Az Gvardizonbéliek | ugjan szép resolutióval vannak, és készek mind haláligh | magokat oltalmazni: csak hogj népnek *kevis* és | *beteges* voltához képpest egj *het ala-* | *t liendő ket harom ostr-* | *omnak* megh álására csak nem *eli-* | *gtelenek* melynek difficultásirúl *mar*is | *discuralnak.*

5.

KÁROLYI SÁNDOR HŰSÉGI ESKÜJE.

(204. lap.)

Formula Juramenti Fidelitatis.

Ego Alexander Comes Karoli juro per | DEUM unicum coëli, Terræq*ue* Creato- | rem Serenissimo, nec non invictissimo | Principi Josepho Primo

Romanorum | Imperatori, Hungariæ, Dalmatiæ, Sclavo- | niæ, e*t* Bohemiæ Regi, ac Archiduci | Austriæ e*t*c. e*t*c. Domino, Domino mihi | clementissimo. Postquam Sacratissi- | ma sua Cæsarea Regiaq*ue* Majestas ex | innata summa Benignitate mihi, dum | præsentibus Regni motibus per aliquod tem- | pus involutus fui, modo verò, uti iam diu | meditabar, ad homagialem meam obliga- | tionem redire anhelanti imploratam | gratiam vitæ e*t* o*mn*ium Bonorum per Illustrissimu*m* | et Excellentissimum Dominum Joannem | Comitem Palffy ab Erdoed summè fatæ Sacr*atissi*mæ suæ Majestatis Mareschallum | campi Generalem, Supremum per Hungariæ | Regnum Armorum Præfectum, e*t* Cata- || phractorum Tribunum, mediante caesarea Re- | giæq*ue* Plenipotentia mihi impertita fuit, quod | Eidem Sac*ratissi*mæ suæ Cæs*areæ* Regiæq*ue* Majestati | imposterum ex seria et sincera præteritorum | pœnitentia non tantùm, uti omnes Vasallos, | subditos e*t* humillimos servos decet, depositis | armis, rejectis abjuratisq*ue* omnia alia contra- | ria obligatione, contraventione, vel in | adversum agentium studijs, aut quavis ad- | hærentia, velim et debeam esse fidelis, sed etiam omnibus viribus ejusdem incre- | menta, utilitatem, Cæsaream Regiamq*ue* | Authoritatem, Regniq*ue* quietem per me ac | meos subjectos vel addictos promovere, et | tueri, ac simul omnia damna avertere, | demum verò o*mni*a ea verbò e*t* opere agere, | ac præstare, quæ homagiali meo obli- | gamini, e*t* fidelitati incumbunt; Ita me | Deus, per hæc sacra Evangelia, e*t* sine macu- | la concepta Virgo, ac Mater DEI | Maria | nec non omnes Sancti adjuvent.

Ita Confirmo ut supra | Alexander Karolyi m. p.

6.

PÁLFFY RESOLUTIÓJÁNAK ALÁÍRÁSA 1711. ÁPR. 29-IKÉN.

(231. lap.)

Actum Szatmarini die 29. Apr*ilis* anni 1711.

Sacratiss*im*æ Cæsar*eae* Regiæq*ue* | Maj*e*st*at*is Consiliarius intimus | Camerarius, Banus Croatiæ | Campi Marsallus, Vnius Legio- | nis Cataphractor*um* Colonellus, Confinior*um* Kassoviensium Generalis | e*t* per Regnu*m* Hung*a*riae Pleni- | potentiarius Commendans Gene- | ralis. Comes Joannes Pallfy m. p. (P. H.) | Carolus Locher de Lindenheim m. p. (P. H.)

7.
A SZATMÁRI BÉKEOKMÁNY ZÁRADÉKA.
(232. lap.)

Clementissimam itaque hanc Sacratissimæ Cæsareae Regiæque Maiestatis | Domini Domini nostri clementissimi medio præscriptorum | Plenipotentiariorum suorum regno huic Hungariæ, parti- | bus principatuique Transilvaniæ ac eorundem vniver- | sis statibus, ordinibus, civibus, superioris item æeque | ac inferioris conditionis militibus, nationibus, in- | colis, imo et ipsis rusticis benigne resolutam ge- | neralem amnistialem gratiam, benignaque pacifi- | cationis puncta nos qvoque infrascripti nomine totius | communitatis absente adhuc etiam suprafato duce | hactenus nostro et principe omni cum demissione et humilitate recognoscentes eandem uti jam pri- | dem magno desiderio expectatam amplectimur eidemque | Suæ Maiestatis Sacratissimæ debitum nostrum homagium | secundum annexam iuramenti formulam humillime | deponimus, nihil dubitantes, quin Sua Maiesttas *(így)* | Sacratissima quoque praemissas benignas resolutiones sit | rati habitura, iisdemque in omnibus clausulis et ar- | ticulis satisfactura, Károlly 1 Maji Anni 1711.

Formula iuramenti.

Ego N. juro per Deum vivum, omnipotentem, coeli terræque crea- | torem. Postquam Sacratissima Cæsarea Regiaque Majestas ex super- | abundanti clementia amnistialem vitæ et bonorum grati- | am, vi plenipotentiæ illustrissimo ac excellentissimo domino Iohanni | Comiti Palffi ab Erdöd ejusdem generali Campi Mars- | challo per regnum Hungariæ supremo armorum præfecto, | Croatiæ bano, cataphractorum tribuno concessæ per jam | dudum emanatas et publicatas declarationes, propter | hosce praeteritos motus largita et impertita sit, necnon regni || Hungariæ ac Transylvaniæ iura, leges et libertates | tam in politicis et provincialibus, qvam et ecclesiasti- | cis receptarum religionum negotiis, per se suosque successores | sancte conservanda promiserit, imo suam confirmationa- | lem qvoque ratificationem obtulerit, me proinde in po- | sterum et semper usque ad ultimum vitæ spiritum eidem Sacra- | tissimæ Cæsareae Regiæque Maiestati ejusdemque in regno legitimo | successori futurum fore fidum ac fidelem, nec qvidqvam | contra debitum homagialis vinculi obligamen, directe vel | indirecte, alieno vel pro-

prio motu e*t* conatu in contra- | rium com*m*issur*um*, sed ea omnia vite ac probe acturum | e*t* praestitur*um* re e*t* opere, qvæ homagiali devotioni obe- | dientiæ e*t* servitio agenda et præ- | standa incumbunt e*t* in- | cumbent, ita juro spondeo, e*t* me sancte et inviolabili | fide obligo per sacrosancta Evangelia, uti me Deus | trinus e*t* vnus qvoq*ue* adjuvet. |

Ex parte statuum r*e*gni U*ngariae:* | Alexander Karolyi m. p. (P. H.) | Pereny Miklos m. p. (P. H.) | Caspar*us* de Reva m. p. (P. H.) | Emericus de Re*va* m. p. (P. H.) | Emeric*us* Szent Péter*i* (P. H.) | Ladislaus Vay (P. H.) | Ex parte Statuu*m* Tran*silvan*iæ domini: | Bartzaj Mihal (P. H.) | *Comes* Michael Teleki (P. H.) | Abrahamus Barcsai (P. H.) | Stephanus Josika m. p. (P. H.)

8.

RÉSZLET III. KÁROLY SPANYOL KIRÁLYNAK SAVOYAI JENŐHÖZ INTÉZETT LEVELÉBŐL.

(247. lap.)

— —

herentgegen Moscau macht sich nun so machtig dass es besser ihn freindt | als nicht freindt vnd disgustirt zu haben Ich hoff doch dass die sach | bis zu meiner Hinauskunft Zeit geben wirdt wo ich den auch nach | vernommener mainung von E*uer* L*iebden* desto fuglicher werdt meine resolucion fassen könen.

9.

III. KÁROLYNAK A SZATMÁRI BÉKÉT ELFOGADÓ OKLEVELE ZÁRADÉKA. 1711. JÚL. 20.

(256. lap.)

. . . Regii appensione munitarum, quæ datæ sunt in Civitate Nos- | trâ Barcinonæ vigesima Mensis Julij Anni à Partu virgineo | supra millesimum septingentesimo undecimo, Regnorum Nostro- | rum Hispanicorum octavo, Hungariæ verò et Bohemiæ primo | Carolus m. p.

10.

VAY ÁDÁM PANASZKODÓ LEVELÉNEK VÉGE. (1713. NOV. 6.)

(390. lap.)

Felseged elvettetet ṡ minden remenseg | nelkül hagyatatot ven | szolgaja Vaÿ Adam m. p. | Danczka 6. 9vembr*is* | 1713.

11.

KORPONAYNÉ, GÉCZY JULIÁNNA LEVELE.

(397. lap.)

P. S. [Postscriptum.] nagyobtul fogva mint kisebbik enis igen Atyafiságos szivel igen szépen köszöntetem *Kegyelmeteket:* és istentül fris jo egeseget kivánok *Kegyelmeteknek.* |

isten ne agya igaz | légyen ugy halotam | szegény jánoki lászlo | pestisbe meg holt volna. | Gecý julianna m. p.

12.

MIKES ELSŐ LEVELE GALLIPOLIBÓL. 1717. OKT. 10.

(476. lap.)

Constantinapolyban Groff P.... E.... | irot leveli M... K... | *Gallipolibol. Anno.* 1717. 10. 8 bris. |

Édes néném hálá légyen az Istennek. mi ide | érkeztünk ma szerencsésen franczia országbol pe | dig 13 7bris indultunk meg. a fejedelmünknek Isten | nek hálá jo egéssége volna. hogy ha a köszvény bu | csut akarna tölle venni. de reméllyük hogy itt a | török áer el üzi. édes néném mi jó a földön | járni, láttya kéd még sz. péter is meg ijedet volt | mikor avizben sipadoztak alábai, hát mi bünö- | sök. hogy ne felnénk amidön a hajonk ollyan | nagy habok közöt fordult egyik oldaláról amásikára | mint az erdélyi nagy hegyek, némelykor azoknak a te | tején mentünk el, némelykor pedig ollyan nagy völgy | ben estünk, hogy már csak azt vartuk hogy reánk | omollyanak azok a viz hegyek; de még is ollyan ember | ségesek voltanak hogy többet nem adtak innunk, mint sem | kellet volna. elég ahogy itt vagyunk egésségben, mert aten | geren is meg betegszik az ember, nem csak aföldön, és ót | ha a hintó meg ráza, el fárad, és job egyepegyéje va | gyon az ételre, de a hajoban aza szüntelen valo ren[getés, hánykodás a föt el bódittya.]

13.

MIKES JEGYZETEI BUJDOSÓ TÁRSAIRÓL A «KERESZTÉNYI GONDOLATOK» CZ. KÉZIRATÁBAN.

(712. lap.)

Latzkot hitta Isten először Anyaszentegyházában.

1747. 12 7bris rosa ellene mondvan eretnekségi | nek, az anyaszent egyház kebelében jött és az Istenhez | ment 2 8bris 1748.

Ma nagy tsötörtökön 1751. Isten báránya véri | nek érdemiért az Anya szent egyházában hozá keszeget a ki is már negyedik tiz esztendötöl | fogvást adgya Isten hogy ne légyen utolso Amen

Ma nagy tsötörtökön 1758 az Isten Anyaszent egy | házában hozá mártont. Adgya Isten ne legyen utolso.

TARTALOM.

TIZEDIK KÖNYV.

A HON VÉDELME MUNKÁCSBÓL.

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

LENGYELORSZÁGBAN.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

FRANCZIAORSZÁGBAN.

TIZENHARMADIK KÖNYV.

TÖRÖKORSZÁGBAN.

KÉPEK.

Önálló képek:

Szövegbe nyomott képek:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

II. Rákóczi Ferencz arczképe. Czimkép. A Történelmi Képcsarnok olajfestményérő id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.

Bottyán János arczképe. (36. l.) Dörre Tivadar festőművész eredeti rajza.

A malplaqueti ütközet. (1709. szept. 11.) (52. l.) Egykorú metszet után.

Bottyán János emléktáblája Gyöngyösön (64. l.) Eredeti fenykép után.

A romhányi csatatér. (A berczely-romhányi útról Vadkert felé.) (80. l.) Dörre Tivadar eredeti rajza.

A lőcsei fehér asszony. (88. l.) A Szépművészeti Múzeum olajfestményéről id. Weinwurm Antal eredeti felvétele dr. Kammerer Ernő szives engedélyéből.

Érsekújvár katonai térképe 1710-ből. (128. l.) De la Rivière hadmérnök ezredes egykorú rajz után. Eredetije a gr. Károlyi-levéltárban.

Gróf Károlyi Sándor hűségesküje. (204. l.) A Magyar Nemz. Muzeum levéltárában levő eredetiről. (Olv. lásd 720. lapon.)

A szatmári békeokmány záradéka. (232. l.) A bécsi titkos levéltárban lévő eredetiről. (Olv. lásd 722. l.)

Kantemir Demeter moldvai vajda. (248. l.) Kantemirnek «Geschichte des osmanischen Reichs. Hamburg 1745.» cz. művéből.

III. Károlynak a szatmári békét elfogadó oklevele záradéka (1711. júl. 20.) (256. l.) A bécsi állami levéltárban lévő eredetiről. (Olv. l.. 723. l.)

Rákócziné arczképe. (268. l.) Az aradi Kölcsey-egyesület gyüjteményében, a hová a Dániel-család ajándékából került.

I. Katalin czárnő. (273. l.) a szentpétervári téli palota eredeti olajfestménye után készült metszetről.

III. Károly (304. l.) A Tört. Képcsarnok eredeti olajfestményéről id. Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

A Hôtel de Soissons Párisban (344. l.) Regnier festménye után Champin kőnyomata a Ch. Nodier-féle «Paris Historique» (Paris-Strassburg 1838/9).

Arlaud Jakab Antal arczképe (380. l.) Largillière a genfi Musée Rathban őrzött festményéről eredeti fényképfelvétel után. L. róla 381. l. 44. sz. jegyzetét.

Conti herczegné (392. l.) Az Europäische Fama CCLXXVII. füzetének czimképe után. Aláírása : *Louise Elisabeth de Bourbon Condé, Princesse de Conty.*

Gróf Pálffy (V.) Miklós nádor (1657—1732.) arczképe (396. l.) a Tört. Képcsarnok olajfestményéről id. Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

Páris térképe (424. l.) Egykorú térkép után.

A Bastille és környéke (432. l.) Volkaert metszete után.

Rákócziné arczképe (520. l.) Dörre Tivadar rajza a Kassai Múzeum festményéről, dr. Varjú Elemér muz. igazgató szives engedélyéből.

Török lakodalmi menet Konstantinápolyban (620. l.) Le Hay «Recueil de cent estampes représentant differentes nations du Levant fixées sur les tableaux peints d'après nature en 1707. et 1708. Paris 1714.» czimű művéből vétetett.

II. Rákóczi Ferencz (640. l.). A Tört. Képcsarnok festményéről id. Weinwurm Antal eredeti fényképfelvétele.

Rákóczi rodostói kápolnája (648. l.) Beszédes vázlata után Cserna Károly rajza.

Tánczoló dervisek a perai templomban (664. l.) Le Hay fentebb idézett művéből.

II. Rákóczi Ferencz. (680. l.) Kupeczky olajfestménye után, mely egykor gróf Keglevich István tulajdona volt. L. Angyal: Thököly Imre II. köt. 274. l.

Ereklyék Rákóczi koporsójából (688. l.). A bold. Thaly Kálmán birtokában volt eredetiekről Cserna Károly rajza.

Borosnyai Nagy Zsigmond arczképe (708. l.) Szász József 1826. évi aquarellje után. Aláírása: Sigism: Nagy de N.-Borosnyo | S: S. The: Doct: P: et Profes: O. Nat. Aō. 1704. I. Mart.

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

A Czimlapot (VII. l.) Dörre Tivadar tanár és festőművész rajzolta.

A munkácsi vár alsó udvara (3. l.) Dörre Tivadar rajza.

Lord Raby Tamás, utóbb Stafford grófja (7. l.) a «Die Europäische Fama» CLIV. füzetének czimképe.

Béri Balogh Ádám kardját (8. l.) XIV. Lajos ajándékozta Rákóczinak, a ki viszont 1708-ban B. Balogh kuruczezredest tüntette ki vele. Bővebb leírását l. Szendrei J. Magyar hadtörténelmi emlékek. Bpest 1896. 791—3. l.

Ungvár (13. l.) ujabb reproductio után.

Nógrád vára (14. l.) Kubinyi és Vahot «Magyarország és Erdély képekben» cz. kiadványa III. köt. 55. lapjáról.

A beregszentmiklósi Rákóczi kastély délnyugatról nézve (16. l.) Tribusz Gusztáv főerdész fényképfelvétele után.

A sárospataki vár (29. l.) Dörre Tivadar rajza.

Nándorfejérvár (32. l.) közelkorú metszetről.

A hágai «Lovagok háza» (34. l.) újabb fényképfelvétel után.

A liptói sánczok 1709-ben (39. l.) Rivière egykorú felvétele s Lastyák Sándor főerdész újabb helyszinrajza alapján.

Golcz orosz tábornok (40. l.) a «Die Europäische Fama» XCVIII. füzetéből.

Gróf Illésházy Miklós magyar főkanczellár (43. l.). Egykorú olajfestmény a Tört. Képcsarnokban.

A bethlenszentmiklósi kastély (45. l.) eredeti fényképről készült.

A liptói próba után épült redoute (46. l.), *Az elpusztult vavrisói futósáncz* (49. l.), *A budai császari ágyutelep* (50. l.) eredeti fényképekről készültek.

Péter czár (55. l.) Wolkow I. J. képe után.

A huszti Rákóczi-ház (61. l.) Brózik huszti szolgabíró fényképfelvételéről.

Czeharzewicze Tarlo gróf (67. l.) és *Maurocordato di Scarlati János Miklós* (72. l.) a «Die Europäische Fama» CCII. és CCLXIII. füzetéből.

Ocskay László lefejeztetése (76. l.) a «Histor. Bilder Saal» VII. kötete 438. lapja után. Aláírása: «Oczkay wird von den Rebellen enthauptet.»

Kurucz harczos (81. l.). Az eredeti rajz (áll. Rugendas műve) Ernst Lajos gyüjteményében.

A lőcsei vár belső hátsó kis kapuja (86. l.) Dr. Gyalui Farkas amateur-fényképfelvétele után.

V. Fülöp spanyol király fiatal korában (92. l.) és *Gróf Mencsikov Sándor* (103. l.) a «Die Europäische Fama» XLII. és XXXVI. füzeteiből valók.

Alexej czárevics (107. l.) Dinglinger G. F. eredeti email-festményéről készü metszet után.

Gyöngyös (118. l.) Medve Imre) rajza és Fuchsthaller A. metszete után.

A gyöngyösi Rákóczi-ház (121. l.) eredeti fénykép után.

Nagyvárad (131. l.) Richter Aurél rajza a Burckhard von Birkenstein: «Ertz-Herzogliche Handgriffe» cz. művében közölt metszet után.

Herczeg Eszterházy Pál nádor (155. l.) a «Die Europäische Fama» CXXVII. füzetéből.

Dolgoruckij Sergius herczeg (164. l.). U. o. CCLIII. f.

Kisvárda romjai (175. l.), *Stanisztav* (193. l.), *A vajai kastély* (196. l.), *A jaroszlói régi kastély* (201. l.), újabb reproductio után.

Lengyelország térképe (203. l.) Széchy K. «Zrinyi Miklós» cz. műve III. köt. 301. lapján jelent meg először.

Huszt vára (209. l.) Baranski E. László eredeti rajza.

Az I. József halálára vert érem (227. l.) a M. N. Muzeum érem- és régiségtárának eredeti példányáról.

A szatmári gyülés helye (228. l.) az úgynev. prófuntház, újabb reproductio után.

A szatmári béke emlékoszlopa (229. l.) újabb eredeti fényképfelvételről.

A kismajtényi zászlóletétel (234. l.) a «Hist. Bilder Saal« VII. köt. 440. lapjáról.

Gróf Flemming Joachim Frigyes (249. l.), *Hopfgartner György lengyel vezérőrnagy* (254. l.), *Gróf Wilczek Henrik Vilmos* (263. l.), *Báró Rönne orosz tábornok* (270. l.), *György Lajos* választófejedelem (275. l.) arczképei a «Die Europäische Fama» CCLXIX., CCLXXIX., CVI., CXXVIII., CLXI. füzeteiből.

Az Artus-udvar Danzigban (279. l.), *Danzigi lakás belseje* (286. l.), *A Danzigi hadi szertár* (287. l.) újabb reproductiók után készültek.

I. Katalin czárnő (282. l.) a «Die Europäische Fama» CCXXX. füzetéből.

Danzig (289. l.) Merian 1645. évben megjelent rézmetszetéről.

Gróf Ossolinszky Miksa lengyel kincstartó (293. l.) a «Die Europäische Fama» CLXII. füzetéből.

Pozsony (295. l.) közelkorú metszetről.

III. Károly magyar díszben (296. l.). Az Országos Képtár egykorú metszete után.

III. Károly koronázási érme (297. l.). A M. Nemz. Múzeum érem- és régiségtárának eredeti ezüst példányáról.

Károlyi Sándor grófi czimere (299. l.). A családi levéltár eredeti okleveléről.

Robinson János, bristoli érsek (307. l.) a «Die Europäische Fama» CLIII. füzetéből.

Utrecht (310. l.) az «Arcadie Hollandaise» cz. mű cz. rézmetszetéről.

Gróf Sinzendorf Fülöp (312. l.) Rigaud festménye után Müller G. A. metszete. Cserna K. másolata.

Gróf Metternich Ernő (315. l.) a «Die Europäische Fama» CL. füzetéből.

A versaillesi királyi palota (321. l.) Rigaud festménye után készült metszetről..

Henry St. John, viscount Bolingbroke (320. l.) Rigaudnak a londoni National Portrait Galleryben őrzött olajfestménye után.

London látképe (334. l.). Régi metszet után.

A Tower Londonban (337. l.) Hollar Venczel rézmetszete után.

Harley Róbert oxfordi gróf, főkincstárnok (338. l.) a «Die Europäische Fama» CLVI. füzetéből.

A roueni Quai de Paris (341. l.) és *Normandia parlamentje* (343. l.) fénykép-felvétel után.

A Palais du Luxembourg Párisban (342. l.), *A Louvre régi épülete* (345. l.), *A Hôtel Colbert* (Torcy külügyminiszter palotája) (347. l.), *A régi városháza Párisban* (351. l.), *A St. Antoine-külváros torkolata* (357. l.), *A Hôtel de petit Bourbon Párisban* (370. l.), a «Paris Historique» cz. kiadványból.

Shrewbury Károly herczeg (350. l.), *D'Antin Lajos Antal herczeg* (356. l.), *Bourbon Lajos Ágost, Du Maine herczeg* (359. l.), *Noailles Adorján Móricz herczeg* (361. l.) a «Die Europäische Fama» CLXIX., CCLXXIII., CV., LII. füzeteiből.

Du Maine herczegné (353. l.), *Berry herczeg esküvője* (377. l.), *Özv. Continé medaillon*

arczképe (387. l.), *Du Maine herczeg* (395. l.), *A régens Páris utczáin* (425. l.), *Saint-Simon* (463. l.), *XIV. Lajos érme* (466. l.). Az eredeti metszetek a párisi «Cabinet des Estampes»-ben.

XIV. Lajos pénzei I. II. (364., 365. l.) újabb reproductiók után.

Bourbon Lajos Armand, Conti herczege (366. l.), *La Feuillade herczeg* (369. l.) a «Die Europäische Fama» CLXII., XXXVII. füzeteiből.

Fontainebleau madártávlati képe I. II. (371—2. l.) újabb felvétel után.

Franczia nemes ember XIV. Lajos korában (375. l.), *A st-germaini palota* (378. l.) újabb metszetekről.

Chantilly madártávlatból (369. l.) újabb fényképfelvétel után.

Lajos toulousei gróf, Francziaország tengernagya (385. l.) a «Die Europäische Fama» XXXVIII. füzetében közölt metszet után.

Mme Maintenon (389. l.) újabb metszet után.

A Chantilly vár látképe (393. l.) újabb fényképfelvétel után.

Az orleansi herczeg felesége (399. l.), *Mehemet Riza bég perzsa követ* (401. l.) a «Die Europäische Fama» CCLVI. és CLXXIX. füzetében közölt metszetekről.

A Szentlélek-rend nagymesterének palástja (403. l.). A párisi «Musée de Cluny»-ban őrzött palást újabb fényképe után.

A párisi observatorium alapításának emlékérme (405. l.), *a Párisi Notre-Dame* (413. l.), *Királyi testőr XIV. Lajos udvarában* (415. l.) újabb reproductiók után.

Billiardjáték XIV. Lajos korában (407. l.) Sollerer rajza után Cl. Kohl kőnyomata.

A Chantilly vár (409. l.) Prieur rajza után Berthault metszete.

III. Károly (417. l.) A «POLITICA | AUSTRIACA | IN | IMPERATORIBUS | AUSTRIACIS, | Eorumque Virtutibus adumbrata, | AC IN | Augustissimo Cæsare, | CAROLO VI. | Vivô omnium Compendiô, | Absoluta. | . . . Quas . . . | *Publice propugnandas suscepit* | Prænob. ac Eruditus Dom. FRANCISCUS JOSEPHUS GYMNICH, | . . . AUTORE AC PRÆSIDE, | R. P. GERARDO HILLEPRAND, è Soc. JESU, | . . | *Anno M. DCC. XVII. Mense — — Die* | Viennæ ex Typographia Casarea Imperiali Aulica. |» cz. mű 176. lapján jelent meg az eredeti metszet, köv. aláírással: *AUSTRIACÆ Jus omne Domus qui colligis; OMNES | Te quoque VIRTUTES CÆSAR HABERE probas.* |

Gróf Vay Adámné (421. l.). Az eredeti olajfestmény a Tört. Képcsarnokban.

Noailles Lajos Antal herczeg (427. l.), *XV. Lajos* (429. l.) a «Die Europäische Fama» CLXVIII., CCLXI. füzetéből.

A Bastille (430. l.) újabb metszet után.

Oláh nemes ember a XVIII. század elején (435. l.) Le Hay: «Recueil de cent estampes . . . Paris 1714.» cz. művéből.

Temesvár visszavételének emlékérme (438. l.), a Magyar Nemz. Múzeum érem- és régiségtárának eredeti példányáról.

A régi sèvresi porczellángyár (439. l.) Troyon vízfestménye után.

Oláh nemesasszony (443. l.) Le Hay «Recueil de cent estampes» cz. művéből.

III. Ahmed szultán (447. l.), *Fülöp orleansi herczeg, régens* (451. l.), *Kurakin Boris herczeg* (455. l.) arczképei a «Die Europäische Fama» CXXI.. CLXXVI., CCXIV., füzeteiből.

Alberoni bibornok arczképe (458. l.) Basch G. P. metszete után.

Gróf Gallas János Venczel (460. l.) a «Die Europ. Fama» CCIV. füzetéből.

A grosboisi kolostor romjai (462. l.) Baransky E. László rajza.

Lyon (465. l.) régi metszet után.

Török fejedelmi sátor (469. l.) Kantemir Demeter «Geschichte des osmanischen Reichs.» Hamburg 1745. cz. művéből.

Marseille (470. l.) Merian rézmetszete után: Topographia Galliae XII. Pars. 1661.

A kapi aga (475. l.), *A szultán szakácsa* (479. l.), *A mufti* (485. l.), *A szultán és a Kizlar agassi* (489. l.), *Török nagyvezir* (503. l.), *Szulak basi, a szultán kapitánya* (517. l.), *A janicsár aga* (551. l.), *Törökországi keresztény kereskedő* (569. l.), *Örmény menyasszony*

(588. l.), *A konstantinápolyi görög patriárka* (603. l.), *Török nő* (647. l.) Le Hay «Recueil de cent estampes Paris 1714.» cz. művéből valók.

Torcy külügyminiszter (481. l.) a «Merkwürdiges Leben | des Grafen | von Bonneval, | ... Constantinopel, 1738. | » cz. nyomtatvány 94. lapjáról.

Gróf Stanhoppe Jakab (491. l.) a «Die Europäische Fama» CLXVII. füzetéből.

V. Fülöp spanyol király (495. l.) Van Loo festménye után Schmidt G. F. és Wille J. G. metszete.

Drinápoly (499. l.), egykorú metszet Rossi «Teatro»-jából.

Alberoni Gyula bibornok (509. l.) az «Europäische Fama» CCXXIII. füzetéből (Valószinüen képzeleti arczkép.)

A pozserováczi béke emlékérme (513. l.) a M. Nemz. Múzeum érem- és régiségtárának eredeti példányáról.

XV. Lajos szobra (519. l.) Bouchardon után.

A szeraskierat kapuja és tornya (525. l.), *A galatai St-Benoît-templom és környéke* (527. l.), *A galatai torony* (530. l.), *A Boszporusz látképe* (547. l.) újabb fényképfelvétel után.

Konstantinápoly a XVIII. század elején (534. l.) Kantemir Demeter «Geschichte des osmanischen Reichs. Hamburg 1745.» cz. művéből.

Dubois abbé (538. l.) Rigaud festménye után készült (C. Roy-féle) metszetről.

Konstantinápoly (539. l.) régi metszet után.

Gróf Virmond (553. l.) egykorú metszet után.

A magyarok utczája Rodostóban (557. l.) Beszédes Kálmán vázlata után rajzolta Cserna Károly.

Tremoïlle József bibornok (559. l.), *Law János* (561. l.) a «Die Europäische Fama» CLXXXVIII. és CCXXXII. füzeteiből.

Hollandi gúnykép Law bukásáról (563. l.) egykorú metszet után.

Mária Terézia gyermekkori arczképe (573. l.). Egykorú olajfestmény Ő Felsége birtokában.

György Ágost walesi herczeg (575. l.) a «Die Europ. Fama» CLXIII. füzetéből.

Esterházy Bálint József és fia Bálint (587. l.). Az eredeti miniature-festmény Bezerédj Pál birtokában.

Bercsényi rodostói háza és udvara (595. l.) Beszédes Kálmán vázlata után Cserna K. rajza.

Gróf Kuenburg Ferdinánd prágai érsek (597. l.), *Lajos orleansi herczeg, a regens fia* (599. l.), *Bourbon Lajos Henrik, Condé herczege* (601. l.) a «Die Europäische Fama» CCXXIV., CXCIV., CCLXXXVII. füzeteiből.

A páduai egyetem (609. l.). Egy XVII. századi rézmetszetről.

Fleury André Herkules bibornok (613. l.) a «Die Europäische Fama CCLXXXVIII. füzetéből.

Fleury Kolozs bibornok, XV. Lajos gyóntatója (617. l.) Rigaudnak a Szépművészeti Múzeumban őrzött olajfestményéről.

Rákóczi József (627. l.) egykorú metszet után, a Szépművészeti Múzeum gyűjteményének 3779. sz. példányáról.

Gróf Bonneval Sándor (631. l.). A fent idézett «Merckw. Leben des Gr. Bonneval» cz. mű czimképe.

Rákóczi esztergályozott sótartója (633. l.). A Kassai Múzeumban lévő eredetiről, melyet állítólag Szathmári Király Á. őrzött meg, Dörre Tivadar rajzolta.

De Saussure César arczképe (637. l.) De Saussure emlékiratainak Thaly-féle kiadása czímképe után.

Jaroszló (654. l.), *A jaroszlói Szűz-Mária-templom* (655. l.) újabb felvételek után.

Szaniszló lengyel király (663. l.) Van Loo L. M. olajfestménye után Larmessin N. rézmetszete.

Mikes Kelemen (669. l.) 1711. évi kép után Cserna rajzolta s Thaly Kálmán közölte a «Rákóczi-emlékek Törökországban». 2. kiad., Budapest, 1893. 94. l.

Halász Péter (673. l.) Marczali H. «Mária Terézia» cz. műve 105. lapjáról.

A rodostói templom kis harangja (675. l.). A Kassai Múzeumban őrzött eredetiről Dörre Tivadar rajzolta.

Fülke Rákóczi rodostói házában (696. l.). A Franklin-Társulat «Képes Folyóirat»-a XXI. 1906. évfolyamából.

Kantemir Demeter konstantinápolyi palotája (704. l.) Kantemir D. «Geschichte des osmanischen Reichs. Hamburg 1745. cz. művéből.

Mikes feljegyzései bujdosótársairól (712. l.) «Keresztényi Gondolatok» cz. kézirati művének egyik üresen hagyott lapján bejegyezve.

NÉVALÁIRÁSOK, KÉZIRAT- ÉS OKLEVÉLHASONMÁSOK.

Brenner Domokos (22. l.), *Sréter János* (27. l.), *Golcz tábornagy* (41. l.), *Lubomirskij herczeg* (70. l.), *gróf Heister* (115. l.), *gr. Caprara Aeneás* (147. l.), *Komáromi Csipkés György* (153. l.), *Vay László* (216. l.), *Eleonora Magdolna* aláirása (1711. máj. 26-án kelt okleveléről) (252. l.), *Elisabeth Charlotte* névaláirása (1712. márcz. 19-én kelt leveléről) (371. l.), *Szluha Ferencz* (592. l.) névaláirása az Országos Levéltár, M. Nemzeti Múzeum levéltára okleveleiről valók.

Töredék Teleki Mihály leveléből (24. l.) a marosvásárhelyi gr. Teleki-levéltár eredeti levele után készült. Olv. l. Hasonmások szövege 719. sz. a.

Berthóty Ferencz levele (1708. aug. 20.) (120. l.) Olv. l. Hasonmás. szöv. 719. l.

A gróf Pálffy Jánosnak adott meghatalmazás záradéka (139. l.). Eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában. Olv. Hasonmás. szöv. 720. sz. a.

Radvánszky János névaláirása (153. l.). Eredetije a B. Radvánszky-család zólyomradványi levéltárában. B. Radvánszky Kálmán szives közvetítésével.

Pongrácz János klárisos levele (1710. szept. 15.) (157. l.). Olv. l. Hasonmások szöv. 720. sz a.

Pálffy resolutiójának záradéka 1711. ápr. 29-én (281. l.). Eredetije a bécsi állami levéltárban. Olv. l. Hasonmások szöv 721. sz. a.

Részlet III. Károly spanyol királynak Savoyai Jenőhöz intézett leveléből. (247. l.) Az «Unterrichtsbehelfe zur Handschriftenkunde (Wien 1889.)» cz. műből való. Olv. l. Hasonmások szövege 723. sz. a.

Vay Ádám panaszkodó levelének vége. (1713. nov. 6.) (390. l.). Olv. l. Hasonmások szöv. 723. sz. a.

Korponayné, Géczy Juliánna kezeirasa (397. l.) Pater Szmith piarista Schavnikról 1710. okt. 24-én kelt levele belsejében. Görgey-levéltár. M. N. Muz. Olv. Hasonmások szövege 724. sz. a.

Kantakuzenus János névaláirása (433. l.) egy 1719· okt. 3-án kelt oklevélről. Hurmuzaki, Documenti VI. 267. E szerint latin forditása: «Ego de bono stemate Joannes Matheus Stefanovski Dragicsan Kantachusinus Comes scribo mea manu.»

Mikes első levele Gallipoliból (1717. okt. 10.) (476. l.) Az eredeti az egri érseki lyceumi könyvtár tulajdona. Olv. l. Hasonmások szövege 724. sz. a.

De Saussure névaláirása és pecsétje (678. l.) De Saussure emlékiratainak Thaly-féle kiadásából.

Mikes bejegyzése bujdosó társairól a «Keresztényi gondolatok» cz. kéziratába (712. l.). Eredetije a M. N. Múzeum kézirattárában. Olv. l. Hasonmások szöv. 725. sz. a.

A clichék id. Weinwurm Antal műintézetében készültek.

Igazítás. A II. kötet 477. lapján a 201. számú kép aláirása helyett ez olvasandó: *«A Zichy-czimer»* U. o. az 569. lapon levő 241. kép aláirása lesz: *Berlin főtere a XVIII. században.*

A MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

1911. évi folyama:

1. VERESS ENDRE: Berzeviczy Márton.
2. FERENCZI ZOLTÁN: Rimay János.
3. CSÁSZÁR ELEMÉR: Ányos Pál.